

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

Бранислава Ј. Костић

**ОДРЖИВИ МЕНАџМЕНТ МЕДИЈА
У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА
И КРИЗАМА**

докторска дисертација

Београд, 2012

Ментор

Ванредни професор, Др Желимир М. Кешетовић, Универзитет у Београду,
Факултет безбедности

Чланови комисије

Редовни професор, Др Владимир Н. Цветковић, Универзитет у Београду,
Факултет безбедности

Ванредни професор, Др Дубравка Валић Недељковић, Универзитет у
Новом Саду, Филозофски факултет, Медијске студије

Датум одбране

**ОДРЖИВИ МЕНАЏМЕНТ МЕДИЈА
У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА
И КРИЗАМА**

Резиме

Предмет истраживања, у овом раду, је одрживи менаџмент медија у условима друштвених конфликта и криза, крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века: од револуције у Румунији (децембар 1989. године), која је представљала прекретницу у погледу улоге медија у друштвеним конфликтима и кризама, до децембра 2009. године.

Друштвени конфликти се у раду посматрају као битна карактеристика историјског развоја људског друштва, која не мора бити нужно иманентна људској заједници на свим нивоима њеног развоја.

Научни циљ истраживања, у овом раду, је стицање нових сазнања о садашњем и могућем утицају менаџмента медија на хуманизацију људских односа у области превенције, избијања, тока и разрешења друштвених конфликта и криза, односно - доказивање хипотеза постављених у раду. Реализација истраживања које има овако дефинисан циљ, нужно полази од анализе садашњег деловања медија у друштвеним конфликтима и кризама, како би се дошло до пројекције могућег деловања.

Друштвени циљ истраживања је дефинисање предлога *Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама*, као основе за дискусију и дефинисање основних елемената нацрта: а) кодекса понашања одрживих медија у друштвеним конфликтима и кризама; б) кодекса одрживог менаџмента медија.

Општа хипотеза, постављена у раду, гласи: "Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама може имати значајан повољан утицај на хуманизацију људских односа у области превенције, тока и разрешења друштвених конфликта и криза. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације током друштвених конфликта и криза, као и на хумано разрешење конфликта и криза и њихово предупредивање."

Ова хипотеза је рашчлањена на осам посебних хипотеза, које су доказане кроз истраживање које је обухватило:

а) седам студија случаја, од којих се пет односи на деловање медија у условима (латентних и манифестних) друштвених конфликта и криза (1-

Медијска слика Првог заливског рата; 2 - Деловање медија током кризе и конфликта у Естонији; 3 - Етнички конфликти и деловање медија у Молдавији; 4 - Етнички конфликти у Јерменији и медијски извештаји о њима; 5 - Наводни масакр 41 српског детета у Боровом Насељу), а два на медијску презентацију конфликта који се дешавају изван матичне земље медија и његовог аудиторјума (6 - Фотографија као симбол у презентацији конфликта који се дешава изван матичне државе медија и медијске публике; 7 - Медијска презентација инцидента у Кундузу, 4. септембра 2009. године);

б) анализу садржаја насловних страна листа "Дневник" током 62 узастопна дана (август 1990. године и јануар 1991. године), која је имала за циљ утврђивање метода деловања медија у латентној фази конфликта;

в) упоредну анализу модела деловања менаџмента медија у условима друштвених конфликта и криза;

г) анализу, дефинисање и пројектовање могућег деловања одрживог менаџмента медија у циљу превенције, хуманизације и превазилажења друштвених конфликта и криза.

У раду је показано да: **а)** У друштвеним конфликтима и кризама медији престају да буду само преносиоци информација и постају директни учесници друштвених догађаја; **б)** Медији значајно утичу на избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза; **в)** Управљање медијима у друштвеним конфликтима и кризама у директној је зависности од става менаџмента медија према друштвеним конфликтима генерално и према конкретним друштвеним конфликтима и кризама које медиј презентује; **г)** Одрживи менаџмент медија може битно изменити до сада уобичајено деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама; **д)** Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације пре избијања друштвених конфликта и криза, током њиховог трајања и након разрешења; **ђ)** Одрживи менаџмент медија може значајно допринети ефикасној превенцији друштвених конфликта и криза; **е)** Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на хумано разрешење конфликта и криза.

Поред наведеног, у раду је доказано:

- да се методе деловања и утицаја медија током латентне и манифестне фазе конфликта се разликују;
- да у манифестној фази конфликта медији могу директно утицати на ток конфликта и конкретно понашање учесника у конфликту, закључно са стварањем услова за мотивисање на ратни злочин,
- да медији могу битно да утичу на однос домаће јавности према конфликтима и кризама који се одвијају ван матичне државе медија и његове публике.

На основу закључака у раду се предлажу два иновативна елемента: а) "минимум базног консензуса" (који се заснива на вредностима које нису зависне од економских, националних, религијских, или културолошких карактеристика сукобљених страна, нити се заснивају на историји, традицији и позицијама моћи), као нови, хумани и општељудски, елемент за креирање полазне основе у превенцији и разрешењу конфликта; б) предлог могућих елемената за будуће дефинисање одрживог менаџмента медија, где се под одрживим медијима подразумевају "слободни, независни, друштвено одговорни, професионално и економски успешни медије, који своје деловање заснивају на праву сваког човека да буде квалитетно информисан, едукован, као и да буде упознат са свим релевантним достигнућима људског рода, кроз историју и данас, на начин који поштује право на различитост, укључујући и право на матерњи језик, право на достојанство и достојанствен живот сваког човека, независно од његове етничке, религијске, политичке и полне припадности, сексуалног или другог опредељења, уз прихватање максиме да су права човека ограничена само једнаким правима других људи и правом будућих генерација да уживају у природним и вештачким ресурсима наше планете".

Кључне речи: *одрживост, медији, менаџмент, друштвени конфликти, кризе, утицај медија, мир, рат.*

Научна област: Друштвене науке

Ужа научна област: Менаџмент

УДК: 005.334:316.653

**SUSTAINABLE MEDIA MANAGEMENT
IN SOCIAL CONFLICTS
AND CRISIS**

Summary

The research subject in this paper, is the sustainable management of the media in terms of social conflicts and crises in the late twentieth and early twenty-first century: from the revolution in Romania (December, 1989.), which was a turning point for the role of media in social conflicts and crises, till December 2009.

Social conflicts are here seen as an essential characteristic of the historical development of human society, which is not necessarily inherent to the human community at all levels of its development.

The scientific objective of the research in this paper is the acquisition of new knowledge about current and possible impact of media management on humanization of human relations in the areas of prevention, outbreak, course and resolution of social conflicts and crises, which will prove the hypothesis set out in the paper. Realization of research that has its objective defined in such manner, necessarily starts on the analysis of the current activity of the media in social conflicts and crises, in order to come to projections of possible exposure.

Social objective of this research is defining a Declaration proposal for sustainable media in terms of social conflicts and crisis, as a basis for discussion and creation of a draft for: a) behaviour codex of sustainable media in social conflicts and crisis; b) sustainable media management codex.

General hypothesis, set out in this paper, states: "Sustainable management of media in social conflicts and crises can have a significant beneficial impact on the humanization of human relations in the areas of prevention, course and resolution of social conflicts and crises. Sustainable Management of the media can make a significant favorable impact on the degree of human rights and freedoms, reduction of violence and intensification of non-violent communication in social conflicts and crises, also the humane resolving of conflicts and crises and their preclusion."

This hypothesis is divided into eight separate hypotheses, which have been proven through research that included:

- a) seven case studies, five of them related to media actions in terms (of latent and manifest) social conflicts and crises (1- Media presentation of 1. Gulf war; 2- Media actions during the crisis and conflicts in Estonia; 3- Ethnic conflicts and media actions in Moldova; 4- Ethnic conflicts in Armenia and media reports on subject; 5- Alleged massacre of 41 Serbian children in Borovo village), and two related on media presentation of conflicts that occur outside of home country of media and its auditorium (6- Photography as a symbol in presentation of conflict that occur outside home country of media and its auditorium; 7- Media presentation of Kunduz incident: 4th September 2009);
- b) content analysis of newspaper "Dnevnik" front pages, during 62 consecutive days (August, 1990. and January 1991), which was aimed to determine the method of operation of the media in the latent phase of the conflict;
- c) comparative analysis of action models of media management in terms of social conflicts and crises;
- d) analysis, definition and design of possible action plan for sustainable management of the media in order to prevent, humanize and overcome social conflicts and crises.

It is here shown that: a) In terms of social conflicts and crises, the media cease to be mere purveyors of information and become direct participants in community events; b) The media influence the outbreak, course and resolution of social conflicts and crises; c) Managing the media in social conflicts and the crisis is directly dependant on the attitude of media management towards social conflicts in general and according to specific social conflicts and crises that the media present, d) Sustainable management of the media can significantly modify the common actions of media in social conflicts and crises; e) Sustainable management of the media can make a significant positive effect on the degree of respect for human rights and freedoms, reduction of violence and the intensification of non-violent communication before the outbreak of social conflicts and crises, during their lifetime and after the dismissal; f) Sustainable management of the media can contribute significantly to effective prevention of social conflicts and crises; g) Sustainable management of the media can make a significant favorable impact on the humane resolution of conflicts and.

In addition, the paper proves:

- That the methods of operation and influence of the media during the latent and manifest conflict phases;
- That in stage of manifest conflict media can directly influence the course of the conflict and behavior of participants in the conflict, concluded with creating conditions for motivation of war crimes,
- That media can significantly affect the attitude of domestic public toward conflicts and crises that occur outside home country of the media and its audience.

Based on the conclusions, this paper proposes two innovative elements: a) "**basic consensus minimum**" (which is based on values that are independent of economic, ethnic, religious, or cultural characteristics of different parties, or those based on history, tradition and positions of power), as a new, humane and generally human, element for creating a baseline in the prevention of conflicts and their resolving b) **the proposal of possible elements for future defining of sustainable management of the media**, where sustainable media mean "free, independent, socially responsible, professionally and economically successful media, that base their actions on the right of every man to be well informed, educated, be familiar with all the relevant achievements of mankind throughout history and today, in a way that respects the right to diversity, including the right to use native language, right on dignity and dignifying life of every person, regardless of their ethnic, religious, political, gender, sexual orientation or another diversities, with the acceptance of the maxim that human rights are limited only by equal rights of other humans and the right of future generations to enjoy natural and artificial resources of our planet.

Keywords: *sustainability, media, management, social conflicts, crises, the impact of the media, peace, war.*

Scientific area: Social sciences

Narrow scientific area: Management

UDK: 005.334:316.653

Садржај:

I - УВОД.....	1
1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА.....	4
II - МЕТОДОЛОГИЈА.....	7
1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	7
2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА.....	10
3. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР.....	11
4. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА.....	12
5. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА.....	13
III - ПОЈМОВНИ И ТЕОРИЈСКИ ОКВИР.....	14
1. ДРУШТВЕНИ КОНФЛИКТИ.....	14
1.1. Појам друштвених конфликта	15
1.2. Врсте друштвених конфликта	17
1.2.1. Социјални сукоби; револуције и ратови.....	19
1.3. Историјски развој, хијерархија и трансформација друштвених конфликата	21
1.4. Фазе друштвених конфликта	24
1.4.1. Латентна фаза друштвеног конфликта	25
1.4.2. Манифестна фаза друштвеног конфликта.....	27
1.5. Стратегије друштвених конфликта	28
1.5.1. Супарничка стратегија	29
1.5.2. Кооперативна стратегија.....	31
1.6. Интензитет друштвених конфликта.....	32
1.7. Теорије друштвених конфликта	34
1.7.1. Античка мисао о друштвеним конфликтима	35
1.7.2. Хераклитово схватање конфликта	35
1.7.3. Платоново схватање конфликта	36
1.7.4. Аристотелово схватање конфликта.....	38
1.7.5. Правне теорије друштвених сукоба.....	40
а) Правно - етичке теорије	40
б) Природно-правне теорије (теорије природног права)	42
1.7.6. Политиколошке и геополитичке теорије о рату	43
1.7.7. Малтузијанске (геополитичке) теорије о рату.....	44
1.7.8. Теорије које рат објашњавају као сукоб "људи" и "нељуди"	44
1.7.9. Схватања рата у савременом свету	47
1.8. Међународно право као основа за пацификацију и превазилажење друштвених конфликта	50
1.9. Савремени друштвени конфликти.....	55
1.10. Превенција конфликта у савременом свету, мир као могући <i>modus vivendi</i>	61
1.11. Медији и савремени глобални безбедносни изазови.....	64
2. ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ.....	68
2.1. Одређење појма и дефиниција друштвене кризе.....	68
2.2. Карактеристике криза.....	71

2.3. Облици и врсте кризних ситуација	75
2.4. Модерна типологија криза	75
2.5. Типови кризе у односу на степен предвидивости и степен контролабилности.....	78
2.5.1. Конвенционалне кризе	78
2.5.2. Неочекиване кризе.....	80
2.5.3. Неуправљиве кризе.....	81
2.5.4. Фундаменталне кризе	83
3. НАСИЉЕ И ТЕРОРИЗАМ.....	86
3.1. Насиље као друштвени феномен.....	86
3.2. Насиље у медијима, улога медија у превенцији и промоцији насиља	91
3.3. Тероризам - појам и врсте.....	95
3.4. Савремени тероризам као узрок и резултат конфликта.....	97
3.5. Тероризам као облик насилне комуникације.....	103
3.6. Тероризам и медији; улога медија у јачању, опстанку и превенцији тероризма.....	104
4. МЕДИЈИ.....	108
4.1. Појам и врсте медија	108
4.2. Настанак и развој медија.....	111
4.2.1. Говор	111
4.2.2. Писмо	112
4.2.3. Књига	113
4.2.4. Новине	114
4.2.5. Радио	115
4.2.6. Телевизија.....	116
4.2.7. Интернет	118
4.3. Економска (и политичка) основа функционисања медија.....	120
4.3.1. Медијска конкуренција	122
4.3.2. Зависност медијског предузећа од капитала и власника	123
4.4. Јавни медијски сервиси.....	125
4.5. Медијски аудиторијум	128
4.5.1. Сегментација аудиторијума.....	130
5. КОМУНИКАЦИЈА.....	133
5.1. Појам <i>комуникација</i> и различита схватања	133
5.2. Врсте комуникације.....	137
5.2.1. Вербална и паравербална комуникација	138
5.2.2. Невербална комуникација.....	140
5.3. Комуникација у организацији	143
5.4. Масовна комуникација.....	145
5.5. Насилна и ненасилна комуникација	148
6. МЕНАѢМЕНТ.....	151
6.1. Развој менаѢмента као науке; различита теоријска схватања.....	152
6.1.1. Класична школа менаѢмента.....	152
6.1.2. Бихејвиористичка школа менаѢмента	154
6.1.3. Квантитативна школа менаѢмента.....	157
6.1.4. Системска школа менаѢмента	157

6.1.5. Ситуациона школа менаџмента.....	158
6.2. Менаџмент културе	160
6.3. Менаџмент медија	161
6.4. Медијски системи и медијске организације	164
7. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	166
7.1. Конституисање идеје и дефинисање појма "одрживи развој".....	166
7.2. Агенда 21	168
7.3. Миленијумска декларација УН - документ о новом схватању односа на планети.....	171
7.4. Европски документи о одрживом развоју	172
7.5. Одрживи развој културе.....	173
7.6. Улога медија у одрживом развоју	176
7.7. Одрживи менаџмент медија.....	179
IV - ИНТЕРАКЦИЈА МЕДИЈА И ДРУШТВА	181
1. ТЕОРИЈЕ О ИНТЕРАКЦИЈИ МЕДИЈА И ДРУШТВА.....	181
1.1. "Омнипотентност медија" – Франкфуртска школа и максималистичке теорије о утицају медија на друштво.....	183
1.1.1. Валтер Бењамин.....	186
1.1.2. Франкфуртска школа.....	190
1.2. Јирген Хабермас – "изданак" Франкфуртске школе, теоретичар "јавне сфере".....	192
1.2.1. Екстремне теорије о омнипотентности медија.....	195
1.2.2. Маршал Маклуан.....	196
1.3. Теорије о медијском "појачавању" и Британске студије културе.....	198
1.3.1. Лазарсфелдова <i>Мапа поља медијских истраживања</i>	201
1.3.2. Британске Студије културе.....	205
1.4. Информационо друштво и постиндустријске теорије	210
1.5. Утицај медија на креирање стварности - теорије постмодернизма... ..	212
1.6. Режиc Дебре –медиологија	214
2. КА НОВИМ МЕДИЈСКИМ ПОСТАВКАМА: ВИРТУЕЛНА И РЕАЛНА СТВАРНОСТ.....	219
3. ИНТЕРАКЦИЈА МЕДИЈА И ДРУШТВА – АНАЛИЗА МЕДИЈСКОГ СИСТЕМА СФРЈ.....	228
3.1. Настанак и опште карактеристике медијског система Југославије ...	228
3.2. Специфичности медијске комуникације СФРЈ са светом	231
3.3. Специфичне карактеристике медијског система СФРЈ	237
3.4. Фазе развоја медијског система социјалистичке Југославије	238
3.4.1. Медијски систем Југославије од 1945. до 1974 године.....	239
3.4.2. Припрема јавног мњења република и покрајина за конфликте и распад СФРЈ.....	246
3.4.3. Медији у Србији од 1990. до 2000. године.....	248
V - МЕДИЈИ У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА И КРИЗАМА.....	253
1. ЈАВНО МЊЕЊЕ И МЕДИЈИ.....	255
1.1. Пропаганда	257

1.1.1. Пропаганда, односи са јавношћу и маркетинг	264
2. ДЕЛОВАЊА МЕДИЈА У ЛАТЕНТНОЈ И МАНИФЕСТНОЈ ФАЗИ КОНФЛИКТА.....	271
2.1. Деловање медија у латентној фази друштвених конфликта.....	273
2.2. Деловање медија у манифестној фази друштвених конфликта	283
3. СПЕЦИФИЧНОСТИ ДЕЛОВАЊА МЕДИЈА У САВРЕМЕНИМ ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА.....	288
3.1. Медији и конфликти глобалних размера.....	289
3.1.1. Жан Бодријар о тероризму и медијима	290
3.1.2. Пол Вирилио о новом моделу рата и медијима.....	293
3.2. Медији о конфликтима несразмерних противника	294
3.2.1. Студија случаја 1: Медијска слика Првог заливског рата	296
3.3. Деловање медија у етничким конфликтима.....	303
3.4. Студије случаја 2-4: Деловање медија у етничким конфликтима на простору бившег Совјетског Савеза	303
3.4.1. Студија случаја 2: Деловање медија током кризе и конфликта у Естонији	304
3.4.2. Студија случаја 3: Етнички конфликти и деловање медија у Молдавији	312
3.4.3. Студија случаја 4: Етнички конфликти у Јерменији и медијски извештаји о њима	318
3.4.4. Закључци: деловању медија пре, у току и након конфликта на простору бившег Совјетског Савеза.....	331
4. ДЕЛОВАЊЕ МЕДИЈА У КОНФЛИКТИМА НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	338
4.1. Ток и карактеристике конфликта на простору бивше Југославије ..	339
4.1.1. Деценија политичке, економске и институционалне кризе СФРЈ (1980-1990).....	343
4.2. Слепило за "другост" - медији на простору СФРЈ у латентној фази друштвеног конфликта.....	361
4.2.1. Истраживање- Анализа садржаја насловних страна листа "Дневник".....	365
а) Анализа садржаја наслова објављених у листу "Дневник" током августа 1990. године.....	368
б) Анализа садржаја наслова објављених на првој страни листа "Дневник" током јануара 1991. године.....	390
4.3. Медији у манифестној фази конфликта на простору СФРЈ	412
4.3.1. Студија случаја 5: "Масакр 41 српског детета у Боровом Населју"	413
5. МЕДИЈСКА ПРЕЗЕНТАЦИЈА ДРУШТВЕНИХ КОНФЛИКТА КОЈИ СЕ ОДВИЈАЈУ ВАН ТЕРИТОРИЈЕ МАТИЧНЕ ДРЖАВЕ МЕДИЈА.....	436
5.1. Студија случаја 6: Фотографија као симбол у презентацији конфликта који се дешава изван матичне државе медија и медијске публике....	440
5.2. Студија случаја 7: Медијска презентација инцидента у Кундузу.....	448
5.2.1. Улога НАТО у Авганистану на основу докумената НАТО	451

5.2.2. Медијска презентација ангажовања НАТО и других међународних снага	453
5.2.3. Табеларни приказ резултата квалитативне анализе садржаја медијских текстова, посматран по категоријама анализе	456
5.2.4. Узорак, предмет, циљ, метод и категорије анализе.....	454
5.2.5. Резултати анализе медијске презентације конфликта у Кундузу	466
VI - ОДРЖИВИ МЕНАџМЕНТ МЕДИЈА У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА И КРИЗАМА.....	480
1. ДИСКУСИЈА ПОСТАВЉЕНИХ ХИПОТЕЗА.....	484
VII - ЗАКЉУЧЦИ.....	496
VIII - ЛИТЕРАТУРА	505
IX - ПРИЛОЗИ	518

I - УВОД

Крај двадесетог и почетак двадесетпрвог века обележила су два међусобно повезана и условљена процеса чије је подручје испољавања имало планетарне размере: информатичко-комуникациона "револуција" и глобализација.

Процес глобализације је, између осталог, довео до глобалног умрежавања и уједначавања индустрије, производа, услуга, забаве, али и култура¹, ставова, проблема и начина њиховог решавања. Паралелно са процесом глобализације, постепено, али континуирано, јачају и антиглобалистичке идеје и тенденције, праћене захтевима за поштовање различитости и мултикултуралности. Део азијске и европске интелектуалне елите постепено појам глобализација замењују појмом мундијализација. Насупрот томе, јачају и ретроградне антиглобалистичке идеје и процеси - национализам, насиље, верска и расна нетолеранција, захтеви за затварање у локалне оквире. Тероризам, ојачан религијском и антиглобалистичком острашћеношћу, постаје глобална претња. Поред тероризма, јављају се и друге глобалне безбедносне претње и изазови, услед чега се развија свест о небезбедности појединца и заједнице. У социологији се појављује нови термин - "ризично друштво"².

Информатичка револуција је, у веома кратком периоду, из темеља изменила начин, типове и могућности комуникације. "Мас медији", односно "средства масовних комуникација" попримају обележја која потврђују њихов назив далеко више но што се то могло претпоставити у моменту настанка ове синтагме.

Ефекат синергијског деловања глобализације, нових информационих технологија и медијских, социјалних, социопсихолошких, економских и укупних културолошких промена, доводи до потребе редефинисања улоге, начина и опсега деловања медија.

---

¹ Данас се у свету говори око 5.100 језика. Социјалне, културолошке и лингвистичке анализе предвиђају да ће у време када наши унуци буду нешто млађи од нас, опстати највише 100 језика; подаци преузети из анализе Вофганга Закса - Закс, В., (2001), *Један свет, Речник развоја - водич кроз знање као моћ*, приредио Волфганг Закс, Светови, Нови Сад.

² Бек, У., (2001), *Ризично друштво - У сусрет новој модерни*, Филип Вишњић, Београд.

Стога се већина друштвених наука, а пре свега социологија, комуникологија, психологија и медиологија (као наука у настајању), баве различитим аспектима нове друштвене улоге класичних и глобалних медија, мултимедија и интернета.

Наука о менаџменту се овом проблематиком бави са специфичног становишта управљања, контроле, усмеравања и пројектовања, односно - оптимализације управљања медијским организацијама и системима, са циљем да се постигне максимална ефикасност медија. Захваљујући убрзаном развоју и променама у области медија, у току последњих десетак година, менаџмент медија се дефинитивно издваја као специфична грана менаџмента културе.

У менаџменту медија, доминантна област интересовања је ефикасност медија, односно постизање квантитативних показатеља успешности медија. Појам успешности (квалитета) у медијима се, тако, првенствено везује за "популарност", односно за нумеричке показатеље гледаности, читаности, слушаности и броја конектовања (за интернет). На основу ових показатеља, формирају се цене медијског простора и цене медијских производа, што је приоритетан интерес менаџмента у медијима.

Заједно са питањем квалитета, изван медијског процеса, односно у домен социологије, политикологије, права, социјалне политике, етике и психологије, пребацује се и питање друштвене одговорности медија. Имајући у виду чињеницу да је у многим земљама (институционалним и ванинституционалним методама) медијима наметана "друштвена одговорност", као параван за цензуру и гушење слободе медија, друштвена одговорност медија не спада у популарне предмете анализа.

С друге стране, промењени опсег и начин деловања медија, као и појава нових и глобалних медија, захтевају преиспитивање самог појма "друштвена одговорност" у контексту односа медија и друштва. Основно питање је, шта, у случају медија, заправо значи појам "друштвена одговорност", односно: "одговорност према ком делу друштва?" и "одговорност према којим друштвеним вредностима, циљевима и принципима?". Званично прокламовани интереси држава, регија, локалних заједница, удружења, организација, група људи и појединаца се међусобно веома разликују и током времена мењају, долазећи често у директан сукоб. Паралелно са официјелно прокламованим "националним" интересима и циљевима, значајан део друштвених актера има и друге, јавно не-прокламоване циљеве, који су често по

значају једнаки оним званичним. У таквим околностима питање друштвене одговорности медија, како локалних и националних, тако и глобалних, постаје изузетно значајно.

С обзиром на значај друштвене улоге медија и њихову несумњиву моћ, наука је, посебно након појаве електронских медија, посветила озбиљну пажњу истраживањима деловања медија на јавно мњење, и (мада у скромнијем обиму) деловања јавног мњења на медије. Основни модели и опсег деловања медија на директне конзументе и ширу јавност су безброј пута истраживани, посебно када су у питању класични медији, али су резултати тих истраживања (од Лазарсфелда на овамо), ретко такви да једно релевантно истраживање потврђује неко раније. Основни проблем је у разликама резултата добијених на основу мерења директних, краткорочних утицаја медија и оних укупних (директни+индиректни) и дугорочних. Истовремено, и упркос бројним истраживањима која указују на релативно мали утицај медија на публику, рекламирање производа и услуга путем медија постаје најзначајнији извор финансирања комерцијалних медија, при чему се цене медијског простора стално увећавају, како се уваћева могућност "таргетирања" преферираних циљаних јавности, што несумњиво говори о чињеници да су економија и маркетинг далеко више свесни деловања медија од теоретичара који се баве овим питањем. Ипак, постоје чињенице о утицају медија, које су мање спорне од других. Тако бројне (пре свега психолошке) анализе указују на то да је деловање медија најдиректније и најконкретније у моментима када су примаоци поруке у стању појачане пажње и повишеног интензитета емоционалне заинтересованости. То нас доводи до тезе да је **деловање медија на јавност посебно појачано у моментима друштвених конфликта и криза**, када је значајан део директних конзумента, али и шире јавности, најзаинтересованији за информације које медији пласирају.

Међутим, мада је, од Вијетнамског рата на овамо, улога медија у креирању јавног мњења у друштвеним конфликтима веома често анализирана, **проблем менаџмента медија у друштвеним конфликтима и кризама није систематски научно обрађен.**

Стога овај рад има за циљ да, анализирајући медије и њихово деловање на јавно мњење, као и природу и ток савремених друштвених конфликта и криза, истражи ефекте, проблеме и могућности деловања менаџмента медија у условима

друштвених конфликата и криза. При томе, у раду се полази од става да **одрживи развој друштва подразумева и одрживи развој медија**. У том контексту, друштвена одговорност медија постаје одговорност према људском бићу, учеснику у медијском процесу, али и према одрживом развоју људске врсте.

1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Деловање медија у условима друштвених конфликта и криза разликује се од њиховог деловања у уобичајеним околностима.

Основна специфичност деловања медија у условима друштвених конфликта и криза је **посебно мотивисан медијски аудиторијум**, у региону и социјалној средини у којој се конфликт или криза дешавају, као и у социјалним миљеима и регионима који су посебно заинтересовани за ток и исход конфликта или кризе. У тим оквирима присутан је повишен степен пажње свих нивоа јавности према медијима, посебно према информативним садржајима, уз преференцију информативних садржаја који се односе на сукоб или кризу.

Током трајања конфликта, одвија се веома сложена, често по форми неубичајена, интеракција између:

- медија и јавности (директни конзументи медија и шира јавност),
- медија и учесника у конфликту,
- медија и друштвених елита, невладиних организација, политичких организација и странака,
- медија и институција власти,
- медија и њихових економских партнера,
- медија и медија.

Менаџмент медија у тим условима појачане пажње јавности према медијским садржајима, али и повећане интеракције између медија и различитих нивоа јавности, има задатак да обезбеди стални прилив и пласман медијски атрактивних информација о конфликту и/или кризи.

У анализи понашања медија у друштвеним конфликтима у кризама, у раду се полази од затеченог стања, односно од уобичајеног, *до сада виђеног*, понашања медија у условима друштвених конфликта и криза, са циљем да се истражи садашње *и могуће* деловање медија на изазивање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза.

Истраживање има за циљ да утврди **на који начин медији учествују у друштвеним конфликтима и кризама, какав однос имају према тим догађајима, и како се то рефлектује на избијање и ток конфликта и криза,**

али и на дугорочно опредељивање и понашање аудиторијума медија и других јавности према конфликтима и њиховом разрешењу.

Посебна пажња у раду биће посвећена менаџменту медија у условима друштвених конфликта и криза, онаквом какав је био, какав је данас и какав би могао бити.

II - МЕТОДОЛОГИЈА

1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је одрживи менаџмент медија у условима друштвених конфликта и криза, крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века.

Прецизније временско одређење би било - 20 година на прелазу из двадесетог у двадесетпрви век: од револуције у Румунији (децембар 1989. године), која је представљала прекретницу у погледу улоге медија у друштвеним конфликтима и кризама, до децембра 2009. године.

Прецизно географско одређење подручја истраживања деловања медија у условима конфликта и криза није могуће, јер ћемо пратити деловање медија на оним подручјима у којима су конкретни облици друштвених конфликта и криза били најизраженији. Свако друго опредељење, морало би се суочити са оправданом критиком да је у анализу узето само деловање медија у једној врсти сукоба, те да се закључци не могу генерализовати на друге врсте конфликта, односно - на конфликте у другачијим етничким, културним и политичким амбијентима.

Под **одрживим менаџментом медија** се, на нивоу операционалне дефиниције појма, подразумева: професионално, слободно и независно, друштвено одговорно, медијски и економски ефикасно управљање медијима у циљу подстицања опстанка и развоја одрживих медија и друштва.

Ово операционално одређење појма "одрживи менаџмент медија" је квалитативно, што произилази из одреднице "одрживи". При томе се, као основа, односно *неопходан, али не и довољан* услов за признавање неког медија као "одрживог" у раду прихватају основни индикатори на којима се заснива "IREX"-ов (Ајрекс) "Индекс одрживости медија"³ (МСИ). **Коначно дефинисање карактеристика "одрживих медија" је један од циљева истраживања у раду.**

Под **друштвеним конфликтима** у раду се подразумевају "стања социјалних интеракција отворених антагонизама, са конфронтацијом и борбом као основним

---

³ *Media Sustainability Index 2004*, IREX, USAID; Извор: <http://www.irex.org/msi/2004>, учитано 25. 03. 2006.

усмерењима"⁴, чији "основни садржај и суштину чине унутаргрупне и међугрупне борбе за остваривање међусобно опречних интереса, вредности и ограничених али битних ресурса"⁵.

Друштвени конфликти се у раду посматрају као битна карактеристика историјског развоја људског друштва, која није нужно иманентна свим људским заједницама⁶. Стога се у раду посебна пажња посвећује *различитости*, као могућој основи за сарадњу и узајамност, у функцији хармонизованог развоја друштва.

Под **друштвеним кризама** (κρίσις, грчки - преокрет, одлука) се у раду подразумевају ситуације које значе дисконтинуитет, или застој који прети да има карактер дисконтинуитета, у односу на претходни континуирани развој друштва, његових виталних институција и функција. Као битне одлике друштвених криза, које имају значајан утицај на однос медија према кризама, издвајају се (релативна) неочекиваност криза и нужност хитног доношења одлука свих актера кризе.

Предмет истраживања обухвата **четири основне групе релација**:

- деловање медија на јавност у условима друштвених конфликта и криза;
- деловање менаџмента медија на медије у условима друштвених конфликта и криза;
- деловање ванмедијских друштвених чинилаца на медије у условима друштвених конфликта и криза;
- деловање ванмедијских друштвених чинилаца на менаџмент медија у условима друштвених конфликта и криза.

Сходно томе, предмет истраживања обухвата пет садржајних целина у раду:

- **теоријске поставке** о медијском менаџменту, медијима, конфликтима, кризама, јавном мњењу и одрживом развоју (тематика обрађена у поглављу III - Појмовни и теоријски оквир);

---

⁴ Милашиновић, Р., Милашиновић, С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд, стр. 9.

⁵ Милашиновић, Р., Милашиновић, С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд, стр. 9,10

⁶ Голубовић, З., (1973), *Човек и његов свет у антрополошкој перспективи*, Просвета, Београд.

- **теоријска сазнања о интеракцији медија, медијског аудиторијума и друштва** (тематика обрађена у поглављу IV - Интеракција медија и друштва);
- **друштвене, политичке, економске и вредносне карактеристике окружења (у периодима друштвених конфликта и криза) које утичу на опредељивање и понашање медијског менаџмента и запослених у медијским организацијама и системима;** однос између менаџмента медија и политичких, економских и медијских центара моћи; утицај јавности на промене понашања медија (тематика обрађена у неколико међусобно раздвојених одељака у поглављима IV - Интеракција медија и друштва и V - Медији у друштвеним конфликтима и кризама);
- **моделе понашања медија у условима друштвених конфликта и криза;** степен оствареног утицаја који поједини модели понашања медија имају на превенцију, избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза; медијске презентације догађаја везаних за друштвене конфликте и кризе у латентној и манифестној фази конфликта (тематика обрађена у поглављу V - Медији у друштвеним конфликтима и кризама);
- **садашњи и могући модели менаџмента медија у друштвеним конфликтима и кризама; друштвени (социјални, економски, политички, културни) предуслови који су неопходни за одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама и развој друштвене одговорности медија; корпоративна и професионална одговорност медијских кућа** (тематика обрађена у поглављу VI - Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама).

2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Научни циљ истраживања је стицање нових сазнања о садашњем и могућем утицају менаџмента медија на хуманизацију људских односа у области превенције, избијања, тока и разрешења друштвених конфликта и криза, односно - доказивање хипотеза постављених у раду.

Овако дефинисан циљ истраживања, полази од анализе садашњег деловања медија у друштвеним конфликтима и кризама, како би се дошло до пројекције могућег деловања.

Друштвени циљ истраживања је дефинисање предлога *Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама*, као основе за дискусију и дефинисање основних елемената нацрта: а) кодекса понашања одрживих медија у друштвеним конфликтима и кризама; б) кодекса одрживог менаџмента медија.

Предуслов за реализацију ових циљева је, да се током истраживања, дође до јасних индикатора за квалитетно одређење одрживог деловања медија у друштвеним конфликтима и кризама.

Ови циљеви подразумевају да је модел одрживог менаџмента медија у друштвеним конфликтима и кризама, који обезбеђује равнотежу између медијске обавезе успешног (профитног) пословања и друштвене потребе за одговорним медијима - **могућ**.

Кроз анализу медија и њихово деловање на јавно мњење, природу и ток савремених друштвених конфликта и криза, рад има за циљ да истражи ефекте, проблеме и могућности менаџмента медија у условима друштвених конфликта и криза.

Теоријски став од кога се у раду полази је да **одрживи развој друштва подразумева и одрживи развој медија**.

3. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР

Општа хипотеза:

Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама може имати значајан повољан утицај на хуманизацију људских односа у области превенције, тока и разрешења друштвених конфликта и криза. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације током друштвених конфликта и криза, као и на хумано разрешење конфликта и криза и њихово предупредивање.

Посебне хипотезе:

- У друштвеним конфликтима и кризама медији престају да буду само преносиоци информација и постају директни учесници друштвених догађаја.
- Медији значајно утичу на избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза.
- Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама у директној је зависности од става менаџмента медија према друштвеним конфликтима генерално и према конкретним друштвеним конфликтима и кризама које медиј презентује.
- Одрживи менаџмент медија може битно изменити до сада уобичајено деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама.
- Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације пре избијања друштвених конфликта и криза, током њиховог трајања и након разрешења.
- Одрживи менаџмент медија може значајно допринети ефикасној превенцији друштвених конфликта и криза.
- Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на хумано разрешење конфликта и криза.
- Одрживи менаџмент медија не може бити успешан у друштву које не поштује принципе хуманости и одрживог развоја.

4. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА

Различити делови предмета истраживања захтевају и различит методолошки приступ, тако да ово истраживање подразумева:

- Аналитичко дескриптивни метод
  - квантитативна и квалитативна анализа садржаја медијских производа (класичних, глобалних и мултимедија);
  - функционално структурна анализа медија, социјалних чинилаца који учествују у медијском процесу и њихових интеракција.
- Упоредни метод
  - компарација различитих метода деловања медија у друштвеним конфликтима и кризама;
  - компарација ефеката различитих метода деловања медија у друштвеним конфликтима и кризама;
  - компарација ефеката медијског деловања, у зависности од врсте, обима, места дешавања и трајања друштвених конфликта и криза;
  - компарација ефеката доминантног модела менаџмента медија и одрживог менаџмента медија у друштвеним конфликтима и кризама;
  - упоредна анализа резултата до сада обављених истраживања о истој тематици.
- Студије случаја карактеристичних медијских презентација и утицаја у друштвеним конфликтима и кризама.
- Синтеза налаза и закључака, у циљу потврде постављених хипотеза.
- Моделовање - креирање интерактивног модела функционисања одрживог менаџмента медија у друштвеним конфликтима и кризама, на основу синтетизованих налаза и закључака истраживања.

5. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Реализација циљева који су у истраживању постављени требала би да омогући проширење научног знања о значајном аспекту деловања медија и менаџмента медија на друштво, друштвене појаве и токове. Специфичан научни допринос рада у овој области је дефинисање индикатора одрживости менаџмента медија, и медија, у друштвеним конфликтима и кризама.

С друге стране, дефинисање полазних основа за нацрт кодекса одрживог менаџмента медија и кодекс понашања одрживих медија у друштвеним конфликтима и кризама, има за циљ да постави основу за дијалог медија и друштва о посебној одговорности медија у друштвеним конфликтима и кризама.

Полазне основе за нацрт кодекса одрживог менаџмента медија и кодекс понашања одрживих медија у друштвеним конфликтима и кризама, ће на крају рада бити дефинисане у форми Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама.

Декларација би, након одбране дисертације, била понуђена научним, медијским и институцијама власти, у циљу заједничког коначног дефинисања документа **КОДЕКС ОДРЖИВОГ ДЕЛОВАЊА МЕДИЈА У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА И КРИЗАМА.**

Дефинисање и усвајање **КОДЕКСА ОДРЖИВОГ ДЕЛОВАЊА МЕДИЈА У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА И КРИЗАМА** треба да представља почетак акције за његово прихватање од стране медија и друштвених чинилаца.

Документ би био послат УН, ЕУ, глобалним медијским мрежама, националним и локалним медијима и невладиним организацијама у земљи и свету.

Оно што оправдава овако амбициозно замишљену судбину Нацрта кодекса, који је циљ овог рада, је свест о потреби редефинисања улоге и модела понашања медија у друштвеним конфликтима и кризама, уобличена током вишегодишње изложености разорном деловању медија у условима друштвених конфликата и криза на подручју Балкана.

За очекивање је да ће делови налаза истраживања, посебно обимнијих студија случаја, моћи да буду објављени у стручним и научним часописима у земљи и иностранству, чиме би се иницирала шира научна расправа о проблему деловања медија у условима друштвених конфликата и криза.

III - ПОЈМОВНИ И ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

1. ДРУШТВЕНИ КОНФЛИКТИ

Поимање друштвених конфликта суштински је одређено схватањем природе *хомо сапиенса* и узрока/циљева његовог социјалног организовања. Стога разделницу свих схватања друштвених конфликта чини одговор на полазно питање - да ли су друштвени конфликти:

- пожељан и ефикасан модел функционисања/понашања у социјалној средини;
- иманентна карактеристика људског друштва, последица "природе човека", или "природе друштва";
- историјским околностима узрокована појава, карактеристична за одређене периоде развоја људског друштва, као друштвено прихваћен/прихватљив модел понашања у социјално значајним процесима;
- патолошка појава, непримерена хуманом људском друштву и човеку као интелигентном бићу.

Резиме различитих схватања друштвених конфликта, доминантних у појединим периодима развоја људске цивилизације, омогућиће нам боље сагледавање друштвених конфликта унутар троугла друштво-теорија-конфликти.

Већина теоретичара (социолога, антрополога, психолога), моделе агресивно обележених људских сукоба налази још у примитивним друштвима, у којима је сваки одрасли, физички способан мушки припадник племена истовремено и ратник (физички неспособни по правилу не опстају, уколико немају неку другу способност, корисну за заједницу). У *Левијатану*, доказујући да "природно стање човека" није само апстрактна филозофска конструкција, већ стварно стање карактеристично за пре-институционална друштва, Хобс зачиње класично, најчешће и најшире прихваћено схватање о примитивним друштвима: "Помислићемо можда да једно такво време, ни стање, никада и није постојало. У ствари, верујем да, на један општи начин, никада и није било тако у целом свету. Али има много места на којима људи данас тако живе. Заправо, на бројним местима у Америци, дивљаци, ако изузмемо владавину малих породица чија слога

зависи од природне пожуде, немају уопште владавину и дан-данас живе скоро као животиње"⁷. Мада су Хобсове идеје биле општеприхваћене у његово време, и тада је било научника који нису прихватили овакво виђење првобитних људских заједница: Монтењ и Ла Боеси⁸ су, примера ради, сматрали да "инстант" објашњења примитивних друштава, какво је било Хобсово, не могу допринети њиховом добром разумевању. Хобсови ставови бивају повод за истраживања Мориса Дејвија⁹, чији налази су умногоме били супротни тада увреженом схватању о примитивним друштвима. Један од његових закључака је да у примитивним друштвима срећемо најранији облик социјалне свести о постојању и потреби **организованог друштвеног контролисања конфликта**. У тим заједницама настаје и први облик **друштвено прихваћених модела разрешавања класичних конфликтних ситуација** (унутар племена) – кроз ритуалне форме комуникације и понашања. Дејви констатује да је основна карактеристика комуникације унутар заједнице/племена хармонија, док су спољни односи, односи између група, засновани на конфликту и борби.

Постоје, такође, бројни аутори који сматрају да, иако су друштвени конфликти обележили прошлост наше цивилизације, не морају бити њена будућност. Један од зачетника ове идеје био је Франсоа Волтер (рођен 43 године након објављивања *Левијатана*), који у *Расправи о толеранцији* каже: "Сукоби су заразна болест, чији се исход ближи крају"¹⁰.

1.1. Појам друштвених конфликта

У савременој литератури, која се не бави директно теоријом конфликта, дефиниције овог појма су једноставне и "недискутабилне", каква је и Мичелова дефиниција конфликта, која спада међу најприхваћеније у модерној пракси. За њега је конфликт "било која ситуација у којој две или више страна сматрају да имају међусобно инкопатибилне циљеве (циљеви = свесно жељена будућа стања)".¹¹ Као и већина поједностављених, општих одређења, и ово у себи садржи проблем, јер под конфликтима подразумева све ситуације у којима "две или више

---

⁷ Hobs, T., (2004), *Levijatan*, Naklada Jesenski i Tuk, Zagreb, str. 92-92, 13:11

⁸ De La Boétie, E., (1942), *Anti-Dictator*, New York: Columbia University Press, str. 8-9

⁹ Davie, M., (1930). *The Evolution of War*, New Haven: Yale University Press, Pp.x, 391

¹⁰ Волтер, Ф., (2005), *Расправа о толеранцији*, Утопија, Београд, стр. 33

¹¹ Наведено према: (2004), *Решавање конфликта* - приручник за обуку, ЦЕСИД, Београд, стр. 11.

страна" *сматрају* да имају инкомпатибилне циљеве. Оваквим одређењем, конфликт постаје категорија која не зависи од реализације, односно оспољења, што значи да бисмо под конфликтом требали подразумевати све ситуације у којима неке групе људи *сматрају* да имају инкомпатибилне циљеве, независно од њиховог *понашања*. У том случају се под конфликтима подразумевају и ситуације у којима, (управо на основу сазнања о инкомпатибилности интереса), заинтересоване стране доносе одлуку о договорном креирању компромисног решења, како би се *избегло* стварање конфликта.

Под **друштвеним конфликтима** у раду се подразумевају "стања социјалних интеракција отворених антагонизама, са конфронтацијом и борбом као основним усмерењима"¹², чији "основни садржај и суштину чине унутаргрупне и међугрупне борбе за остваривање међусобно опречних интереса, вредности и ограничених али битних ресурса"¹³.

Прихватањем ове дефиниције друштвених конфликта, под друштвеним конфликтима подразумевамо манифестне социјалне сукобе, који настају на темељу супротних и супротстављених интереса, вредности и потребе за ресурсима, а директно ангажоване стране се опредељују за активно сучељавање (борбу) као метод остваривања својих интереса¹⁴. Ова дефиниција подразумева да друштвеног конфликта **нема** у ситуацији када једна страна потпуно прихвата ситуацију која би, по објективним мерилима, могла бити детектована као ситуација у којој су интереси те стране директно и флагрантно угрожени. Таква ситуација је опстајала током значајног дела постојања робовласништва (посебно у античкој Грчкој), све до ситуације у којој робови своју позицију престају да доживљавају као датост, схватају је као неправду, и почињу да се боре против ње. Прихватањем ове дефиниције не губи се могућност да се препознају латентни конфликти пре него што постану манифестни, јер у таквим ситуацијама већ постоји јасно *опредељење за активно сучељавање*, са различитим нивоима активности, од којих су неке видљиве, а неке не.

---

¹² Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд, стр. 9.

¹³ Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд, стр. 9,10

¹⁴ парафразирана дефиниција дата у: Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд.

Бројна и међусобно различита схватања друштвених конфликта детерминисана су, пре свега, својим извориштима (епоха и њој иманентан систем вредности, општи културни код заједнице у којој је теорија настала, прихватање одређеног мисаоно-теоријског правца/схватања, лична позиција и искуства аутора и слично). При томе, често долази до преплитања појмова "конфликт" и "сукоб праћен насиљем", што је у основи погрешно, јер конфликт може бити праћен различитим модалитетима активног сучељавања, који не морају да подразумевају (класичне) методе насиља. С друге стране, треба имати у виду да савремено друштво постепено развија сензибилност за неklasичне методе, које препознаје и стигматизује као насиље ("говор мржње"; неделовање које омогућава насиље; дискриминација, одузимање шанси и спречавање развоја). Стога је могуће, да ће, у будућности, повећање сензибилности за различите моделе оспољења насиља, довести до стварног изједначавања појмова "конфликт" и "сукоб праћен насиљем".

По теоретичарима који сматрају да људски сукоби одувек постоје и да ће увек постојати, напредак људског рода се, између осталог, манифестује као **развој метода цивилизовања друштвених сукоба**.

Мада има различитих схватања о томе да ли су друштвени конфликти датост, све познате теорије конфликта су сагласне у томе да су друштвени конфликти ситуације које се могу, и/или морају, контролисати, односно усмеравати, као и да од начина њиховог усмеравања и/или контроле битно зависи њихов ток и исход.

Стога је једна од битних карактеристика друштвених конфликта да спадају у релативно контролабилне друштвене процесе, чији ток, расплет и исход битно зависе од метода које користе директно ангажоване стране.

1.2. Врсте друштвених конфликта¹⁵

У теорији и пракси су познате многобројне поделе и класификације друштвених конфликта. Свака од ових подела друштвених конфликта преваходно је

---

¹⁵ За класификације друштвених конфликта консултовани су бројни класични и интернет извори, али је као основна/полазна литература коришћено дело: Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Београд, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду.

одређена критеријумом поделе. У досадашњој теорији, као најчешћи критеријуми поделе друштвених конфликта коришћени су:

- учесници у конфликтима (социјалне групе),
- последице конфликта на дати политички систем,
- циљеви страна у сукобу,
- природа конфликта,
- средства која се користе,
- поводи/узроци,
- интезитет, обухват,
- начин одвијања и/или разрешавања конфликта.

Најчешће коришћена подела друштвених конфликта базира се на комбинованом критеријуму учесника и повода/узрока, те се конфликти деле на: класне, националне, политичке, расне и верске. Ова подела има својих недостатака, од којих је најзначајнији непостојање "економских конфликта", односно подвођење свих економских конфликта под класне, што не одговара истини.

Категоризација друштвених сукоба у време њиховог избијања и трајања, по правилу је резултат интересне усмерености актера, односно њиховог међународног окружења, које никада није потпуно незаинтересовано за сукоб. Удео интересног утицаја посебно је видљив у оцени узрока који је довео до конфликта, при чему обе стране наводе своје разлоге као легитимне, часне и оправдане.

Упркос различитим манипулацијама, са којима се срећемо у пракси, важно је нагласити да је категоризација конфликта веома важан корак у њиховом схватању, али и у адекватном управљању конфликтом, његовим разрешењем и последицама.

Имајући изнето у виду, чини се оптималним да категоризацију друштвених конфликта заснујемо на њиховој природи и узроцима. Тако добијамо поделу друштвених конфликта коју ћемо и користити у оквиру овог рада, у којој друштвене конфликте делимо на: економске, националне, политичке, расне и верске.

Према својим специфичностима, унутар сваке од ових категорија, друштвени конфликти се деле на:

- доминантне и латентне,
- насилне и ненасилне,
- институционализоване и неконтролисане (стихијске),
- регионалне и глобалне,
- оне који се у датом времену могу и оне који се у датим околностима не могу разрешити.

1.2.1. Социјални сукоби; револуције и ратови

Као специфичне врсте друштвених конфликта, у теорији се често издвајају конфликти који су по својој природи сложени и, по правилу, садрже више значајних узрока и последица, што, опет значи да се не могу сврстати ни у једну посебну категорију, него представљају комбинацију више група/фактора. Као типични примери специфичних комплексних конфликта најчешће се помињу **социјални протести**, а као екстремни модалитети - **револуције и ратни сукоби**.

У зависности од присуства и обима насиља у социјалним протестима, теоретичари их даље деле на: демонстрације, nerede и устанке.

Револуције представљају најдубље социјалне конфликте. Могу бити политичке и социјалне. Под политичким револуцијама подразумевамо различите моделе радикалне измене *субјекта* или *начина* владавине.

Социјалне револуције су радикални модели увођења политичких, друштвених, економских и културних промена у структуру друштва. Мада су и политичке и социјалне револуције, кроз историју, најчешће биле праћене интензивним насиљем, чињеница је да то није карактеристика *свих* политичких револуција. С друге стране, историја бележи веома мали број значајних социјалних револуција, која нису биле праћене насиљем и великим бројем људских жртава.

Највише таквих промена десило се крајем двадесетог века, током успостављања капиталистичког система у бившим социјалистичким земљама (сцене насиља током револуције 1989. године у Букурешту, којом је смењен Чаушеску, а земља кренула у разградњу социјализма и изградњу капитализма, били су пренети путем

медија широм света, што је вероватно, био значајан разлог да се, у већини социјалистичких/комунистичких земаља, снаге опредељене за промене, одлуче да те промене изведу путем реформи, а не путем револуција).

Један од најстаријих и најнасилнијих облика друштвених сукоба је рат.

"Рат је најоштрији облик друштвених сукоба у коме се, непосредном употребом силе између држава, њихових савеза или организација, покушавају остварити одређени политички циљеви победом над противничком страном и њеним принуђивањем да прихвати услове победника".¹⁶

Ратови подразумевају људске жртве, разарања и уништавање ресурса:

- у 17. веку, у ратовима је било 3 милиона људских жртава,
- у 18. веку је било 5,2 милиона људских жртава,
- у 19. веку је било 5,5 милиона људских жртава,
- у Првом светском рату је убијено 10 милиона људи,
- у Другом светском рату је убијено 55 милиона људи,
- током "хладног рата" у свету је страдало 21,9 милиона људи¹⁷.

За разлику од класичних, модерни ратови су карактеристични по огромним разарањима и неједнаком броју жртава у зараћеним странама ("сукоби неравноправних противника"). По многим теоретичарима, *савремени локални ратови* представљају посебне врсте ратова, који се битно разликују од ратова у било ком досадашњем периоду развоја људског друштва ("трећа врста сукоба"). У њима се "бришу разлике између државе и друштва, војника и цивила, рата и организованог криминала, регрутују се све млађи војници, војници деца, спроводи се систематско уништавање културних/историјских споменика, али и социјалне инфраструктуре, као део стратегије поништавања идентитета и успостављања

---

¹⁶ Милетић, А., (1993), *Рат, Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд.

¹⁷ Костић, Б., (2007), *Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*, Саветовање „Ка добу знања“, Сремски Карловци, Зборник радова, стр 38-48.

потпуне контроле над становништвом путем терора и страха, развија се паралелна привреда посредством трговине ресурсима, дрогом, оружјем и пљачком".¹⁸

Трагајући за узроцима људске *спремности на рат* Жарко Пуховски каже: "На почетку стоји једна потпуно једноставна и веома погубна формула: пошто је наша територија за нас не само важна, већ је за све нас... потпуно незамисливо да дишемо без и једног јединог њеног квадратног центиметра, онда за нас важи, ко год да смо ми, *да смо спремни да жртвујемо своје мушкарце за територију*. Ако би неко покушао да ову формулу обрне и ако би предложио да се спасу људски животи и да се, ако је потребно, жртвује територија, сигурно би био проглашен за издајника. Конфликт националног суверенитета који традиционално представља један од узрока рата, скоро је увек био интерпретиран на тај начин да се управо *земља* доживљава као суштински објекат суверенитета (познато нам је да и немачка реч *рајх* води порекло од израза "богат земљом"). Људи представљају променљиву, привремену појаву, али земља је... вечна. Некако се подразумева да смо сви егзистенцијални дужници према отаџбини."¹⁹

Демистификујући спремност на рат, односно етичко оправдавање узрока рата "патриотизмом", Пуховски даље, на истом месту, каже: "Американци су исти садржај формулисали нешто трезвеније: *Right or wrong, it's my country*. Ако бисмо то превели слободно, у Ничеовом стилу, онда би превод гласио: *Моја отаџбина је изнад доброг и лошег*, или, другим речима, патриотизам у суштини нема никакве везе са моралом."

1.3. Историјски развој, хијерархија и трансформација друштвених конфликта

Са развојем наше цивилизације, мењале су се и форме друштвених конфликта. Са променом форми, мењали су се и ефекти конфликта на друштво (савремени теоретичари конфликта, посебно у области менаџмента, инсистирају на неопходности коришћења "креативних потенцијала конфликта").

---

¹⁸ Накарада, Р., (2004), Предавање *Ратни сукоби, стратегија мира и начини решавања конфликта*, Коларчева задужбина у Београду (8.11.2004), Институт за европске студије, Факултет политичких наука, Београд.

¹⁹ Пуховски, Ж., (2001), Друга средства / Рат - наставак моралности другим средствима, *Реч*, број. 62/8

Имајући у виду значај друштвених сукоба на правце, брзину и обухват развоја људских заједница, веома је важно одредити хијерахију значајности друштвених конфликта, полазећи од конкретних историјских датости.

По марксистима, читава историја људског друштва је историја класних борби, јер у свим друштвено-економским формама постоје две основне, међусобно супротстављене класе, које се налазе у сталном конфликту. Тај конфликт је, по њима, најзначајнији покретач и катализатор развоја свих друштава. Тврдња да је "историја сваког досадашњег друштва историја класних борби", суштински занемарује чињеницу да је та иста историја испуњена и компромисима, периодима јединства класа, посебно у ситуацијама када су били доведени у питање национални циљеви и интереси (напади спољног непријатеља). Такође се чини да је у високоразвијеним информатичким друштвима нарушена традиционална капиталистичка структура и да се формира нова "индустријска цивилизација чији се сваки елемент дефинише, не више својом прошлошћу, нити властитом суштином, него својим местом у систему промена".²⁰ Турен сматра да су се у савременим информатичким друштвима сукоби из економске сфере преселили у сферу културе, са борбом за приступ информацијама као средишњим сукобом. По њему је, тако, културна сфера постала поприште доминантних друштвених сукоба новог доба.²¹

С друге стране, по многим теоретичарима, најзначајнији сукоби данашњице, који могу имати погубне последице по будућност наше цивилизације су национални (етнички) сукоби, унутар и између појединих земаља, који прете да доведу до друштвене регресије.²²

Матрица историјски доминантног сукоба

Из историјске перспективе гледано, јасно је да не постоји врста сукоба која је била одувек доминантна. Напротив, различите периоде историје обележиле су и различите врсте сукоба: од освајачких (по својој суштини економских, јер је циљ стицање нових ресурса у територијама и робовима) у време племенских заједница и у робовласништву, преко верских, националних и расних у средњем веку,

---

²⁰ Турен, А., (1998), *Постиндустријско друштво*, Београд, стр.149.

²¹ Турен, А., (1998), *Постиндустријско друштво*, Београд, стр.149.

²² Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд.

класних у капитализму, идеолошко-политичких, верских и расно-националних сукоба у другом светском рату, до савремених национално-политичких и економских конфликта.

Генерално посматрано, мада се друштвени конфликти међусобно разликују по својој природи, интензитету, функцији, носиоцима, средствима, ефектима и начинима разрешавања, сваки историјски период/епоху карактерише и доминантан модел конфликта, односно конфликтни процес који обележава то историјско време, апсорбујући, али и генеришући, већину осталих конфликта у том периоду. Такав доминантни модел друштвеног конфликта, који је карактеристичан за неки период, постаје *матрица историјски доминантног сукоба*.

Постојање матрице историјски доминантног сукоба не значи да сви друштвени конфликти у једном историјском периоду произилазе из овог основног, суштински доминантног, који може током дужег временског периода бити латентан. Значи да најбитније друштвене последице, које одређују развој неког друштва произилазе управо из тог централног и доминантног конфликта, који се може манифестовати и као *померен конфликт*, али и као низ *укритених конфликта*. Тако се, често, класни и политички сукоби манифестују као религијски (ратови на простору бивше СССР), а економскополитички као цивилизацијски (сукоб исламских земаља које поседују нафту са САД и земљама "запада").

Имајући наведено у виду, за анализу сваког сукоба и одређење његове суштинске природе, али и за пројекцију могућих праваца његовог развоја, степена и модела контролабилности, као и могућности разрешења - најважније је да се јасно одреди позиција и природа тог сукоба у односу на матрицу доминантног модела сукоба у датом периоду.

Сукоб који садржи карактеристике основне матрице свог времена, прелама у себи основне идеје, тежње, фрустрације, методе и технике свог времена и поседује велику вероватноћу да ће његов ток и разрешење имати далекосежне последице по заједницу у којој се дешава.

Важност оваквог одређења, у модерном времену је велика, између осталог и зато што сукоби који по свом узроку, природи, носиоцима или циљевима, спадају у доминантни модел сукоба у нашем времену, могу - усаглашеним и усмереним

напорима (међународне) заједнице бити контролисани, усмеравани и разрешавани, по истом или сличном моделу, чиме би се битно смањило њихово разорно деловање по људско друштво. Такође, оваква анализа знатно би допринела бржем реаговању (међународне) заједнице на овладавање друштвеним сукобима који имају недвосмислено регресивно деловање на обе или једну од сукобљених страна, али и на дефинисање модела, обима и субјеката помоћи у разрешавању сукоба који имају за циљ освајање подразумевајућих људских права и слобода.

1.4. Фазе друштвених конфликта

Мада је сваки друштвени конфликт по многим карактеристикама особен, посматрани као процеси, друштвени конфликти спадају у релативно предвидиве процесе у којима постоје одређене, мање или више јасно видљиве фазе.

Друштвеним конфликтима (унутаргрупним и међугрупним) по правилу претходи фаза успостављања социјалне дистанце, што је један од разлога да се у модерним друштвима велика пажња посвећује праћењу и перманентном истраживању степена социјалне дистанце која постоји између појединих група, односно унутар неке групе.

Успостављање социјалне дистанце је дуготрајан *процес*, с тим да се, након успостављања, *ситуација постојања социјалне дистанце*, од стране свих учесника перципира као подразумевајућа и непремостива. Постојање социјалне дистанце, подупрто политичким, семантичким, етичким, културолошким, економским и другим конотацијама, које у контексту прихваћене социјалне дистанце представљају њено продубљивање, омогућавају да се успостављена социјална дистанца почне перципирати као латентни конфликт, са јасно супротстављеним интересима/идејама/вредностима. У таквој ситуацији, чак и безазлен инцидент може постати повод за манифестан, али издвојен конфликт, који се лако може трансформисати у увод у конфликт озбиљних размера, уколико се базира на већ успостављеној социјалној дистанци.

Сви друштвени конфликти, без обзира на своју природу, по правилу имају две фазе - латентну и манифестну.

1.4.1. Латентна фаза друштвеног конфликта

Латентна фаза конфликта често може да подсећа на низ међусобно неповезаних инцидената, који настају и разрешавају се без јасних наговештаја могуће ескалације. Бројност, учесталост и повећање фреквенције оваквих "инцидената" указују на њихову праву природу, односно на то да се ради о спорадичном манифестовању латентног конфликта који тежи ка свом оспољењу²³:

- **У првој етапи латентне фазе конфликта**, постоје две друштвене групе супротстављених интереса, између којих постоји социјална дистанца, с тим да макар једна од тих друштвених група своје интересе схвата као супротстављене "другој страни".
- **У другој етапи**, обе групе имају јасну свест о супротстављеним интересима; прво са једне а затим и са друге стране, сазрева свест о препрекама које представљају интереси, позиција или вредности "друге стране".
- **Трећа етапа** латентне фазе, по правилу се одвија кроз јасну интересну поларизацију, пројекцију и реално испољавање препрека које једна страна поставља другој, што је, комуникацијски посматрано слање порука о непомирљивости сукоба. У овој етапи, елите будућих субјеката сукоба припремају и мотивишу сопствено јавно мњење, како би обезбедили учешће "своје" групе/нације/асоцијације за пројектовани конфликт.
- **У четвртој етапи** латентне фазе конфликта обе стране се организационо, ресурсно, кадровски и јавномнењски припремају за улазак у манифестну фазу сукоба, "заокружују" се интересне позиције обеју страна, дефинише се и манифестује лексика конфликта и стигматизација "друге стране".

Манифестације последње фазе латентних конфликта зависе од институционалних могућности за реализацију конфликта. Уколико постоје системске могућности, конфликти се одвијају у контролисаним условима легитимне институционалне борбе.

---

²³ Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд.

У таквим условима, чак и у последњој латентној етапи конфликта, постоји реална могућност да се конфликт не претвори у манифестан.

Уколико нема институционалних могућности за испољавање конфликта, он постаје манифестан.

С друге стране, да би конфликт постао манифестан, неопходно је да се стекну и неки други услови. Као најважније премисе које морају бити задовољене да би дошло до манифестног друштвеног сукоба, најчешће се наводе:

- политички услови (у смислу могућности слободног друштвеног организовања);
- могућност комуникације чланова унутар групе и
- технички услови (постојање организације, идеологије и лидера)²⁴.

Уколико постоје сва три наведена фактора, а однос између сучељених група је ушао у четврту етапу латентне фазе, до друштвеног сукоба ће, неминовно, доћи.

Латентна фаза конфликта траје управо онолико колико је потребно да се стекну наведени услови. Тада конфликт, изазван неким конкретним поводом, постаје манифестан. Поједине етапе латентне фазе могу бити измештене, краћег или дужег трајања, или интензитета, мање или више видљиве. Ипак, све ове етапе, односно процеси који се у њима одвијају, неопходни су да би се од стања социјалне дистанце могло доћи до манифестне фазе друштвеног конфликта.

У модерном друштву, латентна фаза конфликта се, значајним делом, реализује посредством медија.

Непосредно пре уласка сукоба у латентну фазу, медији, такође имају значајну улогу, током периода успостављања социјалне дистанце. Анализе деловања медија у овој фази, на примерима сукоба на простору бивше СФРЈ, показују да медији битно утичу на прихватање социјалне дистанце као подразумевајућег модела друштвеног мишљења и понашања. Избором тема, преференцијом ставова, лексиком и изношењем стереотипа који се заснивају на социјалној дистанци, медији битно утичу на успостављање доминантног система вредности и

---

²⁴ Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд.

доминантног модела мишљења. Овај процес одвија се постепено и непрекидно, пре и током целе латентне фазе конфликта.

Почев од првих етапа латентне фазе медији битно утичу на:

- успостављање и ширење социјалне дистанце;
- настанак и развој свести о супротстављености интереса;
- дефинисање, пројекцију и предимензионирање препрека;
- дефинисање и манифестацију лексике конфликта и стигматизације "друге стране";
- усмеравање јавности ка прихватању става о непомирљивости сукоба.

Медији тиме битно и активно учествују у креирању конфликтног амбијента, тако да постају директни учесници латентне фазе конфликта! **Истовремено, медији тиме постају директно одговорни за ескалацију латентног конфликта и његово претварање у манифестни конфликт.**

1.4.2. Манифестна фаза друштвеног конфликта

Манифестну фазу друштвеног конфликта представља оспољавање конфликта, у коме обе стране предузимају манифестне акције једна против друге.

Теорија конфликта маркира три услова које неки процес мора задовољавати да бисмо га у одређеном моменту окарактерисали као манифестни конфликт:

- један учесник свесно и активно делује на штету интереса другог учесника;
- ривалска група схвата да је такво деловање усмерено против њених интереса;
- "нападнути" учесник предузима активне радње које су усмерене против иницијатора манифестног сукоба²⁵.

Након тога, круг се затвара и манифестна фаза конфликта отпочиње.

Почев од манифестне фазе, конфликт постаје очигледан за све учеснике, јер обе стране предузимају конкретне практичне активности које су свима видљиве, а на

---

²⁵ Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд.

штету својих противника. Конфликт се манифестује кроз употребу различитих средстава, стратегија, акција, које почињу као претње, а настављају се као употреба силе. У манифестној фази, конфликт постаје јасан и недвосмислен и за окружење, које је у односу на конфликт пасивно, или активно, независно од своје прокламоване позиције у односу на сам конфликт или сукобљене стране.

Током манифестне фазе трајања конфликта, постепено се наслућују, а затим постају и видљиве могуће и вероватне последице конфликта на сукобљене стране, али и на окружење. На крају, у завршној фази трајања конфликта, долази до редефинисања претходно постојећих односа и позиција сукобљених страна.

1.5. Стратегије друштвених конфликта

Ток друштвеног конфликта умногоме је одређен стратегијама које користе субјекти конфликта.

Избор доминантне стратегије директно је одређен односом сукобљених страна према сопственим и туђим интересима и проценом могућности реализације сопствених циљева, односно потребних улагања/губитака који би били неопходни за остварење сопствених интереса. Битан фактор у опредељивању за одређену стратегију је и однос окружења према конфликту и сукобљеним странама, као и процена субјеката конфликта о неопходности или излишности будуће сарадње са страном која је у датом конфликту супротна. Модерна историја показује да на избор стратегије, такође, утичу *претходна историјска искуства* везана за сукобе са другом страном. Уколико једна или обе стране у сукобу, у оквиру свог "колективног памћења", односно национално признате историје, има негативно искуство са "другом страном", посебно ако доминантно јавно мњење једне стране, оптужује припаднике друге стране (народа, државе) за неправду, злочине, битне идеолошке, верске или друге негативне поступке према "својој страни", постоји велика вероватноћа да ће се политичке елите те стране определити за супарничку стратегију у име "исправљања неправди из прошлости". При томе, пракса доказује да није битно да ли историјска истина подупире те, у народу/групи, одомаћене ставове, или не. Такође, није од велике важности ни то када су се те "историјске неправде" десиле, да ли пре десет, педесет, или пет стотина година. Примери овакве аргументације за избор (супарничке) стратегије били су веома бројни у сукобима на простору бивше СФРЈ, као и на просторима бившег СССР

Могуће стратегије:

- супарничка (једна страна настоји да наметне решење другој),
- кооперативна (тражење решења које би било прихватљиво за обе стране),
- стратегија попуштања (смањења сопствених аспирација),
- стратегија избегавања (излазак из конфликта без остваривања постављених циљева),
- стратегија неактивности у односу на другу страну у конфликту (конфликт прелази у тињајући или замрзнут).

Нешто више рећи ћемо о две најзаступљеније стратегије – супарничкој и кооперативној.

1.5.1. Супарничка стратегија

Основна карактеристика супарничких стратегија је свест о непомирљивости интереса две стране. Независно од тога да ли су ти интереси заиста инкомпатибилни, једна или обе стране у сукобу инсистирају на потпуној супротности интереса, што значи да је једина могућа стратегија потпуно онемогућавање релализације интереса друге стране, како би се остварили сопствени интереси. Примена супарничке стратегије оличена је у синтагми "или они, или ми", која подразумева искључивост. Ова стратегија не оставља места за сарадњу и договор, у њој нема трагања за опцијама које би могле бити прихватљиве за обе стране, нити се покушава наћи пут који би у будућности могао донети обострано прихватљиво решење.

Супарничка стратегија води ка интензивним, дуготрајним сукобима, са великим жртвама и разарањима, што произилази из става да је супротна страна "непријатељ кога треба елиминисати". Тиме се интерес друге стране поистовећује са њеним људством, ресурсима, односно територијом, тако да је циљ манифестне фазе сукоба уништити, елиминисати, разорити "непријатељску страну". Овакви сукоби праћени су великим емотивним набојем (у чијем стварању битно учествују дириговани медији), који постепено доводи до ширења крајње негативних емоција једне стране према другој. Супарничка стратегија је, по правилу, праћена потпуно негативном стигматизацијом противника, коме се, у крајњој инстанци, одриче свака људскост. Конкретан савремени пример овакве, потпуно негативне

лексики, која има за циљ не само победу сопствених интереса, већ физичко поништавање непријатеља, је парола "Уби, закољи, да Шиптар не постоји", пласирана у милитантном делу јавности, током протеста грађана Србије, поводом проглашења независности Косова. Исти набој има и став навијача "Уби, закољи, да Циган²⁶ не постоји", који је послужио као основа за касније формирање наведеног политичког става.

Разрешење сукоба у коме једна или обе стране користе супарничку стратегију је могуће уколико је једна од страна у сукобу значајно надмоћнија од друге. У том случају, надмоћна страна побеђује и силом намеће сопствене интересе слабијој страни. Успоставља се ново стање, које, неминовно, у себи садржи клицу будућег сукоба, садржану у фрустрацији и потпуном одсуству реализације интереса поражене стране. У прошлости је подразумевајуће коришћење супарничке стратегије, по правилу, доводило до уласка у спиралу сукоба, који су увек изнова избијали, јер није долазило до договорног успостављања одрживог мира.

Друга могућност за разрешење сукоба у коме се користи супарничка стратегија је уз помоћ међународне заједнице, односно њених органа и организација. Овакво разрешење сукоба подразумева да међународна заједница располаже средствима за заустављање и разрешење сукоба. Пример за овакво разрешење сукоба имамо у случају сукоба на простору Босне и Херцеговине, који је разрешен Дејтонском споразумом, на који су стране у сукобу, практично, биле приморане, од стране САД и међународне заједнице. Проблем у оваквом решавању сукоба може бити несагласност међународне заједнице (пре свега Савета безбедности ОУН) у погледу средстава које је пожељно користити, као и у погледу обима, врсте и трајања међународне интервенције која би требала да резултира миром. Несагласност често постоји и у вези са садржајем појма "одрживи мир"²⁷. Осим тога, циљ међународне заједнице у компликованим сукобима често је успостављање било каквог, а не одрживог мира. Један од најдрастичнијих примера овакве несагласности унутар међународне заједнице имамо у случају интервенције у Ираку.

---

²⁶ Појам "Цигани" у наведеној паролу односи се на навијаче "Партизана".

²⁷ Одрживи мир подразумева стање након сукоба, у коме су узроци сукоба трајно отклоњени, и у коме постоје договорени механизми будућег договорног решавања конфликта. Одрживи мир је немогућ уколико је нека од страна суштински незадовољна својом позицијом, статусом, или степеном остваривања својих интереса.

1.5.2. Кооперативна стратегија

Кооперативна стратегија омогућава разрешење сукоба уз најмање губитке и/или штету за обе стране у сукобу, али онемогућава да било која страна у сукобу потпуно оствари дефинисане интересне циљеве. Управо стога, ова стратегија наилази на многобројне отпоре. Занимљив феномен је да, јавно мњење страна у сукобу (које је у латентној фази неопходно додатно мотивисати на сукоб), у манифестној фази сукоба може пружити отпор кооперативној стратегији, замерајући елитама *пристанак на непотпуно остваривање дефинисаних циљева*²⁸. То, уједно указује на опасност претеране демонизације и стигматизације "других", током латентне фазе, јер може битно умањити популарност елите која се у манифестној фази сукоба определи за кооперативну стратегију.

Кооперативне стратегије, по правилу су присутне у конфликтима у којима су стране у сукобу упућене једна на другу (економски, просторно, културно, историјски) и имају свест о томе, или се нерадо опредељују за употребу насиља (из различитих разлога).

Кооперативне стратегије се примењују онда када обе стране у сукобу имају јасну свест да добитак остварен ескалацијом сукоба није довољно вредан да се рескира постојећи и могући однос са "другом страном" или њеним савезницима.

Могући проблем у примени кооперативне стратегије је њено накнадно увођење, односно улазак у сукоб са супарничком стратегијом, да би се касније, најчешће услед великих губитака, или малих шанси за разрешење сукоба, прешло на кооперативну стратегију. У оваквим ситуацијама, по правилу, елите на власти имају озбиљан проблем и са опозицијом и са сопственим јавним мњењем, који им замерају "одустајање од циљева", или попуштање "заклетом непријатељу", односно супротној страни, која је у почетној фази изразито демонизирана. Примена кооперативне стратегије смањује број жртава и разарања, како у сопственим, тако и у редовима друге стране. Такође, примена ове стратегије омогућава лакше и квалитетније долажење до одрживог мира.

---

²⁸ Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд.

1.6. Интензитет друштвених конфликта

Интензитет друштвених конфликта зависи од великог броја фактора, али се, по карактеристичним особеностима средине, субјеката, расположивих ресурса и степена уклопљености конкретног конфликта у *матрицу историјски доминантног типа конфликта*, може сачинити релативно поуздана пројекција, могућих и вероватних праваца развоја конфликта, његовог обима, трајања и вероватног модела разрешења.

Имајући у виду да од интензитета неког друштвеног конфликта, у великој мери, зависи и његов ток, трајање и могуће разрешење, размотрићемо факторе који битно утичу на интензитет модерних конфликта.

Интензитету сукоба највише доприноси степен супротстављености/непомирљивости интереса субјеката сукоба, као и степен, дужина трајања и дубина социјалне дистанце који су претходили сукобима.

Непосредно пре уласка у манифестну фазу сукоба, као и током трајања последњих етапа латентне фазе, степен интензитета будућег друштвеног сукоба се може претпоставити и на основу мотивације јавног мњења (страна у сукобу) за манифестно интензивирање конфликта (позиви на освету, непомирљивост и искључивост), као и на основу степена сатанизације, омаловажавања и стигматизације непријатеља.

Интензитет друштвених конфликта такође зависи од етичке, вредносне и интересне основе, која је послужила као окосница за хомогенизацију друштвене групе/нације као субјекта конфликта²⁹.

Алекс Шмид и **Албер Цонгман** су, током свог опсежног истраживања тероризма, анализирали више стотина дефиниција друштвених конфликта и 190 различитих дефиниција тероризма, уз обраду материјала из неколико стотина стварних друштвених конфликта и терористичких акција. Шмид је рад на овом материјалу искористио да издвоји неколико најфреквентнијих индикатора који указују на повећану могућност да у неком друштву дође до конфликта високог интензитета. Критичари Шмидових индикатора за интензивирање сукоба,

---

²⁹ Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд.

најчешће наводе да су ови индикатори применљиви само на одређену врсту сукоба, пре свега на национално-политичке сукобе.

Досадашња примена Шмидових индикатора интензивирања сукоба показује да су ови индикатори у потпуности заступљени у срединама у којима долази до интензивних конфликта на националној основи, док су код других врста конфликта заступљени само неки од индикатора, а не сви. Ове чињенице ниуколико не умањују значајност наведених индикатора, већ, пре, упућују на њхову пажљиву примену у анализу.

Шмид наводи следеће индикаторе интензивирања сукоба³⁰:

- употреба говора мржње у јавним иступима лидера и у медијима;
- наоружавање полиције, стварање и наоружавање паравојних и других милитантних формација;
- цензурисање јавних медија;
- стигматизација и елиминација "унутрашњих непријатеља" на нивоу државе или милитантне опозиције;
- непоковање државе сопственим законима;
- нефункционисање система поделе власти у држави;
- притисак државних и/или парадржавних органа/организација на судство, недовољна непристрасност судова;
- клима "немарности" у односу на кршење људских права, али и у односу на организовани криминал;
- лоше стање економије уз присутну тенденцију погоршања;
- перцепција спољашњих претњи и/или сецесионистичких завера.

Наведени Шмидови индикатори интензивирања сукоба указују на социјални амбијент, у коме је:

---

³⁰ Schmid (P), A., (1983), *Political Terrorism*, North Holland, Amsterdam, str.89; kao i u: Schmid (P), A., (1997), *Western Responses to Terrorism*, Academic Press, Amsterdam, str. 138-139

- већа вероватноћа да друштвени конфликт из латентне пређе у манифестну фазу (под условом да су задовољени претходно набројани предуслови за његову трансформацију);
- већа вероватноћа избијања сукоба великог интензитета;
- већа вероватноћа избијања сукоба у коме ће се користити супарничка стратегија;
- мања вероватноћа за брзо разрешење сукоба.

1.7. Теорије друштвених конфликта

Током своје неколико миленијума дуге историје о којој имамо научно заснована сазнања, човек је улазио у бројне сукобе који су обележавали његово време, и креирали његову будућност. За многе, људска историја је историја сукоба, ратова и покушаја успостављања надмоћи једне заједнице над другом, односно једне друштвене групе над другом. Овакво схватање историје је истовремено и проблематично и опасно, јер занемарује чињеницу да је развој људске цивилизације условљен, пре свега, новим сазнањима и њиховом применом у пракси. Различити модели друштвених сукоба само су неки од метода којима су поједине заједнице, или друштвене групе, покушавале да другима неметну своје интересе, односно да сопствене интересе прогласе општим.

Паралелно са развојем цивилизације, развијали су се и модели доминантних матрица сукоба, што је условило и да се током периода у коме је нека матрица сукоба била доминантно заступљена, појаве и филозофске, војне, правне и друге теорије о друштвеним сукобима, које су настојале да их објасне. За све ове теорије је карактеристично да су у промишљању друштвених конфликта као појаве, ипак превасходно имали у виду сукобе чији су савременици.

Бројна и међусобно различита схватања друштвених конфликта одређена су, тако:

- епохом у којој настају;
- специфичном друштвеном ситуацијом у заједници којој аутор припада;
- општим културним кодом заједнице у којој је теорија настала;
- прихватањем одређеног мисаоно-теоријског правца/схватања;

- личној позицијом и искуством аутора.

Мада се теорије друштвених конфликта баве различитим модалитетима конфликта унутар друштва, централно место свакако заузимају теорије везане за рат, као најдраматичнији вид друштвених конфликта.

1.7.1. Античка мисао о друштвеним конфликтима

Најранија разматрања о природи, узроцима и суштини рата, унутар европског културног круга налазимо у античкој грчкој. Нажалост, одједи ових теорија (насталих у робовласничком друштву у коме су оружани сукоби, између осталог, били и легитимно средство стицања друштвенополитичког престижа и моћи унутар *полиса*), присутни су и у различитим модерним теоријама рата. Њихов ехо срећемо и у пракси савремених друштвених сукоба, пре свега у општеприхваћеним флоскулама и паролама, које веома брзо постају "јавно добро" и део "народне филозофије", мада препознатљивост античких корена пре указује на интелектуалне елите као њихово извориште.³¹

За разлику од прагматичне Тукидидове анализе Пелопонеских ратова, већина античких грчких филозофа промишља рат као филозофску категорију.

1.7.2. Хераклитово схватање конфликта

За филозофа коме дугујемо прву контроверзну теорију рата, Хераклита, Диоген из Лаертије каже: "Био је горд као мало ко и с презиром је посматрао околинину, као што се може видети из његове књиге у којој каже: *Свезналаштво не учи разумевању. Иначе би научило и Хесиода и Питагору, или, даље, и Ксенофана и Хекатеја*. Обично је говорио да је Хомер заслужио да га избаци са списка такмичара и да добије батине, а исто тако и Антиох."³² Оваква Хераклитова природа, спречава нас да његове фрагменте тумачимо дословно, јер се ради о моделу вербалне комуникације, који је изразито оштар и (чини се) смишљено груб и провокативан.

---

³¹ У двадесетом веку на нашем простору смо се сусрели са тезом да "Срби добијају у рату, а губе у миру", што је једна од модерних верзија Аристотелове идеје да већина држава боље функционише у рату, док у време мира долази до пропадања, размекшавања и губитка чврстине.

³² Лаертије, Д., (1973), *Животи и мишљења истакнутих филозофа*, БИГЗ, Београд.

За Хераклита, рат је метафора за основног покретача развоја. Стварност је у сталној динамици (насталој сукобљавањем супротности), чији производ је мењање, као основни принцип континуитета стварности. Имајући (пored сведочења Диогена Лаертија о његовом карактеру), у виду и чињеницу да је за Хераклита "рат" заправо метафора за стално сусретање, борбу и превазилажење и/или уравнотежавање/хармонизацију супротности, већина теоретичара сматра Хераклита једним од филозофа који величају рат.

Хераклит је говорио: "Све се ствари састоје од ватре, и све се поново враћају у ватру."; "Све ствари настају судбином, а ствари које постоје доведене су у склад сукобом супротних струјања."; "Ватра је елемент, и све ствари су само промена ватре и настају разређивањем и згушњавањем." "Све ствари настају сукобом супротности, и све тече као река. Вациона (све што постоји) ограничена је и постоји само један свет. И он се наизменично рађа из ватре и поново се враћа у ватру у одређеним циклусима кроз сву вечност, а све то је одређено судбином."³³

Разлог што се Хераклит најчешће схвата као филозоф који глорификује рат је један од фрагмената у којима је децидан: "Од супротности, она која тежи рађању и стварању зове се рат и борба, а она која тежи разарању кроз ватру зове се слога и мир."³⁴, мада је чињеница да се наведени фрагмент може схватити и као начин да се нагласи динамична интеракција која води развоју, али и опстајању динамичних целина.

1.7.3. Платоново схватање конфликта

Платон се у својим делима изричито бави политиком и могућим моделима постојања и опстанка људских заједница, те је и његово схватање рата јасно и недвосмислено.

Пошто је за Платона филозофија израз општих карактеристика нашег мишљења, њене максиме одређују и наш однос према политици. Сматрајући да постојећи облици уређења државе у Грчкој његовог времена (демократија, олигархија, аристократија, монархија - и тиранија), нису добри, Платон је веровао да је

---

³³ Лаертије, Д., (1973), *Животи и мишљења истакнутих филозофа*, БИГЗ, Београд.

³⁴ Лаертије, Д., (1973), *Животи и мишљења истакнутих филозофа*, БИГЗ, Београд.

филозофија дужна да размотри појам државе и дефинише принципе за њено праведно уређење.

Сократ, који у дијалогу "Држава" заступа Платона, одбацује ставове софиста о праведности и каже: "Свака власт, опет, прави законе у своју корист: демократија демократске, тиранин издаје монархистичке законе, а тако чине и остале власти. За оно што је њима корисно веле да је право поданика, коме се ови имају покоравати, и ако га ко прекорачи, онда га кажњавају као човека који је преступио законе и починио кривицу. Тако ја мислим, ... кад кажем да све државе подједнако суде о појму правичности: да је правичност од користи за државну власт. Јер та државна власт влада у држави и тако ће свако ко добро размисли, увидети да је баш свуда правично ... оно што користи јачему."³⁵

Да би одредио шта је праведност, Платон креће од идеје да је праведно дати свакоме оно што му припада, а да ће праведна држава бити она у којој буду задовољени интереси свих, а не само једног дела друштва. Други принцип, на коме почива Платонова идеја државе, је да о свему треба да одлучи онај који зна, а не већина, јер знање никада није код већине него код појединаца.

Када се ови принципи примене, настаје држава у којој свако ради само онај посао за који има највише способности, знања и талента и не меша се у послове других. Произвођачи и трговци раде и уживају плодове рада кроз имовину коју стичу, али не учествују у другим пословима. Државу штите војници, а воде је управљачи, који су усмерени на бригу о општем добру. Зато и немају своју имовину, већ живе умерено на рачун државе, чувајући законе, бранећи државу и бавећи се науком и филозофијом.

Овим слојевима се не припада по рођењу него по *таленту*. Платон је сматрао да би се грађевина овакве државе брзо урушила, уколико не би почивала на грађанима који су васпитани да предано служе добру целине, у којој свако обавља само своју дужност и не меша се у послове других. Да би владари правилно водили државу прво морају у себи савладати нагоне за неумереношћу и постићи да њихов разум управља њиховим телом, онако како ће они убудуће управљати телом државе. Такво васпитање постиже се у младости - путем гимнастике и музике, којима би се касније придружило изучавање математике и, на крају,

---

³⁵ Платон, (2002), *Држава*, БИГЗ, Београд.

дијалектике или филозофије (филозофи су одређени да владају јер им њихово знање о правди и васпитање да се држе тога знања, омогућава да доносе законе који користе целини, односно, свим грађанима друштва). Иако дизајнирана да спречи мањкавости, посебно тираније и демократије онога доба, Платонова држава је у својој суштини контроверзна, јер садржи значајне елементе ауторитарности, односно подређивања појединца целини (владари су могли да прописују садржаје уметности у држави, мешали су се у оно што би данас назвали приватним животом грађана, а обмањивање и манипулација поданицима су оправдани, уколико су битни за остављање циља од великог значаја за целину). Анализирајући различите типове уређења у античкој заједници (тимархију, олигархију, демократију и тиранију), Платон указује на *основне узроке сукоба, који на крају резултирају њиховом пропашћу*. Тако су сукоби - манифестација несавршености друштвених система, при чему су **њихове основне карактеристике уједно и иницијатори сукоба**.

Резиме оваквих Платонових схватања гласио би: за Платона су друштвени сукоби неминовност, иманентна организованом људском друштву, с тим да од структурних и функционалних карактеристика заједнице зависи на који начин се ти сукоби могу држати под контролом, како несавршености уграђене у сваки модел заједнице не би довеле до урушавања самог модела и његове декомпозиције.

1.7.4. Аристотелово схватање конфликта

Аристотелово схватање друштва, политике, а тиме и друштвених сукоба, је знатно другачије. Будући да је за њега политика - вештина управљања заједницом ради заједничког добра, Аристотел није могао да схвати рат као политичку категорију (изузев као рат међу слободним људима, односно рат између полиса).

С друге стране, Аристотелово схватање ропства као природног и функционалног односа у друштву, омогућило је да управо Аристотел буде први теоретичар унутар европског културног круга, који рат објашњава економским мотивима. Заробљен између свог схватања политике и природности ропства, **Аристотел дефинише модалитете праведног рата**: "Не треба се вежбати у ратовању с намером да се потчине они који то уопште не заслужују, већ пре свега да се не би лично пало у потчињеност, а затим да би се остварила хегемонија (која се затим врши) за добробит владајућих, али не да би се свуда владало као над робовима, и

треће, да би се неограничено владало над онима који заслужују да свој живот проведу као робови. Да би законодавац требало да се потруди да донесе подједнако прецизне одредбе о ратовању као и о осталим законима ради доколице и мира, ту тврдњу поткрепљују искуства. Јер већина тих држава може да опстане док су у рату. Али чим дођу на власт (и престану са својим ратничким активностима), пропадају. Оне (на неки начин) изгубе своју чврстину, попут олова, када одржавају мир. Кривац за то је законодавац, који је васпитао грађане тако да негују доколицу... Јер рат приморава људе да буду праведни и да имају мере, док укус спољашње среће и доколица која долази с миром људе чини охолим."³⁶

Овде се, у дисциплинарно-филозофском смислу, ради о етичкој, па и антрополошкој стратегији аргументовања која је карактеристична за читаву каснију историју. Рат представља средство за остварење етичких принципа, које би требало да омогући победу правде над неправдом, да изврши и реализује иманентни, потенцијални квалитет човека. Рат се, стога, не сматра само праведном, већ и пожељном категоријом.

Аристотелово схватање праведног рата³⁷

Аристотел појам праведног рата рашчлањује на три категорије: праведни обрамбени рат *полиса* ради очувања слободе оних који по својој природи не заслужују да постану робови; рат унутар *полиса* за власт, која ће бити у интересу оних којима се влада ("грађански рат"), и праведни освајачки рат, као метод стицања економских средстава, у овом случају, претежно, робова. Јасно је да се ни под једном од наведених категорија "праведних ратова" не подразумева рат између Хелена (који би једини могао имати политичке одреднице), односно *стасис* између хеленских *полиса*. Историчари тог доба овакве сукобе описују као племенске конфликте на агоналној (такмичарској) основи. По Аристотелу би било противприродно и неправедно претворити слободне Хелене у робове, што ратове са таквим исходом аутоматски сврстава у неморалне/немогуће. Увек када говори о економском мотиву правога рата (*полемос*), Аристотел мисли на ратове против "по природи неслободних варвара". Да би се разумело Аристотелово одређење,

---

³⁶ Аристотел, (1975), *Политка*, Београд, стр. 246.

³⁷ Аристотел, (1975), *Политка*, Београд.

економско оправдање и теорија о праведност рата, треба се вратити на његов став о ропству, као о природном статусу у заједници (у домаћинству или *полису*) оних који "немају *логос*" (*ратио*, ум) па, дакле, ни политичких или етичких квалитета, који су неопходни за живот слободног човека: "Јер по природи је роб онај који је у стању да припада другоме - и стога припада другоме - и који је учесник у разуму (*логос*) онолико колико га осећа, али га не поседује".

Аристотел је, свакако знао за многе ратове који се не могу подвести под ове категорије, јер су имали јасне политичке, култне, осветничке и друге поводе. Међутим, самим својим постојањем они нису могли бити предлошци за сазнање о суштини и природи рата, јер за Аристотела, рат спада у "филозофију о људским стварима". "Зато ће и ратна вештина бити, по својој природи, нека вештина стицања..., којом се мора служити против звери, и против оних људи којима се по њиховој природи мора владати, а они то неће, те је и такав рат по својој природи праведан".

Поред правих ратова (*полемос*), Аристотел анализира и сукобе који се дешавају унутар *полиса*. У петој књизи "Политике", говорећи о побунама, он каже да их изазивају различити чиниоци: тежња за једнакошћу, борба за правду и добит, несразмерно јачање једне класе или сегмента власти, етничке разлике, географски положај... "Побуна увек настаје због неједнакости, јер међу неједнакима нема могућности за споразум."

1.7.5. Правне теорије друштвених сукоба

Значајно место у промишљању ратова припада правним теоријама, које су биле доминантне све до постхегеловског доба. У групу правних теорија рата спадају правно-етичке и природно-правне теорије.

а) Правно - етичке теорије

Овим теоријама је заједничко да полазе од рата, као односа међу државама или народима, током којег се (у праведним ратовима) ратом реагује на повреду неког права, тражи остварење претпостављеног и/или утемељеног права, захтева укидање неког устаљеног права као неправедног, уводи ново право, реагује на предстојећу неправду, остварује право на освету, брани од ратног напада, или пружа ратна подршка другој држави у праведном рату.

Посебна тема оваквих теорија је ситуација у којој су обе стране убеђене да воде праведан рат, с тим да се ова колизија на крају разрешава победом, односно **правом победника**. При том се у правној теорији говори о неизбежности рата, ако су исцрпљена остала (политичка) средства, што је и основа става да је рат наставак политике другачијим средствима.

Са правног становишта су недопустиви освајачки ратови, који имају за циљ покорвање других народа. Теоретичари ратног права анализирају права, моралне дужности и правне обавезе које је неопходно поштовати током ратова. Карактеристични ставови ових теорија подразумевају да је легитимно убијати ратне непријатеље који су наоружани, способни и видно обележени, односно захтева се поштовање/неугрожавање онеспособљених непријатеља (рањени, заробљени, ненаоружани), као и неутралних особа и организација (Црвени крст, међународни посматрачи), те цивилног становништва. Правне теорије баве се и принципима мира, односно мировних уговора, како они не би били извори нових ратних сукоба.

Зачетници ових теорија су Хуго Гроцијус и Имануел Кант.

У познатом есеју "Ка вечном миру", Кант анализира рат као оружани сукоб супротстављених армија или нација. Он, при томе, наглашава двоструку природу рата, која би се могла назвати и дволичношћу рата: узбудљив је и херојски, али и деструктиван и ужасан, што доводи до тога да Кант види рат као једно од највећих зала човечанства.

Имануела Канта не занимају реални узроци рата (економски, политички, религијски...), већ филозофско образложење рата као правног феномена. Он наглашава да право државе да се бори против *неправедног* непријатеља нема граница. Под *неправедним непријатељем*, Кант подразумева оног чија јавно (без обзира да ли речју или делом) изражена воља садржи максимум по којој, када би постала опште правило, не би био могућ мир међу народима већ би морало да буде овековечено *природно стање*. Без обзира на то што Кант није био пацифиста, он каже да, иако су ратови део наше прошлости и садашњости, не мора да значи да треба да буду и део наше будућности, што представља значајан отклон у односу на његове савременике. Ипак, тај отклон је, чини се, мање утицао на озбиљно промишљање овог става међу његовим савременицима, а више на то

да Кант буде проглашен за провинцијалног филозофа, који не види ширу перспективу тада актуелних кретања.

Хегел, као и Прудон, или Фулер, рат посматра превасходно са етичког становишта. Партикуларна држава, која је за Хегела, као правна држава, највиши појавни облик идеје морала, имала је право да, поштујући систем самопотврђивања, уђе у стање рата са другим државама. У таквом конфликту, по Хегелу, **индивидуа нема право да се супротстави држави, чак ни ако се позове на универзалну етику човечанства.** Тиме је одузет легитимитет индивидуе да поступа по универзалним етичким принципима, независно од става њене државе. Овај Хегелов став веома је присутан у свим популистичким теоријама и политичким праксама садашњице. У нашој земљи и данас је веома актуелан, будући да је основни садржалац идеје о (перманентном) жртвовању појединца зарад "народа", односно нације, који подразумевају и жртвовање сопствених принципа и базичних ставова, зарад интереса заједнице, дефинисаног од стране политичких елита. Прихватање оваквих ставова било је карактеристично и за друштвене сукобе који су се током деведесетих година одиграли на простору бивше СФРЈ, што је предмет анализе у овом раду.

b) Природно-правне теорије (теорије природног права)

Захваљујући карактеристичности (и поједностављивању) његових ставова, **Томас Хобс** је најпознатији представник теорије природног права (посебно у нефилозофским круговима). Томас Хобс је и најистакнутији теоретичар свемоћне државе, односно заговорник апсолутистичког политичког система. Снага државе, по њему, произлази из чињенице да би владао рат свију против свих ("*bellum omnium contra omnes*") уколико држава својом снагом то не би спречила. Појединац мора да поштује владара, који не мора да се подвргава законима.

Полазећи од суровог, и у суштини мизантропског става, да је људска врста унутар себе непријатељска, што представља манифестацију природне склоности ка самоуништењу ("човек је човеку вук"), држава и закони које она доноси постају услови опстанка људске заједнице. Хобс сматра да је човек по својој природи егоистично биће, чији нагон за самоодржањем производи у њему тежњу за стицањем материјалних добара и позиција на рачун других. Стога је, за Хобса, природно стање оно у коме људске јединке манифестују то своје природно право, поштујући при томе само право јачега, као једину препреку у остваривању

сопствених тежњи. Држава као уговорни гарант обезбеђује каналисање, контролисана међусобних људских конфликта, обезбеђујући мир у мери у којој сама располаже моћи да га наметне. Оваква схватања државе нису карактеристична само за Хобсово време, већ се, по правилу, увек изнова јављају у временима када међусобно сукобљавање чланова заједнице, односно појединих друштвених група, постане изразито фреквентно, тако да повремено успори, или чак, у потпуности заустави развој неке заједнице. У таквим ситуацијама се, увек изнова, јављају идеје о потреби "чврсте руке" државе, односно долази до призивања ауторитарних система власти и јачања државе.

Насупрот Хобсу, **Жан Жак Русо** је сматрао да је природно стање човека и његове основне заједнице, стање међусобне сарадње и хармоније, које се, у основи заснива на једнаким позицијама, односно на одсуству разлика у количини и врсти власништва. Маркирајући приватну својину као узрок појављивању разлика међу људима, које воде ка конфликтима, Русо потврђује Аристотелов став да различитост води ка конфликтима, с тим да су различитости међу људима (у статусу, имовини и друштвеној позицији) за Аристотела датост, док су за Русоа то историјски настале околности, које су од праведног природног стања довеле до неравноправног и конфликтног (класног) друштва, које треба мењати. Хобсове и Русоове теорије имале су велики утицај на касније мислиоце, пре свега на Карла Маркса и његове следбенике, усмеравајући их ка критици приватне својине као узорка неједнакости међу људима, али и ка критици државе, као инструмента који онемогућавајући сукобе цемента постојеће стање и успорава развој друштва.

1.7.6. Политиколошке и геополитичке теорије о рату

Политиколошке теорије о рату карактеристичне су за нововековне мислиоце, у истој мери у којој су правне теорије рата биле одлика средњовековних и раних нововековних теорија. Најзначајнији представник ове групе теорија је "филозоф рата"- Клаузевиц, на чије ставове су се касније наслањали остали теоретичари.

Клаузевиц дефинише рат као неограничени акт силе (међу државама) којим се противник онеспособљава за отпор и тиме подвргава туђој вољи.

Сврха покретача рата је, по њему, успостављање мира. Рат је увек "прљав" и увек настаје из неког изванратног мотива. Клаузевиц, у складу са временом у коме је живео (стварање националних држава и јачање буржоазије), политичке мотиве

сматра основним узорцима рата. За њега, рат је инструмент политике или - "продужење политике употребом других средстава", "рат је политика која је *перо*, и *ноте* заменила *мачем*"³⁸.

1.7.7. Малгузијанске (геополитичке) теорије о рату

Томас Малтус сматра се утемељивачем геополитичких теорија о рату. Његова теза о пренасељености ("закон апсолутне пренасељености"), заснива се на квазинаучној теорији да се становништво земље увећава геометријском прогресијом, тако да је неопходно да се успостави равнотежа између броја становника и доступних извора, односно могућег обима производње хране. У таквој стварности могуће је, по Малтусу, да се путем рата успостави потребна равнотежа, јер су у сваком рату већи губици у становништву, него у погледу ресурса за производњу хране. Примена неке од верзија оваквог схватања омогућавала је етичко оправдање за многе од колонијалних и неоколонијалних ратова, који су вођени током 19. и 20. века. Данас се ова теорија може препознати у флоскулама о "брзом множењу" азијских или исламских нација и народа.

1.7.8. Теорије које рат објашњавају као сукоб "људи" и "нељуди"

У историји Запада, као јеврејско-хришћанске цивилизације, последњих пар хиљада година веома су присутни покушаји теистичког правдавања рата "божјом вољом", "божјом правдом", или "божјим судом". У Библији се, посебно у Старом завету, мноштво сурових племенских ратова и масовних покоља оправдава Јахвином наредбом, а велики број оружаних сукоба почиње, или се завршава, уз божју помоћ. У "светом рату против Мадијанаца"³⁹, поштујући осветничку наредбу Јахве (уз Мојсијево експлицитно подсећање на изречену божју вољу), Израелци потпуно уништавају племе Мадијанаца: убијају све мушкарце, жене и децу, потпуно разарају и пале градове и насеља, а задржавају само стоку и "жене које нису познавале мушкарца"⁴⁰. Модерна цивилизација, наследник те старозаветне цивилизације, такав рат назива геноцидом. Као пример директног

---

³⁸ Клаузевиц, К., (1951), *О рату*, Војно дело, Београд.

³⁹ Мадијанци (Мидјанци) су потомци Абрахама и његове жене Кетуре (један од њихових шест синова звао се Мадијан/ Мидјан); Мадијанци су номади, огранак Арамејаца, који у то време насељавају подручје око Акадског залива (*Библија*, Стари завет, Књига бројева, 31).

⁴⁰ *Библија*, Стари завет, Победа над Мадијанцима, 31; 14-18.

упућивања на геноцид може да послужи и сурови покољ на који Јахве упућује своје следбенике у *Поновљеном закону и наредбама*, у одељку *О опсади градова*: "И кад ти га Јахве, Бог твој, у руке преда, побићеш све мушкарце мачем. Али ћеш за себе узети жене, децу, стоку, и све што се нађе у граду, сав плен његов, и јешћеш плен непријатеља својих, који ти Господ, Бог твој, преда. Тако чини са свим градовима који буду далеко од тебе, и не спадају и градове ових народа. Али у градовима ових народа, чију земљу теби Господ, Бог твој, у наслеђе даје, нећеш оставити у животу ништа што дише. Јер ћеш ти сасвим затрти Хетеје, Амореје, Кананеје, Феризеје, Хевеје и Гебусеје, као што ти је заповедио Господ, Бог твој, да вас они не науче чинити све оне гадости које чине боговима својим и да не згрешите Господу, Богу свом"⁴¹.

У *Старом завету* рат се, генерално, схвата као чин у име и славу "нашега Бога". Међутим, такав рат се не може квалификовати као "свети рат", као ни каснији крсташки ратови, јер се појам "свети рат" може односити само на оружану очување "светог присуства" (особе која у себи спаја небо и земљу; људско и божанско), док су сви до сада вођени ратови у име хришћанства били ратови против "безбожника", или "кривовераца". Како се такви ратови, по правилу, воде између крајње неравноправних непријатеља, њима је иманентна склоност ка масовном уништењу противника.

У хришћанској теорији, најпознатија су два теоретичара, који су се бавили питањем рата и права на рат. То су Аурелије Августин и Тома Аквински.

Аурелије Августин, као један од највећих ауторитета Хришћанства, о рату говори у 19. књизи свога дела *De civitate Dei*. Књига почиње расправом о највишем добру, као крајњој сврси којој теже појединци и заједнице (индивидуално блаженство и мистична заједница с Богом). При томе је једно од обележја добра - мир. Августин се посебно потрудио да докаже, и пре њега често понављану мисао, да је циљ рата победа, а сврха мир. Будући да нема ни једне "природе", која, каже Августин, у свему што чини не жуди за миром као добром, онда томе неминовно теже и људи, без обзира на природу рата у коме су се затекли. Они који хоће рат, у ствари желе да победе и да постигну престанак сукоба или "славни мир". Прекидање мира настаје из жеље за "другачијим миром,

---

⁴¹ Библија, Стари завет, Поновљење закона и наредба, О опсади градова, 20; 13-18.

који би био по њиховој жељи."⁴² Могуће је, каже Аугустин, замислити једну врсту мира без рата, али није могућ рат без мира.

По **Томи Аквинском**, праведни рат воде владари и државе у циљу одбране заједничког добра грађана неке државе од спољног непријатеља, који угрожава то добро, или у случају када се кажњавају они који чине неправде. Непријатељ за њега, тако, није политички неистомишљеник, већ онај који ратом угрожава добро државне заједнице.

Ратови за Аквинског, као и за теоретичаре права, нису масовни сукоби цивила, нити пљачкашки походи различитих група, већ оружани сукоби које воде војске које заступају државе и владаре "Жеља да се нашкоди, осветничка окрутност, незаситност и непомирљивост духа, дивљаштво у борби, жудња за владањем и све томе налик у рату, с правом се осуђује"⁴³.

Мухамеданска религија, као и Хришћанска, има веома јасан став према поштовању различитости и мултиконфесионалности. Мухамедови следбеници сматрају исправним "рат против неверника" (цихад-свети рат), који је у мухамеданству наглашен вером у судбином одређен час рођења и смрти. Стога, излагање ризику ниуколико не доприноси смрти неког човека, јер је смрт унапред одређена од стране свевишњег. Обзиром да погинули у рату (као и код Викинга) директно одлази у рај, при чему су му сви греси опроштени, одлазак у рат и могућност погибије представљају пожељан модел завршетка живота. Судаћи по броју самоубилачких напада очајних припадника ислама, у току ратних сукоба у 20. и 21. веку, очито да су оваква схватања и данас актуелна⁴⁴.

Заједничко за све религијске ставове о рату је чињеница да се њима оправдавају ратови против "неверника", односно оних који прихватају друге и другачије религије и вере. Самим тим што су изван "наше" вере, неверници постају "не људи" - они које имамо право да уништимо, или да их преобратимо у нашу веру.

---

⁴² Augustin, A., (1969), *De civitate Dei*, XIX., 12; *The City of God Against the Pagans*, VI., Harvard, билингвално издање, стр. 284.

⁴³ Augustin, A., (1969), *De civitate Dei*, knjiga XIX., 12; *The City of God Against the Pagans*, VI., Harvard, билингвално издање, стр 221

⁴⁴ Занимљив пример религије као могућег директног *causus belli* у савременом свету налазимо у случају "Карикатуре Мухамеда".

Сличан однос према "другој страни" имали су људи беле расе према црним робовима, које су хватали, лишавали слободе и као робове продавали по "цивилизованом свету".

Непризнавање припадника "друге стране" за људе и усвајање става да су они "не људи", или "недостојни", омогућава нехумано поступање према њима и оправдава коришћење свих расположивих средстава, за остваривање сопствених интереса. Модерна политичка пракса познаје сличну стигматизацију непријатеља као "не-људи", а њихових поступака и ставова као "нечовечних", чиме се сопственој страни прибавља право физичког уништења (тако квалификованих) непријатеља.

Ако анализирамо савремене ратове, заједно са терористичким актима, можемо рећи да су највећи утицај на савременог човека и његов однос према рату имале управо религијске теорије о рату као допуштеном (благословеном) насиљу усмереном против "не-људи". Наиме, за разлику од ратова у прошлости, када се говорило о праву једне стране коју нарушава друга, или потребама једне стране онемогућеним деловањем друге стране, **савременом човеку је потребно да се поротивничка страна представи као страна чији припадници у толикој мери не поштују основне хумане принципе, да се могу сматрати не-људима. Управо у том процесу онечовечења медији играју кључну улогу, и током латентне и током манифестне фазе конфликта.**

1.7.9. Схватања рата у савременом свету

Двадесети век у великој мери је обогатио промишљање рата бројним новим теоријама, које представљају наставак оних које су започете током претходних епоха, али и новим теоријама које су настале на темељу закључака изведених из конфликтне стварности века у коме су рат и убијање подигнути на ниво науке.

Као илустрацију модерних схватања поменућемо схватање Јохана Хуизинге-а⁴⁵, не зато што је најутицајније, већ зато што је једно од оригиналнијих, али истовремено и веома илустративно за цео период.

Његова теорија о рату је производ споја митолошког, антрополошког и етичког приступа, у коме се **рат покушава објаснити кроз појам игре.**

---

⁴⁵ Huizinga, J., (1970), *Homo ludens*, Matica Hrvatska, Zagreb.

Схвативши човека као биће игре (*homo ludens*), **Јохан Хуизинга** сматра да се корен рата налази у агоналној суштини човека, која је присутна у свим надметањима и такмичењима. "О рату као елементу културе, може се говорити све док се он води унутар круга у коме се појединим странама признаје равноправност"⁴⁶, каже Хуизинга.

Хуизинга наглашава да је нужан услов за признавање неког сукоба за рат – равноправност учесника, што је један од услова за примену постулата за које он верује да су битне одлике *чистог рата*. Основни постулат који се мора поштовати у рату је: **морално и правно самоограничавање у односу на ратног противника, што подразумева успостављање и поштовање правног и етичког кодекса**. Хуизинга на тај начин рат измешта из сфере политике и економије и смешта га у област културе, јер рат сматра **надметањем које се мора одвијати по тачно утврђеним правилима, у која улазе и правила о завршетку сукоба, односно - о признавању победе**.

Хуизингова теорија спада у круг бројних теорија које настоје да уведу ограничавајуће елементе у рат као теорију и праксу, односно да допринесу *цивилизовању* рата као конфликта.

По многим теоретичарима је за *савремени дискурс рата* карактеристично маргинално присуство научне критике рата, која је спорадична, већином публицистичка или долази од независних интелектуалаца, као појединаца. С друге стране, наука о рату (ратовању) и употреби савремених средстава, метода и техника ратовања, се очигледно развија и усложњава. "Парадокс савременог дискурса о рату, у оној мери у којој он потиче од званичних институција, пројеката који се реализују у програмима умрежених универзитета, нарочито оних финансираних из државних и полудржавних фондова, високих политичких тела и представника естаблишмента (Влада САД, фондови ЕУ...), јесте што је он потпуно некритичан према учвршћивању милитантне моћи великих сила и неравнотежи у свету коју то изазива, као и према политици развоја наоружања, која је усмерена на трајно одржање супремације најмоћнијих и најчешће и служи легитимисању и привидном идеолошком обезличењу НАТО-а, као и оправдању

---

⁴⁶ Huizinga, J., (1970), *Homo ludens*, Matica Hrvatska, Zagreb.

војних интервенција и натурализовању и разголићеном именовану *осе зла* у савременом свету."⁴⁷

Чини се да савремени теоретичари посматрају рат, мање као облик дозвољеног институционализованог насиља, а више као специфичан модел (моделе) интеракција између сукобљених страна, у којима се као предмети анализа појављују: модели деловања који обезбеђују највећу ефикасност у остваривању циљева; економска и политичка исплативост различитих модела рата; оптимализација одабира модела ратовања у односу на специфичност ситуације, и слично. Ратовање као (нехумана) активност усмерена на убијање људи, наношење значајне штете држави, етничкој или другој заједници, политичком систему, привредној делатности у некој заједници или организацији, ретко је предмет аргументованих научних теорија. Право на рат се, већином, разматра у оквиру актуелног међународног права, а не као етичка категорија. С друге стране, све је већи број аналитичара који не припадају (елитном) научном кругу, а баве се обједињавањем и пласирањем у јавност антиратних ставова. Такође, све су чешћи протести лабаво организованих покрета у развијеним земљама, који исказују антиратно расположење према великим силама, или њиховом војном савезу (савезима).

Да ли је то знак неинституционализоване демократизације питања рата, као ехо свеукупног пораста интересовања за ненасилну комуникацију и дијалог, или доказ неспособности институционализованих система да изнађу нову (међународну) форму за превенцију и разрешавање конфликта, показате будућа догађања. Највећа препрека институционалном приступу проблема рата је чињеница да је савремени свет обележен изузетном надмоћи постојећег највећег војног савеза (НАТО), што већину могућих идеја и пројеката за хумано ненасилно разрешавање конфликта своди на утопију, чија - не само примена, већ ни озбиљна међународна расправа, није могућа.

---

⁴⁷ Секулић, Н., (2011), *Фуллорова теорија рата и промене у концептима вођења рата у другој половини XX века - настанак "креативног" рата*, Социологија, Vol. LIII (2011), № 2, стр. 130,131.

1.8. Међународно право као основа за пацификацију и превазилажење друштвених конфликта⁴⁸

Модерно међународно хуманитарно право развијало се постепено, почев од прве Женевске конвенције из 1864. године. Однос наше цивилизације према конфликтима илуструје и чињеница да су најзначајнији и најбројнији документи из ове области настајали након ратова, или након конкретних догађаја у којима је долазило до драстичних кршења хуманих принципа, у ратним или другим, оружаним конфликтима. Тако су, након Првог светског рата, (1914-1918), који је обележила масовна употреба бојних отрова, бомбардовање из ваздуха и стотине хиљада ратних заробљеника, донете нове међународне конвенције, 1925. и 1929. године (1925. године - *Женевски протокол о забрани употребе загушљивих, отровних и других гасова, као и бактериолошких метода ратовања*; 1929. године - *Две Женевске конвенције: Ревизија и разрада Женевске конвенције из 1906. и нова Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима*).

Други светски рат (1939-1945) карактерисало је изједначавање броја погинулих цивила и припадника оружаних снага, насупрот односу 1:10 из Првог светског рата. На те трагичне бројке, а посебно на ужасне укупне последице, које је рат имао по цивилно становништво, међународна заједница је одговорила 1949. године, ревизијом важећих конвенција и усвајањем новог инструмента: *Четврте Женевске конвенције за заштиту цивила*.

Касније, 1977. године, *Допунски протоколи* су били одговор на хуманитарне последице ратова за национално ослобођење, које су Конвенције из 1949. само делимично обухватиле. Обједињено посматрано, ова два документа: *Женевске конвенције* из 1949. и њихови *Допунски протоколи* из 1977. године, садрже готово 600 чланова и главни су инструменти међународног хуманитарног права.

Између два рата донете су две међународне декларације, које нису званично ратификоване, тако да се у Други светски рат ушло без њиховог званичног прихватања. Прва је била *Међународна декларацију о законима и обичајима рата*, која је дефинисана на дипломатској конференцији, која је одржана 1874. године у Бриселу ("Бриселски нацрт"), на иницијативу руског цара Александра II, а њено

---

⁴⁸ Сва документа коришћена у овом поглављу, као и официјелна тумачења корена њиховог настанка, услова и тока усвајања су преузета са официјелног сајта ОУН (<http://www.un.org/en/>).

усвајање/ратификација се очекивала током прве три деценије двадесетог века. Међутим, сам текст *Декларације* није ратификован, јер неке владе нису биле спремне да се обавежу међународним уговором (упркос томе, *Бриселски нацрт* представља значајну етапу у кодификацији ратног права).

Друга конвенција је настала на темељу нацрта, који је израдио Међународни комитет Црвеног крста, а усвојен је на 15. Међународној конференцији Црвеног крста, одржаној у Токију 1934. године, под називом *Нацрт Међународне конвенције о положају и заштити цивила-држављана непријатељске државе који се налазе на подручју које је окупирала друга зарађена страна или која јој припада*. У вези са усвајањем ове конвенције, такође, нису предузете потребне активности, пошто су владе одбиле да сазову дипломатску конференцију, на којој би одлучиле о његовом усвајању. Резултат тога је био да Токијски *Нацрт* није сматран важећим током Другог светског рата (са познатим последицама).

Најзначајнији међународни уговори (конвенције), којима се регулише ова област, поређани хронолошки, према години усвајања су:

- 1864. година - Женевска конвенција за побољшање положаја рањеника у оружаним снагама у рату;
- 1868. година - Петроградска декларација (о забрани употребе одређених врста пројектила у рату);
- 1899. година - Хашке конвенције, које се односе, између осталог, на законе и обичаје рата на копну и на прилагођавање начела Женевске конвенције из 1864. на поморски рат;
- 1906. година - Ревизија и разрада Женевске конвенције из 1864;
- 1907. година - Ревизија Хашких конвенција из 1899. и усвајање нових конвенција;
- 1925. година - Женевски протокол о забрани употребе загушљивих, отровних и других гасова, као и бактериолошких метода ратовања;
- 1929. година - Две Женевске конвенције:
  - Ревизија и разрада Женевске конвенције из 1906;
  - Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима (нова);
- 1949. година - Четири Женевске конвенције;

- I -Конвенција за побољшање положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату;
  - II -Конвенција за побољшање положаја рањеника, болесника и бродоломника оружаних снага на мору;
  - III -Конвенција о поступању са ратним заробљеницима;
  - IV -Конвенција о заштити цивила за време рата (нова);
- 1954. година - Хашка конвенција о заштити културних добара у случају оружаних сукоба;
  - 1972. година - Конвенција о забрани развоја, производње и складиштења бактериолошког (биолошког) и отровног оружја и о њиховом уништавању;
  - 1977. година - Два Допунска протокола Женевским конвенцијама из 1949. године, који потенцирају заштиту жртава међународних (Протокол I) и немеђународних (Протокол II) оружаних сукоба;
  - 1980. година - Конвенција о забрани или ограничавању употребе одређених врста конвенционалног оружја за које се може сматрати да проузрокује прекомерне трауматске ефекте или да делује неселективно у погледу избора циља, а која укључује:
    - Протокол (I) о фрагментима оружја који се не могу открити;
    - Протокол (II) о забрани или ограничавању употребе мина, мина изненађења и других експлозивних средстава;
    - Протокол (III) о забрани или ограничавању употребе запаљивих оружја.
  - 1993. година - Конвенција о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању;
  - 1995. година - Протокол о ласерском оружју за ослепљивање (Протокол IV -нови- Конвенције из 1980);
  - 1996. година - Ревидирани протокол о забрани или ограничавању употребе мина, мина изненађења и других експлозивних средстава (Протокол II - ревидиран- Конвенције из 1980);

- 1997. година - Конвенција о забрани употребе, складиштења, производње и промета антиперсоналних мина, и о њиховом уништавању;
- 1998. година - Римски статут Међународног кривичног суда;
- 1999. година - Протокол о Конвенцији за заштиту културних добара из 1954. године;
- 2000. година - Факултативни протокол о Конвенцији за заштиту права детета у вези са учешћем деце у оружаним сукобима;
- 2001. година - Амандман Члана 1 Конвенције о забрани или ограничавању употребе одређених врста конвенционалног оружја за које се може сматрати да проузрокује прекомерне трауматске ефекте или да делује неселективно у погледу избора циља.

У једном од најзначајнијих међународних докумената, *Женевској конвенцији о побољшању положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату*, од 12. августа 1949. године, у коме је дефинисан минимум обавеза који се мора поштовати у случају сукоба који немају међународни карактер, између осталог стоји:

"Члан 3.

У случају оружаног сукоба који нема карактер међународног сукоба и који избије на територији једне од Високих страна уговорница, свака од страна у сукобу биће дужна да примењује бар следеће одредбе:

1) Према лицима која не учествују непосредно у непријатељствима, подразумевајући ту и припаднике оружаних снага који су положили оружје и лица онеспособљена за борбу услед болести, ране, лишења слободе или из којег било другог узрока, поступаће се, у свакој прилици, човечно, без икакве неповољне дискриминације засноване на раси, боји коже, вери или убеђењу, полу, рођењу или имовном стању, или коме било другом сличном мерилу.

У том циљу забрањени су и забрањују се, у свако доба и на сваком месту, према горе наведеним лицима следећи поступци:

а) повреде које се наносе животу и телесном интегритету, нарочито све врсте убиства, сакаћења, свирепости и мучења;

б) узимање талаца;

ц) повреде личног достојанства, нарочито увредљиви и понижавајући поступци;
д) изрицање и извршавање казни без претходног суђења од стране редовног установљеног суда и пропраћеног свим судским гаранцијама које цивилизовани народи признају за неопходне.

2) Рањеници и болесници биће прихваћени и неговани.

Свака непристрасна хуманитарна организација, као што је Међународни комитет црвеног крста, може да понуди своје услуге странама у сукобу.

Стране у сукобу ће се трудити с друге стране, да ставе на снагу путем посебних споразума један део или и све остале одредбе ове Конвенције.

Примена претходних одредаба неће имати утицаја на правни положај страна у сукобу."

Основу за Женевску конвенцију о побољшању положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату, од 12. августа 1949. године, створила је Женевска конвенција из 19. века, чије доношење је превасходна заслуга једног човека, Анрија Динана (Henry Dunant)⁴⁹, пословног човека из Швајцарске. Динан је непосредно доживео ужасе рата у току битке код Солферино, 1859. године, и под утицајем онога што се дешавало са њим и његовим саборцима, написао је књигу "Сећање на Солферино" ("Un Souvenir de Solferino"), коју је штампао о властитом трошку. Књигу је послао на адресе водећих политичких и војних личности из различитих европских земаља, тражећи од њих да се ангажују на увођењу међународних принципа хуманог поступања према болесним и рањеним борцима.

Потакнуто његовом иницијативом, женевско "Друштво јавне користи" чији је Динан био члан, именовало је петорицу чланова у одбор који је добио задатак да испита могућност да се ова идеја реализује.

Тако је настао "Међународни одбор за помоћ рањеницима", познат и као "Одбор петорице", који шири Динанове идеје Европом и светом. Први састанак овог одбора одржан је 17. фебруара 1863. године, и тај датум се сматра датумом оснивања Међународног одбора црвеног крста.

---

⁴⁹ Извори података о Анрију Динану, садржају и методама његовог рада, су били:
<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jnvq.htm> и
http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1901/dunant-bio.html

Августа 1863. године, Одбор организује конгрес, на коме учествују представници четрнаест држава. На том конгресу се, први пут организовано, расправљало о могућностима за побољшање бриге о рањеницима, током ратних сукоба.

Годину дана касније, 1964. године, Швајцарска влада службено позива владе свих европских држава, као и Америке, Бразила и Мексика, да пошаљу своје представнике на службену међународну конференцију. Укупно 26 делегата из 16 држава дошло је на конференцију и 22. августа дванаест држава потписује *Женевску конвенцију*, којом се захтева заштита рањених и болесних војника и особља које их негује, као и зграда у којима су смештени и опреме која се користи за њихове потребе, у току ратних сукоба. Конвенцијом се дефинише и употреба знакова: црвеног крста и црвеног полумесеца.

1901. године Анри Динан је награђен првом Нобеловом наградом за мир.

1.9. Савремени друштвени конфликти

Последње деценије 20. века, као и прва деценија двадесетпрвог века, донеле су значајне промене у глобалном безбедносном амбијенту. Током тог периода зачете су суштинске промене које су пресудно утицале на економске, социјалне, политичке и безбедносне карактеристике света у коме живимо.

Основе карактеристике безбедносне ситуације, створене у двадесетом веку су биле:

- постојање блоковске поделе света,
- настанак, а затим и растакање "трећег пута" - покрета несврстаних,
- јасно дефинисани интереси и јасно подељене "зоне интереса" великих сила,
- велике силе манифестују своје супротстављене интересе измештањем сукоба на подручје мањих земаља унутар својих "зона интереса",
- предвидивост врсте, обима и могућих последица блоковских сукоба,
- предвидивост безбедносних претњи,
- свест о катастрофалним последицама фронталног нуклеарног сукоба - успостављање "контроле наоружања",
- настојања УН да се успоставе одрживи односи измешу великих сила.

Распадом Совјетског савеза, блоковска подела света се урушава, остављајући на међународној сцени један савез, наспрот коме не стоји ни један равноправан конкурент. Ова чињеница умногоме је дефинисала правац промена у безбедносном систему савременог света. Пре свега, некадашња формула *равнотеже моћи*, постаје формула *асиметричне моћи*, у којој не постоје јасни механизми контроле јединог, проширеног и моћног савеза, уколико не дође до појаве могућег корективног фактора, што би у садашњем односу снага могла бити нека нова сила (држава, савез), која би допринела успостављању нове равнотеже моћи. Јасно је, међутим, да до такве ситуације не може доћи у скорој будућности.

Паралелно са овим процесом, током деведесетих година прошлог века се са међународне сцене, готово у потпуности, губи покрет Несврстаних, конституисан као својеврстан "трећи пут", који је самим својим постојањем и бројношћу својих чланица, отворио значајне могућности у погледу конституисања принципа *мирољубиве коегзистенције* као легитимног/могућег принципа постојања и развоја међународне заједнице.

Након распада блоковске поделе и постепеног смањења утицаја и моћи Покрета несврстаних, дошло је до суштинских промена садржаја, обима, врсте и значаја основних безбедносних изазова, ризика и претњи. Битно су промењени: њихова природа, садржај, појавни облици и размере. Промене у погледу носилаца угрожавања личне, националне, регионалне и глобалне безбедности, резултирале су променама стратегија, метода, тактика и размера могућих угрожавања безбедности. Као одговор на то, долази до прегрупписавања старих, и појаве нових субјеката угрожавања, али и постизања и очувања безбедности. Ти нови субјекти посежу за новим методама и техникама, настојећи да пруже адекватан одговор на битно измењене моделе претњи и угрожавања безбедности.

Директан производ ових процеса је, пре свега, чињеница да безбедност светске заједнице, данас, више није прост збир безбедности појединачних, изолованих држава. Она се више не може процењивати само на основу података о величини њихове војне силе, или количине и врсте расположивих оружја. Светска заједница данас не може бити стварно безбедна докле год у њој нису безбедне све њене чланице. "То значи да је глобална безбедност достижна тек у оној мери, у којој је

свака држава способна и вољна да, сама, али и заједно са другима, стиче сопствену и чува туђу безбедност."⁵⁰

Један од проблема савремене глобалне безбедности је чињеница да је нови безбедносни поредак тек у фази стварања. Основне карактеристике тог новог поретка се наслућују, али се наслућују и његови вероватни проблеми и слабости. Нестанак блоковске поделе дао је значајан импулс убрзаном ширењу процеса глобализације, која је довела до вишеслојне економске, социјалне, политичке и безбедносне интеграције светске заједнице. Паралелно с тим, расте и свест о све јачој повезаности и међузависности народа и држава, регија и континената. Постепена универзализација, изворно западноевропских цивилизацијских достигнућа и вредности је, на вербално-декларативном плану, праћена исказима о потреби очувања богатства културних, етничких, социолошких, религијских и духовних специфичности припадника светске заједнице. Такође, расте свест о потреби сарадње, смањењу разлика у степену техничко-технолошког, економског, културног, образовног развоја, као и свест о потреби да се успостави нови концепт права на безбедан живот, достојан човека.

Неспорно је да све то може бити остварено једино у условима светског мира. Светски мир, с друге стране, није могућ без вољног и удруженог отклањања наслеђених и новонасталих изазова, ризика и претњи личној, националној, заједничкој и колективној безбедности.

Међутим, паралелно са процесом глобализације и интеграције светске заједнице, почињу да јачају, и разгранавају се, процеси који воде њеној фрагментацији. **Као одговор на негативне последице глобализације, расту: антиглобализам, национализам и ксенофобија.**

Услед недостатка одрживих и ефикасних метода за реализацију прокламованог поштовања различитости, унутар (сложених и национално нехомогених) држава и заједница, долази до јачања тежњи ка осамостаљивању њихових специфичних делова. Стога, заједно са процесима обједињавања националних заједница у нове економско, политичке, културолошке и социјалне асоцијације, каква је Европска унија, расту тежње ка националној искључивости. Економска рецесија, која

---

⁵⁰ Хаџић, М., Тимотић, М., Милосављевић, Б., (2004), *Смисао реформе сектора безбедности*, ЦЦВО, Београд, стр. 15.

долази до изражаја чак и у најразвијенијим земљама, постепено упућује припаднике доминантних нација да у својим заједницама искажу нетрпељивост према припадницима осталих етничких група, које доживљавају као претњу сопственом социјалном и радном статусу, не само у будућности, већ и у садашњости.

Стварање психозе опште угрожености од тероризма за који се као потенцијални кривци стигматизују сви припадници арапског света, у већини земаља јача националну дистанцу, превасходно према Арапима. У Земљама ЕУ постепено, такође, јача ксенофобија, праћена ширењем националне дистанце и према грађанима земаља у транзицији, које су управо постале, или намеравају да постану, чланице ЕУ, јер их грађани "старих чланица", доживљавају као претњу сопственом економском статусу.

Глобализација уједно наглашава старе и уводи нове поделе у светску заједницу. Наставља се тенденција раста противречности и разлике између светског центра и периферије, богатих и сиромашних, моћних и немоћних, јаких и слабих. Завршава се **стварање асиметрично биполарног света**, који је унутар себе противречан.

Слободан проток људи, роба, капитала и идеја све више постаје једносмеран - од центра ка периферији, док се процеси од периферије ка центру суочавају са бројним препрекама и потпуним недостатком разумевања за специфичне проблеме мање развијених заједница.

Такав однос центра према периферији, развијених према неразвијенима, односно богатих према сиромашнима, прети да мултипликује безбедносне претње, јер је, захваљујући управо процесу глобализације, свест о праву на једнаке шансе почела да мења однос мање развијених земаља и њених грађана према себи.

Важна карактеристика процеса успостављања савременог безбедносног амбијента је да **безбедносно преобликовање света тече ван постојећег система колективне безбедности** - Уједињених нација.

Постојећа организација Уједињених нација и њен Савет безбедности нису у могућности да ефикасно спрече, или зауставе:

- локалне сукобе и ратове,
- унутрашње сукобе и грађанске ратове,

- глобалне безбедносне ризике и претње,
- самовољне интервенције великих сила.

Конфликати који су се одвијали крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века показују да организација УН и савремени системи колективне и заједничке безбедности нису у стању да квалитетно одговоре на нове безбедносне изазове, ризике и претње. Постојеће међународно право у пракси се показују као неадекватно у односу на реалне изазове и ситуације. Захваљујући томе, као и уграђеним механизмима заштите великих сила у ОУН, постаје све више очигледно да **структура и модел функционисања ОУН постају препреке њеној ефикасности**. Постаје јасно да је неопходна озбиљна структурна и функционална промена система организовања и деловања ОУН. Проблем трансформације ОУН директно је повезан са **развојем свести о предностима сарадње и хармонизације у савременом друштву**. Реалан однос снага у свету и очигледна надмоћ једне стране, онемогућавају обезбеђивање неопходне сагласности за официјелне промене структуре, принципа и начина деловања ОУН, чиме је међународна заједница доведена у пат-позицију, из које би могла да изађе само уз сагласност стране која је основни узрок што се уопште размишља о променама.

Поред класичних претњи безбедности, појављују се и нови, савремени модели угрожавања безбедности (тероризам, трговина свим врстама оружја, економска средства за овладавање и покоравање и други).

Као најприсутнији нови модели класичних безбедносних изазова појављују се:

- етнички конфликти између држава, између делова бивших сложених држава, унутар постојећих држава;
- неоинтервенционизам, који подразумева а) политичку, економску или војну интервенцију великих сила на територији појединачних земаља, у име заштите људских права, или кршења међународног права; б) проглашавање сопствених интереса великих сила за глобалне; ц) увођење арбитарства као новог принципа у односима међу државама, чиме се обнавља пракса самовољне интервенције на туђој територији;
- прећутно признавање права на интервенцију, које бива прихваћено у правном, али и у етичком смислу, као право које подразумева: а) право на самосталну процену велике силе да је интервенција неопходна; б) право

велике силе на процену да управо она има право и обавезу да интервенише, ц) право велике силе да одреди моменат интервенције, циљеве, методе, средства, обим, трајање интервенције и услове за њен престанак;

- тероризам као специфичан одговор на доминантан модел глобализације и интервенционизам; тероризам постаје модел деловања оних (држава, нација, религија, појединаца) који се сматрају обесправљенима и оштећенима у процесу савремене глобализације; за разлику од терористичких акција у прошлости, савремене терористичке акције су: а) у значајној мери координисане, б) превазилазе националне оквире в) користе савремена техничка средства, г) веома су бројне, д) у њима неретко учествују жене и деца, ђ) мета терориста нису познате политичке личности, већ грађани, цивили и официјелне институције.

Какве су, у таквим условима, реалне могућности за превенцију и ненасилно решавање конфликта, посебно у условима у којима доминантан војно-политички савез може, због сопствених интереса, бити не само на страни једне од страна у конфликту, већ и у позицији иницијатора конфликта, односно (нетражене) једностране интервенције? Да ли савремени свет располаже механизмима, чијом применом се, реално, може утицати на превенцију конфликта)? Чини се да не постоји једноставан одговор на ова питања.

У теоријским анализама и у документима антиратних невладиних организација, се као предуслови за успостављање одрживог савременог безбедносног амбијента најчешће наводе:

- развој свести о погубним последицама друштвених конфликта праћених насиљем;
- јачање заштите људских права и слобода, развој демократије;
- јачање и развој невладиних организација као облика самоорганизовања грађана;
- хуманистичко деловање медија; превенција фактора насиља;
- јачање механизма друштвене контроле над политиком и политичке контроле над војском;
- реорганизација УН и међународних права;

- промене међународног права у области економије.

Истовремено се веома ретко сусрећу темељна научна преиспитивања оружаних конфликта и конфликта праћених насиљем, као феномена према којима би се савремена заједница морала одредити генерално, независно од било ког конкретног конфликта.

1.10. Превенција конфликта у савременом свету, мир као могући *modus vivendi*

Страх од терористичких акција, као и суочавање са савременим претњама безбедности, довеле су до пораста броја истраживања могућности постизања мира у савременом свету. Институт за истраживање мира у Ослу, Штокхолмски институт за истраживање мира *SIPRI*, Међународно удружење за истраживање мира у Гронингену (*IPRA*), Институт УН за истраживање и разрешавање сукоба (*UNITAR*), као и многе друге интернационалне и националне институције и невладине организације - баве се, почев од последње трећине двадесетог века, питањем могућности одрживог и реалног мира на нашој планети. Паралелно са овим настојањима јачају теоријске и истраживачке обраде питања контроле друштвених конфликта, како међународних, тако и унутардржавних.

Модел превенције, превазилажења и/или разрешења друштвених конфликта могу бити различити. У зависности од начина на који се конфликт покушава превазићи, можемо их поделити на:

- отклањање узрока који доводе до друштвених конфликта (што често није могуће, због постојања непомирљивих интереса једне или обеју страна);
- постизање споразума који представља одржив компромис (обе стране се одричу дела својих интереса, зарад престанка, превазилажења, или неотпочињања конфликта);
- трансформација конфликта од насилног ка ненасилном -"цивилизовање конфликта" (елиминисање насиља као елемента конфликта; конфликт се не елиминифе, већ трансформише, што значи да остају очуване позиције моћи обеју страна);
- институционализација конфликта (увођење низа специфичних правила, на чије поштовање се обавезују обе стране, уз присуство ауторитета који

надгледа поштовање прихваћених правила; као и у случају цивилизовања конфликта, остају очуване позиције моћи, уз присуство моћи арбитра, који на основу своје позиције/моћи може да утиче на прихватање или неприхватање одступања од утврђених процедура);

- наметање престанка конфликта силом, или претњом силе; метод разрешавања или превенције конфликта употребом силе од стране савезника једне стране, или арбитра, који по правилу и на дужи рок није одржив, а суштински води у интервенционизам;
- медијација, или посредовање ("Харвардски модел", по универзитету на коме је осмишљен; заснива се на: а) поштовању интереса сукобљених страна, који чине основу преговора; б) изналажењу и развијању поступака који ће подстаћи сукобљене стране на преговоре; в) планирању поступка одређивања правних позиција, ако не успеју методе које су већ примењене; г) саветовању учесника конфликта и давању предлога и суда о томе на који би се начин дугорочно могао спречити/разрешити конфликт; д) разрађивању алтернативних верзија са становишта финансијских могућности; њ) обраћању пажње на мотивацију учесника, њихову спремност на поступак и средства која током поступка стоје на располагању⁵¹.

Набројана полазишта представљају савремене одговоре на број, опсег, садржај и начин испољавања конфликта. Међутим, ни у једном од наведених модалитета превазилажења, или превенције друштвених конфликта, се не помиње "постизање разумевања између страна у конфликту". Основни разлог за изостављање кључног елемента који може довести до стварног разрешења савремених друштвених конфликта је то што савремена теорија и пракса полазе од тога да је разумевање између страна у конфликту суштински немогуће, пре свега због супротстављених интереса који су у основи конфликта. Уколико би се, пак, дошло до основе која је за све учеснике у конфликту неспорна и прихватљива, постизање разумевања као основе за разрешење конфликта би било могуће. Како је практично немогуће постићи разумевање у погледу интереса које

---

⁵¹ Кековић, З., Милашиновић, С., (2008), *Превенција и превазилажење друштвених конфликта*, Војно дело, 2/2008, стр. 12-13 и 15.

сукобљене стране уводе у конфликт, неопходно је дефинисати *минимум базног консензуса* који јесте могућ.

"Минимум базног консензуса" би био *највећи заједнички садржалац* ставова страна у конфликту (до кога се може доћи), који може послужити као модел креирања полазишта у разрешавању савремених друштвених конфликта.

Минимум базног консензуса могуће је постићи само ако да се он заснива на вредностима које нису зависне од економских, националних, религијских, или културолошких карактеристика сукобљених страна, нити се заснивају на историји, традицији и позицијама моћи. Минимум базног консензуса чине ставови који се заснивају на основним вредностима које нас одређују као људска бића, психофизички, биолошки и духовно детерминисана да имају свест, савест и потребу за заједницом (емпатија, поштовање живота као вредности по себи, потреба за безбедношћу, слобода, право на квалитетан живот и рад, и слично). **Скуп таквих вредносних ставова, који су неспорни за сваку људску заједницу, уз додавање специфичног скупа неспорних вредносних ставова карактеристичних за сукобљене стране у конкретном конфликту, чине минимум базног консензуса за дати конфликт, који може да послужи као полазиште за надградњу договора.**

Применом *минимума базног консензуса* и пристанком страна у конфликту на њега, обезбеђују се предуслови за ненасилну комуникацију током преговора и креира основна подлога за договор: признавање супротне стране за људска бића која имају своје жеље, интересе, страхове и надања.

Улога најважнијег промотера вредности на којима се заснива идеја о општем *минимум базног консензуса* (применљивог у свим конфликтима), поред организација типа ОУН, или међународних и националних невладиних организација, припада медијима (посебне могућности отварају тзв. нови медији, пре свега Интернет и мобилна телефонија).

Промена цивилизацијског односа према насиљу и конфликтима праћених насиљем - могућа је и неопходна. Та промена није могућа без деловања медија на презентацији, пропаганди и промоцији ставова и вредности на којима ће се промена заснивати. Посебну улогу медији имају у мотивацији аудиторјума на прихватању и активном учешћу у променама.

Оваква пројекција могућег деловања медија има исти степен реалности, који је имала свака суштинска позитивна промена у људском друштву. Свака промена у доминантним системима институционализованих друштвених односа, какве су биле увођење општег права гласа, Француска револуција, "сексулана револуција", али и многе друге - као интернет, подразумевала је драматичне промене у нашем поимању стварности, суштине човековог идентитета и хуманих односа. Ни једна од тих промена није се усталила без озбиљних проблема, дуготрајног трагања за оптимумом и постепеног прилагођавања укупне друштвене структуре новим процесима и моделима функционисања. Промена цивилизацијског односа према насиљу и конфликтима праћених насиљем је могућ процес у коме би медији представљали најзначајнија средства промоције, едукације и постепеног увођења промене.

1.11. Медији и савремени глобални безбедносни изазови

Обзиром на органичену моћ и ефекте деловања ОУН, као могућа препрека усложњавању савремених безбедносних изазова, појављује се *интернационално јавно мњење*, које има на располагању техничко технолошке могућности да постане глобално. Овај, за многе неочекиван процес, директна је последица глобализације у области комуникација и, посебно, у области информисања. Захваљујући томе, око битних међународних проблема постепено се ствара јавно мњење, које тежи ка свом оспољењу кроз различите манифестације, којима се на одговорност позивају сопствене политичке елите, али и политичке елите и јавно мњење оних заједница које показују спремност на интервенцију, или на неки други облик угрожавања других заједница. Примере за овакво формирање и манифестовање јавног мњења имали смо у време бомбардовања Југославије, али и током припрема САД и Енглеске на интервенцију у Ираку. Најсвежији примери деловања савремених средстава информисања на организовање и оспољавање покрета за политичке промене виђени су на северу Африке почев од јанура 2011. године.

Садашња, али и могућа, улога медија такође је промењена у области презентовања безбедносних претњи данашњице. По мишљењу највећих медијских теоретичара данашњице, (међу којима свакако предњачи Бодријар), од медијске обраде претњи терористичких организација и начина на који се презентују њихови ставови/захтеви умногоме зависи став интернационалног

јавног мњења - како према према терористичким организацијама, тако и према одговорима западних земаља на њихове претње: истина се, постепено, изједначава са *медијски пласираном истином*.

Ове чињенице упућују нас на **преиспитивање улоге модерних медија у:**

- медијској презентацији друштвених конфликта и криза: а) који имају међународни значај; б) који се одвијају изван матичне државе медија и његове публике; в) унутардржавних друштвених конфликта;
- поштовању основних људских права приликом медијске презентације насиља у друштвеним конфликтима; политичкој и другој интересној злоупотреби друштвених конфликта, жртава и последица;
- коришћењу стигматизације, стереотипа и говора мржње у медијима; продубљивању и/или цементирању социјалне дистанце;
- информисању о безбедносним претњама, ризицима и изазовима; вербалној категоризацији безбедносних претњи, ризика и изазова;
- презентовању актуелних и недостајућих елемената међународног права; презентовању рада ОУН и међународних организација;
- превенцији друштвених конфликта; стварању и развоју безбедносног амбијента;
- помирењу и превазилажењу последица друштвених конфликта; промоцији ненасилне комуникације и трагања за договорним решењима конфликта;
- промоцији система вредности који дезавуише насиље као метод испољавања и "решавања" конфликта;
- промоцији система вредности који се заснива на поштовању различитости, беневољентној комуникацији и сарадњи;
- промоцији добре праксе у решавању конфликта.

Чињеница коју поткрепљују истраживања је да се деловање медија у условима друштвених криза и кофликата разликује од њиховог деловања у уобичајеним околностима⁵².

Основна специфичност деловања медија у условима друштвених конфликта и криза је **посебно мотивисан медијски аудиторијум**, у региону и социјалној средини у којој се конфликт или криза дешавају, као и у социјалним миљеима и регионима који су посебно заинтересовани за ток и исход конфликта или кризе. У тим оквирима присутан је повишен степен пажње свих нивоа јавности према медијима, посебно према информативним садржајима, уз преференцију информативних садржаја који се односе на сукоб или кризу.

Специфичност понашања медија у друштвеним конфликтима и кризама заснива се на чињеници да су медији суштински заинтересовани за медијску обраду конфликта и криза. За разлику од човека прошлости, проблем модерног човека је засићеност информацијама, која има за последицу десензибилизацију и површност⁵³. Хиперпродукција медијских садржаја који су доступни аудиторијуму, смањена сензибилност, стрпљење и пажња аудиторијума, приморавају медије на трагање за медијски ефектним садржајима који везују и задржавају публику и доводе нове конзументе пред медиј.

Однос медија према друштвеним конфликтима и кризама директно је одређен њиховом тржишном и интересном оријентацијом.

Менаџмент медија у тим условима појачане пажње јавности према медијским садржајима, али и повећане интеракције између медија и различитих нивоа јавности, има задатак да:

- обезбеди имиџ *(неутралног) сервиса грађана у информисању о друштвеном конфликту или кризи* за сопствени медиј, односно медијску кућу, као услов за стицање поверења и позиционирање у односу на остале медије;

---

⁵² Костић, Б., (1995), Злочин магичне кутије, *Хоризонти*, број 2.

⁵³ Један од савремених медијских "изума" су такозване "кратке вести", као информативна форма која најмање оптерећује аудиторијум ("кратке, јасне и конкретне вести"). Нужна последица оваквог "инстант" информисања је површно и партикуларно информисан аудиторијум, који нема начина да из изнетих информација схвати процесе, њихове узроке или последице, те их прихвата као низ мање-више неповезаних догађаја, односно "екскурса".

- обезбеди стални прилив нових информација (извештаја) о конфликтима и кризама, јер је то роба која је у датом моменту оно са чиме медиј иде на тржиште, али и да обезбеди својеврсни медијски "екстрапрофит" - ексклузивност која гарантује продају производа који други медији немају и морају га преузети;
- искористи повећану пажњу јавности која се манифестује кроз повећање броја директних конзументата за ширење популарности медија, односно: повећање броја директних конзументата (код електронских медија циљ је и повећање времена везаности за медиј), повећање обима заинтересованости оглашивача, побољшање услова продаје сопствених медијских садржаја другим медијима или мрежама.

Специфичност понашања медија у друштвеним конфликтима и кризама огледа се у чињеници да су медији спремни и суштински заинтересовани за медијску обраду конфликта и криза, само уколико се ради о **медијски ефектним конфликтима и кризама.**

Под медијски ефектним конфликтима и кризама подразумевамо, пре свега:

- конфликте и кризе у којима учествује, или за које је заинтересован, процентуално значајан део популације на коме је одређени медиј присутан;
- конфликте и кризе који изазивају емоционалне реакције медијског аудиторијума,
- неубичајене конфликте и кризе, који су по узроку, току, или учесницима необични и због тога занимљиви.

Насупрот томе стоји чињеница да степен утицаја медија на друштво, чини **медије одговорним за ефекте који њихово деловање производи унутар друштва. Та одговорност постаје посебно значајна у ситуацијама у којима медији престају да буду преносиоци (трансмитери) информација и постају њени директни учесници, а неретко и креатори друштвених догађања.**

2. ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ

Под **кризом** подразумевамо поремећај у функционисању организације, заједнице, процеса или друштвене целине који је такав да резултира дисфункцијом система⁵⁴. Основна карактеристика кризе је немогућност да функционишући на стандардан, уобичајени начин, неки систем и даље производи очекиване последице. Због тога је неопходно предузети додатне акције, употребити додатне методе управљања како би се догађања унутар организације или заједнице могла вратити на ниво уобичајеног.

Спољашњи узроци кризе су они који настају изван система или подсистема у коме је дошло до кризе, тако да сама организација/заједница нема на њих већег утицаја. Унутрашњи узроци кризе појачавају могућност избијања кризе, а настају и делују унутар саме организације/заједнице. Мада се код већине теоретичара сусреће становиште да је на спољашње узроке криза готово немогуће деловати у самој организацији, веома је важно нагласити да спољашњи фактори кризе заправо представљају унутар системске факторе, који индукују кризу у великом броју субјеката унутар датог система. То значи да унутар система постоје активни индуктори криза, односно да је у току негативан правац развоја тог система, у коме се повећава вероватноћа системске кризе широког обухвата. Из угла појединачне организације такви узроци су спољашњи, али су за заједницу (систем) то унутрашњи узрочници кризе, на које је могуће и потребно деловати.

Као битне одлике друштвених криза, које имају значајан утицај на однос медија према кризама, издвајају се (релативна) неочекиваност криза и нужност хитног доношења одлука свих актера кризе.

2.1. Одређење појма и дефиниција друштвене кризе

Етимолошки посматрано, реч *криза* потиче од грчког "κρίσις". "*Кризис*" је означавао пресуду, одлуку, тренутак који представља чвориште након кога се догађаји могу одвијати у два битно различита правца. Слично значење појам *криза* има у Мандаринском језику, у коме се састоји од два симбола – знака за опасност и знака за прилику. То је један од разлога зашто се, посебно у теорији

---

⁵⁴ Кековић, З., Кешетовић, Ж., (2006), *Кризни менаџмент и превенција кризе*, Факултет безбедности, Београд

менаџмента, *криза* најчешће тумачи као ситуација која представља својеврсну шансу за позитивни помак у дотадашњем развоју. Треба, међутим, имати у виду да је и у старом Мандаринском језику прави превод за ова два симбола (опасност и прилика), заправо "прилика за опасност", а не прилика, односно - изазов, који произилази из опасности. Овакво тумачење кризе и данас се негује у хексаграмима (паровима триграма) *Књиге промена*, односно *Ји-Ћинга*.

У савременим наукама, реч криза се користи у различитим значењима, тако да крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века имамо мноштво дефиниција кризе које не само да се разликују од науке до науке, већ постоје и доста озбиљне разлике унутар поједних наука. Тако, у области економије, имамо различите дефиниције кризе у зависности од тога да ли се криза посматра као макро, или микро, економски догађај. Слично је и са науком о менаџменту, где постоје веома различите дефиниције кризе у зависности од тога да ли се криза посматра са становишта организације или са становишта појединих процеса унутар организације.

Једну од најприхваћенијих савремених дефиниција кризе дао је Пол'т Харт, по коме је криза "непријатан догађај који представља изазов за доносиоце одлука и искушава их да поступају у условима угрожавања, временске стиске и неспремности."⁵⁵ Криза је, по Харту, озбиљна претња основним структурама или фундаменталним вредностима и нормама социјалног система која у условима временског притиска и веома несигурних околности захтева доношење критичних одлука.

Упркос великој прихваћености ове дефиниције она је у многоме проблематична. Пре свега, ово је дефиниција у којој се криза посматра са становишта управљачког слоја и стога је нужно елитистичка. Као и друге елитистичке дефиниције кризе, и Хартова имплицира да је избијање, ток и превазилење кризе у домену деловања елита, односно менаџмента у чијој је надлежности област у којој се криза дешава. Мада менаџмент има веома значајну улогу у кризним ситуацијама, управо менаџмент веома често није у прилици да управља избијањем и развојем друштвених криза.

---

⁵⁵ Извор: лични сајт Пола т' Харта, <http://politicsir.cass.anu.edu.au/staff/hart/index.htm>, учитано 21.10.2010. године.

Друштвене кризе су ситуације које се дешавају унутар друштва, те захтевају социолошку, свеобухватну дефиницију, која ће објаснити зашто и како кризе настају, која је њихова суштина и на који начин је могуће њихово превазилажење. Стога у овом раду под друштвеном кризом подразумевамо **поремећај у функционисању организације, заједнице, процеса или друштвене целине, који је такав да резултира дисфункцијом система друштвене заједнице.**

Друштвена криза је ситуација која подразумева дисконтинуитет (или застој који прети да има карактер дисконтинуитета) у односу на претходни континуирани развој друштва и његових виталних институција и функција. Друштвена криза представља претњу опстанку дотадашње структуре, функција и односа који су били успостављени у време "нормалног тока".

У условима друштвене кризе дотадашњи систем функционисања друштвених институција и друштвених улога бива угрожен, односно доведен у питање. Разрешавање друштвене кризе подразумева поновно успостављање функционисања друштвених институција, односно система друштвене заједнице, на претходно важећим, или на новоуспостављеним принципима. Криза је разрешена када је (поново) успостављен функционалан модел заједнице.

Специфична обележја друштвених криза:

- Уобичајене рутине постају нефункционалне (немогућност да неки систем, функционишући на стандардан/уобичајени начин, и даље производи очекиване последице);
- Услед нефункционалности система, у условима кризе постепено се губи политичко и социјално поверење, што даље продубљује кризу;
- У току кризе продубљује се несклад између спољашњих очекивања од организације/институције и реалних могућности њеног деловања.
- Овај несклад додатно нарушава легитимитет друштвених и организационих структура.
- Да би се криза превазишла или разрешила, неопходно је предузимање додатних метода управљања, како би се догађања унутар организације, или заједнице, могла вратити на ниво уобичајеног.

2.2. Карактеристике криза

Кризе се дешавају у различитим областима друштвеног живота и у различитим типовима организација, процеса, система. Без обзира на то, постоје неке основне карактеристике које су заједничке за све кризе. Основна карактеристика свих криза је **неочекиваност** односно **непланираност догађања кризе**. Друга битна заједничка карактеристика кризних ситуација је **неспремност актера кризе**, коју прати трећа битна одлика свих криза – "временски притисак", односно **неопходност доношења брзих одлука**, јер свако пропуштање доношења одлуке у правом моменту, може да буде разлог за даље компликовање и продубљавиње кризе⁵⁶.

Неочекиваност кризе

Једна од најчешће помињаних карактеристика кризе је њена неочекиваност. Захваљујући напредовању сазнања о природним и друштвеним процесима и појавама, али и сазнањима у области менаџмента, у савременом свету је неочекиваност кризе - релативна. Права истина је да постојећа научна и искуствена знања омогућавају предвидивост великог броја криза. Неочекиваност криза је, стога, карактеристика која није једном за увек дата, већ се мења током времена. Кризе које су пре сто година биле потпуно неочекиване, данас то нису. Ипак још увек постоје кризе које имају висок степен неочекиваности.

Поред ових, истински непредвидивих криза, многе кризе бивају од страна актера криза означене као неочекиване. Одређење кризе као неочекиване од стране актера кризе упућује нас на чињеницу да они нису могли да је предвиде, што никако не значи да криза није била предвидива, односно очекивана. Стога је предвидивост избијања кризе већа у системима који располажу са више знања и искуства, тако да иста криза може бити потпуно непредвидива у некој неразвијеној земљи, док у технолошки и организационо развијеној средини та иста криза може бити потпуно предвидива.

Менаџмент који: а) располаже релевантним и ажурним сазнањима о структури, функцијама и процесима у систему у коме делује, б) има унапред маркиране и

---

⁵⁶ Кековић, З., Кешетовић, Ж., (2006), *Кризни менаџмент и превенција кризе*, Факултет безбедности, Београд.

дефинисане релевантне догађаје/узроке који могу довести до кризе, у великој мери може да предвиди дешавање кризе.

Због тога се, између осталог, и праве различити кризни планови у којима се дефинишу мање или више јасни " кризни маркери ", који представљају прве индикаторе повећане могућност да се у неком систему догоди криза.

У техничко-технолошким процесима су ти моменти веома јасно дефинисани и постоје врло јасни и мерљиви параметри који су знаци упозорења за могуће избијање кризе.

У друштвеним системима је много теже дефинисати овакве маркере, али је на основу сталног праћења трендова, анализа и истраживања, у друштвеним системима могуће дефинисати, и касније у пракси препознати, индикаторе/маркере који упозоравају на могуће блиско догађање кризе. При томе је неопходна стална провера валидности кризних маркера, односно њихова корекција услед промена унутар самог система. **Неочекиваност кризе у друштвеним заједницама, односно у друштвеним системима и организацијама, је потпуна само уколико дође до кризе која се ни на који начин није могла предвидети. Оваква криза би морала бити узрокована факторима који су, не само у потпуности изван контроле, већ и изван сазнања менаџмента, који управља одређеним системом односно заједницом.**

Неспремност на кризу

Карактеристика која произилази из неочекиваности избијања кризе, а веома је битна за адекватно реаговање на кризу је - неспремност. Практика показује да већина оних који управљају организацијама или системима бива суштински неспремна за избијање кризе. Разлог за то је недовољно познавање могућих кризних параметара, односно неадекватно праћење ситуације. Како долази до тога? У модерном друштву, један од основних проблема је вишак неадекватних и лоше организованих информација. У мноштву информација, које долазе до управљача, веома је тешко препознати и издвојити информације које су релевантне за избијање кризе. Управо зато је у техничко-технолошким системима неспремност за кризу много мања, јер у њима постоје врло разрађене процедуре праћења свих процеса, тако да роком редовне аквизиције података (која је или повремена или континуална), веома брзо бивају уочени параметри који излазе из зоне безбедног функционисања система. Нажалост, за кризе које избијају у

друштвеним системима и заједницама, ни у једном систему не постоје довољно прецизно разрађени кризни маркери, нити индикатори који би могли указати на повећану могућност избијања кризе. То је један од разлога што друштвене кризе много чешће прати неспремност актера на кризу. Истовремено, управо због често присутне неспремности официјелних управљача да квалитетно реагују у условима кризе, током криза у друштвеним заједницама долазе до изражаја предузимљивост, храброст и несебичност људи који не припадају управљачкој елити, али показују висок степен способности да спремно реагују у току кризе. Оваква искуства указују на две битне чињенице. Прва је да се спремност на кризу не сме препустити сналажљивости официјелних управљача, већ се мора заснивати на систематизованој мапи могућих узрочника кризе, са прецизно разрађеним индикаторима који указују на присуство узрочника кризе и јасним одређењима надлежности и метода ефикасних комуникација у датим условима.

Друга битна чињеница која произилази из овог искуства је да у демократским системима, који негују креативност и личну иницијативу постоји већа могућност квалитетног одговора на кризу, него у системима који се заснивају искључиво на односима субординације.

Хитност доношења одлука (временски притисак)

За све кризе је карактеристична неопходност хитног доношења и ефикасног спровођења одлука. Од ова два фактора умногоме зависе избијање, ток, обухват и последице кризе. Кризе се међусобно разликују по степену контролабилности, тако да постоје кризе које су у великој мери контролабилне, оне које су релативно контролабилне и потпуно неконтролабилне кризе. Кризе малог степена контролабилности веома често се изједначавају са **катастрофама**.

Под катастрофама подразумевамо изненадне догађаје мале вероватноће и високе неконтролабилности, који (ако се десе и када се десе) имају за последицу значајне губитке (људске, материјалне, финансијске), који погађају неку заједницу и изазивају накнадне тензије у њеној социјалној структури. Катастрофе су, према томе специфична врста неочекиваних и потпуно неконтролабилних криза које имају разорне и непоправљиве последице.

Катастрофе могу бити природне и технолошке. И природне и технолошке катастрофе избијају у моментима који се проучавањем самих природних, односно технолошких процеса, могу препознати. Њихова основна карактеристика је веома

мала вероватноћа догађања. Управо због тога, на основу савремених научних и искуствених знања, праве се карте потенцијално ризичитих подручја, односно потенцијално ризичитих технолошких области и процеса, у којима су такве катастрофе могуће. Када су у питању технолошки процеси, различитим стандардима, њиховом применом и јасним кризним плановима, се предвиђа које мере је неопходно предузети и предузимати у току трајања процеса, како би се избегле катастрофе. Ти стандарди су веома строги и омогућавају да се чак и постројења која се баве нуклеарном енергијом претворе у релативно безбедна постројења у којима је могућност избијања катастрофа сведена на минимум. У техничко-технолошким процесима сваки пропуст у поштовању стандарда знатно појачава могућност избијања катастрофе.

Када су у питању природне појаве, захваљујући бројним истраживањима природних процеса и појава које могу довести до катастрофа, у многеме је смањена могућност избијања потпуно неочекиваних катастрофа, са високим фактором изненађења. Тако, проучавање могућности за избијање великих потреса, вулкана, или цунамија, доводи до смањења могућности да се ове појаве дешавају потпуно неочекивано. Истовремено, повећана је могућност да се маркирају ризична подручја у којима се, захваљујући установљеним процедурама и стандардима, смањује могућност њихове изненадне појаве.

Мада се, посебно у круговима лаика и у медијима масовних комуникација, криза и катастрофа често изједначавају у свим областима, најзанимљивије је изједначавање кризе и катастрофе у области друштвених појава, односно друштвеног кретања. Најчешће се под катастрофама у друштву подразумевају кризе које имају негативан исход, велики број жртава и разорно дејство по друштвену структуру. Свако изједначавање криза и катастрофа је начелно посматрано негативно зато што замењивање појма кризе са појмом катастрофа сугерише немогућност контроле датог процеса. Основна карактеристика катастрофе је да је у моменту када дође до њеног избијања, највећа штета већ направљена, она је у датом моменту непоправљива и контролабилност је могуће усмерити само на санирање последица катастрофе до које је већ дошло.

За разлику од катастрофа, у које спада мали број криза, основна карактеристика већине кризе је да је током дешавања кризе могућа релативна контрола свих

процеса и да ћемо, у зависности од предузетих мера, имати различите исходе кризе.

2.3. Облици и врсте кризних ситуација

Најстарија и најједноставнија типологија разликује кризе које су узроковане природним факторима и оне чији узрок су људски фактори. Ова класификација по правилу укључује и трећу подгрупу, а то су социјалне кризе. Мада је ово врло јасна категоризација криза, њен основни недостатак произилази из недовољне практичне значајности, јер подела на кризе узроковане природним појавама и човеком/људским фактором даје нам две велике групе, док унутар сваке од њих постоји велики број различитих фактора који могу узроковати кризе, и битни су за њихово разумевање. Управо због тога, аутори ове дефиниције, Розентал и Пузмин, предлажу даљу разраду ових категорија, односно предлажу велики број могућих подкатегорија, као што су несреће у рудницима, изливање нафте, авионске несреће, масовни нереди, нуклеарне кризе итд. Њихова додатна разрада фактора доводи до супротног проблема: превелики број категорија, што опет доводи до мале практичне употребљивости категоризације, јер не постоје издвојени битни фактори, који би омогућили креирање квалитетног одговора на сваку од врста криза, у зависности од њихове специфичности.

Ова и сличне типологије криза су у суштини дихотоме и због тога колико год изгледале веома практичне онемогућавају стварну дистинкцију појединих криза и стварно разумевање криза. С тога ћемо обратити већу пажњу на модерне теорије криза, које кризе посматрају као један комплетан догађај и као процес, и управо с тога и праве различите категорије криза.

2.4. Модерна типологија криза

Модерне типологије криза заснивају се пре свега на два основна критеријума који се односе на карактеристике кризе. То су **предвидивост** кризе и **могућност утицаја** на кризу пре њеног настанка и током њеног трајања⁵⁷. Основна интенција типологија које се заснивају на овим критеријумима је откривање криза са заједничким карактеристикама, које су битне за проактивне или реактивне мере

---

⁵⁷ Кековић, З., Кешетовић, Ж., (2006), *Кризни менаџмент и превенција кризе*, Факултет безбедности, Београд.

које се могу предузети да се та криза избегне, односно да се контролише ток кризе. Оваква типологија је веома употребљива у пракси.

Предвидивост криза

Типологије које се заснивају на предвидивости, полазе од тога да је предвидивост једна од најзначајнијих карактеристика кризе. Предвидивост кризе је, такође, питање које најчешће заокупља јавност, након сваке драматичне кризе, што се по правилу манифестује бројним дебатама о томе да ли је конкретну кризу било могуће предвидети. Велики број догађаја, велики број судбина, и у политици и у привреди, бива заустављено или прекинуто управо због тога што они који доносе одлуке нису били свесни могућег развоја догађаја који су били у њиховој надлежности и нису предузели одговарајуће мере. Први који је увео концепт предвидивости у научном разматрању кризе, био је Бери Тарнер. У својој књизи "Катастрофе изазване људским фактором", Тарнер се у посматрању криза враћа лошем управљању и пропустима у периоду инкубације кризе, истичући да су катастрофе и велики инциденти најчешће били предвидиви и то не само у апстрактном смислу. У оквиру концепта предвидивости криза, у коме се анализа заснива на основу информација о конкретним случајевима криза, има и одређених неслагања, пре свега у погледу тога које су кризе биле, а које нису предвидиве, односно – који фактори повећавају, а који смањују предвидивост криза.

Настојећи да креира правило које јасно одређује степен предвидивости криза, Гундел наводи да је криза предвидива ако су место, време или специфичан начин на који се она догађа били доступни знању најмање једне трећине оних у чијој је надлежности, а вероватноћа њеног настанка је таква да се не може порицати. Анализе показују се да је оваква дефиниција веома применљива у пракси. Проблем примене ове дефиниције је утврђивање која је то једна трећина надлежних која би морала бити упозната са свим елементима кризе. Додатни проблем је установљавање метода детекције и аквизиције података који су релевантни за избијање криза унутар неке организације или друштвене заједнице.

Искуство, међутим, показује да је криза предвидива ако је вероватноћу њеног настанка немогуће не уочити на основу претходних искустава, расположивог теоријског знања и техничких показатеља који су могли бити доступни.

Могућност утицаја на кризе

Друга карактеристика кризе које је значајна за њену функционалну идентификацију је могућност да се на кризу утиче. **Само у случајевима када имамо кризу на коју менаџмент може да утиче, или је у позицији да својим конкретним деловањем омогући контролабилност кризе и усмеравање њеног тока, можемо говорити о кризама које има смисла теоријски анализирати, односно о кризама које могу бити предмет научне анализе.** Кризе на које није могуће утицати представљају посебну категорију. То је веома важно, зато што је за оне кризе на које је могуће утицати, неопходно сачинити врло прецизан кризни план и разрадити системе његове примене како би се спречило разорно деловање криза. Ту је неопходно развијати ефикасне и транспарентне процедуре, тестирати их и дорађивати итд. Са друге стране, када су у питању кризе на које постоји веома мала, или никаква, могућност утицаја, примењивање оваквог планирања и планског деловања је практично непотребно, осим у форми спремности за санацију последица кризе. Могући одговори на кризу у првом случају морају да буду веома добро познати свим деловима организације или заједнице, односно свим институцијама које могу допринети контролабилности кризе. Природа таквог утицаја не обухвата свакодневне мере малог значаја, већ врло специфичне и прецизно разрађене мере које се примењују у одређним врстама криза. Чињеница да постоје кризе које имају веома мали степен контролабилности има различите узроке. Један од значајних узрока су непредвидиве и неуправљиве интеракције у сложеним техничким системима. Када је неочекиван и опасан - могуће кризни или катастрофални процес, једном почео, њега је тешко или немогуће зауставити. Овакве примере налазимо у системима као што су нуклеарне електране или уопште енергетска постројења високог степена ризика. Процеси мале контролабилности присутни су и у природним системима (земљотреси, загађења атмосфере, проблеми везани за промене састава земљишта...) У оваквим кризама имамо малу могућност контроле и оне су по много чему специфичне у односу на кризе код којих постоји знатно већа могућност контроле.

Стога је уобичајено да се, обзиром на могућност утицаја на избијање и ток кризе све кризе деле на: контролабилне и неконтролабилне. Контролабилне, као и неконтролабилне кризе, могу бити предвидиве и непредвидиве!

Када су у питању предвидиве неконтролабилне кризе, планирање и планско деловање је веома специфично, јер се не тиче саме кризе, већ њене ране детекције/превенције и санирања последица (превенција избијања кризе, рана детекција избијања кризе, организована санација последица кризе). Примери оваквих криза су: земљотреси, вулкани, поплаве, цунами, кризе у енергетским постројењима високог ризика...

Непредвидиве неконтролабилне кризе представљају највећи проблем, јер се ради о кризама које је готово немогуће (у датим околностима) предвидети, као што не постоји ни већа могућност деловања на сам ток кризе. Једине мере које се у случају оваквих криза могу предузети су рана детекција кризе и организација санације последица кризе. Пример за овакав тип кризе је напад на САД 11. септембра.

2.5. Типови кризе у односу на степен предвидивости и степен контролабилности

На основу успостављених критеријума предвидивости и могућности утицаја на неку кризу разликујемо неколико класа, односно неколико врста криза.

У односу на степен контролабилности разликујемо четири основна типа кризе, од којих сваки има своји специфичну кризну матрицу:

- конвенционална криза,
- неочекивана криза,
- неуправљива криза
- фундаментална криза.

Код неочекиване кризе имамо малу предвидивост њеног избијања, али велику могућност утицаја. Код конвенционалне кризе је велика предвидивост и велика могућност утицаја, за разлику од фундаменталних криза где по правилу имамо малу предвидивост и веома малу могућност утицаја. Потпуно неуправљиве кризе су оне код којих је предвидивост велика, али је могућност утицаја веома мала.

2.5.1. Конвенционалне кризе

Конвенционалне кризе су контролабилне и предвидиве. **Настају као последица непоштовања јасно дефинисаних правила, односно научних и техничких**

законитости и знања. По области коју захватају могу бити финансијске, привредне, политичке, еколошке, здравствене, а по обухвату локалне, националне и међународне.

Код конвенционалних криза постоји велики број различитих мера које се могу предузети на њиховом предупредувању.

Примера ради невешћемо неколико неопходних мера за предупредување конвенционалних криза у техничким системима:

- увести техничке стандарде за избор постројења и опреме (избор техничких постројења са високим степеном поузданости),
- разрадити и стриктно примењивати процедуре руковања техничким средствима,
- обезбедити и стално унапређивати адекватно образовање кадрова,
- обезбедити јасан систем управљања стандардизованим процедурама,
- обезбедити јасно дефинисан надзор.

У жељи да се избегну класичне конвенционалне кризе, неке земље су веома рано кренуле са увођењем оваквих процедура које треба да повећају степен безбедности и смање могућност ризика. У Великој Британији, су тако, правила која регулишу железнички саобраћај донета још 1840. године, док су 1876. године донета и адекватна правила за поморски сабраћај. Ова правила резултирала су великом поузданошћу и малим бројем криза у овим областима у Енглеској у односу на земље које су та правила увела знатно касније.

Креирање ефикасних стандарда и њихова доследна примена битно смањују ризик, у свим техничким системима. Ово правило примењиво је и мимо техничких система, с тим да је увођење процедура у друштвеним заједницама и системима по правилу теже, компликованије и често повезано са испитивањем степена угрожавања људских слобода. Стога је у друштвеним системима и заједницама неопходна стална едукација која треба да обезбеди подизање свести о неопходности поштовања процедура и стандарда, који имају за циљ спречавање кризних ситуација у заједници/систему. Ово се посебно односи на конвенционалне кризе у друштвеним системима, јер су, као и у техничким системима, ове кризе и предвидиве и контролабилне. Упркос чињеници да овакве

кризе настају због непоштовања познатих правила, и да се могу избећи до њих ипак долази, чак и у системима у којима постоји велика упознатост са правилима чије непоштовање доводи до кризе. Разлог за то је постојање јаког интереса доминантних елита, који је у колизији са оптималним правилима чија примена елиминише кризно кретање друштвеног развоја.

2.5.2. Неочекиване кризе

Неочекиване кризе су контролабилне, са малом могућношћу предвидивости.

За све неочекиване кризе је заједничко да начин њиховог настанка није био предвидив и да због тога нису предузете одређене превентивне мере, мада је криза контролабилна.

Степен угрожавања које са собом носе неочекиване кризе је далеко већи него код конвенционалних.

Основни проблем код неочекиваних криза је то што се реакција догађа тек након што је криза избила у свом пуном обиму.

Неочекиване кризе могу бити узроковане технолошким системима. Међутим, по правилу су узроци који се односе на технолошки систем, у ствари последица аномалије, односно грешке, унутар самог система и недовољне стандардизација процеса, која доводи до тога да криза постаје неочекивана. Неочекиване кризе могу настати и као последица природних узрока (цунами, поплаве, вулкани некад; земљотрес који се десио не великој удаљености може изазвати технолошку кризу у нуклеарном постројењу – криза је неочекивана, јер није могао бити детектован могући земљотрес на локацији на којој се налази постројење)

Неочекиване кризе, за разлику од конвенционалних криза, карактерише **могућност да се на њих утиче, уз велику тешкоћу да се предвиде**. Степен угрожавања које са собом носе неочекиване кризе је далеко већи. Иако је на неочекиване кризе могуће утицати, мањи је степен припремљености, а тиме и мањи ефекти свих деловања на ток кризе. По правилу, код неочекиваних криза основни проблем је то што се реакција на ове кризе догађа тек након што је криза избила у свом пуном обиму.

Мало је криза за које заиста можемо да кажемо да их је немогуће предвидети, јер постоје и развијају се веома модерне методе које указују на прве индикаторе који

наговештавају да је криза могућа (чак и на претходном примеру – земљотреса који се десио хиљаде километара даље).

Инструменти који се могу користити за предупређивање неочекиваних криза су:

- разрада и поштовање процедура,
- запошљавање адекватне радне снаге,
- надзор,
- континуирана, квалитетна и правремена анализа и истраживање како би се дошло до откривања свих податка који могу указати на појаву кризе.

За све неочекиване кризе је заједничко да је начин њиховог настанка такав да није био предвидив и да због тога нису предузете одређене превентивне мере. То је и њихова основна карактеристика. Код оваквих криза у пракси се показује као веома корисна децентрализација у процесу доношења одлука, што омогућава бржу и ефикаснију интервенцију. У случају да децентрализација подразумева оспособљеност већег броја људи на различитим пунктовима да делују у случају кризе, то још увек не може резултирати њиховим ефикасним и правовременим индивидуалним ангажовањем, уколико у организацији нису неговани индивидуалност и кретаивност, јер се нико од обучених неће сматрати позваним да баш он лично буде ангажован, самоиницијативно, без налога од стране управљачке елите, пошто деловање у оваквим кризним ситуацијама подразумева (самосталну) процену, доношење одлуке, избор и конкретну примену мера.

2.5.3. Неуправљиве кризе

Неуправљиве кризе се могу успешно предвидети, али су готово у потпуности неконтролабилне.

Узрок неконтролабилности ових криза је, по правилу, карактеристика система који је у питању. Припреме за кризу су веома отежане због истих фактора који и доводе до тога да је криза неуправљива.

Неуправљиве кризе често **изазивају штету која је далеко изнад оних које узрокују неочекиване кризе** (неуправљиве кризе су много опасније, а штета која се појављује у неуправљивим кризама често је иреверзибилна, односно

непоправљива). Овим кризама могу бити погођени технолошки, природни и социјални системи.

Примери: несреће у великим сложеним и компликованим техничким системима; кризе због конфликта интереса који окружују систем (ни једна страна нема могућност управљања таквом кризом).

Такве су: несреће које се могу десити у нуклеарним електранама, кризе које се дешавају због понашања маса (публике на утакмицама, понашање масе у регионима који су погођени земљотресом, поплавом итд).

За разлику од неочекиваних криза, неуправљиве кризе могу имати различит степен предвидивости, али утицај на њих је скоро немогућ. По правилу, знамо да је криза неуправљива тек када до ње дође. Неуправљиве кризе често изазивају штету која је далеко изнад оних које узрокују неочекиване кризе, што је резултат чињенице да знатан број неуправљивих криза почиње као конвенционална или неочекивана криза, да би током трајања криза прерасла у неуправљиву, због деловања фактора који нису били, или нису могли бити предвиђени. Стога су неуправљиве кризе много опасније и од конвенционалних и од неочекиваних. Поред тога, неке од штета које се појављују у неуправљивим кризама су иреверзибилне: када једном дође до штете у оквиру неуправљивих криза практично је немогуће вратити се на неки прави почетак да би се могло даље управљати кризом. Овим кризама могу бити погођени технолошки, природни и социјални системи. Чернобилска катастрофа је пример једне неуправљиве кризе. Ризик који је био повезан са том врстом постројења био је свима добро познат, биле су познате чињенице да су совјетске нуклеарне електране биле у лошем стању, али једном када је почела серија реакција у реактору, утицај оператера на процес, и касније утицај на окружење, били су практично немогући.

Трагедија на стадиону Хејсел⁵⁸ у којој је 39 лица изгубило живот током финала Купа УЕФА 1985. године је, такође, пример социјално неуправљиве кризе. Иако је постојао познати ризик у том мечу између италијанског и енглеског тима, полицијске снаге и спасилачки тимови нису успели да обуздају ситуацију пошто је навијаче Јувентуса захватила паника. У моменту када је избила -то је била потпуно неуправљива криза. Без обзира на то што се знало да је таква криза могућа (као и у случају Чернобила), није се могло знати када ће избити и у којим размерама. Пре избијања кризе на стадиону Хејсел, знало се: да је у питању

---

⁵⁸ Извор: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/768380.stm

утакмица високог ризика, да је стадион стар, да су лоше организовани приступ и излаз са стадиона. Упркос тим чињеницама, на стадиону су се одвијале утакмице, од који су многе биле високог ризика. У моменту избијања кризе на стадиону Хејсел, њоме се није могло управљати, јер није постојао ни један начин да се омогући безбедно напуштање стадиона за тако велику групу угрожених људи.

Заједничко за наведене примере, као и за друге неуправљиве кризе, је позната потенцијална опасност, коју је могуће лоцирати по месту, времену и врсти. Међутим, механизми акције нису били детаљно истражени, пре свега због сложености могућих врста криза. Друга битна карактеристика је да је отклањање познатих проблема у датом моменту било немогуће (реконструкција нуклераних електрана у Совјетском савезу, или квалитетна реконструкција стадиона Хејсел). Стога постојећи кризни планови нису могли да одговоре насталој ситуацији, која је у основи била ризична. **За овакве кризе можемо рећи да је њихова неуправљивост последица ситуације која има шире размере и за коју је неопходно шире и економски значајније деловање.** Неконтролабилне кризе су последица системских проблема који постоје у друштву, у некој области, или су последица познатог економског стања, односно познате ситуације која онемогућава стварну реорганизацију у некој области. Карактеристично за неуправљиве кризе је да је реална процена њиховог дешавања да су **могуће, али мало вероватне**, што је један од разлога за непредузимање ширих мера превенције, односно трајног систематског отклањања потенцијалних ризика везаних за све објекте, системе или процесе који садрже ризичну карактеристику.

2.5.4. Фундаменталне кризе

Фундаменталне кризе представљају најопаснију врсту криза. Оне су непредвидиве и неконтролабилне.

Одговори на ове кризе су или непознати или недовољни, а пошто се фундаменталне кризе појављују изненада, или су неразумљиве учесницима кризе, припрема за њих је практично немогућа.

Кризе овог типа су веома ретке, али због комбинације непредвидивости и јако мале могућности утицаја на њих, оне по правилу имају велики деструктивни потенцијал.

Проблем: нису јасни параметри који их изазивају, тешко је одредити време, место, вероватноћу, противмере.

Фундаменталне кризе започињу изненада, трају током дугог периода и при томе се мењају. Поред необјашњивих природних и технолошких катастрофа, у овакве фундаменталне кризе, могу да спадају и социјалне кризе.

Посебан проблем код фундаменталних криза је висок степен несигурности експерата, који нису у стању да овакве кризе предвиде, нити су у стању да предвиде мере које је у оваквим кризама потребно предузети. Конвенционалне и неочекиване кризе се, по правилу, догађају као просторно и временски изоловани догађаји, док фундаменталне кризе започињу изненада, трају током дугог периода и при томе се мењају. Њихов ток је веома специфичан и оне могу у различитим фазама да имају веома различит обухват. Због обухвата и трајања оваквих криза, многе организације, заједнице или појединци се у оваквим кризама појављују као жртве или спасиоци, у већини случаја са међународном димензијом и што је, такође, веома тешко предвидети. Поред необјашњивих природних и технолошких катастрофа, у овакве фундаменталне кризе, могу да спадају и социјалне кризе. У литератури се најчешће као пример оваквих криза наводи терористички напад на САД 11. септембра 2001. године, зато што је у питању догађај који је заснован на потпуно непредвидивој, у датом моменту – незамисливој, намери која је детаљно испланирана; веома је тешка за предвиђање; необична је режија овог догађаја; припреме су биле тајне, тако да је у датом моменту било скоро немогуће утицати на ову кризу која је имала иреверзибилне последице.

Могуће фундаменталне кризе могу бити узроковане генетским инжењерингом и неким другим процесима развоја који се дешавају на нашој планети. Веома је тешко дати препоруке како се борити против фундаменталних криза или како их спречавати, зато што је већина будућих догађаја ових размера непозната и често их је немогуће предвидети. Организациона припремљеност и нека безбедносна правила, која могу бити примењена код конвенционалних или код неочекиваних криза, овде не могу да дају озбиљне резултате, а у неким условима могу да имају и нежељене ефекте, с тим што се унапред не може знати који нежељени ефекти се могу појавити (ефекат спречавања кризе може бити заустављање економског раста, или развоја науке у некој области). Нежељени ефекат терористичког напада 11. септембра могао је да буде, и јесте, политика која се званично промовише као

антитерористичка, али у себи крије озбиљну опасност да се претвори и у сужавање људских права на различитим местима унутар и изван САД.

У трагању за квалитетним одговором на овакве кризе, обично се приступа рестриктивним мерама. Тако је, након напада на САД, појачана контрола свих врста оружја, посебно на аеродромима; појачана је контрола летова над САД, како би се могла установити непланирана путања сваког авиона, што је у овом примеру очигледно био највећи проблем за правовремено установљавање кризне ситуације. Међутим, ове мере не спречавају терористичке нападе. Оне могу смањити њихов број, и усмерити их ка другим методама које немају везе са авиосаобраћајем, али их не могу спречити. Спречавање терористичких напада би морало бити усмерено на отклањање узрока, а не на спречавање реализације одређених (предвидивих) метода.

Основна одлика фундаменталних криза, поред њихове непредвидивости и неконтролабилности, је да **фундаменталне кризе доводе до темељних промена у областима у којима се дешавају, али и у целом друштву, доводећи често и до промена на међународном плану.** После фундаменталних криза мењају се битне карактеристике друштва или друштава, што фундаменталне кризе сврстава у **системске кризе.**

Одговор на ове кризе морао би, такође бити системски, али не по сваку цену рестриктиван. Квалитетан одговор на овакве кризе могла би бити оптимализација комуникације, унутар и између различитих система, коришћење и развој пријатељских технологија, неговање хуманих односа између људи; системско неговање одрживог развоја у свим областима, али и неговање људске сарадње, емпатије, креативности и права на различитост.

3. НАСИЉЕ И ТЕРОРИЗАМ

3.1. Насиље као друштвени феномен

Насиље је феномен чија изузетна комплексност веома често наводи на поједностављивање. Тако се, у дефинисању насиља обично полази од његових површних карактеристика. Тако је уобичајено, и у медијима најприсутније, схватање насиља као намерног наношења бола, или намерног повређивања друге особе. Како бол (повреда) који се насиљем наноси може бити физички, психолошки, или духовни, и насиље се квалификује као физичко, психичко, или духовно.

Има међутим и другачијих схватања, која настоје да разумевањем насиља, као специфичног феномена, омогуће заузимање садржајнијег става према њему. Тако Жак Билар (Jacques Billard) каже да је насиље: "разуздана сила која угрожава психички или физички интегритет да би довела у опасност људскост појединца, с циљем доминације или уништења"⁵⁹. Овај његов став прихваћен је у студији насталој у оквиру пројекта о проблему насиља у Француској, који је покренуло француско Министарство културе (пројекат: *L'impact de la violence et de la pornographie à la télévision sur le public et les jeunes*). За разлику од њега, Џорџ Гербнер (антифашиста, одликовани падобранац у Другом светском рату; као амерички војник учесник борби на тлу Југославије; медијски аналитичар и истраживач; један од твораца теорије култивације) сматра да је насиље "сваки облик употребе физичке силе с оружјем или без њега, усмерене против себе или против другог, који за последицу има рањавање или смрт"⁶⁰.

Према Светској здравственој организацији, насиље представља "намерно коришћење физичке снаге и моћи, претњом или акцијом према самоме себи, према другој особи, према групи људи или читавој заједници, што резултира, или би могло да резултира повредом, смрћу, психолошким последицама, неразвијеношћу или депривацијом."⁶¹

---

⁵⁹ Kriegel, B., (2003), *La violence a la télévision*, Rapport de la Mission d'évaluation, d'analyse et de proposition relatives aux représentations violentes a' la télévision, Paris: Presses Universitaires de France, str. 173.

⁶⁰ Zgrabljic Rotar, N., (2005), *Mediji – medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski utjecaji*, извор: www.mediaonline.ba, учитано 11.20.2011. године.

⁶¹ www.worldhealthorganization.com

Мада се дефиниције насиља веома разликују, постоји неколико елемената у којима је већина аутора сагласна. Између осталог, већина је сагласна да насиље подразумева постојање две стране, од којих једна (насилник) повређивањем жели да успостави или докаже своју позицију над другом страном (жртва), како би је навела на неко чињење против њене воље, унизила је, или је елиминисала као препреку. Насиље подразумева употребу силе, или претњу употребом силе. У оба случаја, насиље представља злоупотребу моћи, која произилази из располагања силом, позицијом, или другим средством које насилнику даје посебну моћ над жртвом.

Насиље може и не мора имати за циљ стицање материјалне, психолошке, или духовне превласти (ритуално насиље, као понављање обрасца који обезбеђује добробит за заједницу), мада најчешће има. У неким случајевима, насилник није свестан бола који наноси жртви, нити је свестан своје позиције насилника (родитељи у систему васпитања деце уз употребу силе), мада најчешће јесте.

Насиље је било битан услов опстанка човека на почетку његовог развоја. Касније, већ на стадијуму племена, успоставља се однос релативне равноправности припадника племена, тако да се модел насилног понашања задржава превасходно према непријатељским племенима. Односи моћи у примитивним племенима се заснивају на моћи, али се та моћ не манифестује кроз насиље према саплеменицима, осим у ситуацијама када је њена манифестација потребна за одржање/мењање успостављеног система.

У животињском свету, јединке, као и групе/чопори, имају два основна метода преживљавања у условима када су физички угрожени: бекством или борбом (слабији, по правилу бежи од јачег, а релативно равноправни противници ступају у борбу). Борба подразумева елиминацију претње, првенствено наношењем повреда другој јединки, која се услед тога повлачи. У животињском свету убиство друге јединке сопствене врсте, зарад успостављања позиције (унутар чопора, над женама у чопору, или над територијом) је веома ретко, и већином је ненамеран резултат борбе. Мада је насиље подразумевајући начин исхране свих месоједа, са природно успостављеним ланцем исхране, оно се не појављује као циљ, већ као неопходан модел обезбеђивања исхране, што је генетски/инстинктивно условљено, те се не може сматрати насиљем у људском смислу.

Унутар људске врсте, насиље зарад прибављања хране је, током највећег периода развоја човека, било неопходан елемент у процесу обезбеђивања исхране. Та чињеница нас, као биолошка бића, чини суштински повезаним са насиљем. У психосоматском смислу то није без значаја, јер су акције насиља, по правилу, праћене повећаним лучењем адреналина, што доводи до специфичних последица по рационално функционисање човека, односно доводи до превласти примарних (анималних) реакција у односу на оне усвојене каснијом еволуцијом. Употреба насиља у функцији исхране је, веома рано, створила образац друштвеног поштовања и неговања вештина и способности примене насиља, као средства обезбеђивања опстанка заједнице.

Мада је у већини историјских епоха насиље било допуштена пракса, оно је, током целе људске историје, превасходно било усмерено према такозваним "непријатељима", односно према "другима". Односи у породици, односи међу пријатељима, према припадницима сопствене заједнице, по правилу су били засновани на удруживању, заједничким циљевима и емпатији. Насилан однос власти према потчињенима, може се, стога тумачити и као схватање да људи на власти ("ја", односно "ми"), представљају засебну заједницу у односу на оне којима владају ("други"), те је насиље према њима дозвољено (модел Аристотеловог схватања робства).

Током историје, људи су, на различите начине, градили баријере према насиљу, превасходно у циљу успостављања сопствене безбедности (променама друштвено-политичких и економских система, борбом за лична права и слободу, установљавањем религија које омогућавају пријатељски однос и елиминацију насиља међу припадницима исте заједнице/религије), градећи систем легислативе и етичких норми који насиље претварају у активност недостојну човека.

Паралелно са тим, **унутар тих истих система, током целе историје су се развијала средства за ефикасно спровођење насиља.** Друштвени консензус о потреби развијања средстава за спровођење насиља је, до скоро, био неупитан, превасходно зато што су средства за насиље презентована као средства за одбрану заједнице, групе, или појединца.

Тако развој људске цивилизације можемо посматрати као развој и несумњиво напредовање у освајању слобода и укидању права на насиље, док га - са друге стране, можемо посматрати као развој и, (такође несумњиво)

напредовање техничких, технолошких и психолошких средстава за спровођење насиља.

Теоретичари уводе различита тумачења и различите класификације насиља⁶². Уобичајена савремена подела насиља је на: а) физичко насиље - намерно наношење телесних озледа, б) емоционално или психичко насиље - вербално или невербално наношења озледа нечијој психи, в) сексуално насиље - специфичан облик физичког насиља, који чине нежељени сексуални контакти, д) структурално насиље - неодговарајуће или изостајуће акције друштва.

За разлику од теоретичара, савремени човек у пракси перципира насиље као физичко, емоционално-психолошко, етичко-религијско, сексуално или политичко⁶³. Ова подела се, суштински, не заснива ка конзистентним научним критеријумима, већ на перцепцији жртве, односно на врсти бола, осујећења, штете или повређивања које жртва трпи. Насиље са становишта насилника се разликује у погледу оружја или оруђа који се користе према жртви, као и по циљевима и методама. Жртве могу бити појединци; друштвене групе; етничке, политичке или религијске заједнице и организације, али и државе, односно групе држава/савези. Насилници могу бити појединци, организоване или неорганизоване групе (политичке, економске, етничке, религијске, навијачке, регионалне...), државе или савези држава. Насиље се може наносити уз употребу оружја, које може бити материјално (техничко-технолошка и економска средства), или нематеријално (психолошка средства насиља, вербална средства), или уз употребу људског тела као оруђа.

Само насиље може бити систематско, што је карактеристично за државно насиље, као и за највећи проценат породичног насиља и насиља према деци, или спорадично. Учестала примена насиља, било оно систематско или спорадично, доводи до *терора* насилника према жртви.

---

⁶² Žižek, S., (2008), *O nasilju*, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb; Голубовић, З., (2006), *Човек и његов свет у антрополошкој перспективи*, Плато, Београд

⁶³ Наведена класификација се користи у невладиним организацијама које се баве превенцијом насиља, и код нас и у свету (види: <http://www.nasiljeuporodici.rs>)

У свим досада познатим људским заједницама важило је правило да постоје периоди када је насиље допуштено, и значајним делом - пожељно. У току тих периода, од припадника заједнице се очекује и захтева примена насиља према људима, закључно са лишавањем живота. Ратови, као најкарактеристичнији такви периоди, постају периоди када се од људи захтева да, зарад интереса који се презентују као интереси заједнице, напусте дотадашњи ("мирнодопски") систем вредности, у коме је људски живот вредност по себи, и да се понашају мимо васпитањем усвојених принципа ненасиља.

За савременог човека то је шизоидна ситуација, која од њега захтева да у кратком временском периоду постане потпуно другачија личност. Тешкоће, често и немогућност, учесника у ратовима, да се након рата врате уобичајеном начину живота у породици и заједници, то на драматичан начин доказују.

Залагање за ненасиље има неколико основних праваца: а) залагање за ненасилно решавање конфликта и криза ("пацифизација конфликта"), б) залагање за ненасилно увођење битних промена ("гандијевски ненасилан метод борбе"), в) залагање за ненасилну комуникацију као метод суживота између субјеката који себе перципирају као битно различите (прихватање принципа богатства различитости, мултиетничности, мултиконфесионалности, залагање за права мањинских група), г) ненасиље као метод комуникације између неравноправних страна (односи између деце и различитих врста ауторитета, однос већине и мањине, однос великих сила према малима, развијених према неразвијенима)... За сва ова залагања је заједничко настојање да се насиље замени култивисаном комуникацијом, независно од постојања конфликта. Другим речима, **залагање за ненасиље, по правилу, нема за примарни циљ разрешење конфликта/проблема, већ настојање да се поводом проблема/конфликта (уместо примене насиља) успостави ненасилна, култивисана комуникација.**

Упркос настојањима међународних асоцијација, националних држава, невладиних и других организација, насиље у савременом свету поприма нове методе и технике и постаје све присутније у нашим животима. Безбедност просечног становника наше планете, упркос свим освојеним слободама и правима, није већа него што је била у времену од пре неколико векова. Док је безбедност у погледу здравственог стања, за већину становника планете знатно повећана (што је довело

и до повећања просечног човековог животног века), у многим другим сегментима, безбедност је угрожена на такав начин да је битно смањена могућност индивидуалног одговора на било који од савремених метода угрожавања. Исто важи и за употребу насиља. Индивидуално супротстављање насиљу, као и супротстављање малих група (као што је породица), које је у неким ранијим периодима било могуће, данас практично није могуће. Насиље је од друштвеног феномена, постало озбиљан друштвени проблем.

Значајна улога у овом процесу одувек је припадала медијима, независно од тога да ли су теоретичари медија тога били свесни, или не.

3.2. Насиље у медијима, улога медија у превенцији и промоцији насиља

Истраживања усмерена на процену гледалаца о томе како насиље приказано у медијима делује на њих, већином су потврђивала присуство "ефекта треће особе" ("Third- Person Effect"). Овај феномен манифестује се као став значајног процента испитаника (57-71%) да насиље у медијима утиче на повећање насиља у стварном животу, и да зато треба смањити или забранити насилне садржаје, с тим што већина испитаника тврди да сцене насиља не делују на њих, али су сигурни да "делују на друге".⁶⁴ Истраживачки проблем назван "ефектом треће особе", у суштини је проблем признавања већине да "медији делују на људе", с тим што мало ко жели да призна да медији делују и на њега.

Чињеница је да, од Валтера Бењамина до савремених теоретичара, није било ни једног аналитичара медија, нити истраживача, који се није позабавио и деловањем медија на друштво, посебно - утицајем насиља у медијима на публику. С друге стране, чињеница је и да медијска публика воли насиље, о чему сведоче зараде филмова са насиљем, као и све већа популарност ТВ серијала са експлицитним насиљем. Ни једна психолошка, ни медијска теорија, није дала истраживањима потврђен одговор на питање, зашто је насиље привлачно за медијског конзумента, нити је објашњено зашто је насиље за већину гледалаца привлачно, кад иста популација, у истраживањима, по правилу у већини сматра да насиље у медијима треба ограничити, или забранити.

---

⁶⁴ Kunzick, M., Zipfel, A., (2007), *Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti*. Medianali, 1/1, str. 1-27.

Управо из таквих разлога, једно од најзанимљивијих новијих истраживања спреге насиља и медија је студија Керин Бојл, "Медији и насиље: породњавање расправе (Karen Boyle "Media and Violence Gendering the Debates"), објављена у Sage Publications, 2005. године. У овој расправи анализира се савремена медијска презентација насиља и њен директан и индиректан утицај на аудиторијум. Током анализе се обраћа посебна пажња на везу између фреквенције доминантних модела медијске презентације насиља и учесталости стварне употребе, истих или сличних, метода. Такође се анализира друштвени однос према различитим формама насиља у контексту доминантних медијских презентација друштвено пожељног односа према тим истим формама.

Ово, као и многа друга истраживања, између осталог, указује на десензибилизацију савремене медијске публике у односу на медијско, али и на реално насиље, које се догађа неком другом (изостанак емпатије). Једно од тумачења је навикавање публике на присуство насиља у медијима, односно психолошко измештање реалног насиља, које се догађа другом, у сферу виртуелног⁶⁵.

О различитим схватањима утицаја медија на појединца и друштво, у овом раду је било доста речи у одељку о медијским теоријама, тако да их у овом одељку нећемо понављати. Уместо тога, усмерићемо се на једноставне доказе о утицају медија, које је понудила пракса. Најдиректније доказе, тако, налазимо у праћењу утицаја медија на суицид, као насиље према себи.

Једна од најраније познатих веза између медија и самоубиства потиче из 1774. године, када су објављени Гетеови "Јади младог Вертера". Убрзо након објављивања књиге (у којој се главни јунак убија после несрећне љубави), појављује се и мноштво новинских извештаја о младићима који су користили исти метод да изврше самоубиство. Резултат ове појаве је била забрана Гетеове књиге у неколико земаља.⁶⁶ Истовремено, психологија је обogaћена новим термином,

---

⁶⁵ Boyle, K., (2005), *Media and Violence Gendering the Debates*, Sage Publications.

⁶⁶ Schmidtke A, Schaller S., (1998), ur. *Suicide Prevention: a Holistic Approach*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 121-137.

"Вертеров ефекат", којим се у стручној литератури означава опонашање (или копирање) самоубистава⁶⁷.

У нашем времену, најпознатији је свакако случај књиге "Крајњи излаз", Дерека Хамфрија ("Final Exit: The Practicalities of Self-deliverance and Assisted Suicide for the Dying", Derek Humphry), из 1991. године, након које је забележен упадљив пораст самоубистава у Њујорку, посебно оних у којима су коришћени методи суицида описани у књизи⁶⁸. Објављивање превода под насловом "Самоубиство, упутство за употребу", у Француској, водило је, такође, порасту броја самоубистава⁶⁹. Према Филипсу и сарадницима⁷⁰, степен публицитета који добија прича о самоубиству директно је повезан са бројем самоубистава која следе. Случајеви самоубистава познатих личности имају посебно снажан утицај.

Телевизија, судећи по резултатима бројних истраживања⁷¹, има значајан утицај на самоубилачко понашање. Након оваквих истраживања с краја прошлог века, у већини земаља се, у оквиру пројеката превенције суицида, објављују и штампане брошуре, намењене медијима, у којима се износе модели друштвено одговорног, коректног, извештавања о суициду, које неће стигматизовати жртве суицида, њихову породицу и пријатеље. У тим брошурама се посебно упозорава на моделе информисања који могу деловати подстицајно на особе склоне суицидном размишљању. Упркос томе, медијски кодекси у већини земаља не садрже одредбе које се тичу начина медијске презентације суицида.

У погледу медијске презентације насиља, већина земаља је прихватила маркирање садржаја непогодних за децу и малолетнике видљивом (универзалном) ознаком у углу екрана, која сугерише родитељима да одређени садржај није погодан за децу. Упркос томе, процена је да дете пре завршетка основне школе види између

---

⁶⁷ Motto J. (1967), Suicide and suggestibility. *Am J. of Psychiatry*, 124: 252-56.

⁶⁸ Mazurk PM et al, (1993), Increase of suicide by asphyxiation in New York City after the publication of „Final Exit“. *New England Journal of Medicine*, 329: 1508-10.

⁶⁹ Soubrier JP. (1984), La prévention du suicide est-elle encore possible depuis la publication autorisée d'un livre intitulé: Suicide Mode d'Emploi – Histoire, Techniques, Actualités. *Bulletin de l'Académie Nationale de Médecine*, 168: 40-46.

⁷⁰ Philips DP, Lesnya K, Paight DJ., (1992), Suicide and media. U: Maris RW, Berman AL, Maltzberger JT, ur. *Assessment and Prediction of Suicide*. New York, Guilford, 499-519.

⁷¹ Wasserman D., (1984), Imitation and suicide: a re-examination of the Werther effect. *American Sociological Review*, 49: 427-36.

160 и 200 директних сцена убиства, у оквиру телевизијског програма емитованог у терминима од пре поднева до 20 сати⁷².

Медисјки утицај на однос друштва према насиљу, последица је мноштва фактора, од којих су широкој публици, али и истраживачима, најочљивији:

- присуство експлицитних сцена насиља у аудиовизуелним медијима; фотографије и детаљни описи сцена насиља у штампаним медијима;
- фреквенција медијске презентације насиља;
- паралелна презентација експлицитних сцена насиља кроз различите медијске производе (филмове, музику, блогове, књиге, стрипове, компјутерске игре) - постизање синергијског ефекта који резултира утиском о свеprisутности насиља;
- презентација насилног понашања као друштвено пожељног, успешног и цењеног од стране заједнице или одређених друштвених група;
- релативизација и/или брисање разлика између суштинских супротности; олако и некритичко приближавање, поистовећивање, или замагљивање разлика између етичких, естетских, филозофских, идеолошких, политичких и других супротности (између добра и зла, позитивног и негативног исл);
- раскид везе између насиља и неетичности; поистовећивање понашања хероја и антихероја; брисање разлика у њиховом односу према насиљу;
- олако схватање насиља, његова површна медијска презентација, без емпатије према жртвама и без осуде насилника;
- повлађивање потреби за површним инстант-информисањем, које подразумева мноштво необразложених информација, које доводе до десензибилизације и презасићености и смањују разумевање стварности, а повећавају привлачност виртуелне стварности;
- доминација драматичних садржаја у односу на позитивне примере; стварање утиска да само драматични догађаји заслужују пажњу;

---

⁷² Philips DP., (1982), The impact of fictional television stories on US adult fatalities: new evidence on the effect of the mass media on violence. *American Journal of Sociology*, 87: 1340-59.

- посвећивање медијске пажње (времена, простора) насиљу, уз детаљно информисање о насилницима, методама насиља, месту и времену извршења насиља, уз занемаривање последица по жртве и њихово непосредно окружење;
- олака стигматизација, употреба стереотипа у тумачењу појава или процеса, употреба говора мржње, нетолерантност и искључивости.

3.3. Тероризам - појам и врсте

Етимолошки посматрано, појам "терор" потиче од латинског '*terrere*', што значи "узроковати нечије дрхтање". Савремени појам "терор" настао је у Француској, у време јакобинске диктатуре, када је аристократија Француске, дословно уништена (убијено више од 40.000 припадника аристократије). Данашње значење појма "терор", односно глагола "терорисати", подразумева изазивање интензивног страха употребом силе, или претњом употребе силе. Сврха терора је потчињавање људи, наметање сопствене воље застрашивањем, претњом или употребом силе.

Хофман каже: "...тероризам је: неизбежно политички по циљевима и побудама; насилан или, што је једнако важно, прети насиљем; усмерен ка далекосежним психолошким последицама ван непосредне жртве или мете; вођен од стране неке организације с препознатљивом линијом командовања или структуром завереничких ћелија (чији припадници не носе униформе или ознаке); и врши га поднационална група или недржавна целина⁷³. Тврдња да је субјекат тероризма "поднационална група, или недржавна целина", изнета у цитираој дефиницији, не одговара истини, јер се држава може појавити као прикривени или неприкривени субјекат тероризма, најчешће у издвојеним активностима, које су део ширег деловања према противничкој страни.

Анализом бројних дефиниција тероризма, могу се набројати карактеристике тероризма, које га (узете заједно) одвајају од осталих облика друштвеног насиља. Чини се да су неспорне карактеристике тероризма, за већину теоретичара следеће:⁷⁴

⁷³ Хофман, Б. (2000), *Унутрашњи тероризам, Народна књига*, Београд.

⁷⁴ David J. Whittaker, *Terrorists and Terrorism in Contemporary World*, pp. 1-4., цитирано по: Јазић, А., Терористичка пропаганда и улога медија, *МП* 1, 2010 (стр. 113-135); извор: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2010/0025-85551001113J.pdf>

- тероризам је смишљена, политички мотивисана употреба насиља или претња насиљем да би се заплашила влада или већина јавности или да би се извршио притисак на њих;
- тероризам представља стратегију насиља која је осмишљена да оствари резултате постепеним изазивањем страха и несигурности;
- тероризам је незаконита употреба претње или силе путем дугорочне кампање или спорадичних инцидената;
- тероризам је срачуната употреба насиља против цивила, односно неборбених циљева;
- у тероризму се моћ у основи налази на врху политичког насиља - она је освајање, манипулација и користи се како би се изазвале одређене промене;
- револуционарни тероризам има за циљ да изазове комплетну политичку промену унутар државе;
- полуреволуционарне стратегије имају циљ да остваре политичку промену без колапса политичког система;
- што се тиче циљева, средстава, мета и начина спровођења акција, то је тајна активност која је пажљиво планирана;
- циљеви се у основи могу разумети као политички, социјални, идеолошки или религиозни, јер би без ових циљева терористи били сматрани деликвентима и криминалцима.

Упрошћено посматрано, можемо разликовати пет основних врста тероризма:

- *политички* - најчешће се јавља као "револуционарни терор", у периодима током и непосредно након револуционарног преузимања власти, а пре успостављања легалитета, односно правне државе; састоји се из застрашивања или чињења насиља према политичким непријатељима или неистомишљеницима;
- *религиозни* - подразумева мучење, малтретирање, застрашивање припадника других религија, другачијих модалитета сопствене религије, или атеиста; кроз историју се јављао у конфликтима Православних против Католика, Хришћана против Јевреја, Католика против Протестаната,

Хришћана против Муслимана, али и као активност официјелних хришћанских представника или органа, према домородцима на новоосвојеним територијама, женама (спаљивање вештица, инквизиција), научницима (инквизиција); религиозни тероризам није детерминисан националним границама, тако да је могућ и изван матичне државе субјеката (хришћански мисионари у Африци или Америци), мада се најчешће спроводио према становништву сопствене државе;

- *државни* - усмерен према сопственим грађанима, према другим државама, или групацијама; карактеристичан за ауторитарне режиме; често се одвија као део специјалног рата на територији друге државе;
- *криминални* - метод приморавања грађана изван криминалне заједнице на одређени тип понашања (спојен са уценама и отмицама); метод обезбеђивања послушности унутар сопствене криминалне групације, средство за позиционирање међу противничким, или конкурентским криминалним групама; примењује се и као средство манифестовања моћи криминалне групе у односу на органе власти, посебно извршне;
- *патолошки* - појединци или групе тероришу друге особе из патолошких разлога (уживање у наношењу бола другима; скретање пажње јавности; имитативни ритуали).

3.4. Савремени тероризам као узрок и резултат конфликта

Савремени тероризам је, унеколико, специфичан у односу на тероризам из ранијих периода. Мада и данас постоје различите врсте тероризма, под савременим тероризмом и тероризмом као савременом безбедносном претњом подрзаумева се, готово искључиво - тероризам који има политичке и идеолошке циљеве. Карактеришу га неуобичајени субјекти, жртве, локације и оружје, односно:

- субјекти тероризма су чланови или симпатизери добро организованих терористичких група, које су предвођене образованим, већином познатим личностима, чији боравак и кретање се држе у тајности; ангажовање симпатизера штити (тајну) организациону структуру терористичких организација;

- постоји свесно рационално опредељење за тероризам као трајан метод борбе за жељене циљеве;
- циљ терористичких акција није превасходно наношење људских жртава или материјалне штете, већ постизање застрашивања, несигурности и панике у срединама у којима се изводе акције;
- циљеви тероризма су политички, идеолошки, или религијски, те је за све терористичке групе значајна тежња ка медијској експонираности организације, њене снаге и могућности, конкретних акција и њихових ефеката;
- постојање неколико међународних центара, од којих сваки располаже сопственим ресурсима, организацијом, моделима комуникације и сл; претпостављена је њихова међусобна повезаност, уз значајан степен самосталности;
- прецизно, често технички захтевно, међународно планирање терористичких акција - из ове карактеристике произилази синхронизација акција;
- терористичке акције се одвијају у јасно одређеном кругу земаља које терористи маркирају као непријатељске;
- субјекти тероризма припадају свим социодемографским структурама (различити су: старост, пол, образовање, држављанство);
- субјекти тероризма су потпуно предани својим циљевима и не представља им проблем жртвовање сопственог живота (самоубилачке акције); савремени недржавни тероризам већином је везан за припаднике исламске вероисповести;
- велики број цивилних жртава се не сматра препреком за терористичку акцију, већ пожељним исходом;
- избор жртава је неконзистентан - персонализоване (усмерен на јавне личности, амбасадоре, владине службенике или сараднике), као и потпуно деперсонализоване (случајне цивилне жртве, грађани који су се затекли на неком месту); године, пол и профил жртава често нису планирани;

- однос према уништавању имовине је неконзистентан (акције усмерене према значајним енергетским или јавним објектима, или акције усмерене на веће групе људи);
- употреба савремених средстава комуникације (медији масовних комуникација, интернет);
- употреба савремених техничко-технолошких оружја;
- обученост терориста за коришћење савременог оружја и савремених система комуникације.

На основу свега изнетог, као специфичне карактеристике савременог тероризма можемо издвојити: организованост, тајност у планирању, високу стручност, симболичку примену, непредвидивост и употреба насиља у пропагандне сврхе.

Могло би се рећи да је **организована борба против тероризма** почела након убиства југословенског краља Александра и француског министра Бартоа, у Марсеју, 9. октобра 1934. године. Овај догађај је био повод да Француска званично предложи оснивање Међународног кривичног суда. У одговору на овај предлог, Савет Лиге народа је оформио комитет експерата који је имао задатак да сачини предлог текста конвенције о спречавању злочина тероризма. Нацрт документа је усвојен као "Конвенција Лиге народа за спречавање тероризма", која није произвела значајне конкретне међународне активности на спречавање тероризма, али представља значајан докуменат који сведочи о постојању консензуса о потреби заједничког ангажовања против тероризма.

Најзначајнији актуелан докуменат везан за међународну борбу против тероризма је Резолуција Савета безбедности, број 1373 од 28. октобра 2001. године, у којој се каже: "...акти, методе и пракса тероризма је супротна циљевима и принципима УН-а". Ова Резолуција позива све државе чланице да постану чланице релевантне међународне конвенције и протокола и да повећају међусобну сарадњу. Овом резолуцијом се, такође, у циљу кампање против тероризма, оснива ЦТЦ – Комитет за борбу против тероризма, који треба да прати примену Резолуције Савета безбедности 1373⁷⁵.

---

⁷⁵ Извор: http://www.unodc.org/unodc/terrorism_conventions.html

И поред ове Резолуције, не постоји јединствена, од међународних организација усвојена дефиниција тероризма, те је и однос држава према тероризму различит, преваходно у зависности од степена и врсте њене угрожености од тероризма, односно од блискости са интересима, политичким, религијским и идеолошким циљевима терористичких група. Недостатак јединствене међународне дефиниције тероризма, као и недостатак јединствене праксе, резултирали су непостојањем конкретних међународних правних норми, а тиме ни санкција према тероризму.

Стога свака земља, војно политичка групација, или заједница, има своју дефиницију тероризма и сопствени однос према тероризму.

Схватање и начин дефинисања тероризма се разликује и унутар држава. Тако у Сједињеним Америчким Државама, влада дефинише тероризам као предоминантно политички мотивисано насиље извршено против невојних циљева од стране под-националних група или тајних агената, обично са намером утицаја на јавност. Са друге стране Федерални истражни биро (*FBI – Federal Bureau of Investigation*), користи другачију форму при дефинисању тероризма (Тероризам је кориштење озбиљног насиља против лица или имовине, или претња кориштењем истог насиља да се *заstraши или принуди држава, јавности или било који део јавности, у циљу да се промовишу политички, социјални или идеолошки циљеви*)⁷⁶.

Једна од најважнијих препрека у дефинисању тероризма је разграничавање између "бораца за слободу" и терориста. И једни и други често се користе истим методама, а постоје сличности и у погледу тактрике, организације и субјеката. Неки од аналитичара истичу однос према цивилним жртвама као могућу разделницу, јер борци за слободу (традиционално) настоје да број цивилних жртава у својим акцијама минимализују.

У моменту када је савремени тероризам од спорадичних акција мале фреквенције постао *систем борбе* (друга половина двадесетог века), јавила се и потреба његове детаљније анализе, условљена потребом да се на тероризам организовано реагује. За разлику од класичног тероризма, савремени тероризам је метод борбе чија је примена планирана на дужи рок. Тиме он постаје стална претња безбедности грађана потенцијално угрожених држава. Страх, осећај угрожености

---

⁷⁶ Извор: официјелни сајт "FBI", <http://www.fbi.gov/about-us/investigate/terrorism>, учитано 20.10.1910. године.

и панике су појачани чињеницом да жртве терористичког напада могу бити било које особе, укључујући и децу, а да у моменту напада сама жртва практично нема могућност одбране или заштите, нити држава има делотворне начине да их у моменту напада заштити. Тиме се продубљују елементи могуће друштвене кризе, као последице реализованих или потенцијалних терористичких напада.

Једина заштита од терористичког напада је превенција, односно предузимање мера које повећавају детекцију конкретних претњи и њихових потенцијалних извршилаца, на аеродромима, у јавним установама, на местима окупљања великог броја људи и слично. Овакве методе се свде на смањење броја реализованих терористичких акција, а не на њихову потпуну елиминацију.

Други метод који се примењује, званично од терористичког напада на САД 11. септембра 2001. године, је покушај да се терористичке организације војно поразе, њихови припадници убију, или онемогуће за даље деловање, а центри моћи који их подржавају финансијски обеснаже.

Судећи по досадашњим резултатима, овај метод више доприноси ширењу и продубљивању конфликта, него његовом превазилажењу, с тим што неки његови ефекти воде ка увођењу нових безбедносних претњи.

О узорцима тероризма доста говоре циљеви које терористи обзнањују најширој јавности, мада се један њихов део мора посматрати и као пропагандни.

Најпознатије претходне терористичке акције АЛ Каиде и њихових савезника против САД су биле: напади на америчке амбасаде у Кенији и Танзанији 1998. године и напад на амерички ратни брод *Kouf* у Јемену 2000. године. Ове акције су изведене на основу "фатве" коју су 1998. године издали Бин Ладен Ајман ал-Завахири, Абу Јасир Рифаи Ахмад Тах, Шаик Мир Хамзах и Фазлур Рахманај. У "фатви" се наводе мотиви за борбу, који представљају својеврсну оптужбу против САД⁷⁷. Између осталог, у овом документу се тврди да Америка:

- искоришћава и обезвређује ресурсе Арабијског полуострва,
- подржава политику вођа у тим земљама;

---

⁷⁷ Извор: <http://www.fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>, учитано 4. 10. 2011. године.

- подржава диктаторске режиме и монархије на Блиском истоку, чиме глачи њено становништво;
- одржава војне базе и инсталације на арабијском полуострву, које представљају претњу оближњим муслиманским земљама;
- има намере да својим присуством направи поделе међу муслиманским државама политички их слабећи;
- подржава Израел и жели да одврати међународну пажњу од окупације Палестине;
- представља преобладајућу хришћанску државу и с тим јеретичну и исламофобичну.

Као најочигледније доказе ових оптужби, Ал Каида наводи Рат у заливу, као и санкционисање и бомбардовање Ирака од стране САД.

Мада је неколико дана након напада 11. септембра (16. септембра), Бин Ладен, као вођа Ал Каиде, изјавио да он није извршио нападе 11. септембра које подржава, након америчког отпочињања "Рата против Ал Каиде", са отвореним циљем да се уништи Ал Каида, Бин Ладен током 2004. године више не тврди да није одговоран за нападе 11. септембра, а као мотиве напада наводи: "враћање слободе нашем народу", "кажњавање агресора", "наношење економске штете САД", односно да "САД искрвари до тачке банкрота"⁷⁸.

Америчка администрација често тврди да је Ал Каида мотивисана мржњом према слободи и демократији. С друге стране, присталице Ал-Каиде наглашавају да се Ал Каида бори против највећих светских терориста (САД и НАТО). Обе стране противнике сматрају оличењем савременог зла, коме се мора супротставити свим снагама.

Значајан део теоретичара медија, нападе 11. септембра, упркос чињеници да је у овом терористичком нападу било скоро 3.000 погинулих (готово искључиво цивила), сматра медијски изрежираним представама. Такође, један део јавности верује у повезаност америчке државе са организацијом, или допуштањем напада, како би се створио алиби за улазак у рат против терориста.

---

⁷⁸ Извор: <http://www.aljazeera.com>, учитано 04. 10. 2011. године.

3.5. Тероризам као облик насилне комуникације

Тероризам представља насилну оружану акцију, изведену од стране припадника или симпатизера милитантних организација, током које се повређују и убијају цивили и наноси значајна материјална штета, у циљу ширења страха, панике и несигурности грађана и државе, али и скретања пажње јавности на политичке, идеолошке или религијске циљеве организације. Коначни циљ је потпуно уздрмавање непријатељске државе/заједнице, које резултира суштинском променом званичне политике и конкретних деловања.

Тероризам је, при томе и специфичан вид насилне комуникације. За већину насилних аката је карактеристично да долази до директног контакта насилника и жртве, током и непосредно пре насиља. Чињеница да постоји контакт који претходи насиљу оставља могућност жртви да реагује (убеђивање, позив у помоћ, бекство или одбрана), односно сврстава насиље у комуникацијски чин између жртве и насилника. Такође, већини насилних акција претходе различити знаци упозорења, најчешће у виду одређеног типа понашања насилника, што оставља могућност жртви да предузме сопствену акцију, односно да позове помоћ, или примени неки други облик заштите.

Терористички акти спадају у другачије моделе насиља. Највећи број жртава нема никакву комуникацију са субјектом терористичке акције (не виде га, не чују га, немају свест о његовом постојању). Жртве најчешће уопште немају свест о постојању претње, све до момента када је акција већ реализована. Тиме је онемогућена било каква реакција жртве пре догађања терористичке акције. Тероризам се зато не може сврстати у класичне методе насилне комуникације, већ се мора сматрати насиљем током кога долази до прекида, тачније - неустављања комуникације. С друге стране, ако је комуникација процес трансмисије поруке, током кога се поводом дефинисања, слања и примања поруке, успоставља однос између пошиљаоца и примаоца, терористички акт се не може сматрати потпуним прекидом комуникације, јер сам акт (колико год био насилан и убилачки) представља поруку. При томе, прималац поруке није само директна жртва, већ и сви остали припадници заједнице којој директне жртве припадају. У том контексту, **тероризам представља извитоперен модел насилне комуникације, у коме је порука деструктивна и усмерена подједнако против примаоца поруке и против самог процеса комуникације.**

У самоубилачким акцијама, пошљалац конкретне поруке (терориста-самоубица), медиј којим се порука преноси (терористички чин) и директни прималац поруке (жртва), моментом укључења у комуникацијски чин бивају реализовани и уништени. У случају самоубилачких акција, изворни пошљалац поруке није нужно и извршилац (конкретени пошљалац поруке), као што ни жртва није циљани прималац поруке. Изворни пошљалац поруке, који је комуникацијском смислу индиректни пошљалац (терористичка организација) и стварни примаоци поруке, који су у комуникацијском смислу индиректни примаоци (грађани државе у којој је акција реализована, или одређена група тих грађана), остају након самоубилачког терористичког чина, у функцији коначног пошљалоца и коначног примаоца поруке, јер директни пошљалац и прималац гину.

3.6. Тероризам и медији; улога медија у јачању, опстанку и превенцији тероризма

Дефинишући га, Брус Хофман каже да је тероризам: "насилни акт који се предузима нарочито да би привукао пажњу, а онда путем створеног публицитета да би пренео поруку"⁷⁹. Његово мишљење није усамљено.

Савремени тероризам, у планирању својих акција, рачуна на медијску презентацију терористичког акта, његових последица и реакције становништва на акт и његове последице. Савремени медији, у настојању да квази-емотивниом презентацијом драматичних догађаја повећају пажњу медијске публике, помажу терористима да остваре неке од њихових најважнијих циљева: застрашивање становништва и државе, ширење осећаја угрожености и смањење поверења грађана у сопствени државу. Тако би терористички акт, који не би имао значајну медијску презентацију, у ствари био неуспео, без обзира на број жртава и размере разарања. Стога се може рећи да је медијска презентација један од најважнијих предуслова за опстанак тероризма.

Да ли то значи да би се као модел борбе против тероризма могла разматрати и "медијска тишина" према тероризму? Аргументата у том правцу има. Ауторитарни режими, по правилу, уводе својеврсну цензуру, којом онемогућавају продор било каквих информација о идејама или деловању неистомошљеника режима и

---

⁷⁹ *Нова српска политичка мисао*, (2001), тема броја је тероризам, Нова едиција - 7, бр. 3-4.

њихових организација. На ограничен временски период, то даје резултате, јер пропаганда тих организација и идеологија се шири спорије. На дужи рок, све такве организације пронађу начин да допру до јавности, уз савладавање мањих или већих тешкоћа и препрека. Осим тога, савемени децентрализовани медији, какав је интернет, или мобилна телефонија, онемогућавају трајно задржавање информација. Напротив - задржаване или цензурисане информације, постају изузетно тражене и пробијају се до јавности неконвенционалним каналима информисања, што само доприноси њиховом брзом ширењу, често уз различита непредвидива извитоперења и додавања. Наведеном треба додати да би саме терористичке организације у условима медијског ћутања, свакако, знатно допринеле ширењу информација, из свог угла, што би, у јавномнењском смислу значило додатно ширење њихове пропаганде.

Ћутање медија о терористичким акцијама је, тако, практично немогуће, али и некорисно. С друге стране, остаје чињеница да савремени медији, захваљујући управо својим карактеристикама, представљају идеално оруђе за омогућавање реализације најважнијих пропагандних циљева тероризма.

Стога има смисла погледати како проблем извештавања о терористичким актима изгледа из угла медија.

Новинари који су извештавали о догађајима 11. септембра 2001. године, били су суочени са бројним изазовима, од којих етички није био најмањи. Америчка нација је била дословно избезумљена чињеницом да се напад дешава на њиховој територији, што је до 11. септембра било практично незамисливо. Снимци рушења кула близнакиња обилазе нацију, тако да се од медија очекује да дају одговор на питање: шта се, заправо, догађа? Занимљиво је да грађани нису одговор очекивали првенствено од безбедносних или политичких институција, већ од медија. У таквој ситуацији (фундаменталне кризе), кад нико у земљи нема комплетан и квалитетан одговор, медији морају да дају неки одговор. У сваком случају, тај "неки одговор" ће, накнадно, бити предмет анализа и позивања медија на одговорност. С друге стране, обавеза медија је брзо реаговање, документовање извештаја сликом и - објашењење. Основни проблем је био: како презентовати тачне информације у ситуацији када се не зна: ко је извршио напад; како је извршен напад; које су размере напада; да ли су напади завршени; колико има жртава; да ли је организовано спасавање; ко врши спасавање; да ли је потребна

помоћ становништва; у чему би се та помоћ требала састојати; да ли је потребна помоћ других организација или професионалаца...

Све поменуће информације су медијима биле доступне након неколико дана, мада већина тек након неколико недеља, али тада је значај тих информација био далеко мањи, односно са становишта медија - малог степена употребљивости.

Ма колико се критика о извештавању медија о терористичким акцијама морала усмерити на саме медије и њихов сензационализам, велику одговорност носе и институције задужене за безбедност, од чијег правовременог реаговања на терористички акт, али и према медијима, у великој мери зависи на који начин ће медији извештавати о догађају.

Сажете, јасне и недвосмислене информације упућене медијима, уз јасно упућивање медија на могуће остале (релевантне) изворе информација, усмерило би медије на оно што је у датом моменту битно и умногоме би смањило деловање медија у корист терориста.

Како већина безбедносних служби и данас сматра да је ћутање, или прећуткивање битних чињеница, најбољи модел комуникације са медијима, медији се у недостатку правовремених информација из релевантних државних извора, окрећу изворима који су доступни. Таква пракса резултира непровереним информацијама, које наносе штету јавности, али и држави и њеним безбедносним слижбама, јер отежавају жељено реаговање јавности.

Стога је, чини се, оптималан модел припреме медија за извештавање о терористичким актима, информисање и едукација медијских организација, асоцијација и самих медија о тероризму и значају медија за успешност терористичких акција; развој поверења између медија и безбедносних структура; јачање свести о друштвеној одговорности медија у специфичним кризним ситуацијама, када је пажња јавности усмерена првенствено на медије, као и - друштвени притисак на медије у циљу успостављања јасних медијских кодекса о извештавању медија о терористичким акцијама. Успостављање таквих односа између медија, безбедносних структура и самог друштва, могло би да резултира другачијим односом медија према терористичким актима. У том случају, медији би могли да имају улогу смиривања грађана и заједнице, усмеравања на превенцију, рану детекцију и помоћ грађана у санирању укупних ефеката терористичких аката. Држава чији циљ је онемогућавање и смањење укупне

успешности терористичких аката, али и међународна заједница са истим циљевима, свакако могу наћи начин да та веза профункционише.

4. МЕДИЈИ

4.1. Појам и врсте медија

Основно значење појма "медиј" ("онај који је у средини", посредник, преносилац, трансформатор) упућује превасходно на комуниколошку функцију медија. Прва документована употреба овог појма у данашњем смислу речи, у Француској средњег века, садржи и значајне елементе стварне позиције медија, у односу на медијску публику. Појам "медиј" је, наиме, на југу Француске, током раног средњег века, коришћен за означавање Исуса Назарећанина, који је називан "медијем између Бога и људи". Ово значење подразумева да Исус није само пуки преносилац идеја, постулата и захтева од Бога ка људима, нити молби и питања од људи ка Богу. Исус се појављује као "син Божји", "богочовек", односно као личност која има сопствена искуства и сопствено виђење тог односа, који су одређени његовом позицијом, али и његовим личним ставовима. Управо ова карактеристика која говори о релативној самосталности и независности "медија" значајна је за анализу медија као трансмитера порука између кретаора и примаоца.

Данас медије дефинишемо као **средства (хумане) комуникације**. То значи да под медијима подразумевамо сва средства која служе хуманој комуникацији.

Медији су инструменти, средства и/или канали комуницирања.

По **начину перцепције медиских садржаја**, медије делимо на визуелне (ватра, дим, глинена плоча, клесани камен... штампани медији), аудитивне (говор, бубњеви, музика, радио...) и аудитивно – визуелне медије (филм, телевизија, компјутер, интернет...).

Класификација заснована на **моделу комуникације**, дели медије на: а) медије за интраперсонално комуницирање – диктафон, компјутер; б) медије за интерперсонално комуницирање – писмо, телефон, пејџер; ц) медије за групно комуницирање – мегафон, интерна телевизија; д) медије масовног комуницирања – штампа, радио, филм, телевизија; е) медије виртуелног комуницирања – компјутер, интернет.

Најзначајнију улогу у савременом друштву имају **медији масовног комуницирања** ("масовни медији"), чије деловање је битно изменило основне комуникацијске процесе у људском друштву.

Масовни медији, подразумевају истовремену комуникацију једног извора са мноштвом конзумента/прималаца поруке. Њиховим деловањем постепено настаје **масовна култура**, феномен који је настао и развија се у модерним технолошки високоразвијеним друштвима, као њихова основна културна специфичност. Карактеришу је: масовност културне продукције, стандардизација културних производа и дифузија техничким средствима масовног комуницирања. Захваљујући "мас медијима" први пут у људској историји, културни производи постају доступни најширим слојевима друштва.

Истовремено, почињу да се испољавају и упитни/проблематични ефекти деловања масовних медија: а) потискивање елитне културе, шаблонизирање креативности; б) снижавање естетских критеријума; ц) униформизација укуса, д) индуковање неаутентичних потреба и е) промоција конзумеризма као стила живота.

Имајући на уму управо ове ефекте, модерна масовна култура, од стране теоретичара, се често назива **индустријом свести модерних масовних друштава**.

Основна карактеристика савремених медија је њихова тржишна оријентисаност, која није занемарљива ни код јавних сервиса, упркос њиховој специфичној позицији и начину финансирања. Хабермас то колоквијално дефинише на следећи начин: "Извештавање као професија подлеже истим законима тржишта, чијем настанку има да захвали за своје постојање уопште"⁸⁰.

С друге стране, док је предмодерно доба карактерисала оскудица информација, модерна и постмодерна епоха постају препознатљиве по хиперпродукцији информације, па се може рећи да живимо у информационим друштвима, која одликује велика "густина" информација.

Долази и до промена у начину на који публика перципира и прима медијске садржаје. Пре свега, услед хиперпродукције информација, долази до презасићености медијске публике и њене десензибилизације за примарни чињенички садржај, односно до усмеравања на елементе забаве, сензације, необичног и бизарног. Тиме се сама основна информација занемарује, а пажња се усмерава на елементе који, суштински, припадају игри и забави.

---

⁸⁰ Хабермас, Ј., (1969), *Јавно мњење*. Београд, Култура, стр.31

Медијски одговор на овај процес је стављање акцента на забавни, презентациони аспект информације, чиме се ствара својеврсна **медијска позорница**, односно медији представљају свет као велики шоу, утичући тиме и на то да свет заиста почне да постаје велики, све мање контролабилан шоу.

У тексту "Интереси версус политика", Мирјана Радојчић каже: "Логика информисања и логика игре у потпуности су се измешале. Функција грађанске јавности о којој говори Хабермас, регредирала је до функције пасивне, деполитизоване рецептивности. То је процес који Хабермас назива рефеудализацијом грађанске јавности. Јавност више не настаје критичким просуђивањем, она се вештачки *ствара*".⁸¹

Поред модела комуникације, критеријум за класификацију може бити и **технолошка основа**, на основу које се медији деле на штампане и електронске. У штампане медије спадају: леци, брошуре, стрипови, књиге, новине и часописи, а у електронске: радио, телевизија, телефонија (фиксна и мобилна) и интернет.

Комуникација конзумента са *штампаним медијем* је директна, индивидуална, и има елементе интимности (издвајања). Штампани медији омогућавају поновљену конзумацију садржаја, при чему је избор времена и места конзумације на конзументу, а не на медију. Штампани медији захтевају интимност и посебно издвојено време за конзумацију. Стога између конзумента и штампаног медија постоји готово ритуална повезаност, која ствара пасиониране "читаче", књига, стрипова, новина или часописа.

Електронски медији остварују истовремену комуникацију са већим бројем конзументата. Та конзумација ангажује више чула истовремено, што ствара утисак "реалности" примљене информације. Захваљујући брзој комуникацији, уз истовремено ангажовање више чула, веома је изражена илузија реалности, што повећава привлачну моћ електронских медија, посебно телевизије. За разлику од телевизије, радио успоставља само вербалну комуникацију, која се може остварити као секундарна, јер омогућава паралелно обављање других активности. Та карактеристика радијске комуникације са конзументима, обезбедила је радију

---

⁸¹ Радојчић, М., (2002), *Интереси версус морал у политици*, Филозофија и друштво XX-XIX, Извор: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2002/0353-57380209117R.pdf>

опстанак упркос брзом успону њему конкурентских аудиовизуелних медија, посебно телевизије.

Иако електронски медиј, интернет се у многоме разликује од радија и телевизије. Оно што није успео ни један други електронски медији (да обједини све друге медијске садржаје), успео је интернет. Интернет, стога, представља сублимацију свих медија, што је умногоме допринело његовој изузетно брзој експанзији. Као медиј масовне комуникације, интернет је задржао две битне карактеристике штампаних медија: а) конзумирање је индивидуално/лично, б) увек постоји могућност поновног враћања једном конзумираним садржајима, чиме се квалификује као идеалан електронски медиј. Једина стварна мана интернета као медија је то што захтева озбиљну техничку подршку (што укључује и финансијску захтевност) и одређену количину техничко-технолошких знања, која су неопходна за комуникацију путем интернета.

4.2. Настанак и развој медија

4.2.1. Говор

Говор, као примарни модел хумане комуникације, у свом системском облику је настао пре 90.000 до 40.000 година. Иако су повезани (и често се изједначавају), језик и говор треба разликовати. Сви људи (и то је човекова генеричка особина) служе се говором – али користе различите језике. Говор је систем гласова и гласовних комбинација које појединац производи својим говорним органима. Значења која се везују за скупове изговорених гласова и правила према којима се везују, увек морају бити познати и оном коме је говор упућен. Говор као систем комуникације заједнички за неку скупину људи назива се *језик*⁸².

Говор је одвојио човека од осталих живих бића, омогућавајући пренос искуства и знања између чланова заједнице, комуникацију између блиских заједница и пренос искустава на нове генерације. Говор је ограничен у времену и простору, јер се заснива на директној комуникацији, пошто је за пренос информација путем говора неопходан непосредан контакт. Поред тога што је омогућио човеку да се споразумева, преноси знања и искуства, говор је омогућио и комуникацију емоција. Говор такође представља и својеврсну манифестацију припадности

---

⁸² Марковић, Д., (2010), *Аудио-визуелна писменост*, Београд, стр. 18.

заједници (језик). Недостаци говора као медија су: немогућа комуникација субјеката удаљених у времену и простору; порука пренета више пута, преко више различитих субјеката губи на оригиналности (проблем очувања поруке). Највећи проблем за заједницу је било то што знања пренета путем говора често у комуникационим каналима постану искривљена или чак потпуно измене свој садржај. Зато се јавила прва потреба човека да своја искуства и импресије забележи трајно и тако их пренесе наредним генерацијама, односно удаљеним припадницима заједнице.

4.2.2. Писмо

Као последица жеље да се надоместе недостаци говора као медија, јавило се писмо као други модел комуникације. Најстарији пронађени писани документи датирају из периода 8.000–6.000 година п.н.е. са подручја Сумера, Акада и Египта. Негде око 3.500 година п.н.е. у Месопотамији се користи клинасто писмо, док Египћани у употребу уводе хијероглифе, као варијанту комбинације пиктуралног и фонетског писма. Највећи напредак у развоју писма представља фонетско писмо. Верује се да су га први користили Феничани, који су имали азбуку од 25 знакова, где је сваки знак представљао одређен глас. Ово писмо касније су преузели Грци и Римљани, тако да данас представља основу већине европских језика.

У почетку су људи као подлогу за писање користили камен, касније глинене плоче и кожу животиња, све до проналаска папируса и на крају - папира. Кинези су још у првом веку н.е. пронашли начин за производњу папира, али је то била дуго чувана тајна. Процес производње папира усавршили су Арапи, и у XII веку папир стиже до Европе. Основна карактеристика писма као медија јесте да оно не захтева непосредан контакт.

Услов да се једно писмо сматра медијем јесте друштвени консензус о значењу одређених симбола. Писмо је тако омогућило временску и просторну удаљеност учесника комуникације. Пренос знања и искустава путем писма постао је много лакши, те тако отпочиње сакупљање људског знања и искуства. Захваљујући писму, људска цивилизација убрзава свој развој, шире се освојена знања и постаје могућа комуникација независно од временске и просторне удаљености.

4.2.3. Књига

Године 1455. у Мајнцу је штампана прва Гутенбергова *Библија* за чију су комплетну израду биле потребне две године. Од тада, па све до данас, штампа се усавршавала, а број штампаних медија постао је немерљив.

Покретне моделе слова Гутенберг је правио од метала, али је заправо штампа постојала много пре Гутенберга, када су у Азији и Европи коришћене даске и плоче за штампање на тканини и папиру, док су покретни модели коришћени у Кини већ почетком IX века (прављени су од глине). Најстарија пронађена штампана књига на свету је *Дијамант сутра*, будистички текст који датира из 868. године, а пронађена је у Азији.

Књига је штампана публикација која се издаје периодично и садржи најмање 49 страница не укључујући корице (дефиниција Унеско-а). Упркос присутној глобализацији медија и постојању транснационалних издавачких кућа, издаваштво књига је још увек у великој мери оријентисано на национална тржишта, осим када су у питању тржишта одређена великим ненационалним језичким подручјима (енглеско, шпанско, француско). Националне штампарске индустрије су у петстогодишњој историји добро диференцирале своје производе, у складу са локалним приликама и врстама читалаца.

На књигу утичу разни фактори:

- Економски - куповна моћ потенцијалних купаца/конзумента; развијеност и организација производње и дистрибуције;
- Политички - стимулишу или дестимулишу пласман одређених врста књига/садржаја законским решењима, олакшицама, стимулативним порезима; официјелни однос друштва према књизи одређује која литература је у складу са доминантним системом мишљења и вредности у неком друштву; ауторска права се померају ка интернационалном нивоу-утицај глобализације.
- Технолошки - појава нових технологија; књиге на КД-у које су јефтиније; говорне књиге намењене пре свега слепима и слабовидима, интернет.

Борба за тржиште се одвија путем рекламирања у класичним медијима, сајмова, промоција, продаје преко интернета. И поред утиска да је потреба савременог

тржишта за књигом мала, број продатих примерака књига, говори нам да је продаја књига данас много већа него у било ком претходном периоду.

4.2.4. Новине

Потреба човека да буде информисан о стварима које се дешавају у његовом окружењу резултирала је објавом првих јавних извештаја *Acta Diurana* на римским трговима, у циљу обавештавања грађанства о одлукама Сената, 59. године пре н.е. Тако су настале прве новине на подручју Европе, али њихов развој се није наставио све до X века када се појављују прве руком писане "Nove".

На планетарном нивоу посматрано, прве праве писане новине појавиле су се у Кини, око VII века н.е. када је почео да излази лист "Дибео" (Пао). Овај лист био је намењен племству и извештавао је о дешавањима на двору, а посебно место заузимале су ратне вести.

У Европи је у то време стопа писмености становништва била веома мала, тако да су се вести преносиле усменим путем. Путујући приповедачи преносили су све важније вести о ратовима, болестима, краљевским указима и слично, све до момента када се родила идеја да се те вести редовно сакупљају и објављују. Као резултат тога, јавила су се нередовна издања руком писаних новина које су се продавале на вашарима и трговима. Тек негде почетком XVII века у Немачкој су почела редовно да излазе два листа: "Relation" који је први пут штампан 1605. године у Стразбуру и "Avisa Relation oder Zeitung" који се од 1609. године штампа у Волфенбителу.

Ипак, првим европским дневним новинама се сматра лист "Einkommende Zeitungen". Овај лист почео је да излази 1650. године у Лајпцигу. Иако није имао дефинисану структуру у погледу редоследа навођења информација, његова улога у историји новинарства је огромна, пре свега захваљујући релативно редовном излажењу и (у значајној мери) дефинисаној структури. Временом је потражња за новинама расла, па је почетком XVIII века, само у Немачкој, редовно излазило скоро 60 листова.

У тим првим листовима, извори информација су често биле непроверене гласине и писма, али како је конкуренција на тржишту расла, тако су се издавачи трудили да њихове новине буду што квалитетније и садржајније, а извори информација

релевантнији. Временом је дошло и до појаве новинских агенција које су прикупљале вести и њима снабдевале претплаћене издаваче.

4.2.5. Радио

Једноставан радио телеграфски систем, који је омогућавао контакт бродова с копном представља претечу савремених радио станица. Аудио сигнал који је прешао Атлански океан био је почетак ере масовних медија и телекомуникација. Прво радио емитовање 1906. остварује канадски проналазач Фасенден када су његову поруку "ухватили" неколико стотина километара удаљени бродови и радио аматери. Ли де Форест, проналазач триоде, електронске цеви за појачање радио сигнала, са Ајфелове куле 1908. године, емитује музику са грамофонских плоча, а 1910. године, уживо из Метрополитен опере у Њујорку преноси концерт славног Енрика Каруза. Већ 1917. године у Америци постоји више од 8.000 радио станица.

У почетку је радио коришћен за комуникацију између две станице, као бежични телефон, а тек по завршетку Првог светског рата, радио почиње да се користи у сврху извештавања, забаве и образовања слушалаца и најшире популације. Услед презасићености на тржишту, релативно брзо долази до *форматирања* радио станица. Тако данас имамо радио станице специјализоване за одређену врсту програма, које имају своју уску циљну групу.

Пошто је 1912. увела радио-телеграфију и приступила Лондонској конвенцији о међународном радио-телеграфском саобраћају, Краљевина Србија у Нишу, већ 1915. године, у ратним условима, успоставља прву радио-станицу за војне потребе. Током 1924. инжењери Михаило Симић и Добривоје Петковић у Раковици, у радио-телеграфском центру од 25 kW, емитују двочасовни програм који се састојао из концерата, берзанских извештаја и прикупљених значајних вести. Током 1925. године је основано акционарско друштво "Радио", а марта 1929. свечано је отпочео програм Радио Београда ("журналистика, музички, образовни програм, разбигра говорна и музичка"). Прва радио станица на

територији Војводине основана је пред крај Другог светског рата у Суботици и радила је све до оснивања Радио Новог Сада, новембра 1949. године.⁸³

Упркос предвиђањима многих теоретичара медија и стручњака коју су се бавили истраживањем медија, радио као медиј је преживео долазак телевизије, тако да и данас представља медиј који има значајну публику и значајан утицај. Захваљујући чињеници да модеран човек проводи пуно времена у кретању, радио је, између осталог, постао драгоцен пратилац на свим путовањима, пре свега у друмском саобраћају (индивидуалном и групном). Специфична карактеристика радија, која је такође утицала на његов опстанак, је могућност праћења радијских садржаја, независно од основне активности којом се човек бави. Данас, радио има две основне функције: информисање и забава, при чему је радио још увек најбрже средство организованог информисања, што га чини *првим известиоцем*, док се Интернет може сматрати првим преносиоцем неорганизованих (официјелно непотврђених) информација. Специфичност радија утицала је и на развој мноштва праваца савремене популарне музике, која свој продор и развој дугује превасходно овом медију.

4.2.6. Телевизија

Телевизија је сложен технички систем за стварање и пренос аудио и видео садржаја. Сам назив, изведен је спајањем грчких речи *теле* = далеко и *висио* = гледати, што би значило да је телевизија - гледање на даљину.

Као аудио-визуелан медиј, телевизија је својим утицајем и присутношћу превазишла све до тада познате медије.

25. април 1925. године се сматра годином рођења телевизије: Џ. Л. Берд (Јохн Логие Баирд) у Лондону преноси слику лутке из поткровља у радњу у приземљу, где је монтиран пријемник. Неколико година касније, 1929. године, приказан је први *кинескоп* (тв пријемник са катодном цеви), а 1932. године, британска компанија ЕМИ почиње емитовање програма на основу Зворкиновог иконоскопа.

---

⁸³ Татић, Д., (2005), *Радио*, Пројекат Растко, Извор: http://www.rastko.rs/isk/isk_28.html#Тос412460862, учитано 21.11.2011. године.

Емитовање првог сталног ТВ програма почело је 1936. године, када Би-би-си (ВВС) емитује први редован програм у Британији. У САД је емитовање програма преко *малих екрана* почело 1939. године. Веома брзо, 1941. године, компанија Ен-би-си (NBC) у Њујорку, и у Лос Анђелесу, почиње са емитовањем два једночасовна програма недељно и 1. јула Ен-би-си и Си-би-си (СВС) добијају дозволе за рад као прве комерцијалне ТВ станице у САД. У почетку свог развоја телевизија је била, углавном, под контролом државе. Служила је за информисање друштва о стању у земљи и битним дешавањима за које је држава имала интереса да их грађани сазнају. Веома брзо (1941), тржиште је постало отворено за приватне емитере, па је тако настао велики број приватних телевизијских станица, које су временом постајале специјализоване за одређене области. Иако је телевизијски програм, у почетку, био црно-бели (1936. – 1953.) и трајао само неколико сати дневно, програм је брзо проширен на вишечасовни, док се данас телевизијски програми емитују 24 часа дневно и нуде различите врсте услуга: телетекст, слика у слици, одабир титлова на више светских језика, избор преферираног програмског садржаја, одабир времена емитовања жељених садржаја, блокирање одређених садржаја, програмирање канала и друге.

"Телевизија Београд почела је 28. новембра 1958. године континуирано емитовање експерименталног програма, које је трајало до маја 1966. године. Исте, 1958. године, почиње са емитовањем и редовни ТВ програм, који се до 1990. године, развија у мрежи ЈРТ."⁸⁴ Након 1990. године ТВ Београд наставља своје постојање, у оквиру Радио телевизије Србије, док је данас у оквирима Јавног сервиса Србије.

Данас телевизија има милијарде гледалаца, а број телевизијских канала постао је дословно немерљив (многе земље немају тачне податке о броју телевизијских станица, посебно локалних, што је до недавно важило и за нашу земљу).

Телевизијска слика ангажује већину наших чула, подстиче на размишљања и изазива везаност конзумента за медиј. Телевизија је одувек стварала многе привиде, пре свега онај о непосредном људском контакту, додиру физички веома удаљених појединаца, илузију присуства спектакуларним догађајима, или човеково путовање кроз простор и време. Дакле, телевизија је од почетка свог

---

⁸⁴ www.rts.rs

постојања била нека врста човековог "продужетка чула": "водила" нас је на места на која сами не можемо да стигнемо, омогућавала да *присуствујемо* значајним догађајима. Телевизија нашег доба води нас и у виртуелне светове, јер дигитална телевизија и рачунарске технологије пружају безграничне креативне могућности у телевизијској продукцији⁸⁵.

Телевизија је постала медиј који представља део основног породичног стандарда (осим у најнеразвијеним земљама, свака породица, у већини земаља, има бар један ТВ пријемник). Утицај телевизије у модерном друштву је огроман, како у погледу информисања (оно што није пренела телевизија нема статус чињенице која утиче на друштво, осим ако представља основу за рушење постојећег система, при чему је значајан циљ постизање слободе информисања), тако и у погледу редефинисања система вредности, дефинисања пожељних циљева, карактеристика и статуса. Модерна телевизија има и значајну улогу у политичком животу, као и у глобалној комуникацији. Као добра илустрација схваћеног значаја деловања телевизије у нашој земљи, може послужити чињеница да Народна Скупштина Републике Србије не заседа, ако није омогућен директан телевизијски пренос заседања на каналу јавног сервиса.

4.2.7. Интернет

Интернет је јавно доступна глобална пакетна информациона мрежа која заједно повезује компјутере и компјутерске мреже, коришћењем интернет протокола (ИП). Интернет је "мрежа свих мрежа" која се састоји од мноштва кућних, академских, пословних и владиних мрежа које међусобно размењују информације и услуге као што су електроничка пошта, "chat", пренос датотека, или *World Wide Web*.

Назив *World Wide Web* (скраћено *WWW*, *W3*, или само *Web*), долази из енглеског језика и могао би се превести као "светска мрежа", мада је уобичајено да се не преводи. *WWW* је једна од највише коришћених услуга интернета, која омогућава комуникацију *хипертекстуалних докумената*, који могу садржати текст, слике и мултимедијалне садржаје, а међусобно су повезани *хиперлинковима*. За налажење

---

⁸⁵ Марковић, Д., (2010), *Аудио-визуелна писменост*, Београд, стр. 6.

и приказ садржаја користе се компјутерски програми који се називају веб-претраживачи.

Појам "веб" се често погрешно користи као синоним за "интернет", мада представља само једну интернет услугу, којом се остварује размена података.

Пројект којим је почео развој веба предложили су 1990. године, у ЦЕРН-у, енглески инжењер и научник Тим Бернерс-Ли и белгијски научник Роберт Кајо (Robert Cailliau).

Мада се настанак интернета везује за 1969. годину, интернет као моћан медиј глобализацијске ере добија прави значај тек крајем двадесетог века, када - захваљујући свом ширењу и технолошком напретку, постаје заиста нови медиј масовне комуникације.

Интернет као медиј масовне комуникације има неколико специфичности. Основна специфичност је комуникацијска. Интернет, наиме, **није класичан медиј масовног комуницирања, јер не постоји један центар из кога се порука комуницира мноштву конзументата.** Напротив, интернет подразумева мноштво центара који одашиљу поруке и мноштво прималаца порука, при чему та комуникација "мноштва са мноштвом" може бити истовремена, мада сваки конзумент бира свој извор информације.

Интернет спаја функције неколико раније постојећих медија, односно спаја функције класичних медија масовних комуникација (информисање, забава, едукација), са функцијама медија који су служили међусобној индивидуалној хуманој комуникацији (телефон).

Ова карактеристика је битно утицала на ширење интернета, јер савременом човеку омогућава:

- најшири избор извора информација,
- избор момента конзумације информације/поруке,
- избор врсте информације (текстуална, аудио, визуелна, или комбинација тих начина),
- избор језика комуникације,
- омогућава директну и индиректну индивидуалну, групну, или масовну хуману комуникацију, без посредства јасно дефинисаног центра, односно

без споља дефинисаних правила везаних за време, место, трајање, или садржај комуникације.

Интернет мења наше дефиниције директне и индиректне, индивидуалне и групне комуникације, отварајући потпуно нова комуникацијска поља, која се развијају заједно са нашим сазнањима о њима и сазнањима о могућностима и проблемима које отварају (поример: друштвене мреже као средства комуникације, дружења, ширења идеја, политичких утицаја...).

Развој интернета као медија (и комуникацијског поља) намеће два основна питања: питање валидације, организовања структурирања информација и проблем заштите интелектуалне својине⁸⁶.

4.3. Економска (и политичка) основа функционисања медија

У анализама медијских садржаја и ефеката деловања медија, често се заборавља да медији постоје и делују на медијском тржишту, као и да су медијске форме у ствари производи медијске делатности, која функционише на принципима основних економских законитости. Медији при томе, као и све друге производне организације, користе све расположиве ресурсе како би добили производ жељених карактеристика, подобан да задовољи интересе потенцијалних купаца, односно конзументата.

Медијске куће су, према томе, организације које производе медијски садржај прилагођен захтевима одређене циљне групе. Оне послују као привредна друштва. Тип власништва медијског предузећа не утиче на његове обавезе, јер свако предузеће има обавезе које мора измирити. Медијско предузеће, било у приватном или у јавном власништву, има одређене трошкове које мора покрити приходима, као и капитал који је уложен у покретну и непокретну имовину предузећа.

Медијска делатност и предузећа која се њоме баве имају исте карактеристике као и друге привредне делатности и предузећа. Једина суштинска разлика је форма самог производа, чија специфичност утиче на пословна решења у погледу начина

---

⁸⁶ Kostic, B., (2011), *Possibilities and needs for creation of integrated, reliable, relevant, structured and multilingual Internet database of human knowledge*, EDULEARN11 Proceedings, 3rd International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona, Spain. 4-6 July, 2011. стр. 4165-4170.

обављања саме делатности. Тако на организацију производње неког медијског садржаја, поред људских, техничких и технолошких фактора, утиче сложеност жељеног производа и степен доступности информација потребних за његову реализацију (при томе је легитимно поставити питање да ли је информација сировина, или производ медијског предузећа).

Као и у другим производним организацијама, и у медијима се, анализом биланса успеха и биланса стања, добијају подаци на основу којих, у оквирима важећих законских норми, руководиоци медијских предузећа доносе пословне одлуке. Овакве пословне анализе, приказују положај предузећа на медијском тржишту, његову стабилност и могућност за даљи развој.

Биланс успеха показује резултате на основу којих се може закључити да ли је пословање медијског предузећа одрживо или не. Да би неко медијско предузеће било одрживо његови приходи морају покрити његове укупне трошкове. Биланс стања медијске куће састоји се од приходовне стране, која показује тражњу за медијима и расходовне стране, која је последица понуде медијских производа на тржишту.

Приходовна страна, односно тражња за одређеним медијем и његовим производима манифестује се као: а) тражња крајњих корисника за медијским производима; б) тражња оглашивача за медијским простором, ц) тражња спонзора и донатора, усмерена ка медијским производима и медијском простору, а заснована на имиџу и репутацији медија.

Тражња за медијским производима је краткотрајна, односно има ограничен рок трајања, што условљава временски прецизну дистрибуцију производа.

Снажна конкуренција на медијском тржишту условљава и висок комерцијални ризик. У случајевима пословања са високим ризиком, већина предузећа врши расподелу тог ризика на друге делатности. Ова врста стратегије се назива "стратегија дијагоналног ширења" (у случају припајања медијских предузећа, она прибегава се стратегији "дијагоналне интеграције").

Тражња за оглашавањем је изведени облик тражње, која произилази из тражње аудиторијума према медијским садржајима конкретног медија.

Фактори који утичу на тражњу за оглашавањем су: а) величина медијског аудиторијума, б) степен поверења аудиторијума у медиј и мотивациона снага

медија, ц) специфичност медијског аудиторијума конкретног медија, д) имиџ медија и његова укупна тржишна позиција, е) привредна ситуација, ф) цена огласног простора; специфичност везаних пакета понуде.

Тражња донатора је такође изведена. Донатори могу бити домаћа или страна правна и физичка лица, држава и државне институције, невладине, политичке и верске организације. Донатори улажу свој капитал како би, користећи позицију и утицај медија, побољшали свој утицај и свој имиџ у некој јавности, односно на неком тржишту. Овај облик тражње је директно условљен позициојом и имиџом медија и потенцијалног донатора.

Постоје две групе донација: донације које се односе на подршку изабраном медијском предузећу са специфичном уређивачком политиком и донације које се односе на прављење и дистрибуцију програма, који се ни на који други начин не би могли финансирати (хуманитарни, еколошки, мотивациони, научни пројекти..).

4.3.1. Медијска конкуренција

На медијским тржиштима постоји веома снажна конкуренција, која доводи до интензивне борбе између медија, за освајање тржишне позиције.

Медијски производи су по својим карактеристикама хетерогени. Међусобно се разликују по својој специфичној уређивачкој концепцији, форми, уређивачкој политици и стилу комуникације са корисницима. Због велике диференцираности производа, они не могу бити супститути један другом, али конзумирање једног производа може да увећа тражњу за другим. Стога, медијски производи, који су насличнији по својим карактеристикама, захтевају већа улагања у рекламирање и одржавање тржишне позиције. Улагања у промоцију производа ради успостављања тржишне позиције, већа су од трошкова улагања за њено одржавање

Расходна страна у медијским кућама обухвата трошкове медијске делатности, односно трошкове пословања, изражене у истим категоријама, као и у било којој другој области (просечни трошкови - количник укупних трошкова и обима производње; гранични - прираст укупних трошкова при производњи додатне јединице производа; фиксни - независни од обима производње, увек су исти; варијабилни – директно зависни од обима производње).

Настанак нових медија, развој нових технологија и технолошки прогрес доводе до раста учешћа фиксних трошкова. Раст фиксних трошкова ствара потребу за повећањем обима производње, што условљава јачање економије обима. Спровођење стратегије раста на овај начин назива се "хоризонталним ширењем предузећа". Због велике конкуренције и истих циљева предузећа за повећањем обима производње, долази до "хоризонталне интеграције". Резултат такве интеграције је ново, конкурентније предузеће са већим учешћем на тржишту.

Биланс стања представља однос активе и пасиве. Његов резултат показује колика је имовина којом предузеће одговара за своје обавезе. У активу улази имовина са основним и обртним средствима, а у пасиву вредност сопственог и позајмљеног капитала, којим предузеће располаже.

Медијско предузеће, као и било које друго, настаје улагањем капитала у обртна средстава и у куповину основних средстава неопходних за производњу медијских садржаја. Један део основних средстава чини специјализована, а други неспецијализована опрема, која се користи у процесу производње медијских производа.

4.3.2. Зависност медијског предузећа од капитала и власника

За развој медијске делатности неопходно је инвестирати у медијске куће. Постоје фактори који поспешују процес инвестирања, као и они који представљају баријере за улазак новог капитала.

Баријере уласка инвестиција доводе до стварања неконкурентног тржишта и монопола, што има негативне последице за целокупну медијску делатност.

Карактеристичне баријере за улазак инвестиција у област медија су:

- повећан ризик инвестиције капитала, при чему се пореди профитна стопа инвестиција са ризиком који је прати; уочљиве су три врсте ризика: комерцијални, системски (ризик земље) и регулаторни; системски ризик произилази из правног поретка који дефинише пословно окружења, регулаторни ризик се односи на државне интервенције и учесталост промена правца и обима државне интервенције или националних законских норми;

- недостатак капитала који се може манифестовати као недостатак понуде сопственог капитала, недостатак зајмовног капитала, односно недостатак било које врсте капитала;
- немогућност реализације економије обима у случају када је медијско тржиште мало (мало тржиште успорава раст обима производње, а самим тим и економије обима);
- додатне инвестиције у виду нематеријалних улагања за стицање тржишне позиције, репутације и брэнда (инвеститори најчешће купују већ постојеће предузеће и обликују га по својим потребама, јер у том случају долази само до промене над власништвом капитала, а тек касније до нових инвестиција).

Државна интервенција може нарушити токове на слободном тржишту, стварајући тржиште које се разликује од оног које се ствара слободним предузетничким инвестицијама. У државне интервенције спадају одлуке којима држава забрањујући, наређујући или подстичући понашање привредних субјеката, залази у привредне токове. Државна интервенција у медијима може бити економски и политички мотивисана.

Државне интервенције у области медија које најчешће имају *економске* мотиве су:

- регулација радио-дифузије, којом се регулише коришћење радио-фреквенцијског спектра, економски критеријуми, поступци доделе фреквенције и слично;
- антимонополистичка политика, која има за циљ да спречи настајање неконкурентних тржишних структура и понашања на страни понуде;
- прескриптивна регулације садржаја, на основу које се медијским предузећима налаже да понуде одређени садржај, који има или може имати економске последице.

Државне интервенције у области медија, које имају *политичке* мотиве су:

- позитивна регулација медијских садржаја, којом се намећу одређени садржаји медијима, са циљем промоције одређених ставова, информација, процеса, или личности;

- негативна, односно, проскриптивна регулација, којом се забрањује пласирање одређених садржаја, који имају или могу имати јавномнењске или политичке последице;
- забрана страног власништва над медијским предузећима;
- стварање медијских кућа у државном власништву, које се финансирају из државног буџета, а циљ им није максимизација профита, него реализација политичких циљева елите на власти кроз формирање јавног мњења;
- донације којима се дотирају медијска предузећа која спроводе одговарајућу уређивачку политику, чиме се повећава флексибилност државне интервенције, али се умањује могућност директне контроле медија; на овај начин држава може интервенисати и у иностранству, ако за то постоји политички мотив.

Већина државних интервенција, и када нису економски мотивисане, имају значајне економске последице.

4.4. Јавни медијски сервис

По Унесковој (UNESCO) дефиницији медијског јавног сервиса: "Јавни сервис створен за јавност, јавно је финансиран и јавност га надзире. Он није нити комерцијалан нити државни, слободан је од политичког уплитања и од притисака комерцијалних сила. Јавни сервис информише, образује, али и забавља слушаоце и гледаоце. Тек уз осигуран плурализам, програмску разноликост, уредничку независност, одговарајуће финансирање, одговорност и транспарентност, јавни сервис може служити као темељ демократије"⁸⁷.

Када је у питању јавни медијски сервис, у многим земљама постоје озбиљне разлике између прокламованих принципа и реализоване праксе. Стога ће се у овом одељку анализирати начела ка којима јавни сервис, на основу својих оснивачких аката - теже, или би требали да теже. Уједно, то су и принципи чије поштовање грађани имају право да очекују од стране јавног сервиса.

---

⁸⁷ Извор: официјелни сајт UNESCO, http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=1525&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, учитано 20. 10. 2010. године.

Ти принципи су:⁸⁸

1. **Универзална доступност**, омогућена у техничком и сваком другом смислу свим грађанима, под истим условима; веома је важно да корисници, осим пријемника, не морају куповати додатну опрему или плаћати додатне услуге; програм јавног сервиса мора бити доступан свим грађанима.

2. **Програм за све, а не за већину** - у својим програмима, али и у кадровској политици, јавни медијски сервис треба да одражава културну, етничку и сваку другу разноликост друштва; програм је намењен већинском становништву, али и различитим мањинским групама, при чему програм намењен мањинама не сме бити изолован у посебне емисије, или програмске целине, јер би се тиме јачала сегрегација између мањинских група.

3. **Тачне, непристрасне и правовремене информације** - јавни медијски сервис мора осигурати објективно и правовремено информисање грађана, што му је једна од основних функција; јавни медијски сервис негује темељне етичке и професионалне стандарде.

4. **Образовна функција** - јавни сервис промовише стицање знања као вредност и комуницира научна знања на начин који их чини погодним за најширу публику (али не као замену за државни образовни систем).

5. **Програмска разноврсност и квалитет** - програм јавног медијског сервиса мора бити остварен у складу с највишим стандардима; јавни сервис емитује и садржаје који су резултат независних продукција, на основу редовних конкурса.

6. **Јавни сервис подржава креативно стваралаштво** - омогућава слободно деловање ауторима с различитим идејама и интересима, како би се произвели садржаји за различите сегменте публике; улога менаџмента куће је да обезбеди креативно и стимулативно окружење како би се подржала креативност и иновативност; јавни медијски сервис промовише културу и слободу уметничког стваралаштва.

7. **Функција јавног форума** - јавни медијски сервис мора осигурати грађанима могућност отворене и плуралистичке, слободне од политичких и економских

---

⁸⁸ Car, V., (2007), *Konvergirani javni medijski servis*, Politička misao, Zagreb, Vol. XLIV, br. 2, str. 113–127.

интереса, јавне расправе о питањима и проблемима који су од јавног интереса; јавни сервис негује демократичност као облик комуникације у коме свако мишљење има једнаку могућност да буде јавно изречено и аргументовано, уз поштовање људских личности и достојанства, као и права друштвених мањина, права различитог погледа на свет и право на верски плурализам.

8. Активна улога грађана - грађани треба да имају активну улогу у предлагању, евалуацији, обликовању и мењању програмске шеме и програмских садржаја.

9. Професионална одговорност у служби јавног интереса - ово начело подразумева бригу о националном идентитету и заједници; омогућава комуникацију националне културе са светском културом и светске са националном; помаже промоцију домаћих аутора и домаћих културних производа у земљи и иностранству; промовише друштвену правду и основна етичка начела друштва у коме делује; помаже успостављању уравнотежене комуникације домаће културе са страном и њихову узајамност.

10. Јавност деловања и јавни надзор као гаранција садржајне непристрасности - управљање јавним медијским сервисом мора бити транспарентно, што укључује јавно објављивање годишњих финансијских и програмских извештаја; како је јавни сервис створен за јавност и финансиран из јавних средстава, мора бити одговоран свим грађанима, а не политици и/или оглашивачима; демократским избором чланова управних тела, тела која обављају надзор програма и пословања осигурава се стабилан и објективан јавни надзор над јавним медијским сервисом; јавни надзор и уредничка аутономија имају за циљ обезбеђивање садржајне непристрасности.

11. Финансијска стабилност и економска независност - стабилни јавни извори финансирања (претплата) једини омогућавају политичку и економску независност јавног сервиса; сви корисници јавног сервиса би требали да плаћају надокнаду у једнаком, за ту земљу примереном, износу. Приходи из државног буџета и од оглашавања, који зависе од политичког и економског интереса, би требали бити сведени на најмању могућу меру.

12. Подршка технолошком развоју - јавни медијски сервис треба да буде предводник унапређења и развоја на подручју информационо-комуникационих технологија; он промовише нове технологије, развија интерактивне програме, осигурава приступ дигиталним садржајима за све, под једнаким условима.

Европска медијска сцена карактеристична је по постојању и значајном утицају јавних сервиса, од којих је Би-би-си свакако најпознатији и најреспектабилнији. Америчка медијска сцена представља супротност, управо по изостанку јавних медијских сервиса.

Основна данашња разлика између европских јавних медијских сервиса, последица је чињенице да су у комунистичким/социјалистичким земљама јавни сервиси били у директној надлежности државно-партијских органа, што је у великој мери оставило трага и на данашњим јавним медијским сервисима у тим земљама: "Иако је до либерализације средином осамдесетих година прошлога стољећа и у западноевропским демократијама телевизија била у рукама државе, држава није имала приступ медијском садржају прије његова објављивања, цензура је била забрањена, а приступ информацијама слободан. Супротно томе, у тоталитарним суставима држава је надзирала приступ информацијама, филтрирајући их и мијењајући овисно о интересу партије, користећи притом телевизију као важан промотор темељних вредноста комунизма. Осим тога, државна телевизија имала је повлаштен монополистички положај на телевизијском тржишту што је додатно јачало њезин положај и утјецај."⁸⁹

Јавни сервис своју публику трансформише у јавно мњење/јавност, односећи се према њој као према грађанима који имају различите интересе, склоности и преференције, а сви заједно имају потребу/право на информисање, образовање, забаву. За разлику од јавног сервиса комерцијални медији своју публику доживљавају као потрошаче, тако да њихова програмска шема, као и сам програм (садржај, услуга) имају за циљ да медијском производу или услузи обезбеде тржиште, како би медијској кући обезбедили профит.

4.5. Медијски аудиторијум

"Аудиторијум" потиче од латинског *audītōrium*, *audītōrius*, што је значило "они који слушају", а односило се на особе смештене у део позоришта, или другог јавног простора намењеног публици (део дворане намењен публици на Италијанском језику и данас се назива "аудиторијум").

---

⁸⁹ Car, V., (2007), *Konvergirani javni medijski servis*, Politička misao, Zagreb, Vol. XLIV, br. 2, str.117.

Данашње значење појма *аудиторијум*, обично се везује за *аудиторијум медија масовног комуницирања*, који чине сва лица са неопходним психо-физичким способностима, која се налазе у зони пријема сигнала и имају могућност да несметано користе одговарајући пријемник у одређеном времену. Захваљујући великим техничким могућностима пријема програма електронских медија, данас се може говорити о глобалном (глобализованом) медијском аудиторијуму. Аудиторијум је, заправо, производ радиодифузије, јер се заснива на емитовању програмских садржаја и највише се користи у истраживањима гледаности и слушаности радијских и телевизијских програма.

Медијска публика је термин који се често поистовећује са термином медијског аудиторијума, мада се ради о ужем појму. Публику неког медија, или медијског производа, дефинише интересовање према програмима одређеног медија, или интересовање према одређеном сегменту програма, односно интересовање према конкретном медијском садржају (зато се говори о публици неког ТВ канала, или публици информативног програма уопште, или публици конкретног информативног програма, публици спортских преноса и слично). Као и код концертне или филмске публике, публику медија чине они појединци који су заинтересовани за одређене садржаје и форме (у овом случају - медијске). Као што део позоришне публике одлази у позориште да види и буде виђен (мада већина долази да би гледала представу), тако се и мотив медијске публике, усмерене ка истом медију, чак и према истом типу садржаја, или истом садржају, може разликовати, што је важно за сагледавање стварне усмерености публике ка медију, или његовом производу.

Масовну публику, коју најчешће помињу и анализирају теоретичари масовних медија, чине посебне публике које се могу разврставати према различитим критеријумима, као што су: а) преференције комуникационог извора (читалачка, радијска, телевизијска); б) интензитет комуникационих активности (посматрачка, пажљива;); в) бројност или територијални оквир (светска, локална); г) социо-демографска обележја (старија публика, публика младих, женска публика). Како појам *маса* означава најлабавији облик структурираности, који чине деперсонализовани појединци са најнижим степеном интензитета учествовања, појам масовна публика у себи садржи противречност, јер сугерише слабу и неиздиференцирану усмереност ка медију, што је контрадикторно са самим појмом публика.

4.5.1. Сегментација аудиторијума

Сегментација аудиторијума базирана је на претпоставци да слични делови аудиторијума поседују сличне карактеристике, које их усмеравају на одређене медије, медијске садржаје или услуге. Захваљујући тим сличностима, односно разликама, од медијског аудиторијума настаје медијска публика, као и публика појединих медијских производа. Стога се у медијским анализама и истраживањима, појединачни припадници аудиторијума групишу у кластере, базиране на демографским карактеристикама као што су: зарада, пол, старост, образовање, занимање, хоби, статус и слично. У оваквој сегментацији аудиторијума се полази од тезе да већина људи који припадају истом кластеру има и сличне преференције у погледу медија и медијских садржаја. Истраживања се реализују са циљем одређивања што хомогенијих група аудиторијума, како би им било лакше прићи и удовољити њиховим потребама и интересовањима. Програмски садржаји и медијски производи се дизајнирају према склоностима и преференцијама истраживањима констатованих специфичних група аудиторијума.

Сегментација аудиторијума омогућује одређивање *профила слушалаца и гледалаца*, одређивање програмских преференција аудиторијума и отвара могућност да се дефинише који су програми привлачни којим сегментима аудиторијума. Како сегментација на основу демографских карактеристика није довољна, она бива допуњена навикама у конзумирању медија, преференцијама и евалуацијом медијских производа и садржаја.

Новија медијско-комуниколошка истраживања аудиторијума усмерена су на праћење канала комуникације, односно медијских платформи путем којих публика прати радио, телевизију и друге медије, како би се медијски садржаји што ефектније прилагодили мултимедијалном интерактивном окружењу (дигитализација доприноси све већој диференцијацији аудиторијума и индивидуализацији у приступу медијима).

Као пример уобичајеног начина сегментације аудиторијума наводимо модел (табела 1) базиран на личним примањима, који се поклапа са номенклатуром занимања и социјалних статуса који је презентовао истраживачки сектор Би-би-си-ја.

Табела 1: Сегментација аудиторијума на шест кластера, извор: <http://www.bbc.com/>

А	високи менаџмент, банкари, адвокати, доктори и други стручњаци
Б	средњи менаџмент, учитељи, креативци, графички и други дизајнери
В1	шефови пословница, млади менаџмент, медицинске сестре, свештеничко особље
В2	занатлије, продавци
Г	полуквалификовани и неквалификовани мануелни радници
Д	незапослени, студенти, пензионери, привремено запослени

Према прецизној номенклатури занимања и социјалних статуса, коју тренутно користи истраживачка служба *Би-би-си-ја* у испитивањима јавног мњења и аудиторијума, "британски аудиторијум чини: 1) горња средња класа, високи руководиоци у администрацији и професије као што су хирург и професор, затим виша грађанска, служба и руководећи директори компанија са преко 25 запослених; 2) средња класа – средњи руководећи слој у управи и администрацији, наставно особље са звањима, средњи руководиоци; 3) нижа средња класа, коју чине: а) надзорници, свештена лица и млади руководиоци у управи, те професије као што су полицијски наредници, медицинске сестре, студенти; б) стручна квалификована радничка класа (стручни мануелни радници, трговци, фризерке, такси возачи у Лондону); 4) полуквалификовани и неквалификовани мануелни радници (таксисти изван Лондона, трговачки путници од врата до врата); 5) грађани на најнижем нивоу егзистенције – државни пензионери или удовци без другог извора прихода, сезонски радници и радници најнижег нивоа на државној помоћи."⁹⁰

Сличан приступ у праћењу сегментације аудиторијума има већина медијско-истраживачких и медијских кућа, с тим што број кластера зависи од реалног степена друштвене сегментације. Тако имамо пример индијске радиодифузије (NDTV), код које је извршена подела аудиторијума на 11 кластера.⁹¹

⁹⁰ Ратковић Његован, Б., (2007), Медији и аудиторијум, *Линк*, бр. 58, год. VI, стр. 24.

⁹¹ Преузето са: <http://www.exchange4media.com/mediamorphosis/home.htm> (9. 5. 2010).

Као критеријум за одређивање сегмената аудиторијума све чешће се користи метода *праћења вести*, које се, иначе, сматрају основним покретачем промена у понашању публике. Медијске организације, у намери да промене имиџ компаније или подигну рејтинг, крећу управо од промене стила извештавања. Стога се помоћу ове методе могу прикупити важни емпиријски показатељи о преференцијама аудиторијума, на основу којих се креирају медијски садржаји који обезбеђују привлачење, задржавање или враћање ("рециклажу") публике.

За јавне медијске сервисе сегментација публике је пут до квалитетнијег задовољавања потреба информисањем, развојем креативности, едукацијом, културном разменом и забавом различитих сегмената друштва. Сегментација аудиторијума омогућава јавном сервису боље сагледавање очекивања и преференција аудиторијума, али никако не сме бити једини, нити главни оријентир у креирању програмских садржаја. Обавеза јавног сервиса је да неке садржаје емитује, чак иако је процентуално мали део аудиторијума заинтересован за њега (алтернативне позоришне, филмске, језичке и друге садржаје, преводи на мањинске језике, проблеми и достигнућа мањинских група, дела класичне музике, дела елитне културе која захтевају посвећеност или посебну пажњу публике...). Јавни медијски сервис који би потпуно повлађивао истраживањима констатованим укусима и преференцијама сегментованог аудиторијума, изједначио би се са комерцијалним медијима. С друге стране, јавни сервис који не би обраћао пажњу на преференције различитих сегмената аудиторијума, изгубио би смисао постојања, јер би изгубио публику.

5. КОМУНИКАЦИЈА

Појам *комуникација* потиче од латинског *comunicare*, што значи *учинити нешто општим* или *заједничким*.

Комуникација је услов човекове друштвености, јер на њој почивају друштвени системи, људско организовање, успостављање разумевања и неразумевања, емпатија, учење, као и конфликти, насиље и сви остали друштвени феномени и процеси.

У најширем смислу, комуникација је процес размене - давања и примања.

У ужем смислу, комуникација подразумева размену информација између пошиљаоца и примаоца.

5.1. Појам *комуникација* и различита схватања

Без обзира на бројност и различитост дефиниција комуникације, да би се могло говорити о комуницирању, неопходно је да постоје основни елементи који чине комуникацијски процес: а) пошиљалац, иницијатор, или комуникатор; б) прималац/примаоци или реципијент/реципијенти; в) начин или средство, односно канал комуникације; г) порука; д) ефекат поруке на онога који је прима.

Процес комуникације почиње активностима пошиљаоца поруке, односно дефинисањем и енкодирањем поруке. Затим се порука преноси путем одабраног медија, или канала, до примаоца, који је декодира/тумачи и на крају - реагује на њу, на мање или више видљив начин.

Шум (интерференција) може да омете слање поруке и учини је мање разумљивом. Шум може бити последица техничких недостака медија, или последица различитих психолошких или социјалних препрека који ометају разумевање поруке.

Комуницирање се, као низ комуникационих чинова у времену, дешава у одређеној комуникацијској ситуацији, коју чине:

- менталне, психолошке, биолошке, карактерне и друге карактеристике субјеката комуникације,
- социјални контекст комуникације,
- систем симбола/знакова унутар којег се обавља енкодирање и декодирање,

- карактеристике и специфичности техника комуницирања.

Комуникација је личан, али и симболички процес, који захтева постојање заједничког кода и заједничког појмовног оквира; она је потпуна само онда када прималац прими и разуме поруку у складу са очекивањима пошиљаоца, односно када је постигнуто разумевање садржаја поруке.

Зависно од броја субјеката који у комуникацији учествују, можемо разликовати неколико основних типова комуникације:

- *интраперсонална комуникација* – унутар једног субјекта, где он сазнајним процесом (размишљањем) на основу почетних података долази до нових информација;
- *интерперсонална комуникација* – између два субјекта где бар један, а најчешће оба, шаљу информације оном другом;
- *интрагрупна комуникација* – у оквиру једне групе где постоји више од два субјекта комуницирања;
- *интергрупна комуникација* – између две или више група;
- *медијска комуникација* – између појединца или групе са једне стране и вишеструко већег броја прималаца са друге стране, којих пошиљалац поруке није појединачно свестан и са којима комуницира преко медија (посредника) који су доступни потенцијалним примаоцима.

Мноштво различитих дефиниција комуникације и комуницирања последица су примене различитих филозофских, научних, теоријских и методолошких приступа.

Према Прајсу⁹², комуникација је индивидуална производња неког симболичког садржаја у складу са неким кодом, што омогућава пријем тог садржаја код других субјеката, који такође владају тим кодом. Ова дефиниција инсистира на значају симболичког кода који је заједнички, или којим владају и пошиљалац и прималац, односно - посебан значај придаје културном миљеу као амбијенту који омогућава оптималну комуникацију (тако је реч симбол, а језик и граматика код, или систем,

---

⁹² Price, S., (1996) , *Communication Studies*, Longman, Edinburgh.

у коме се симболи организију). Тиме се проучавање комуниколошких интеракција у друштву, усмерава на проучавање елемената, њихових односа и особина и самог процеса комуникације.

Већина теоретичара је сагласна да је комуникација процес перманентне размене информација. Сходно Ласвеловој⁹³ дефиницији масовне комуникације, која се може артикулисати у пет питања (ко каже, шта каже, путем ког канала, коме и са којим ефектом), комуникација садржи пет аспеката: пошиљаоца, поруку, медијум, примаоца и циљ. Свака комуникација се одвија у неком контексту, који је физички и/или друштвени.

Комуницирамо да бисмо разменили поруке (циљ: упозрење, савет, информација, изражавање мишљења, уживање). Са становишта циља, поруке су ретко неутралне. Неке поруке су јасне и очигледне, док су друге скривене или нејасне. Поред намераване поруке, комуникатор често (несвесно) одашиље и друге поруке, које понекад могу за примаоца имати пресудан значај (невербална комуникација). Зато има смисла говорити о основној поруци, пратећим порукама и укупној поруци. Укупна порука зависи од пошиљаоца, примаоца, кода, контекста и начина на који је саопштена.

Комуникација представља процес емитовања и примања знакова који имају одређено значење. Нешто може постати знак, само уколико има значење и за пошиљаоца и за примаоца. Чињеница да је нешто знак не указује нужно на његово значење. Отуда се мора познавати веза између знака и његовог значења. Исти знак може имати различита значења на различитим местима, у различитим приликама, или за различите особе. Један знак може имати више различитих значења, а исти знак може значити различите ствари различитим људима.

По другим ауторима (Мајерс и Мајерс и други), комуникација подразумева много шири појам, који карактерише неколико битних одлика:

- Комуникација је свеобухватна и представља централни феномен културе.
- Она је непрекидна, никада не престаје и не може јој се одредити ни почетак ни крај.

---

⁹³ Lasswell, H. (1941) *Democracy through Public Opinion*, George Banta Publishing Company, Menasha, Извор: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=4695918>, прочитано 10.7.2009. године.

- Заснована је на размени значења.
- Садржи предвидљиве, очекиване или конвенционалне елементе.
- Јавља се у више нивоа (између 2 индивидуе, између индивидуе и групе, или између две или више група).
- Одвија се међу једнаким и међу неједнаким (у погледу пола, образовања, социјалног статуса) .⁹⁴

За разлику од помињаних аутора, *психологија* посматра комуникацију са становишта ангажовања личности, њених особина, карактера, стила, односно степена и врсте уношења личних особина у комуникацију. Примера ради, психологија под "димензијама невербалног" подразумева:⁹⁵

- дубину невербалне комуникације,
- субјективност/објективност израза,
- пасивност и активност невербалног понашања,
- континуитет и дисконтинуитет,
- читљивост и приступачност израза,
- аутентичност и неаутентичност израза,
- степен его укључења (реактивна и проактивна комуникација),
- оригиналност, јединственост, креативност (комуникацијски стил),
- обим и опсег изражајног понашања,
- флуентност (лакоћа и брзина изражавања),
- снага (интензитет изражајног понашања),
- временска димензија (израз прошлости, садашњости, или очекиване будућности).

Захваљујући чињеници да су многе науке проучавале различите аспекте комуницирања, данас је комуникологија веома развијена наука, која још увек открива нова значења и нове начине да се хумана комуникација схвати довољно

---

⁹⁴ наведено према Томић, З., (2003), *Комуникологија*, Чигоја штампа, Београд

⁹⁵ Мандић Т. (2003), *Комуникологија, психологија комуникације*, Клио, стр. 60-70

да нам омогући мањи степен нераздевања, него што је то у досадашњем развоју људске цивилизације био случај.

5.2. Врсте комуникације

Различите облике комуникације можемо разврстати по различитим критеријумима (према типу пошиљаоца, типу примаоца, врсти поруке, карактеристикама процеса, врстама медија). Међутим, са становишта човека као пошиљаоца и/или примаоца поруке, најважнија је подела комуникације на вербалну и невербалну. Ова подела се заснива на различитим моделима испољавања човека у интеракцији са другим људским бићем и основа је укупне хумане комуникације.

Са тог становишта, комуникација најчешће дели на:

- a) вербалну и паравербалну
- b) невербалну.

Мада су вербална и невербална комуникација неодвојиви део процеса (хумане, као и животињске) комуникације, њихово раздвајање је рационални процес који омогућава анализу и боље схватање обе стране комуникације. Само разумевање поруке је олакшано несвесним постављањем комуникацијских маркера, који омогућавају сврставање сигнала у одређену класу, чиме одређујемо основни контекст у коме тумачимо поруку. Овај елемент разумевања поруке је веома важан и за примање медијских порука, и битно одређује њихово деловање на публику. Маркере садрже и вербалне и невербалне поруке, с тим што искуство сугерише да, у случају конфликта паралелних вербалних и невербалних порука, изразиту превагу имају маркери невербалних порука. Свака професија, друштвена група, етничка или друга заједница, као и свака категорија медијских производа, током времена развија сопствени дискурс, који, између осталог, подразумева успостављање и (свесно или несвесно) прихватање комуникацијских маркера који одређују контекст у коме се порука шаље, прима и разуме. Кроз процес успостављања и примене комуникацијских маркера гради се специфичан медијски контекст, унутар кога се развија специфичан медијски језик, који подразумева употребу поједностављених симболичких средстава који одређују: а) место (општи план, зумирање и слично), б) време (замагљивање слике, или брза смена кадрова, као знак протока времена), ц) врсту стварности (филмски симболи

за прелазак из сна у јаву и обрнуто), д) значај (појачана, или изразито ритмична музика), или е) амбијент (карактеристична романтична музика која прати интимне сцене, или лагано смењивање дугих кадрова као илустрација пријатног амбијента, односно догађања) сцена виртуелне стварности.

5.2.1. Вербална и паравербална комуникација

Вербална комуникација може бити писана и усмена. Усмена вербална комуникација подразумева постојање онога који говори, језика и онога који слуша. Улога говорника и слушача се смењују у *разговору* као најразвијенијем моделу људске комуникације.

У анализи сваке вербалне поруке, креће се од **денотативног** значења, под којим подразумевамо основно (речничко) значење речи/језика поруке. Затим следи анализа **конотативног** значења које речи/језик добијају кроз употребу у одређеној култури, заједници, професији, ситуацији, или међу људима који су у одређеној релацији.

Конотативно значење говора заокружује се захваљујући паралингвистичким, екстралингвистичким и металингвистичким елементима невербалне комуникације, која се одвија заједно са вербалном комуникацијом. Ови елементи најчешће се називају "невербална експресија", односно "невербална комуникација која прати реч/говор".

Језик је основа денотативног значења поруке, као најважнији, али и најиздиференциранији елемент људске комуникације. Састоји се из система знакова, који омогућавају огроман број комбинација, чиме омогућавају човеку да дефинише, пренесе и разуме неограничен број различитих порука. Знак, као основа језика, је симбол, који указује на нешто; знак је резултат договора, односно - конвенције која знак у одређеној форми прихвата као симбол одређеног садржаја. Сам знак се састоји из сигнала и информације, где је сигнал средство "транспорта" помоћу кога се порука (садржај) преноси. Узети заједно: систем, скуп знакова који постоје унутар тог система, и правила која их обједињују - чине *код*. Пренос садржаја (идеје, намере, мисли), у код неког језика назива се *кодирање* (*енкодирање*), а процес разумевања, односно превођена кода, назива се - *декодирање* (Соасирови појмови "сигнифике" и "сигнифиант"). Вербална комуникација подразумева постојање *конвенције о коду*.

Већина аналитичара, од Аристотела на овамо, на различите начине истиче чињеницу да вербала комуникација није само рационална језичка комуникација, већ подразумева и комуникацију мотивације, емоција и позиције.

Реторика

Етимолошки, појам "реторика" потиче од грчког "рхетор" – беседник, а први познати аутор који тај појам користи је Хомер. У ширу употребу појам улази захваљујући Платону (Дијалог Горгија - *рхеторике*), и Аристотелу, који поставља њена основна правила и разликује *реторику* и *беседништво*.

Појам "реторика" данас подразумева теорију (скуп правила) о лепом говору, док се под беседништвом (говорништво) подразумева пракса у којој се та правила примењују. Први који схватају значај начина говора су софисти, који су оставили забележена многа важна и неважна правила говора, чијом применом се обезбеђује придобијање пажње, или утицај на слушаоце (*рхеторике тецхне*). Историјски посматрано, беседништво претходи реторици. Најпре се развијала говорничка пракса, да би се тек касније, на основу ње, изградила говорничка правила и упутства - реторика.

Реторика разврстава говоре према разним критеријумима, мада је основна подела говора по основној интенцији остала непромењена од антике до данас: информативни говор (у римској подели: *доцере*), говор који уверава и покреће на акцију (римско *мовере*) и забављачки говор (*делецтаре*). Такође, од антике важи подела у којој се као критеријум узима основни ситуациони контекст говора, па се говор дели на судски, политички и пригодни.

Успешност вербалне комуникације зависи од јасноће садржаја, начина на који је садржај језички уобличен, као и од самог (начина) говора.

Паралингвална комуникација

Специфичне особине говора (темпо, паузе, јачина гласа, акценат, висина гласа, боја гласа) посматрају се у оквиру паралингвалне (паралингвистичке) комуникације. Обично се, поједностављено, каже да се језик бави оним што је речено, а "пара језик" начином на који је то урађено. Значај паралингвалне комуникације, односно њен утицај на основну вербалну комуникацију је веома велики, о чему најбоље сведочи чињеница да иста реченица, изговорена

различитом интонацијом (темпо, гласност, паузе, наглашавање појединих речи и слично) може добити потпуно другачије значење.

Елементи паралингвалне комуникације који највише утичу на начин примања основне вербалне поруке су: а) вокални параметри квалитета гласа (волумен, ритам, висина, боја), б) вокални регулатори квалитета (привремене варијације у висини и волумену, као и у акцентима појединих речи), ц) карактеристичне вокалне реакције (смех, кашљање, уздисање), д) вокалне сегрегације и паузе (прекиди, вид језичких поштапалица "ах", "хм", "мислим" и слично).

5.2.2. Невербална комуникација

Невербална комуникација се, најчешће дели на:

- Кинестетичку (или кинезичку) комуникацију у коју спадају покрети тела и фацијалне експресије ("говор тела"), који делују на примаоца, или публику, и утичу на њихов однос према говорнику, а тиме и на начин примања поруке. Покрети лица и покрети тела се међусобно суштински разликују, јер лице одражава конкретне емоције, док тело превасходно одражава опште стање, односно опште расположење говорника.
- Проксемичку (или семичку) комуникацију под којом подразумевамо коришћење простора при комуникацији (просторни однос између особа које комуницирају; "властити простор", његова величина, положај; декоративни елементи).

Фацијална експресија је, по многима, најважнији елемент невербалне комуникације. Лице показује различите емоције: страх, срећу, тугу, изненађење, бес, одвратност, те је стога најбољи невербални преносилац порука (чело, обрве, очи, нос, образи, уста и брада способни су за независне покрете, а тиме и за невербално преношење порука). Најзначајнији гестови којима комуницирамо са окружењем су осмех, поглед и покрети обрвама/челом.

Осмех изазива наклоност, опушта, продужава комуникацију и доприноси поверењу. Осмеси се, такође, користе да замаскирају друге емоције. У медијима се, тако, инсистира на професионалном осмеху, као обавезујућем елементу свих комуникација.

Поглед, такође, представља моћно средство невербалне комуникације. Гледање саговорника у очи сматра се знаком поштења, интересовања, отворености и поверења. Чињеница да много чешће гледамо у особу док је слушамо, доводи до тога да гледаоци ТВ програма чешће гледају у очи ТВ водитеље и спикере, него особе које седе поред њих док гледају ТВ. Додајмо томе да дужи поглед, као и учестали контакт очима воде већем допадању.

Покрети главом су елемент покрета телом. Најчешће коришћени покрет главом је климање, којим најчешће охрабрујемо другу особу да говори дуже и више. Одсуство климања резултира бржим окончањем разговора. Људи много више климају главом када слушају него када говоре. Када слушамо неког, тежимо да имитирамо његове покрете главом.

Тело и његов основни положај одражавају психолошко стање комуникатора: заповеднички настројене особе користе мање телесних покрета; чести покрети се виде као позитивни (осим кад су грчевити и неочекивани, па се перципирају као претња); нечињење покрета (мировање) – делује негативно и злослутно.

Отворени гестови и покрети телом (непрекрштене ноге и руке, дланови окренути на горе) емитују поруке топлоте, поверења и пријатељства.

При успостављању комуникације, помаже сличност у гестовним стиловима, јер ствара илузију дужег познанства и блискости (у дужој комуникацији се, већином, појављује "гестовни ехо", понављање гестова саговорника/слушаоца).

Људи који су у одређеном тренутку живота прошли кроз продужене периоде депресије најчешће стоје повијено и рамена опуштених према напред, док особе које су пуне наде, самоуверене, или доминантне - имају усправно држање. Негативан став или дистанцу према другој особи одају руке прекрштене на грудима; руке опружене уз тело указују на отвореност и спремност на интеракцију; опуштен став при сусрету има особа која другу особу сматра себи једнаком или испод свог нивоа.

Кад седимо, позитивне ставове према другима откривамо кроз нагињање напред, а негативан или непријатељски став - нагињањем уназад. Наше држање одаје и наш статус међу саговорницима: висок статус се манифестује усправним држањем, подигнутом главом, а низак статус, понизност, или покорност,

сурпотним ставом (погуреност, слегнута рамена, затворени телесни покрети), док се једнак статус манифестује као изразита сличност у држању.

Наш први контакт са људима је комуникација "очи на тело", односно - прво погледамо нечије тело, па онда успоставимо контакт очима.

За разлику од кинестетичке експресије, која се базира на покретима нашег тела, **проксемичка експресија** подразумева три просторно одређена елемента комуникације: а) контакт телом – случајни несвестан додир, учињен било којим делом тела, б) додиривање – намерна акција, свесна и учињена намерно (већином шакама), в) "властити комуникацијски простор" и физичко растојање између особа у комуникацији.

Људски додир преноси топлину, охрабрење и одобравање. Међутим, у већини људских култура, додир укључује и интимност, што доводи до стварању правила о друштвеној допуштености додир, у зависности од средства, пола, година, порекла, позиције, или статуса (у пословној комуникацији).

Посебна врста додир је самододиривање, које користимо у стресним приликама, као средство храбрења самог себе.

Спацијално понашање по многима спада у шире схваћену проксемичку експресију. Најважнији спацијални проксемички елемент, који је релевантан за ефективно комуницирање је "властити простор", његова величина, декоративни елементи (намештај: дизајн, распоред), положај просторије у згради и слично.

Међусобни однос и пожељне раздаљине субјеката комуникације у простору су трећа битна проксемичка одлика комуникације, која је преваходно одређена културом, историјским периодом и природом односа особа које комуницирају. Тако у западној култури постоје четири "невидљиве границе" (просторне зоне са дистанцама):

- интимна дистанца – 0,15 - 0,20 м (резервисана за најближу породицу и партнера),
- лична дистанца – 0,30 - 0,60 м, најчешће – 0,45 м (пријатељи, рођаци, блиске особе),
- социјална зона комуницирања – 1,20-1,80 м (пословна интеракција),

- јавна дистанца – 3,60 - 4,50 м (изложбе, сајмови, промотивни скупови; растојање "елите" и "масе", или говорника и масе слушалаца).

Кретањем кроз простор заузимамо различите, привремене релације према људима у том простору, али и према осталим бићима и неживим предметима, што, све заједно - утиче на начин примања наших порука од стране осталих учесника у процесу комуникације. Под "покретом у простору" се подразумева начин на који се човек креће у континууму простор-време. Другим речима, он подразумева: кретање у простору, у смислу прелажења раздаљине од тачке А до тачке Б, као и кретање кроз време, односно начин на који се човек креће кроз свој живот.

Кретање у простору може бити еластично, тромо, хармонично, елегантно, одлучно, насилно, сврсисходно, лутајуће и неодређено, док кретање кроз време може бити динамично, са паузама и застојима, прогресивно, регресивно, насилно, синхронизовано са другим људима или процесима, асинхроно у односу на окружење и његове токове, и тако даље.

5.3. Комуникација у организацији

Са становишта менаџмента, комуникација је организована, обједињена активност која омогућава реализацију основних функција менаџмента, односно: комуникација је средство промене понашања и спровођења промена, као и начин уношења информације у производњу и служи за остваривање (пословних и других) циљева организације. Другим речима, комуникација је начин систематског усмеравања, руковођења, планирања, реализације, надзора, евалуације и промена у организацијама.

Стога се у менаџменту наглашава значај комуникације за:

- дефинисање и реализацију циљева,
- креирање планова,
- организовање људских и других ресурса на оптималан начин,
- избор, развој и евалуацију чланова организације,
- вођење, усмеравање, мотивисање људи и креирање оптималне климе за ангажовање,
- надзор и контролу пословања, рада.

Савремени менаџмент је, у циљу оптимизације комуникације, развио неколико модела комуникације, од којих је сваки применљив у одређеним околностима:

- *комуникација према доле* – од људи на вишим организационим нивоима према онима на нижим нивоима у хијерахији организације,
- *комуникација према горе* – од подређених ка надређенима, дуж организацијске хијерархије,
- *бочна комуникација* – хоризонтални проток информација између људи на истим или сличним организационим нивоима, или дијагонални проток информација између различитих организационих нивоа, који се не налазе у директном односу хијерархијске зависности.

Менаџмент тежи ка "чистој" комуникацији, која је један од предуслова за њену употребу у управљању било којом целином. Стога се у менаџменту истиче неколико фактора који могу представљати препреке у комуникацији:

- недостатак планирања,
- неадекватне претпоставке,
- семантичка дисторзија,
- лоше изречене поруке,
- комуникацијске препреке у међународном окружењу,
- губитак информација при преносу и лоше меморисање,
- непажљиво слушање и преурађено закључивање,
- безлична комуникација,
- неповерење, претња и страх,
- недовољна дужина која онемогућава ефекте,
- преоптерећеност информацијама.

Са становишта менаџмента, организација је систем, који има своју културу, мреже информација, те своје организацијске односе, који настају на темељу установљених и негованих канала комуникације: а) организациона култура – чине је обичаји, пословни и други ритуали, модели комуницирања појединаца и група у организацији, интерне норме, румори, церемоније, лексика/жаргон, стилови и сл;

б) организациона мрежа, или организациони канали комуникације – коју чини формална и/или неформална мрежа канала кроз које информације путују у организацији; анализом канала комуникације долазимо до података битних за организацију, или реорганизацију процеса у организацији (побољшање, убрзавање и оптимизација протока информације, пријема, обраде и одговора на информацији у што краћем року; у свакој организацији постоје официјелни (системски) канали комуникације на које се ослањамо у планирању и реализацији планова; постоје и неформални канали комуникације, чије непознавање, односно неуважавање може смањити успешност реализације постављених циљева и изазвати неочекиване застоје; в) организациони односи подразумевају начин на који се људи односе једни према другима и резултат су формалних и неформалних правила комуникације унутар организације; формална правила су, за разлику од неформалних, обично на неки начин кодификована.

5.4. Масовна комуникација

Под масовном комуникацијом се подразумева организовано преношење информација путем масовних медија, којима се порука, настала у једном центру - употребом симбола обострано познатог значења, простире у простору и времену, до масовног аудиторијума анонимних прималаца. Како је у људској култури уобичајено да је комуникација узајамна (обе стране наизменично бивају пошиљаоци и примаоци порука), неравноправна комуникација једног са мноштвом, током развоја људског друштва се јављала само спорадично, као краткотрајан, изузетан и емотиван процес. Примери за то су говори јавних личности, или војсковођа у изузетним приликама, када један говори, а мноштво слуша. Но, и у таквим ситуацијама, мноштво је имало прилику да гласним негодовањем или одобравањем упути поруку говорнику.

Без обзира на то о ком се типу комуникације ради, свако онемогућавање човека да одговори на примљену поруку, искривљује комуникацију као процес и упућује на то да се ради о асиметричној комуникацији неравноправних комуникатора. Стога је и сам процес масовних комуникација упитан по себи. Његова основна особина, да се из једног центра шаљу припремљене и организоване поруке, које су намењене мноштву реципијената, који немају могућност да одговоре на поруку, нити да затраже појашњење, односно да искажу своју реакцију на поруку, чини процес комуникације крњим. Тиме

процес комуникације добија нове карактеристике, односно губи неке од основних карактеристика интерперсоналне комуникације, док се с дуге стране може поставити питање да ли се уопште ради о процесу комуникације, или би се могли употребити други термини (масовно информисање, диригована масовна забава и слично).

На први поглед, Бодријарова тврдња да су у медијском и потрошачком друштву људи ухваћени у игру слика, призора, одраза и симулакрума, тако да имају све мање везе са спољашњим светом, који постепено губи на значају, јер уступа пред концептима који су произведени у виртуелној реалности - делује претерано. Но, доза претеривања, чини се да је одувек била присутна у теоријском разматрању деловања медија масовне комуникације, посебно од Маршала Меклауна, на овамо. Могуће је да је један од узрока те појаве несумњива емотивност, или - прецизније - револт према медијима масовних комуникација, који се да наслутити код многих теоретичара.

Меклуанова теорија *масовних комуникација* се временски поклопила са развојем постиндустријских друштвених теорија, тако да су његове идеје постале репер према коме су се одређивали аутори нових теорија. Иако је већина аутора прихватила Меклуанову пројекцију глобализације путем електронских медија, значајан део њих "глобално село" замењује "глобалним метрополисом", пре свега због изостанка емотивног повезивања јединки.

За разлику од Кана, Болдинга и других, који указују на могућа другачија тумачења претпостављеног деловања масовних медија, Тофлер сматра да, након периода раста и развоја, утицај средстава масовних комуникација почиње да слаби, односно почиње период "размасовљавања", који је, по њему, отпочео процесом сегментације (публике и медијских садржаја). Други, пак, аутори, излаз из негативних синдрома глобализације виде у подруштвљавању масовних медија, или у контроли заједнице над њима (Ален Турен и Андре Горц).

За све ове ауторе је, међутим, заједничко да полазе од медија масовне комуникације као датости, не анализирајући при томе стварне специфичности масовних комуникација, нити онога што произилази из тог новог модела комуникације.

У том смислу Меклуанова теорија масовних комуникација је била садржајнија и подстицајнија, јер је наслутила да се ради о потпуно новом моделу комуникације,

који, мада започет са штампаним медијима, тек са развојем електронских медија добија на стварном значају.

Данас се има смисла питати: шта је у комуникацији путем масовних медија специфично, осим саме чињенице да (медијски) центар "комуницира" са мноштвом? И, зашто деловање штампе као средства масовне комуникације никада није успело да се изједначи да са деловањем електронских медија?

На крају ове кратке анализе масовне комуникације, можемо понудити један сегмент тог одговора, о коме се ређе говори.

Наиме: карактеристика електронских медија масовне комуникације, која их чини специфичним у односу на све остале медије, је њихова *способност да фингирају људску директну комуникацију*. Захваљујући чињеници да прималац радијску поруку слуша, *изговорену од стране другог људског бића*, развијају се експресије карактеристичне за директну људску вербалну комуникацију, које немамо током читања штампе. Телевизија иде корак даље: значајан део порука саопштава људско биће, које гледалац види и чује. Док радијска порука комуницира само вербалном (и делом паравербалном) комуникацијом, телевизијска порука се шаље посредством вербалне, паравербалне, кинестетичке и проксемичке комуникације. Услед својеврсног фингирања стварне комуникације, расте степен уверљивости поруке, односно, временом се навикавамо на неравноправну квази комуникацију са особама/симболима медијског центра (који креира и одашиље поруке). Наша реакција на поруку не допире до центра (или је допирање наше реакције успорено, индиректно и није спојено са поруком на коју реагујемо). Временом се навикавамо на асиметричну неравноправну комуникацију у којој смо ми као гледаоци/слушаоци у позицији *вечитих прималаца*, а радио телевизијски центри у позицији *вечитих креатора и пошиљалаца поруке*.

Наша реакција на примљене поруке постаје предмет друштвене размене, између нас и нашег окружења, док радио-телевизијски центри остају извори информација које не можемо да мењамо, али можемо да их *бирамо*. Конзумент медија масовних комуникација није, према томе, у позицији да стварно комуницира са извором поруке и то је ситуација која је обострано прихваћена. Замена за стварну комуникацију (размену) је могућност да између више таквих извора бирамо онај који нам највише одговара, односно онај који нам најмање не-одговара. Тиме су средства масовних комуникација постала прихваћени модел информисања,

примања културних производа и забаве за већину чланова друштва, с тим што је општеприхваћено да такав модел информисања, едукације и/или забаве називамо комуникацијом, мада му **недостају основне карактеристике комуникације као процеса**.

У контексту теме овог рада веома је значајно подвући да су средства масовних комуникација у периодима друштвених конфликта и криза једини доступан извор информација за већину чланова друштва, односно за све оне који нису директни учесници догађаја. Како нико не може бити директан учесник свих релевантних догађаја, може се рећи да су **медији масовних комуникација у пракси једини могућ извор информација**. Сумња у истинитост, непристрасност, објективност, или правовременост информација пласираних путем медија, у периодима друштвених конфликта и криза, може се проверити само поређењем са информацијама примљеним из других медија. Тако један извор (недоступан за евалуацију) проверавамо другим (такође недоступним) извором. Сам избор медија чије ћемо информације примати резултат је преференција и/или афинитета, навике, претходних искустава и ставова окружења. У конфликтним и/или кризним ситуацијама, се (из сата у сат) повећава број информација које добијамо индиректно - путем медија масовне комуникације, а смањује број информација које добијамо на основу личног искуства, или искуства других људи (које нам они сами поренесу). Стога је легитимно је поставити питање: колико би моја или Ваша перцепција злочина у Сребреници била другачија - да смо свакодневно, током деведесетих година прошлог века (и након тога!) пратили неке друге медије, а не оне које јесмо? Бодријар би рекао да је наша, медијима засићена, свест - у таквом стању фасцинације сликама и одразима, да концепт *значања по себи* нестаје; симулације се умножавају, тако да реферишу само на саме себе.

5.5. Насилна и ненасилна комуникација

Појам *ненасиље* потиче од Махатме Гандија и представља дословни превод санскртске речи *ахимса* (*а* — приватни и *химса* шкодљивост, насиље: значи *не наштетити, не нашкодити*). У својим говорима Ганди је чешће користио реч "*сатуаграха*" (од *сатуа* — истина и *аграха* — пријањање), коју је сам (на основу бројних предлога симпатизера) сковао, како би изразио свој идеал ("Држати се

истине или снаге истине, снаге душе")⁹⁶. Већина аутора наводи да се појам *ненасиље* појављује први пут двадесетих година прошлог века, у енглеском језику (*non-violence*), у вези са анализом Гандијевих акција у Индији и да означава став чија суштина је у поштовању живота, активном настојању да се никоме не науди, али да истовремено представља и начин деловања који почива на ненасиљу, односно начин борбе који не дозвољава никакву употребу насиља⁹⁷. У почетку, у време отпора такозваном "Азијатском закону" у Јоханесбургу (1906-1907), Ганди је идеју о ненасилној борби, која - упркос опредељивању за ненасиље не значи прихватање онога што не желимо, назвао "пасивним отпором", што је појам познат као метод борбе суфражеткиња, али и као метод борбе с почетка Француске револуције (Мирабо). Касније, у жељи да се дистанцира од различитих квази пасивних метода отпора, Ганди дефинише појам *сатуаграха*, који би се слободно могао превести као *снага истине*, чиме се наглашава да ненасиље није само пасивни отпор, већ прихватање филозофије одбијање насиља, али и активног деловања, у складу са истином. Ненасиље, према томе, није само не-чињење насиља, већ свесно залагање за комуникацију лишена сваког насиља, уз активно учествовање у процесу комуникације. У складу с тим, одбијање комуникације се не може сматрати ненасиљем.

Генерално, ненасилно деловање се заснива на борби против сваког насиља (директног и/или структуралног), уз употребу средстава која искључују било који облик директног насиља.⁹⁸

За разлику од ненасиља, насиље можемо дефинисати као физички или вербални облик понашања који је вођен намером да се повреди нека особа, или да се оштети неки објекат. Литература из области социјалне психологије је сагласна да је кључни фактор у дефинисању насиља намера, тако да се насиље међу људима дефинише као намерно понашање с циљем наношења физичког или психичког бола.

---

⁹⁶ Ranka Jindra Alma Škugor, *Odgoj za mir - prevencija nasilja (mirotvorni odgoj)*, стр1; извор: http://bib.irb.hr/datoteka/402811.Microsoft_Word_-_402811.Odgoj_za_mir-prevencija_nasilja_mirotvorni_odgoj.pdf; уčitано 11. 10. 2011. godine.

⁹⁷ Raffai, A. (2004), *Volonteri u izgradnji mira i zajednice*, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek, стр. 42.

⁹⁸ Извор: Mellon C., Semelin, J., (1994), *La Non-violence*, Presses Universitaires de France, Chapitre I, 7.-24.P; превод: Ana Raffai: www.rand.hr, уčitано 11. 10. 2011. године.

У складу с тим бисмо насилну комуникацију могли дефинисати као процес у коме пошљалац поруке не води рачуна о примаоцу поруке, односно - нема, и није му стало да има, увид у исход послате поруке, нити има потребу за адекватном комуникацијом. У вези са насилном комуникацијом је појам *комуникацијског конфликта*, који је резултат неуспешне или недовољно успешне комуникације.

За разлику од насилне, ненасилна комуникација је она која се остварује кроз разумевање и емпатију између пошљача и примаоца поруке. Стога није довољно да је комуникација лишена насиља да би била прихваћена као ненасилна. Наиме, комуникација поред ненасилне и насилне, може бити и - неутрална.

У вези са насиљем и насилном комуникацијом често се поставља питање употребе силе, односно да ли свака присила значи насиље. Комуникологија, као и психологија и правне науке, сматрају да примена (при)силе којом се не нарушава нечији физички интегритет, нити људско достојанство, не може бити сматрана насиљем. Овакво схватање је делимично у колизији са основном дефиницијом насиља као активности које се установљава на основу постојања/непостојања намере да се повреди друга особа, или нанесе штета објекту. У складу с тим би се могло закључити да се не сматра насиљем употреба силе, којом се не угрожава нечији физички интегритет, нити људско достојанство, *и није употребљена са намером да се повреди нека особа или оштети неки објекат.*

6. МЕНАЏМЕНТ

Менаџмент је подједнако стара пракса, колико је нова научно-теоријска дисциплина. Сам појам *менаџмент*, мада се већином везује за енглеско говорно подручје, или још конкретније - за америчку праксу и теорију (*management*), највероватније потиче од латинског *manus, mani* (рука), преко италијанског *manege, maniare* (руковати). За менаџмент је карактеристично да представља вишезначан појам, који може да означава: а) групу људи који заузимају одређена места у структури организације (менаџери), б) процес ц) науку или вештину, в) професију.

Већина аутора дефинише менаџмент као процес у коме се одвија више управљачких функција: планирање организовање, усмеравање, управљање, контрола и евалуација. Процес менаџмента, кроз реализацију наведених функција спаја неповезане ресурсе у целовит систем за постизање постављених циљева. Према Фајолу, менаџмент "представља процес предвиђања, организовања, командовања, координације и контроле".⁹⁹ Фајолових четрнаест принципа менаџмента обухватају: поделу рада, ауторитет функције и ауторитет личности, дисциплину, јединство командовања, јединство усмеравања, принцип општег изнад индивидуалног, награђивање и награде, централизацију, хијерархију, ред, правичност, устаљеност, иницијативност и тимски рад.

Менаџмент се може дефинисати и као "координација различитих ресурса у процесу планирања, организовања, усмеравања и контроле, усмерених према утврђеним заједничким циљевима", или као процес кроз који одабрана група људи усмерава све запослене у компанији према заједничком задатом циљу.¹⁰⁰

Прве теорије менаџмента појављују се крајем деветнаестог века. Менаџмент као наука почиње да се конституише током прве половине двадесетог века, с тим да се током првих деценија двадесетог века већином заснива на анализи стручне праксе, што је било карактеристично и за прве публиковане радове Фредерика Тејлора и Анри Фајола, на чијим темељима је и настао менаџмент као наука.

Од периода конституисања менаџмента као науке, настајале су и, током одређених периода биле доминантне, различите теорије менаџмента, које су,

---

⁹⁹ Фајол, А., (2006), *Општи и индустријски менаџмен*, Адигес, Нови Сад

¹⁰⁰ Стонер, Ц., Фриман, Е., Гилберт, Д., (1997), *Менаџмент*, Желнид, Београд, стр. 8.

већином представљале опис успешних модела организације, који су у датом времену омогућавали успех на тржишту, убрзани развој, или појефтињење процеса производње, односно - постизали мерљив и жељен успех. Такви модели већином су проглашавани за оптималне и свуда применљиве моделе организације, да би се након извесног времена појављивале нове теорије, засноване на новоуоченим успешним принципима организовања. Након неколико оваквих "великих смена", теорија менаџмента постепено се почела установљавати наука о менаџменту која се није заснивала само на детекцији тренутно успешних модела организација, већ и на настојањима да се схвати, опише и оптимализује људско удруживање ради остваривања постављеног циља.

Мада је менаџмент релативно млада наука, теорије које су обележиле поједина његова раздобља, биле су веома бројне.

6.1. Развој менаџмента као науке; различита теоријска схватања¹⁰¹

6.1.1. Класична школа менаџмента

Класична школа менаџмента обухвата три правца: а) научни менаџмент, б) административни менаџмент, ц) бирократски менаџмент.

Научни менаџмент је прва позната и призната школа менаџмента, која је највише допринела развоју менаџмента као науке. Најзначајнији представници ове школе су били: Фредерик Тејлор, Хенри Гант, Лилијан и Френк Жилбер и Харингтон Емерсон.

Фредерик Тејлор (1856-1915) се сматра првим аналитичарем који је почео са применом научних метода - истраживањем и анализом праксе. Тејлор је, као и многи каснији теоретичари менаџмента, био оријентисан на праксу и настојања да променама у организацији производње дође до директног повећања профита (познат је његов став да је оптимално да послодавац даје запосленима високу плату да би имао мање трошкове за радну снагу, тако што ће запослити оне који могу да пруже више него други). Тејлор се посебно бавио: узроцима губитака у компанијама, одређивању радних задатака (придаје им велику важност јер су по

---

¹⁰¹ За текст у овом одељку су консултовани различити класични и интернет извори, који се, због бројности и претежно консултативног карактера коришћења неће наводити, посебно стога што се ради о општепознатим теоријама и ауторима.

њему радници склони *систематском забушавању*); типовима управљања које треба применити, особинама неопходним за "пословође", као менаџере у непосредној производњи, где се залаже за модел функционалног уместо дотадашњег војног модела управљања. Тејлор се, такође залагао за раздвајање послова управљања од послова планирања и за увођење рашчлањеног функционалног управљања, усклађеног са процесима рада.

Хенри Гант (1861-1919) је, као Тејлоров сарадник, радио на донекле специфичним проблемима, тако да се, више бавио проблемима везаним за планирање. Једна од метода које се и данас користе су дијаграми за графичко билансирање дневне, недељне или месечне производње (процеса рада), путем којих се веома једноставно пореде планирано и стварно коришћено време за неки део процеса рада ("Гантови дијаграми"). Данас се Гантови дијаграми користе у компјутерским термин-плановима, практично у свим областима рада, почев од пројектног планирања до надзора реализације. Гантови ставови у погледу начина коришћења и плаћања људске радне снаге већ на почетку развоја менаџмента указује на постојање две струје у менаџменту, што ће до данас остати карактеристика ове науке: струја која се залаже за ригорозне мере које воде до профита и струја која се залаже за хуманије односе у процесима рада.

Административни менаџмент је највише познат по двојници својих представника: Анри Фајолу и Честеру Бернарду.

Анри Фајол (1841-1925) се бавио организацијом као целином, тако да је, између осталог, први извршио класификацију послова у предузећу, полазећи од критеријума функције. Фајол у организацији констатује следеће функције: техничку, комерцијалну, финансијску, рачуноводствену, функцију сигурности и административну функцију, с тим да административну функцију, односно само управљање, сматра најважнијом у организацији.

По Фајолу управљање (административна функција) треба да се бави: предвиђањем и планирањем, организовањем, командовањем, координацијом и контролом. Поред ових функција, које су и данас актуелне (мада модерне теорије додају и друге значајне функције), Фајол је дефинисао и неколико основних (такође и данас актуелних) принципа менаџмента: подела рада, ауторитет, дисциплина, јединство командовања, јединство у управљању, потчињавање појединачних општим интересима, награђивање запослених, иницијатива и

принцип јединства запослених. Такође су познати његови принципи "распона руковођења", по којима је оптимално да на најнижем организационом нивоу један пословођа долази на 15 радника, а на највишем нивоу четири подређена руководиоца на једног надређеног.

Бирократски менаџмент је у време свог настанка био третиран као један од концепата, да би због своје касније (и данашње) популарности почео бити третиран као засебна школа (класичног) менаџмента. Креатор ове школе је био Макс Вебер (1864-1920), познат по концепту бирократије. По Веберу, бирократија је облик организације који се заснива на подели рада, селекцији кадрова на основу њиховог квалитета, хијерархијској структури ауторитета и јасним процедурама и правилима. Овакав концепт је, по Веберу оптималан због своје рационалности, тако да је и применљив у различитим условима. Вебер разликује рационално-правни ауторитет, традиционални ауторитет и харизматски ауторитет. За разлику од харизматског ауторитета (карактеристичног за религију и политику), или традиционалног (најприсутнијег у породичним релацијама, или у мањим заједницама), рационално-правни ауторитет је, по Веберу, добра основа за сваку организацију, јер се заснива на измерљивим квалитетима (образовање, искуство), који се могу усвојити образовањем и обуком. Веберов модел организације је био најшире примењен модел организовања великих бирократских система. Тек пред крај двадесетог века, овај концепт се, постепено напушта, мада је у неким земљама још увек доминантан (заједно са свим својим негативним испољавањима, као што је ригидност, аперсоналност из које произилази олака заменљивост запослених, неспособност мењања и слично).

6.1.2. Бихејвиористичка школа менаџмента

Бихејвиористичка школа менаџмента се, обично, везује за Елтона Меја и Хоторн експеримент, којима су оповргнуте неке битне тезе класичног менаџмента.

Бихејвиористичка школа скреће пажњу на многе елементе и особине управљања на које посебну пажњу обраћају неке од модерних школа менаџмента. Представници ове школе, тако, указују на разлику контроле чињеница и контроле људи, потребу узимања у анализу личне мотивације, интерсовања и склоности, значај интерперсоналне комуникације, разлику у начинима разрешавања конфликта и слично.

По Честеру Бернару (1886-1961) организацију треба третирати као кооперативни систем, који чине: спремност на сарадњу, заједнички циљ и комуникација. У организацији непрекидно долази до интеракције између формалне и неформалне организације; разликују се ауторитети положаја и стварни ауторитети вођа, што доводи до проблема ако менаџер не поседује оба ауторитета.

Ипак, најважнији ефекти бихејвиористичке школе менаџмента постигнути су Хоторн експериментима, који су извршени 1924. и 1927. године (када на чело пројекта долази Мејо као харвардски професор) у Вестерн електрик компанији (Вестерн Елестриц Цомпану) у Чикагу. Експеримент је обухватао експерименталну и контролну групу, с тим што су експерименталној групи мењани конкретни услови рада (интензитет осветљења, дужина радног дана и недеље, број и дужина пауза, начини исплате и слично). Резултати експеримента су били збуњујући: продуктивност је расла и при побољшању и при погоршању услова рада. Такође, продуктивност је расла и у контролној групи, у којој ништа није мењано.

Ово истраживање је дошло до следећих закључака:

- продуктивност не зависи превасходно од услова рада, већ од доминантних социопсихолошких стања радника: осећаја уважавања сваког од њих као особе, личног задовољства у раду и осећаја припадања организацији;
- на понашање радника пресудни утицај имају неекономски фактори;
- у процесу рада се људи не понашају као појединци, већ као припадници групе, који превасходно уважавају групне норме, правила и принципе понашања;
- промена квалитета надзора најбитније утиче на пораст продуктивности: обавештавање радника о изменама услова рада, али и тражење њиховог мишљења, пажљиво слушање и бележење промена њихових психофизичких стања, брига о њиховом здрављу, директно утиче на мотивацију радника за посао, као и на квалитет и квантитет обављеног посла.

У оквиру бихејвиористичке школе менаџмента се развија покрет људских односа и покрет бихејвиористичке науке.

Теорију о понашању у организацији (покрет људских односа) развили су, на основу постулата бихејвиористичког менаџмента: Маслов, Аргирис, Херцберг и Мек Грегор. Они истражују људске потребе и факторе мотивације; у средишту њиховог изучавања је понашање човека у организацији схваћеној као социјални систем. Самопотврђивање и самоактуализација се налазе на врху пирамиде потреба (Маслов), те индивидуе желе да се њихов рад цени и награђује. Према Мек Грегору (1906-1964), постоје две основне теорије менаџмента: негативна теорија X и позитивна теорија Y. Према *X теорији*, људи не воле посао, лењи су и неамбициозни, раде колико морају, избегавају одговорност, више воле да следе упутства, сматрају да рад није најважнији. У таквој ситуацији менаџмент прибегава кажњавању и присили, те се и цела X теорија заснива на спољашњој контроли система, процедура или надзора. Према *Y теорији*, рад је природна активност, која може пружити велико задовољство, под одређеним условима. Посао менаџера је да створи такве услове (обогаћивање и оплемењивање рутинског посла, ућешће запослених у одлучивању и слично, подстицајан радни амбијент, мотивација за креативност).

Генерално покрет људских односа као део бихејвиористичке школе менаџмента је најзаслужнији за прихватање става да продуктивност запослених у великој мери зависи од њихове мотивације, личне сатисфакције и односа између запослених.

Абрахам Маслов (1908-1970) се бавио проблемом мотивације ("Масловљева теорија хијерархије потреба"). Маслов је поставио тврдњу да је сврха људског понашања задовољавање потреба: физиолошких, потреба за безбедношћу, друштвених потреба, потреба за поштовањем и потребе за самоактуализацијом. Физиолошке потребе су примарне, док у њавише потребе спада потреба за самопотврђивањем. Масловљева теорија хијерархије потреба је једна од најпримењиванијих у менаџменту, мада уједно и једна од најповршније схваћених, а тиме и примењених.

Покрет науке о бихејвиоризму настаје као покушај да се да научна основа бихејвиористичким тврдњама, које су, у зависности од различитих фактора бивале и потврђиване и оповргаване у пракси. Научни бихејвиоризам се бави појединцима и групама у организацијама, мотивацијом, интеракцијама између запослених.

6.1.3. Квантитативна школа менаџмента

Квантитативна школа (настаје 1939. године, ангажовањем стручњака у специфичном одбрамбеном пројекту који је обухватао и ангажовање становништва) се заснивала на коришћењу операционалних истраживања као подлоге за квалитетно управљање. Припадници овог правца менаџмента, између осталог, су се посветили успостављањем математичких релација и модела, с тим да се вербално-логички постављен проблем "преводио" у математичку формулу, која се решавала класичним математичким методама, уз подршку компјутерских модела. Из школе квантитативног менаџмента настају неке од веома примењиваних метода управљања: теорија одлучивања (теорија организације, теорија учења, кибернетика, подоптимизација); развој експерименталних модела; теорија игара; теорија информација; контрола залиха; линеарно програмирање; теорија вероватноће, теорија редова контрола; теорија замена; теорија узрока; теорија симулације; теорија статистичког одлучивања; симболичка логика и друге. Многе од ових метода су резултат веома признатих теорија које су своју примену нашле и у другим областима, као и у менаџменту, док су неке од њих постале класични методи управљања великим производним системима, у којима су нашле најзначајнију примену. Модерна наука сматра да квантитативна школа менаџмента у ствари укључује у себе три области: а) науку менаџмент, оперативни менаџмент и менаџмент информациони системи.

6.1.4. Системска школа менаџмента

Развој теорије система (Норберт Винер, Ричард Цонсон, Фримонт Каст, Џејмс Розенцвајг, Ешби Рос, Алфред Рапапорт и други) утицао је и на развој менаџмента. Највећи утицај на менаџмент су имали закључци о међусобној повезаности појава и процеса, односно о односу збира простих делова и целине као система и интеракцији на којој системи почивају. На овим темељима настаје системска школа менаџмента, која указује на потребу уважавања битних поставки теорије система у функционисању организације:

- организација је отворени систем у интеракцији са окружењем;
- организација је систем са више нивоа и циљева;
- појаве и процеси унутар и изван организације су међусобно повезани;

- истраживања и мониторинг појава и процеса у организацији морају уважавати чињеницу да су сви процеси у организацији динамички;
- управљачка активност је процес трансформације, у коме су информације и инпут и аутпут;
- сви системи теже ка ентропији; организација је вештачки систем који природно тежи дезорганизацији; циљ управљања је свођење ентропије на прихватљив ниво који омогућава функционисање;
- у организацији, као и у сваком систему постоје повратне спреге (утицаја), што треба користити за успешно управљање организацијом.

Представници системског приступа менаџменту су **Херберт Сајмон** (који се бавио питањима управљања у државној администрацији), **Џорџ Хоманс** (који је поделио системе на интерне и екстерне), **Пол Лоренс**, **Џеј Лорш** (по коме структура организације зависи од стопе промена фактора у окружењу, расположивих информација и од времена доношења одлуке до предузимања одговарајуће акције)...

6.1.5. Ситуациона школа менаџмента

Ситуациона школа менаџмента је последња школа менаџмента која је потпуно оформљена и призната од већине теоретичара, као школа која се развија од друге половине седамдесетих година двадесетог века.

По овом приступу, **не постоји најбољи начин за управљање**, већ начин управљања зависи од конкретне ситуације и конкретних услова; ово значи да ако је окружење релативно стабилно ће и пословне операције и перформансе организације бити лако предвидиве, и обрнуто.

Ситуациони приступ почиње са **Мери Паркер** (двадесетих год., 20 века), која је дефинисала закон ситуације по коме су менаџери стално морали да анализирају околности у којима се њихове организације налазе и да у складу са тим дефинишу своје концепте управљања.

Истраживање **Џоан Вудворд** (1965), је показало да се око 100 британских фирми међусобно разликују по величини, делатности и производним линијама, досло се до закључка да технологија има изузетно велики значај и утицај на пословни успех организације. Овим истраживањем је у ствари настао ситуациони приступ.

Пошто активности менаџера зависе од конкретне ситуације, онда то значи да не постоји најбољи начин за организовање и да није сваки начин организовања подједнако ефикасан. Такође, како се окружење временом мењало, тако су се развијали и нови приступи менаџменту, и тако се и развио концепт стратегијског управљања

У последње време све више долази до интегрисања, до спајања и преплитања појединих приступа, што је нормално, јер се границе сазнања све више померају

Модерна теорија менаџмента суштински се своди на неколико паралелно егзистирајућих менаџерских теорија, од којих ни једна нема апсолутну превагу. Чини се да је постмодерни менаџмент у фази тражења одговора на изразито умножен број питања. Неке од пракси које су сматране оптималним организационим моделима, током светске финансијске и економске кризе су се показале неадекватнима, док су друге под знаком питања. Чињеница је да ни једна национална економија, нити међународна институција није у стању да понуди метод управљања који обезбеђује остваривање циљева због којих организације постоје.

Уместо конзистентних школа мишљања, данас имамо неколико теорија које су мање или више прихваћене у одређеним срединама, односно националним економијама. Заједнички именитељ већине тих теорија је наслањање на нове информатичко-комуникацијске технологије, инсистирање на значају флексибилности и способности за промене, прихватање значаја интеракције предузећа са околином, покушај да се створи менаџмент који ће управљати организацијама које су производ глобализације. Већина тих теорија указује на значај системског приступа управљању, као и на то да је савремена организација динамички систем, структуриран на више нивоа, који карактерише мултидисциплинарност, варијабилност, прилагодљивост, али и сигурна динамична информатичко-комуникацијска структура, способна за надоградњу и развој.¹⁰²

Након велике популарности теорије реинжењеринга осамдесетих, или менаџмента тоталног квалитета (TQM) крајем деведесетих - данас, чини се, постаје све

---

¹⁰² Лончаревић, Р., (2007), *Менаџмент*, Универзитет Сингидунум, Београд.

популарнија менаџерска теорија заснована на јапанској традицији - Каизен менаџмент.

6.2. Менаџмент културе

Менаџмент културе, или културни менаџмент, је дисциплина културологије, као и дисциплина менаџмента. У оба случаја, менаџмент културе се заснива на схватању да је култура систем унутар кога се свесним и организованим деловањем може управљати условима за развој културе и културне продукције, те њеног пласмана и пријема у најширој јавности, или у посебним циљаним јавностима.

Као дисциплина културологије, менаџмент културе се бави моделима организованог понашања и организовања који омогућавају да културни и/или уметнички производ буде оптимално пласиран на тржиште, како би добио адекватну тржишну евалуацију. С друге стране, као дисциплина менаџмента, менаџмент културе се превасходно бави процесима који оптимализују процес настанка производа културе и/или уметности (трошкови, ефикасност, модели ангажовања ресурса, термински планови и слично), његовог пласмана и продаје (профита). Има ли, при томе, суштинских разлика у чињеници да се менаџмент културе посматра као дисциплина менаџмента или као дисциплина културологије? Има. Основна разлика је у стављању акцента на културни производ као резултат људске креативности (културологија), или на културни производ као робу (менаџмент). Следећа битна разлика тиче се основног циља менаџмента културе: обогаћивање културне баштине, неговање креативности и развој културе заједнице (културологија), или стицање профита од продаје културног производа као робе (менаџмент). У пракси су ове две дисциплине, у успешним производима културе, који настају у развијеним културама - спојене. С друге стране, са становишта развијених тржишних економија, у којима не постоји културна политика заједнице, већ "трендови културе", обележени траженим културним производима, сваки културни или уметнички производ је роба, која успева, или не успева, да нађе свог купца и оствари профит. У таквим условима, мање је битна креативна вредност дела, или обогаћивање културне баштине заједнице, јер је циљ менаџмента исплатива производња, добар маркетинг и остваривање профита.

6.3. Менаџмент медија

Под менаџментом медија, који је дисциплина у настајању, превасходно се подразумева менаџмент медијских система и организација (предузећа). С обзиром на убрзани технолошки равој медија, данас се све чешће говори о мултимедијским радиодифузијама, које поред класичног радија, телевизије и интернета, укључују и радио и телевизијски програм на упит или захтев, могућност одложеног или терминираниог преноса догађаја, као и интернет праћење радијских и телевизијских садржаја. Класични медији масовних комуникација престају да посматрају интернет као свој "наставак", или "продужетак", што су најпре схватили штампани медији, чији интернет сајтови омогућавају континуирано пласирање садржаја, што је у класичним штампаним медијима немогуће.

Једна од битних новина које доносе интернет сајтови медијских организација су нови модели комуникације са конзументима медијских садржаја. Мада се пуно анализира нова могућност "интеракције између медија и медијског аудиторијума", чињеница је да практично ни један медиј тај канал комуникације не користи за комуникацију медија (или запослених у медијима) са публиком. Напротив, овај канал се у пракси користи као канал путем којег долази до једностраног коментарисања публике, у коме нема размене са медијем, али има размене кроз интеракцију између заинтересованих гледалаца/читалаца/слушалаца. Тако је интернет на медијским сајтовима, у ствари, отворио канал за међусобну комуникацију конзумента медија, а не за комуникацију медија са публиком.

Појам "конзумент медија", који постаје одомаћен у менаџменту медија, најбоље одсликава позицију гледалаца, слушалаца и читалаца. Они нису у позицији *примаоца поруке* (који је у процесу комуникације са медијем), већ у позицији *конзумента* о чијим интересовањима, афинитетима и потребама, медиј као произвођач садржаја мора да води рачуна, како би обезбедио продају робе и њено што боље позиционирање на тржишту.

Менаџмент у медијима подразумева: организацију, планирање, управљање/руковођење, организацију људских ресурса, надзор, мотивацију, обезбеђивање техничко-технолошког развоја, као и управљање ризиком и иновацијама.

Медијско предузеће је "систем који покреће новац, са профитом као примарним циљем и програмским садржајем као средством да би се тај циљ остварио. Избор пројеката и емисија, и одређивање програмске шеме, готово сасвим зависе од потребе да се конкурише другима".¹⁰³ У организационом смислу, медијско предузеће је друштвена организација са статусом правног лица. Оснива се у медијском систему, чија је основна делатност континуирана припрема, продукција и распрострањавање визуелних, аудитивних и аудиовизуелних садржаја посредством различитих медија. Достижање постављених пословних циљева зависи од квалитета рада менаџмента медијске организације. У оцени његовог рада најчешће се користе следећи параметри: имиџ медијске организације, коришћење стратегијског приступа, систематско истраживање медијског окружења, брзина реаговања на промене у медијском окружењу, флексибилност организационе структуре, пословне комуникације, ниво контроле, предузетничка организација, привлачење креативних кадрова, праћење технолошких промена, иновативност, степен информисаности и укупни степен конкурентности.¹⁰⁴

У савременим медијима, приметна је оријентација менаџмента на портфолио стратегије, које се базирају на моделима прогнозирања и прихватања нове културе ризика. Прихватање оваквих менаџерских стратегија је условљено потребом за разноврсношћу произведених садржаја, диверсификацијом подручја пословања и тежњом ка сталном повећању њиховог обима, потребом истовременог развоја нових пословних концепата и нових комуникацијских производа, као и потребом за паралелним улагањем у услуге и тражене медијске производе. Захваљујући оваквом избору стратегије, медији постају још флексибилнији, иновативнији, али и спремнији да брзо и бескомпромисно направе заокрете у односу на садржаје који се покажу као неконкурентни. Тиме савремени медији обезбеђују конкурентност, контролу рентабилитета и способност за брзо прилагођавање променама. Велика пажња се посвећује сталном праћењу тржишта, раста и опадања преференција публике, уз успостављање сталне могућности да се понуђени садржаји и форме брзо и једноставно прилагоде новим трендовима. Истраживања и праћења укуса публике омогућавају свакодневно опредељивање

---

¹⁰³ Мек Квејл, (1994), *Стари континент-нови медији*, Нова Холдинг, Београд

¹⁰⁴ Милетић, М., (2009), *Основе менаџмента медија*, Нови Сад, Филозофски факултет, стр. 4, 5.

за развој, постепено смањивање обима или потпуну елиминацију конкретних тема, типова садржаја, медијских форми или личности. То доводи до честе банализације садржаја медија, посебно код медија који су оријентисани на брз тренутни успон, или на задржавање неке позиције по сваку цену. Између осталог, таква стратегија ствара климу у којој се намеће бескомпромисна и неетична борба између постојећих кадрова и особа које желе да заузму њихова места.

Одабир пословне стратегије у медијским предузећима делом зависи од тога да ли је реч о јавним сервисима или комерцијалним медијима. Медијска предузећа оријентисана на профит отворено теже остварењу што већег профита, ширењу тржишта, бољој позиционираности на тржишту и увећању капитала. Јавни сервиси имају исте циљеве, али поред тога, они морају да воде рачуна о својој друштвеној позицији, квалитету, етичким и другим очекивањима најшире јавности, као и центара моћи у националној заједници. Менаџерским речником речено: **јавни сервиси, поред преференција и интереса најшире јавности морају да воде рачуна о званично прокламованим политикама коректности према различитим мањинским групама (етничким, сексуалним и другим), проблемима (односи са суседним и другим значајним земљама, однос према тероризму, однос према аботрусу, мултиетничност, насиље) и темама (суицид, злостављање деце, еутаназија, смртна казна и слично), у складу са званичном политиком своје земље. Поред тога, јавни сервиси морају да воде рачуна о респектабилним националним институцијама науке и културе и јавним личностима, као моћним стејкхолдерима чији јавно изречен суд може знатно да утиче на поверење јавности према медију, или на укупни имиџ медија као јавног сервиса.**

Стога је менаџмент јавних сервиса изразито оријентисан и на развој менаџмента односа са специфичним јавностима, како би се обезбедила оптимална комуникација са значајним стејкхолдерима, који заузврат добијају повећану пажњу јавног сервиса, било за конкретне личности, институције или идеје, за које се они залажу.

6.4. Медијски системи и медијске организације¹⁰⁵

Медијски систем је нормативно одређени, динамички и међузависни сплет различитих друштвених субјеката (институција, организација, асоцијација), медијских предузећа и реципијената медијских садржаја, кроз чију интеракцију настаје масовно комуницирање, као форма јавне комуникације.

Структуру медијског система чине: а) друштвене норме различитог степена обавезности, које регулишу функционисање медијског система; б) друштвени субјекти са највећим потенцијалима утицаја на функционисање медијског система; в) продукциони подсистем медијског система (медијски комплекс), г) рецепцијски подсистем медијског система, д) јавно комуницирање као интеракција између продукционог (медијски комплекс) и рецепцијског подсистема, које је одређено друштвеним и професионалним (медијским) нормама¹⁰⁶.

Медијско предузеће је друштвена организација са статусом правног лица, која се оснива у медијском систему, а основна јој је делатност континуирана припрема, продукција и дисеминација визуелних, аудитивних и аудиовизуелних садржаја посредством различитих медија, ради остваривања одређених, економских и/или некономских, циљева.

Из наведеног произилази да се јавна, као и масовна комуникација, не може реализовати кроз неорганизовану и неинституционализовану форму, односно - медијска предузећа су законски регулисана форма у којој друштво дозвољава да се обавља јавна комуникација путем медија. Правна процедура која резултира дозволом за деловање медијског предузећа, као и различите лиценце које оно мора прибавити, у свим земљама су скопчане са значајним процедурама, које су законски регулисане. Тиме држава признаје значај деловања медија на јавност, односно њихових могућих утицаја на расположење, ставове и опредељења грађана.

---

¹⁰⁵ Основни појмови у одељку преузети из *Закона о јавном информисању РС* и *Закона о телекомуникацијама РС*.

¹⁰⁶ Парафразирано према: Милетић, М., (2009), *Основе менаџмента медија*, Нови Сад, Филозофски факултет.

Медијска предузећа оснивају се као: новинска и издавачка предузећа за припрему и дистрибуцију визуелних садржаја посредством појединачних, периодичних и непериодичних, штампаних медија; предузећа за продукцију, дистрибуцију и пројекцију филмова; предузећа за продукцију и дистрибуцију аудитивних, видео и аудиовизуелних садржаја посредством различитих дистрибутивних медија; специјализована предузећа за прикупљање, обраду и дисеминацију информација другим медијским предузећима (информативне агенције); предузећа за продукцију и радиодифузно, кабловско и сателитско трансмитовање радијских и/или телевизијских програма. У ову врсту предузећа, првенствено у статусном и организационом смислу, спадају и интернет провајдери, као и друга предузећа која се баве продукцијом комуникацијских патформи (друштвене мреже) или других интернет подсистема.

7. КОНЦЕПТ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

7.1. Конституисање идеје и дефинисање појма "одрживи развој"

На првој Светској конференцији Уједињених нација о животној средини, одржаној 1972. године у Стокхолму, где је први пут на највишем међународном нивоу указано на опасности које нашој планети прете од загађења животне средине, понуђена је синтагма "развој који обраћа пажњу на окружење". Одржавање ове конференције било је производ настојања Уједињених нација да се укључе у полемике и превирања, које су почев од краја шездесетих година прошлог века покренули стручњаци и еколошке организације. Акцент дискусија и веома уопштене формулације закључака ове конференције односили су се на проблеме заштите и очувања животне средине са становишта екологије.

1982. године у Најробију је одржана друга по реду конференција Уједињених нација о животној средини. Тада је упозорено на неконтролисани индустријски развој и експлоатацију природних ресурса и последице које то оставља на животну средину (веза између животне средине и индустријског развоја није била предмет засебних расправа, нити је у развијеном облику ушла у закључке).

УН децембра 1983. године усвајају Резолуцију 38 -161, и формирају Светску комисију са животну средину и развој, којом је председавао Гро Харлем Брутланд, премијер Норвешке.

1987. године у "Извештају Брутландове комисије" појам одрживи развој добија свој пуни легитимитет и постаје разделна линија за одређивање пожељности-непожељности развојних пројеката (следећих десетак година сваки развојни пројекат је "морао" имати одредницу "одрживи", јер је то постало тренд). У овом извештају се по први пут на нивоу УН децидно доводе у везу параметри економског раста с једне и све већег осиромашења, с друге стране. Брутландов извештај, тако, наводи да се од 1950. до 1987. године светска популација удвостручила, материјална добра се повећала за четири пута, а истовремено, три четвртине људи на планети живи у растућем сиромаштву.

Допринос овог Извештаја дефинисању појма "одрживи развој" састоји се, пре свега у томе што извештај инсистира на "развоју који треба да омогући остваривање потреба будућих генерација"¹⁰⁷.

Био је то нови корак у дефинисању идеје одрживог развоја. За дефинисање индикатора одрживог развоја, као и за разраду појма било је прерано, мада долази до нагле популаризације и учестале употребе појма "одрживи развој".

1992. године је одржана конференција у Рио де Жанеиру¹⁰⁸ (Бразил), на којој је направљен нови корак у развоју идеје и разраде појма одрживог развоја.

Поменута Конференција Уједињених нација о заштити животне средине и развоју (UNCED), која је одржана јуна 1992. године у Рио де Жанеиру, била је највећа од свих икад одржаних конференција Уједињених нација. Присуствовало јој је близу 10.000 представника из 182 земаље и представници Палестине у својству посматрача, представници 17 тела и програма УН, 16 специјализованих агенција, 33 међународне организације, као и многе невладине организације и удружења. Конференцији је присуствовало и 116 националних политичких лидера. Конференцију је пратило преко 7.000 представника медија.¹⁰⁹ Учесницима самита није пошло за руком да дођу до решења и сагласности по многим питањима, што је било у складу са очекивањима. Ипак, дошло се до дефинисања неких основних захтева и препорука у погледу одрживог развоја, што је представљало корак напред у односу на претходну праксу.

Мада је било тешко постићи сагласност међу земљама које имају суштински различите интересе, позиције и улоге, Земаљски самит 1992. године успео је утолико што је по први пут повезао питања развоја и заштите животне средине. Осим тога, резултат представља потписивање и усвајање неколико важних докумената, међу којима је Декларација о животној средини и развоју - познатија као "Рио декларација", Конвенција о промени климе, Конвенција о биолошкој

---

¹⁰⁷ Пушић, Ј., (2001), *Одрживи град - ка једној социологији окружења*, Библиотека НОВА, Београд, страна 23.

¹⁰⁸ Подаци о конференцији и кључни документи преузети из документа: (1992), *Напори уједињених нација за бољу животну средину 21. века, Резултати Светског самита у Рио де Жанеиру, Бразил 1992.године*, Савезно министарство за животну средину, Београд.

¹⁰⁹ Документ: (1992), *Напори уједињених нација за бољу животну средину 21. века, Резултати Светског самита у Рио де Жанеиру, Бразил 1992.године*, Савезно министарство за животну средину, Београд, одељак "Ток и начин рада конференције", страна 2.

разноврсности, Принцип о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума, као и Акциони план одрживог развоја за 21. век назван *Агенда 21*¹¹⁰.

7.2. Агенда 21

Агенда 21 је не само један од кључних докумената усвојених на самиту у Рио де Жанеиру, већ и један од важнијих докумената усвојених у последњих 20 година у области усклађивања развоја на планетарном нивоу. На око 500 страница налази се 40 поглавља - од теме сиромаштва, заштите атмосфере, шума, водених ресурса, преко здравства, пољопривреде, еколошки здравог управљања биотехнологијом - до питања одлагања отпада, локалне самоуправе и родне равноправности. Новину, у односу на друге документе Уједињених нација, представља изричито признавање улога "битних групација", као сто су жене, деца и омладина, невладине организације, пољопривредници и предузетници. Од 1992. године, па надаље, Уједињене нације су почеле да уважавају ове групације, дајући им значајно место међу маркираним носиоцима реализације програма УН, за разлику од претходне праксе која је искључивала све актере осим националних влада и неколико фаворизованих посматрачких организација.

Агенда 21 је документ који треба да послужи као оперативна платформа интегралног концепта одрживог развоја. Она није обавезујући документ, већ резултат глобалног консензуса 172 нације о томе шта треба да буде урађено у односу на процесе од којих зависи благостање људи на планети. Агенда је својеврстан одговор на спознају да земља не може још дуго опстати у својој подељености на богате и сиромашне, да се природни ресурси смањују, да је паралелно смањивање потрошње енергије и повећање енергетске ефикасности пут ка одрживом развоју. Акцент је, при томе, на ставу да развој неразвијених представља императив опстанка и мора бити усмерен ка укупној одрживости: усвојен је став да је парцијална одрживост на планети дугорочно немогућа (практично посматрано, оваква политика има годишњу цену од 600 милијарди долара коју треба да "плате" развијени, што је, показало се, уједно и главна

---

¹¹⁰ Документ: (1992), *Резиме Агенде 21 са прилозима*, Савезно министарство за животне средине, Београд.

препрека за реализацију Агенде 21 у неразвијеним земљама и земљама транзиције¹¹¹).

"Локал Агенда 21" је једно од најважнијих поглавља Агенде 21. Настала је као резултат јасно дефинисаних захтева из разних делова света, у којима се наглашавало да кључну улогу у конкретној примени "одрживости" мора имати локална заједница, односно артикулисан и препознат интерес свих друштвених група које чине заједницу. Из тога је и произашла препорука дата у 28. поглављу - *да локалне власти треба да се консултују са становништвом у погледу осмишљавања и реализације стратегије за стварање Локалне Агенде (ЛА) 21.*

Локал Агенда није само стратегија заштите животне средине. План одрживости укључује и решавање социјалних и економских питања. Локал Агенда тако укључује цело друштво, са свим расположивим ресурсима. Један од најважнијих домета Локал Агенде је промоција става да је услов за планетарни успех људске врсте успостављање консензуса: **заједнички напори наспрам превазиђеног модела супротстављених интереса.**

Агенда 21 покушава да сруши и једну од препрека одрживом развоју - стереотип о негативном реципроцитету економије и екологије. Агенда тврди да је предрасуда да заштита човекове средине долази у сукоб са интересима привредног развоја - раста друштвеног производа, животног стандарда, отварања нових радних места. Агенда упућује да је традиционални концепт развоја оријентисаног на раст производње и раст потрошње природних ресурса дошао до својих крајњих граница. Такозвани "екстерни трошкови" које производи загађивање, исцрпљивање ресурса и нарушавање људског здравља почињу надмашивати користи које даљи раст доноси.

Пет година након Конференције у Риу, у Њујорку је одржана Конференција Рио + 5, на којој је закључено да је у заштити наше планете и обезбеђивања будућности за људску популацију на њој, постигнут мали напредак.

---

¹¹¹ Под појмом "земље транзиције" подразумевамо све земље у којима је покренут, или је у току, процес економско политичке трансформације система са оријентацијом на приватну својину у економској сфери, технолошки развој у привреди и демократију у политичкој сфери. То значи да се појам не односи само на бивше комунистичке и социјалистичке земље, већ на све земље у којима се такав процес дешава.

Десет година после Самита у Рију, од 26. августа до 4. септембра 2002. године у Јоханесбургу је одржан Светски самит о одрживом развоју (Рио +10)¹¹². Осмишљен као највећи скуп Уједињених нација, овај самит је окупио више од 60.000 делегата, активиста еколошких организација, представника великих светских компанија и преко 170 светских лидера¹¹³. Како су медији у то време извештавали - тада се цео свет окупио ради једног циља - одрживог развоја Земље. На самиту је усвојено више значајних докумената, међу којима је и *Имплементациони план*, који обезбеђује примену закључака и докумената из Рија и Јоханесбурга.

На овој конференцији настављено је повезивање одрживог развоја са економским и друштвеним развојем, учињени су нови кораци, између осталог и у дефинисању принципа одрживог развоја у многим областима.

У *Закључцима Самита у Јоханесбургу* стоји:

"Самит је афирмисао одрживи развој као централни елемент међународног дневног реда и дао нови стимуланс глобалној акцији за борбу против сиромаштва и за заштиту животне средине.

Разумевање одрживог развоја је проширено и оснажено као резултат Самита, нарочито значајне везе између сиромаштва, животне средине и коришћења природних ресурса.

Владе су се сагласиле и поново потврдиле широку лепезу конкретних обавеза и циљева за акцију ради остваривања делотворнијег рада на постизању намера одрживог развоја.

Питања енергије и хигијенско-санитарна питања била су кључни елементи преговора и закључака, у већој мери него на ранијим међународним састанцима о одрживом развоју.

Подршка за оснивање фонда светске солидарности за искорењивање сиромаштва представљала је позитиван корак напред.

---

¹¹² Подаци о конференцији преузети из публикације JOHANNESBURG SUMMIT 2002, УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ, Светски самит о одрживом развоју ЈОХАНЕСБУРГ, ЈУЖНА АФРИКА, 26.8. - 4.9.2002, КД издање Министарства за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије.

¹¹³ Нумерички подаци о присутнима преузети са <http://www.ticker-magazin.com>.

Међународна заједница је идентификовала Африку и "NEPAD" (Ново партнерство за развој Африке) као предмет посебне пажње и подршке, ради бољег фокусирања напора за проналажење одговора за потребе развоја Африке.

Гледиштима грађанског друштва посвећена је велика пажња на Самиту, као резултат препознавања кључне улоге грађанског друштва у примени закључака и у унапређивању партнерских иницијатива. Преко 8.000 припадника грађанског друштва је присуствовало Самиту, који је био допуњен паралелним догађајима који су обухватили веће групе, као што су невладине организације, жене, староседелачки народи, млади, фармери, синдикалисти, проминентни бизнисмени, научна и технолошка заједница и локалне власти као и председници Врховних судова из разних земаља."

7.3. Миленијумска декларација УН - документ о новом схватању односа на планети

Поред осталих докумената, у Јоханесбургу је усвојена и у потпуности подржана "Миленијумска декларација УН" (A55.L12), усвојена од стране шефова држава и влада на самиту одржаном од 2. до 8. септембра 2000. године у седишту УН у Њујорку.

У овом значајном документу, између осталог, стоји¹¹⁴:

"Ми сматрамо да су за међународне односе у двадесет првом веку битне одређене фундаменталне вредности. То су:

Слобода. Мушкарци и жене имају право да живе своје животе и подижу децу у достојанству, без глади и страха од насиља, угњетавања или неправде.

Демократско и заједничко руковођење на основу воље народа најбоље обезбеђују ова права.

Једнакост. Ниједном појединцу и ниједној нацији се не сме ускратити могућност да ужива користи од развоја. Морају се обезбедити једнака права и могућности жена и мушкараца.

---

¹¹⁴ Навод који следи цитиран је из: JOHANNESBURG SUMMIT 2002, УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ, Светски самит о одрживом развоју ЈОХАНЕСБУРГ, ЈУЖНА АФРИКА, 26.8. - 4.9.2002, КД издање Министарства за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије, поглавље - Остали документи, Миленијумска декларација УН, одељак 1, страна 83 - 84

Солидарност. Глобалним изазовима се мора управљати на начин на који ће се трошкови и терети правилно распоредити у складу са основним принципима правичности и социјалне правде. Они који пате или који имају најмање, заслужују помоћ оних који имају највише.

Толеранција. Људска бића морају да поштују једни друге, у свим својим различитостима уверења, културе и језика. Разлика у оквиру и између друштава не треба се ни плашити, нити их треба потискивати, већ неговати као драгоцену благо човечанства. Културу мира и дијалога и дијалог између свих цивилизација треба активно унапређивати.

Поштовање природе. У управљању свим живим врстама и природним ресурсима, мора се показати мудрост, у складу са принципима одрживог развоја.

Једино на тај начин се немерљива богатства која нам је даровала природа могу очувати и пренети нашим наследницима. Постојећи неодрживи обрасци производње и потрошње се морају мењати у корист будуће добробити, наше и наших наследника.

Подељена одговорност. Одговорност за управљање светским економским и друштвеним развојем, као и претње за међународни мир и безбедност морају бити расподељене међу нацијама света и треба их спроводити мултилатерално.

Као најуниверзалнија и најрепрезентативнија организација на свету, Уједињене нације у томе морају да имају централну улогу. "

7.4. Европски документи о одрживом развоју

Маја 2005. године, Европска комисија је усвојила "Декларацију о водећим принципима одрживог развоја" (Фаро 2005), у којој се определила за четири основна циља ка чијем остваривању ће Европа тежити у својој политици одрживог развоја: а) заштита животне средине, б) друштвена једнакост и кохезија, в) економски просперитет и г) испуњавање међународне одговорности. Поштовање ових принципа захтевано је од свих чланица ЕУ, као и од земаља кандидата.

Пет година након тога, јуна 2010. године, упркос економској и финансијској кризи, Савет Европе је усвојио нову стратегију радних места и паметног, одрживог и инклузивног раста, под називом "Европа 2020". Овај докуменат представља оквир за даље активности чланица и кандидата ЕУ, бивајући

истовремено и платформом за планирање структурних реформи, које постају неминовне у условима економске кризе (што је био значајан доказ да ЕУ у време кризе није одустала од принципа одрживог развоја). У "Европи 2020" се поставља пет циљева, који се промовишу као преференцијални циљеви за период до 2020. године:

- достизање процента од 75% запослених међу одраслом популацијом;
- достизање издвајања за развој и истраживање на нивоу од 3% БДП;
- достизање циљева зацртаних европском енергетском стратегијом "20-20-20": смањење емисија гасова стаклене баште за 20% у односу на нивое из 1990. године, повећање учешћа обновљиве енергије за 20% и смањење потрошње енергије кроз унапређење енергетске ефикасности за 20%;
- смањење броја ученика који напуштају школу на испод 10% и повећање броја високообразованих у популацији 30 до 34 године на 40%;
- смањење броја становника који су изложени ризику од сиромаштва за 20 милиона.

Како се у документу истиче да је одрживи развој препознат као кључни развојни концепт ЕУ, Повеља захтева од свих чланица и кандидата да ове принципе интегришу у своје националне стратегије одрживог развоја, ради достизања економских, друштвених и циљева везаних за заштиту животне средине.

7.5. Одрживи развој културе

Културно наслеђе је неодвојиви део човекове животне средине, те су очување и развој културе директно повезани с политиком одрживог развоја, утемељеног на мудрој коришћењу ресурса и очувању животне средине. Конвенција Савета Европе (Фаро 2005.) даје стандарде за ову политику.

Најзначајнији и први глобални докуменат у овој области је *Агенда 21 за културу*. Ова агенда је настала као резултат заједничког договора градова и локалних управа широм света, са циљем да омогући и подупре очување њихове посвећености људским правима, културној различитости, одрживости, активној демократији и стварању услова за мир. Одобрена је на Четвртом форуму локалних власти за друштвено укључење Порто Алегреа, одржаном у Барселони, 8. маја 2004. године, у склопу првог Заједничког културног форума.

Асоцијација *Уједињени градови и локалне управе* (УГЛС/UCLG) усвојила је Агенду 21 за културу као референтни документ за своје културне програме и преузела улогу координације процеса. Тако је Комитет УГЛС-а за културу постао тачка окупљања и координације активности градова, локалних самоуправа и мрежа које културу сматрају битним елементом одрживог развоја. Агенда 21 за културу подржава јачање одговорности градова и локалних управа за културни развој, што имплицира непосредније ангажовање грађана у том процесу. Потписници Агенде 21 за културу, поред међусобне непосредне сарадње и размене, заступају идеје о непосредном ангажовању грађана, преко локалних самоуправа у процесу одрживог развоја културе пред државним органима и институцијама, као и пред међународним (UNESCO, UNDP, UN-Habitata). Примена Агенде 21 за културу један је од модела који доприносе повећању квалитета живота у локалној заједници, између осталог и кроз развијену интеракцију са осталим локалним самоуправама - потписницима Агенде.

Поред оваквих ангажовања (Агенди 21 за културу су приступили и неки наши градови: Нови Сад, Зрењанин, Суботица и Вршац), један део ангажовања везан је и за државну политику, пре свега кроз доношење докумената на које се држава Србија обавезала у процесу припреме за кандидатури за чланство у ЕУ. Ти кораци државних институција и органа су значајни за развој свести о самој идеји одрживог развоја културе, колико и за промене у начину перцепције културе у нашој заједници.

Како је Србија једна од земаља које желе статус Кандидата за чланство у ЕУ, један од критеријума који земља мора да задовољи је доношење националне стратегије одрживог развоја, у којој се, као обавезно, налази и поглавље о стратегији развоја културе, које подразумева одређење према културном идентитету, заштити културне баштине, друштвеној позицији и одговорности медија, културним интеракцијама и неколико других одређења која излазе из сфере интересовања овог рада.

У актуелној *Националној стратегији одрживог развоја Републике Србије*, између осталог, стоји:

"Последњих година развијен је концепт културног диверзитета, или културне разноликости који насупрот ексклузивном схватању свог идентитета, ставља димензију његове инклузивности, односно отворености према идентитетима

других... Културни идентитет треба схватити као скуп релативно трајних идентификатора, а не као кохерентну и стабилну целину".¹¹⁵ Оваквим дефинисањем културног идентитета нашправљен је значајан корак ка стварању платформе за истински одрживи развој културе у вишенационалној, вишејезичној и вишеконфесионалној заједници каква је Србија.

У истом документу, анализира се улога медија у процесу одрживог развоја културе: "Средства масовног комуницирања су од веома великог значаја за обликовање, афирмацију и одржање друштвеног и културног идентитета. То је демонстрирано током деведесетих година XX века када су државни електронски медији били систематски коришћени као промотери националистичке политике. Након 2000. године њихова улога је умногоме измењена. Приватизовање електронских медија које је у току – на што обавезује Закон о јавном информисању – за резултат има профитну оријентацију и маргинализацију програмских садржаја који припадају култури, колико оној савременој, толико и културном наслеђу. Утолико је значајнија улога јавног радиодифузног сервиса чији је начин финасирања (претплата и зарада од реклама) и програмски спектар (два национална ТВ и два радио канала и покрајински ТВ и радио канал у Војводини) иницијално обликован тако да има позитивну идентитетску функцију како у односу на национални идентитет, тако и на идентитете националних мањина"¹¹⁶.

Имајући у виду озбиљне системске проблеме у погледу евалуације, подржавања и укупног модела финансирања институција културе, културних производа и културног развоја, Национална стратегија одрживог развоја смо је један од првих, у низу од многих докумената који ће се у Србији морати донети у догледно време, како би неки од тих принципа почели и да се реализују. Као и у неким другим земљама транзиције, и у Србији постоје два, у великој мери одвојена тока развоја културе: а) ток који се одвија у националним институцијама културе, који је умногоме буџетски диктиран, б) токови културе у оквирима невладиних организација; ликовних, уметничких, књижевних и других удружења и индивидуалног деловања значајних уметника, који делују изван институција културе.

---

¹¹⁵ *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије* (2009), страна 76

¹¹⁶ *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије* (2009), страна 50.

Док је први ток умногоме одређен претходним наслеђем, пре свега у погледу модела менаџмента, а највећим делом и - модела финансирања, други ток се заснива на мање-више успешним методама пројектног финансирања (из земље и иностранства), које пружа већу слободу, али и већу егзистенцијалну неизвесност за креаторе културних производа.

Додатно оптерећење, често и препрека одрживом развоју културе у Србији скопчано је са (још увек) снажним националистичким тумачењима културе Србије као искључиво, или доминантно "српске", уз значајну дозу искључивости у односу на "културу других". Ова чињеница, такође, додатно отежава регионалну комуникацију културе, мада након више од деценије, ратом покидане културне споне поново почињу да се граде, управо захваљујући култури и медијима.

За потребе овог рада, одрживи развој културе дефинисаћемо једноставно и примењиво као: развој који уважава културне специфичности, поштује равноправност свих култура (без обзира на снагу, бројност или богатство заједнице којој нека култура припада), а заснива се на узајамности и интеракцији припадника људске врсте, који се одговорно односе према себи, другим људима, свом природном и вештачком окружењу, у садашњости и будућности.

Тако посматрана култура је динамичка категорија, која почива на слободи, равноправности, уважавању, интерактивности и одговорности. Лишена је искључивости, мајоризације и конфликта. Таква култура омогућава стварну интеракцију људи, људских производа и идеја. Услов за овакав, истински одржив модел културе је одрицање од мајоризације, развој свести о заједништву и (личној) одговорности, о потреби обезбеђивања живота достојног човека као креативног бића за све припаднике наше врсте.

7.6. Улога медија у одрживом развоју

У Националној стратегији одрживог развоја, медији се помињу само као средства информисања чија улога у информисању грађана о политици одрживог развоја није адекватна. О одрживом развоју самих медија нема речи, односно нема ни назнаке идеје да би могло да се говори о одрживом развоју медија у земљи.

Примера ради, у Националној стратегији одрживог развоја Србије (одељак 10. - Информисање и учешће јавности у одлучивању) стоји:

"Улога медија у процесу информисања јавности је да дају јасне, веродостојне и истините информације о свим процесима одрживог развоја и о стању животне средине у Републици, као и да подстичу јавност да учествује у процесима планирања, примене и контроле спровођења националних и локалних планова. Ова улога средстава информисања одређена је *Законом о јавном информисању Републике Србије* ("Сл. гласник РС", бр. 43/03), Међународним начелима професионалне етике у новинарству (начела 1, 2 и 5) и етичким кодексом Удружења новинара Србије (УНС), Независног удружења новинара Србије (НУНС) и Етичким кодексом електронских медија."¹¹⁷

У националној стратегији одрживог развоја се, такође, констатује да је извештавање медија о процесима одрживог развоја и животној средини недовољно заступљено, што је резултат незаинтересованости медија, недовољних стручних знања и неразвијене свести (новинара) о неопходности извештавања о стратешким темама и релевантним проблемима. Износи се и запажање да се прилози и специјализоване емисије из ове области не приказују у ударним (гледаним) терминима, нити су редовни сегменти прогамских шема и садржаја електронских и писаних медија.

Незаинтересованост уређивачке политике за стратешка питања, као што је одрживи развој, рефлектује се и на: нестручну обраду ових тема, неадекватан речник и методе обраде који додатно збуњују јавност.

Чини се да интересовање домаћих медија више потичу страни медији (теме о климатским променама) него дешавања у нашој земљи.

Национална стратегија одрживог развоја се, у складу са Миленијумском декларацијом и документима ЕУ, бави и шире схваћеном културом, те се обрађује и питање повећања учешћа грађана у одлучивању и значаја који у том процесу имају медији, односно информисање јавности.

У Националној стратегији се констатује да постоји мали интерес јавности за учешће у процесима одлучивања, који се у земљи развијају. Као највећи проблем у овој области се наводи недостатак искуства и знања грађана о техникама и методама учешћа јавности у одлучивању, али и недовољно изграђени механизми

---

¹¹⁷ *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије* (2009), страна 76-78

и процедуре учешћа јавности у одлучивању. Са друге стране, грађани Републике Србије сматрају да своја права у одлучивању остварују кроз облике политичке демократије, односно преко политичких партија на изборима, што их на неки начин кочи да користе и друге начине учешћа, пре свега на државном нивоу. После 2000. године приметан је повећан интерес грађана за решавање комунално-еколошких проблема, као и за решавање проблема изазваних комуналном изградњом (претварање зелених површина у стамбене).

Полазећи од наведених констатација, у Националној стратегији одрживог развоја су дефинисани **Стратешки циљеви** у области информисања и учешћа јавности:

- афирмација проеколошког мишљења и свести о одрживом развоју код грађана и организација цивилног друштва и медија;
- промовисање дијалога међу проеколошки усмереним удружењима и еколошким покретима, грађанским иницијативама;
- изградња институција јавне управе и локалне самоуправе за подршку грађанима, удружењима, еколошким покретима и другим облицима грађанских иницијатива; сарадња са локалним властима у приступу информацијама, учешћу јавности и приступу правосуђу у области заштите животне средине;
- повезивање проеколошких и других удружења и грађанских иницијатива у јединствену мрежу;
- мотивисање грађана за учествовањем у одлучивању и остваривању права на информације о стању животне средине на локалном нивоу.
- активно укључивање медија у проблематику одрживог развоја и заштите животне средине, едукација новинара и јасна уређивачка концепција, како јавног радиодифузног сервиса тако и осталих медија, у области информисања о стратешки важним сегментима одрживог развоја и екологије у циљу постизања општег развоја.

Приоритет Републике Србије у области информисања и учешћа јавности у одлучивању је стварање простора за дијалог и заједничко одлучивање, у складу са одредбама Архуске конвенције (1998, Архус, Данска). Одрживи развој захтева остваривање таквог система који ће имати за циљ подизање нивоа еколошке свести, еколошког знања и еколошке одговорности сваког грађанина и сваке

друштвене групе, како би се постигли основни принципи Архуске конвенције (*заштита права сваког појединца, садашњих и будућих генерација на живот у животној средини подобној за развој његовог здравља и благостања*). У Националној стратегији се тврди да: "Одговорност мора да постоји без обзира да ли се ради о директном или индиректном учешћу у изградњи одрживог развоја, односно у конципирању или примени Стратегије. Такво окружење се може изградити кроз различите програме у култури и образовању који промовишу одрживи развој и заштиту животне средине; кроз јачање система информисања и доступности информација о значају појединих мера, планова и акција; кроз јачање одговорност и за одрживи развој (упознавање са алтернативним изворима енергије, начинима уштеде енергије у домаћинствима, значају рециклирања итд) и јачање капацитета ванинституционалних субјеката друштвеног живота (невладиних организација, еколошких покрета, различитих грађанских иницијатива и самих грађана) и континуирано ангажовање медија."

7.7. Одрживи менаџмент медија

Под одрживим менаџментом медија се, на нивоу операционалне дефиниције, на почетку овог рада, подразумева: професионално, слободно и независно, друштвено одговорно, медијски и економски ефикасно, управљање медијима у циљу подстицања опстанка и развоја одрживих медија и друштва.

Ово операционално одређење појма *одрживи менаџмент медија* је квалитативно, што произилази из одреднице *одрживи*. При томе се, као основа, односно *неопходан, али не и довољан* услов за признавање неког медија као "одрживог" у раду прихватају основни индикатори на којима се заснива IREX-ов (*Ајрекс*) "Индекс одрживости медија"¹¹⁸(MSI). Овај индекс у себи садржи оцену пет фактора које Ајрекс сматра пресудним за одређење степена одрживости неког медија: професионализам, слобода изражавања, плурализам извора информисања, управљање медијима које допушта независност уређивачке политике и подршка државе независности медија. Ових пет фактора, у суштини, говоре о односу окружења према медију, као услову за независност медија, односу медија према сопственим професионалним стандардима и општим карактеристикама политичког система у коме медиј делује.

---

¹¹⁸ *Media Sustainability Index 2004*, IREX, USAID, извор: <http://www.irex.org/msi/2004>

У раду се полази од става да то није довољно да би се говорило о одрживим медијима, те се Ајрекскови критеријуми посматрају као критеријумима за одређивање степена независности и слободе медија. **У раду се полази од тезе да је при дефиницију одрживих медија, неопходно увести и однос медија према одрживом развоју (медија и друштва), као и ангажовање медија на укупном побољшању квалитета живота људи и заједнице којој медиј припада.** Примера ради, "професионализам медија" је фраза која се заснива на поштовању стандарда неколико медијских професија. Та правила су дефинисана од стране новинарских организација и образовних институција и представљају резултат тренутно важећег консензуса. Једно од правила професионалног извештавања електронских медија је форма "кратких вести", која у пракси резултира неколиким позитивним и многим негативним последицама. Такође, професионализам у штампаним медијима ће свако медијски атрактивно самоубиство довести на насловну страну штампаног медија. Друштвено одговоран медиј то неће дозволити, због могућег негативног утицаја на потенцијалне самоубице ("Вертеров ефекат"). Ово су само неки од бројних примера који би се могли навести у прилог тези да сам "професионализам" у веома малој мери говори о одрживости медија у смислу поштовања принципа одрживог развоја. О томе ће, касније - у разradi могућих принципа одрживог менаџмента медија, бити више речи.

Коначно дефинисање карактеристика *одрживих медија* и *одрживог менаџмента медија* је један од циљева овог рада.

IV - ИНТЕРАКЦИЈА МЕДИЈА И ДРУШТВА

1. ТЕОРИЈЕ О ИНТЕРАКЦИЈИ МЕДИЈА И ДРУШТВА

Различита виђења односа медија и друштва, односно – различите теорије које су пратиле настанак и развој медија, могу се посматрати као илустрација стварног односа друштва према медијима и улоге медија у друштву, али и природе доминантних медија у одређеним периодима.

Мада медији постоје од како постоји и људско друштво као заједница, до двадесетих година прошлог века не сусрећемо се са развијеним и систематичним промишљањем улоге медија у друштву, или односа медија и друштва.

Све релевантне медијске теорије, које су се појавиле током протеклог века промишљања медија, дају се груписати у три "фазе": прву, која обухвата период од двадесетих до педесетих година двадесетог века; другу - од шездесетих година до пред крај двадесетог века, и трећу – од последње деценије двадесетог века до данас, када, захваљујући убрзаном технолошком развоју медија и стварању нових друштвено-медијских феномена, промишљање медија улази у фазу која се, између осталог, може одредити и као период настајања посебне науке о медијима - "медиологије".

Прву фазу развоја медијских теорија карактеришу идеје о *масовном друштву*, утицај бихејвиористичких схватања и повезивање деловања медија са успоном и опстанком тоталитарних режимима. Питање **медијског утицаја** ("ефеката медија") је у жижи теоријског промишљања, при чему су најфреквентнија питања: како медији утичу на *производњу масовних понашања*, која врста порука производи најзначајније ефекте, како се под утицајем медија мењају систем вредности и традиционалне структуре друштва и сл. У анализама деловања медија на друштво (посебно на јавно мњење), као опште место узима се велики медијски утицај, при чему се, такође, подразумева да је то деловање тешко емпиријски доказати, осим индиректно (кроз посматрање промене јавног мњења, односно промене понашање великог броја људи). Теорија максималних ефеката ("омнипотентност медија") базира се на: а) теорији о масовном друштву, б) линеарном моделу комуникације, у коме медији непосредно и директно утичу на понашање појединаца и в) схватању публике као пасивног примаоца порука. Анализа односа "пасивне публике" и "моћних медија" подстакла је интерес за

истраживања манипулације медијском поруком, пропаганде и улоге медија у системским друштвеним променама.

У другој фази долази до постепеног одбацивања теорије о (максималним) ефектима медија, која бива сведена на тврдњу да је утицај медија, уколико је трајан и систематичан, сведен на појачавање, односно смањивање интензитета/уверености публике у већ постојеће/усвојене ставове. Захваљујући успону друштвених наука, пре свега социјалне психологије, и развоју истраживачких метода (статистика, методе узорковања, истраживања јавности и јавног мњења), у овој фази су истраживачи превасходно оријентисани на покушаје мерења (директног) утицаја медија, чиме се дефинитивно потврђује теза о ограниченим могућностима деловања медија. Од Лазарсфелда на даље, квантификује се непосредно мерљив утицај медија. Како су најлакше мерљиви и највидљивији ефекти деловања медија, по правилу површни и краткотрајни, заузима се став о минималним ефектима медија, односно – у теорији се систематски се минимизира медијски утицај, упркос чињеницама из праксе које то оповргавају. У овом периоду доминира "теорија минималних ефеката", чије основне премисе су: функционализам, линеарно схватање комуникације, теорије о посредном деловању медија и плуралистичко схватање друштва.

Трећи, најразуђенији период, који започиње теоријама о постиндустријском друштву, карактерише отвореност за постмодерни дискурс, разнородност мноштва етнометодолошких приступа, те критичност према послератној идеализацији стабилног, плуралистичког, модерног демократског друштва. У овом периоду је у медијске студије враћено интересовање за друштвене конфликте и идеолошку природу медијске продукције, мада већином у терминима теорије културе. Редифинишу се проблеми везани за моћ медија и њен утицај на публику. *Критичке студије* допринеле су промени основних теоријских поставки: комуникација се више не посматра као "пренос", већ као производња значења; став о плуралистичком друштву консензуса постаје дискусија о хегемонији, док се за публику тражи улога активног субјекта, уместо дотадашње улоге пасивног посматрача. Једна од најважнијих новина је истраживање објективности медијских порука и медијског контекста. **Медији се почињу посматрати као фактори конструкције стварности.**

1.1. "Омнипотентност медија" – Франкфуртска школа и максималистичке теорије о утицају медија на друштво

Историјски контекст, у коме настају теорије о "максималним ефектима медија", обележен је појавом тоталитарних теорија и идеологија, а затим и тоталитарних друштвених система, чија телеолошка усмереност доводи до победе фашизма у Немачкој и Италији и, убрзо потом - до другог светског рата. Аналитичари полазе од појмова "маса", "масовно друштво" (схваћено као последња фаза развоја индустријског друштва), "масовна култура" из чега произилази и фраза "масовни медији".

Основна питања којима се теоретичари баве су: опсег медијског утицаја, утицај медија на понашање, "медијска производња масовног понашања" и "масовног друштва"; промена традиционалних система вредности под утицајем медија; методи деловања медијских порука на понашање појединца, друштвених група и друштва у целини; политичко и идеолошко деловање медија.

Првим аналитичким теоријама медија претходила је општа фасцинираност новим медијима - свеprisутном фотографијом која је постала доступна широким слојевима, затим рото штампом, радијем и, на крају - филмом. Дobar пример те фасцинације медијима је Дзига Вертов¹¹⁹, један од првих медијских теоретичара и филмских редитеља који, занет могућностима филмске камере, пореди могућности човека и медија, при чему постаје очигледна надмоћ медија у односу на ограничене могућности човекових чула. Колико је такав став био општеприхваћен говори и чињеница да је Вертов 1924. године добио медаљу и диплому на Светској изложби у Паризу, за свој култни филм "Кино-око ("Кино-глаз"), у коме се потенцирају могућности камере да "ухвати", увећа, заустави, а, након "магичног" деловања "свемоћне" монтаже, и – репродукује стварност, обогаћену и стваралачки промењену.

Аксиом свих анализа у првим теоријама о медијима је модел линеарне комуникације (медији-публика), у коме се констатује директан утицај медија на пасивне примаоце порука (публику), што се у анализама мармира као основна полуга манипулативне моћи медија. Доминантна слика медија, у овој фази,

---

¹¹⁹ Рођен као Давид Абелевич Кауфман, а током живота познат и као Денис Абрамович и Денис Аркадијевич Кауфман

подразумева атомизовану милионску масу прималаца медијских порука, који не комуницирају међусобно, већ бивају (пасивно) изложени медијској поруци. Ма колико овако поједностављена слика деловања медија данас изгледала наивно, не треба губити из вида да се ради о првим деценијама стварног масовног деловања медија, у којима је фасцинираност рото-штампом и радијем била подједнако значајна и код публике, ненавикнуте на нови метод комуникације, и код теоретичара, потпуно згранутих над чињеницом да је фашизам, захваљујући тадашњим модерним медијима, постао идеологија која се ширила невероватном брзином, постајала општепозната, а захваљујући манипулативним медијским техникама у неколико земаља и -општеприхваћена.

Поред чињеница везаних за манипулативну употребу медија од стране тоталитарних режима, први теоретичари медија имају пред собом и чињеницу да је индустријализација уздрмала темеље традиционалних руралних заједница, класичне породице и система вредности заснованог на традицији, као и дотадашњу сигурност социјалних ритуала и стандардних односа унутар заједнице. Уместо тога, развијена индустријализација је резултирала неизвесношћу и незаштићеношћу појединца, породице и устаљених друштвених односа; довела до општеприсутног осећања немоћи, који је постао доминантан у време економске кризе тридесетих, када ни породица, ни држава, ни религија нису могле да пруже осећај сигурности или поузданости. Искуство публике у првим деценијама двадесетог века је искуство читалаца новина и слушалаца радија, који претежно путем медија долазе до информација о догађањима, али и о могућим/понуђеним решењима, законским новинама и прописима, као и о наредним политичко-економским корацима друштва у коме живе. Медији постају модерни извори, од којих се очекује да "кажу" решење, именују проблеме, односно – да "кажу стварност", објашњавајући је на себи својствен начин (феномен касније именован као "медијски контекст"). Тако, већ у првим деценијама свог развоја, масовни медији заиста **постају елеменат конструкције стварности**¹²⁰. Предмет њихове анализе првих деценија двадесетог века је утицај медија, моћ медија, те стварни и претпостављени механизми употребе моћи медија, од стране идеолошко-политичких центара моћи.

---

¹²⁰ Теоретичари то, међутим, не виде и не анализирају, све до пред крај двадесетог века.

Полазећи од битно различитих премиса, прво Франкфуртска (на темељима марксистичке критике фашизма), а затим и Чикашка школа (која полази од прагматско-бихејвиористичких схватања о утицају медија на ставове и понашање медијског аудиторијума), формулишу основне премисе о свеопштем утицају медија на друштво, уз наглашавање неефикасности демократских механизма у контроли медије.

Од времена свог настанка до данас, теорије Франкфуртске школе сматрају се основом за проучавање и промишљање медија, док су, захваљујући раширености утицаја Чикашке школе у неакадемским круговима, њени ставови постали опште место и основа за практичну *употребу* медија у маркетингу и политици. "Тако су, једна критички интонирана теорија утемељена у марксизму, с једне стране, и критичка традиција прагматизма, са друге, произвеле апсолутну доминацију уверења о максималним медијским ефектима"¹²¹.

До "обједињавања" ставова две тако различите групе филозофа/аналитичара/практичара долази на темељу сличних перцепција промена до којих је дошло у првим деценијама двадесетог века: "(1) настанак масовне публике у до тада незамисливом обиму примереном новим технологијама - ротациона штампа, филм и радио; (2) модерном, али не и неоспораваном, становишту да су урбанизација и индустријализација креирале друштво променљиво, нестабилно, 'искорењено', алијенирано и инхерентно подложно манипулацији; (3) виђењу урбаног човека као релативно беспомоћне, лаке мете масовне комуникације пошто више није укоренен у мрежу друштвених односа и заједничких, наслеђених вредности које су одликовале стабилна, рурална друштва; (4) анегдотској, али наизглед уверљивој, евиденцији да су масовни медији 'испрали мозак' људима током Првог светског рата и подстакли успон фашизма у Европи у међуратном периоду."¹²²

---

¹²¹ Миливојевић, С. (2001), *Јавност и идеолошки аспекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност и културу, и друштвена питања, Но. 64/10, Београд.

¹²² Woollacott, J., Gurevitch, M., Bennett, T. & Curran, J. eds. (1982), *Messages and meanings, Culture, society and the media*, London, Routledge. str. II

1.1.1. Валтер Бењамин

Као и свака мисао на коју је историја дуго чекала, и прва систематизована и заокружена мисао о медијима, уобличена од Валтера Бењамина и припадника Франкфуртске школе, била је обележена изразитим емотивним набојем (готово протестом!). Оно што, међутим, не смемо занемарити у сагледавању онипотентних теорија о медијима је **реалан утицај који су тадашњи нови медији остваривали у првим деценијама двадесетог века**, када је фотографија постајала већини доступан докуменат, штампа се претварала у моћно средство креирања јавног мњења, а филм од чуда почео да се претвара у реално-постојећи медиј.

Један од првих, до данас поштованих теоретичара медија, **Валтер Бењамин**, тридесетих година прошлог века поставља питање о судбини уметности у време технолошке експанзије, чиме поставља у жижу интересовања преиспитивање природе модерних медија и ефеката комуникације медиј-човек.

Бењаминова специфичност и оригиналност делом је последица чињенице да је, као класично образован, интелектуалним изазовима склон млади мистичар, био у прилици да се дружи са неспорним ерудитама и оригиналним мислиоцима (Хана Арент, Хесе, Брехт, Шолем, Адорно¹²³, литванска редитељка Асја Лакис и Гретел Карпус – касније Адорнова супруга), у односу на које је Бењамин био млади, неприлагођени, емотивни хуманиста, потпуно несклон интелектуалном и егзистенцијалном компромису, што је платио својим животом.

Одлучан да разуме и проникне у суштину, Бењамин преиспитује специфичности визуелног идентитета тада модерних медија (фотографија, радио, филм).

Највећи утицај на Бењамина је имао Теодор Адорно, шармантни и елоквентни немачки теоретичар марксизма, који је најзаслужнији за утицај "Франкфуртске школе" у Америци. Током дружења и сарадње с Адорном, Бењамин потпуно напушта метафизички начин мишљења и све се више приближава кругу лево оријентираних интелектуалаца, окупљених око Франкфуртског *Института за социјална истраживања*. Необично и у себи противречно дружење младог

---

¹²³ До његовог првог сусрета с Адорном долази 1923. г. у Франкфурту, али ће они тек пет година касније развити праву интелектуалну комуникацију, када почиње и њихова скоро дводеценијска преписка.

мистика, који се (једва) издржава од својих писаних радова и стабилно ситуираног марксисте Адорна, померило је Бењаминове ставове у лево. До промена у Адорновом схватању, дошло је тек после Бењаминове драматичне смрти, када је Адорно кренуо у систематско проналажење и објављивање Бењаминових радова, што је битно различито од његовог претходног летаргично-млаког реаговања на Бењаминове позиве у помоћ, у време када нико није хтео да објави његове радове, проскрибоване у Немачкој, непожељно оштре за све друге средине.¹²⁴

Бењамин, између осталог, улази у анализу "естетизације политике", као феномена који означава **процес постепене доминације литералног и естетског, у односу на смисао, логику и сврсисходност у политици. Бењаминова естетизација политике, била је увод у анализу модерног феномена – естетизацију насиља, несреће, страдања** (имајући у виду однос визуелних медија према овим феноменима у периодима оружаних конфликта и криза, могуће је да би адекватнији термин био "естетизација зла").

По Бењамину, филм омогућава естетизацију политике¹²⁵, тако што рат приказује као мобилизацију свих средстава зарад очувања постојећих односа. Човек је у тој мери постао отуђен да властито разарање (приказано у филму) посматра као "естетско задовољство". По Бењамину, процес естетизације политике започео је у време фашизма.

"Уметничко дело у веку своје техничке репродукције", Бењамин је написао током 1935. и 1936. године (сачуване су три верзије рукописа), модификујући основне идеје претходног текста "Мала историја фотографије"¹²⁶. У овом раду **Бењамин покреће анализу контекстуалног тумачења уметности, чиме отвара суштинско питање медијске поруке, чији садржај и форма су неодојиво**

---

¹²⁴ Поред Адорна, на Бењамина је свакако утицало пријатељство са Брехтом, мада више у смислу подршке и несумњивог пријатељства које су гајили један за другог. Бењаминово пријатељство с Брехтом (познавали су се од 1929.) није се допадало ни Адорну, ни другом Бењаминовом пријатељу – Гершому Шолеу (1897-1965), "специјалисти за Кабалу» (од најраније младости близак Бењамину). Ипак, Бењамин у Брехту налази погодног саговорника, интелектуалца који је умео да прихвати његов особени, многим недопадљив, начин изражавања.

¹²⁵ У контексту Бењаминове анализе зла и могућности његовог превладавања, његова добровољна смрт, као једино могуће бекство од нацистичког заробљавања, постаје метафора победе над злом: уклањање зла у конкретном времену и простору није могуће, али је могуће уклањање од зла, као једино потпуно непристајање не њега.

¹²⁶ Рећи да је, у време када је објављен, овај есеј доживео изузетно интересовање, није довољно, јер се радило о правој ерупцији коментара, критика и похвала, које не јењавају ни данас.

повезани са контекстом, који медијској поруци даје не само додатно, већ често и основно значење. Бењамин схвата да медијску поруку обликује не само *контекст у коме је емитована* (контекст креатора поруке), већ и *контекст примаоца поруке*, као и *контекст медија* којим се порука преноси.

Анализирајући медије свог времена, Бењамин каже да је уметност, првенствено посредством фотографије и филма, од магијског ритуала постала роба: "Оно што фотографија умножава до у бескрај било је само једном: она механички понавља оно што више никада неће моћи да се понови у животу"¹²⁷.

Анализирајући деловање филма на аудиторијум, Бењамин закључује да је привлачна моћ филма у чињеници да гледаоцу нуди фрагментиране слике стварности, обезбеђујући бекство од/из, стварности: сниматељ распрскава "свет-затвор" из кога је бег немогућ све док га доживљавамо као целину. Филм може имати за циљ објективно репродуковање одломака стварности, али они повезани у филм као нову целину, **репродукују неку нову стварност, која не мора имати никакве везе са објективном (полазном) стварношћу.** Пола века касније, новим речником постмодерне, Бодријар говори о истом феномену, а током конфликта на просторима бивше СФРЈ, као и у време "првог заливског рата", бележимо несумњиве доказе о употреби документарних аудио-визуелних записа у креирању "паралелне стварности", чија је веза са реалном индиректна.

По Бењамину, захваљујући монтажи, време на филму лишено је континуитета, чиме губи и свој непромењљиви природни правац: оно се може зауставити у крупним плановима; кренути у супротном правцу, одвијати се у ретроспекцијама и сликама сећања, или се успорити, убрзати, потпуно прескочити у визијама будућности... Савременим речником речено: **филмска монтажа омогућава спајање и преплитање реалне и виртуелне стварности, при чему се губе њихове међусобне границе, а тиме и могућност реалног доживљаја сваке од њих, од стране гледаоца као примаоца поруке.**

За Бењамина, филм, попут дадаистичке уметности, делује "шоковима" на наша чула. Ти "шокови" се перципирају уз помоћ више чула, а не само визуелно, као код фотографије. Услед "уздрманости" наших чула, контемплацију замењује

---

¹²⁷ Бењамин, В., (1974), Уметничко дело у веку своје техничке репродукције, у: *Есеји*, Београд, 114-150.

"тактилна рецепција" на коју се постепено навикавамо, као на "необавезну забаву", која нема последице на наш стварни живот. За разлику од потоњих теоретичара Франкфуртске школе, Бењамин верује да прихватање филма као невине забаве не значи обавезно нестанак критичког расуђивања, односно он верује да се **"стручна компетентност публике у маси регулише сама од себе"**¹²⁸. Бењамин се у најмању руку надао да *"не-ауратска"* уметност, посебно филм - током процеса модерних облика рецепције па чак и током забаве - може имати за резултат - политичко просвећење. Тиме што је изгубило свој "ауратски" карактер уметничко дело је добило нови квалитет и постало средство политизације маса. Бењамин ово илуструје на примеру филмских гротески Чарлија Чаплина, од којих се очекује разбијање "ауре вође", односно - да изазову смех на рачун фашистичке "психозе маса".

Након догађаја који су потврдили његове најпесимистичније претпоставке, неколико година пре Другог светског рата, Бењамин у последњем одељку "Уметничког дела у веку своје техничке репродукције", каже: "Човечанство, које је некад, код Хомера, било предмет посматрања за олимпијске богове, постало је то сада само за себе. Његово самоотуђење достигло је онај ступањ који допушта да оно своје властито уништење доживљава као естетско задовољство првог реда. Тако стоји са естетизацијом политике коју спроводи фашизам. Комунизам му одговара политизацијом уметности"¹²⁹.

Мада Валтер Бењамин није формално био члан Франкфуртске школе, био је у вези са Институтом за социјална истраживања (једно време био је тамо и запослен), као и са најзначајнијим члановима Франкфуртског круга. Оно што је, свакако, чињеница је утицај Бењамина на Франкфуртску школу (за живота и постхумно), као и деловање Адорна и других представника Школе на Бењамина.

---

¹²⁸ Валтер Бењамин (1936), Уметничко дело у веку своје техничке репродукције, објављено у *Студије културе -Зборник* (2008), приређивач Јелена Ђорђевић, Службени гласник, Београд, стр.118-119

¹²⁹ У Паризу, након извлачења из нацистичког логора Неверс, Бењамин ради на свом (последњем) рукопису "Тезе о појму историје" ("Thesen über den Begriff der Geschichte" 1940), који представља неку врсту његовог теоријског тестаментa. Позадину "Теза" чини Бењаминово ужасавање над ширењем фашизма, разочарење због неуспеха радничког покрета и марксистички оријентисаних политичких партија, и осећај промашености због пакта између Хитлера и Стаљина. Тако су његове *историјско-филозофске тезе* само још један очајнички покушај историјско-филозофског и концептуалног промишљања и евентуалног објашњења поражавајућих историјских чињеница његовог доба.

1.1.2. Франкфуртска школа

Група аутора, касније названих "Франкфуртска школа", сматрала је да ширење *индустрије културе* и појава њених стандардизованих и не претерано захтевних производа, умањује способност критичког и независног мишљења појединца.

Најзначајнији представници Института, који је основан у јуну 1924. године, Теодор Адорно (докторат о феноменологији Едмунда Хусерла), Мах Хоркхајмер и Херберт Маркузе, половином тридесетих година одлазе из Немачке, да би прво у Француској, затим у Енглеској и коначно - у Америци (New York) наставили своју научну и филозофско-издавачку делатност¹³⁰. Појам "критичка теорија" повезује се с њиховим учењем, на основу чланка који је Хоркхајмер објавио 1937. године под насловом "Традиционална и критичка теорија". Група око Хоркхајмеровог и Адорновог Института под "критичком теоријом" подразумева човеково стремљење ка бољем и хуманијем животу и његово перманентно настојање да схвати свет и свој положај у њему.

Адорно и Хоркхајмер су се интензивно бавили медијима и "масовном културом". Крајем четрдесетих година двадесетог века, појављује се њихова књига "Дијалектика просветитељства", у којој износе своје основне теоријске ставове о медијима, и - између осталог, успостављају основни вокабулар критике медја ("културна индустрија" - "масовна култура"¹³¹ која се *"производи"* посредством медија). По њима, постепено долази до брисања разлика/специфичности и успостављања мање или више униформних културних производа, доступних масама у целом свету, и управо стога лишених креативности, оригиналности и истинских вредности. Њихов однос према медијима дефинисан је, превасходно, кроз однос према радију као првом медију масовне комуникације. По њима радио, за разлику од телефона, трансформише људе у своје слушаоце, одузима им статус субјекта у комуникацији, стављајући их у положај објекта, коме се не обраћа други човек, већ "културна индустрија". "Другим речима, потрошачи културне индустрије нису субјекти, они су објекти те индустрије, будући да културна

---

¹³⁰ Крајем 1950. године Институт се с једним делом својих сарадника враћа у Франкфурт, где се на своја претходна радна места на Универзитету враћају само Хоркхајмер и Адорно. Остале присталице, међу којима су најистакнутији Маркузе и Лео Левентал - остају у Америци.

¹³¹ Појам „масовна култура”, заправо је преузет од Двајта Мекдоналда.

индустрија и није ништа друго до планско произвођење добара намењених масама"¹³².

Нови медији смањују критичку моћ појединца, подстичу зависничко и прилагођено понашање људи и спречавају развој аутономних личности. Поред ових лоших ефеката, културна индустрија којој се људи препуштају у свом слободном времену, представља само продужетак радног дана појединца. Коначни циљ масовне културе ови аутори виде у ломљењу сваког индивидуалног отпора капиталистичком друштву.

Очигледно је да се масовни медији, из ове теоријске перспективе, виде као медијатори културне индустрије која је у функцији постојећег друштвеног поретка. Појединац се пасивизује да би се омогућио несметан развој капитала. Одвојен од својих колега, појединац, у кући испред телевизора који за њега репродукује стварност, постаје безопасан по капиталистички систем који га израбљује. Даглас Келнер износи следећу оцену: "Франкфуртска школа је своје анализе спроводила у оквиру критичке друштвене теорије, обједињујући на тај начин студије комуникација и културе у контексту студија капиталистичког друштва и начина производње комуникација и културе у датом поретку, као и њихових функција и улога"¹³³.

У Адорновој и Хоркхајмеровој теоријској визији, медији су средство у рукама капитала, које постаје значајан фактор утицаја капитала на друштво¹³⁴.

У репрезентативну литературу овог правца мишљења¹³⁵ убрајају се, пре свега, Адорново и Хоркхајмерово заједничко дело "Негативна дијалектика" (1966), Адорнова "Естетичка теорија" (1970), Хоркхајмерова "Критичка теорија" (1966), као и "Једнодимензионални човек" (1966) Херберта Маркузеа (који је имао несумњив утицај на студентски покрет шездесетих и седамдесетих година двадесетог века). Сам наслов Маркузеовог дела одсликава суштину његове

---

¹³² Томић, З., (2000), *Комуникологија*, Филолошки факултет, Београд, стр.146.

¹³³ Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр. 54.

¹³⁴ Припадници Франкфуртске школе су, као следбеници Карла Маркса, остали при ставу о доминацији производних односа, мада критикују Маркса због занемаривања културе, сведене на "надградњу». Ова критика, између осталог, указује и на разлике у степену развоја и утицаја културе у Марксово и њихово време.

¹³⁵ Прави представници "критичке теорије" су у ствари само Адорно и Хоркхајмер, који "дијалектику просвећености" ("Aufklärung") развијају у својим "филозофским фрагментима".

теорије о индустријском друштву као једнодимензионалном, коме недостаје друга димензија - критички разум и страст (ерос) који ће га преобразити у хуманије и човеку подобније друштво. У једнодимензионалном друштву масовни медији у великој мери доприносе очувању *status quo-a*, чиме се манифестују као конзервативни и у служби владајућих елита.

Теоријски лајтмотив по коме се "критичка теорију" Франкфуртске школе издваја у односу на сличне критичке теорије је увереност њених заступника у еманципаторски потенцијал социјалне критике, што јој даје смисао по себи, независно од осталих облика деловања.

1.2. Јирген Хабермас – "изданак" Франкфуртске школе, теоретичар "јавне сфере"

Након другог светског рата, Јирген Хабермас је јавности постао познат као млађи поборник идеја које су у директној вези са Франкфуртском школом¹³⁶. Хабермас припада "другој генерацији" теоретичара критичке теорије, чије опсервације су, не само у теорији, већ и у пракси, битно утицале на одређивање наших савременика према утицају медија на догађања у двадесетом веку.

Хабермас предлаже редефинисање и модернизацију ставова Франкфуртске школе, отварање према "културном модернизму" и ослобођење од претеривања везаних за историјски превазиђене моделе друштвеног уређења, какав је тоталитаризам. По Хабермасу, идеална коминикациона ситуација је она која се одвија у форми дијалога, чему треба тежити као основном квалитету демократског друштва.

У складу са овим полазиштима, Хабермас битно ревидира доминантне теорије Франкфуртских аутора, пре свега о степену интеграције, а тиме и о "једнообразности" друштва касног капитализма, истичући да ће еволутивни тренд *комуникативне етике* наметнути нове тенденције ка слободи и аутономији. Применом рационалне анализе најсвеснији делови друштва (које никада није јасно идентификовао) ће се побунити против механизма дистрибуције и

---

¹³⁶ Хабермас је, међутим, сматрао да Франкфуртска школа заправо никада није ни постојала, осим за време неколико година егзила њених заступника у Америци. По њему, утисак постојања јединствене идеологије, односно филозофско-идеолошког правца настао је захваљујући накнадном ишчитавању њихових идеја, за време студентских немира 1968. године, посебно у оквиру револуционарне групе младих на студијској групи за филозофију и социјална истраживања Универзитета у Франкфурту.

доминације. Хабермас верује да ће то постепено довести до развоја демократског социјализма. Као и многи аутори који крећу од марксизма, ни Хабермас није успео да изведе ову идеју до краја, односно – није пронашао друштвену снагу/субјекат, који би био носилац ових промена (носиоца друштвене еманације), што умногоме умањује вредност његових теорија.

Јирген Хабермас је веома ангажован теоретичар¹³⁷ савременог друштва, више цењен од стране Адорна, мање од Хоркхајмера, аналитичар који је на почетку своје каријере настојао да критичку теорију Франкфуртске школе обогати новим аспектима. Ослањајући се на "критички рационализам" британског филозофа Карла Попера (1902-1994), Хабермас инсистира на нужности дијалектичког истраживања ("Теорија комуникативног деловања", 1981.), са циљем да оштру друштвену критику старе критичке теорије повеже с неком врстом *теорије кризе*, како би се ублажио њен песимизам и остајање у домену критике.

Током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, Хабермас настоји да основе социологије постави у темеље *комуникологије* као нове науке о комуникацији. Уводи појам *комуникативно делање*, под којим се подразумева кооперативно повезивање циљева индивидуалних учесника, који у остваривању својих посебних циљева полазе од дефиниција заједничке ситуације, ради остварења консензуса. Посредством *комуникативног делања* људи бивају кадри

---

¹³⁷ Рођен 18. јуна 1929. у Диселдорфу; 1949–54 студира филозофију, историју, психологију, немачку књижевност и економију у Гетингену, Цириху и Бону; 1954. докторира у Бону на тему "Апсолутно у историји", о противречностима Шелингове мисли; од 1956. до 1959. је Адорнов асистент на Институту за друштвена истраживања у Франкфурту; 1961. постаје ванредни професор филозофије и социологије на Универзитету у Хајделбергу; 1964. наслеђује Макса Хоркхајмера на месту професора у Франкфурту на Мајни (до 1971. године); крајем шездесетих, током студентских протеста, Хабермас скреће на себе пажњу шире јавности као најпознатији представник "критичке теорије", али се убрзо врло јасно дистанцира од радикалних група студената; 1969. године сукоб са студентима достиже врхунац приликом опсаде Семинара за социологију на Универзитету у Франкфурту – Хабермас покушава да смири ситуацију и уведе је у прихватљиве оквире; од 1971. до 1980. године, Хабермас је директор Института Макс Планк у Штарнбергу за проучавање услова живота у научно-техничком свету, а од 1980. на Институту за друштвене науке Макс Планк у Минхену; од 1982. године је професор на Катедри за филозофију у Франкфурту на Мајни (специјалност - филозофија друштва и историје); током 1986. учествује у познатом "спору историчара" и оштро напада Ернста Нолтеа, који поређењем нацистичких и стаљинистичких злочина покушава да релативизује Холокауст; деведесетих година двадесетог века у неколико наврата се веома директно укључује у расправу о догађањима на територији СФРЈ (о улози и позицији Србије у конфликтима); у јавној расправи се 1991. године залаже за Заливски рат; 1995. године подржава интервенцију у БиХ (након Сребренице); 1999. године подржава бомбардовање Србије; 14. октобра 2001. у цркви Св. Павла у Франкфурту добија Награду за мир, коју му додељује Удружење немачких књижара.

да успоставе навике, систем вредности и веровања, али и да дају легитимитет постојећем стању. Хабермас сматра да *комуникативно делање* наводи актере да се међусобно прихвате као говорници и слушаоци, истичући узајамне захтеве за уважавањем који се могу прихватити или оспорити. Унутар демократизујућег утицаја *комуникативног делања* није могуће неговање ауторитарног става, јер се говорници према свету не односе непосредно, него свој исказ¹³⁸ релативизују услед могућности да буду оспорени.

По Хабермасу, модерно друштво се развија деловањем два основна облика рационалности. Прву је назвао "инструментална рационалност", и она се тиче опстанка и самоодржања, задовољавања интереса и циљева (субјективни ум). Насупрот њој стоји "комуникативна рационалност", која је основа за постизање узајамног разумевања кроз језик и друге видове комуникације¹³⁹. У том контексту, *комуникативно делање* је неговање специфичне отворености ка критици, способност аутономне аргументације уверења. *Комуникативно делање* се заснива се рационалном консензусу који се постиже кроз дијалошки процес међусобног разумевања. По Хабермасовом схватању, *комуникативна рационалност* има потенцијал који може довести до стварања отвореног и хуманог модерног друштва. Са друге стране, *инструментална рационалност* представља силу која друштво чини модерним кроз испуњавање циљева моћних и успешних, који делују кроз систем институција, новца и моћи (могуће је да управо из ових ставова произилази његова подршка првом заливском рату).

Хабермас анализира развој медија од раног осамнаестог века до данас, пратећи појаву, а касније и пропадање, јавне сфере. *Јавна сфера* је, по њему, арена у којој се одвија јавна дебата и формирају мишљења о питањима од општег значаја. Међутим, оно што је рани развој јавне сфере обећавао, није у потпуности реализовано, јер демократску дебату у модерним друштвима гуше многобројни фактори, између осталог и производи индустријске културе. Развој масовних медија и масовне забаве чине да јавна сфера у великој мери постане оптичка варка, односно део виртуелне стварности у чијем креирању директно учествују

---

¹³⁸ Следећи у основним правцима Хајдегерову мисао, Хабермас констатује да је језик, као основни медиј и носилац првог модела општеприсутне људске комуникације много више "медијум смисла", неко средство преношења поруке.

¹³⁹ Комуникативна рационалност се не заснива на такмичарској тежњи ка остваривању личних/групних интереса, нити планирања, организације и стратегије успеха.

медији масовних комуникација, као и интерактивни медији масовних (интер)персоналних комуникација (интернет).

Хабермас каже: "Ако закони тржишта, који одређују сферу робног промета и друштвеног рада, продру и у сферу која је резервисана за приватне људе као публику, јавља се тенденција да се **резонovanje претвори у потрошњу...**"¹⁴⁰. Тиме он признаје процес који каснији теоретичари, пре свега Бодријар, називају претакањем стварности у виртуелни свет, у коме се мишљење и деловање заснивају на информацијама које су медији одабрали, обрадили и ставили у одређени контекст, који је неминовно тразличит од стварног.

Његово запажање о "распаду јавности" данас делује истовремено луцидно и превазиђено: "Чини се да јавност губи снагу свога принципа, критички публицитет, у истој мери у којој се као сфера проширује и апсорбује приватни домен".¹⁴¹

За теорију медија Хабермас је, тако, значајан превасходно као теоретичар јавног мњења, док су његова опажања везана за саме медије и њихов утицај на стварност (чак и она изречена деведесетих година двадесетог века), највећим делом остала у оквирима теорије појачавања, мада су његове основне идеје произашле из идеја Франкфуртске школе.

1.2.1. Екстремне теорије о омнипотентности медија

У "хиподермичком моделу", који је популарно формулисан и као "теорија магичног метка"¹⁴², масовни медији "убризгавају" идеје (преференције, ставове, вредности) и усмеравају деловање пасивних, међусобно отуђених појединаца, који су подложни манипулацији. Циљ сваке, медијима масовне комуникације пласиране поруке је изазивање промена у ставовима и понашању "масе", у циљу остваривања интереса центара моћи који управљају медијима.

---

¹⁴⁰ Хабермас, Ј. (1969), *Јавно мњење*, Култура, Београд, стр.5.

¹⁴¹ Хабермас, Ј. (1969), *Јавно мњење*, Култура, Београд, стр 7

¹⁴² Појам преузет уз медицине, односно из теорије Паула Ерлиха (1854-1915) о уско усмереном селективном деловању одређеног токсина само на изазиваче болети.

Нешто блажа верзија концепта хиподермичке "ињекције" је теорија култивације¹⁴³ (*cultivation theory*), чији је најпознатији представник Џорџ Гербнер, веома цењен истраживач утицаја медија,¹⁴⁴ посебно телевизије, током седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века. Основна теза ове теорије је да ће након дуготрајне изложености усмереним медијским порукама, односно сугерисаним вредностима, идејама и релацијама, наш став према тим темама постајати униформан и директно завистан од доминантних порука које добијамо путем медија. Посебно су била актуелна разматрања о утицају медијске презентације насиља на наш однос према насиљу у реалној стварности. Очекивана реакција теоретичара култивацијске теорије је десензибилизација друштва на насиље.

1.2.2. Маршал Маклуан

Маршал Маклуан је познат као теоретичар који је деловање медија довео у жижу интересовања најшире јавности, претварајући питања о утицају медија на друштво у популарна и општепозната. Захваљујући једноставном стилу и популарно формулисаним основним поставкама, његове идеје о утицају медија из теорије прелазе у литературу, филм и постају основа за многобројна научно-фантастична штива, која даље популаришу и медије и "опасност" коју они представљају. Делујући у време доминације телевизије Маршал Маклуан је крајем педесетих и почетком шездесетих година двадесетог века формулисао теорију која укупни развој људског друштва посматра кроз развој медија. Један од његових основних теоријских ставова садржан је у тврдњи да је друштвени систем структуриран природом медија преко којих се преноси порука, а не самим садржајем поруке. Одатле и његова чувена теза "**медиј је порука**"¹⁴⁵. По њему, свако досадашње друштво се **организовало око свог доминатног медија комуникације**. "У развијању ове перспективе, Инис, а потом Маклуан разликује три типа друштва, на основу преовладавања извесних типова медија: усмена, писмена и електронска"¹⁴⁶.

---

¹⁴³ Теорија култивације односи се, превасходно, на култивацију перцепције, чиме се гледалац "учи" како да перципира стварност, али и како да своје деловање прилагоди пожељном и друштвено прихватљивом.

¹⁴⁴ Гербнер је годинама водио "Cultural Indicators Project" на Пенсилванијском Универзитету, током кога је поставио основне премисе истраживања деловања телевизије.

¹⁴⁵ Маклуан, М., (1971), *Познавање општина – човекових продужетака*, Просвета, Београд.

¹⁴⁶ Лоример, Р., (1998), *Масовне комуникације*, Клио, Београд.

Маклуан историју људског друштва дели на три фазе, односно на три доминантна типа културе:

- 1) аудио-тактилна култура – прва фаза у развоју друштва, у којој превладава говор као основни начин комуникације;
- 2) визуелна култура – почиње проналаском писма; доминантно је чуло вида;
- 3) фаза повратка аудио-тактилној култури – почиње појавом електронских медија; поново доминира говор.

Тако, Маклуан сматра да је радио као доминантни медиј тог времена имао кључну улогу у успону Адолфа Хитлера: "Радио је обезбедио прво масовно искуство електронске имплозије, супротност укупном смеру и смислу писане западне цивилизације"¹⁴⁷.

Један од општепознатих појмова које је Маклуан лансирао је "глобално село".¹⁴⁸ "Под тим није подразумевао да ћемо сви ускоро постати једна велика, срећна породица, него да ћемо имати такав капацитет прикупљања информација да цемо бити блиско, можда и сувише, свесни свачијег кретања, у свакаким ситуацијама, с краја на крај света"¹⁴⁹.

Управо захваљујући карактеристикама његовог (популистичког) стила, Маклуан је за многе теоретичаре био неприхватљиво гласан, без релевантних аргумената за теорије које је "гласно викао" према најширој јавности, чиме је на својеврстан начин потврђивао тезу о снижавању вредности медијског производа (књиге) зарад допирања до најшире публике. Међутим, развој такозваних "нових медија", њихово нагло и глобално ширење, довели су до поновне актуализације Маклуанових теорија о свеобухватном и свепрожимајућем деловању медија. Посебну актуелност доживљава његова теза о утицају доминантног медија на

---

¹⁴⁷ McLuhan, Marshall (1964), *Understanding Media: The Extensions of Man*, London, Routledge & Kegan Paul.

¹⁴⁸ Савремени поборници Маклуановог схватања, који га сматрају антиципатором развоја интернета и мултимедија, сматрају да је његова једина грешка увођење појма "глобалног села", јер се савремено друштво развило у правцу "глобалног метрополиса".

¹⁴⁹ Лоример, Р., (1998), *Масовне комуникације*, Београд, Клио, стр 11.

модел комуникације у друштву, а тиме и на доминантне релације које се у њему стварају.¹⁵⁰

1.3. Теорије о медијском "појачавању" и Британске студије културе

Како су теорије о "омнипотентности медија" биле везиване првенствено за негативно деловање медија пре и у току другог светског рата, уласком у период мирнодопског развоја, такво гледање на медије постаје друштвено непожељно. Стога, већ крајем четрдесетих година двадесетог века постаје популарно оспоравање теорија којима се наглашавају моћ медија и ефекти деловања медија на јавност. Чини се да је став који је преовладао да је пропагандно (политичко) деловање медија везано за тоталитарне режиме, док у стабилним демократским друштвима медији попримају другачије карактеристике, постајући структурним елементима стабилног плуралистичког друштва консензуса.

Замах послератне изградње демократског друштва, заснованог на оштем полету и ентузијазму, довео је до истицања дијалога, консензуса и пожељности поштовања кохезивних друштвених норми. Развијају се функционалистичке социолошке теорије, засноване на вери у плурализам, као политички израз демократије. Током овог периода, друштвене разлике су мање видљиве, на снази је општеприхваћени друштвени консензус о заједничким напорима за оздрављење привреде и друштва; назиру се корени идеје "прогреса", као пожељног и очекиваног правца развоја друштва. Друштво тежи ка стабилности, позитивној мотивацији и напретку. Масовни медији рефлектују овај нормативни консензус и функционишу као један од основних интегративних механизма. Обезбеђују стабилност плуралистичког друштва тако што учвршћују консензус који већ постоји, који је формиран мимо њих, па су зато њихови ефекти позитивни и безопасни. Уместо до

---

¹⁵⁰ Чини се да је реактуелизације Маклуана почела са утицајним сајбер часописом "Wired", који је Маклуана прогласио за свог "ментора", преузимајући неке његове идеје и поставке; између осталог преузета је идеја "психоделичног вртлога" текста и слика, коју су Маклуан и дизајнер Квентин Фиоре развили у књизи "The Medium Is the Message"; након тога, долази до поновног објављивања Маклуанових најпознатијих дела "Гутенбергова галаксија" и "Разумевање медија" које достижу велике тираже и побуђују интересовање млађих теоретичара; као недвосмислен доказ његове актуелности, развија се јавна полемика између његових "присталица" и "противника", чиме Маклуан поново постаје омиљена тема међу салонским теоретичарима медија и студентима.

тада веома фреквентног појма "пропаганда" уводи се појам "комуникација", који деловању медија даје другачији основни предзнак.

Средином шездесетих година двадесетог века, Јозеф Клапер, у својој студији "Ефекти масовних комуникација"¹⁵¹, заокружује основу за дефинисање "појачавајуће доктрине" (Reinforcement Doctrine), којом се ефекти деловања медија свде на појачавање постојећих ставова, односно њихово учвршћивање, аргументовање и потврду.

Тиме је прокламована теорија која ће убрзо постати општеприхваћена. Захваљујући "појачавајућој теорији" претходни теоретичари медија су окарактерисани као романтици занети новим медијима, који су, стога, преценили и предимензионисали њихово деловање. По "појачавајућој доктрини", перманентно излагање публике неком медију довешће до благе корекције њихових претходних ставова, што је наглашено чињеницом да свако бира ону медијску поруку којој је склон, чиме доприноси уклапању медијске поруке у претходно усвојен систем вредности и ставова. Најређи модел деловања медија је конверзија, до које долази само у специфичним околностима, и код посебних група јавности.

"У овој традицији и данас се цитира позната формулација Бернарда Берелсона: *Неке врсте комуникације о неким темама, доведене до пажње неке врсте људи, под неким условима, изазивају неке врсте ефеката.* Њена неодређеност узима се за доказ врхунског академског опреза, али и за сведочанство о тешкоћама у доказивању медијског утицаја. Дакле, медији не утичу, врло мало мењају, а највише учвршћују уверења која већ постоје".¹⁵²

Но, убрзо постаје јасно да "неделовање медија" у правцу конверзије ставова и вредности публике ништа не говори о моћи и ефектима медија, али пуно говори о доминантним медијским порукама које су производ социјалне средине, усмерене на очување постојећег, односно на потврду постојећег друштвеног, економског и психолошког концепта.

Овакви ставови деловали су опуштајуће и отрежњујуће у односу на деценије доминације теорија о драматичном деловању медија на јавност, на друштвене

---

¹⁵¹ Klapper, J. (1960) *The Effects of Mass Communication*, New York: Free Press.

¹⁵² Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Реч, број 64, стр 167.

групе и на појединца, али и на друштвене процесе и структуре. Прихватање појачавајућих теорија доводи теоријске минимализације ефеката медија, чиме отпочиње дуг период теоријског слепила у односу на чињенице. Готово драматичан пораст улагања нових индустријских грана у рекламирање путем медија, посебно електронских, представља само једну од чињеница са којима овај теоријски правац није био спреман да се суочи¹⁵³. У области теорије, веома брзо је суштински кориговано уверење да су медији моћан инструмент утицаја на ставове и понашање публике. Мекши видови ове теорије истицали су да је утицај медија релативно мали, али да се његов стварни обим не може прецизно утврдити истраживањима, пре свега због испреплетености деловања медија са другим факторима утицаја, као и због "чињенице" да је деловање медија могуће само усред дуготрајне перманентне изложености њиховом утицају. Због свега тога заступници појачајуће доктрине сматају да медији много више учвршћују него што мењају постојећа мњења! Дакле, медијске поруке врло мало, или чак ништа, не могу да измене у когнитивном пољу појединца али зато помажу да се учврсте ставови који већ постоје.¹⁵⁴

Паралелно са јачањем "појачавајуће доктрине" као теорије којом се у оквиру функционалистичког приступа дефинише социјално стабилизујућа улога медија, овим тврдњама се оубличава и схватање о "минималним медијским ефектима" (минимал еффецтс модел).

Значајна новина до које долази у овом периоду је замена дотадашње анализе пропаганде, анализом *комуникације*, што постаје основа за успостављање комуникологије као академске дисциплине, на којој ће се убудуће темељити истраживање медија, медијске поруке, њеног креирања, дистрибуције и пријема. Лазарсфелд и Мертон, тако, комуникацијско истраживање успостављају као сукцесора застарелог истраживања пропаганде.

Најзначајнију емпиријску потврду уверењу о минималним медијским ефектима обезбедила је серија Лазарсфелдових истраживања изборног и политичког понашања.

---

¹⁵³ Поред економске пропаганде, утицај "celebrity" на одевање, понашање, систем вредности, стил живота, као и систематски пораст обима политичке пропаганде, свакако представљају чињенице које су директно противречиле основним поставкама ове теорије.

¹⁵⁴ Klapper, J. (1960) *The Effects of Mass Communication*, New York: Free Press, str 14.

1.3.1. Лазарсфелдова *Мана поља медијских истраживања*

Савремена теорија медија сврстава Лазарсфелда у теоретичаре који су обележили време у коме је утицај медија сведен на појачавање већ постојећих ставова, односно на њихово оснаживање. Чињеница да је тај период трајао веома дуго (практично од објављивања његови истраживања у *Бироу за примењена и социјална истраживања*¹⁵⁵, до пред крај двадесетог века), као и општа прихваћеност *теорије појачавања*, након одбацивања ове теорије довели су до одбацивања укупног Лазарсфелдовог опуса. Тиме се у теорији медија поновила судбина која је задесила Бењаминово схватање током доминације теорија појачавања. Стога је важно нагласити изузетан допринос који је Лазарсфелд имао на методологију истраживања деловања медија (тим пре, што су неке од његових матрица коришћене у овом раду). Предмет већине Лазарсфелдових истраживања, пре свега оних чији резултати су објављени у *Мани поља медијских истраживања* (1948. година), је **утицај медијских кампања на јавност**. Основни разлог што су резултати ових истраживања послужили као аргументи за концепт *појачања/оснаживања* је то што се Лазарсфелд у њима бавио готово искључиво **директним утицајем медија на ставове и мишљења великих друштвених група**, односно јавног мњења. Ти резултати, без обзира на број понављања адекватних истраживања, увек су изнова бивали потврђивани¹⁵⁶. Посматрана из данашње перспективе, његова *Мана* представља добар пример утицаја ауторитета на мишљење стручне, али и најшире јавности. Чињеница да је у време објављивања Лазарсфелдова *Мана* била толико иновативна, и истовремено тако добро аргументована налазима невероватно структурираних истраживања, да је дошло до одустајања од даљих истраживања утицаја медија. Изгледало је да је све решено, да нема разлога за даља истраживања, јер је готово преко ноћи постало општеприхваћено да је утицај медија – ограничен. Због тога његови бројни следбеници проналазе различите "истраживачке нише", односно "мале теме" или "подтеме" о утицају медија, које још има смисла истражити, полазећи, готово сви,

---

¹⁵⁵ Лазарсфелдов Биро се заправо бавио понашањем аудиторијума и садржајем медијског програма, успостављајући праксу коју су током шездесетих година двадесетог века прихватиле многе земље, између осталих и СФРЈ, да уз сваки већи национални медијски центар постоји и "Биро", или "Центар" за "истраживање програма и аудиторијума".

¹⁵⁶ Потврђују се и данас, с тим што савремени резултати указују на још мањи директан утицај медија, од оног о коме говори Лазарсфелд.

од општеприхваћеног става да медији могу само "појачати", односно "оснажити" већ постојеће ставове и мишљења.

За потребе овог рада добро је подсетити се неких чињеница везаних за Лазарсфелдове методе истраживања, односно полазних основа за успостављање метода анализе садржаја. У том смислу, значајна су два документа. Први је за многе истраживаче канонски документ, настао у сарадњи Лазарсфелда и Мертонa ("Масмедији, популарни став и организована социјална акција") за потребе симпозијума који је 1948. године организовао Лајман Брисон, након чега је Лазарсфелдов и Мертонов текст у више наврата поново штампан. Други текст је готово подједнако "канонски", мада мање позна широј јавности. То је Лазарсфелдов текст *"Истраживање комуникације и социјални психолог"*, објављен у зборнику Дениса Вејна *Трендови у социјалној психологији*.

У овим радовима Лазарсфелд је дао велики допринос употреби мултиваријансне анализе у социолошким истраживањима. Треба, међутим, имати у виду да се то дешавало у време када су се сабрали сви неопходни услови за коначну синтезу статистике, која успева да обезбеди дивергентне податке о друштвеној структури, и социолошког метода, који, у највећој мери захваљујући Диркему, поставља пред науку захтев за аналитичким сагледавањем појава и процеса, при чему се захваљујући статистици уочавају правилности, односно - појаве и процеси се издвајају из појединачне појавности.¹⁵⁷ Такође је значајно да су Лазарсфелд, Кендалова и Мертон су били непорециви ауторитети од средине четрдесетих до краја осамдесетих година двадесетог века, пре свега на пољу социолошких, посебно јавномњењеских истраживања, чији методи и модели истраживања су постали општи образац социолошких истраживања, као и свих истраживања медијског аудиторијума и односа између медија и аудиторијума/публике, како у Америци, тако и у Европи. Управо стога је разумљиво да је и Лазарсфелдова "појачавајућа" доктрина била општеприхваћена, мада је било очигледно да се њен сегмент који се односио на утицај медија у задржавању постојећег стања ("status

---

¹⁵⁷ 1839. године је основано Америчко статистичко друштво; средином 19. века Америка и Шведска су једине земље у којима се спроводи редован статистички попис који тридесетих година двадесетог века постаје разуђен, функционално усмерен и обogaћен многим категоријама које омогућавају укрштање података и аналитичко сагледавање функционалних веза између различитих пописних категорија; истовремено се развија статистика као метода која налази свој пут у многим наукама; зачетник и први значајан представник статистике, Нојман, доноси своју нову теорију из Британије у Америку и ту је развија.

quo" теорија), много више анализиран и критички разматран у Британским студијама културе, него у другим теоријско-истраживачким круговима.

Најцитиранији Лазарсфелдови закључци¹⁵⁸ тичу се: ограниченог утицаја медија (негирања омнипотентне теорије деловања медија), скретања пажње на међуљудске односе као канале којима се проширује, а временом и успоставља деловање медија унутар друштва; задовољство које медији пружају конзументима, што ствара услов за трајно везивање аудиторијума за медије, посебно за електронске.

У ширем контексту, Лазарсфелд и Мертон усмеравају пажњу на три функције медија. То су **конформизам, стање преноса и наркотички ефекат** (Кац их сврстава у "утицаје"). Под насловом Конформизам, аутори указују на афирмацију постојеће социјалне структуре, што је у медијима праћено непрекинутим и често ничим поткрепљеним конформистичким порукама. Полазећи од Диркемових схватања, они истичу да је у **електронским медијима конформизам симболично награђен, а девијантност симболично кажњена**. Такође, они прецизно наводе аргумент који ће постати један од најачих аргумената критичке теорије: **медији не само да одржавају статус кво, него и изостављају помињање алтернативних начина размишљања и понашања. Овај елеменат је веома важно имати у виду током анализе деловања/утицаја медија у латентној фази друштвених конфликта**, када медији избором тема, вокабуларом и предимензионирањем времена посвећеног доминантној теми конфликта онемогућавају пласман алтернативног мишљења и понашања, који остају незабележени, а за ширу јавност – непрепознати.

Британске студије културе узимају управо овај став (и чињенице које му иду у прилог) као полазиште за озбиљну критичку анализу деловања медија. Истичући наведени став Лазарсфелд (и Мертон) се, заправо сврставају у теоретичаре који су се окренули анализи самих медија, њихове позиције, начина деловања и врсте утицаја медија на појединце, друштвене групе и само друштво. Улога медија у стању преноса је, тако, одређена њиховом основном функцијом "агента конформизма". Нажалост, аутори никада нису даље развијали ову тезу, јер њихов

---

¹⁵⁸ У поменутом заједничком Лазарсфелдовом и Мертоновом раду има и деловања која никада нису привукли довољни пажњу стручне јавности, превасходно због недостатка атрактивности.

текст даље скреће на расправу о улози медија у потврди негативног статуса особа и политика, покрећући питање пожељности негативног реномеа.

Трећа функција коју Лазарсфелд и Мертон анализирају је наркотичка: све веће присуство информативно-политичких садржаја у медијима, може постепено довести до деполитизације јавности. Два су разлога за то: склањање грађана од политичких садржаја (бекство у забаву) и лажна слика о постигнутој (довољној) информисаности грађана. Касније, превасходно код аутора постиндустријских теорија, ови стваови ће бити анализирани у оквиру теме о засићености информацијама, која води у десензибилизацију публике и потребу медија да повећавањем драматичности информација одржавају неопходну тензију, која обезбеђује заинтересованост публике. Исти механизми посебно су наглашени у рату, као и у свим друштвеним конфликтима и кризама, када медији настоје да на повећано интересовање публике одговоре драматизацијом већ драматичне стварности, томе што ће обезбедити (због краткоће времена недовољно проверене) драматичне информације, које ће у току пласмана према јавности додатно драматизовати, или бар учесталим најавима им дати додатни значај. Томе медији обезбеђују своју свакодневну актуелност, везујући за своје садржаје интерес већ засићене јавности, стално појачавајући драматичност, како би се победила засићеност и отупелост аудиторијума.

Тек на крају есеја Лазарсфелд и Мертон се баве условима под којим кампање масмедија могу бити успешне. Услови који они наводе су: **монополизација, каналисање и суплементација**, комбиноване са **реторичком манипулацијом унапред одређеним вредностима аудиторијума, и са деловањем социјалних мрежа у које је појединац уплетен.**

Анализа утицаја медија на велике друштвене групе и јавно мњење, у време распада СФРЈ, представља својеврстан експеримент *ин vivo*, јер су постојали управо ови услови које Лазарсфелд наводи као неопходне за успешне и ефикасне кампање масмедија.

Модел секундарног истраживања изнетог у овом раду, преузет из Лазарсфелдове мапе поља медијских истраживања, објашњен детаљно у раду који се сматра

основним за овај тип истраживања¹⁵⁹. Варијабле са којима се оперише нису осмишљене у циљу провере унапред задатих хипотеза, тако да се у закључцима анализе могу појављивати само теоријска објашњења конкретних друштвених појава и процеса, који често не дају заокружену слику, са свим неопходним елементима, али пружају недвосмислене доказе деловања (у узорак одабраних) медија на јавно мњење у датом моменту.

На њиховим резултатима истраживања развиће се, нешто касније, утицајни приступ истраживања публице који њену везу са медијима разматра са становишта користи и задовољства, коју, између осталог, заступа Далас Смајт, један од доајена критичких студија (посматра публику као главни медијски производ). На темељима наведених истраживања настаје теорија по којој медији креирају и одржавају потрошачке навике публице, док публика у том процесу постаје - роба. Задатак медија, по њему, није производња програма (медијских садржаја) већ испоручивање публице великим оглашивачима.

"Новонастала истраживања указују како медији доприносе "култивацији перцепције" у складу са владајућим поретком, да су моћан инструмент социјалне контроле и продукције пристанка на постојеће услове у друштву и да доприносе очувању хегемоније као један од главних идеолошких државних апарата. А све то јесу елементи за тврдњу о медијској моћи. Пред теоријом се тако отворио један сасвим другачије формулисан проблем: не да ли су медији моћни или не већ зашто су масовни медији тако моћни браниоци статуса quo, зашто учвршћују уверења која су већ доминантна и каква је њихова улога у иницирању, или чак индучовању, ставова које потом утврђују и ојачавају?"¹⁶⁰

1.3.2. Британске Студије културе

Британске студије културе представљају теоријски правац који се појавио шездесетих година двадесетог века у Енглеској, а најзначајнији представници овог правца били су везани за Бирингемски центар за савремене студије културе ("Бирмингемска школа"). Полазећи од Грамшијевог модела хегемоније и

---

¹⁵⁹ Kendall, P.L. and P.F. Lazarsfeld, (1950), Problems of Survey Analysis, pp 133-197, in Merton, R.K. and P.F. Lazarsfeld (eds) Continuities in Social research, Glencoe, 1, The Free Press.

¹⁶⁰ Миливојевић, С., *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Реч, број 64, стр 153.

контрахегемоније, *Студије културе* настоје да превазиђу основне слабости Франкфуртске школе, односно да пронађу и схвате механизме коришћења културе у успостављању доминације, како би омогућили борбу против ње. Другим речима, Британске студије културе трагају за "контрахегемонијским" облицима отпора и борбе, верујући да поред институција које применом, претњом или подразумеваном подршком силе одржавају различита друштвена ограничења (војска, полиција, државне институције ...), унутар друштва делују и друштвене организације/снаге, које служе уклапању појединаца и група у доминантан поредак путем друштвено-културне хегемоније и доминације владајуће идеологије (црква, школа, медији).

Теоретичаре овог правца занимају, преваходно, механизми хегемонистичког деловања доминантних система мишљења, те могућности, модели деловања и снаге које могу пружити отпор хегемонистичким снагама у друштву, тако да је мноштво њихових радова посвећено анализама хегемонијских модела деловања, али и анализама, пројекцијама и могућим моделима деловања антихегемонијских снага, које се прецизно траже и проналазе у савременом друштву. Овим се *Студије културе* директно повезују са политичким пројектом који има за циљ трансформацију друштва од хегемонијског ка демократском, где су критика и отпор усмерени на системске, структурне односе различитих модела неравноправности, доминације и потчињавања. Њихова критика усмерена је, на оне производе културе и културне моделе који доприносе успостављању или одржавању доминације. *Студије културе*, слично постмодернистичком схватању медија бришу разлику између тзв. елитне и популистичке културе у вредносном смислу, анализирајући улогу сваког од релевантних медија у успостављању или разградњи и превазилажењу односа доминације. Занети анализом доминантних културних феномена/производа, међутим, многи аналитичари овог правца готово потпуно занемарују дела класичне и елитне културе, правдајући то њиховим малим (савременим) утицајем на друштво¹⁶¹.

---

¹⁶¹ Тиме постају директна опозиција теоретичарима и аналитичарима окупљеним око познатог британског часописа *Screen*, који придаје посебан значај делима модерне, односно значају и занемареном (потенцијалном) утицају који имају дела елитне културе.

Највећи значај *Студије културе* је, тако, у њиховом увиђању значаја медијске културе и њеног реалног и потенцијалног места у процесима доминације и отпора.¹⁶²

Даглас Келнер је веома значајан савремени представник Студија културе. Он указује на проблематичност термилолошких проблема који одсликавају однос теоретичара према предмету анализе. Између осталог, он критикује употребу појма "масовна култура", будући да, као пежоративан, ставља на нижи вредносни ниво производе културе који се масовно комуницирају путем медија. Такође, он критикује и коришћење (код нас веома одомаћеног) појма "народна култура", који се изворно односио на аутохтону културу створену/стварану у најширим слојевима друштва (радничка култура, рурална култура), комуницирану интерним и локалним каналима комуникације. Овај појам у модерној анализи се, међутим, најчешће користи да означи производе масовне културе, комунициране медијима масовних комуникација, намењене најширим слојевима, са циљем да се, кроз кокетирање са аутохтоним стилем "народне културе", избори за популарност у тим слојевима, будући да они представљају наобимнији део друштвене полулације. Келнер анализира и употребу појма "популарна култура", који је проблематичан обзиром да унапред квалификује неки производ масовне културе као "полуларан", односно као елеменат културе који има велики број поштоваоца/симпатизера. Због свега наведеног, он сматра да је оптималан појам "медијска култура", који није вредносно нити политички обојен, а подразумева обједињавање производа културе и начина његовог комуницирања. Тиме се уводи пракса обједињене анализе поруке (културног производа), начина његове комуникације (путем савремених медија масовне комуникације), а тиме и места и улоге коју тај производ има у друштвеном миљеу: "Медијска култура, отуда, представља доминантан облик и средиште културе у савременом друштву".¹⁶³

Будући да сферу културе сматра најбитнијом за одређење праве природе савременог друштва, Келнер тврди: "Медијска култура је, такође и поприште битке за контролу над друштвом... Медији и моћ су уско повезани, што отвара област проучавања културе **ка променљивости политике и кланице историје**. Они учествују у стварању нашег погледа на свет, јавног мњења, система

---

¹⁶² Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр.59.

¹⁶³ Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр.63-64.

вредности и облика понашања, и због тога представљају важно средиште политичке моћи и борбе."¹⁶⁴.

Овим се Даглас Келнер, мада на вербалном плану не изгледа тако, суштински приближава Маклуановој идеји да је медиј порука, односно да природа комуникације (комуникацијски модел) одређује цео процес комуникације, утичући не само на начин њене дистрибуције и пријема, већ и на процес обликовања саме поруке, контекстуални оквир креирања и пријема поруке и утицај који та порука, обзиром на модел комуникације - има. Један од примера који Келнер наводи је **несумњиво уживање публике у сценама насиља, које су друштвено прихватљиве**, у случају када се ради о елиминисању "лоших момака" од стране полиције (нпр. филм "Умри мушки"), који, по њему, представљају друштвено прихватљив модел понашања, на који је публика навикла уз холивудске филмове (у којима често и "добри" и "лоши" момци посежу за истим моделима насилног понашања. Такво насиље се контекстуално тумачи, од стране публике, у зависности од циљева које ликови из филмова постављају, односно у зависности од њихове друштвене улоге и личне мисије¹⁶⁵ (култ мушког насиља, као јединог могућег модела решавања насталих друштвених проблема или решавања последица катастрофа које узрокује непромишљено организовано или индивидуално људско деловање).

Рејмонд Вилијамс, Томпсон, Ричард Хогарт и други рани аналитичари британских Студија Културе, анализирају улогу медија у успостављања доминације над најширим слојевима (радничке класе) у Енглеској. У раним седамдесетим они прелазе на анализу улоге медија у стварању идентитета модерног човека, начина његовог посматрања стварности, понашања и његовог уклапања у доминантне културне токове. Они тиме, између осталог, објашњавају и чињеницу да се делови радничке класе временом уклапају у конзервативну друштвену мисао, која им, по њиховом месту у друштву не може бити блиска, јер одржава односе неравноправности и хегемоније која их угрожава. Крајем седамдесетих, теоретичари Студија културе се (захваљујући, пре свега, улози Маргарет Тачер) баве **ауторитарним популизмом нове конзервативистичке хегемоније**. За

---

¹⁶⁴ Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр.64.

¹⁶⁵ Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр.59.

теоретичаре овог правца, култура је моћно оруђе и извор хегемонистичке позиције, али и потенцијално моћно оружје у борби против хегемоније.

Дон Фиск, тако наглашава значај публице, која се својим отпором и специфичним контекстуалним тумачењем медијских садржаја, бори против културне хегемоније, придајући конзумираним производима сопствено значење, градећи од хегемонијских медијских садржаја извор сопственог задовољства, јер га посматрају из сасвим другачије перспективе¹⁶⁶.

Међутим: "Медијска продукција је... уско повезана с односима моћи и помаже репродуковању оних снага које поседују друштвену моћ, с једне стране промовишући доминацију, а с друге, пружајући појединцима могућност отпора и борбе".¹⁶⁷

За овај рад је битна Келнерова анализа знања, задовољства и моћи: **"Ми учимо у чему треба да уживамо и шта да одобравамо... Систем моћи и привилегија условљава, према томе, наша задовољства, учећи нас да тежимо за одређеним, друштвено санкционисаним задовољствима, а да друга избегавамо. Неки људи су научени да се смеју расистичким шалама, а други да осећају задовољство приликом бруталне примене насиља."**¹⁶⁸

Овај цитат је наглашен због значаја који може имати у анализи утицаја медија на велике друштвене групе навикнуте ("дресиране") да имају велико поверење у информативне садржаје изнете у централним електронским медијима у СФРЈ, на прелазу између осамдесетих и деведесетих година прошлог века. Битном променом основне поруке не губи се афирмативни став публице према изнетој поруци, већ долази до поједностављеног прихватања нове поруке услед стечене навике да се изнете поруке прихватају са максимумом поверења.

Добар пример сложеног односа између бунта (отпора) и његове медијске инструментализације даје Дик Хебдиц у делу *Субкултуре*, где анализира стилове

---

¹⁶⁶ Келнер, међутим, примећује да такав "отпор" не представља проблем за владајућу структуру, јер им је користан као својеврстан бенигни "вентил" за постојеће незадовољство друштвено маргинализоване група. Осим тога, он наглашава да се задовољство учи, те да је, стога директно повезано са дистрибуцијом знања и моћи (Фуко).

¹⁶⁷ Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр.76.

¹⁶⁸ Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр.71.

рок музике и културе младих, као облик отпора, али и као елемент комерцијализације овог субкултурног отпора у доминантну потрошачку културу.

С обзиром на то да се ради о правцу који је зачет почетком шездесетих, у основним елементима дефинисан крајем шездесетих година прошлог века, а траје и данас, разумљиво је да се ради о разубљеним идејама, које се током различитих временских периода, али и у различитим поднебљима концентришу око различитих циљева и доминантних идеја. Тако су у САД посебно неговане текстуалне анализе (анализе садржаја), које прелазе у семиотичке анализе, док је у Европи значајан удео имала анализа такозваних алтернативних друштвених праваца, маргинализованих друштвених група и њихове (потиснуте) улоге у медијској комуникацији, која води у зачарани круг њихове даље маргинализације.

1.4. Информационо друштво и постиндустријске теорије

Следећа теоријска оријентација која је медијима давала велики значај је **теорија постиндустријског друштва**. Та теоријска струја је имала много припадника од којих су најпознатији **Данијел Бел** и **Алан Турен**. Кључна теза ових аутора односи се на прелазак западних друштава из индустријског у постиндустријско доба, чија основна специфичност је **повећање значаја знања и масових комуникација**. Тиме су интелектуални ресурси означени као примарни у односу на производне, који се идентификују са (прошлим и превазиђеним) индустријским периодом. Актуелно, постиндустријско друштво бива препознато као друштво знања, односно *информационо друштво*.

С обзиром да аутори ове теоријске оријентације указују на огроман значај медија, они се, разумљиво, обраћају најпре идејама самог Маклуана, прихватајући Маклуанове поставке повезивања света путем електронских медија. Основна разлика између њих и Маклуана јесте у одбацивању Маклуановог појма глобалног села, уместо кога они користе појам *глобалног града* или *глобалног метрополиса*. "Ово стога, што у глобалној заједници, по мишљењу већине аутора, не долази до емоционалног повезивања јединки, односно развијања осећања помоћи и подршке, као што је то случај у примитивном селу, већ се успоставља,

првенство функционалних односа уз очување културних специфичности ужих група, што је специфично за градску средину."¹⁶⁹.

Медији и образовање су медусобно повезани и утичући један на другог, мењају друштво. Дакле, медији овде играју огромну улогу, али за разлику од Маклуана који им је дао пресудну улогу, они у теоријама постиндустријализма то место деле са науком.

Један од најистакнутијих савремених теоретичара је свакако **Мануел Каstelc**, који је доследно на трагу теорија о постиндустријском друштву. Године 1996, он објављује први том трилогије "Информационо доба", где заступа тезу да смо на прелазу векова на улазу у информационо доба. Индустријско друштво настаје и развија се индустријским револуцијама, медути, информационом револуцијом настаје нови облик друштва које је Каstelc назвао *умрежено друштво*. Такво новонастало друштво карактерише пресудна важност знања и информација. По њему, у оваквом друштву долази до стварања нових врста неједнакости, неједнакости у могућности коришћења нових информационих технологија. Разлике меду људима у оваквом друштву неће бити одређене новцем и количином слободног времена, већ знањем које је потребно да се користе нови комуникациони системи. Овом тврдњом, по којој образовање чини кључ међуљудске неједнакости проширују се теорије о постиндустријском добу, где образовање и наука играју значајнију улогу од економије.

Тврдећи да се културе састоје од комуникационих процеса, Каstelc сматра да се сви облици комуникације заснивају на производњи и конзумацији знакова. Стварност коју опажамо одувек је била виртуелна, јер је, по Каstelсу, опажамо кроз знаке и симболе. Данашњи медији, за разлику од претходних, не производе виртуелан свет, већ **свет стварне виртуелности**: "То је систем у којем је сама стварност (то јест људско материјално/симболичко постојање) у потпуности обухваћена, посве уроњена у виртуелну поставу слика, у измишљен свет, у коме појаве не постоје само на екрану помоћу којег се искуство комуницира, већ саме постају искуство. У медиј су укључене све врсте порука, јер је медиј постао тако

---

¹⁶⁹ Дабовиц, Д., (1998), *Глобални метрополис*, http://www.pravni-obrasci.co.yu/teorija/globalni_metropolis/index.htm, учитано 09. 12 2008.

обухватан, разноврстан и прилагодљив да у истом мултимедијском тексту апсорбује читаво прошло, садашње и будуће људско искуство..."¹⁷⁰

Колику важност Кастелс придаје комуникацијама и медијима можемо лако уочити и из става "... без анализе преображаја култура у оквиру новог електронског комуникацијског система, целокупна анализа информационог друштва била би у основи промашена"¹⁷¹

Кастелс истиче важност Маршала Маклуана, као првог теоретичара који је наслутио специфичну улогу медија у модерном друштву, остављајући га ипак историји опаском да су његове идеје значајне колико и превазиђене, самим новим медијима који су се појавили након њега, као и новим карактеристикама медијске комуникације.

У међувремену су се десиле многе технолошке промене, појавио се компјутер, затим интернет и сателитска телевизија. Све те појаве довеле су до значајних промена у друштву, а једна од најзначајнијих последица нових технологија је **диверзификација масовне публике**. Са повећањем броја телевизијских канала, појавом Интенета, као интерактивног медија у коме појединац бира сајтове које гледа, полако нестаје масовна публика, делећи се у мање сегменте. Ово је један од важних друштвених процеса, са несагледивим последицама, који раније теорије масовне културе чини застарелим и неприкладним за све сложенију друштвену стварност.

1.5. Утицај медија на креирање стварности - теорије постмодернизма

У супротности са теоријама постиндустријског друштва и Кастелсовом теоријом информационог доба, које прелаз из једне епоху у другу виде као континуран процес, јавља се постмодернистичка друштвена мисао. Постмодернистички теоретичари сматрају да је дошло до радикалног раскида између доба модерне, која је трајала до другог светског рата, и постмодерног доба, које више нема ничег заједничког са претходном епохом.

Жан Бодријар један је од водећих теоретичара постмодерне који је медијима посветио много простора у своме раду. "Наступила је, тврди Бодријар, нова ера у

---

¹⁷⁰ Kastels, M., (2000), *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden marketing, str. 400.

¹⁷¹ Kastels, M., (2000), *Uspon umreženog društva*, Zagreb, Golden marketing, str. 358.

којој нова технологија, медији, кибернетички модели, информациони процеси, забава и индустрија знања, замењују индустријску производњу и политичку економију као организациони принцип друштва".¹⁷² Ново друштво које је настало је друштво хиперреалности и симулације. Од свих технологија које данас утичу на друштво, масовне комуникације имају најјаче дејство. Појава масовних медија изменила је наше животе. Телевизија, у ствари, не представља свет онаквим какав јесте, већ **дефинише свет у коме живимо**. "Више не постоји реалност коју посматрамо са телевизије, реалност је само низ слика са телевизијског екрана"¹⁷³.

Доба масовних медија ствара **свет хиперреалности**, а тај свет је саздан од слика које немају ослоња у спољашњој реалности, већ своје значење добијају од других слика које такође не реферирају ни на шта. "Налазимо се у универзуму у коме има све више информација, а све мање смисла".¹⁷⁴ "Информација гута своје сопствене садржаје."¹⁷⁵

Медији, по Бодријару, врше *имплозију друштвеног* у масама. Сви садржаји смисла су апсорбовани у доминантом облику медија, тако да тај медиј, сам по себи, представља догађај. Медутим, не ради се само о имплозија поруке у медијима, него се упоредо дешава имплозија медија и стварног у некој врсти бесмисла. У овако насталој бесмислици не може се сазнати јасно шта је медиј. По Бодријару, када је Маклуан рекао "медији је порука", он је истовремено означио крај поруке, али и крај медија. Медиј више није посредник између стварног и гледаоца. **Медији је стварност, медиј је догађај, стварност је укинута.**

Тако, као и некада Маклуан, кључну улогу у данашњем друштву даје медијима, с том разликом што је Маклуан говорио о утицају медија на друштво и променама до којих у друштву долази због глобалног деловања медија, док Бодријар говори о квалитативним променама људске стварности посредством медија, који директно учествују у креирању нове стварности и нових релација унутар те стварности. Савремени медији не само да играју централну улогу, већ и дефинишу свет у коме живимо. Они су укинули реалност, стварајући хиперреалност која нема ослоња у

---

¹⁷² Дабовић, Д., (1998), *Глобални метрополис*, , http://www.pravni-obraci.co.yu/teorija/globalni_metropolis/index.htm

¹⁷³ Гиденс, Е., (2003), *Социологија*, Београд, Економски факултет

¹⁷⁴ Бодријар, Ж., (1991.), *Симулакруми и симулација*, Нови Сад: Светови, стр. 84.

¹⁷⁵ Бодријар, Ж., (1991), *Симулакруми и симулација*, Нови Сад: Светови, стр. 83.

стварности (пример: Бодријаров текст из раних деведесетих година прошлог века "Рат у заливу се није десио", у коме тврди да је то био медијски спектакл, а не рат.)¹⁷⁶.

Денис Мек Квин, један од данашњих водећих теоретичара медија, у својој књизи "Телевизија" пише: "Медутим да не бисмо запали у тврдњу да се телевизија мора изучавати, боље би било поставити питање с друге стране: можемо ли уопште себи дозволити да не проучавамо нешто што заузима средишње место у модерном друштву?"¹⁷⁷

Као један од најангажованијих, при том и бескомпромисних, мислилаца данашњице, Бодријар је, само месец дана након терористичког напада на "куле близанце" Светског трговачког центра на Менхетну, у француском Монду (*Le Monde*¹⁷⁸) објавио текст Дух тероризма ("*L'esprit du terrorisme*"), у коме образлаже културолошки значај конфликта најразвијенијих земаља садашњице и "тероризма"¹⁷⁹, као и улогу коју у том конфликту има симболичко поништавање противничких икона.

На крају овог текста, **Бодријар подвлачи да би тероризам без медија био ништаван**, односно да је оно што је, са становишта хегемонистичких сила глобализације неопростиво у тероризму, управо његово коришћење медија и разорност његовог коришћења модерних средстава комуникације, на којима управо и почива сама глобализација као процес.

1.6. Режиc Дебре –медиологија

Покретањем Свезака медиологије ("*Cahiers de mediologie*"), Режиc Дебре 1996. године официјелно промовише појам и установљава *медиологију*,¹⁸⁰ за коју сам

---

¹⁷⁶ Илустративан текст на исту тему налазимо у књизи Дагласа Келнера, "Медијска култура", у којој он тврди да се пред почетак тог рата и за време његовог рајања, у штампи САД није појавила ни једна истина, да су и грађани САД и Ирака гледали исте програме, како би "сазнали шта се дешава".

¹⁷⁷ Мек Квин, Д., (2000) *Телевизија*, Београд, Клио, стр. 16.

¹⁷⁸ *Le Monde*, (3. 11.2001. године) Архива интернет издања "Le Monde"-а, http://www.lemonde.fr/cgi-bin/ACHATS/acheter.cgi?offre=ARCHIVES&type_item=ART_ARCH_30J&objet_id=678434, учитано 7. децембра 2009. године.

¹⁷⁹ Овај текст ускоро прераста у Бодријарову књигу "The Spirit of Terrorism: And Requiem for the Twin Towers", која је од 2002. године, када је објављена, до данас - изазвала и изазива веома бројне и исто толико различите коментаре, критике и питања.

¹⁸⁰ <http://www.mediologie.org/> i <http://www.regisdebray.com/>, учитано 1. фебруара 2010. године.

тврди¹⁸¹ да, упркос суфиксу "логија", нема амбиција да буде доживљена као нова научна дисциплина, већ као **начин промишљања и изучавања медијских феномена**. Дебре први пут користи овај појам у својој књизи "Моћ интелектуалаца у Француској"¹⁸², која је објављена 1979. године. Током излагања "*Cahiers de médiologie*" (од 1996. до 2004. године), укупно је штампано 18 бројева, с тим да су тек у 6. броју, у тексту "Зашто медиологија" ("*Pourquoi des médiologues*"), из 1998. године, децидно објашњени принципи медиологије као науке/научног покрета/идеје, која је у петходних 5 бројева у доброј мери била дефинисана самим избором тема и објављених радова.

Користећи свој имиџ интелектуалца, револуционара и мислиоца, Дебре у "*Le Monde Diplomatique*" (број од августа 1998. године) објављује својеврстан манифест медиологије у тексту "Шта је медиологија" ("*Qu'est-ce que la médiologie?*"), где као седам основних полазишта медиологије наводи:

1. "Утицај идеологије не може се анализирати из идеолошке перспективе. Скривена динамика "реализовања идеја у историји" је да траже своје материјалне форме и низове трансмисије.
2. Трансмисија, или транспорт информација у времену, се мора строго разликовати од комуникације, или транспотра информација у простору, чак и ако се оне у стварности комбинују.
3. Ако је човек животиња која има историју, онда је небиолошка, вештачка трансмисија друго име за људску културу. Животиње комуницирају; оне не трансмитују. (Оне знају поруку као сигнал, а не као ускладиштено наслеђе трагова).
4. Средства трансмисије, или медијски преносници симболичког система, имају двоструку природу: техничка средства (површине знаковних записа, процедуре кодирања, апаратуре за дифузију) су додата органским средствима (институције, језици, ритуали). Управо постојање хијерархизоване институције (или материјализоване организације), уз опрему (или организовану материју), разликује чин трансмисије од

---

¹⁸¹ Debray, R., (1999.), Qu'est-ce que la médiologie, *Le monde diplomatique*, стр.32; Извор: <http://www.monde-diplomatique.fr/1999/08/DEBRAY/12314>, учитано 7. маја 2009. године.

¹⁸² Debray, R., (1979), *Le Pouvoir intellectuel en France*, Paris, Editions Ramsay et Folio- Gallimard, Paris.

једноставног чина комуникације. Ако шематизујемо до крајности, "амерички" емпиризам тежи да привилегује технички аспект комуникација, а "европска" социологија политички аспект (у терминима франкфуртске школе, политички реализам и технички ангелизам; у терминима Маклуанове школе, технички реализам и политички ангелизам). Медиолог тежи да поново повеже *praxis* (пракса, материјална историја) и *tehne* (систематизовано знање).

5. Предмет трансмисије не постоји пре механизма његове трансмисије. На пример, како је показао Морис Сашо, нису лик и речи Исуса (порекло поруке) ти који су трансмитовани потомству преко Цркве Апостола и Отаца. Фигура Христа је образлагана током три века (вероватно почевши од Исуса из Назарета), од стране Хришћанске организације, кроз низ структурираних културних матрица (јеврејска, грчка и римска). Историцистичка илузија се састоји у приписивању "порекла" (Исус, Маркс, Буда, Фројд итд.) каснијим формама веровања.
6. Начини трансмисије симболичких система у модерној ери нису одвојиви од начина физичког транспорта, и њихово укрштање конфигурише технички детерминисану "медијасферу" (одређену конфигурацију у времену и простору). Медиолошко виђење настоји да се посвети и локомотивама као машинама, као и симболичким машинама. На пример, парови телеграф - железница после 1840, телефон - ауто, радио - авион, телевизија - сателит итд.
7. Медијум или превозно средство није одмах доступно нашим сензорима перцепције. Оно мора бити конструисано путем операције интелектуалне анализе. Разуме се, према томе, да се појам медија неизбежно враћа на појам окружења (указујући на културну екологију), а одатле на појам техничке медијације (што произлази из феномена људске еволуције која још увек траје)."¹⁸³

У књизи "Увод у медиологију", објављеној 2000. године, Режи Дебре, између осталог, дефинише циљ медиологије: изучавање процеса, друштвених структура,

---

¹⁸³ Debray, R.,(1999.), *Qu'est-ce que la médiologie*, Le mond diplomatique, стр. 32; Извор: <http://www.monde-diplomatique.fr/1999/08/DEBRAY/12314>, прочитано 7. маја 2009. године.

деловања и односа који настају посредством или на темељу постојања и деловања медијума (а не изучавање самих медија).

У том контексту, као један од кључних појмова у медиологији, он дефинише "медијасферу": "Преовлађујући и најзначајнији процес јесте памћење и преношење трагова (типографско, електронско, дигитално, писмено). Том преовлађујућем процесу одговара одређена средина за пренос порука (и превоз људи), макроокружење које ћемо назвати "медијасфера". Она одређује врсту регулативних уверења, посебну временску димензију (или сопствени однос према астрономском времену) и одређени начин уједињавања заједница (не само у оквиру територијалног груписања".¹⁸⁴

Такво уједињавање заједница карактерише "колективна личност", односно "јединствени стил епохе, као скуп заједничких елемената у њиховим оруђима, формама и идејама. У оквиру овакве поставке, Дебре дефинише и периодизацију у којој развој људског друштва почиње "логосфером", као периодом усмене комуникације, наставља се "графосфером" (периодом писане комуникације, која свој процват достиже изумом штапме), док се данас налази у периоду "видеосфере", доба које је почело електроником, да би данас прерасло у "културу непрестаног протока" ("Архиве су закрчене, свеprisутност је коначно победила, а тренутност доживљава врхунац и *live* преносима".¹⁸⁵ Објашњавајући суштину медијасфере као унутар себе плуралистичке, мада јединствене (паралела са биосфером и њеним подсистемима-биотопима), Дебре даје ироничну, мада тачну дефиницију мере успешности медија, односно *принцип минимакса*: **"медијум који пренесе максимум информација до максималног броја прималаца уз минималан трошак и минималну запремину, заузету површину, или трајање"**.¹⁸⁶ До смена медијасфера, као периода доминације једне врсте медија, односно доминантног типа комуникације и на њој заснованих односа, долази захваљујући техничко-технолошким изумима и окружењу способном и спремном да их интегрише/подржи. Истовремено, технолошка промена ка новој медијасфери, значи и промену друштвеног статуса оних који имају превласт у одређивању значења (Дебре тај "преврат" дефинише као "субверзију кратког

---

¹⁸⁴ Дебре, Р., (2000), *Увод у медиологију*, Београд, Клио

¹⁸⁵ Дебре, Р., (2000), *Увод у медиологију*, Београд, Клио, стр. 60

¹⁸⁶ Дебре, Р., (2000), *Увод у медиологију*, Београд, Клио, стр. 61

споја, која се не открива одмах као таква")¹⁸⁷, при чему нови медиј, који уводи нове односе, на почетку увек представља деловање у корист старом поретку.

---

¹⁸⁷ Дебре, Р., (2000), *Увод у медиологију*, Београд, Клио, стр.63

2. КА НОВИМ МЕДИЈСКИМ ПОСТАВКАМА: ВИРТУЕЛНА И РЕАЛНА СТВАРНОСТ

Упркос Бодријару и значајном броју теоретичара постмодерне, медији јесу (и) посредници у комуникацији између човека и његових саплеменика. Током те, медијски посредоване комуникације међу људима, захваљујући самој природи медија, медијских порука/производа, али и контексту медијских порука, долази до специфичних процеса, током којих се, постепено и систематски, креира специфична варијанта стварности која тежи да постане самодоволна и релативно независна од *реалне стварности*. Таква, с почетка *аугментована*, а затим све више *виртуелна* стварност, тежи да се осамостали и постане доминантна у односу на *реалну* стварност. Први корак у осамостаљивању и доминацији виртуелне стварности у односу на реалну, је изазивање промена у реалној стварности на основу "података" из виртуелне стварности, чиме се реална стварност приближава виртуелној.

Наведени ставови ће се дискутовати и доказивати овом одељку.

Не улазећи детаљније у техничко-технолошку природу поруке која се преноси електронским медијима масовне комуникације (у које се сврстава и интернет, мада би по својим комуникацијским карактеристикама пре могао бити сврстан у медије *индивидуализоване* масовне комуникације), има смисла анализирати медијску поруку са становишта њене позиције у односу на реалност. То су, пре друштвених, доста прецизно урадиле техничке науке, управо за потребе изучавања и развоја савремених електронских аудио-визуелних медија.

Модеран човек има могућност да се, посредством медија, укључи у *стварност података*, које у датом времену и простору не може перципирати сопственим чулима, што га води ка новим сазнањима и информацијама. Тако у електроници постоји посебна област која се бави *проширивањем стварности додатним подацима*, чиме се креира специфична *аугментована стварности* (*augmented reality*).

Полазећи од природе надражаја на основу којих човек креира своју стварност, Милграм¹⁸⁸ је дефинисао *реалновиртуелни континуум стварности* ("Милграмов континуум стварности") на чијим крајевима се налазе две крајности:

Слика 1: Милграмов континуум стварности

- стварност коју перципирамо на основу природних надражаја – реална стварност, коју Милграм назива реално окружење,

стварност коју перципирамо на основу вештачких надражаја – виртуелно окружење, односно виртуелна стварност (*virtual reality, VR*).

Између две крајње тачке овог континуума (реално окружење на једном полу и виртуелно окружење на другом) простиру се **аугментована стварност** (*augmented reality, AR*), и **аугментована виртуелност** (*augmented virtuality, AV*). Између аугментоване стварности, аугментоване виртуелности, реалности и виртуелне стварности, не постоје јасне границе. Оне се могу посматрати само као континуум који се пружа између двеју крајности: у потпуности реалног, и - у потпуности виртуелног. Заједнички назив за аугментовану стварност и аугментовану виртуелност је **прелазна стварност** (*mixed reality*).

"Аугментована стварност јесте стварност проширена рачунаром генерисаним подацима, док аугментована виртуелност јесте виртуелност у коју се додају неки подаци из стварности".¹⁸⁹

¹⁸⁸ Milgram, P., Takemura, H., Utsumi, A., & Kishino, F., (1994.), *Augmented reality: A class of displays on the reality-virtuality continuum*, SPIE vol. 2351, n.p.

¹⁸⁹ Milgram, P., Takemura, H., Utsumi, A., & Kishino, F., (1994.), *Augmented reality: A class of displays on the reality-virtuality continuum*, SPIE vol. 2351, n.p.

Слика 2. а. Основни видео запис стварности

Слика 2.б. Аугментовани видео запис стварности

Слика 2: основни и аугментовани видео запис стварности

Другим речима: аугментована стварност је стварност која је уз помоћ медија проширена/допуњена реалним подацима, док је аугментована виртуелност вештачка, у реалној стварности непостојећа стварност, документована реалним подацима, за разлику од виртуелне стварности која је стварност за себе, без директне повезаности са реалном стварношћу. У реалној стварности број вештачких надражаја је занемарљив, у аугментованој стварности је мали, да би у аугментованој реалности вештачки надражаји чинили основни садржај, допуњен садржајима/подацима из реалног окружења. На крају, виртуелна стварност је у потпуности вештачки креирана, односно садржи само вештачке надражаје.¹⁹⁰

Најчешћи модел креирања аугментоване стварности је у видео записима, односно видео снимцима.

На слици 2 (2.а. и 2.б.) приказан је пример аугментације видео записа Стоунхенца, Велика Британија. Слика 2. а. приказује основни видео запис стварног стања рушевина Стоунхенца, док слика 2. б. приказује аугментовани видео запис, где је стварност проширена компјутерским 3Д моделом некадашњег изгледа храма/осматрачнице/опсерваторије. Аугментовани видео запис Стоунхенца омогућава кориснику да, на основу реалног видео записа, надограђеног уз помоћ

---

¹⁹⁰ Класична област примене аугментоване стварности је у преносима спортских догадаја, у архитектури, градевинарству, медицини, индустријском дизајну, едукацији, телероботици, инжењерингу, пројектовању и сл. При томе, аугментована стварност може бити онлајн (online) и офлајн (offline), у зависности од тога да ли се аугментација врши на снимку уживо (*live video*) или не.

научних, уметничких, архитектонских, математичких и астрономских знања о Стоунхенџу и мегалитским објектима тог доба у другим крајевима света, као и записима/предањима о претпостављеном изгледу Стоунхенџа у време његовог подизања, стекне представу о вероватном изгледу овог објекта¹⁹¹.

Питање односа медија и стварности, које подразумева значајно место медија унутар савремене стварности, уз разноврсна полазишта о улози медијских производа/порука у мењању/креирању стварности, у савременој филозофији, као и у естетици, теорији медија (медиологији?) бави се истим проблемом као и Милграмов дијаграм, посматрајући га из другог/других углова.

За филозофе двадесетог и двадесетпрвог века кључ за разумевање медија постаје појам *привида*, као кључни за разликовање онтолошког (технички свет медија) и онтичког (дериватни универзум виртуелних појава) приступа сагледавања реалности.

"Следећи овакво становиште, оправдано је рећи да је свет масовних и нових медија или тзв. сајберпростор (*cyber space*) опште медијске културе, конститутиван за данашње схватање стварности, што значи да је поимање реалности, а потом и свет на који се ова парадигма односи, под утицајем деловања медија масовних комуникација, Интернета и других комуникационих технологија, битно измењен".¹⁹²

Развојем и учесталим/продуженим конзумирањем медија масовних комуникација, у данашњем времену доживљај реалности је умногоме измењен.

Гинтер Андерс, у својој студији *Свет као фантом и матрица*¹⁹³, алудирајући на спрегу воље и представног света, онтологију мас-медија, види као дијалектички однос "фантомског" и "матричног" света, који се узајамно подржавају, тако што

---

¹⁹¹ Системи који аугментују "уживо" су: ARCHEOGUIDE (Augmented Reality-based Cultural Heritage Onsite GUIDE) system, Virtual Environment Ultrasound Imaging System, ANTS (Augmented enviromeNTS) и Interactive rooms System. ARCHEOGUIDE систем аугментује реконструкцију античких грађевина, на основу позиције и оријентације корисника на датом локалитету; Virtual Environment Ultrasound Imaging System аугментује ултразвучне слике плода на површину стомака труднице; ANTS аугментује стварност подацима потребним за управљање животном средином; Interactive rooms систем аугментује предмете у ентеријер – собу, чиме се испробавају различита архитектонска решења. Системи који аугментују снимак уживо захтевају коришћење Head Mounted Display (HMD) за презентацију аугментованог снимка кориснику.

¹⁹² Вуксановић, Д. (2006), *Прилог критичи онтологије медија*, Зборник радова ФДУ, (10), Београд, стр. 113-122.

¹⁹³ Андерс, Г., (1996), *Свет као фантом и матрица*, едисија Феномени, Нови сад, Прометеј.

матрична структура медија својом шематичношћу производи фантомске представе реалности, које су, у ствари, њен властити одраз.

Даље осмишљавање ове идеје налазимо у Деборовој теорији *тоталног спектакла*¹⁹⁴, а њену потпуно развијену форму у Бодријаровој симулацијској (ре)продукцији серије симулакрума.

Дефинишући основе теорије спектакла Дебор каже: "(2) Сlike одвојене од свих аспеката живота стапају се у јединствени ток ствари у којем претходно јединство живота више не може бити остварено. Фрагментарно опажана стварност регрупише се у ново, сопствено јединство, као одвојени лажни свет, предмет пуке контемплације. Специјализација слика света достиже врхунац у свету независних слика које обмањују чак и саме себе. Спектакл је конкретизована инверзија живота, независно кретање *неживота*. (3) Спектакл се у исто време испољава као само друштво, као део друштва и као средство обједињавања. Као део друштва, то је фокусна тачка наше визије и свести. Сама чињеница да је реч о одвојеном сектору говори о томе да се налазимо у домену обмане и лажне свести: јединство које спектакл постиже није ништа друго до званични језик општег одвајања. (4) Спектакл није само скуп слика; то је друштвени однос међу људима посредован сликама. (5) Спектакл не може бити схваћен као пука визуелна обмана коју стварају масовни медији. То је поглед на свет који се материјализовао."¹⁹⁵

По Дебору, спектакл је постао "владајући облик живота". У предговору трећег (француског) издања књиге "Друштво спектакла" ("*La Société du spectacle*")¹⁹⁶, Дебор јасно дефинише свој однос према таквом друштву: "Треба имати у виду да је ова књига писана са свесном намером да науди друштву спектакла".

---

¹⁹⁴ О судбини и одјецима "Друштва спектакла", сам Дебор, у предговору III француском издању (Guy Debord, *La Société du spectacle*, Paris, Gallimard, 1992.) каже: "Књига Друштво спектакла је први пут објављена у новембру 1967. године, у Паризу, у издању *Buchet-Chastel*. Немири 1968. учинили су књигу познатом. Друго издање, без икаквих измена, објавила је 1971. године издавачка кућа *Champ Libre*, која је 1984. променила назив у *Editions Gérard Lébovici*, у част убијеног уредника. Књига је редовно штампана све до 1991. Текст овог трећег издања идентичан је оном из 1967. године. Наравно, исто правило важиће и за друге моје књиге чије издавање припрема *Gallimard*; нисам од оних који се исправљају."

¹⁹⁵ Дебор, Г., (1992), *Друштво спектакла*, Београд, Породична библиотека, бр4, Анархија, Блок 45, Београд

¹⁹⁶ Debord, Guy, (1992), *La Société du spectacle*, Paris, Gallimard

Марк Тејлор и Еса Саринен у својим *Имагологијама (Imagologies)*, медијску слику стварности схватају као привид интерсубјективности, који визуелни медији, пре свега, телевизија, признају и третирају је као *ствар по себи*.

"Са постмодернизмом се сензитивност на промену историјских услова - од некадашње доминације *логике (врѹћег) завођења* до данашње *хладне фасцинације*, своди на сучељавање које рано конфронтирајуће стање у односу на медије преводи у тоталну *абсорпцију*, прелазећи, на тај начин, сликовито речено, од експлозивних расположења, исказаних на концертима рок музике, до плутајућих стања (између бића и привида) налик великој имплозији смисла, генерисаних у МТВ маниру."¹⁹⁷

Наша филозофкиња, Дивна Вуксановић то овако дефинише: "Филозофским речником речено: медијска реалност и јесте и није биће у класичном смислу речи, односно: она постоји, али се на њу не може применити онтолошки критеријум истинитости... О овој *симулираној реалности* можемо рећи само то да је она у својој основи естетична (дакле, чулна по свом пореклу), али и привидна (тј. да нема сазнајни значај у традиционалном значењу појма), те да не реферише ни на шта осим на себе саму, чиме се опажајно (само) утемељује као постојећа, попут технолошки генерисаног креативног опажаја, што своје постојање потврђује као континуирани низ перцепција-егзистенција".¹⁹⁸

У студији *Телевизијска култура (Television Culture)* Фиск даје сопствено виђење специфичног реализма медијских производа: медијску реалност он доводи у везу с традиционалним појмом реализма, тврдећи да медијски привид реалности, није "реалистичан" због тога што репродукује реалност, већ зато што производи "доминантни осећај реалности".¹⁹⁹ За њега телевизијски реализам представља "дискурзивну конвенцију", чиме се индиректно уводи нова категорија – фикциони, или прецизније – "договорни" реализам!²⁰⁰ Он се заснива на "хијерархији дискурса" ("Функционални реализам").

По Фиску, тај дискурзивни, функционални, "подразумевајуће-договорени" реализам, управо због такве своје природе, нужно репрезентује "доминантну

---

¹⁹⁷ Вуксановић, Д. (2006). *Прилог критици онтологије медија*, Архе, 3(5-6), 302.

¹⁹⁸ Вуксановић, Д. (2006), *Прилог критици онтологије медија*, Архе, 3(5-6), 303.

¹⁹⁹ Fiske J., (repr. 1999), *Television Culture*, Routledge, London and New York, 1987.

²⁰⁰ Fiske J., (repr. 1999), *Television Culture*, Routledge, London and New York, 1987, стр. 21.

идеологију"²⁰¹, која је по својој суштини увек специфична конструкција смисла у одређеном социјално-економском амбијенту.

Интернет као нови медиј унео је суштински нове проблеме у промишљање и изучавање медијских феномена и улоге медија у опстанку, креирању и развоју људског друштва. Два савремена теоретичара, Мајкл Хајм и Пол Вирилио најбоље одражавају готово потпуно супротстављене ставове две доминантне струје у савременој теорији о Интернету као медију, установљавању виртуелне реалности и месту човека унутар те реалности.

Мајкл Хајм у књизи *Виртуелни реализам (Virtual Realism)*, објашњава/прихвата сајбер комуникацију као нови модел комуникације између људи који такође попримају карактеристике сајберпростора унутар кога комуницирају. Он даље развија идеју о специфичностима, виртуелног реализма, који дефинише као "уметничку форму, сензибилитет и начин живота са новом технологијом"²⁰². За њега "виртуелност" представља "парадигму" или некакав посебни модел *виђења ствари*, под којим се може подвести готово сва емпиријска стварност, која на било који начин зависи од информатичких система који је производе. Овако схваћена реалност директно је повезана са савременом културом, постајући део процеса општег културног развоја, посредно се приближавајући прихватању синтагме "виртуелно окружење" (*Virtual environments*).²⁰³ За Хајма је комуникација човека и машине у оквиру сајберпросторне (*Cyber space*) комуникације "више еротска него чулна, више спиритуална него утилитарна"²⁰⁴

По Хајмовом тумачењу, боравак у сајберпростору ослобађа од заробљености телом, и омогућава улазак у свет *дигиталних идеја*: унутар електронске инфраструктуре, сан о идеалним формама, постаје сан о "ин-ФОРМА-цији". Особа у сајберпростору није ништа друго до још једна (или више) информација (идеја парафразирана у основи филмског спектакла "Матрикс"). Одвојена од физичког тела и његових ограничења, она има могућност да креира сајбер-тело, али и сајбер-личност, чије особине зависе од улоге особе у сајбер простору.

---

²⁰¹ Fiske J., (repr. 1999), *Television Culture*, Routledge, London and New York, 1987, стр. 25

²⁰² Michael Heim, (1998), *Preface*, u: *Virtual Realism*, Oxford University Press, New York.

²⁰³ Исто.

²⁰⁴ Heim, M., (2001), *The Erotic Ontology of Cyberspace*, in *Reading Digital Culture*, edited by David Trend, Oxford, Blackwell Publishing.

Специфична карактеристика виртуелног окружења је његова могућност да одговара физичким захтевима особе која у њему партиципира, чиме се превазилазе социјални лимити и већина видова примораности/нужности, али и сваке логике/рација који су утемељени изван виртуелне стварности. Овако организована реалност елиминише потребу за корекцијама реалног окружења, као и саме јединке у њој, јер се све корекције могу осмислити и реализовати у виртуелном окружењу. То је стварност у којој субјекти, објекти и процеси функционишу као знакови/значења чији смисао није изведен из референци са нечим спољашњим, већ из њихове релације са другим знаковима/значењима унутар виртуелне стварности.

Вирилијево тумачење "ВР феномена" креће се у другом правцу у односу на наведено Хајмово, између осталог и због његове беспоштедне критике "ВР феномена", којом се битно разликује од Хајмове анализе која има за циљ објашњење и прихватање те "нове реалности".

По Вирилију, виртуелна реалност представља неку врсту "метафизичког двојника" стварности, који постоји у сфери привида. Поред тога, Вирилије уводи читаву скалу "ВР феномена". Тако је за њега "телеприсуство" својеврсна *метафизика претње*, која постаје стигма за општу дезинтеграцију културних производа и вредности, а не специфична, у свету високих технологија дефинисана и операционализована језичка (софтверска) пракса, која подстиче културни развој и у њему на посебан начин партиципира, као за Хајма.

"Пошто свако присуство није присуство на даљину", каже Вирилио, "Телеприсуство ере мондијализације размене могло би да се уведе само на огромној удаљености. Удаљености која сеже до антипода на земљиној кугли, са једне на другу страну постојеће реалности, али метафизичке реалности која строго уређује телеконтиненте виртуелне реалности, која присваја главне садржаје економских активности нација и, према томе, дезинтегрише културе које су прецизно смештене у простору физике глобуса."²⁰⁵

Вирилијева критика нових електронских медија постаје тиме критика друштва нове реалности, која је заснована на логици виртуелне реалности, која нам је наметнута уместо логике реалног света: **"У ствари је немогуће јасно**

---

²⁰⁵ Вирилио, П., (2000), *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, стр. 14.

разликовати економски од информатичког рата, јер се ради о истој хегемонистичкој амбицији да се комерцијална и војна размена учине интерактивним."²⁰⁶

У међународној дебати поводом терористичког напада на Светски трговински центар, 11. септембра 2001. године, Пол Вирилио примећује да још нисмо потпуно схватили да је тај напад био *иконокластички*: усмерен на уништавање слика, односно на уништење трговинског центра као слике/симбола западно-капиталистичке репрезентације. Након овог, долази на ред трећи талас напада, наш сопствени, кога нисмо свесни: "напад телевизијских станица, презентација, не више репрезентација; уживо пренесене и свуда приказане презентације напада. Сада постоји још само једна слика и она се бескрајно понавља. Једини упоредиви пример који ми пада на памет јесте спуштање човека на Месец. И ту је у питању само једна слика и читав свет мора да верује у ту слику."²⁰⁷

---

²⁰⁶ Даглас К., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр. 31.

²⁰⁷ Вирилио, П., (2002), *Од терора до апокалипсе*, Нова Српска политичка мисао, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра,

3. ИНТЕРАКЦИЈА МЕДИЈА И ДРУШТВА – АНАЛИЗА МЕДИЈСКОГ СИСТЕМА СФРЈ

3.1. Настанак и опште карактеристике медијског система Југославије

Током деведесетих година, специјални извештачи Уједињених нација су, након посета подручјима бивше Југославије, у своје извештаје, по правилу, уносили и примедбе о деловању медија. Тако, Тадеуш Мазовјецки (*Tadeusz Mazowiecki*), специјални извештач кога је именovala Комисија за људска права Уједињених нација, у неколико наврата током 1993. и 1994. године, упозорава на негативни утицај "одређених средстава јавног информисања на југословенско јавно мњење". У свом *Специјалном извештају о медијима* из децембра 1994. године, он истиче: "Од почетка сукоба, информације које су објављивали медији у бившој Југославији у суштини су се састојале у националистичком дискурсу и свеприсутним нападима и увредама упереним против других народа. Не изненађује што је тај феномен директно довео до ужасних зверстава на бојиштима, као и на целој територији".²⁰⁸

У извештају "Политичка пропаганда и пројекат *Сви Срби у једној држави: последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*", који је на захтев Тужилаштва Међународног кривичног суда за бившу Југославију, саставио Рено де Ла Брос, редовни професор на Универзитету Ремс Шампањ-Арден (Француска), у уводном делу стоји констатација: "Из бројних извештаја, студија, чланака и сведочанстава произлази да је заједничка црта националних политичких програма у бившој Југославији присутних од краја осамдесетих година па до првих година трећег миленијума то што су их подржавали и омогућили медији који су постали највернији службеници националистичких странака на власти у појединим републикама."²⁰⁹

У истом извештају, Рено де ла Брос описује успостављање нове функције медија у СФРЈ уочи почетка сукоба: "Нове власти настале након слома бивше Југославије

---

²⁰⁸ *Специјални извештај о медијима*, Тадеуша Мазовјецког, специјалног извештача УН, именованог Резолуцијом 1994/72 Комисије за људска права УН-а, Е/ЦН 4/1995/54, прочитан јавно 13. децембра 1994, стр. 35

²⁰⁹ Рено де ла Брос, *Политичка пропаганда и пројекат "Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*, Извештај у процесу суђења Слободану Милошевићу пред Међународним судом за ратне злочине у Хагу, , стр 1, параграф 1

заиста су се послужиле медијима као оружјем које може да допринесе остварењу њихових краткорочних и дугорочних политичких циљева. Да би то остварила, свака власт је у својој републици настојала да завлада медијима на својој територији, а нарочито телевизијом, претварајући их у инструменте режимске пропаганде са задатком да се становништво *придобие* за своје политичке замисли и акције. Националистичка политичка пропаганда, чији су носиоци били средства информисања, припремили су и кондиционирали јавно мњење за рат, идући на тај начин на руку најгорим насиљима почињеним у оквиру националних политичких програма".²¹⁰

Нудећи, за потребе суда употребљив, кроки догађања који су довели до таквог утицаја медија, де ла Брос каже: "У Србији, Слободан Милошевић је свесно користио и контролисао медије за наметање лајтмотива националистичке пропаганде како би у очима грађана оправдао стварање државе унутар чијих би граница живели сви Срби, али и ојачао сопствену власт. Да би пропаганда ширена путем штампе и аудиовизуелних медија досегла пуну ефикасност, Милошевић се лично побринуо за контролу над средствима јавног информисања, ограничио слободу речи постојећим независним медијима - онемогућавајући их на све начине да информишу грађане - и будно пазио на то да се новинари држе званичне линије и прихватају идеје и програм власти: укратко, да поштују наметнуту дисциплину."²¹¹ Као додатни аргумент за ову своју тврдњу, де ла Брос, као и многи аутори, цитира познати пасус из књиге Борислава Јовића, у коме Јовић описује однос српског председника према медијима: "Можда нигде као у овој области није на директној вези држао све уреднике који су *хранили* јавност вестима, коментарима и уопште информацијама. Био је дубоко убеђен да грађани своје гледање на политичку ситуацију формирају на основу онога што се њима сервира, а не према њиховом стварном материјалном и политичком положају. Оно што није објављено, није се ни догодило - то је била Милошевићева девиза"²¹².

---

²¹⁰ Рено де ла Брос, *Политичка пропаганда и пројект "Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*, стр 1, параграф 4; де ла Брос се позива на Пејићеву изјаву из интервјуа Anne Brusy са Ненадом Пејићем, у *La Lettre de Reporters sans frontieres /Писмо Репортера без граница/*, децембар 1992, стр. 24

²¹¹ Рено де ла Брос, *Политичка пропаганда и пројект "Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе: И. Политичка пропаганда: дефиниције, основна начела и специфичности Југославије*, стр 2, параграф 4;

²¹² Јовић, Б., (2001), *Књига о Милошевићу*, ИКП "Никола Пашић", Београд, стр. 15.

Наводећи методе који су у Србији коришћени (превасходно од стране председника Милошевића, као неспорног лидера и носиоца моћи), у циљу успостављања контроле над медијима, де ла Брос у својој анализи (која је, након презентације у Хагу, постала веома цитирана и позната у свету), заправо понавља листу метода које помињу различити, превасходно домаћи аутори и тадашња опозиција. Де ла Брос, тако, издваја неколико основних метода успостављанаја државне контроле над медијима:

"- постављање новинара за које се сматрало да су превише независни, на ниже положаје у јавним медијима и, упоредо с тим, унапређивање оних који су ревно служили власти. Ако не би напросто добили отказ, најупорнији независни новинари били би изложени јавној осуди;

- увођење великих пореза и новчаних казни, повлачење дозвола за емитовање, одбијање дозвола за коришћење јачих одашиљача, обустављање снабдевања опремом неопходном за рад новина и радио-станица, организовање батинашких акција ради ограничавања, а понекад и онеспособљавања независних медија да српској јавности пруже алтернативне информације;

- напади на независне новинаре, од којих су неки хапшени, осуђивани, злостављани и оптуживани за издају због својих написа;

- коришћење утицаја на економски сектор и на правосуђе од стране политичких власти за вршење притиска на независне медије и новинаре."²¹³

Налази де ла Броса, као и других страних аутора који су се бавили овом темом, засновани су на реалним и релевантним доказима о примени ових и оваквих метода у пракси.

Оно што, међутим, недостаје у овим анализама, је узимање у обзир чињенице да су све време владавине председника Милошевића, односно у периоду припреме, реализације и завршетка ратова на простори бивше Југославије, у Србији, као и у другим ех-ЈУ републикама постојали и деловали независни медији. Такође, **они су били доступни јавности, мада ни у једној ех-ЈУ републици, јавност није**

---

²¹³ Рено де ла Брос, *Политичка пропаганда и пројект "Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*: И. Политичка пропаганда: дефиниције, основна начела и специфичности Југославије, стр 2, параграф 4

показивала претерано интересовање за независне медије²¹⁴. Стога је, за потребе овог рада, неопходно анализирати настанак и развој медија, али и укупног медијског система у СФРЈ, посебно у Србији, чији медији су предмет посебне анализе. Тиме бисмо требали прићи корак ближе схватању медијске ситуације крајем осамдесетих, која је омогућила методе, али и ефекте деловања медија током распада СФРЈ.²¹⁵ Овим се не аболтира утицај који су на слободу медија имале тадашње власти у републикама (па и у Србији), али се уместо црно-беле слике покушава успоставити разумевање медијског система СФРЈ и његове трансформације у неколико националних медијских система, што је био предуслов за њихово потоње деловање.

3.2. Специфичности медијске комуникације СФРЈ са светом

Враћање у рану историју медија на тлу Југославије (односно, мање више заокружених територијалних целина и држава које ће 1918. године ући у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и касније Краљевине Југославије), осим што би нас значајно скренуло са теме, омогућило би нам и неколико занимљивих увида, који би могли послужити као додатна аргументација за деловање медија у СФРЈ. Бављење њима, усмерило би, међутим, анализу у другом правцу.

За потребе овог рада, задовољићемо се констатацијом да је синдром "периферије" и релативне изолације у односу на развијени свет, у медијима на нашем простору, присутан од времена њиховог настанка. Прве књиге, као и прве новине, односно "магазини", на матерњим језицима заједница на простору некадашње Југославије, штампани су у иностранству. Тако су се прве српске књиге у XVIII веку штампале најпре у Русији, затим у Млетачкој републици, па у Аустрији. Слично је било и са првим новинама. Историја српске штампе почиње "Славно-сербским магазином", који је штампан 1768. године. Његов покретач и уредник био је Захарије Стефановић Орфелин, а часопис је штампан у Млетачкој републици, у штампарији чији је власник био Грк. Нешто касније у Бечу су штампане "Србскија новини", а затим и лист "Славно-сербскија вједомости". Почетком XIX

---

²¹⁴ Костић, Б., Бијачи, М., (1996), *Независни медији и локална заједница*, Отворени универзитет у Суботици у сарадњи са СОРОС фондацијом, Суботица.

²¹⁵ "Политичка истина рата на простору бивше Југославије још увијек чека да буде откривена, а то није само фактографија злочина и његових моралних и психолошких посљедица", каже Борис Буден, у тексту Бранкице Микић "Ко је крив", Економист, Број 115, 05. јул 2002. године

века, у иностранству су, неколико година, излазиле "Новине сербске". Карактеристика која је заједничка и за Србију, која је током кратког историјског периода постојала као независна и самостална држава²¹⁶, али и за све остале југословенске републике (које током свог историјског развоја пре стварања Југославије практично нису ни имале периоде самосталности и независности), јесте чињеница да су у њима култура, писменост и медији на сопственом језику, настајали касније него у другим европским земљама, прво као израз потребе и жеље, а тек потом и као манифестација економских, технолошких и политичко социјалних могућности.

Захваљујући томе, медији у некадашњој Краљевини Југославији, али и медији у СФРЈ, показивали су често свест о сопственој инфериорности у односу на "велике" медије²¹⁷. Таква ситуација довела је до једне специфичности, која ће се током ратова и криза на простору СФРЈ показати битном. Наиме, јавно мњење СФРЈ, као и медијски посленици генерално, а тиме и новинари, **сматрали су природним и нормалним сваки "увоз" медијских садржаја из Европе и света, али је, са друге стране био, практично у потпуности, закочен сваки покушај**

---

²¹⁶ Мада је један од митова распрострањених у Србији, мит о Србији као моћној и самосталној држави, чињеница је да је током последња два миленијума Србија постојала као самостална држава 329 година (од чега 70 година као вазалска држава), а као признат конститутивни елемент неке шире заједнице 74 године, што у историјским оквирима никако није довољна основа за "мит о српској државности". Након краткотрајне, од суседа непризнате творевине Вишеславића у 9. веку, прву - од стране суседа признату српску државу, формира Стефан Немања 1170. године. Она бива призната за краљевину 1219. године, у време Стефана Првовенчаног (током чије владавине је Српска црква добила аутокефалност, 1219. године). Након пораза од Турака на Марици 1371. године и на Косову пољу 1389. године, Србија је под влашћу династија Лазаревића и Бранковића постојала као вазалска држава, до коначног освајања од стране Турске 1459. године. Овај период обухвата укупно 219 година стварне самосталности, 70 година вазалске везаности за Турску, плус кратко раздобље династије Вишеславића за које се не зна колико је тајало. Пет векова након тога, самостална српска држава формира се после националне и социјалне револуције током Првог и Другог српског устанка, што је резултирало стварањем независне Кнежевине Србије, која је била међународно призната 1878. године. Од тада, самостална српска држава постоји до 1918. године (40 година), када је створена Краљевина Срба Хрвата и Словенаца, са Српском династијом на челу. Међајући политичко економске системе, али не и границе, ова држава постоји до распада, који, независно од формалних признања, почиње 25. јуна 1991. године, односно проглашењем независности Словеније и Хрватске (73 године). Укупно, самостална српска држава је пре овог века постојала 329 година, Србија као доминантан ентитет краљевине, са својом наследном династијом 28 година, и као равноправни елемент федерације 46 година.

²¹⁷ Група аутора, (1989), *Сећања, прилози за историју РТНС (1949-1989)*, књига 1, Форум, Нови Сад.

да медијски садржаји "изађу" из Југославије у свет²¹⁸. Непостојање тржишне утакмице, комбиновано са историјски утемељеним прихватањем инфериорности на пољу културе, карактеристичним за мале нације специфичног говорног подручја, довели су медијски простор СФРЈ у позицију претежно једносмерне комуникације са светом,²¹⁹ практично током целог периода оружаних конфликта, као и у периодима пре и после њих.

Донекле другачију слику дају активности ЈРТ-а (Југословенска радиотелевизија) на међународном плану. Развој ЈРТ-а је текао постепено, као резултат наглашеног хтења да се створи јединствени систем електронских медија, које је било присутно и у време пре настанка саме телевизије. Тако је 1948. године формиран савезни *Комитет за радиодифузну службу*, а две године касније државни *Секретаријат за радиодифузију*. Већ 12. маја 1952. године формира се државна радиодифузна институција са југословенским предзнаком (Југословенска радиодифузија), која после само два месеца постојања (9.7.1952.) бива прецизно дефинисана и ограничена доношењем савезне *Уредбе о ЈР*. Процес интеграције медијског простора се наставља и до краја 1952. године бива формирано *Удружење радио-станица ФНРЈ – ЈРД* (12.11.1952). Знатно касније (1957.), ЈРД добија Савет, као формални орган управљања, да би пар месеци након тога била званично дефинисана и *Начела рада ЈРД-а*, а 1958. године и његова програмска шема, која је прецизно одређивала систем "преузимања" централних информативних и специјалних емисија, као и систем "обавезне размене". Непосредно након покретања првог телевизијског студија и релативно редовног програма, 1958. године, бива званично формирана Југословенска радио-телевизија – ЈРТ (28.11.1958), која никада није званично престала да постоји (Милош Гавански је званично в.д. извршног директора од 2001. године до данас).

У складу са тадашњим законодавством, 1979. године се Самоуправним споразумом ЈРТ установљава као Пословна заједница 9 радиодифузних *организација удруженог рада*: Радио телевизија Београд, Радио Југославија, Радио телевизија Љубљана, Радио телевизија Нови Сад, Радио телевизија Приштина,

---

²¹⁸ Прве озбиљније продоре праве музички и филмски производи, који крајем осамдесетих постају изразито занимљиви окружењу, али и Европи. Била је то лабудова песма културе СФРЈ.

²¹⁹ Курспахић, К., (2003), *Злочин у 19:30, балкански медији у рату и миру*, ДанГраф, Београд, стр. 1-21.

Радио телевизија Сарајево, Радио телевизија Скопље, Радио телевизија Титоград и Радио телевизија Загреб. Локалне радио станице и регионални ТВ центри нису били непосредни чланови ЈРТ, већ су њихове интересе заступале одговарајуће матичне РТВ организације. Основни прокламовани задатак ЈРТ-а било је решавање "питања од заједничког интереса на националном и међународном плану кроз утврђивање заједничке програмске политике, производње и емитовања програма и развој техничких капацитета"²²⁰.

Овако конципирана ЈРТ се бавила мноштвом активности, међу којима се издвајају:

сарадња са међународним асоцијацијама кроз чланство и учешће у радним телима Европске уније за радиодифузију (*EBU*) и Међународне уније за телекомуникације (*ITU*);

- билатерална сарадња са више од стотину радиодифузних организација широм света (од којих је 2/3 било из "света несврстаних");
- усвајање прописа и стандарда у међународној радиодифузној теорији и пракси;
- учешће у међународним пројектима Цирком, Давид, Бабел, Еурека Аудиовисуел, Алпе-Адриа;
- сарадња са несврстаним земљама (стручне службе ЈРТ су биле стални Секретаријат РДОНЗ²²¹ и издавале месечне билтене, документа са конференција на енглеском, француском, арапском и шпанском);
- информисање стране јавности путем специјализованих емсија о СФРЈ;
- организовање обуке кадрова из неразвијених несврстаних земаља и курсева за техничке стручњаке у оквиру програма Унеско;
- сарадња са радио и ТВ станицама у Европи, Америци и Канади на емитовању програма за југословенске исељенике;
- медијско покривање значајних догађаја у земљи: Самит несврстаних у Београду (1961. и 1989), Олимпијске игре у Сарајеву (1984), Медитеранске

---

²²⁰ *Статут ЈРТ-а* (1975), члан 12.

²²¹ Радиодифузна организација несврстаних земаља.

игре у Сплиту (1979), Универзијада у Загребу (1987), сахрана председника Тита (1980) и слично.

Упркос модерној организацији, ЈРТ је била центар трансмисије политичке контроле из политичких центара ка радиодифузним организацијама. Политички постављено руководство ЈРТ је, стога, имало надређен положај у односу на све радиотелевизијске центре. То је било посебно видљиво на редовним годишњим сусретима републичких РТВ центара, на којима је било јасно да је пословање ЈРТ-а потпуно нетранспарентно. Једине јасне информације које су долазиле до републичких и покрајинских РТВ центара су биле "програмске шеме", односно јасан план - ко, када и шта шаље у "размену" и ко, када и шта прима и емитује.

ЈРТ је развијао комуникацију са европским медијским асоцијацијама, у мери у којој је са друге стране било интересовања за размену, али је највећи део те сарадње био усмерен ка несврстаним земљама, како у погледу "извоза" медијској производа, тако и у погледу едукације, трансфера технологија и менаџерских услуга.

У односу на развијене земље, ЈРТ посредством европских асоцијација већином преузима готове стране медијске производе, немајући ближи контакт са самим медијима. Такође, ЈРТ учествује у реализацији пројеката чији је покретач Европска радиодифузна унија, чиме постаје стални партнер у традиционалним културним и забавним пројектима. С друге стране, републички и покрајински центри су били лишени стварне комуникације са светом, **што је умногоме допринело својеврсној изолацији тих центара у односу на свет, након распада ЈРТ**. Додатни фактор који је допринео њиховој изолацији је крајње нејасна ситуација у вези са правним наследником ЈРТ, након проглашења независности Словеније и Хрватске, што се додатно компликовало оснивањем, а затим и укудањем "YUTEL"-а.

Поред наведеног постојали су и други разлози због којих медији из СФРЈ нису успевали да продру до страног медијског тржишта:

- заинтересованост страних медија у развијеним земљама за медијске производе из СФРЈ је била релативно мала;

- менаџери медија из СФРЈ нису били у стању да се укључе у међународну тржишну утакмицу, пошто нису имали готово никаква искуства са медијским тржиштем;
- ЈРТ је представљала директну препреку самосталном наступу РТВ центара у свету, јер је у потпуности контролисала ту комуникацију, као и сваки облик размене или купопродаје.

Таква ситуација обухвата значајан део разлога због којих су РТВ центри из СФРЈ, у току ратних конфликта деведесетих година, веома мало учествовали у креирању доминантне слике ратних догађања на Балкану. Та слика се, готово искључиво, формирала изван подручја СФРЈ. Може се, стога, рећи да је утицај домаћих медија на инострано јавно мњење о ратним догађањима на простору бивше СФРЈ обрнуто сразмеран утицају који су ти исти медији имали на домаће становништво.

Додатни разлог за овакав однос страних медија према домаћим медијима, као изворима информација, је смањен степен поверења страних медија у веродостојност информација које пласирају медији из СФРЈ, јер је веома брзо било јасно да све сукобљене стране раде на потпуној инструментализацији медија у ратнопропагандне сврхе.

Тако је у време ратних конфликта на простору СФРЈ, "истина" која је отишла у свет, била креирана готово искључиво од стране медија који нису са простора СФРЈ, што је умногоме допринело поједностављивању истине, и стварању црно-беле слике у којој је била општеприхваћена стереотипна подела на "добре и лоше".

Упркос деловању ЈРТ, пре југословенске кризе, упознатост јавног мњења развијених земаља са Југославијом била је минимална, осим у контексту једина три "оригинална југословенска пројекта": личности председника Јосипа Броза Тита, Покрета несврстаних и радничког самоуправљања, са којима је одговарајућа међународна стручна јавност била детаљно упозната, као и политичка елита у већини земаља. Услед смањене комуникације људи, роба и медијских производа из СФРЈ са светом, грађани развијених земаља нису имали практично никаква сазнања о Југославији, осим флоскуле "специфична

комунистичка земља". Тако је СФРЈ, мада европска земља, бивала изван интересовања грађана Европе.²²²

То ће свакако утицати да, **након избијања кризе на простору СФРЈ, настане ситуација у којој је, према свету могуће пласирати било коју "истину", односно објашњење у вези са распадом земље.** Грађани земаља "трећег света", односно земаља у развоју, са подручја Азије и Африке, били су много више информисани о животу у СФРЈ, него грађани Европе и САД, али је, у међувремену, значај ових земаља на светској политичкој сцени толико смањен урушавањем покрета Несврстаних, да то није могло утицати на употпуњавање ("бојење") црно беле слике балканских конфликта, која је отишла у свет.

Са отпочињањем распада СФРЈ, интересовање "великих" медија постаје изразито. Постоји велики број илустративних и озбиљних доказа о томе да домаћи медијски професионалци нису били у стању да се брзо прилагоде методама рада интернационалних и великих националних медија, што је битно утицало на њихову сарадњу.²²³ Ови примери показују да је између новинарства у развијеним земљама, које се најчешће називају демократским и оног у СФРЈ постојала велика разлика, која ипак, није била најизраженија у погледу опреме, техничких могућности комуникације и продорности, већ пре свега у области метода рада новинара.

3.3. Специфичне карактеристике медијског система СФРЈ

Медијски систем СФРЈ умногоме је био специфичан, што онемогућава његово препознавање у оквирима било које од класичних класификација медијских система. Тако, у општеприхваћеној Бертановој класификацији, која разликује четири основна типа медијских "режима" (ауторитарни, комунистички, либерални и режим друштвене одговорности), медијски систем тадашње Југославије може се посматрати само као мешавина све четири предложене категорије.

---

²²² Осим у земљама у којима се налазио велики број економских миграната из СФРЈ.

²²³ Случај "Вуковарске бебе" од 20. новембра 1991, који настаје на темељу неодговорне и нетачне изјаве домаћег фоторепортера "Ројтерс"-у, након чега се у једном периоду потпуно прекида сарадња релевантних страних медија са домаћим новинарима.

Опште карактеристике медијског система социјалистичке Југославије, које су веома **сличне медијским системима осталих социјалистичко-комунистичких земаља**, биле су:

- државно/друштвено власништво над медијима;
- функција *оснивача* припада политичкој партији (Комунистичка партија, касније Савез комуниста), "друштвено политичким организацијама" (Социјалистичког савеза, Савез синдиката, савез омладине) и друштвеним заједницама (Савезна скупштина, скупштине република, покрајина, општина)
- непостојање медијског тржишта;
- координирана централизована уређивачка политика свих медија;
- директан утицај политике једне партије на оснивање, организацију, финансирање и избор кадрова у медијима;
- доминација политичких тема;
- недопустивост непланираних и некоординираних критичких анализа у медијима;
- медијски и новинарски кодекси налажу потпуну посвећеност медија и новинара остваривању официјелно прокламованих друштвених принципа и комунистичког (касније *социјалистичког*) система вредности.

Ове карактеристике медијски систем Југославије задржао је током целог периода комунистичко-социјалистичког режима. **Ипак, у појединим периодима, тај систем је попримао и специфичне карактеристике, мењајући се временом, паралелно са променама које су се дешавале у друштвеном и политичком систему. Управо те нове, временом развијане карактеристике, довеле су до тога да медији и медијски системи СФРЈ постану специфични, што ће их битно разликовати од медијских система у осталим социјалистичко-комунистичким земљама.**

3.4. Фазе развоја медијског система социјалистичке Југославије

Грубо посматрано, у развоју медијског система послератне Југославије, могу се разликовати четири основне фазе:

- фаза централизованих политичко пропагандних медија у условима директне цензуре од стране државе и партије, са подразумевајућом аутоцензуром од стране новинара и уредника (од 1945. до 1953. године);
- фаза успостављања кохабитације медија и државе/политике, слабљење директне цензуре и успостављање финијих метода неметнуте аутоцензуре, уз постепено омогућавање слободе медијског изражавања у издвојеним областима (1953. до 1974. године);
- фаза децентрализације медија и њиховог претварања у националне медије (од 1974. до 1990. године).
- фаза власничке трансформације медија, појава независних медија, праћена систематском контролом медијске поруке и отвореном репресијом према независним медијима (од 1990. до 2009, до када се у раду прати деловање медија у Србији).

Пратећи развој медија у СФРЈ кроз ове фазе, доћи ћемо до значајног дела објашњења о деловању медија у време, пре и након, оружаних друштвених конфликта на простору СФРЈ.

3.4.1. Медијски систем Југославије од 1945. до 1974 године

У првим годинама након ослобођења земље и стварања "нове Југославије", комунистичка власт имала је подршку већине, представљала је политички и етички ауторитет, заснован на чињеници да је као "народно ослободилачки покрет" директно и одлучујуће учествовала у ослобађању земље од окупатора. Југославија је постала социјалистичка земља по сопственом избору, за разлику од осталих комунистичких земаља у окружењу (чиме је одређен и однос Југославије према Совјетском Савезу). Важан елемент стабилности послератне Југославије је и чињеница да је уставни поредак Југославије пројектован још у време рата, на заседању у Јајцу, 29. новембра 1943. године, када је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) прогласило да ће поратна Југославија бити федерација шест равноправних република, с тим да ће Србија имати две покрајине неједнаког статуса. Тиме је, још у време трајања другог светског рата, пројектован модел федералне државе који осигурава посебност и равноправну заступљеност свих "конститутивних" елемената федерације.

У периоду од 1945. до 1953. године, медији у Југославији се развијају на основу сопствених искустава (илегалне партизанске и СКОЈ-евске штампарије) и медијског модела успостављеног у Совјетском савезу. Основна обележја иллегалних медија су била: храброст, сналажљивост и посвећеност учесника у медијском процесу, али и низак професионални ниво (самоукок) већине учесника у креирању медијског производа, док је основно обележје совјетског модела медија била потпуна контрола свих фаза медијског процеса, што је подразумевало контролу тема, извора, модела обраде и презентације, речника, места и фреквенције објављивања. Поред тога, совјетски систем је подразумевао и потпуну контролу пласирања и употребе медијских садржаја, као и њихово усклађивање са друштвеним акцијама које је владајућа партија водила.

Инсистирање на постојању иллегалних медија, упркос ризику с којим је то било повезано, у периоду борбе за власт и борбе против окупатора, сведочи о очигледној уверености руководства КПЈ да је утицај медија велики и да се мора искористити. Резултат оваквог уверења било је и убрзано доношење првог закона о штампи у новоформираној држави (1946. године).

Медијски систем у послератном периоду је чинила централизована мрежа медија, чији контролни центар су била два министарства (информација и "агитпропа"), који су постојали на федералном и републичком нивоу. Ова два министарства су била задужена за медијско уобличавање и дистрибуцију информација из политичко-идеолошког центра у Београду, ка републикама и покрајинама, али и за прикупљање информација које су дистрибуиране у централу, ради евентуалног објављивања у медијима.²²⁴

Закон о штампи је дозвољавао да медије оснивају и издају искључиво политичке партије (партија), друштвено политичке организације и заједнице. Позиција издавача је одговарала позицији државног предузећа, што је значило да га финансира држава, која је постављала и директоре медија, одговорне пред државом и друштвом (партијом) за укупни рад медија. Слобода штампе била је номинално гарантована, али су модели њеног ограничавања били исти као и у другим комунистичким земљама (директоре и главне уреднике је

---

²²⁴ Gertrude Joch Robins, (1977), *Tito's Maverick Media: The Politics of Mass Communications in Yugoslavia*, Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press, 18.

постављао централни комитет, уредници су били лично одговорни да провере подобност информација пре њиховог објављивања, приступ ресурсима за штампу и дистрибуцију је био под државним надзором, агенција ТАНЈУГ је била једини извор и филтер вести за све медије).²²⁵ У овом периоду, медији све релевантне информације добијају или од ТАНЈУГ-а, или од министарства. Информације до којих долазе сами медији, морају да прођу контролу "виших партијских органа" да би могле бити објављене. **Закон о штампи из 1946. године забрањује "ширење публикација које би подстицале незадовољство, субверзивне активности, саботажу и насилно рушење уставног уређења; такође је кажњиво ширење лажних информација које угрожавају националне интересе"**²²⁶. Члан 6. Закона о штампи је забрањивао да издавачи, уредници и новинари буду особе које не уживају грађанска, или политичка права, као ни они који су "сарађивали са фашистичким или окупаторским организацијама", односно они који су припадали "домаћим издајницима" у које су првенствено убрајани "четници", "усташе", "домобрани", "недићевци" и "љотићевци", "балије", а од 1948. године и "ИБ-овци".

Стога је **основна комуниколошка карактеристика тадашњих медија у Југославији била клима аутоцензуре и потпуно ослањање на филтриране информације из официјелних извора.**

Током сукоба ФНРЈ са Совјетским савезом 1948. године, који је постао јаван избацивањем Југославије из Комунистичког информативног бироа, пред грађане младе државе постављено је ултимативо питање опредељивања између комунистичке интернационалне централе, која је значила безбедан опстанак и колективни "ход по познатом", и сопственог државног и партијског врха, који је од стране комунистичке интернационале маркиран као бунтовни и отпаднички. Занемарујући политички, економски, социјални и идеолошки изазов, који је за Југославију значио сукоб са Информбироом, односно Совјетским савезом, за нашу тему је значајан **метод обрачуна са дисонантним мишљењима, односно метод њиховог сузбијања.**

---

²²⁵ Курспахић, К., (2003), *Злочин у 19:30, Балкански медији у рату и миру*, одељак Сведоци Титовог времена; Џуда, Т., (2003), *Срби, историја, мит и разарање Југославије*, ДанГраф, Београд.

²²⁶ *Закон о потврди и изменама Закона о штампи*, Службени лист број 56 из 1946. године, страна 641.

Основно обележје свих метода обрачуна државе и партије са "неистомишљеницима" у овом периоду је било **брисање разлике између приватног и јавног говора**, што је створило атмосферу страха и несналажења, у којој је најбезбеднији модел понашања потпуна аутоцензура, комбинована са препознавањем и недвосмисленим изношењем "официјелних истина", прецизним понављањем допуштених и пожељних фраза, како оних које имају јасну логичну поруку, тако и оних које су рационално неразумљиве, али **имају печат политичке прихватљивости**.

Тиме је у овом периоду почела да се развија пракса да **јавно пожељан говор, говор који је био доминантан у медијима, садржи политичко идеолошке фразе и не допушта њихову логичку анализу. Сваки покушај анализе, који би имао за резултат демистификацију најфреквентнијих политичких флоскула, обележаван је као издајнички, односно недопустив**. Тако се захтевани однос партије и грађана умногоме приближава односу Цркве и верника (потпуно поверење у догму, без допуштања било ког метода провере).

"...битна карактеристика која је одредила основне комуниколошке моделе у Југославији је потпуна доминација колективних циљева, истина и ставова над индивидуалним, уз императив непрестаног усклађивања индивидуалног са колективним, односно подвођењем индивидуалног под колективни. Преваспитавање на Голем отоку имало је за циљ смо две ствари: ширење мреже денунцијаната и преваспитавање, односно присилно прихватање официјелних истина за личне".²²⁷

Комуникације медија и окружења подразумевала је поштовање неписаних правила и процдура. Између осталог, **у то време настају и нека комуникацијска правила која су трајно обележила медијски простор социјалистичке Југославије:**

- брисање разлике између јавног и приватног иступа (лишавање права на лични став, макар био исказан и у приватном окружењу);
- сурове, самовољне, ванзаконске и вансудске казне за неистомишљенике;
- постојање официјелних истина и официјелних ставова;

---

²²⁷ Курспахић, К., (2003), *Злочин у 19:30, Балкански медији у рату и миру*, ДанГраф, Београд, стр.5.

- обавеза познавања официјелних истина и ставова и њихово заступање;
- недопуштеност идеолошке, политичке, или логичке анализе официјелних истина и ставова;
- склоност режима ка брзој, ефикасној, формално образложеној или необразложеној, смени "дисидената";
- употреба новинарства као средства за усмеравање и креирање јавног мњења, унутар свих нивоа јавности (понекад је то значило и унутар републичких партијских елита, које су тек из медија сазнавале неке елементе "новог курса");
- употреба медија као средства за обрачун са неистомишљеницима (маркирање непожељних ставова и конкретних особа или група људи, њихова потпуна деградација и изопштавање, што је по правилу претходило формалном искључењу из партије, смењивању или формалној друштвеној деградацији, односно стигматизацији); "оваква пракса официјелно је установљена када је 1949. године оформљена група новинара, који су имали за задатак да прате дешавања у земљама 'источног блока' и да их организовано критикују, стално истичући грешке и проблеме, како би се у јавности направила што јаснија разлика 'демократске' Југославије и 'недемократских' земаља око Совјетског савеза";²²⁸
- **статус неистомишљеника је изједначен са статусом непријатеља;**
- неистомишљеници и "дисиденти" заштиту налазе у обраћању западним земљама, пре свега САД-у, што их наводи на исхитрене критике; често изостају покушаји тражења компромисних решења, а неистомишљеници које режим прогања заиста временом постају непријатељи тог режима, помогнути и финансирани из иностранства.

"Као илустрација ових 'правила' може послужити случај било ког дисидента који је преживео то време, а 'Случај Ђилас' (из 1954. године), вероватно представља парадигму свих наведених правила."²²⁹

---

²²⁸ Курспахић, К., (2003), *Злочин у 19:30, Балкански медији у рату и миру*, ДанГраф, Београд, стр.6-8

²²⁹ Курспахић, К., (2003), *Злочин у 19:30, Балкански медији у рату и миру*, ДанГраф, Београд, стр.7.

Након смиривања ситуације после сукоба са Информбироом, на темељима Уставног закона из 1953. године, у Југославији постепено почиње да слаби централизам и почињу да се назире обриси онога што ће бити названо "самоуправљање".

За медије, то је првенство значило **релативну самосталност медија као организација, али не и медија као информативних гласила**. У организационом смислу, најзначајнија новина је била слобода у запошљавању кадрова, осим уредничких и директорских, што је постепено довело до повећања професионалног нивоа, пре свега новинара и техничког особља у електронским медијима.

Део тадашње атмосфере у медијима, илуструје детаљ из интервјуа Александра Саше Ненадовића, уредника Политике (од 1969. до 1972. године), дат 12. априла 2000. године, телефоном: "Није наравно било могуће писати слободно о многим стварима, али било је то време кад је 'немогуће постало могуће': чак ни Стаљин, односно совјетски стаљинизам нису више били забрањене теме. Не само да су новинари могли да их описују и демаскирају без уздржавања, него су били чак и охрабривани да управо то чине. Та 'слобода антистаљинизма' била је значајна да би се отворила, поређењима између совјетског и нашег модела социјализма, не само дубока критика 'њиховог пута', него и да се, корак по корак, отвори пропитивање – међу храбријим уредницима и писцима – и домаће, Југо верзије социјализма"²³⁰

Овакви ставови представљају потврду чињенице да је процена позиције новинара, медија и слободе информисања од стране самих медијских професионалаца у то време била релативно позитивна, јер је настала на темељу поређења са позицијом новинара и новинарства у "источним земљама".

Период децентрализације политичког и медијског система Југославије (од 1974. до 1990. године)

Захваљујући дефинитивном "раскиду" са Совјетским савезом, који је међународно ефектуиран стварањем Покрета несврстаних, Југославија постаје земља која инсистира на "трећем путу", доказујући у многим областима да не одбацује

---

²³⁰ Курспахић, К., (2003), *Злочин у 19:30, Балкански медији у рату и миру*, ДанГраф, Београд, стр.8.

праксу карактеристичну за капиталистичке земље. У области медија, то доводи до постепеног отварања домаћих, пре свега електронских и специјализованих штампаних медија, ка страним медијским производима, који постају симболички представници "запада" на који се треба угледати, превасходно у погледу форме.

Овакав тренд односа државе према медијима постепено доводи до **привидног ослобађања медија од утицаја државе**, где се може наћи мноштво примера успешних продора нових идеја, нових модела изражавања и уклапања у светске трендове. Паралелно са тим, држава развија префињенија средства обезбеђивања друштвено пожељног понашања медија и друштвено пожељних карактеристика медијских производа.

Постепено, то иницира развој домаћег филма, музике која представља варијетете попа и рока, са повременим неуобичајеним стилским екскурсима ("мексиканска" музика као комбинација етничке хиспано музике и попа), од којих неки током седамдесетих бивају уклопљени у специфичан етно рок правац ("Бијело дугме", делом "Тајм"), који има озбиљну музичку продукцију и утицај. Музичка сцена Југославије битно се мења након студентских протеста 1968. године, када држава схвата да је подједнако важно омогућити стварање "културних вентила", као и пажљиво их, али дискретно – контролисати. Од раних седамдесетих година пажљивије се и дискретније усмеравају токови и праваци развоја културе, о чему најбоље сведочи прецизно дозирање рок музике кроз "програме за младе", студентску, омладинску, а касније и специјализовану штампу. Паралелно са овим процесом, одвија се и усмеравање "музике за младе" ка контролабилним музичким правцима, што подразумева елиминисање покушаја употребе музике у "контрареволуционарне" сврхе, односно изражавање ставова који су, са становишта државе/партије, непожељни за друштво. Тежња ка официјелној афирмацији "слободе стваралаштва", праћена сталном и пажљивом контролом државе над "идеолошком чистотом" стваралаштва карактеристична је и за однос државе према филму ("Рани радови", "Свибањска гигања", "Кад будем мртав и бео"), позоришним представама, књижевности (посебно ажурно су праћене књиге које у себи садрже националистичке идеје, или могу упућивати на њих, што би могло допринети стварању популарних дисидената, као што су Добрица Ћосић или Вук Драшковић, што их је предодредило за потоње лидере националистичког покрета). Истовремено, у Југославији су одржавани концерти светски познатих

рок група, основан је ФЕСТ као интернационални филмски фестивал, штампане су књиге познатих светских аутора, како класика, тако и модерних.

У таквој атмосфери привида потпуне слободе, након усвајања Устава из 1974. године, процес осамостаљивања медија се наставља, с тим што се појављује нова карактеристика тог процеса – слабљење централног утицаја федерације и постепено јачање утицаја република и покрајина у области културе и **стварању нових медијских подсистема који теже да се конституишу као засебни.**

Овај процес текао је постепено, са тихим освајањем простора у медијима, који је за многе грађане бивао тешко приметан. Истовремено, ефекти овог процеса су бивали све видљивији у финим променама до којих је долазило између традиционално унисоних ставова грађана свих република и покрајина. Временом, долази до унификације медијских преференција, а затим и до уједначавања ставова грађана на нивоу појединачних република и покрајина, што паралелно доводи до све већих разлика на нивоу СФРЈ. Пратећи податке из тадашњих истраживања можемо детектовати како је тај процес текао у области музике и књижевности.²³¹

3.4.2. Припрема јавног мњења република и покрајина за конфликте и распад СФРЈ

Све до осамдесетих година прошлог века, доминантан тип музике у електронским медијима на простору СФРЈ је била такозвана "забавна музика", (што је неадекватан, мада општеприхваћен термин за музику која је подразумевала поп, рок, евергрин и ревијалну музику, домаћу и страну), док је на другом месту била рок музика. Ни код једног музичког правца нису се могли детектовати никакви елементи фаворизовања, или спутавања у вези са националном припадношћу извођача. Процент оних који су слушали "забавну" и рок музику, био је у свим срединама, осим Косова, већи од процента оних који су преферирали музику са етно предзнаком.²³²

Од друге половине осамдесетих година прошлог века, електронски медији постепено усмеравају конзументе према етно-музици, тако да се нагло убрзава и

---

²³¹ Баћевић, Љ, Ђинић, Ф., Флере, С., Панасиук, Б., (1990), *Непослушни медиј*, ЦИП РТНС, Нови Сад.

²³² Баћевић, Љ, Ђинић, Ф., Флере, С., Панасиук, Б., (1990), *Непослушни медиј*, ЦИП РТНС, Нови Сад.

њена продукција, док продукција тзв. забавне музике нагло јењава, као и интерес конзумента за њу. Такође, етно музика бива "модернизована", односно постепено се у изворни звук и ритам уносе техно и диско елементи који временом стварају бастард назван "турбо фолк", који постаје доминантан музички образац од деведесетих до данас.

Примери из области књижевности указују на исте трендове.

До 1986/87. године, у СФРЈ су били најчитанији савремени писци, да би већ 1988/89 године, 78% Срба претежно читало српске писце, 56% Хрвата хрватске, и 48% Словенаца словеначке писце. Ако узмемо у обзир да 70% грађана није имало навику читања, а да 30% грађана који су читали спадају у образованије особе, намеће се чудан закључак: док су "радничка класа" и омладина слушали рок и "забавну музику", гледали популарне анационалне "породичне" ТВ серије намењене средњем слоју, значајан део интелектуалаца је већ био окренут националним вредностима,²³³ док ће се већина припадника средње и нижих класа, ка национализму окренути тек накнадно, као резултат постепеног, али све израженијег деловања медија у том правцу.

Ту својеврсну наивност јавног мњења, илуструју и процене међурепубличких односа и будућности земље, од стране њених грађана. Већина Срба, Црногораца, Муслимана и Македонаца је 1990. године сматрала да ће СФРЈ опстати као федерација, с тим што су грађани македонске националности били претежно за повећање ингеренција република унутар федерације. Већина Словенаца (63%), Хрвата (51%) и Албанаца (57%) је била за то да СФРЈ постане конфедерација.²³⁴

Неке карактеристике медијског система СФРЈ крајем осамдесетих представљају основ за деловање медија у периоду декомпозиције земље и оружаних сукоба између њених народа.

Међу овим карактеристикама посебан значај су имале:

а) доминација електронских медија, посебно телевизије;

---

²³³ Костић, Б., (1994), Злочин магичне кутије, *Хоризонти*, број 2, Нови Сад.

²³⁴ Костић, Б., (1994), Злочин магичне кутије, *Хоризонти*, број 2, Нови Сад.

- b) **висок проценат конзументата** електронских медија (телевизијски програм је 1988. године у бившој Југославији свакодневно гледало око 85% грађана, **као и у развијеним западним земљама**);
- c) **растакањем ЈРТ-а унисона ТВ порука претвара се у специфичну националну поруку матичне републике/покрајине**;
- d) **изузетно висок степен поверења грађана у медије** (потпуно поверење у све информације које прими путем ТВ има преко 50% конзументата телевизије);²³⁵
- e) **медији промовишу као етички постулат доминацију колективног над индивидуалним у свим областима**, што је модел "наслеђен" из "комунистичког времена, који је битно утицао на прихватање етно-колективизма као вредности-по-себи, простом заменом карактеристике око које се заједница окупља (класна припадност се замењује етничком);

Након распада медијске "федерације" (ЈРТ), републичке политичке елите преузимају контролу над републичким "националним" телевизијама, наслеђујући аудиторијум навикао да гледа ТВ и да јој верује. Националне телевизије постепено гуше све садржаје осим политичких и оних са политичком конотацијом (национална култура и историја, историјске неправде и национална угроженост). Постепено, долази до редефинисања културних модела и преференција. Претходне колективистичке иконе: радничка класа, братство-јединство... уступају место новој колективистичкој икони - нацији!

3.4.3. Медији у Србији од 1990. до 2000. године

У периоду од 1990. до 2000. године у медијском систему Србије дошло је до многих промена. Основне карактеристике медијског система Србије, у том периоду, биле су:

- највећи и најутицајнији електронски и штампани медији су под директним и готово апсолутним утицајем и контролом државе, потпуна пропагандна инструментализација медија од стране државе и доминантне партије;

---

²³⁵ Костић, Б., (1994), Злочин магичне кутије, *Хоризонти*, број 2, Нови Сад.

- репресија власти у односу на медије и новинаре који имају критички однос према владајућој политици;
- могућност оснивања нових, приватних медија, али без јасних правила;
- створени услови за настајање независних медија, и паралелно са тим – развија се репресија према њима;
- доношење недемократских медијских закона;
- настанак великог броја електронских медија, што резултира потпуно нерегуларним и неуређеним медијским системом;
- настајање суровог, нерегулисаног медијског тржишта;
- оснивање независних, алтернативних новинарских и медијских удружења.

Према наведеним карактеристикама, медијски систем у Србији током деведесетих година може се сврстати у *државно-партијски квазидемократски систем*.

Тадашњи режим је допустио оснивање нових, приватних медија. Међутим, и поред значајног повећања броја нових листова, радио и тв-станица, медијски плурализам практично не постоји, јер се 1991. године, према официјелним подацима, скоро 95 одсто медија у Србији налазило под контролом Владе Републике Србије.²³⁶ Медији са дугом традицијом и значајним аудиторијумом, као што су дневни листови Политика и Борба, агенција ТАНЈУГ, Радио Телевизија Србије и други, политичким избором кадрова и притиском власти на укупну уредничку политику, бивају политички инструментализовани. Као медијска предузећа, ове куће имају статус који је практично изједначен са статусом јавних предузећа, што значи да њима руководи држава, захваљући моделу постављања руководећих кадрова и концентрацијом моћи у управним одборима/саветима. Одређујући руководство и управу, држава највећим медијима одређује начин и обим финансирања, као и уређивачку концепцију.

С друге стране, новоосновани (приватни) медији, често називани *независни*, могли су да опстану уколико су се уздржавали од било какве критике власти, често и од самог информативног сервиса. У супротном, доживљавали су сталне претње,

---

²³⁶ АЕМ, Београд, 20.11.94. године, подаци из истраживања београдске агенције "Аргумент".

судске процесе, заплелу опреме, малтретирања новинара и уредника. Већина тих нових, малих медија, скромног домета, опстајала је на страним донацијама.

Комуникацијски посматрано, оно што је била значајна сличност између режимских и независних медија је **стил, односно агресиван и острашћен вокабулар**. Основна разлика између њих садржана је у **врсти** те острашћене и често сурове лексике. И државни и независни медији су, мада потпуно супротно оријентисани у погледу идеја, циљева и интенција, неговали агресивни вокабулар, доприносећи (подједнако) стварању климе острашћеног непријатељства у коме је договор немогућ. И једна и друга страна је имала сопствене, карактеристичне стилске фигуре, флоскуле, стигме и уврежене, ретко иновирани и критички анализиране, аргументе. Посебна специфичност је **међусобна потпуна искључивост**, тако да је било незамисливо да независни опозициони медији било када, у било ком контексту, подрже неку идеју или потез власти (или бар покажу разумевање за неминовност повремених изнуђених компромиса са домаћим и страним центрима моћи), што је тим пре важило за однос режимских медија према независним.

Фактор који је свакако битно утицао на овакав јавни говор и развој непријатељског комуникацијског стила је чињеница да је демократија, персонификована кроз вишепартијски систем, на простор СФРЈ дошла паралелно са конфликтима, који су веома брзо прерасли у праве ратне сукобе. Последица те временске подударности је било прихватање конфликтне лексике као нормалне, при чему је најизраженији био неконтролисани говор мржње, који постаје уобичајен. У складу са ситуацијом, у којој демократија долази паралелно са укидањем основних демократских слобода, у време ратних конфликта развија се пракса поистовећивања неистомишљеника са непријатељима и издајницима. С обзиром на то да је у историји медијског система СФРЈ таква пракса већ постојала, деведесетих година је дошло до брзог и ефикасног повратка већ постојећем комуникацијском моделу. Како се није радило о стварној новини, јавност је овакву праксу прихватила без већег негодовања, што је иначе карактеристика понашања јавног мњења у време ратних сукоба, који се одвијају на њиховој територији, или уз учешће њиховог људства.

С друге стране, независни медији, потиснути на маргине и суочени са сталном опасношћу од затварања, узвраћају говором мржње према властима, њиховим идејама и деловању. Како су у независним медијима већином били ангажовани новинари који су избачени из државних медија као неподобни (или упућени на "принудни одмор"), острашћеност независних медија према држави (власти) била је једнака њиховој острашћености према државним медијима. И поред тога, већина независних медија је опстајала, мада потпуно маргинализована и потиснута. Основни разлог њиховог опстанка је била потреба државе да (у складу са раније установљеном комунистичком праксом) остави независне медије у функцији својеврсних "вентила" за константно допуштено испољавање револта и неслагања дела интелектуалне елите. Показало се да је то био ефикасан начин да се спречи њихово даље организовање и интензивније политичко деловање, а тиме и наношење штете држави и актуелној власти. Основни начин маргинализовања и потискивања независних медија, била је њихова уобичајена стигматизација ("издајници", "продужене руке запада/непријатеља"), што је било омогућено чињеницом да је земља била у рату.

Последице овакве праксе осећају се и данас у политичком говору у Србији, али и генерално у јавном говору у свим бившим југословенским републикама које су директно учествовале у ратним конфликтима.

У периоду од 1990. до 2000. године, донета су три медијска закона. Најпре је крајем марта 1991. године Народна скупштина Србије усвојила *Закон о јавном информисању*. Пошто је овај правни акт донет непосредно након деветомартовских демонстрација, које су за повод имале управо непрофесионалан и недемократски рад (електронских) медија, посебно Телевизије Београд, његов текст је садржао и савремене одредбе, карактеристичне за развијене демократске земље. Члан 5. овог Закона, предвиђа "нестраначку уређивачку политику јавних гласила која се финансирају из јавних прихода", што је одредба која се, превасходно односила на Радио Телевизију Београд. У пракси, ова одредба није производила никакве ефекте. Исте године, 31. јула, усвојен је *Закон о радију и телевизији*, за који се очекивало да ће представљати закон о (свим) електронским медијима. Међутим, у овом акту се само првих десет чланова односи на све радио и телевизијске станице, док се преостали део текста односио превасходно на РТС. **Овим законом се наставља централизација и заузимање монополске позиције**

РТС-а, јер се три постојећа РТВ центра (Београд, Нови Сад и Приштина), спајају у један, чиме покрајински радиотелевизијски центри у потпуности губе самосталност и преосталу, минималну, аутономију. У овај велики, бирократизован и контролабилан медијски систем накнадно су интегрисани и многи локални и регионални РТВ центри, а у неколико случаја чак и локална штампана гласила.

Сукоб јавности и недемократског режима трајао је годинама и значајним делом се односио и на захеве јавности за демократизацију медија. Услед повремених значајнијих продора независних медија у област "недопуштених информација", али и њиховог свакодневног постепеног подривања "монолитне истине", коју су пласирали високопозиционирани државни медији, режим покушава да поново успостави контролу над медијима новим *Законом о јавном информисању*, који је донет 1998. године. (тзв "Шешељев закон"). Одредбе овог закона омогућиле су држави појачане притиске на новинаре и редакције, што је резултирало повећаним бројем судских процеса вођених против новинара, уредника и медија, а значајан број тужби је процесуиран по хитном поступку у року од 24 часа, што је поменути Закон омогућио (метод индиректне цензуре).

Оваква атмосфера у медијском систему Србије доводи до убрзаног стварања и/или појачаног ангажовања новинарских и медијских удружења: Независно удружење новинара Србије (НУНС), Независно друштво новинара Војводине (НДНВ), Независни синдикат медија у оквиру Удружених грађанских синдиката "Независност", Асоцијација независних електронских медија (АНЕМ) и друга.

V - МЕДИЈИ У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА И КРИЗАМА

Друштвени конфликти су стања социјалних интеракција отворених антагонизама, чији основни садржај и суштину чине унутаргрупне и међугрупне борбе за остваривање међусобно опречних интереса, вредности и доминације над ограниченим, а битним ресурсима. Деловање медија у условима друштвених конфликта битно се разликује од њиховог деловања у стандардним околностима. Основна специфичност деловања медија у условима друштвених конфликта је посебно мотивисан медијски аудиторијум, у региону и социјалној средини у којој се конфликти одвијају, као и у социјалним миљеима и регионима који су посебно заинтересовани за ток и исход друштвеног конфликта. У тим срединама је присутан повишен степен пажње свих нивоа јавности према медијима, посебно према информативним садржајима, уз преференцију садржаја који се односе на друштвени сукоб.

Менаџмент медија у друштвеним конфликтима тиме постаје значајан чинилац осмишљавања и манифестације друштвене одговорности медија, како за превазилажење и превенцију, тако и за ток, начин манифестовања и разрешење друштвених конфликта.

Деловање медија у току процеса декомпозиције државе и оружаних конфликта на простору бивше Југославије (СФРЈ), пружа обиман истраживачки материјал, неопходан за анализу, усмеравање и пројекцију менаџмента медија у друштвеним конфликтима, како у латентној фази конфликта, у којој се дефинишу интереси супротстављених страна, и, уз помоћ медија, реализује процес припреме сопственог јавног мњења за предстојећи конфликт, тако и у манифестној фази конфликта у којој има смисла анализирати одговорност медија за ток или конкретне акције у конфликту. Но, ма колико истраживања деловања медија током конфликта на просторима бивше СФРЈ била значајна, у овом раду ће се одређена пажња посветити и деловању медија у сличним конфликтима (током распада СССР), као и деловању медија у другачијим, савременим конфликтима. Циљ свих анализа у овом одлејку је долажење до заједничких и/или специфичних карактеристика деловања медија пре, током и након друштвених конфликта, како би добијени резултати/закључци помогли у осмишљавању и промоцију одрживог менаџмента медија у друштвеним конфликтима, чији циљ је постизање

оптималног утицаја медија на превенцију, превазилажење, као и на хуманизацију друштвених конфликта у свим њиховим фазама.

1. ЈАВНО МЊЕЊЕ И МЕДИЈИ

Појам *јавно мњење* је директно повезан са настанком и развојем демократије. Стога се и настојање да се конзистентно дефинише јавно мњење, може наћи у оквиру две, релативно поларизоване, традиције мишљења: либерално-демократској и утилитарно-демократској. У оквиру либералне традиције настао је класични *дискурзивни* модел, док се утилитарно-демократска традиција опредељује за *агрегативни* модел²³⁷. Основне разлике између ова два модела су у погледу начина на који дефинишу: субјекат јавног мњења (јавност, као посебан облик груписања или јавност, као укупна популација); карактер јавног мњења (најистинитије, најквалитетније мишљење о проблему или најраспрострањеније, опште прихваћено мишљење); улогу јавног мњења у политичком животу (критичка, контролна или легислативна, стабилизујућа).

У оба случаја, јавно мњење подразумева јавно промишљање (резоновање, мишљење) и слободу комуникације, као предуслове да уопште можемо говорити о "јавности". Од Француске револуције, флоскула "слобода штампе" је општеприхваћена и подрзаумевајућа, за сва друштва које себе сматрају демократским. Судаћи по савременим мерењима степена присуства/одсуства демократије у неком друштву - слободно (независно) деловање средстава комуникације (медија) схвата се као предуслов за постојање демократије (пример: у анализама услова у земаљама - кандидатима за ЕУ). Данас се условом за слободу медија сматра њихова одрживост. Према класификацији Ајрекса (ИРЕХ), пет елемената одрживог медијског система су: слобода говора, професионално новинарство, плурализам вести, транспарентно пословно управљање и (постојање) институција за подршку.²³⁸

Ипак, "слобода штампе" у смислу "слобода медија", није исто што и "слобода коришћења медија".

За разлику од Ајрекса и сличних невладиних и владиних организација, које се у пракси баве "мерењем" слободе, одрживости, професионалности или репутације

---

²³⁷ Миливојевић, С., (2009), *Јавност и идеолошки ефекти медија*, Пешчаник, извор: <http://pescanik.net/2009/08/javnost-i-ideoloski-efekti-medija>, прочитано 1. 09. 2009.

²³⁸ Официјелни сајт ИРЕХ-а, <http://www.irex.org>, прочитано 1. 10. 2011. године.

медија, савремена теорија се, превасходно, бави реалним утицајем медија на креирање наше стварности и формирање јавног мњења.

Тако се издвајају два аспекта посматрања слободе медија:

- a) *слобода медија* као карактеристика која произилази из односа центара моћи и медија (евалуација формалне и стварне независности медија);
- b) *слобода (од) медија* као однос медија и грађана (медији као креатори стварности, наспрам грађана као конзумента).

У првом случају се посматра остварен степен слободе медија у односу на државу и центре моћи, док се у другом случају посматра слобода грађана у односу на медије. Слобода грађана од деловања медија подразумева потребу да се медији ограниче на посреднике у комуникацији (транмитере информација), односно да се обузда креационизам медија (производња стварности), који подједнако ефикасно укида слободу грађанина, као што је укида и дириговање медијима из политичких и економских центара моћи. Природа медија масовних комуникација и комуникацијских процеса који се на томе заснивају, подразумева креационистичко деловање медија на конзументе. Стога се, као савремени покушај обезбеђивања слободе грађана од медија, јавља нова дисциплина - "медијска писмености", која има за циљ развијање свести о природи медијске поруке, медијском контексту, медијском језику, начину деловања медија. Поједностављено, циљ медијске писмености можемо дефинисати и као развој свести о медијској истини која није једнака са реалном.

У овом раду се посматрају оба аспекта деловања медија на јавно мњење и различите јавности: са становишта деловања медија као креатора стварности, и са становишта деловања медија као транмитера интереса доминантних центара моћи.

Хјумов парадокс, разрађен од стране Ноама Чомског²³⁹, учи нас да мањина, која има контролу над мишљењем, влада над већином, која има контролу над силом. Другим речима: модерне демократије, као и оне из претходних времена, и сви аутократски режими, морају да обезбеде неопходан минимум "пристанка" својих

---

²³⁹ Chomsky, N., (2002) *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb: Što čitaš?, стр. 25.

грађана, како би могле да владају. Тај процес је у савременом друштву немогућ без употребе медија.

У друштвеним конфликтима и кризама, у којима постоји својеврсна равнотежа између отпора према садашњости и страха од будућности, свака власт је принуђена (ако жели да остане то што јесте) да пропагандно делује на своје грађане.

Основни циљеви таквог деловања су: **а) унификација јавног мњења** - обезбеђивање прихватања ставова и мишљења које владајућа елита сматра оптималним; **б) мобилизација** - прихватање метода борбе које је изабрала елита на власти (у случају друштвених криза ради се о методама савладавања кризе, или санације њених последица); **в) постизање циљне усмерености и мотивације грађана**; **г) елиминисање дисонантних мишљења и деловања** (стигматизација и негативна пропаганда), како би се мобилисала потребна количина људства која ће (на различите начине) бити ангажована у конфликту, или у решавању, односно санацији, друштвене кризе.

Без медија, постизање таквих циљева не би било могуће. Уз савремене медије, такви циљеви су реални, али је њихово трајање ограничено, јер је једна од основних карактеристика медијских садржаја с краја двадесетог и почетком двадесетпрвог века - кратак период оптималне употребе.

Управо та **мала трајност медијских производа и краткотрајни ефекти на модерну, десензибилизовану медијску публику, суштински разликују модерну пропаганду од оне каква је била некада.**

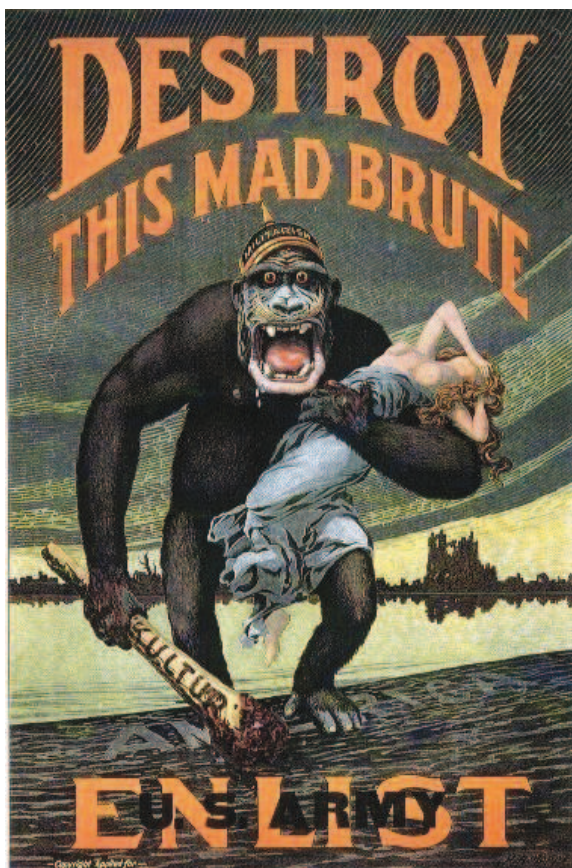
1.1. Пропаганда

Амерички Комитет за јавне информације (*Committee on Public Information*), најширој јавности Америке познат по скраћеници *CPI*, или као "Крилов одбор", узима се за пример првог системски организованог државног органа, чији је официјелни циљ био ширење пропаганде на домаће јавно мњење. Крилов одбор је имао за циљ да пацифички оријентисану јавност Америке приволи на улазак њихове земље у Први светски рат, у време када је за већину Американаца био уобичајен став да је у питању "туђи рат"²⁴⁰. Овај одбор је успео да за 28 месеци,

---

²⁴⁰ Chomsky, N., (2002) *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb: Što čitaš?, стр. 27.

од 13 априла 1917. године до 21. августа 1919. године оствари тај задатак, упркос реалтивно малом степену развоја медија у том периоду (одбор је користио новине, постере, радио, телеграф и филмске журнале, као средства за ширење пропаганде).

Слика 3: Пропагандни плакат (литографија), аутор Entwurf H.R. Hopps (америчка влада), 1917.године, Извор: <http://www.dhm.de/lemo/objekte/pict/pl003967/index.html>)

На слици број 2 је показан један од карактеристичних плаката, који су објављени у оквиру кампање Криловог комитета. Очигледно агресиван примат, који носи тојагу са натписом "култур" и немачки шлем са натписом "милитарисм", стоји на америчкој обали, док у наручју држи полуогољену, очито заробљену - младу жену. Изнад њега је испис "DESTROY THIS MAD BRUTE" ("Уништи овог полуделог насилника"), а испод њега позив "Enlist U.S. Army" ("Пријави се у америчку војску"). Овај плакат представља једну од америчких верзија плаката чији оригинал је настао у Великој Британији, око 1915. године и, такође, је био намењен ширењу ратне пропаганде у домаћој јавности. Етимолошки посматрано, појам *пропаганда* потиче из религијског говора и његово изворно значење је религијско (као што је и значење појма "медијум", у смислу посредника у комуникацији).

У време папе Гргура XV црква је покушала да мучење (карактеристично за период Инквизиције) замени систематским убеђивањем. У ту сврху, папа Гргур XV је 1622. године основао *Свету конгрегацију за ширење хришћанског имена* (*Sacra congregatio Christiano nomini propaganda*), орган који је имао за циљ ширење хришћанства међу "неверницима" у Африци, али и међу оним хришћанима чија су се веровања разликовала од официјелних (у то време, била је

актуелна група у Витембергу). Пре стварања Конгрегације за ширење вере, у време папе Гргура XIII, постојала је трочлана комисија, коју су чинила три кардинала (Карафа, Медичи и Санторио), са својим сарадницима. Њихов основни циљ је било уједињење словенских цркава, као и грчке, абисинске, египатске и сиријске хришћанске цркве са Римом, односно са папском Куријом. За разлику од ове комисије, која је постигла респектабилне резултате, међу којима је најзначајнији привлачење Пољске и такозване "Мале Русије" (Унија Брест, 1508. године), Конгрегација за ширење вере је радила на успостављању система. Савременим речником речено - Конгрегација је радила на успостављању менаџерског система пропаганде: успоставила је јединствен наступ свих мисија у "нехришћанским земљама", сачинила прецизну базу података мисија и мисионара, организовала јединствену аргументацију за све преговараче за припајање хришћанских цркава папској Курији и створила модел комуникације према "неверницима", односно према свима који не поштују папу као врховног поглавара хришћанских цркава. Поред тога, основне црквене књиге и пропагандни материјал, су штампани на различитим језицима, што је знатно олакшало рад мисионара. Конгрегација за ширење вере и данас постоји, заједно са збирком музеја Борџија, у којој се налазе драгоцене оријенталне списи из раног периода Конгрегације (пример: *Сахидик из Тебе*, на коптском језику).

Пропаганда као организована и усмерена активност, развијала се и у оквирима световне власти, с тим што је потреба за усмеравањем и уједначавањем јавног мњења, значајно нарасла почев од периода просветитељства. Наполеон, који је истицао значај пропаганде, оформио је "*Bureau de presse*" (Одсек за штампу), којим је лично руководио, док је гроф Метерних истицао да се не сме уредницима препустити да сами дефинишу основну поруку, или закључак који ће се сугерисати читаоцу.

Данашње, световно, значење појма *пропаганда* настало је крајем 18. века, у време Француске револуције. Европске земље, односно - европске краљевске куће, удружиле су се против Француске револуције, и са обе стране се јавља *пропаганда*, која постаје значајно средство борбе за јавно мњење Европе и света, али и сваке европске земље понаособ. Представници и симпатизери револуционара (Републиканаца), у већини значајних европских земаља формирају "удружења за пропаганду", путем којих шире револуционарне идеје *Француске републике* међу становништвом тих земаља, али и међу њиховом војском (како би

ослабили њихову мотивацију за напад на Републику). Захваљујући тим активностима, на страни противника Републике долази до раскола, колебања и пометње, док се слично ширење идеја Републике (*пропаганда*) у унутрашњости Француске манифестује као јачање подршке револуционарима у Паризу.²⁴¹

Имајући у виду њен настанак, многи теоретичари и данас политичку пропаганду директно повезују са ратом ("Историјски гледано, политичка пропаганда је фактички уско повезана са ратом и сасвим се извесно може сматрати наставком рата другачијим средствима."²⁴²). **Овакво поједностављивање сигурно не доприноси разумевању пропаганде, која не представља "наставак", већ један од најзначајнијих елемента за деловање у латентној фази конфликта, али и модел деловања на јавно мњење у току конфликта, као и значајно оруђе у фази окончања конфликта.** Након окончања манифестне фазе конфликта, пропаганда може битно допринети дуготрајном одржавању конфликта у тињајућој фази, или пак, допринети да се узроци конфликта стварно и у највећој мери превазиђу, постајући тако елементом будућих активности на превенцији конфликта.

Политичка пропаганда подразумева деловање на јавно мњење, које има за циљ усвајање одређене политичке или друштвене идеје, подршку одређеној политици, власт или представнику. Служећи се специфичним техникама, пропаганда настоји да изврши утицај на основни став појединца: у том смислу, она је *"покушај утицања на мишљење и понашање заједнице са циљем да појединци усвоје одређено мишљење и понашање"*.²⁴³

Захваљујући развоју радиодифузије и свести о њеним дометима, већ у првој половини двадесетог века постаје јесно да медијска политичка пропаганда може имати значајан утицај на избијање и ток друштвених конфликта. Практичан доказ за то је било доношење "Међународне конвенције о коришћењу радиодифузије у интересу мира" (потписана у Женеви 23. септембра 1936. године, ступила на снагу 2. априла 1938. године). Овом Конвенцијом чланице Друштва

---

²⁴¹ Jean-Marie Domenach, (1973), *La propagande politique*, библи. "Que sais-je?", P.U.F, стр. 18.

²⁴² Рено де ла Брос, *Политичка пропаганда и пројект "Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*, одељак И., Политичка пропаганда: дефиниције, основна начела и специфичности Југославије, Библиотека Сведочанства, број 20, стр 5, параграф 9.

²⁴³ Jean-Marie Domenach, (1973), *La propagande politique*, библи. "Que sais-je?", P.U.F, стр. 8.

народа су покушале да предузму мере предострожности и заштите се од пропагандног деловања медија из (пре свега суседних) земаља, усвајањем конвенције о забрани дифузије пропагандних програма на територији других држава. У овој Конвенцији, између осталог стоји:

"Члан 1: Државе-потписнице узајамно се обавезују да ће забранити и по потреби на својим територијама одмах обуставити свако емитовање које би, противно духу међународног разумевања, становнике било које територије могло подстицати на деловање против унутрашњег реда и мира или безбедности територије неке од држава-потписница.

Члан 2: Државе-потписнице узајамно се обавезују да ће будно пазити да програми емитовани од стране станица на њиховој територији не представљају ни подстицање на рат против неке друге стране-потписнице, ни подстицање на дела која би могла до њега довести"²⁴⁴.

Каснији међународни документи, такође, покушавају да регулишу употребу политичке пропаганде, како у националним, тако и у међународним оквирима. Тако, у члану 20. "Међународног пакта о грађанским и политичким правима"²⁴⁵, стоји: "Свака пропаганда у корист рата законом ће се забранити... Законом ће се забранити свако заговарање националне, расне или верске мржње које представља подстицање на дискриминацију, непријатељство или насиље".

У члану 4. "Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације"²⁴⁶, државе потписнице "осуђују сваку пропаганду и све организације ... које желе да оправдају или подрже сваки облик расне мржње или дискриминације", и позивају се да "утврде као кривично дело свако ширење идеја заснованих на супериорности или расној мржњи, свако подстицање на расну дискриминацију, као и сва дела насиља, или изазивање на таква насиља, уперена против сваке расе ..."²⁴⁷

---

²⁴⁴ Recueil des Traités /(1938), Société des Nations, Genève, str. 302.

²⁴⁵ Резолуција 2200 А (XXI) Генералне скупштине Уједињених нација од 16. децембра 1966, ступила на снагу 3. јануара 1976.

²⁴⁶ Резолуција 2106 А (XX) Генералне скупштине Уједињених нација од 21. децембра 1965, ступила на снагу 4. јануара 1969.

²⁴⁷ Цитирано према: Људска права, Пет деценија од усвајања опште декларације о правима човека, Међународна политика - Службени лист СРЈ - Правни факултет - Факултет политичких наука, Београд, 1988, стр. 142 188-189

Савремене дефиниције политичке пропаганде инсистирају на утицају на јавно мнаће као основном циљу политичке пропаганде, која се дефинише као "језик намењен маси (који) се служи речима или другим симболима преношеним путем радија, штампе, филма. Циљ онога ко шири пропаганду јесте да утиче на став маса о темама које се пропагирају, које су предмет мњења".²⁴⁸

Као примери сурове и ефикасне политичке пропаганде, обично се наводе пропаганда у време Стаљина у СССР и нацистичка пропаганда у Немачкој у време Хитлера. При томе се често занемарује битна чињеница да су креатори и менаџери реализације и дораде пропаганде у ова два примера заправо били Андреј Жданов (СССР) и Јозеф Гебелс (Немачка).

Овај податак вреди нагласити, јер илуструје неопходност одређене врсте знања и искуства који су неопходни за креирање и вођење ефикасне пропагандне политичке кампање.

Јозеф Гебелс је био образовани интелектуалац (докторат из области литературе и филозофије одбранио је 1921. године на Универзитету у Хајделбергу), који је пре укључивања у национал социјалистичку партију био новинар и публициста. Као новинар, Гебелс је имао искуство и свест о деловању медија и методама медијске манипулације јавним мњењем.

Гебелсова пропаганда омогућила је, између осталог, долазак нациста на власт, али и "Кристалну ноћ" 1938. године и (убрзо након тога) депортацију Јевреја из Берлина.

Гебелс је био један од зачетника масовне пропаганде путем електронских медија, пре свега путем "Народног радија", који је био веома слушан у Немачкој тридесетих година. Будући да је био на челу Министарства пропаганде, Гебелс је, путем краткоталасних предајника организовао емитовање нацистичке пропаганде широм света, а убрзо по именовану за Министра, Гебелс доноси акт који налаже прибављање претходне дозволе за издавање свих штампаних медија (новине, магазини, књиге, часописи), али и свих филмова (укључујући и рекламне, едукативно-научне и документарне), док је радио програм био под уредничком контролом Министарства.

---

²⁴⁸ Jean-Marie Domenach, (1973), *La propagande politique*, библ. "Que sais-je?", P.U.F, стр. 9.

За разлику од Гебелса, Андреј Ждадов је био пример партијског апаратчика, који је једноставном техником "среза", одстрањивао из културе и уметности све што је одступало од захтева бољшевичке партије и комунистичко стаљинистичке доктрине. Од 1917. године, у СССР се негује једноставна, гласна и често лишена логике пропаганда која се заснива на систему симплификованих политичких парола, чије значење се не анализира. Од 1924. године и доласка Стаљина на власт, политичке пароле постају још једноставније, бројније и тиме применљиве у свим конкретним ситуацијама. Улога Андреја Жданова, задуженог за културу и уметност, је била да што ефикасније елимише комунизму инкомпатибилне идеје (и људе), спречавајући ширење идеја путем медија и на организованим скуповима, као и елиминасњем неподобних уметника.

Током времена, кованица "ждановизам", је ушла у употребу као обележје културе и уметности у којима се строго поштују начела "социјалистичког реализма"²⁴⁹. Управо у тој карактеристици Ждановљевог деловања назире се основна методолошка разлика између Жданова и Гебелса, која нема никакве везе са различитошћу идеологија коју су ова два, по злу позната пропагатора, заступала.

Наиме, Гебелс је бико креатор и мотиватор, који је политичку пропаганду користио како би придобио масе људи за неку идеју, тако што би ту идеју учинио привлачном. Жданов је, насупрот томе, био усмерен на рестрикцију постојећег, на спречавање ширења другачијих идеја, при чему је поклањао веома мало пажње пропаганди као средству за придобијање људи за одређене идеје. Мада су методе којима се служио нацизам биле креајње сурове у погледу реализације постављених циљева, методе пропаганде које су нацисти користили спадају преваходно у мотиваторску пропаганду, чија моћ се базира на привлачности неке идеје или праксе, циља. Насупрот томе, "ждановизам" подразумева поштовање и прихватање идеја бољшевика, а преваходно се посвећује гушењу ометајућих, односно некомпатибилних идеја и процеса.

---

²⁴⁹ Флоскула "социјалистички реализам", је, по тврдњама Михајла Михајлова, настала 26. октобра 1932. године, у стану Горкога; аутор овог израза је био Стаљин лично, као један од учесника дуге и бурне дискусије о улози културе и уметности у социјализму (према: Михајлов, М., (1965), *Лето московско 1964*, Дело, Београд, број 1.

На одређени начин, независно од идеолошких разлика, Гебелс и Жданов могу да послуже као две основне парадигме модела деловања у политичкој пропаганди: модела привлачења и модела елиминације различитости. То никако не значи да у нацистичкој немачкој није било "елиминације различитости". Напротив. Али је основни метод пропаганде био стварање и придобијање истомишљеника, како би они, својим деловањем подржали елиминацију свега што одступа од прихваћених идеја. У случају "ждановизма" имамо супротан процес: елимисање неистомишљеника, и непожељних идеја, како не би реметили наметнуто једноумље.

Познати критичар из прве послеоктобарске деценије, Александар Воронски је овај принцип јасно дефинисао јануара 1925. године, на Првој свесавезној конференцији писаца: "Они желе да стоје са батином и размахују њоме над вашим главама. Ономе ко има главу нешто узвишенију од осталих, ту главу ће срушити. Истом том батином диктираће вам тему, идеју, стил. Ја се бојим тога, да ће литература за пар година постати бездушна као рачунска књига. Романи и поеме ће се израђивати по утврђеној мери. По строгом наређењу шкрабће се идиле и оде, успркос уметничкој истини".²⁵⁰

Друга значајна разлика између нацистичке и стаљинистичке пропаганде је у нивоу општости тема пропаганде. Стаљинистичко-ждановска пропаганда се односила на конкретне циљеве и идеје, док се нацистичка пропаганда заснивала на универзализованој идеји "надчовека", односно надрасе Аријеваца, који су генетско-историјским заслугама позвани да освоје и преуреде свет.

1.1.1. Пропаганда, односи са јавношћу и маркетинг²⁵¹

Један од најранијих примера изузетно ефикасне пропаганде одвијао се у време египатског владара XIX династије, Рамзеса II, чије пуно име је било Усермаатресетепенре Рамзес ("Ра је снажан у праведности - Раов изабраник Рамзес"), а популарна историја га и након 3.200 година памти као великог ратника, градитеља

---

²⁵⁰ Цитирано према: Pandžić, V., Kekez, J., (2000), *Avangarda, modernistički pokreti i socijalna književnost u I. razdoblju (1914. - 1929.)*, Hrvatski 4, Zagreb.

²⁵¹ На основу садржаја овог одељка настао је текст који је објављен је у часопису МИОКО: Костић, Б., (2009), *Односи са јавношћу и маркетинг*, МИОКО, број 4 (септембар 2009), стр.38-44.

храма Абу Симбел²⁵², оца стотинак потомака, мужа лепе Нефертари (којој је саградио величанствени храм недалеко од свог, дајући јој тиме, у складу са египатским веровањем, заувек место у вечности), али и као фараона који је скидао имена својих претходника са грађевина које су саградили себи у част и на њихова места стављао своје име.

Оно по чему је, међутим, Рамзес II постао незаобилазан у промишљању пропаганде је једна сребрна таблица, исписана акадским и египатским језиком, чија реплика краси хол ОУН у Њујорку, док се оригинал налази у Музеју оријенталистике. На тој табlici је забележен **први мировни споразум који је историја наше цивилизације изнедрила**. Процес који је довео до закључивања овог споразума, као и сам споразум, те његове последице, представљају добар пример успешно коришћене пропаганде у условима током и непосредно након окончања ратних сукоба.

Рамзес II дошао је на власт 1279 године п.н.е., као двадесетпетогодишњак, који је иза себе већ имао 7 година ратовања, уз свог оца Сетија I. Будући да је Египат (традиционално) повремено ратовао са свим својим суседима, разумљиво је што је млади фараон желео да уђе у историју и потврди своје име Ра-овог изабраника покушајем да "једном заувек" реши проблем са Хетитима, најснажнијим суседом Египта, чија држава је у том моменту била на врхунцу моћи, спремна да уђе у "велики рат" са Египтом.

Сакупивши све своје војне снаге, Египћани, предвођени Рамзесом II, и Хетити, предвођени Муватијем II, ушли су у чувену *битку код Кадеша* (1274. године п.н.е.), у коју су обе стране увеле по више од 20.000 пешака и преко 2.000 бојних кола, што је за оно време била огромна војна снага (ове податке наводим само као илустрацију значаја битке, за коју су били животно заинтересовани и Египћани и Хетити). Битка је била веома тешка, са много губитака на обе стране. Након битке, обе војске су се, изнурене, вратиле својим кућама. Ни једна страна није покорила другу, ни једна страна није преузела део територије друге, није било плачки противничке територије, ни славља, нити уобичајене једнократне освете. Хетитски извори из тог времена говоре о краткотрајном заробљавању Рамзеса,

---

²⁵² Данас, монументални храм Рамзеса II, Абу Симбел, већини је познат захваљујући чињеници да су многи авантуристични филмови користили оригинални или копирани улаз у овај храм као део своје сценографије.

док се на спољним и унутрашњим зидовима свих значајних египатских храмова из доба Рамзеса, говори о његовој великој победи код Кадеша, коју је извојевао захваљујући директној помоћи бога Ра²⁵³.

Шта се заправо десило?

Једина истина, коју историја бележи као цивилизацијски битну, је **први мировни споразум у историји људског друштва, закључен између Рамзеса II и Муватијевог сина и наследника, Хатусилија III. Споразум је закључен 1270. године п.н.е, 4 године након битке код Кадеша.**

У споразуму се закључује да ће "од сада па заувек" Рамзес II и Хатусили III бити у братским односима и да ће међу њима бити мир "увек и заувек", односно да споразумом почиње "вечито пријатељство и братство" између Египта и земље Хетита, на које се обавезују Рамзес II и Хатусили III, који обећавају да ће тај споразум поштовати и "њихова деца, деца њихове деце и сви наследници до краја времена"²⁵⁴.

Овај споразум сачинили су на акадском и египатском језику Хетити, у договору са Рамзесом, утискујући га на сребрну таблицу (за коју споразум каже да се један примерак има доставити Рамзесу II у руке директно, а не преко посредника на његовом двору²⁵⁵), која је до данас сачувана.

Захваљујући овом споразуму, између Египта и земље Хетита је владао мир све време владавине Рамзеса II и Хатусилија III. Мир није био нарушен ни након њихове смрти, с тим да неке одредбе споразума (међусобна помоћ у случају напада треће земље на Египат или на Хетите) нису биле испоштоване, јер су обе земље ушле у период унутрашњих превирања, што је наредних деценија довело до постепеног распада хетитског, и озбиљног слабљења египатског царства.

---

²⁵³ Сам ток битке код Кадеша се може реконструисати из неколико извора. Први су прикази битке на рељефима у египатским храмовима, друго су хетитски списи, а трећи извор је књижевно дело названо "Песма", анонимног египатског песника. Сви египатски извори говоре о великој победи Рамзеса II, мада се и у њима наилази на контроверзне детаље: одмах након битке, Рамзес II није наставио ратни поход већ се брзо вратио у Египат, а Мувати II је кренуо према југу, а не према северу; много египатских савезника и вазала је после битке код Кадиша прешло на страну Хетита, после битке избијају бројне побуне у различитим деловима Египта... Из свега се може закључити да битка код Кадиша није ништа променила ни решила у односима између Египта и Хетита, али је *de facto* – завршена.

²⁵⁴ Lichtheim, M., (1976), *Ancient Egyptian Literature*, Berkeley; Laroche, E., (1971), *Catalogue des textes hittites*, Pariz.

²⁵⁵ Laroche, E., (1971), *Catalogue des textes hittites*, Pariz.

За изучавање пропаганде најважнији период је, ипак, онај који је трајао те 4 године, између битке код Кадеша и закључивања мировног споразума. Шта се дешавало током те 4 године, што је омогућило Рамзесу II да (после вероватног пораза код Кадеша) закључи мировни споразум, који су подједнако прослављали и Египћани и Хетити? Како је "моћни син Ра", који је на свим скулптурама и рељефима себе приказивао као великог ратника, успео да убеди своје племиће, свештенике, војску и народ да је мировни споразум велики успех фараона, у земљи у којој су фараони реинкарнације бога и у којој никада ни један фараон, ни са ким није ни покушао да закључи мир који није победа, јер би такав мир био раван поразу, а тиме и велика срамота за реинкарнацију божанског Ра?

Сакупљајући податке из различитих, међусобно разнородних извора, могуће је реконструисати ову сагу из времена до којих не сеже никакво и ничије колективно памћење.

Након битке код Кадеша, и Хетити и Египћани су били болно ослабљени, јер су у бици обе стране учествовале са готово потпуним ресурсима (слично као српска страна у Косовској бици 1389. године, у којој такође није било важно ко је формално победио/изгубио, већ која страна је у стању да успостави власт на одређеној територији, обзиром на сачуване људске ресурсе). Обема странама биле су битне три ствари: да очувају власт на територији коју су имали пре битке, да домаћој јавности битку представе као сопствену победу и да до наредног сукоба не дође у блиској будућности (јер за њега ни једна страна није имала снагу)²⁵⁶.

Захваљујући томе, након пар месеци "сепаратног мировања", током наредне три и по године, развила се богата тајна комуникација између Рамзеса II и Хатусилија III, која је резултирала систематском континуираном активношћу, која се паралелно одвијала на обе стране:

- a) тајна комуникација Рамзеса II, Мутавија II и Хатусилија III, настала као резултат обостраног интереса Египта и земље Хетита;
- b) координиране активности оба владара, као последица прецизних договора Рамзеса II и Хатусилија III;

---

²⁵⁶ G. Maspero (1883), *Poviest iztočnih naroda u starom veku*, Zagreb, str 97.

- c) размена принцеза (владар-прималац уврштава их у своје главне жене), чиме се успоставља крвно сродство и ублажава одијум сопствене јавности према противничкој страни;
- d) размена техничких знања, кроз тајни, од државе контролисани увоз производа насталих као резултат технологије којом домаћа страна није овладала; наглашавање порекла тих производа, у циљу стварања поштовања домаћег становништва према дојучерашњем непријатељу (пре битке код Кадеша развијао се на обе стране супротан процес оцрњивања противника, омаловажавања његове снаге, знања, вештина, храбрости и мудрости);
- e) увођење опасности која нема везе са противницима у бици код Кадеша (на обе стране се домаћој јавности наглашава опасност од других непријатеља, која је била реална и видљива).

Ако резимирамо све наведене елементе, видимо да је кључни фактор који је довео до склапања мировног споразума чињеница да је мир, уз јасан и недвосмислен мировни споразум, који не глорификује ни једну страну, био обострани интерес Египта и земље Хетита. Као и у сваком другом случају, када је требало *осмислити кризну комуникацију*, и у овом примеру је било битно ускладити супротстављене интересе, наћи заједнички именоватељ и применити га у интересу обе стране, уз најмање могуће трошкове и губитке, односно уз највећу могућу корист за обе стране. Долазећи до закључка да је излаз у мировном споразуму, оба владара су испољила изузетну креативност, јер такав исход ратног сукоба у нашој цивилизацији (појам обухвата европски културни круг у ширем слислу) није био познат. Тако су Рамзес II и Хатусили III предузели читав низ неуобичајених радњи, према сопственим јавностима, како би створили повољно јавно мњење за остваривање заједничког циља, који је био у интересу оба народа и омогућио им неколико деценија мирног развоја, одлажући замирање обе ове цивилизације на дужи временски период.

Описана активност највећим делом спада у пропаганду, у оквиру политичких односа са интерном јавношћу.

Поред тога, на обе стране се примењују и неке маркетиншко - пропагандне акције, које су имале за циљ да учврсте позицију Рамзеса II и Хатусилија III у њиховим царствима, како би им њихова учвршћена позиција омогућила да реализују

неуобичајени поступак склапања мировног споразума, а да то не буде протумађено као њихова слабост, односно пораз.

Биле су то следеће мере:

- a) Презентација сопствене стране као победника у бици код Кадеша, у сопственој јавности: церемонијалне поворке "победника" до централних храмова, обредно захваљивање божанствима за победу (у обе земље).
- b) Визуализација победе у бици код Кадеша, на начин доступан најширој сопственој јавности (дубоки и плитки рељефи у камену на свим храмовима доступним египатској јавности тога доба; на сребрним таблицама и таблицама од слоноваче које су се вешале на улазима у храмове Хетита)²⁵⁷;
- c) Визуелно "документовање" личне храбрости домаћег владара у бици, његових личних заслуга за победу и подршке коју владар ужива од домаћег врховног бога (Рамзес II је овековечен као победник који сатира своје непријатеље Хетите, у тако драматичним представама битке, да је јасно да је он најзаслужнији за победу, уз божанског Ра који му је манифестно помогао; код Хетита се као победнички лидери појављују Мутавије и његов син Хатусили, који је био присутан у бици, али се није борио, мада је на рељефима приказан у борби као истакнути вођа и ратник).

Наведене акције имале су за циљ бескомпромисну, ефикасну и јасно дефинисану пропаганду сопственог владара, маркетинг сопствене победе у најзначајнијој бици (у којој ни једна страна није однела стварну победу!), што је био услов за учвршћивање позиције и очување репутације и доминантног имица Рамзеса, односно Хатусилија, независно од њихове реалне улоге у поменутој бици (за Египћане је остала тајна да је Рамзес заробљаван у бици код Кадеша, а за Хетите да се млади Хатусили уопште није борио).

Египћани и Хетити су, захваљујући мудро вођеној политици и пропагандним кампањама њихова два владара, добили трајан мир.

Наведени пример је само један од многих који би се могли навести у прилог тези да пропаганда уопште, као ни политичка пропаганда, али ни ратна - не морају бити негативне. Напротив, у одређеним временима, пропаганда је један од

---

²⁵⁷ Silioti, A., (1999), *Egipat- hramovi, ljudi, bogovi, Mozaik knjiga, Zagreb.*

оптималних метода за брзо усвајање идеје, или модела понашања, чланова заједнице, који се у знатној мери разликују од дотадашњих. У периодима постконфликтних слегања јавног мњења, пропаганда представља један од начина да се обнови идеја мира и ненасилне комуникације и - изнад свега, да се поништи слика дехуманизованог, демонизованог и стигматизованог непријатеља, која је свесно креирана (такође - пропагандним деловањем) пре избијања манифестне фазе конфликта.

2. ДЕЛОВАЊА МЕДИЈА У ЛАТЕНТНОЈ И МАНИФЕСТНОЈ ФАЗИ КОНФЛИКТА

Мада има различитих схватања о томе да ли су друштвени конфликти датост или историјски условљени процеси који нису (или - не морају бити) иманентни људској заједници, све познате теорије конфликта су сагласне у томе да **друштвени конфликти спадају у релативно контролабилне друштвене процесе, чији ток, расплет и исход битно зависе од метода које користе директно ангажоване стране.** Посматрани као процеси, друштвени конфликти спадају и у **релативно предвидиве процесе у којима постоје одређене, мање или више јасно видљиве фазе.** Без обзира на бројне специфичности друштвених конфликта, сви друштвени конфликти имају две основне фазе: латентну и манифестну, о чему је било речи у претходним поглављима (III - појмовни и теоријски оквир; 1. Друштвени конфликти).

Током трајања друштвеног конфликта, посебно током његове латентне фазе, постоји велика могућност контроле и усмеравања свих процеса који воде ка манифестној фази. Носиоци контроле и усмеравања су институције друштвеног и политичког система, политичке партије, националне невладине организације, медији, али и међународне асоцијације, покрети, утицајни стејкхолдери (економски, религијски, културно-научни...), као и истакнути појединци. У манифестној фази конфликта, могућност деловања и усмеравања процеса је битно смањена, с тим што већу могућност има "јача страна", односно она која је у стању да противнику наметне своје интересе и циљеве. Стога се деловање свих фактора који имају могућност управљања конфликтом у суштини своди на деловање истих оних фактора који имају могућност превентивног деловања на избијање конфликта.

У условима друштвених потреса и траума, какви су друштвени конфликти и друштвене кризе, менаџмент медија се, у системима који подразумевају постојање медијског тржишта, суочава са два конфликтна мотива: искористити прилику и побољшати своју позицију на тржишту, или - понашати се друштвено одговорно, бити сервис грађана који помаже да се трауматична ситуација разреши, превазиђе, санира или отклони, у уверењу да ће публика таква настојања препознати и евалуирати кроз поверење и трајнију везаност за медиј.

Ова дилема је најмања у условима друштвених криза изазваних природним факторима ризика (разорни земљотреси, тајфуни, поплаве) у којима друштво располаже механизмима брзог реаговања на кризу и успостављања системски вођеног опоравка и санације. У таквим ситуацијама, правило је да локални медији постају сервис грађана, обезбеђујући им неопходне информације и подршку, док су мреже, национални и специјализовани медији више окренути класичној медијској експлоатацији догађаја (комбинација информација, "експертских анализа" и медијски атрактивних садржаја), јер се у највећем обиму обрађају публици која није директно егзистенцијално и емотивно заинтересована за кризу.

У условима друштвених криза које имају економски, политички или социјални карактер, менаџмент медија се опредељује између класично информативног, експертског, сервисног и медијски атрактивног праћења кризе. Већина медија у развијеним земљама користи комбинацију класично информативног, експертског и медијски атрактивног праћења кризе, у коме избор "експерата" који коментаришу и анализирају узроке, ток и могући расплет кризе - обезбеђује кредибилност, којим се индиректно верификују медијски атрактивни садржаји.

У условима друштвених конфликта, а посебно у условима рата као тоталног конфликта, постоје **битне разлике између: а) понашања медија који се налазе на ратом захваћеној територији, б) медија који припадају зараћеној страни на чијој територији се не води рат и ц) медија који не припадају ни једној од ратних страна, нити се налазе на територији која је на било који начин захваћена ратом.**

Поред тога, искуства у погледу улоге медија у ратним конфликтима на подручју Балкана²⁵⁸, као и искуства везана за рат у Ираку, показују да је улога медија суштински различита у различитим фазама конфликта.

Најзначајнију улогу медији имају у фази **припреме јавног мњења за рат**, када се промовише "цаусус белли" (латентна фаза конфликта). У тој фази један део медија се ставља у службу политике, прихватајући и промовишући ратно-пропагандни речник, логику "освете за нанету неправду", "непоштовање принципа демократије", или неку од сличних фраза које се користе у припреми јавног мњења за рат. На почетку ове фазе постоје и јасно дефинисани медији који

---

²⁵⁸ пример: Tompson, M., (1995), *Kovanje rata – mediji u BiH, Srbiji i Hrvatskoj*, ННО, Zagreb.

се залажу за демократска решења, коегзистенцију, истраживање различитих могућности превазилажења конфликта и слично, као што се видело из анализе деловања медија у СФРЈ непосредно пред избијање оружаних конфликта (независни медији). На истом примеру је видљиво које механизме користи држава како би смањила број и утицај независних медија, и обезбедила идеолошко јединство медија који уживају подршку државе.

2.1. Деловање медија у латентној фази друштвених конфликта

Успостављање социјалне дистанце

Процес који представља увод у сваки конфликт, који се истраживањима може јасно детектовати и пратити, је **успостављање социјалне дистанце**, што је један од разлога да се у модерним друштвима велика пажња посвећује праћењу и перманентном истраживању степена социјалне дистанце која постоји између појединих друштвених група, односно унутар неке групе. Успостављање социјалне дистанце је, по правилу, знак да је отпочела латентна фаза потенцијалног друштвениг конфликта.

Успостављање социјалне дистанце је дуготрајан *процес*, с тим да се, након успостављања, ситуација постојања социјалне дистанце, од стране свих учесника перципира као **подразумевајућа и непремостива**.²⁵⁹

Постојање социјалне дистанце, подупрто политичким, семантичким, етичким, културолошки, економским и другим конотацијама, које у контексту прихваћене социјалне дистанце представљају њено продубљивање, омогућавају да се **успостављена социјална дистанца почне перципирати као латентни конфликт, са јасно супротстављеним интересима/идејама/вредностима**.

Анализе деловања медија у овој фази, на примерима сукоба на простору бивше СФРЈ²⁶⁰, показује да медији битно утичу на прихватање социјалне дистанце као подразумевајућег модела друштвеног мишљења и понашања. Избором тема, преференцијом ставова, лексиком и изношењем стереотипа који се заснивају на

---

²⁵⁹ Sartre, (J. P., (1983), *Les coments de la drole de guerre*, Gallimard, Paris; Brzezinski, Z., (1993), *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentynfirst Century*, Macmillan, New York.

²⁶⁰ Костић, Б., (2007), *Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*, Саветовање "Ка добу знања", Сремски Карловци, *Зборник радова*, стр 38-48

социјалној дистанци, медији битно утичу на успостављање доминантног система вредности и доминантног модела мишљења. Овај процес одвија се постепено и непрекидно, пре и током целе латентне фазе конфликта.²⁶¹

Као што је већ речено у теоријском делу рада, латентна фаза конфликта често може да подсећа на низ међусобно неповезаних инцидената, који настају и разрешавају се без јасних наговештаја могуће ескалације. У том периоду, само на основу бројности, учесталости и повећања фреквенције "инцидената" долазимо до упозорења да се ради о **спорадичном манифестовању латентног конфликта**. Латентна фаза друштвених конфликта испољава се кроз неколико етапа, од којих свака има своје специфичне карактеристике. Улога медија у свакој од тих етапа је, такође, специфична.

У *првој етапи* латентне фазе конфликта, постоје две друштва групе супротстављених интереса, између којих постоји социјална дистанца, с тим да макар једна од тих друштвених група своје интересе схвата као супротстављене "другој страни"; културна и политичка елита конструишу питања у вези са *историјском улогом, кривицом, или грехом* "друге стране", у односу на сопствену нацију, групу, класу, или религијску заједницу. Медији ова питања третирају као провокацију (екскурс) и, по правилу, им дају значајну пажњу, јер представљају искорак у односу на уобичајени јавни говор. Другим речима, оваква неуобичајена/несвакидашња тематика и реторика имају висок степен медијске атрактивности, што медији користе у циљу повећање пажње и везивања аудиторијума.

У *другој етапи*, обе групе имају јасну свест о супротстављеним интересима; прво са једне а затим и са друге стране, сазрева свест о препрекама које *би могли* да представљају интереси, позиција или вредности "друге стране" (појекција препека); набрајају се и преиспитују се историјске "грешке" и "неправде" друге стране; креирају се конструкти који обухватају "историјске кругове неправди", који показују сопственом јавном мњењу да је однос друге стране "одувек" био непријатељски/експлоататорски/нефер; селектују се и модификују историјске чињенице у циљу доказивања оваквих ставова. Стигматизација друге стране је још увек спорадична. У овој етапи, медији улазе у дугорочне пројекте (тзв.

---

²⁶¹ Костић, Б., (1994), Злочин магичне кутије, *Хоризонти*, број 2, Нови Сад.

"споровозне"), као што су фелтони, серије наручених историјских и кавзиисторијских анализа, тумачења историје и садашњости од стране "експерата" који се смењују у специјалним емисијама итсл. Циљ оваквих медијских производа је разрада и подупирање медијски атрактивних тема, које су само помињане у првој етапи латентног конфликта. Посебну карактеристику медијске манипулације чини повећање фреквенције интервјуисања јавних личности који подупиру идеје на којима се базира друштвени конфликт. Процесом онеобичавања, који појачава пажњу јавности, јавне личности које се баве музиком, филмом, спортом бивају понукане да се укључе у актуелне политичке теме, при чему се њиховом (приватном) мишљењу, изнетом путем медија даје снага "ауторитета".

Трећа етапа латентне фазе, по правилу се одвија кроз јасну интересну поларизацију и ескалирају пројекције препрека које једна страна поставља другој; отпочиње реално испољавање препрека, што је, комуникацијски посматрано - слање порука о непомирљивости сукоба; елите будућих субјеката конфликта припремају и мотивишу сопствено јавно мњење, како би обезбедили учешће "своје" групе/нације/асоцијације за пројектовани конфликт; конфликтна лексика и стигматизација дуге стане улазе у јавни говор; сопствено јавно мњење се подсећа на "светлу прошлост", на примере саможртвовања у сопственој нацији, ратних херојстава и "борбе за достојанство сопствене нације". Медији у овој етапи инаугуришу стигматизацију друге стране дефинишући пожељну лексику²⁶². На тај начин се, успостављањем јасних и једноставних лексичких израза поједностављује однос према другој страни, поједностављују се разлози конфликта, а свака критика конфликтне политике бива једноставно одбачена стигматизацијом неистомишљеника као непријатеља. У овој етапи, медији имају редовне "специјале", мења се уобичајена шема радио и ТВ програма и распоред страна у новинама; почињу да излазе нови специјализовани часописи који се баве "разрадом" теме која је предмет конфликта²⁶³. Пред крај треће етапе, противничка страна се више и не незива уобичајеним именима, већ усвојеним стигматизацијама. Такође, противничка страна почиње да се поистовећује са злом,

---

²⁶² Лалић Л, (1997), *Слике и речи мржње: Година друга*, фондација Право на слику и реч, Б92-АРХИТЕЛ; Курспахић К., (2003), *Злочин у 19.30, Балкански медији у рату и миру*, Данграф, Београд.

²⁶³ Томпсон, М., (2000), *Ковање рата – медији у БиХ, Србији и Хрватској*, Медија центар, Београд.

односно са нељудима, што доводи до потпуног "цементирања" свих стигматизација у медијском језику.

У четвртој етапи латентне фазе конфликта обе стране се организационо, ресурсно, кадровски и јавномнењски припремају за улазак у манифестну фазу сукоба; "заокружују" се интересне позиције обеју страна; лексика конфликта и стигматизација "друге стране" је потпуно уобличена и из јавног говора потпуно прелази у говор медија, а затим и у приватни говор; говор мржње постаје свакодневно обележје комуникације; другој страни се постепено негирају све позитивне људске карактеристике; пласира се идеја "или они, или ми"; потпуно се огољује идеја да је друга страна оличење зла, од које се само зло може очекивати; питање супротстављања другој страни постаје питање патриотизма, етике, достојанства и самопоштовања нације и њених припадника; противници овакве идеологије бивају проглашени за издајнике и елиминисани из јавног говора²⁶⁴. Крај ове етапе латентног конфликта и најавна манифестна фаза наступа у моменту када постане нормално/уобичајено да се у медијима друга страна почне подразумевати као неприпадајућа људском роду, односно као негација људског ("нељуди", "нечовек до нечовека", "звери", "ничега људског у њима нема" итсл.)

Манифестације последње фазе латентних конфликта зависе од институционалних могућности за реализацију конфликта. Уколико постоје системске могућности, конфликти се одвијају у контролисаним условима легитимне институционалне борбе. У таквим условима, чак и у последњој етапи латентног конфликта, постоји реална могућност да се конфликт не претвори у манифестан. Уколико, пак, нема институционалних могућности за испољавање конфликта, он неминовно постаје манифестан. Улога медија у овој последњој етапи латентног конфликта може бити одлучујућа, јер медијска презентација могућег компромиса, креирање медијски атрактивних приказа хармонизујућих фактора, давање простора напорима за успостављање дијалога и разумевања, елиминисање стигматизације друге стране, и слично, могу битно да утичу на успоравање хода ка манифестној фази конфликта, чиме се омогућава јачање неконфликтне комуникације и налажење компромиса. У пракси, међутим, то подразумева вероватне конфликте са доминантним јавним мњењем у сопственом

---

²⁶⁴ Група аутора, (2005), *Медији и рат*, Зборник, Аргумент, Београд.

окружењу, као и конфронтирање са влашћу у сопственој земљи, у моменту када је јавно мњење већ припремљено за конфликт као "једину могућу алтернативу". Стога се у овој фази медији веома ретко усуђују да уђу у оспорвање доминантног јавног мњења, које је годинама успостављано, управо захваљујући медијима. На тај начин медији се налазе "у замци" чијем кеирању су и сами значајно допринели, као и политичке елите, које више немају могућност да ретерирају у односу на претходно изнете ставове, митове, пројектоване препреке и наглашаване циљеве. Генерално, у последњој етапи латентне фазе конфликта, актери чије деловање битно утиче на избијање манифестне фазе конфликта имају битно сужено поље деловања, јер је већина компромисних и хармонизујућих фактора имобилисана претходним процесом припреме јавног мњења за рат, тако да свако одустајање од тих идеја може бити сматано издајом. Комуниколошки посматано, рат постаје извештан, пре него што дође до стварног оружаног конфликта, захваљујући чињеници да су ућиткани сви гасови који би говорили против њега, а драстично појачани они који га заговарају. Тоновима нормални за људско ухо и идеје нормалне за разумно људско биће, више се не чују: мир нема ко да реализује, а од рата се нико не усуђује да одустане²⁶⁵.

Занимљиво је да у на почетку латентне фазе конфликта постоје и јасно дефинисани медији који се залажу за демократска решења, коегзистенцију, истраживање различитих могућности превазилажења конфликта итсл. Током релативно кратког периода ова група медија или долази до медијски атрактивних података, аргумената, доказа... који обесмишљавају ескалацију конфликта (чинио се да се управо то дешава у неколико значајних медија у Великој Британији у време јавномнењске припреме ирачког рата), или се повлаче, било под притиском тржишта (услед недостатка подршке јавности), било под директним утицајем центара моћи.

За разлику до класичног схватања медија, савремена пракса је показала да медије не можемо посматрати само као трансмитере (утицајних) идеја, процеса и акција које воде ка распиривању или смиривању конфликтне атмосфере било би погешно. Модерни медији представљају и веома активан, релативно самосталан фактор креирања конфликтне атмосфере и конфликтног окружења, који током

---

²⁶⁵ Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд.

целе латентне фазе конфликта има могућност избора²⁶⁶. Могућност избора доминантног усмерења поруке коју медиј шаље јавном мњењу скопчана је са релативним ризиком по опстанак медија (ауторитарна друштва), односно по смањење величине аудиторијума (демократска друштва), с тим што је опасност од губитка аудиторијума фактор са ограниченим деловањем, јер се медијским средствима, независно од доминантног расположења у заједници, може битно утицати не само на рециклажу публике, већ и на њено увећање.

Модел деловања медија у латентној фази друштвених конфликта

Основна специфичност деловања медија у условима друштвених конфликта је **посебно мотивисан медијски аудиторијум**, у региону и социјалној средини у којој се конфликт дешава, као и у социјалним миљеима и регионима који су посебно заинтересовани за ток и исход конфликта. У тим оквирима присутан је **повишен степен пажње свих нивоа јавности према медијима**, посебно према информативним садржајима, уз преференцију информативних садржаја који се односе на сукоб.

Специфичност понашања медија у друштвеним конфликтима заснива се на чињеници да су медији суштински заинтересовани за медијску обраду друштвеног конфликта. За разлику од човека прошлости, проблем модерног човека је zasiћеност информацијама, која има за последицу десензибилизацију и површност. Хиперпродукција медијских садржаја који су доступни аудиторијуму, смањена сензибилност, стрпљење и пажња аудиторијума, приморавају медије на трагање за медијски ефектним садржајима који везују и задржавају публику и доводе нове конзументе пред медиј. У посматраном контексту, под медијски ефектним конфликтима подразумевамо, пре свега, конфликте у којима учествује, или за које је заинтересован, процентуално значајан део популације у којој је одређени медиј присутан (или би желео да буде), као и конфликте који изазивају емоционалне реакције медијског аудиторијума, те неуобичајене конфликте, који су по узроку, току, или учесницима необични и због тога занимљиви.

Основна одредница понашања медија у такозваним "развијеним демократијама" према друштвеним конфликтима је њихова тржишна оријентација. У мање развијеним друштвима и тзв. "друштвима транзиције", у којима медији задржавају

---

²⁶⁶ Бел, Ф., (1997), *Моћ медија*, Клио, Београд.

значајну политичку усмереност, наглашену смањеном независношћу медија у односу на државне институције, поред тржишне оријентације, постоји јака тенденција удовољавања интересима владајуће политичке опције, која је у позицији да директно или индиректно одређује позицију медија на (недовољно развијеном) тржишту. Такође, медији који делују на територији захваћеној сукобом, по правилу се усмеравају на прихватање ратне пропаганде своје земље/дела земље који је обухваћен конфликтом, док медији који се налазе изван територије захваћене сукобом, по правилу поштују основне захтеве (свог) тржишта, понекад и пренебрегавајући официјелно прокламоване интересе своје земље (пример: део медија у Великој Британији у време припрема за агресију на Ирак).

Генерално посматрано, менаџмент медија у условима појачане пажње јавности према медијским садржајима, али и повећане интеракције између медија и различитих нивоа јавности, који су карактеристични за друштвене конфликте и кризе, има задатак да:

- обезбеди стални прилив нових информација (извештаја) о конфликтима, јер је то *роба* која је у датом моменту оно са чиме медиј иде на тржиште, али и да обезбеди својеврсни медијски "екстрапрофит" - ексклузивност која гарантује продају производа који други медији немају и морају га преузети,
- обезбеди имиџ (неутралног) сервиса грађана у информисању о друштвеном конфликту за сопствени медиј, као услов за стицање поверења и позиционирање у односу на остале медије,
- искористи повећану пажњу јавности за боље позиционирање медија, односно: повећање броја директних конзументата (код електронских медија и повећање броја и дужине контаката са медијем), повећање обима заинтересованости оглашивача и/или донатора (у зависности да ли медиј делује на територији захваћеној сукобом, или изван ње), побољшање услова продаје сопствених медијских садржаја другим медијима или мрежама, што се превасходо односи на медије који делују изван зоне захваћене конфликтом.

У латентној фази конфликта медији подједнако делују на "свој" национални аудиторијум, али и на национални аудиторијум противничке стране, јер се медији

две стране у конфликту међусобно цитирају, дајући тиме додатну аргументацију својим аргументима за рат. Такође, у овој фази медији делују и на шире јавно мњење, чији медији аргуменате заинтересованих и директно ангажованих медија у сукобу, користе за своје анализе ситуације и узроке рата.

Медији латентној фази друштвених конфликта обављају три основне функције, које сукцесивно постају доминантне медијске теме: **а) стварају атмосферу у којој је рат могућ, б) објашњавају узроке који рат чине неминовним и ц) маркирају противничку страну као одговорну за рат.**

Приликом одређења етапе у којој се налази латентна фаза сукоба, по доминантној медијској теми може се закључити колико су припреме за сукоб одмакле, односно колики је временски простор који остаје на располагању до момента вероватног избијања сукоба, који наступа онда када је завршен процес маркирања противничке стране као нехумане и одговорне за будући рат.

Искуства у погледу улоге медија у ратним конфликтима на подручју Балкана, као и искуства везана за рат у Ираку, показују да је улога медија суштински различита у различитим фазама конфликта, али да је највећа у латентној фази конфликта, која у савременом свету, без подршке медија не би била могућа.

У латентној фази конфликта медији се стављају у службу политике, прихватајући и промовишући ратно-пропагандни речник, логику "освете за нанету неправду", "непоштовање принципа демократије", или неку од сличних флоскула које се користе у припреми јавног мњења за рат. Следећи корак у латентној фази који не би био изводив без медија је "експертско објашњење стварности", у коме "експерти" и "аналитичари" презентирају путем медија опширнију, "научно аргументовану" и "поткрепљену примерима" аргументацију рата, односно демонизацију противника. Противник се путем медија дефинише као наша негација, инструмент поништавања наше суштине и уништитељ вредности које су нам свете. Кроз овај процес противник постаје непријатељ, а додатна аргументација се налази у области историје, културе, религије, чак и биологије.

Захваљујући пропагандној лексици медија, стигматизацији и демонизацији противника, јавно мњење се постепено навикава на то да "непријатељ постоји", да је "непријатељ наша супротност и негација!", да "жели да нам отме/оне могући оно што нам по природи ствари припада", да "непријатељ жели да нам наметне" нешто што је за нас по природи ствари немогуће или

понижавајуће. У том контексту, поступци непријатеља су "нехумани", "недемократски", "злочиначки" и "понижавајући за нас и наш народ", тако да је "једини начин решавања конфликта са *таквим* непријатељем - рат!".

Тиме, почев од првих етапа латентне фазе, медији битно утичу на: успостављање, ширење и продубљивање социјалне дистанце, настанак и развој свести о супротстављености интереса, дефинисање, пројекцију и предимензионирање препрека, дефинисање циљева сукоба, дефинисање и манифестацију лексике конфликта и стигматизације "друге стране", усмеравање јавност ка прихватању става о непомирљивости сукоба, припрему јавног мњења за предстојећи сукоб – прихватање става о неминовности сукоба, маркирање и одстрањивање јавних личности и група које сеprotиве сукобу.

Медији тиме постају директни учесници латентне фазе конфликта!

Истовремено, медији тиме постају директно одговорни за ескалацију латентног конфликта и његово претварање у манифестни конфликт!

Менаџмент медија улази у ову замку постепено, гуран процесом тржишног позиционирања колико и настојањем да се не иде против "националних интереса" дефинисаних од стране званичних државних органа, јер се у свим, па и најдемократскијим земљама, политичке елите веома лако одлучују на стигматизацију дисонантних медија као непатриотских, што води у пад тржишне позиције, односно представља веома ризичан модел менаџмента медија.

Постојање квалитетног кодекса понашања медија у друштвеним кризама и конфликтима, у таквим околностима, може да представља средство заштите и одбране медија у односу на центре моћи, омогућавајући да већи број медија заузме позицију креатора неконфликтног комуникатора. У пракси, само постојање квалитетног кодекса понашања медија у друштвеним конфликтима и кризама се показује као потребно, мада на дужи рок - не и довољно.

Медији, па и менаџмент медија су део и производ друштва у коме настају и доминантних процеса у њему. Стога се подразумева да цивилизовано, одговорно и одрживо друштво има цивилизоване, одговорне и одрживе медије. Друштво које још увек нема те карактеристике, али има остварен друштвени консензус да су то вредности ка којима заједница тежи - прокламује, подржава и налаже

поштовање принципа који воде ка њиховом остварењу, има право да и од медија захтева промоцију и поштовање тих принципа.

У друштвима која немају јасно успостављен систем друштвено пожељних вредности, њити јасно дефинисану визију и стратегију развоја, медији могу, у одређеним периодима и под одређеним условима, занемарити своје тржишне императиве и усмерити се на едукативно хуманизирајућу функцију, која подразумева и истрајавање на истини, истраживачком новинарству, научној анализи, материјалним доказима, поштовању човека, различитости и права на различитост. У таквим друштвима, на дужи рок, без минималне системске и институционалне подршке, то могу само медији чији опстанак не зависи од тржишта.

Стога би установљавање кодекса понашања медија у условима друштвених криза и конфликта могао бити први корак у подизању свести о значају и могућим последицама деловања медија у друштвено трауматичним и ризичним ситуацијама. Истовремено, то би могао бити почетни ослонац за медије и медијске менаџере којима поштовање принципа заснованих на хуманости и друштвеној одговорности медија није страна, али у датим условима би могло имати форму пословног ризика.

Такође, дефинисањем оваквог кодекса на глобалном нивоу, "глобалном селу" би могла бити послата порука да друштвени конфликти нису иманентни људској заједници, мада су њен историјски пратилац. Тиме би се, истовремено отвориле нове могућности за развој кооперације, сарадње и коегзистенције као пожељних модела комуникације у ситуацијама сукобљених интереса.

Само поштовање таквог кодекса било би, ипак, одређено пре свега укупном одговорношћу друштва у коме медији делују, као и способношћу тог друштва да амортизује, каналише и разрешава своје конфликте и успоставља системске моделе рашавања кризних ситуација.

2.2. Деловање медија у манифестној фази друштвених конфликта

У манифестној фази конфликта, медији могу имати различиту примену, односно, могу се користити као:

- а) средства реализације ратне стратегије и тактике, или средства едукације за војна или безбедносна дејства,
- б) средства војне, полицијске, безбедносне или политичке пропаганде,
- в) сервис за информисање грађана о чињеницама битним за заштиту људи, или објеката,
- г) средства (масовних) комуникација.

Стратегијско и тактичко коришћење медија у војне или безбедносне сврхе²⁶⁷

Већина класичних медија (фотографија, радио, филм) има своју конкретну употребу у оквирима војног или безбедносног деловања у манифестним конфликтима. Поред употребе у циљу комуникације, између делова војних или безбедносних институција, организација и организационих делова, класични и савремени медији омогућавају детекцију и аквизицију података битних за планирање и реализацију стратешких и тактичких циљева. У манифестним конфликтима класични и модерни медији се користе као део војне, полицијске и безбедносне технологије, у области комуникација, извиђања, надзора, дејстава и мерења резултата дејстава.

Пропагандно деловање медија

Поред стратешког и тактичког коришћења медија, уобичајена употреба медија од стране војних, полицијских и безбедносних институција/организација је њихова употреба у циљу планиране и усмерене пропаганде. Ова делатност се путем медија може обављати на три основна начина: а) путем медија и медијских производа којима директно управљају војне, полицијске или безбедносне структуре/институције, б) путем медијских садржаја чији креатори су војне, полицијске или безбедносне структуре/институције, који се могу пласирати у

---

²⁶⁷ У одељку се не користе појмови из области војних наука, нити науке о безбедности, већ појмови из области менаџмента (конфликтима).

јавност специјализованим, али и класичним каналима комуникације, између осталог и путем цивилних медија масовне комуникације в) наметањем основних идеја, података, лексике или модела комуникације постојећим цивилним медијима.

У савременим конфликтима су присутна сва три модела организоване пропагандне комуникације путем медија. Тако у конфликтима неравноправних противника (интервенције великих сила и њихових савезника) имамо примере пропагандног деловања агресора путем сопствених медија (интернет сајтови), сопствених медијских производа или медијских садржаја (документарни снимци који се достављају медијима), или наметањем ставова, података или модела комуникације медијима (брифинзи, баријере присуству новинара, одузимање снимљеног материјала).

Један део пропагандних активности је усмерен према домаћем становништву, други према становништву супротстављене стране, док је трећи усмерен на глобалну јавност, или неки њен интересно одређен део.

У савременим конфликтима пропагандно деловање усмерено на глобалну јавност постаје све значајније, због чињенице да глобална јавност има могућности да утиче на доношење или недоношења кључних одлука, од којих зависи начин ангажовања појединих земаља или међународне заједнице у вези са неким конфликтом.

Пропаганда према домаћој јавности усмерена је на мотивацију, хомогенизацију и активизам грађана, као и на елиминисање неслагања са предузетим мерама, или мерама које држава/заједница намерава да предузме. У манифестој фази се, такође, наставља демонизација и дехуманизација противничке стране; њихови злочини се наглашавају и презентују предимензионирано, док се слични злочини, или недела, домаће стране минимализују, ублажавају и оправдавају злочинима супротне стране.

Пропаганда усмерена према јавности противничке стране се најчешће састоји из застрашивања, покушаја разбијања хомогености и мотивације противничке стране, односно покушаја да се направи јаз између руководства и грађана. Уобичајен метод је пласирање података који могу довести у сумњу грађане друге стране у односу на њихово руководство.

Медији као сервис грађана

Деловање медија као сервиса грађана током манифестне фазе конфликта је веома битно. Информисање грађана у области заштите, безбедности, снабдевања, саобраћаја и транспорта, организације склањања и прихвата цивила или здравствене заштите, смањује степен страдања становништва на подручју захваћеном конфликтима. Поред тога, медији у функцији сервиса грађана омогућавају комуникацију раздвојених породица (што је показано у случају конфликта на простору СФРЈ), комуникацију информација о повређенима, избеглима или несталима, као и пласирање различитих безбедносних упозорења или најава.

Класичне функције медија

Уобичајена функција медија, посебно медија масовних комуникација, наставља се и у манифестној фази конфликта. Најбитније разлике, у односу на уобичајено деловање медија, односе се на структуру медијске понуде (програмску шему у електронским медијима) и на саме садржаје. Информативни садржаји потискују све остале, а у оквиру информативних садржаја доминирају информације вазне за конфликт.

У манифестној фази конфликта долази до значајних промена у већини медијских процеса који су везани за продукцију садржаја. Како су у овом периоду доминантни информативни садржаји, анализираћемо специфичности и проблеме са којима је скопчана производња информативних садржаја у манифестној фази конфликта.

Специфичности производње информативних садржаја у манифестној фази конфликта

У оквиру информативних садржаја, задатак медија је да професионално извештавају грађане о свим битним догађајима и процесима.

Професионално извештавање подразумева: истинито, објективно, потпуно и правовремено информисање.

Да би се обезбедило истинито информисање новинар мора имати приступ релевантним изворима информација. У условима манифестних конфликта то постаје проблем, односно појављује се проблем детектовања и обезбеђивања приступа релевантним изворима информација. Основни извори информисања,

чија релевантност није упитна, су официјелне институције и центри моћи који руководе странама у конфликту, односно заступају их. Међутим, у савременим конфликтима веома често бар једна, а неретко и обе стране у конфликту имају руководство које се налази у зони манифестног испољавања конфликта (у случаја рата, то су зоне ратних дејстава), што отежава долазак до њих. Поред тога, управљање конкретним операцијама није увек транспарентно, тако да није увек јасно која конкретна особа је релевантан извор информације, нити је једноставно доћи до те особе. Посебан проблем представљају изјаве очевидаца, директних учесника: до њих је тешко доћи, а њихове изјаве су субјективне и односе се на појединачне детаље конфликта, који се могу битно разликовати од догађаја у целини. Осим тога, сваки извор информација, који је директни учесник у конфликту тежи ка (макар индиректној) заштити "своје стране". Зато се свака информација у манифестној фази конфликта мора проверити на бар још два места (када су у питању очевици). Провера информација је, с друге стране, често немогућа, како због краткоће времена, тако и због отежаног кретања на терену захваћеном конфликтима. Због тога се о уобичајеним акцијама најчешће извештава без обезбеђених потврда са више страна, док се за веће или несвакидашње активности, по правилу проверавају добијене информације. Посебно је значајно проверавање информација које се тичу ратних злочина и злочина према цивилима, јер се ради о информацијама које имају посебну тежину. Друга група важних информација за које је неопходно обезбедити проверу из најмање три извора су информације које могу имати утицај на конкретно понашање припадника једне стране према другој, у смислу интензивирања конфликта или побуђивања на освету.

У манифестној фази конфликта фотографија има амбивалентну улогу. С једне стране, фотографија је моћан документ, који емотивно и директно шаље слику догађаја, заједно са сликом контекста - атмосфере. Међутим, ратна фотографија мора, као и текст, поштовати основна људска права жртава, повређених и погинулих, чија тела се не би смела приказивати у првом плану (због емотивне заштите њихових породица), нити у положају/ситуацији којом се нарушава достојанство човека, без обзира на то да ли се ради о рањеној/повређеној или преминулој особи (са смрћу жртве не престаје обавеза поштовања њеног људског достојанства).

Због услова у којима настају, у извештајима из манифестних конфликта се јављају карактеристичне грешке, које нису последица непрофесионалности, већ пре свега услова рада:

- недовољна прецизност,
- изношење фрагмената, уместо целовите слике догађаја,
- придавање значаја одвојеним акцијама/активностима,
- недовољна провереност,
- стилска неуједначеност,
- усмереност на исте изворе за више извештаја, или током дужег периода (једностраност).

Код извештача који дуже времена прате један конфликт уочљива је промена вокабулара, односа према жртвама и прихватање ратних дејстава са све мањом упитношћу. Такође, дужи боравак репортера на терену доводи до смањене критичности према официјелним изворима информација и мањој склоности ка самосталном истраживању у циљу доласка до нових извора информација.

Имајући у виду изнето, али и друге препреке које стоје на путу професионалном извештавању о манифестној фази друштвених конфликта, можемо закључити да је истинито, објективно и потпуно информисање тешко постићи, док је правовремено информисање постало све лакше остварити, захваљујући савременим средствима комуникација.

Значајну улогу у остваривању истинитог, објективног и потпуног информисања играју лични квалитети новинара: његово образовање, информисаност о узроцима, центрима моћи и њиховим стварним интересима; познавање локалне културе, језика и сленга, реноме који новинар и медиј за кога ради имају и слично. Поседовање савремене медијске технике умногоме олакшава рад новинара, све чешће спајајући улогу новинара-извештача и фото-репортера, што појефтиније рад на терену, мада га неретко компликује и отежава.

3. СПЕЦИФИЧНОСТИ ДЕЛОВАЊА МЕДИЈА У САВРЕМЕНИМ ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА

Као што је већ речено, у раду се под друштвеним конфликтима подразумевају манифестни социјални сукоби, чији узрок су супротни и/или супротстављени интереси, вредности, потребе за ресурсима или међународном економско-политичком позицијом, у којима се директно ангазоване стране опредељују за активно сучељавање (борбу) као метод остваривања својих интереса.²⁶⁸

Крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века уочљива је повећана фреквенција три врсте друштвених конфликта:

1. конфликти глобалних размера који имају карактеристике глобалног грађанског рата, где на једној страни имамо високоразвијене индустријске земље које имају позицију глобалне економске, политичке и културне доминације, а на другој припаднике терористичких организација које им се супротстављају, користећи као метод борбе (превасходно) самоубилачке терористичке акте, уз оперативно коришћење савремених средстава комуникације и велики број цивилних жртава међу ставовништвом развијених земаља.
2. сукоби неравноправних противника у којима моћнија страна наступа као арбитар за заштиту неког формално позитивног и општешрихваћеног принципа, односно права;
3. етнички конфликти, међу којима се могу разликовати две основне групе:
  - конфликти чији узрок је подела територије/ресурса/становништва у току или након распада вишенационалних федералних држава, у којима је становништво етнички груписано (конфликти током и након распада СФРЈ, конфликти током и након распада СССР);
  - конфликти чији узрок је редифинисање постојећих граница у складу са етничким саставом становништва или издвајање територија са специфичним етничким саставом становништва из традиционално постојеће државе (Кина-Тибет, Индија-Сике, Србија-Косово, Грузија-Осетија);

---

²⁶⁸ Милашиновић, С., Милашиновић, Р., (2004), *Увод у теорију конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд

За потребе ове анализе, задржаћемо се на карактеристикама све три групе конфликта и односом медија према свакој од њих.

3.1. Медији и конфликти глобалних размера

Карактеристичан пример конфликта из ове групе су конфликти између САД и развијених земаља са једне стране, и арапских/исламских држава/организација/терористичких група и покрета, са друге. Ови конфликти се, захваљујући глобалној медијској презентацији ставова развијених земаља, већином сврставају у религијско-културолошке, односно у конфликт "ислама" и "храшћанског света", с тим да се "ислам", у медијима чешће назива "исламски фундаментализам", или скраћено "фундаментализам".²⁶⁹ Мада је јасно да су ови конфликти узроковани борбом за успостављање другачије динамичке структуре глобалних међународних односа, другачијих "правила игре" између развијених и неразвијених земаља/регија (Авганистан, Сирија...), медији глобално развијених земаља (по правилу) одбијају да размотре стварне узроке оваквих сукоба, задржавајући се на медијској експлоатацији разорних и нехуманих терористичких аката "фундаменталиста". С друге стране, захваљујући терористичком нападу на САД, **11. септембра** 2001. године, када су срушене **куле** Светског трговинског центра, САД и западне земље су добиле прилику да, ангажујући све расположиве ресурсе, уведу додатне, специфичне мере контроле на битнијим саобраћајним пунктовима, али и додатне мере контроле кретања и комуникације уопште, чиме се смањују грађанска права њихових држављана и свих који у тим државама бораве, са посебним мерама присмотре према припадницима арапских нација. Уз подршку медија, ове мере су доведене у директну везу са одбраном против тероризма. Питања усмерена на тражење одговора о стварним узроцима одређивања екстремних исламских покрета за драматичне и крајње агресивне, често самоубилачке, терористичке акције, појављују се веома ретко у медијима²⁷⁰, од стране тзв. алтернативних (контроверзних) аутора, као што су Мајкл Рид, или Ерон Русо (Аарон Руссо).

О стварним узроцима овог типа конфликта, након 11. септембра 2001. године, велики број најзначајнијих мислилаца данашњице је дао своје мишљење. Неки од

---

²⁶⁹ Видети одељак о тероризму у овом раду, страна 86.

²⁷⁰ Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд, стр 145.

њих су незаобилазни у анализи овог типа конфликта. Тако, Пјер Бурдије, између осталог каже: "Исламски фундаментализам је екстремна, али разумљива реакција на положај арапских и исламских држава и народа. Таквом развоју ствари допринела је логика која данас управља економским и политичким сферама – логика *доубле стандард*, мерења двоструким аршином. Мислим да различити политички потези, одлуке и речи свакодневно повређују и понижавају свакога ко на било који начин, директно или индиректно, има удела у арапском животу или исламу. Израелско-палестински проблем лежи у срцу те скандалозне неправде, управо зато што је у њему та логика, поред свих привидних решења, представљена у концентрованој и кондензованој форми."²⁷¹

3.1.1. Жан Бодријар о тероризму и медијима²⁷²

Месец дана након терористичког напада на "куле близанце" Светског трговачког центра на Менхетну, 3. новембра 2001. године, Бодријар је у француском Монду (*Le Monde*) објавио текст од 5254 речи, *Дух тероризма ("L'esprit du terrorism")*.

У овом контроверзном тексту, Бодријар, између осталог каже: "Није потребан нагон за смрћу или уништењем. Сасвим је логично и неминовно да јачање силе појачава жељу да се она уништи. А сила је саучесница у свом уништењу. Када су се два торња урушила, имали смо утисак да су тиме сопственим самоубиством одговорили на самоубиство авиона. Речено је: *Бог не може прогласити рат самом себи*. Али наравно да може. Запад, у позицији Бога (божанске свемоћи и апсолутне моралне легитимности) постаје самоубилачки и објављује рат самоме себи."

Анализирајући тероризам, Бодријар износи своје виђење савремених ратова. Анализирани терористички акт Бодријар не види као сукоб цивилизација, или религија (како се често карактерише од стране аналитичара), већ као резултат базичног антагонизма који, кроз сукоб два симболичка притивника (САД и ислам) илуструје победничку глобализацију у сукобу са самом собом. Бодријар тврди да

---

²⁷¹ Бурдије, П., (2002), *Талибани који говоре*, Нова Српска политичка мисао, (2002) Дебате бр 4. Свет после 11. септембра,

²⁷² Као основа за анализу у овом одљку послужио је оригинални Бодријаров текст, објављен 3. 11.2001. године у француском листу *Le Mond*, архива *Le Monde-a*, http://www.lemonde.fr/cgi-bin/ACHATS/acheter.cgi?offre=ARCHIVES&type_item=ART_ARCH_30J&objet_id=678434, учитано 7. децембра 2009. године.

се, у том смислу, ради о четвртном светском рату, који је уједно и једини стварно светски, јер се ради о глобалним размерама сукоба. По Бодријару, три претходна светска рата су била: Први светски рат, који је окончао надмоћ Европе и колонијално доба, Други светски рат, који је докрајчио нацизам, и Трећи, који се догађао у форми хладног рата и застрашивања, а његов резултат је уништење комунизма. Овај данашњи, Четврти светски рат, се одвија као сукоб супротстављених сила које су присутне свуда, у средишту су свих светских догађања, и у свим савременим превирањима. По Бодријару, **у питању је рат хелија, рат сингуларности које се буне и боре у облику антитела, јер је у питању борба против сваког хегемонизма** (Бодријар каже: "Да Ислам има светску моћ, коју има САД, тероризам би се усмерио против њега"). **У четвртном светском рату, свет се заправо, одупире глобализацији.** Бодријар прихвата општу оцену свих аналитичара тероризма да је тероризам неморалан, али додаје и да је глобализација неморална, тако да је неминовно да тероризам као одговор на њу буде исто тако неморалан, јер је то једини ефикасан начин борбе против глобалног угњетавања и доминације једног центра. Он наглашава да је терористички акт 11. септембра био изузетно успешан, значајан као стварна и медијска сензација, јер је представљао симболички акт, након кога морамо да прихватимо да је савремени тероризам успешан управо зато што се служи савременим техничко-технолошким средствима која представљају обележје и оруђе глобализације (информатичка средства, ваздухопловство, медији...).

Савремени терористи спајају све модерне техничко-технолошке могућности које су им на располагању, са сопственом смрћу, као моћним симболичким оружјем, што многоструко увећава ефекте њиховог деловања. На критике аналитичара тероризма да њихове самоубилачке акције у којима гину невини не доказују ништа, Бодријар одговара: "Наравно да њихова смрт не доказује ништа, али у систему у коме је сама истина неухватљива нема се шта ни доказати."

У овом тексту, Бодријар даље каже: "Догађаји у Њујорку истовремено су радикализовали и светску ситуацију и однос слике и стварности. Док смо раније гледали непрекидно мноштво баналних слика и непрекинуту бујицу лажних догађаја, терористички чин у Њујорку истовремено је обновио и слику и догађај. Међу оружјем система које су окренули против њега, терористи су искористили и стварно време слике, тренутни пренос широм света. Преузели су га као што су преузели и берзанско мешетарење, електронске информације и ваздушни

саобраћај. Улога слике изузетно је двозначна јер она оснажује догађај и истовремено га узима као таоца... То се увек заборавља када говоримо о "опасности" (од) медија. **Слика конзумира догађај, апсорбујући га и спремајући га за конзумирање.** Наравно да му даје значај који досада још нисмо видели, али он сада постаје догађај-слика."

Бодријар истиче значај овог акта као симболичког, тврдећи да насиље по себи може бити савршено банално и безопасно, односно да "Само симболично насиље производи сингуларност", при чему се "у овом филму катастрофе на Менхетну" спајају у највишој тачки два елемента која највише фасцинирају масе двадесетог века: бела магија филма и црна магија тероризма; бела светлост слике и црна светлост тероризма. На крају овог текста, **Бодријар подвлачи да би тероризам без медија био ништаван**, односно да је оно што је, са становишта хегемонистичких сила глобализације, неопростиво у тероризму, управо његово коришћење медија и разорност његовог коришћења модерних средстава комуникације, на којима управо и почива сама глобализација као процес.

Бодријарова сурова искреност и прецизна филозофска и медиолошка анализа конкретног терористичког акта, изазвала је реаговање многих мислилаца и теоретичара, који су – након појаве његовог текста, децидно изнели ставове "друге стране", односно глобално моћних земаља и САД. Један од најцитиранијих је био Бернар Анри-Леви: "Бодријар је, што је за њега типично, на веома компликован начин изразио нешто што је евидентно. Наравно да се тероризам глобализује. Његови актери по правилу припадају елитама, а не најсиромашнијима и необразованима. Али обратите пажњу: Бодријар је изазвао много негодовања зато што је оставо утисак када је рекао да је Америка, као она која је ударна снага глобализације, сама крива за своју несрећу, да је она сама створила тероризам. Такав став је неприхватљив"²⁷³. Као теоретичар и аналитичар, Анри-Леви је у већини оружаних конфликта у свету, био на супротним странама од Бодријара и теоретичара постмодерне. Дobar пример за схватање основних идеја на којима се темељи његова анализа може пружити један од његових најцитиранијих ставова: "Не дижем руке од тврдоглавих напора да свет учиним макар мало мање лошим. Страхота не сме да буде последња реч.

---

²⁷³ Анри-Леви, Б., (2002), Рат за просвећеност, *Нова Српска политичка мисао*, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра

Моја генерација је у међународно право увела величанствени принцип: право на интервенцију. **То право је у последње време омогућило три ослободилачка рата: у Босни, на Косову и сада у Авганистану. На нашој деци је да наставе, да то право претворе у универзалну обавезу.** За то ће им бити потребно више од хуманитарне помоћи и израза саучешћа"²⁷⁴ (болдовала Б.К.).

3.1.2. Пол Вирилио о новом моделу рата и медијима

У међународној дебати до које је дошло поводом терористичког напада на Светски трговински центар, 11. септембра 2001. године, Пол Вирилио о новом моделу рата примећује да још нисмо потпуно схватили да је тај напад био *иконокластички*: усмерен на уништавање слика, односно на уништење трговинског центра као слике/симбола западно-капиталистичке репрезентације. Након овог напада долази на ред трећи талас напада, наш сопствени, кога ми нисмо свесни: "напад телевизијских станица, презентација, не више репрезентација; уживо пренесене и свуда приказане презентације напада. Сада постоји још само једна слика и она се бескрајно понавља. Једини упоредиви пример који ми пада на памет јесте спуштање човека на Месец. И ту је у питању само једна слика и читав свет мора да верује у ту слику."²⁷⁵

У његовој процени односа снага у оваквој врсти глобалних конфликта, први пут се изван војних служби, унутар друштвене теорије, дефинишу потенцијалне суштинске специфичности доминатних савремених конфликта: "Наша друштва су сада тако крхка, тако је крхак наш напредак да је и сама несрећа постала моћ којом различите групе желе да се послуже. А војни циљ председника Буша, Ирак, ни на који начин не кореспондира са тим стратешким заокретом. САД заостају за читав један рат. И то управо због своје класичне војне снаге! Чак бих рекао: њихова супермоћ је њихова суперслабост у овој новој врсти рата. Не може се победити у рату у којем се више не зна ко је непријатељ. То је радикална новост. Политичка слабост Америке има свој темељ у њеној војној надмоћи"²⁷⁶.

---

²⁷⁴ Анри-Леви, Б., (2002), Рат за просвећеност, *Нова Српска политичка мисао*, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра.

²⁷⁵ Вирилио, П., (2002), Несреће су свуда, *Нова Српска политичка мисао*, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра

²⁷⁶ Вирилио, П., (2002), Несреће су свуда, *Нова Српска политичка мисао*, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра

3.2. Медији о конфликтима несразмерних противника

Другу групу савремених конфликта чине сукоби неравноправних противника у којима моћнија страна наступа као арбитар за заштиту неког формално позитивног и општеприхваћеног принципа, односно права. Карактеристични примери оваквих конфликта су ратни сукоби између САД и Ирака (на основу никад доказане оптужбе о производњи "недозвољеног" оружја у Ираку), али и бомбардовање Србије од стране НАТО (акција саркастичног назива: "Милосрдни анђео"), које је имало за циљ приморавање Србије на потписивање (и поштовање) *Споразума из Рамбујеа*, односно - на поштовање демократских грађанских права на Косову. У оваквим конфликтима, моћнија страна у сукобу располаже надмоћном војном силом, али и надмоћнијим утицајем на глобално јавно мњење. **У току конфликта несразмерних противника, надмоћнија страна ("арбитар") настоји да у "првим војним ударима" физички елиминира емисиону технику електронских медија са највећим бројем конзумента у земљи на чијој се територији одвија конфликт (сценарио примењен у Заливском рату, у Србији и у Ираку).** Тиме се битно смањује могућност деловања домаће власти на јавно мњење, али се, такође, онемогућује и сервисно деловање медија у области информисања грађана о начину функционисања комуналних служби, начину снабдевања животним намирницама, методама дистрибуције хуманитарне помоћи, медицинског материјала и потрештина и слично. Поред тога, као приоритетни циљеви се мармирају највећа привредна постројења, комуникациона чворишта и мостови, што, заједно, доприноси онемогућавању нормалног функционисања система и његово жељено урушавање, односно пораз.

Онемогућавањем рада најутицајнијих медија, агресор, који наступа у име заштите међународног права, директно угрожава егзистенцију цивилног становништва, јер онемогућава информисање становништва од којег зависи њихов опстанак, као што уништавањем економских пунктова онемогућава рад, зараду и снабдевање. На тај начин се, **са минимумом људских жртава, постижу максимални ефекти.**

Анализирајући узроке савременог тероризма, Славој Жижек, након 11. септембра, указује на бесмисленост теорије о праву на интервенцију, поматрајући овај тип конфликта кроз конфликт САД и Авганистана: "Одмах се види шта је смешно у нападу Америке на Авганистан: када највећа светска сила уништава једну од

најсиромашнијих земаља на свету, у чијим се голим брдима сељаци боре да преживе – није ли то елементарни пример иживљавања над беспомоћним? Авганистан је идеалан циљ: земља које је *и тако већ* сва у рушевинама и прабини, коју су у претходних двадесет година ратови већ више пута разорили. Да ли је Авганистан изабран на основу економских размишљања? Није ли то најбољи потез – бес искалити на земљи која никога не занима и у којој нема шта да се уништи? Нажалост, избор Авганистана подсећа на анегдоту о лудаку који свој кључ тражи под светлом уличне светиљке; на питање зашто ту тражи кључ када га је изгубио у тамном ћошку, он одговара: *Зато што се на јаком светлу много боље види!*²⁷⁷

Сличне ставове износи и један од најзначајнијих савремених аналитичара, Даглас Келнер у књизи "Медијска култура", с тим што он за пример узима рат САД и савезница против Ирака.

Он наводи да је **влада САД-а спровела једну од најуспешнијих акција у припреми и мобилисању подршке јавности за отпочињање рата у Ираку.**²⁷⁸

Келнер доказује да су мејнстрим медији у САД, као и у другим "западним земљама", углавном добровољно пристали да постану средства владине стратегије манипулације јавношћу, угрожавајући тиме свесно једно од основних демократских права – право грађана да буду објективно и правовремено информисани, као и обавезу медија да у име чињенице да су слободни и независни, пласирају истините информације и буду критични према свим центрима моћи. У оквирима критичких студија културе, Келнер је анализирао управо механизме и процесе који су довели до тога да влада тако успешно искористи медије, односно да медији са тако мало отпора пристану на такву своју улогу, придружујући се, тиме, Бодријару, Дебреу и многим другим теоретичарима који су "заливски рат" окарактерисали као пример "медијског рата" (Бодријар), односно "тоталног спектакла" (Гиј Дебор).

---

²⁷⁷ Жижек, С., (2002), Добродошли у пустињу реалног, *Нова Српска политичка мисао*, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра,

²⁷⁸ Занимљиво је да се у целом свету, на свим језицима овај рат назива „рат у Ираку”, а не „рат са Ираком”, или „рат САД и Ирака”

3.2.1. Студија случаја 1: Медијска слика Првог заливског рата

Оружани конфликт познат као "Заливски рат" је сукоб између Ирака и коалиционих мултинационалних снага из 34 државе, предвођених САД, са мандатом Уједињених нација. Официјелни циљ рата је било "ослобађање Кувајта", односно протеривање Ирачких снага из Кувајта. Пре тога, ирачке снаге су окупирале део Кувајта, под оптужбом да Кувајт илегално црпи нафту из извора дуж своје границе са Ираком. Окупација Кувајта од стране ирачких снага је извршена 2. августа 1990. године, а Први заливски рат, као одговор на ту акцију Ирака, је званично трајао од 17. јануара до 28. фебруара 1991. године. Исход рата је победа коалиционих снага, које су потпуно избациле ирачке снаге из Кувајта. Копнене и ваздушне битке су вођене у Кувајту, Ираку и у граничним деловима Саудијске Арабије. Рат се није проширио изван ових територија, иако је Ирак испалио неколико ракета на оближње израелске градове.

По мишљењу многих аналитичара, захваљујући: а) апсолутној цензури медијских извештаја и б) директном преносу уласка америчких снага и првих вишесатних оружаних сукоба, **савремено друштво је током стотинак дана Заливског рата ушло у нову историјску етапу, у којој се рат претворио у спектакл. Велики проценат грађана света је гледао и слушао извештаје о сукобима у овом рату, немајући утисак о стварном рату. За време првих дана сукоба, медији су ратно стање претворили у спектакл, који су људи узбуђено пратили на почетку сваког сата.** Намера је била да гледалац недвосмислено поверује како се "налази веома близу" саме акције. У овим "директним преносима рата" фингиран је тип репортаже, у којој је новинар директни учесник, а камера документарни сведок, где се, зарад "што верније" медијске лике рата, **потпуно избрисана реалност рата какав се заиста одвијао.** Како је дошло до таквог извештавања медија о рату који се (онакав каквим су нам га приказали медији) никада није десио?

Један од примера организованог коришћења медија од стране конкретног центра моћи, у циљу постизања услова за избијање ратног конфликта, налазимо у (накнадно обелодањеном) професионалном ангажовању америчке компаније за односе са јавношћу, *Hill&Knowlton*. Ову познату и реномирану компанију званично је унајмила организација "Грађани за слободни Кувајт", коју је формално чинило 13 богатих Кувајћана. Цео подухват је био организован од

стране кувајтске владе, која је финансирала цео пројекат.²⁷⁹ Циљ пословног ангажмана компаније је била промоција рата (за ослобођење Кувајта) и за то су плаћени сумом од 5,64 милиона долара, уплаћеном од стране владе Кувајта. *Hill&Knowlton* је целу кампању извела користећи класичне методе и технике *маркетиншких односа са јавношћу*, у циљу усмеравања јавног мњења Америке ка прихватању рата као једине етичне могућности за САД, као заштитника демократије у свету. На почетку кампање су организовани *Дани информисања кувајтских студената*, праћени бројним конференцијама за медије, који су имали за циљ *информисање јавног мњења Америке од стране кувајтских студената*. Паралелно са тим, компанија је производила и дистрибуирала монтиране и лажне *документарне снимке* о ирачким нападима на Кувајт и кршењу људских права од стране *окупатора*. Најдраматичнија акција *Hill&Knowlton-a*, у оквиру кампање за укључивање Америке у рат, "ради заштите грађана Кувајта", било је сведочење Најире ал Сабах, петнаестогодишње кћерке амбасадора Кувајта, пред америчким конгресом, при чему је, на захтев амбасадора, "у циљу заштите породице", конгресменима и јавности прећутан њен идентитет и сродство са амбасадором. Након Наириног сведочења да су војници Садама Хусеина извадили стотине беба из инкубатора и оставили их да умру на болничком поду, неодлучни конгресмени су листом гласали за улазак Америке у рат против Ирака, односно за акцију заштите грађана Кувајта. Један од новинара који су извештавали из Кувајта, Марк Милер у неколико интервјуа је поновио: "Током свих ових пресудних месеци (од септембра до децембра), није било ни једног извештаја на телевизији, нити једне документарне слике о ситуацији у Кувајту, коју претходно није припремила компанија *Hill&Knowlton*"²⁸⁰.

У јесен 1990. године је у САД спроведено истраживање јавног мњења, које је имало за циљ да маркира разлоге због којих би грађани Америке били спремни да подрже савезничку интервенцију на Ирак. Резултати истраживања су показали "да би јавност Америке била за интервенцију искључиво у случају да се ради о

---

²⁷⁹ Мада су идентични или слични подаци помињани у многим текстовима/анализама, за потребе овог рада коришћени следећи извори: Prat, Cornelius B., (1994), *Hill&Knowlton's Two Ethical Dilemmas*, Public Relations Review 20, стр. 271-287; Roschwalb, Susanne, (1994), The), *Hill&Knowlton Cases: A Brief on the Controversy*, Public Relations Review 20; Алвин Деј, Луис (2004), *Етика у медијима, примери и контроверзе*, Београд, Медија центар, стр. 212; Велс, Л., (2006), *Фотографија*, Београд, Клио.

²⁸⁰ Велс, Л., (2006), *Фотографија*, Београд, Клио.

спречавању Садама Хусеина да дође у посед атомске бомбе. Два дана касније Џорџ Буш је у једном од својих говора лансирао мисао како је Садаму потребна још само година да направи атомску бомбу, иако су стручњаци сматрали да би тако нешто могло да се оствари тек за пет до десет година"²⁸¹

Војна цензура медијских садржаја у Првом рату у Заливу била је готово потпуна, прецизно одређена и вођена на основу неколико (јавности накнадно познатих) докумената, као што су *Оријентациони приручник* и *Правилник о понашању акредитованих новинара*, чије постојање су званични извори у време рата признали, мада не и њихов садржај²⁸². У два поменута документа, дефинисана су правила за уређивање и писање извештаја, као и услови које морају задовољити новинари током свог рада на територијама на којима се води оружана борба. Подлогу за Приручник и Правилник је представљао документ Пентагона, познат као *Анекс Фокстрот* (документ од 10 страница, који је садржао рестриктивна правила за медијско извештавање). У њему, између осталог стоји: "Представници медија морају да буду праћени све време. Понављам, све време."²⁸³ Обзиром на ригорозан и крајње рестриктиван однос према медијима, већина новинарских извештаја је настајала на брифинзима које је организовала војска (војни врх у САД, или војна команда на терену). Само одабраним новинарима било је дозвољено да посете фронт и интервјуишу војнике. Те посете су увек биле реализоване у пратњи официра и биле су предмет претходног одобрења војске и накнадне цензуре. Разлог који су новинари прихватили је била тврдња да је циљ цензуре спречавање да значајне информације доспеју до противничке стране.

Мада је деловање медија у Првом заливском рату било најчешће анализирано, и то од стране значајних савремених теоретичара, **први случај потпуне контроле медија десио се нешто раније, у време Фокландског рата, 1982. године. Следећи у светској јавности забележен случај десио се приликом америчке**

---

²⁸¹ Интервју Мишела Колона (Mishell Colon), новинара белгијског недељника *Solidaire*, аутора књиге *Пажња медији! Медијске лажи у време заливског рата*, белгијском листу Телемостик (Telemoustique); извор: <http://www.moustique.be/television/programme-tele/>, учитано 2.9.2008.

²⁸² Никшић, С., (1991), *Рат у заливу: новинари и цензура*, Новинарство, број 1, Београд, Југословенски институт за новинарство, стр. 34.

²⁸³ цитирано према: Ранђеловић, С., & Ђурић-Атанасијевић, К. (2009), *Однос војске с медијима у оружаним сукобима*, Војно дело, 61(2), 29-54.

интервенције у Гранади 1983. године²⁸⁴, када је три стотине званично акредитованих новинара за праћење операције смештено у хотел удаљен 250 километара од центра сукоба. Када је операција завршена, новинари су пребачени "на лице места", где су могли само да чују званичан опис догађаја из угла америчких војних власти. Према том "рецепту", са двоструко већим бројем акредитованих новинара, поступано је и 1989. године, приликом америчке оружане интервенције у Панами. Новинари су, најпре, три дана задржани на аеродрому у САД (са којег је требало да крену пут Панаме), док терен није "потпуно рашчишћен". Када је прва група новинара коначно стигла у Панаму, поново су задржани на аеродрому, а затим (под стражом) смештени у хотел где им је одржан вишечасовни брифинг (брифинг, а не конференција за штампу, на којој би могли да поставе питања). Као образложење за такав поступак према новинарима наведена је брига за њихову личну безбедност. У наведеним примерима војне стручне службе су се потврдиле као веома дорасле контроли медија, у циљу пласирања пожељне слике рата као спектакуларног конфликта у коме "наша страна побеђује". У таквој слици рата сукоб је симболичан, учесници нису конкретни људи, који губе животе, бивају рањени, измрцварени и препуштени сопственој, индивидуалној патњи. Мртви постају деперсонализоване бројке, разарања се минимализују, а стварна слика рата се преиначује у слику која подсећа на компјутерске игре.²⁸⁵ **Показало се да модел потпуне информативне контроле може да функционише!**

Тај модел је стриктно примењен и у операцији у Заливу 1991. године. Пентагон је управљао извештавањем тако што је створио систем "пула" - изабрани новинари су могли да оду на фронт да прикупе материјал, а затим су га делили с другим новинарима. Међутим, ни ти одабрани новинари нису могли да буду сведоци оружаных дејстава. Већина новинара је могла да извештава само са званичних брифинга, док су ретки међу њима добијали могућност да се придруже неким мање значајним јединицама.

---

²⁸⁴ акција "Urgent furi", која је имала за циљ свргавање про-совјетског режима *Hudsona Austina*.

²⁸⁵ Ситуација је описана према наводима у: Biernatzki, W., (2002) *Terrorism and Mass Media*, Communication Research Trends, Center for the Study of Communication and Culture, Santa Clara, California, стр. 8 и Рањеловић, С., & Ђурић-Атанасијевић, К, (2009), *Однос војске с медијима у оружаним сукобима*, Војно дело, 61(2), 29-54.

Новинари су, да би обавили професионалне задатке, били принуђени да траже начин да заобиђу војне баријере. Чак су и амерички војници били незадовољни што домаћа јавност није видела њихове стварне победе, већ оне које је војни врх, сходно својим потребама, заједно са послушним медијима- исконструисао.

На основу прилога чији су аутори новинари, који су били под контролом америчких и других војних представника, види се да на ратишту није могао/смео да буде снимљен ни један мртав или рањен амерички (или савезнички) војник. Они су могли бити виђени само у болници и то онда када је било саопштено да ране нису опасне и да лекари успешно санирају повреде и указују помоћ. Ирачки војници снимани су само како се предају, док снимање стварних ирачких жртава није било дозвољено. Такви снимци дозвољавани су само изузетно, на основу процене војног врха да је то важно за креирање јавног мњења. Сlike разарања, лешева и цивилних жртава рата бивале су допуштене само у фази припреме становништва САД и западних земаља за рат (фаза преласка из латентног у манифестни конфликт), када је требало показати злочине Ирачке стране над цивилним становништвом Кувајта. Сличне сцене дозвољаване су и у ситуацијама у којима је систематски грађена слика о Израелу, као недужној жртви, након дејстава ирачких "скадова" на циљеве у тој земљи. Разорне последице сличних дејстава ирачких ракета на циљеве у Саудијској Арабији никада нису биле приказане јавности.²⁸⁶

За разлику од САД и њихових западних савезника, Ирачани су малобројне и одабране представнике медија, који су се у време рата нашли на територији под њиховом контролом, обилато снабдевали материјалом о разарању цивилних објеката и снимцима цивилних жртава савезничког бомбардовања. Током рата у Заливу 1991. године, с аспекта снага коалиције, **циљ "медијског рата" било је задобијање подршке, пре свега сопственог и светског јавног мњења. После завршетка рата критичари су тврдили да су влада и медији обмањивали јавност и да је извештавање у пулу било пораз слободе медија.** Гледаоцима је, уз најаву директног преноса, с десетинама секунди закашњења – довољним да се непожељне сцене избаце, сервирана телевизијска слика о рату која је више личила

---

²⁸⁶ Никшић, С., (1991), *Рат у заливу: новинари и цензура, Новинарство*, број 1, Београд, Југословенски институт за новинарство стр. 39

на пропагандни спот, него на ратни извештај.²⁸⁷ На сликама су доминирали ратни хероји, а жртва као да није ни било. У такву слику гледаоци су, у почетку, поверовали. Међутим, публика је, нарочито у европским земљама, после само неколико дана рата, схватила да су ратни извештаји строго цензурисани и да се из њих практично ништа не може сазнати. Поједини аналитичари су, у настојању да се умањи значај директног управљања медијима од стране САД и њених савезника, популарисали став да је таква слика рата у основи последица коришћења модерне, високософистициране и компјутеризоване војне технологије, где војници с велике и безбедне удаљености бирају и дејствују на циљеве притиском на дугме и на основу приказа на монитору рачунара виде што се догодило, као да је реч о некој видео-игри која је намењена деци.

Закључак

Начин на који је формирана медијска слика Заливског рата указује на неколико специфичности, везаних за деловање медија у конфликтима неравноправних противника:

- од стране "арбитра" је детаљно планирана манипулација јавности путем медија, у латентној фази конфликта, са циљем да се обезбеди пристанак домаћег јавног мњења на интервенцију;
- за манипулацију јавним мњењем путем медија се користе доказани стручњаци; доминира модел интергисане кампање маркетиншких односа са јавношћу;
- успостављена је потпуна контрола медија од стране надмоћног "арбитра" током манифестне фазе конфликта;
- у циљу обезбеђења и пласирања пожељних медијских садржаја коришћени су савремени високотехнолошки развијени канали комуникације од стране "арбитра".

---

²⁸⁷ Први заливски рат је, ипак, био први оружани сукоб у којем се појавило извештавање „уживо“. Неке америчке екипе, које су боравиле у Багдаду још пре напада, омогућиле су да снимци пројектила (истина удаљених) који погађају град буду готово истовремено емитовани на глобалним телевизијским мрежама. Осим тога, екипа телевизије Си-Би-Ес путовала је с јединицама (с прве линије фронта) и помоћу сателитског преноса успела да пошаље свом студију слике неких од борби. Та екипа је стигла у Кувајт дан пре америчких снага и пратила је директно њихов улазак у град.

Набројане специфичности додатно добијају на значају, ако се анализирају из угла могуће превенције манипулативног понашања "арбитра" према медијима.

Улагањем значајних финансијских, техничких и људских ресурса у обезбеђивање контроле медијских извора и медијских садржаја који о конфликту бивају пласирани у јавност, војно-политички центри моћи манифестују:

- свест о значају медијског утицаја на јавно мњење;
- моћ да управљају медијима;
- страх од јавног мњења, посебно домаћег.

Из наведеног произилазе и могући модели деловања на превенцији овакве манипулације медијима у условима оружаних и других друштвених конфликта.

Очито је да постоји страх војно-политичких центара од јавног мњења, пре свега домаћег (које их својом подршком држи у позицији власти). Такође је јасно да војно-политички центри имају свест о пресудном деловању медија на јавно мњење. Спајањем ова два елемента долазимо до могућег правца деловања у корист превенције манипулативног коришћења медија у конфликтима. Чини се, наиме, довољним да медији не пристану на манипулацију, а да при томе користе своју моћ да допру до јавности. Удружени, медији и јавно мњење, могу учинити транспарентним настојања војно-политичких центара моћи, да манипулацијом јавног мњења уз помоћ медија добију пристанак на акције које јавност није склона да одобри.

Без заједничког деловања медија и њихове публике то није могуће постићи. Заједничко деловање медија и медијске публике би значило обраћање медија јавности, које би имало карактеристике заједничког наступа свих релевантних медија, јер би сваки појединачни иступ једног (или малог броја) медија, као и појединачни иступ једног (или малог броја) новинара, био осуђен на неуспех. Једини начин за обезбеђивање јединственог наступа медија (од којих сваки има свој интерес), би било **усвајање интернационалних медијских кодекса**, на чије поштовање би се обавезали сви значајни медији.

То је један од кључних разлога зашто се у овом раду покушава доћи до минимума неопходних елемената за конституисање медијског кодекса о понашању медија у друштвеним конфликтима и кризама.

3.3. Деловање медија у етничким конфликтима

Трећу групу специфичних високофреквентних савремених конфликта чине етнички конфликти, који се јављају као унутардржавни конфликти различитих етничких група у истој држави, али и као конфликти двеју или више политичких целина/држава, односно "државотворних нација", које имају амбиције да формирају своје засебне националне државе.

Историјски посматрано, етнички сукоби, који трају од како постоје етничке групе које себе доживљавају као политички ентитет, односно - **економску, социјалну, културну, географску, језичку, историјску, вредносну/религијску и политичку посебност**, увек су били карактеристични по свом трајању. По правилу су у питању "вечити конфликти", односно "тињајући" конфликти, који трају годинама, често и деценијама, при њему се манифестне фазе сукоба смењују са примирјима, која представљају латентну фазу наредног конфликта, за који постоји велика вероватноћа да избије као манифестни конфликт, с тим што моменат његовог избијања зависи од конкретних повода и укупне спремности страна у сукобу, и њихових ментора, да се сукоб заиста и деси²⁸⁸. Ова карактеристика је посебно присутна у тињајућим конфликтима суседних држава, које некад и вековима имају нерешена питања граница, као и у случају држава чије становништво је уз границу мултинационално или мултирелигијско.

3.4. Студије случаја 2-4: Деловање медија у етничким конфликтима на простору бившег Совјетског Савеза

Распадом Совјетског савеза долази до неколико врста/група конфликта, чији узрок су границе/територија, проблеми мањина, религијске поделе и разлике, као и ресурси и неједнака развијеност некадашњег Совјетског савеза. У току распада СССР као посебна врста/група конфликта, искристалисали су се конфликти везани за осамостаљење појединих територија, директно повезани са етничким саставом становништва и расположивим ресурсима.

Конфликти који су пратили распад совјетске федерације имали су неколико заједничких карактеристика:

---

²⁸⁸ Милашиновић, С., Милашиновић, Р., (2004), *Увод у теорију конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд

- у свим случајевима се радило о територијама које су током историје мењале "господаре"; периоди самосталних етничких државних творевина током историје су се смењивали са периодима када је односна етничка група била под влашћу веће и моћније нације у чију државу је "унета", било освајањем, било међународним уговорима након ратова;
- у том историјском прекрајању граница није се водило рачуна о специфичностима/разликама етничких група које су вештачки "смештане" у шире државне целине;
- етничке групе остајале су на "својој" територији, односно владајућа већинска нација није настојала да дође до мешања и економски мотивисане добровољне миграције становништва;
- владајуће већинске нације нису водиле рачуна о задовољавању етничких права мањина на својој територији, без обзира на њихову бројност; етничка дистанца се успоставља и продубљује у дугом временском периоду;
- владајуће већинске нације занемаривале су економски раст и развој територија насељених мањинским етничким групама;
- тежња етничких група на територији СССР да створе сопствене националне државе, одвија се паралелно са рушењем комунистичког система, који је у свим земљама био изразито анационалан, односно - у коме је класна владавина налагала формално поштовање мањинских националних права, уз стварно потпуно занемаривање националних специфичности, насупрот истицању интернационализма и класне солидарности.

3.4.1. Студија случаја 2: Деловање медија током кризе и конфликта у Естонији

У периоду од 16. до 20. века три балтичке земље (Естонија, Летонија и Литванија), које су у савременом свету познате као *балтичке републике*, биле су предмет стратешких интереса Шведске, Русије и Пољске. Све три *балтичке републике* 1918. године проглашавају независност. У време II светског рата (1939.

године) пактом Рибентроп-Молотов²⁸⁹ ове три балтичке земље улазе у састав Совјетског савеза, што изазива незадовољство и протесте, након чега су хиљаде етничких не-Руса, депортоване у Сибир. Од 1941. до 1945. године *балтичке републике* су под нацистичком окупацијом.

По завршетку II светског рата, *балтичке републике* пружају озбиљан отпор Совјетском савезу, кога сматрају новим/старим окупатором, тако да од 1945. до 1952. године све три *балтичке републике* воде антисовјетски рат са много жртава на обе стране. Сукоб има карактеристике етничког, али и политичко-класног.

Распадом Совјетског Савеза, 1989. године, Естонија, Летонија и Литванија проглашавају независност.

У том моменту, у све три *балтичке републике* постоји нерешено етничко питање, као потенцијални узрок могућег тињајућег конфликта (у Естонији и Летонији у том моменту има преко 30% етничких Руса, док их је у Литванији било нешто мање од 10%).

"Естонски случај" је битан за разумевање демократских могућности у решавању политичких, економских и комуникационих проблема на између етничке већине и етничке мањине. Борба Естонаца за национални идентитет сводила се на одбрану од германизације, шведизације и русификације, како би се сачували естонски језик (специфичан језик угро-финске групе) и културу. У погледу религије, етнички Естонци су, као Латвијци - протестанти. По последњем попису становника (2004. године), у Естонији живи 65,3% етничких Естонца, 28,1% етничких Руса, односно особа чији је матерњи језик руски, као и 1% Финаца и 2,5% Украјинаца.

Највећа етнолингвистичка и конфесионална мањина у Естонији су Руси, од којих је већина насељена плански из револуционарних, али пасивних, руралних предела Русије. У све три *балтичке републике*, у време Совјетског Савеза је руски језик у јавној и академској употреби био озваничен као равноправан језик, заједно са локалним литванским, естонским и латвијским, али је у пракси била евидентна његова готово потпуна доминација над националним језицима. То је био један од

---

²⁸⁹ Међусобни пакт о ненападању, између Русије и Немачке, потписан 23. августа 1939. године, у Москви, од стране совјетског министра спољних послова Вјачеслава Молотова и немачког министра спољних послова Јоакима фон Рибентропа; био на снази до почетка Операције Барбароса 22. јуна 1941. Године, када је Немачка напала СССР.

елемената за незадовољство *балтичких република*, чији су се грађани у сопствој земљи осећали као мањина. У то време доминација руских медија била је потпуна, уз формално постојање медија на националним језицима, који су били оријентисани готово искључиво на традиционалне и грађанима незанимљиве елементе националног фолклора.

Након распада СССР-а и обнове политичке независности Естоније, ситуација се битно мења. У првој фази Естонија се враћа на стари Закон о држављанству, из периода између два рата, када је у Естонији постојала малобројна руска мањина, која се већином састојала од аутохтоних *старовераца* (православаца) у селима на граници са СССР-ом, и такође малобројне руске урбане политичке емиграције, коју је чинило избегло руско племство.

Односи на релацији Руси-Естонци, у независној Естонији су у почетку (од 1991. до 1994.) били лоши, и гурнути у страну. Чини се да је обема етничким групама био нормалан/очекиван реваншизам етничких Естонаца према етничким Русима. Ипак, општа усмереност друштва ка економском развоју, као и уједначеност економске позиције обе етничке групе у великој мери је умекшала потенцијалне конфликте. У таквом амбијенту, стваран је политички систем у коме доминантну власт у новој демократској држави има естонска већина. Такав систем промовише и фаворизује естонски језик, културу, демографску доминантност, економски напредак и политичку владавину Естонаца као "власника" државности.

До манифестних сукоба ипак није дошло, захваљујући трима факторима: страху Естонаца од руске интервенције, што их је приморавало на умереност у испољавању своје етничке доминације; сталном инсистирању ЕУ и НАТО на неопходности поштовања права мањина и – **деловању медија који су овај проблем толико "подразумевали" да га готово уопште нису обрађивали.** Другим речима – **готово да су га игнорисали.** У политичком погледу, решење је било крајње неубичајено: мада нису добили право на држављанство, становници Естоније са статусом "не држављана"²⁹⁰ (већина Руса) су добили сва социјална и

---

²⁹⁰ Према правној реформи с почетка деведесетих, етнички Руси су били подељени у две категорије: *грађани по праву рођења* у које су ушли они чији је матерњи језик руски, а наследили су право на држављанство које су они или њихови преци имали у време естонског међуратног држављанства, које је трајало од 1918. до 1941. године (око 80.000 је имало ово право); и *странци* (око 420.000 грађана) које су чинили послератни економски имигранти (сличан систем је спроведен и у Латвији, с тим да су у Литванији сви грађани Републике Литваније 1990. године

изборна права, која су имали пуноправни "грађани" (сви Естонци), што је подразумевало и право да гласају на локалним изборима²⁹¹.

Од краја деведесетих година, до данас, формално су у току ситематски напори државе да успостави националну хармонију, односно да обезбеди коректну међуетничку комуникацију, у политици, економији и култури. Значајну улогу у том процесу играју медији, чији садржаји усмерени на развој мултинационалности се већ једну деценију спонзоришу, од стране државе и Европске уније. С друге стране, управо због недостатка средстава не успевају да се одрже неки од већ успостављених стандарда који су били важни за мултикултуралну размену путем медија (укидање субвенција за превођење).

С друге стране, од средине деведесетих, Русија охрабрује руску мањину у све три *балтичке републике*, да захтева колективна права, правни систем мултинационалне државе и равноправност два национална језика. У оквиру ове кампање, у првој половини деведесетих година долази до економске блокаде Русије према све три *балтичке републике*, што у све три младе државе доводи до озбиљног погоршања стања у привреди.

Након првих озбиљних отворених конфликта на националној основи, влада Естоније доноси документ "Интеграција у естонско друштво 2000 – 2007", чији се резултати анализирају на годишњем нивоу. На основу забележених резултата (које надгледа и комисија ЕУ), програм се сваке године коригује.

Чини се да је Естонија, уз помоћ ЕУ, пронашла начин да постепено превазиђе тињалући, потенцијално веома опасан конфликт између етничких Естонаца и етничких Руса. Већина аналитичара је сматрала да ће након стицања независности Естоније, у кратком временском периоду, доћи до озбиљних конфликта међу њима. Ипак, неколико унутрашњих фактора (поред спољашњег притиска од

аутоматски добили пуноправан статус грађана и политичко-правног субјекта). Тако је око 30% естонског становништва проглашено правним *странцима*, што је био један од разлога за њихово иселавање из Естоније. Тако је почео нови процес адаптације и формирања новог мањинског идентитета Руса у Естонији. Између осталог, долази до наглог гашења већине медија на руском језику. Након неколико месеци, део медија на руском језику се поново, уз помоћ међународних центара за помоћ невладиној и мањинском сектору, опоравља, тако да данас континуирано излази неколико веома респектабилних медија на руском језику, уз које постоје и бројни (претежно локални) електронски медији на руском.

²⁹¹ Извор: <http://www.eesti.ee/portaal/portaal.sisukaart>, прочитано 23. јуна 2010. године;
<http://www.estinst.ee/>, прочитано 25. августа 2011. године.

стране међународних институција) пресудно је утицало на (релативан) успех зацртане политике стварања интегрисаног вишеетничког естонског друштва: 1) јасна политичка визија естонске већине и несигурност политичког вођства руске мањине, у првим годинама након стицања државности 2) релативно заједничко стремљење да се уђе у Европску Унију 3) заједнички социјални проблеми и мале разлике у животним стандардима 4) постојање јасног и од већине подржаног владиног програма интеграције, који је две етнолингвистичке групе усмерио ка релативној интеграцији. Овакав тренд је, ма колико био позитиван, истовремено и - нестабилан. У великој мери он зависи од начина на који ће се естонско друштво односити према проблемима националне дистанце и како ће реаговати на спорадичне међуетничке конфликти.

Стварно решење, односно оптимална превенција овог конфликта би била стварање политичког, друштвеног и економског система у коме све етничке групе имају равноправне позиције. Другим речима: стварна превенција и разрешење потенцијалних конфликта на овом подручју подразумева стварну равноправност свих етничких група на овом подручју, односно - успостављање грађанске државе.

По проценама руских експерата за регионалне конфликти, један од основних показатеља да је нека од страна спремна за увођење конфликта у манифестну фазу је учесталост "запаљивих говора политичара", као и "специјалне емисије у електронским медијима", фелџони и медијске анализе које за предмет имају "историјске неправде" нанете тој страни у ближој и даљој прошлости²⁹². Тиме се, индиректно, **медији маркирају као фактор који директно утиче на пристанак јавног мњења на улазак у манифестну фазу конфликта**. Овакав став не значи сугестију да се ради о самосталној акцији медија, која може битно утицати на избијање манифестне фазе конфликта, већ на **манипулацију медијима од стране власти, у циљу постизања неопходног нивоа анимозитета према "другој страни", али и постизања жељеног усмеравања сопственог јавног мњења, све до постизања спремности јавности да одобри улазак у манифестну фазу конфликта и учествује у њој**. Власничка трансформација медија и улазак

---

²⁹² Цыбенков Б.Д. (2006), *Региональные конфликты в современном мире*, ВСГТУ, Улан-Удэ, 28 с; Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002 (2002): Хрестоматия. Том IV, Российская благотворительная организация ИНО-Центр.

страног капитала у медије уводи и нове групе стејхолдера у ову област, чинећи манипулацију мање очигледном и мање једноставном, али не и мање присутном.

Додатни фактор, који може довести до уласка у манифестну фазу конфликта на подручју неке од *балтичких република* је растућа спремност Русије да редефинише сопствену међународну позицију, за шта су јој неопходни догађаји који ће њену снагу и спремност на акцију недвосмислено манифестовати. После скоро две деценије готово потпуног одсуства величања снаге и међународног значаја Русије, **руски медији од почетка 2008. године све чешће објављују коментаре који говоре у прилог чињенице да је Русија почела са успостављањем своје нове позиције у међународним односима.**

Специфичности организације, менаџмента и деловања медија у Естонији

О организацији и деловању медија у Естонији, током конфликта за одвајање Естоније из Совјетског Савеза, Питер Вихејлем (Peeter Vihalemm) у свом тексту "Changing Media in a Changing Society " ("Промена медија у друштву које се мења"), каже да је њихова основна специфичност то што су своје деловање засновали на општој атмосфери очекивања (чак подразумевања) успеха земље²⁹³. Период тешкоћа, повремених неуспеха и застоја, нису могли трајније да омету тај консензус друштва које жели да успе. У првој фази транзиције, по мишљењу већине аналитичара из ЕУ, естонски медији су играли пресудну улогу. Ова процена заснива се, између осталог, на подацима о крајње неуобичајеној изложености естонских грађана медија: по подацима Одсека за новинарство Тарту универзитета, просечан грађанин Естоније читао је тада 12 различитих дневних новина или часописа.²⁹⁴

Након 1991. године, када Естонија добија независност, посебно после првих месеци опште еуфорије и медијске најаве великих планова, интерес грађана (тима и медија) за политику се драстично смањује. У настојању да задрже публику (упркос смањеном интересу грађана за политику), практично сви естонски медији подржавају стварање атмосфере за радикалне промене у друштву. Они промовишу плурализам, конкуренцију у политици и економији, подржавају

---

²⁹³ Извор: Baltic News Service (BNS) за Естонију: <http://www.bns.ee/>, прочитано 7. априла 2011.

²⁹⁴ Извор: Eesti Rahvusringhääling (ERR; Estonian Public Broadcasting): <http://www.err.ee/default-en.aspx?s=31&a=77>, прочитано 7. априла 2011.

концепт шок терапије који је спровела прва реформска влада Естоније. Током наредних 9 година, естонски медији изразито подржавају реформе и либерални концепт економије. Током раних деведесетих долази до веома брзе смене генерација у новинарству, запошљавају се млади, образовани новинари, са знањем најмање једног светског језика, што битно мења професионални однос новинара према актуелним темама и доводи до отварања медија према окружењу и земљама ЕУ. Општа атмосфера напретка и развоја земље, окренутост реформама и будућности, довеле су до нове једностраности у медијима (између осталог, захваљујући управо тим младим новинарима). Тако се, рецимо, у већини естонских медија веома мала пажња посвећивала "губитницима" односно жртвама транзиције, којих је у Естонији, као и у другим земљама транзиције, било у великом броју. Такве велике групе међусобно неповезаних особа су олако карактерисане као маргинализоване групе оних који се нису снашли у транзицији, или као особе које су склоне старим и превазиђеним односима и принципима.

Посебну специфичност медија у Естонији представља начин њихове приватизације и однос државе према медијима. Почетак приватизације медија у Естонији једним делом је био последица немогућност државе да обезбеди материјалну основу за функционисање медија. Због тога су сами медији кренули у "освајање тржишта" реклама, како би обезбедили средства за своје функционисање. Након постизања релативне материјалне самосталности, медији су извршили притисак на државу да се отпочне правно регулисана власничка трансформација. Тих раних деведесетих година, међу новинарима у Естонији је владало мишљење да би, у циљу заштите слободе изражавања и осигурања независности медија, било најбоље да се медији продају њиховим редакцијама, што је и урађено у највећим медијима у земљи²⁹⁵. Једна од најуспешнијих таквих приватизација је реализована у новинама *Pastimes*, које су се касније развиле у највећу медијску компанију у Естонији под именом *Eesti Media*.

За разлику од националних, локални и регионални медији у Естонији су доживели потпуно другачију судбину. Највећи број њих једноставно је "предат" на управу локалним властима. Њихову приватизацију (која је завршена до краја 1996. године) је пратио низ конфликта. Крајњи резултат приватизације локалних

---

²⁹⁵ Ђоковић, Д., (2004), *Власништва медија и њихов утицај на независност и плурализам медија у Србији и региону*, Медија центар, Београд.

новина, и уопште локалних медија у Естонији, је њихова брза коначна продаја углавном великим страним медијским компанијама.

Новинари и бивши запослени у медијским компанијама, који су у првој фази приватизације добили акције у медијима, продали су свој удео чим је тржишна вредност њихових акција порасла, тако да је та друга фаза приватизације трајала само годину дана (1997. година).

За разлику од првих година након стицања независности, када је већина националних медија имала текстове и на естонском и на руском језику (штампа), односно када је превођење програма са естонског на руски језик (по потреби и обрнуто) у електронским медијима било уобичајено, од 1993. године ситуација се битно мења. Те године, влада је одлучила да више не суфинансира превођење телевизијских програма, након чега је већина националних телевизијских програма готово потпуно прекинула са превођењем са естонског на руски језик. Етнички Руси су, након тога, основали своје *зедруге потрошача*, организовано купили сателитске антене и почели да прате руске канале путем сателита. Ефекат тога је подела телевизијског сектора у Естонији на руску и естонску етничку групу, при чему свака од њих прати програм искључиво на свом матерњем језику. Накнадно, то доводи до готово потпуне гетоизације и у штампаним медијима (у Естонији излази око 20 новина на руском језику).

Значајна новина која је одредила брзину продора Естоније у свет је и брзо и свеобухватно увођење интернета. По подацима ЕУ за 2005. годину: од свих земаља источне и централне Европе, Естонија је земља са највећим бројем грађана који користе интернет (у јесен 2002. године, проценат корисника интернета међу Естонцима достигао је 43%, а већ крајем 2005. године 50 %). Основу за овако брз развој интернета донео је Закон о јавним информацијама из 2000. године (куриозитет је свакако да је Естонија прва земља у којој је експериментално стартовао "skype").²⁹⁶

Повећана употреба нових медијских технологија допринела је даљој фрагментацији публице, али је у исто време и стимулисала политичку дебату. Онлине коментари везани за политику, ЕУ дебате и гласања о актуелним темама,

---

²⁹⁶ Eesti Rahvusringhääling (ERR; Estonian Public Broadcasting): <http://www.err.ee/default-en.aspx?s=31&a=77>, прочитано 12. маја 2011.

укључили су у медијски живот младе људе, који пре тога нису били заинтересовани за излазак на изборе, нити да се укључе у политику.

Овај нови медијски амбијент подстакао је политичаре да активно достављају информације о партијама и владиним институцијама преко интернет сајтова. Према Закону о јавним информацијама, све јавне институције имају обавезу да публикују на веб сајтовима све законске одредбе и друге акте, као и информације о употреби јавних фондова и друго, што значајно доприноси транспарентности укупног политичког амбијента.²⁹⁷

Упркос доприносу медија у развоју транспарентности и напретка у деполитизацији медија, који је у Естонији недвосмислен, није решен основни естонски медијско-комуниколошки проблем - медијска сегрегација 1/3 становника Естоније, који су етнички Руси. У Естонији, земљи са мноштвом медија, данас излази само један двојезични лист на естонском и руском језику. У таквој ситуацији веома је битно да је *Eesti Media*, као једна од највећих медијских кућа у Естонији, задржала (и даље развила) радијске и ТВ програме и на естонском и на руском језику, мада је и она већином укинула двојезичност и превођење медијских садржаја²⁹⁸.

3.4.2. Студија случаја 3: Етнички конфликти и деловање медија у Молдавији

Прва Молдавска релативно независна држава основана је 1356/1359. године (незвисно кнежевство под вођством влашког војводе Богдана). Од 16. до 18. века Молдавија је под влашћу Османлијског царства. У 19. век улази подељена између Русије, која 1812. године добија Бесарабију, и Турске, која добија западни део Молдавије.

Коначним поразом Турске, 1878. године, западни део Молдавије се припаја Румунији, а 1920. године и преостали, источни део, што нова совјетска власт не признаје, јер и даље полаже право на Бесарабију. Од 1918. године Молдавија има аутономан статус у оквиру Румуније.

---

²⁹⁷ Eesti Rahvusringhääling (ERR; Estonian Public Broadcasting): <http://www.err.ee/default-en.aspx?s=31&a=77>, уčitано 7. априла 2011.

²⁹⁸ ERR: <http://rus.err.ee/>, уčitано 7. априла 2011; Radio 4: <http://r4.err.ee/>, уčitано 7. априла 2011; ETV2: <http://etv2.err.ee/ru>, уčitано 8. априла 2011.

1924. године је створена Молдавска аутономна социјалистичка република у оквиру Украјине, којој Русија 1940. године припаја Бесарабију и ствара засебну Совјетску Републику Молдавију (на основу споразума Рибентроп-Молотов из 1939. године). Током II светског рата Молдавија је под окупацијом Немачке и Румуније, а 1944. године је заузимају/ослобађају Совјети. У оквиру СССР, Молдавија постоји као Молдавска совјетска социјалистичка република, у чијем саставу је и Придњестровље.²⁹⁹

Пре распада Совјетског савеза, у време *перестројке*, Придњестровље се проглашава независним од Молдавије (1990. године), с тим да остаје у оквирима Совјетског савеза. Након распада Совјетског савеза, 27. августа 1991. године, Молдавија проглашава независност, доноси Устав и Декларацију о независности Молдавије, којом једнострано ставља ван снаге све претходне акте, па и акт о самосталности Придњестровља. Декларација о независности Молдавије заокружује територију државе, у коју улази и Придњестровље.

У том моменту, као и деценијама раније, већину становништва Придњестровља чине Руси, Белоруси и Украјинци, који желе оцепљење овог региона од Молдавије. Мањину чине Румуни (Молдавци), који желе останак Придњестровља у Молдавији. Етнички Руси из Придњестровља (православне вере) прижељкују присаједињење Придњестровља Русији, а етнички Украјинци (гркокатолици) присаједињење Украјини. Сва компликованост етничких односа у Придњестровљу, као и оних између Молдавије и Придњестровља, вероватно се најједноставније може видети из чињеница везаних за најбројнију нацију и њен језик. Основна чињеница је да су Молдавци етнички Румуни и говоре руминским језиком. Међутим, тај језик, који користи латинично писмо, се у време Совјетског савеза почео писати ћирилично. Официјелан назив за Румуне у том делу Совјетског савеза је био "Молдави", док се њихов језик називао молдавским, ако је писан ћирилично, а румунским - ако је писан латинично. Тако је Молдавија (у њиховом језику "Молдова"), након стицања независности прво прогласила за службени језик румунски (1989. године), да би под притиском Русије 1991. године за службени језик прогласила "молдовски". "Молдовљани", или "Молдавци" су признати као национална група само у Молдавији, Русији и Украјини. У осталим

---

²⁹⁹ Званичан сајт Републике Молдавије (Republica Moldova), <http://www.moldova.md/ru/istorie/>

земљама се сматрају Румунима, како и сами себе називају. Један од значајних конфликта између Молдавије и Придњестровља, који је био на ивици да се претвори у оружани, десио се 2004. године, када су у Придњестровљу уредбом владе затворене све школе у којима се молдавски језик писао латинично. Молдавија је протествовала, бурне демонстрације су претиле да се претворе у оружане конфликте, дошло је до врло динамичне активности међународне заједнице и конфликт је решен тако што је влада из Придњестровља дозволила да се затворене школе поново отворе, с тим да су остале изван државног система, односно - постале су приватне школе ван буџетског финансирања. Једина разлика између молдавског језика који се учи у те две школе је у томе да ли се пише ћирилично или латинично.

За однос комплексног Придњестровља према Молдавији није небитно ни то што дуже од једног века постоје значајне разлике у степену урбанизованости средина у којима живе поједине националне групе: у селима живе Молдавци, Гагаузи и Бугари, док у градовима већину чине Руси, Румуни (Молдавци) и Украјинци. Такође, иако Придњестровље заузима само око 15% територије Молдавије, непосредно пре самопроглашења је у БДП Молдавије учествовао са 40%, што је последица развоја тог дела Молдавије под утицајем Совјетске власти, која је ову област практично "колонизовала" Русима и Украјинцима.

Конфликт између молдавских и придњестровских власти трајао је од 1989. до 1992. године, у форми тињајућег конфликта, са сталним повећањем социјалне дистанце и повременим оружаним инцидентима, који су кулминирали 2. септембра 1990. године, када је проглашена независна Придњестровска Република Молдавија ("Придњестровље"). **Од 1989. до 1990. године медији у Придњестровљу, као и молдавски национални (централни) медији допуштају говор мржње, а у медијима (на обе стране) се повремено организују праве акције "преиспитивања" историјских "грешака" супротне и "заслуга" сопствене стране. У време проглашења независности Придњестровске Републике Молдавије, и током наредних месец дана, од стране Ајрекса, медији обеју страна бивају окарактерисани као изразито национално нетолерантни.**³⁰⁰

---

³⁰⁰ IREX *извештај за 1991. годину*, одељак "Молдавија" доступно на <http://www.irex.org/msi/index.asp>

1992. године долази до кулминације оружаног конфликта у Трансдњестарском (Придњестарском) региону, са великим бројем погинулих. Конфликт је окончан ангажовањем Русије, која је као арбитар ушла са "мировним снагама" (14. Руска армија) на територију захваћену конфликтима. Након смиревања конфликта 1992. године, Молдавија практично нема власт на територији непризнате Придњестровске Републике Молдавије ("Придњестровље"), која чини око 17% укупне територије Молдавије. У Придњестровљу су, на основу Устава из 1996. године (члан 12), у службеној употреби три званична језика: молдавски (писан ћирилично), руски и украјински, што одговара националном саставу Придњестровља (Молдавци - 31,9%, Руси - 20,3%, Украјинци - 28,8%, остале етничке групе 19%). На подручју ове самопроглашене републике, мир се обезбеђује присуством здружених мировних снага које чине представници Русије, Молдавије, Придњестровља и Украјине. Тензије између Придњестровља и Молдавије трају (званично, конфликт у Молдавији поводом Придњестровља се сматра "замрзнутим конфликтом"). Мада признаје да нема контролу над територијом Придњестровља (практично од 2. септембра 1990. године), званична Молдавија инсистира на останку овог дела ("њене") територије у саставу Молдавије, уз најширу аутономију. Власти Придњестровља не прихватају овакву солуцију и желе потпуну самосталност.

1994. године Молдавија усваја нови устав, којим Придњестровски (Трансдњестарски) регион добија аутономију; 1997. године, након нове етапе преговора, долази до проширивања аутономних права које Молдавија даје Придњестровљу, тако да Молдавија постаје конфедерација, а Придњестровље засебна федерална јединица. Након процене да је дошло до суштинског смиревања стања у Придњестровљу, 1999. године почиње повлачење руских мировних снага, које никада није до краја изведено; 2001. године за председника Молдавије бива изабран представник Комунистичке партије, што доводи до нових тензија са Русијом. Европска унија и САД директно врше притисак на политичке лидере из Придњестровља, који се и даље залажу за сецесију; Европска унија настоји да развијањем добросуседских и економских односа између "федералних јединица" пацификује тензије у Молдавији. Незапосленост, низак животни стандард, криминал, корупција и укупна неразвијеност од Молдавије стварају једно од подручја одакле креће трговина људима, посебно женама, што

још више јача криминалне структуре и укључује их у међународни ланац трговине људима³⁰¹.

Однос између Молдавије и Придњестровља је веома сличан оном између Србије и Косова, са значајном разликом у три чињенице: а) етнички састав становништва, није упоредив, б) Косово је признато као независна држава од већине чланица ЕУ и многих других земаља, док Придњестровље није званично признато ни од једне земље (Русија и Украјина су га индиректно признале једним билатералним актом), док ЕУ и САД подржавају целовитост Молдавије, уз прихватање Молдавског Устава који предвиђа да Молдавија буде федерација, чија би једна јединица било Придњестровље (максимум који би Придњестровље прихватило је лабава конфедерација, с тим да свака јединица има своју законодавну, извршну и судску власт, са сопственом полицијом и војском, као и са одвојеним буџетима, уз проценат који би се издвајао за трошкове федерације.

Медији у Молдавији проблем "Придњестровља" помињу превасходно као препреку Молдавском укључивању у Европску унију, односно као "камен спотицања" на путу ка укључивању земље у међународне асоцијације, а тиме и могућности за добијање економских и комуникационих повластица. Говор мржње у медијима је усмерен превасходно на политичке лидере "сецесиониста"; њихова стигматизација у медијима се већином своди на метафорично повезивање сецесионистичких вођа са "слугама Русије" и "руских тајкуна".³⁰²

С друге стране, медији у Придњестровљу веома фреквентно допуштају говор мржње према Молдавији и Молдавцима (које често називају и "Румунима"), неретко и према западним земљама и ЕУ, док се Русија помиње готово искључиво у позитивном контексту. Официјелна власт Придњестровља инсистира на укључивању медија у борбу за признавање независности, сматрајући то подразумевајућом патриотском обавезом:

---

³⁰¹ *Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002* (2002): Хрестоматия. Том IV, Российская благотворительная организация ИНО-Центр

³⁰² На основу прегледа текстова током 2005. (21. јануар, 21. фебруар, 21. март, 21. април, 21. јуни), 2006. године (21. јули, 21. август, 21. септембар, 21. октобар) и 2007. године (21. новембар, 21. децембар, 21. јануар); на сајту <http://www.einnews.com/moldova/>

"По мишљењу експерата, медијски ресурси се недовољно користе за популаризацију наше државности на западу, тако да се у западним земљама чешће појављују "црне вести" о Придњестровљу, што је резултат негативне пропаганде Молдавије.

Важно место у међународном признавању ПМР, без сумње припада средствима масовних информација. Придњестровски политиколози и експерти су јединствени у оцени да се слика Придњестровља у очима западних друштава, никако не може назвати објективном.

Један од светлих примера је источни Тимор, који је 2002. године добио признање независности. Њихова држава је изградила целу мрежу интернет портала, на чијим страницама су међународним удружењима, групама и појединцима, доследно доказивали своје право на самосталност. Зато је посао информисања западних медијских кућа, данас, приоритетан задатак Придњестровља."³⁰³

Током августа 2008. године (сукоб Грузије и Русије поводом Јужне Осетије), у Молдавији није повећан број текстова се тематиком сецесије, али је повећана њихова дужина, с тим да се "домаћи" молдавски сецесионисти из Придњестровља помињу само у контексту добровољаца који демонстрирају против Грузије и "у већем броју се пријављују за укључивање у одбрану Јужне Осетије"³⁰⁴. Истовремено, медији у Придњестровљу постају вербално агресивни, са изразито негативном стигматизацијом Молдавије и Грузије.

У описаним околностима (закључно са 2009. годином, до када је конфликт посматран) у оба ентитета, односно и у Молдавији и у Придњестровљу, медији делују у складу са доминантним политичким опредељењима матичне заједнице.

Као што у Молдавији преактивно нема медија који настоји да објективно презентује интересе Придњестровља, нити има реалних информација из те области, тако и медији из Придњестровља интересе Молдавије, као и све процесе и догађаје који се у њој одвијају презентују крајње малициозно. Изузетак је

---

³⁰³ Информација на насловној страни официјелног сајта Придњестровске Молдавске републике, учитана 21. јуна 2008. године на сајту <http://pridnestrovie.net>.

³⁰⁴ Текст "Transnistria's Defenders ready to help Ossetians", учитан 10. августа 2008. године на сајту: <http://www.einnews.com/moldova/>

неколико локалних независних штампаних медија који излазе на молдавском језику писаном латинично, који имају великих проблема у обезбеђивању средстава и услова за редовно излажење. На обе стране је присутан веома развијен (у Придњестровљу и неуобичејено неукусан) говор мржње, а стигматизација "друге стране" веома подсећа на речник који користе зарађене стране за своје противнике..

С друге стране, медијска презентација "другога", који се доживљава као непријатељ, у обе заједнице је у складу са доминатним јавним мњењем и ставовима официјелне власти. У таквим околностима медији, подржавајући агресиван однос "своје" власти, доприносе цементирању и продубљивању социјалне дистанце између грађана два ентитета, што учвршћује неспремност на договор, у обе заједнице. Последњих година је, судећи по извештају Ајрекса, почео да се назире благи помак у понашању медија у Молдавији (2010. година). У складу са настојањима Молдавије да уђе у ЕУ, у земљи се покушава обуздати говор мржње и смањити најгрубља стигматизација Придњестровља, Русије и Украјине. Чињеница да медији у Молдавији само прате доминантну политичку струју, односно официјелан став власти, можда указује на могућност постепених промена у том ставу.

3.4.3. Студија случаја 4: Етнички конфликти у Јерменији и медијски извештаји о њима³⁰⁵

Јерменија (јерменски: Հայաստան, *Hayastan*) је држава на јужном Кавказу. На западу се граничи са Турском, на северу с Грузијом, на истоку с Азербејџаном, на југу с Ираном. Југосточни део границе дели Јерменију од азербејџанске покрајине Нахичеван, у којој значајан део становништва чине Јермени.

За многе хришћане Јерменија је у прошлости имала митски значај, који официјелно не признају ни католичка, ни православна црква. Судбина етничких Јермена кроз историју пример је сукцесивног геноцида над припадницима етничке групе која се умногоме разликовала од свих својих суседа, од којих ни један није имао разумевања за њене специфичности.

---

³⁰⁵ Најважнији историјски и статистички подаци преузети са официјелног сајта Јерменије (<http://www.armenian.org/>)

Сама држава се на Јерменском језику зове Хајастан, што значи *Хаикова земља*. По Библији је Хаик био Нојев прапраунук, који је у 130. години отишао у Вавилон да гради чувену Вавилонску кулу; асирски владар Бел/Нимрод је желео да га задржи код себе као "човека божанског лика", што је он, као ортодоксни следбеник Јахвеа, одбио и вратио се у своју земљу. Нимрод је то схватио као увреду и кренуо са војском за Хаиком. У бици код језера Ван, Хаик је стрелом са три пера пробио Нимродов оклоп и убио га. Асирска војска се повукла, а Хаик је на челу свог народа доживео старост од 400 година. По традиционалном Јерменском календару, време се рачуна од битке на језеру Ван.

Име Јерменија, или "Арменија" (уместо "Хајастан"), први су, пре око три хиљаде година, почели да користе грчки историчари, повезујући назив земље са јерменским јунаком Арамом, који је према легенди био шести члан Хаикове лозе (праунук Хаиковог праунука).

Јерменија је прва држава која је прихватила хришћанство као званичну државну религију (301. године, 12 година пре Римског царства). На челу ове древне државе, чија историја сеже у време од пре неколико хиљада година, смењивале су се разне династије и разни освајачи (Парти, Римљани, Монголи, Арапи, Египћани и Персијанци). У једном периоду (око десетог века), Јерменија влада целим подручјем између Црног мора и Каспијског језера. Коначно, након бројних конфликата са разним освајачима, ослабљену Јерменију су 1454. године поделили Отоманско Царство и Персија.

Однос турских власти према покороном јерменском становништву је један од најдраматичнијих примера геноцида у историји.³⁰⁶ Историјски посматрано, најавна оваквог односа Турске према Јерменима почела је 1890. године, када је турска власт успела да за кратко време генерише и усмери незадовољство Курдске мањине према Јерменима, што је резултирало крвавим сукобима. Током 1894. године отоманска војска је, заједно са курдским паравојним снагама, спалила читаву јерменска села, заједно са житељима, у знак одмазде за јерменску побуну против повећања пореза. Правдајући се јерменским наводним помагањем православној Русији, у периоду од 1895. године, до 1923. године, **турске власти**

---

³⁰⁶ Vahakn N. Dadrian (1997), *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Njujork/Oksford, Berghahn Books; Richard G. Hovannisian, *Remembrance and Denial* (1999), *The Case of Armenian Genocide*, Detroit: Wayne State U.P

су убиле, или допустиле турским и курдским паравојним формацијама да убију, више од милион етничких Јермена. Највећи број масовних стрељања јерменских регрута и цивила десио се за време I светског рата, када је Турска у почела званично да третира Јермене као "пету колону" Русије, против које је ратовала. Период највећег геноцида над Јерменима одвијао се у време владавине радикалне националистичке струје политичког покрета "*Иттихад ве Теракки*" (у слободном преводу "*Јединство и напредак*") под руководством Енвера и Талата Пасје, који су 1913. године, силом преузели власт у Османлијском царству.³⁰⁷

У Персијском делу Јерменије ситуација је била знатно повољнија, мада ни ту Јермени никада нису били равноправни са већинском нацијом. "Персијски" део Јерменије припојен је 1828. године Руском Царству.

Од 1920. године Јерменија је званично у саставу новоствореног Совјетског Савеза, унутар кога у више наврата мења статус и територијални обухват. Тако, заједно са Грузијом и Азербејџаном, Јерменија од 1922. до 1936. године улази у састав Закавказке совјетске федеративне социјалистичке Републике, унутар Совјетског Савеза. Све три чланице ове мини-федерације, па и Јерменија, 1936. године постају самосталне унутар Совјетског Савеза, односно, добијају статус засебних социјалистичких република. Стаљиновом одлуком из 1923. године, Јерменији је припало подручје Башкенд (Накичеван или Нахичеван), насељен етничким Азерима и унутар традиционалне територије Азербејџана, док су Азербејџану припале четири територијалне целине унутар покрајине Тавуш и једна у покрајини Арарат (Нагорно Карабах). Након распада Совјетског савеза, долази до конфликта око Нагорног Карабаха, јер и Јерменија и Азејберџан ову територију сматрају својом и званично су је у том периоду обе припојиле својим државама.³⁰⁸

Спор са суседним Азербејџаном, због Јерменске енклаве Нагорни Карабах, отпочео је непосредно пред формални распад Совјетског савеза (1988. године).

---

³⁰⁷Топ Zwaan (2003), *О етиологији и генези геноцида и других масовних злочина уперених против одређених друштвених група*, Центар за проучавање холокауста и геноцида; Универзитет у Амстердаму, Холандска краљевска академија наука и уметности, на српском језику објављено у Зборнику: *Сребреница, Од порицања, до признања* (2005), библиотека Сведочанства, бр. 22, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, од 22 до 61. стране.

³⁰⁸Бодрова Е.В.Ю, Гусарова М.Н., Захаров В.Ю., Ларионова И.Л., Лундин Ю.А., Панина Н.В., Попова В.В., Попова Т.Г., Родионова И.В (2005), *Глобалные конфликты нового и новейшего времени*, ИСБН: 5-94506-100-Х, МИЭМ

У периоду између 1989. и 1990. године избијају драматични кофликти, долази до неконтролисаног изливања насиља и масакра Јермена од стране Азера; уводи се ванредно стање, појављује се талас избеглица и у Јерменију улазе руске трупе.

У моменту када је Јерменија проглашена за независну државу (1991. године), сви сукоби кулминирају.

Када је Азербејџан прогласио независност, Нагорно-Карабах се такође проглашава независном републиком, мада без међународне подршке. Због изостанка међународне подршке, одустаје се од првобитне идеје о уједињењу с Јерменијом и прелази на идеју о независној држави. Јерменија подржава његову сецесију и даје војну подршку. Јерменија практично осваја не само Нагорно-Карабах већ и 20% околне територије. Азери беже, Јерменија успоставља копнени мост са Нагорно-Карабах.

1992. – избијају борбе у Накичевану. Шире се тензије са Турском која подржава Азербејџан, али и са Ираном где живе Азери. Процењује се да је у тим сукобима било око 15.000 жртава.

1994. – склапа се примирје под окриљем "Групе Минск", коју чине Јерменија, Азербејџан, Чешка, Француска, Немачка, Италија, Русија, Шведска, Турска и САД. Јерменија одбија да повуче своје трупе док се не реши статус Нагорно-Карабаха. Русија појачава своје војно присуство у Јерменији (две војне базе).³⁰⁹

Током 2004. године, преговори се обнављају, кроз "Прашки процес", под окриљем ОЕБС-а. У току 2006. године, воде се разговори у Рамбујеу, Лондону и Варшави. Сукоб више није у манифестној фази, али се може окарактерисати као интензиван латентни конфликт, чији прелазак у манифестну фазу делује вероватније од потпуног разрешења мирним путем.

По подацима из пописа становништва 2001. године, у Јерменији има око 3.000.000 становника, од чега се 96% изјашњавају као Јермени, 2% Руси, а преостала 2% као Језиди и Курди, што значи да је током 10 година потпуно промењена национална структура Јерменије, која је у време Совјета била подручје национално измешаног становништва, што је био резултат планског насељавања рубних подручја Совјетског савеза етничким Русима. Како се од вишенационалне

---

³⁰⁹ Цыбенев Б.Д, (2006), *Региональные конфликты в современном мире*, ВСГТУ, Улан-Удэ, 35 с

структуре становништва, дошло до готово потпуно унитарног састава? Након распада Совјетског савеза из Јерменије је избегло око 200.000 Азербeјџанаца, док се у Јерменију доселио око 260.000 Јермена, који су побјегли из Азербeјџана. Између 1991. године и 2001. године, из Јерменије се, укупно, иселила готово четвртина становништва (око 800.000), од чега је нешто више од половине избегло у Русију³¹⁰.

Већина Јермена припада Јерменској апостолској цркви, која је има статус независне хришћанске цркве. Део становништва на северозападу, углавном у покрајини Ширак (Шираз), чине католици. Етнички Руси припадају Руској православној цркви, Језиди припадају зороастризму, Азери исламу, док су Курди припадници различитих религија са овог простора, укључујући Ислам, Хришћанство, зороастеризам.³¹¹

Улога медија у конфликтима у Јерменији, била је веома велика већ за време другог геноцида над Јерменима, у време Првог светског рата. Посматрано са историјске дистанце, сама чињеница да се дешавао геноцид отежавала је ширење истине о њему. Тадашња светска јавност је била спремна да прихвати као истину велики број појединачних смрти током ратних сукоба, или у вези са њима, али је прихватање истине о масовном покољу стотина хиљада људи била до те мере непојмљива, да су је многи људи одбацивали. Управо стога, највећи допринос ширењу истине, односно прихватању чињеница о геноциду, дали су директни учесници конфликта са Турске стране (пре свега Рафаел де Ногалес), мисионари, чија сведочанства су објављивана у медијима у њиховим матичним земљама (пример, Индепедент), и фотографи који су најречитије забележили људску патњу и масовна страдања.

---

³¹⁰ Официјелни сајт Јерменије (<http://www.parliament.am/parliament.php?id=history&lang=rus>)

³¹¹ Официјелни сајт Јерменије (<http://www.parliament.am/parliament.php?id=history&lang=rus>)

Слика 4: *Armin T. Wegner, Fleeing from death*, из збирке: *"Armenians in Anatolia"*, 1915. године; Извор: *"Images and Testimonies"*, (1996), Guerini e Associati, страна 96.

Велики број потресних фотографија из тог доба, данас се налази у музеју геноцида у главном граду Јерменије. Већина њих, због потресних сцена, након Другог светског рата више никада није објављена у медијима. Фотографија Ермина Вегнера (слика 4) је, с друге стране, постала симбол страдања Јерменских цивила и велики број медија је објављује као једну од уобичајених "меких" илустрација страдања цивила током рата.

Мада су данас Сједињене америчке државе једна од земаља која званично одбија да призна да се у Јерменији десио геноцид (у најмање два историјска периода), њени

The New York Times

April 28, 1915 (2:1)

APPEAL TO TURKEY TO STOP MASSACRES

**Ambassador Morgenthau In-
structed to Make Representa-
tions on Request of Russia.**

WASHINGTON, April 27.—An appeal for relief of Armenian Christians in Turkey, following reported massacres and threatened further outrages, was made to the Turkish Government today by the United States.

Acting upon the request of the Russian Government, submitted through Ambassador Bakhmeteff, Secretary Bryan called to Ambassador Morgenthau at Constantinople to make representations to the Turkish authorities asking that steps be taken for the protection of imperiled Armenians and to prevent the recurrence of religious outbreaks.

Ambassador Bakhmeteff called at the State Department late today with a dispatch from his Government, which included an appeal to the President of the United States for aid, forwarded through the Russian Government from the Catholics of the Armenian Church at Etchmiadzin, in the Caucasus.

"The request from the head of the Armenian Church to this Government, forwarded through the Russian Ambassador," said Secretary Bryan, "is the first official notice the department has received of the reported Armenian massacres. Our action was taken as a matter of humanity."

The Russian Embassy today gave out a translation of a recent speech by the Minister of Foreign Affairs in the Duma, in which the presence of Russian troops in Persia was explained. The Foreign Minister said:

"The presence of our troops in Persian territory by no means involves a violation of Persian neutrality. Our detachments were sent to that country some years ago for the definite purpose of establishing and maintaining order in districts contiguous to our possessions, of high economic importance to us, also to prevent the seizure of some of these districts by the Turks, who openly strove to create for themselves there, especially in the district of Urumiah, a convenient base for military operations against the Caucasus. The Persian Government, not having the actual power to maintain its neutrality, met the Turkish violation of the latter with protests, which, however, had no results."

Слика 5:
Фотокопија текста из *New York Times*-а,
од 21. априла 1915. године

медији су у време Првог светског рата, и непосредно након њега, писали о томе. Британски медији, који данас имају подељен став о геноциду у Јерменији, пре

скоро једног века су објављивали текстове о геноциду над Јерменима, праћене потресним фотографијама.

The New York Times

FRIDAY, SEPTEMBER 24, 1915

(2+3)

35

500,000 ARMENIANS SAID TO HAVE PERISHED

Washington Asked to Stop Slaughter of Christians by Turks and Kurds.

Special to The New York Times.

WASHINGTON, Sept. 23.—Charles R. Crane of Chicago, a Director of Roberts College, Constantinople, and James L. Burton of Boston, Foreign Secretary of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, visited the State Department today and conferred with Acting Secretary of State Polk and other officials regarding the slaughter of Armenians by Turks and Kurds in Asia Minor. They will attend a meeting of a general committee, to be held in New York within a few days, to devise a plan for appealing to the American people for funds and aid for as many of the unfortunate Armenians as can be helped.

It was learned, in connection with the conferences held here today, that general representations have from time to time been made to the Ottoman Government by Ambassador Morgenthau for humane treatment of Armenians. Despite these representations, the slaughter of Armenians has continued.

The records of the State Department are replete with detailed reports from American Consular officers in Asia Minor, which give harrowing tales of the treatment of the Armenian Christians by the Turks and the Kurds. These reports have not been made public. They indicate that the Turk has undertaken a war of extermination on Armenians, especially those of the Gregorian Church, to which about 90 per cent. of the Armenians belong. The Turkish Government originally ordered the deportation of all Armenians, but, some time ago, after representations had been made by Ambassador Morgenthau, the Ottoman Government gave assurances that the order would be modified so as not to embrace Catholic and Protestant Armenians.

Reports reaching Washington indicate that about 500,000 Armenians have been slaughtered or lost their lives as a result of the Turkish deportation order and the resulting war of extinction. Turkish authorities drove the Gregorian Armenians out of their homes, ordered them to proceed to distant towns in the direction of Bagdad, which could only be reached by crossing long stretches of desert. During the exodus of Armenians across the deserts they have been fallen upon by Kurds and slaughtered, but some of the Armenian women and girls, in considerable numbers, have been carried off into captivity by the Kurds. The reports that have been sent to the State Department by its agents in Asia Minor fully confirm these statements made in the appeal sent to this country by Viscount Bryce, formerly British Ambassador to the United States, to try to stop the slaughter of the Armenians. Viscount Bryce stated that the horrors through which the Armenians have passed have been unparalleled in modern times.

Слика 6:

Фотокопија текста из *New York Times*-а, од 24. септембра 1915. године

FEBRUARY 28, 1920

Shall Armenia Perish?

By Henry Morgenthau

Former Ambassador to Turkey, and National Vice-Chairman of Near East Relief

TWO hundred and fifty thousand Christian Armenian women enslaved in Turkish harems call to the people of America for liberation! One hundred thousand women already rescued by Near East Relief agents from harems will perish unless support from America is continued! Two hundred and fifty thousand children, orphaned by the unspeakable Turks, are calling in the only English they know, "Bread, Uncle Sam." One million two hundred thousand destitute, homeless, clotheless adults look to the giant in the West for the succor that will keep them from annihilation. What shall our answer be?

If they were good enough to fight and die for us when we needed their help so sorely, are they not good enough to be given some crumbs from our plenty?

Since the beginning of the war, the Turkish Armenians have been largely refugees. A simple, agricultural people, they have been exiled from their farms and deprived of all opportunity to support themselves. Now, more than a year after the armistice, they are still living the life of nomads, able to continue alive only by virtue of American philanthropy. If ever unmerited suffering called for succor the plight of the Armenians should be heeded now. A few months more and it may be relief will come too late for those myriads whom only we can save.

Let the American slogan now become—Serve Armenians for a little while longer with life's necessities that they may be preserved for the day of national freedom and rebirth, which no people more truly and greatly deserves.

The belief, held by some persons, that Turkey has repented and can do no further harm, is without foundation. The group that led Turkey into the war on the side of Germany is now in the saddle. The Turk has not been disarmed and these leaders are now aiding the Tartars. Kurds and Bolsheviks are urging them on to

kill and rob the surviving Armenians at every opportunity. The deportations and massacres during the war were not spontaneous uprisings of unorganized mobs, but were the working out of a well-plotted plan of wholesale extermination in which regular Turkish officers and troops took part as if in a campaign against an enemy in the field.

More than 2,000,000 persons were deported. The system was about the same everywhere. The Armenians, men, women and children, would be assembled in the marketplace. Then the able-bodied men would be marched off and killed by being shot or clubbed in cold blood at some spot which did not necessitate the trouble of burial.

Next the women would be sorted out. Agents of the Turk officers picked the youngest and fairest for their masters' harems. Next the civil officials had their pick, and then the remainder either were sold for one medjidi—a silver coin valued at about 80 cents—or were driven forth to be seized by the lower class Turks and Kurds.

As a last step, those who remained, mothers, grandmothers, children, were driven forth on their death pilgrimages across the desert of Aleppo, with no food, no water, no shelter, to be robbed and beaten at every halt, to see children slain in scores before their eyes, and babies dashed to death against rocks or spitted on the bayonets of the soldier guards.

If America is going to condone these offenses, if she is going to permit to continue conditions that threaten and permit their repetition, she is party to the crime. These peoples must be freed from the agony and danger of such horrors. They must not only be saved for the present but either thru governmental action or protection under the League of Nations they must be given assurance that they will be free in peace and that no harm can come to them.

New York

So gruesome a picture as this would be taboo in *The Independent* if the seriousness of the situation in Armenia now did not demand forceful illustration. These victims of a Turkish massacre typify thousands of Christian Armenians slaughtered by the Turks since the signing of the armistice.

Слика 7: Фотокопија текста из *Independent*-а од 28. фебруара 1920. године

У савременим конфликтима у Јерменији, медији такође имају веома значајну улогу. Упркос настојањима ЕУ да се у медијима поштује забрана говора мржње, посебно у земљама у којима постоје тињајући етнички конфликти, емотиван говор у медијима, често праћен говором мржње, још увек је присутан у медијима у Јерменији, као и у медијима у Азербејџану. За разлику од јерменских медија који показују очиту тежњу ка повећаној толеранцији и спремност да се о прошлости говори умерено, у турским медијима се све до скоро подразумевала употреба стереотипне стигматизације за Јермене, као и за Грке и Јевреје. Средином прве деценије двадесетпрвог века, и у турским медијима се појављују умеренији текстови, а све су бројнији и турски интелектуалци који се залажу за поштовање различитости. Као и умерени медији без говора мржње према не-турским нацијама и етничким групама, овакви интелектуалци (на челу са Орханом Памуком) су у Турској још увек упадљива мањина³¹².

Медији у Русији се према Јерменији као теми односе као према удаљеном делу Русије: интереси Русије и интереси Јерменије се не истичу у први план, али се до детаља наводе све манифестације, догађања и поступци јавних личности из Јерменије. Догађаји у Јерменији се медијски обрађују са посебном пажњом, што резултира значајним обимом, како у електронским, тако и у руским штампаним медијима. У свим текстовима, независно од тога да ли се ради о "Правди", или о независним медијима, блискост Јерменије и Русије је подразумевајућа, нигде се не истиче, али се о проблемима Јерменије и Нагорно Карабаха говори као о проблемима за које су руски читаоци/гледаоци/слушаоци заинтересовани у истој мери као и за било који догађај у самој Русији. Између осталог, Нагорно Карабах се увек у медијима помиње као самостална држава, без било којег придева који би указивао на његов нерешен статус. Између осталог, руски завод

Слика 8: Насловна страна књиге Рафаела де Ногалеса, издање на руском језику

³¹² IREX report, 2002, 2003, 2004, 2005., прочитано 10. октобра 2010. године, на официјелном сајту: www.irex.org/

за статистику увек износи одвојене податке за Нагорно Карабах, паралелно са подацима за Јерменију, односно третира их као засебне државе (слично као амерички и европски медији о Србији и Косову). Говор мржње је ретко присутан као експлицитан, али су текстови у којима се помињу инциденти са Азербејџаном веома емотивно обојени, како у насловима, тако и у самом телу вести.³¹³

Добра илустрација степена заинтересованости руске јавности за питање Јермена је велика популарност³¹⁴ књиге Рафаела де Ногалеса, путописца, авантуристе и ратника, који је, након напуштања отоманске војске написао књигу "Четири године под полумесецом", у којој, између осталог, веома експлицитно и драматично сведочи о бројним злочинима турске војске и курдских паравојних јединица према Јерменима, у току Првог светског рата. Ови злочини су били разлог да Рафаел де Ногалес напусти турску војску.

Медији у Јерменији

посвећују велики простор Нагорно Карабаху, али и осталим територијалним проблемима које Јерменија има са суседима.

Друга, увек актуелна тема, медија у

Јерменији је однос са Турском и њено непризнавање

геноцида над Јерменима. У медијској обради ове теме повремено је приметан готово етаблиран говор мржње.

Слика 9: Извор: Јерменски Национални институт (<http://www.armenian-genocide.org>), Јереван: Колекција Вегнер, Меморијални музеј холокауста

³¹³ Пример: текстови на сајтовима: <http://www.pravda.ru>, <http://www.itar-tass.com>, <http://www.interfax.ru/news> ...

³¹⁴ Књига је, након неколико поновљених издања на руском језику, пре пар година постављена на јерменској интернет страници <http://freebooks.do.am>, на којој је комплетна верзија на руском језику доступна бесплатно.

Примери оваквог говора у медијима, осим у временима манифестних конфликта, били су посебно приметни у време турских осуда Орхана Памука (2005. године), једног од ретких турских интелектуалаца који су јавно тражили признавање геноцида над Јерменима. Такође, у време убиства Храт Динка³¹⁵ (јерменски: Հրախի Ժինք), турског новинара јерменске националности, колумнисте и уредника часописа "Агос" (Այոս), медији у Јерменији оживљавају говор мржње, али је приметно да су формулације сведене у односу на оне из времена протеста против хапшења Памука. С обзиром на то да се у случају Храт Динка радило о убиству познатог новинара, а у случају Памука само о хапшењу, смиренији вокабулар медија, као и елиминисање раније уобичајених флоскула најотворенијег говора мржње, указују на то да медији у Јерменији настоје да ограниче говор мржње и да о актуелним међуетничким проблемима говоре језиком разума, а не језиком емоција и стереотипа.

Медији у Турској, упркос несумњиво националистичким и ксенофобичним ставовима већинског јавног мњења, данас се веома разликују од медија из периода педесетих година двадесетог века. Догађај који заслужује анализу у вези са директним и индиректним одговорношћу медија за насиље, познат је као "Септембарски погром", односно као "Истамбулски погром". Овај назив односи се на талас насиља који су, током 6. и 7. септембра 1955. године, у Истамбулу, спровели припадници милитантних националиста, под утицајем интензивне двонедељне медијске кампање усмерене против етничких Грка, као турске националне мањине. Погром је био изведен уз дозволу и подршку владе Аднана Мендереса (лидер владајуће Демократске странке). Током 9 сати масовног терора, убијено је 15 (по неким изворима 13, а по неким 16) Грка и један Јермен. Велики број Гркиња и Јерменки је силован, од којих већина због патријархалног васпитања то није официјелно пријавила. По изјавама учесника, већи број Грка и Јермена је присилно обрзан, на улици, од стране руље. Тешко је оштећено или уништено 2.348 грчких радњи, 110 хотела, 27 апотека, 23 школе и 73 цркве, као и више од хиљаду приватних грчких кућа. Број Грка у Турској се, након 1955. године свео на 2.500, док их је пре II светског рата било око 200.000. Медији у Турској су ове догађаје проpratили само као малобројне изгреде, насупротив

---

³¹⁵ Убијен је 19. јануара 2007. године, од стране шеснаестогодишњег турског националисте Огина Самаста.

великој, од стране државе подржаној кампањи, која је претходила немирима и директно утицаја на њихово избијање, опсег и резултате³¹⁶.

Јерменски медији о геноциду

Јермени сваке године обележавају "Дан геноцида" бројним манифестацијама, које су веома детаљно праћене од стране медија. Тако су, 2005. године, за деведесету годишњицу геноцида над Јерменима, медији практично цео дан емитовали снимке колона људи који су посетили меморијални споменик настрадалима, бележили њихове емотивне изјаве. Тог дана стотине хиљада људи је обишло меморијал, а око вечне ватре постављен је зид направљен од цвећа. Изјаве које телевизијски канали емитују тог дана ретко садрже говор мржње, али су веома емотивне и често садрже поистовећивање злочинаца са целим (турским и курдским) народом.

Поменути меморијални споменик у виду обелиска подигнут је 1967. године, висок је 44 метра, а 12 камених блокова постављених у круг око обелиска представља 12 изгубљених јерменских покрајина, које се данас налазе у оквиру Турске. Унутар круга гори вечна ватра. Споменик се наставља у парк, са зидом дугим 100 метара на коме су исписани називи места за које се зна да су били попришта геноцида и других злочина над Јерменима. На крају парка се, од 1955. године, налази пригодан музеј са основним документима о геноциду над Јерменима.

На официјелном сајту Јерменије³¹⁷ постоји посебан одељак о геноциду над Јерменима, који информише о размерама и периодима највећих геноцида над Јерменима, уз обилну документацију и неколико стотина документарних фотографија из тог периода. Између осталог, ту је објављено и 25 фотографија америчког фотографа Џона Елдерса, насталих између 1917-1919. године, које су својевремено узбуркале светско јавно мњење, представљајући прве непобитне доказе о једном од геноцида над Јерменима, који су се дешавали у неколико историјских периода.

У контексту медијске обраде геноцида над Јерменима, веома је упечатљиво да данашњи медији у САД нису сигурни да је над Јерменима икада извршен

---

³¹⁶ Speros Vryonis, Jr. (2005), *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6–7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, New York, преузето са сајта: Greekworks.com, 10. фебруара 2009. године

³¹⁷ <http://www.armenian-genocide.org>

геноцид, док су то медији у САД пре 90 година веома прецизно знали. Медији у Великој Британији, који су данас подељени у погледу истине о геноциду над Јерменима, међу првима су објавили фотографије масовног страдања Јерменских цивила у току Првог светског рата.

3.4.4. Закључци: деловању медија пре, у току и након конфликта на простору бившег Совјетског Савеза

Етнички конфликти који су избијали поводом прве (окончане) и друге фазе распада Совјетског савеза (која још уве траје), имају неколико заједничких карактеристика:

1. Етнички конфликти на простору бившег СССР су манифестација дуготрајног, нерешеног или нерешаваног, питања положаја етничких група;
2. У конфликтима учествују "мале нације" које у току свог историјског развоја нису уопште имале, или нису имале у дужем временском периоду, сопствене независне националне државе - насупротив "великих нација" које су током дужег историјског периода имале сопствену државу и на неки начин имале владајући, или доминантан, положај у односу на "мале нације";
3. Конфликти се дешавају у моментима када је "велика, историјска нација", по процени "малих нација": а) неспремна или неспособна да одбрани доминантну позицију, б) када се процени да она на својој страни нема ни једног од моћних страних или међународних чинилаца, ц) када "мала нација" процени да је у датом моменту конфликт у интересу значајног међународног фактора/"велике силе" на чију помоћ може да рачуна;
4. Латентна фаза конфликта траје 2-10 година (мада се етничка дистанца успоставља током веома дугог периода), а најзначајнији фактори који делују у овој фази су:
  - доминација националистичких политичких идеја и партија;
  - постојање диспропорције у економском развоју и економским позицијама између различитих етничких група; висок степен реалне

незапослености; низак ниво развијености привреде, и/или застој у привредном развоју;

- непостојање развијених демократских институција и процеса; неискуство грађана у погледу вишепартијске демократије;
- етничка дистанца је успостављана током дугог временског периода, са устаљеним и општеприхваћеним стереотипима у стигматизацији, који су укореењени у јавном мњењу као подразумевајући став према супарничкој нацији; обе сукобљене стране своју етничку групу сматрају морално супериорнијом од противничке, према којој постоје изграђени и традиционално укореењени стереотипи; припадност различитим религијским групама, разлике у језику и култури погодују повећању неразумевања међу супротстављеним етничким групама;
- интензивна медијска експлоатација "историјских неправди" са једне и "историјских заслуга" са друге стране³¹⁸;
- допуштен говор мржње у медијима; политички усмераван, или само допуштен, утицај медија на појачавање етничке дистанце;
- лоша комуникација са медијима изван земље, непостојање традиционално успостављених комуникационих веза са глобалним медијима и медијским сервисима изван земље.

5. Манифестну фазу конфликта карактерише: а) велики број цивилних жртава, б) злочини према цивилном становништву

6. Манифестна фаза конфликта окончава се арбитражним деловањем великих сила, односно међународних организација; неприципијелно понашање међународне заједнице доводи до даљег усложњавања проблема и отежава њихово решавање; међународна заједница улази у преговоре и са лидерима за које има значајних индиција да су организатори геноцида, злочина против човечности и злочина над цивилним становништвом;

---

³¹⁸ Погледати: Џыбенов Б.Д., (2006), *Региональные конфликты в современном мире*, ВСГТУ, Улан-Удэ; Бодрова Е.В.Ю., Гусарова М.Н., Захаров В.Ю., Ларионова И.Л., Лундин Ю.А., Панина Н.В., Попова В.В., Попова Т.Г., Родионова И.В., (2005), *Глобальные конфликты нового и новейшего времени*, ИСБН: 5-94506-100-Х, МИЭМ.

7. Ни једна од страна у сукобу није потпуно задовољна резултатима разрешења конфликта; након прекида манифестне фазе, остаје напетост са повременим избијањем инцидената; говор мржње остаје присутан у јавном говору и у делу медија под утицајем националистичког лобија,³¹⁹
8. Конфликт је заустављен, али нема гаранција и да је трајно решен;
9. "Арбитар" остаје трајно ангажован на пацификованој територији;
10. Циљеви етничких конфликта су често нејасни, јер су и етничке границе, на којима обично инсистирају обе стране, нејасно дефинисане, пре свега због измешаности становништва у граничним подручјима, али и због историјских миграција.

У земљама као што је Совјетски савез, у којима су све чланице желеле да се што пре "раздруже", са ослабљеном федералном војском, партијом и медијима, распад федерације на мање етничке целине се у првој фази одвија без робустних оружаних сукоба. До озбиљних сукоба долази тек **након** првобитног (успешно изведеног) осамостаљивања. Формали узрок конфликта је, већином, питање граница које су условно толерисане као унутардржавне у федералној држави, а свесно су занемарене у фази "раздруживања", како би цео процес брже био окончан. У самосталним, независним државама те границе постају неодрживе.

Различити делови СССР инсистирали су на поштовању једног од три основна принципа:

- поштовање граница које су постојале пре стварања СССР, односно пре уласка сваке од "република" у састав СССР;
- поштовање граница које су "републике" имале у моменту распада СССР;
- успостављање "праведних" граница које нису постојале у моменту уласка територије у састав СССР, нити у моменту распада СССР, али су у неком историјском периоду постојале, или је постојао значајан покрет за њихово успостављање.

---

³¹⁹ Костић, Б., (2007), *Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*, Саветовање "На путу ка добу знања", Сремски Карловци: Факултет за менаџмент; Костић, Б., (2009), *Да ли зло може бити - мало; Медији у манифестној фази друштвених конфликта*, МИОКО, Фонд за истраживачко новинарство, Нови Сад.

До конфликта је долазило онда када различите етничке групе на истој територији захтевају поштовање различитих принципа.

Укидањем федерације, прећутно се укида и важење принципа "братства и јединства", заснованог на идеји интернационализма радничке класе. Интернационализам постаје обесмишљен, јер губи предзнак "пролетерског", чиме постаје само један од завета прошлости, који у актуелном времену нема подлогу, а тиме ни вредност.

У првој фази ("раздруживања"), медији су имали улогу својеврсног стабилизатора, који је том процесу обезбедио епитет "нормалног", а тиме и релативно неконфликтног³²⁰. У време постојања СССР, сви релевантни медији на тој територији су били зависни од централних државних и партијских руководства. Степен самосталности је био практично занемарљив. Током распада СССР медији настављају ту праксу, с тим што уместо централног усмеравања, то сада прелази на руководства рездружених република. Стога су током целог периода раздруживања медији деловали унисоно у свим бившим совјетским републикама. Први знаци релативне самосталности медија видљиви су тек након успостављања и проглашавања независности бивших совјетских република. Како су латентни конфликти веома брзо након тога постали експлицитни, медији у свим бившим совјетским републикама се у првим фазама латентног конфликта опредељују за "патриотизам", односно за политику "заштите националних интереса". Број независних медија који заступају настојања да се дође до мирног и компромисног решења је занемарљив, о чему најбоље сведоче Ајрексиви извештаји за карактеристичне године у свакој од тих земаља.

Сви анализирани етнички конфликти у овом периоду су у фази коначног разрешења подразумевали ангажовање међународних организација, између

---

³²⁰ За разлику од тога, у земљама у којима су кохезивне силе постојале и биле респектабилне, распад федерације је био насилан, оружан и суров. Комунистичка федерација која је имала највише демократских карактеристика, била најстабилнија и са највише преосталих кохезивних друштвених чинилаца, била је подељена уз највише насиља и уз највеће жртве свих учесника сукоба. Из тога произилази да се најлакше расформирају/распадају федерације за које више нико нема интереса и за коју не постоје силе које би вукле ка њеном опстанку. **Што су интереси (неке од страна) за опстанак заједничке државе већи, сукоби су жешћи и суровији.** Такође - за разбијање најстабилније тадашње федерације (СФРЈ) било је неопходно изузетно интензивно ангажовање медија.

осталих и мировних снага УН. У противном (уколико, из било ког разлога, до тог ангажовања није долазило), ови сукоби прерастали су у други тип конфликта - у конфликт неравноправних противника у којима Русија наступа као арбитар, стављајући се на страну једне од сукобљених етничких група, приморавајући обе стране на обуставу оружаних конфликта и изградњу релативно одрживих институција, које формално укључују у себе представнике обе сукобљене стране и "трајно присутног арбитра".

Након формалног завршетка конфликта, узрок који је довео до манифестног конфликта остаје као могући узрок (или део вероватних узрока) за накнадно избијање конфликта, услед чињенице да су мировна решења прихваћена под притиском међународне заједнице, или једне од великих сила, док у самим етничким групама, учесницама сукоба није дошло до промене перцепције проблема који је узроковао конфликт.

Оружани етнички конфликти превасходно су се дешавали:

- у случајевима "младих" држава, које између себе, или у односу на већ постојеће "старе" државе, имају нерешена питања граница, која постају актуелна самим формалним стваранем нових држава, или услед промене политичког система;
- услед политичког јачања неке етничке групе, која је претходно, услед своје инфериорности у односу на другу/друге етничке групе у свом окружењу била политички потцењена у официјелним органима власти;
- између нових држава које настају распадом старих, федералних комунистичких држава, што је праћено променом политичког система и обесмишљавањем принципа интернационализма ("братства и јединства"), односно јачањем национализма;
- између етничких група које подржавају моћни савезници, којима из неких разлога не одговара успостављање трајног мира, или је трајни мир са датим односом снага немогућ.

Сви анализирани сукоби представљају закаснили процес стварања националних држава, што истовремено значи да је **на крају двадесетог века дошло до кризе концепта грађанске државе**, која није заснована на националној припадности, већ на грађанину као политичкој личности коме држава, у оквиру основних

људских права, између осталог, гарантује и права на испољавање, неговање и поштовање етничке припадности, што се реализује на основу равноправности припадника свих нација, етничких и религијских група. У прилог ове тезе иду и чињенице о унутардржавним етничким конфликтима, усмереним преваходно према бившим азилантима, који су се крајем прве деценије двадесетпрвог века дешавали у већини "стариx" европских држава.

У свим посматраним примерима, конфликт не успева да се разреши без употребе оружја, **осим у земљама у којима медији интензивно утичу на смањење етничке дистанце и поштовање етничких права свих етничких група** (најбољи пример је Естонија у првим годинама након проглашења независности, у време "грађанског полета").

Основни узрок тешком, дуготрајном и компликованом решавању етничких конфликта је чињеница да се етнички сукоби заснивају на успостављеним социјалним дистанцама, које су настајале годинама, затим бивале затомљене у одређеним периодима и, захваљујући преваходно промењеним историјским околностима – нагло ескалирале, ширећи се уз помоћ медија, допуштеног говора мржње и инсистирања на "неправдама из прошлости".

За разлику од јавног мњења које се успоставља и мења у зависности од информација које су прихваћене као веродостојне, социјална дистанца се заснива на постепено прихватаним ставовима који су временом организовани у чврсту функционалну целину, тако да је лакше наћи њихову потврду, него разлоге за одбацивање. Ставови који доводе до успостављања социјалне дистанце засновани су на генерализацији, тако да не постоји могућност да се (у кратком временском периоду) у пракси нађе довољан број позитивних примера који би неутралисали негативан став о другој нацији, према којој постоји социјална дистанца.

Након завршетка/разрешења етничког конфликта, ставови о супарничкој етничкој групи наилазе на бројне примере негативног чињења, при чему се сваки злочин, нечовечно понашање, непоштовање основних принципа хуманости, које је починила особа/особе са супарничке стране поистовећује са целом етничком групом, док се примери таквог деловања међу припадницима сопствене нације или не признају, или везују само за конкретне особе. Стога је **улога медија након завршетка манифестне фазе сукоба**, веома слична оној који имају у латентној (припремној) фази сукоба. **У обе фазе се редефинишу социјалне дистанце**

између етничких група, дефинишу различити интереси, као и политички, економски, културолошки и вредносни циљеви сваке од страна. У "припремној" фази конфликта се супротна страна маркира као препрека за остваривање тих циљева/интереса, након чега од "стране која има различит интерес" постаје - "непријатељ". Након окончања конфликта неопходно је организовати супротан процес – претварање "непријатеља" у "неистомишљеника" (ако није дошло до поделе државе), односно "суседа" (ако је дошло до поделе државе), чији циљеви су легитимни, и када су различити од наших.

Додатни разлог за споро успостављање одрживог мира након завршетка етничких конфликта је чињеница да се већина етничких конфликта решава уз помоћ арбитра који намећу решење које сматрају одрживим, што ни од једне стране у сукобу не бива у потпуности прихваћено. Свака од страна у сукобу (мада са различитим интензитетом, јер је и њихов степен незадовољства успостављеним решењем различит), постигнуто решење сматра само делимично погодним за себе, што представља основу за накнадне сукобе.

Специфичност етничких конфликта је и **висок степен емотивног ангажовања свих учесника у конфликту**, што произилази из чињенице да се етничка припадност доживљава као битна карактеристика личности, којом се појединац уклапа у целину која има своје историјско, културолошко, економско, етичко, социјално и психолошко утемељење у правима етничке заједнице да свим својим припадницима обезбеди једнака права, између осталог и да имају сопствену државу, која је "њихова".

У том контексту, припадност одређеној етничкој групи, захтева и прихватање "националних циљева", дефинисаних од стране политичке, културне и економске елите те националне заједнице. Одбацивање ових циљева сматра се националном издајом, јер се директно оспорава реализација заједничког пројекта етничке заједнице, који сви чланови заједнице морају подржавати, управо зато што је заједнички. То, у највећој мери, објашњава чињеницу да се већина релевантних медија, на простору захвећеном конфликтом, по правилу сврстава уз већинско јавно мњење, ширећи ратну пропаганду, као једину могућу.

4. ДЕЛОВАЊЕ МЕДИЈА У КОНФЛИКТИМА НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Слика 10: "Сироче на мајчином гробу", Урош Предић, уље на платну, 1879. година

Текст испод слике Уроша Предића, у "Вечерњим новостима":

"Највеће жртве ратова су деца. Тако је и у овом, најновијем, у којем српски народ поново брани свој голи опстанак. Слика која је пре годину и по дана обишла свет, са гробља код Скелана, на којој овај дечак - сироче очајава над гробом оца, мајке и остале родбине коју су у офанзиви побили муслимани, и даље потреса све који знају шта је дечја патња. Дечака са слике у међувремену усвојила је једна породица из Зворника, и сада је он ученик прве године средње војне школе."

Слика 11: Исечак из дневног листа "Вечерње новости", од 19. новембра 1994.

4.1. Ток и карактеристике конфликта на простору бивше Југославије

Током деведесетих година двадесетог века на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије одиграла су се четири ратна сукоба:

- рат у Словенији (27. јуни – 7. јули 1991),
- рат у Хрватској (лето 1991 – 1995),
- рат у Босни и Херцеговини (пролеце 1992 – новембар 1995), и
- рат између НАТО пакта и Савезне Републике Југославије, односно Србије и Црне Горе (23. март – 11. јуни 1999).

У њима је убијено близу 200.000 људи, више од три милиона особа је прогнано, а још се трага за око 14.000 несталих³²¹.

Поређењем података након завршетка ратних сукоба са онима из пописа становништва 1991. године, добија се драматичан податак да је 15.83 % од укупно 23.528.230 становника колико је 1991. године имала СФРЈ, било приморано да напусти своје домове, било одласком у неку другу земљу, другу бившу СФРЈ републику, или да се пресели у неки други крај своје републике (укупно 3.725.300 избеглица и интерно расељених лица). То значи да је сваки шести становник бивше СФРЈ у неком периоду био избеглица, односно сваки трећи на просторима захваћеним ратним дејствима.

У Хрватској је проценат избеглица био у нивоу поросека (15,58%), у Босни и Херцеговини је то била половина становништва (51%), а на Косову нешто мање од половине становника (47,7%).

По попису из 1991. године, чији подаци се различито презентују у различитим срединама, у СФРЈ је живело: 4,6 милиона Хрвата, 1,7 милиона Словенаца, 2,3 милиона "Муслимана" (садашњи термин "Бошњаци"), 2,1 милиона Албанаца, 8,5 милиона Срба, 534.000 Црногораца, 378.000 Мађара и 1,3 милиона Македонаца, док је број припадника осталих етничких група знатно мањи.

---

³²¹ Радовић, Б., *Кратак нумерички осврт на проблем избеглиштва током југословенских ратова (1991-1995)*, извор:
<http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratok%20osvrt.pdf>

Према истом попису, у Србији је живело 6.428.420 Срба и 3.363.055 особа некрпске националности, док је у Хрватској било 3.708.308 Хрвата и 1.052.036 нехрватског становништва.

Током латентне фазе конфликта, испоставило се да је било веома важно што је ван своје матичне републике је живело 19.96% Хрвата, 1.86% Словенаца, 17.4% "Муслимана", 24.6% Срба, 28.79% Црногораца и 4,2 % Македонаца.

Чињеница да је Босна и Херцеговина имала велике групе различитих нација, груписаних по међусобно удаљеним енклавама, такође се показала битном: у Босни и Херцеговини је било 43,4% Муслимана, 31,2% Срба, 17,4% Хрвата и 5,5 Југословена (2,6% "осталих").

Знак усложњавања међуетничких односа било је и смањење процента особа које су се изјашњавали као Југословени, у свим деловима СФРЈ, осим у Војводини: број Југословена у Хрватској је од 1981. до 1991. године смањен са 8,2% на 2,2%, у Босни и Херцеговини са 7,9% на 5,5%, док је у Војводини порастао за 70.000 људи.³²²

По Ричарду Холбруку (Richard Holbrook) постоји 5 главних разлога слома Југославије: "прво, погрешно ишчитавање балканске историје; друго, крај хладног рата; треће, понашање самих Југословенских лидера; четврто: неадекватан амерички одговор на кризу; и најзад, погрешно веровање Европљана да могу сами да изађу на крај са њиховим првим изазовом након краја хладног рата".³²³

Оваквим ставом Холбрук, главни посредник у преговорима везаним за Дејтонски споразум, оповргава тезу о конфликтима као судбини Балкана и покушава да ова четири рата смести у оквире превирања и безбедносних изазова које су обележиле последње деценије двадесетог века у многим регионима.

Три од пет наведених узрока, тичу се спољних фактора који су утицали на ток и избијање конфликта. С друге стране, као савременик времена пре, у току, и након конфликта, рекла бих да је сваки од четири рата који су се десили,

---

³²² Официјелна публикација Савезног завода за статистику (1993), *Попис становништва и домаћинства СР Југославије 1991. год.* Детаљна класификација становништва по националности. Књ. 3., СЗС, Београд.

³²³ Holbrooke, R., (1999) , *To End A War*, New York: Modern Library, цитирано према: Радовић, Б., *Југословенски ратови 1991-1999 и неке од њихових друштвених последица (И део - Рат и губици)*, стр.26, извор: <http://www.ian.org.rs/publikacije/tortura/srpski/01.pdf>.

превасходно резултат националистичких превирања за која велику одговорност снесе републичке политичке и културне елите (у случају Косова и елите покрајине), које су се определиле за ванинституционално остваривање својих циљева, и - медији. То не значи да разлози које Холбрук наводи нису деловали на избијање и ток ова четири рата³²⁴. Напротив, ти утицаји су били значајни, али (верујем) не и пресудни.

Неки теоретичари, узрок кризе која је довела до ратова виде, превасходно, у економији: "Пораст националних напетости током осамдесетих година био је видљив у целој Југославији. Суштинску одговорност за то сносило је убрзано привредно пропадање земље. Растућа инфлација, опадајући животни стандард и заостравање на тржишту рада допринели су, уз распрострањену корупцију и очигледно слабу економију, губитку поверења у политичко руководство... Током осамдесетих година, када је уз привредну пропаст започела и борба око расподеле све мањих ресурса, сасвим су на видели избили сукоби око изградње и вођења државе. Док се Србија залагала за рецентрализацију државе, уз очување социјалистичког државног уређења, Словенија и Хрватска су предност давале конфедерацији савезне државе са - у великој мери независним, републикама и истовремено појачавањем плуралистичких и привредно-тржишних структура".³²⁵

Из данашње перспективе посматрано, чини се да је довољан разлог за рат, и да није било економско-политичких разлога и спољашњих утицаја, могао бити национализам, који се појавио као пожар, захватајући дотадашњу, наоко потпуно смирену заједницу, засновану на братству и јединству. Криза поверења у федералну елиту, неизвесне перспективе земље, неартикулисане тежње ка промени основних поставки економско-политичког система и све већа економска криза (која је формално призната 1983. године, од када се појављује у политичком вокабулару), погодовали су распламсавању национализма, као уточишта за грађане СФРЈ, неспремне на лично ангажовање у неком другом смеру, али и несигурне у погледу дефинисања тог другог смера.

---

³²⁴ "Шта би се десило да је Савет безбедности УН почетком 1991. на иницијативу САД, Велике Британије и Француске, сазвао Конференцију о Југославији са задатком проналажења споразумног решења и саопштио да неће прихватити политику свршеног чина ма са које стране долазила, као и то да ће увести оштре санкције против оних који би покушали да воде такву политику?" (Светозар Стојановић, *Данас*, 21. јуна 2004).

³²⁵ Петрич, В., Пихлер, Р., (2002), *Други пут у рат: Косово и међународна заједница 1989-1999*, Самиздат Б92, Београд.

Тако су ратови на простору СФРЈ били обележени етничким сукобима у којима су са једне стране, најчешће били: Југословенска народна армија (ЈНА), Република Србија и етнички Срби, а са друге, мање-или више војно организовани: Република Словенија (рат у Словенији), Република Хрватска (рат у Хрватској), етнички "Бошњаци" и Хрвати, једним делом помогнути Републиком Хрватском (рат у Босни и Херцеговини), и етнички Албанци (оружани конфликти на Косову). Паралелно са овим конфликтима одвијали су се и други оружани конфликти између (мање или више војно организованих): етничких Бошњака и етничких Хрвата (рат у Босни и Херцеговини), између етничких Албанаца и етничких Македонаца (оружани конфликти у Македонији).

Резултат ових ратова је распад СФРЈ, који је окончан Дејтонским споразумом (креиран од 1. до 21. новембра 1995. године, у америчкој ваздушној бази Рајт-Петерсон, поред Дејтона; потписан 14. децембра 1995. године у Паризу). Од СФРЈ је настало пет нових држава: Словенија, Хрватска, Македонија, Босна и Херцеговина и Савезна Република Југославија, с тим што процес декомпозиције СФРЈ, није завршен са престанком ратова.

Након четвртог рата (НАТО бомбардовање Србије), који није имао карактер етничког, већ конфликта неравноправних противника и интервенционизма, некадашња српска покрајина Косово и Метохија, постаје међународни протекторат Уједињених нација, који касније једнострано проглашава независност од Србије.

Савезна Република Југославија 4. фебруара 2003. године бива преуређена и преименована у Државну заједницу Србије и Црне Горе, а након референдума, одржаног 21. маја 2006. године, Црна Гора постаје независна држава (шеста), која 3. јуна 2006. проглашава званично своју независност.

Опстанак Босне и Херцеговине као федерације три ентитета, Косово као део Републике Србије, као и останак северне српске покрајине - Војводине у оквирима Србије, ни петнаест година након последњег "балканског рата", нису лишени сумњи.

4.1.1. Деценија политичке, економске и институционалне кризе СФРЈ (1980-1990)

После смрти Јосипа Броза Тита, маја 1980. године, позицију највише извршне власти преузима колективни шеф државе - Председништво СФРЈ, које не успева да успостави стабилан економски раст и земља постепено улази у кризу. Осим економских проблема, све гласније су идеје о преуређењу федерације, односно о различитим варијантама опстанка федерације (конфедрација, "асиметрична федерација", савез држава и слично); услед све веће економске кризе - републички национализми постају видљиви, а појављују се и први захтеви за промену позиције појединих делова земље.

Косовски Албанци износе ставове о прерастању Косова у седму југословенску републику, док се у северној покрајини говори о "пуној аутономији".

Марта и априла 1981. године, долази до немира на Косову, које применом силе сузбијају југословенске војне и полицијске снаге. Тензија у покрајини тиме није смањена и инциденти између Албанаца и Срба се настављају.

Паралелно са тим, долази до даљег продубљивања привредне и економске кризе.

Демонстрације на Косову, 1981. године, отвориле су у српској јавности неколико тема које ће најавити не само сукобе на Косову, већ и остале етничке конфликте на простору СФРЈ.

Прва таква тема би се могла назвати *сврставање и пребројавање* на основу националне припадности: анализира се бројчани однос припадника различитих нација на одређеној територији, из чега се изводе питања везана за расељавање становништва и принуде која до тога доводи; поставља се питање права већинске етничке групе (у републици, или у локалној заједници) у односу на мањинску. Тако српски комунисти тврде да се неалбанци масовно исељавају са Косова, због дискриминације, притисака, претњи и насиља; говори се о учесталим силовањима српских жена и девојака, уништавању летине, уништавању српских споменика културе и скрнављењу гробаља.

С друге стране, албански лидери Савеза Комуниста Косова тврде да се исељавање дешава из економских разлога, јер је покрајина најсиромашнији део СФРЈ и регија са највећом стопом незапослености у земљи. Као један од доказа за то, наводе се проценти етничких албанаца на привременом раду у иностранству.

Српски комунисти истичу да је битно промењена национална структура становништва у корист Албанаца, (услед комбинације високог фертилитета и све нижег морталитета), чему је значајно допринело и исељавање око 100.000 припадника етничких словена, између 1961. године и 1981. године. По неким ауторима, почетком деведесетих, етнички Албанци на Косову су чинили скоро 90% становништва.³²⁶

Незадовољни "ћутањем државе", Срби са Косова организују контра - протесте, а руководство Републике Србије настоји да проблем Косова представи јавности као проблем целе Југославије. Крајем априла (24. априла 1987. године), председник Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦК СК С) Слободан Милошевић је, заједно са покрајинским партијским функционером Аземом Власијем, посетио Косово Поље, где се састао са тамошњим Србима који су се жалили на "терор Албанаца". Том приликом Милошевић јавно стаје на страну косовских Срба, изговоривши реченицу "Нико не сме да вас бије!", од које медији у Србији, објављивањем на насловним странама и у ударним вестима, а наредних дана - понављањем - креирају **прву општеприхављену паролу која за већину грађана (Србије) има аутентично значење**. Мада сама реченица није била изговорена као парола, нити је имала конкретан националан предзнак, деловањем медија она добија симболично значење оправданог протеста грађана против (такве!) државе. Потпуно ван сваке логике - Милошевић као највиши представник партије, са том реченицом постаје заштитник грађана.

"Његова узгредна изјава демонстрантима ("Нико не сме да вас бије") постаје медијска атракција. Тадашњи заменик директора РТБ, Душан Митевић, који је стајао иза ове оркестрације, присећао се: "Емитовали смо Милошевићево обећање на ТВ без прекида. То га је и лансирало."³²⁷

Следећи драматичан догађај, дешава се у ноћи између 3. и 4. септембра 1987. године, у касарни "Бранко Крсмановић" у Параћину: војник ЈНА, албанске националности, Азис Келменди, у моменту растројства убија на спавању војнике

---

³²⁶ Петрич, В., Пихлер, Р., (2002), *Дуги пут у рат: Косово и међународна заједница 1989-1999*, Самиздат Б92, Београд.

³²⁷ Група аутора, уредник Бруно Векарић, (2011), *Речи и недела - Позивање или подстицање на ратне злочине у медијима у Србији 1991-1992*, Студија тужилаштва за ратне злочине Републике Србије, Центар за транзиционе односе, Београд, стр.35

различитих националности. У саопштењу које је тим поводом издао Савезни секретаријат за народну одбрану, а пренели сви медији, стоји: "Ноћас, 3. септембра, у 03.05 часова војник Кељменди Садика Азиз, на служби у гарнизону у Параћину, за време вршења дужности помоћника дежурног јединице, без икаквог повода, убио је на спавању четири војника и то: Симић Срђана из Београда, Џанановић Хазима из Кочића, СО Витез, Дудаковић Сафета из села Орахово, СО Босанска Градишка, и Бегић Горана из Загребца, а ранио пет војника и то: Јазвић Анту, Ђекић Петра, Прешерн Андреја, Ковачевић Хусу и Мехмедовић Неџида. У насталој ситуацији повређен је и војник Аџовић Назиф. Рањеним војницима одмах је указана лекарска помоћ и њихови животи су ван опасности. После злочина војник Кељменди извршио је самоубиство."

Слика 12, насловна страна листа Политика, 4. септембар 1987. године

У српским медијима почиње отворена кампања против Албанаца (наслови: "Националистичка заслепљеност убице Кељмендија", "Кељменди пуцао у Југославију", "Мучки пуцањ у нашу домовину", "Тежак ударац напорима за сређивање стања на косову" и слично - слика 12), а чин војника Кељмендија се квалификује као *злочин уперен против Југославије*. У Србији бива каменован велики број пекара и посластичарница у власништву Албанаца.

Овај инцидент имао је велики утицај на целокупну јавност Србије, али и Југославије. Поред тога, искориштен је за отварање унутарпартијског конфликта у Србији. На седници Градског комитета Савеза комуниста Београда, тадашњи лидер београдских комуниста, Драгиша Павловић, критикује "националистичке појаве" и осуђује политику ЦК СК Србије, коју квалификује као националистичку. У српском партијском и државном руководству долази до расцепа, који је једним делом резултат различитог односа према решавању националног питања, а другим - резултат борбе за власт унутар Србије.

"Параћински случај" је постао парадигма за медијску експлоатацију догађаја окарактерисаног као међуетнички, упркос недостатку доказа да се стварно ради етничком конфликту. Адем Демаћи, један од лидера косовских албанаца, даје своје тумачење овог догађаја, десетак година касније, поводом једног другог случаја, и каже: "Ми смо убеђени да је ово продужетак параћинског сценарија, који је креирао генерал Даљевић и други... Тада је Азиз Кељменди убијен иако се то могло избећи, а у касарни, у мраку, убијени су по један Србин, Хрват, Македонац, Босанац. Сутрадан је штампа писала *Пуцањ у Југославију*." (недељник "Време", бр. 427, 26. децембар 1998.).

Слика 13: Насловне стране дневних новина у Србији, 4. и 5. септембра 1987. године.

На Осмој седници ЦК СК Србије (23. и 24. септембра 1987. године), Слободан Милошевић уклања са челних позиција Драгишу Павловића и припрема терен за смеђивање Ивана Стамболића, до чега ће доћи кроз три месеца. Политика

Републике Србије према Косову, Војводини, и другим републикама се мења, односно - Србија почиње да дефинише своје националне циљеве, који подразумевају реорганизацију односа у СФРЈ и у самој Србији. Отпочиње период организованих митинга ("митинзи солидарности"), од касног пролећа, до краја јесени 1988. године, који имају за циљ обарање "непослушних" гарнитура власти. Медији, у којима су непосредно пре тога на руководећа места постављене присталице и пријатељи Милошевића, свакодневно извештавају о митинзима и припремају јавност за догађаје који ће уследити.

Демонстрацијама одржаним 9. јула и 5. октобра 1988. године, смењује се покрајинско руководство у САП Војводини ("антибирокупатска револуција", "јогурт револуција"), уз помоћ демонстраната доведених са Косова ("Срушићемо владу у Новому Саду"). Формални разлог демонстрација је био оличен у пароли "Косово се брани у Војводини", односно "Ој, Србијо из три дела, поново ћеш бити цела", чиме се упућује на чињеницу да је циљ републичких власти у Србији обезбеђивање "3 гласа" у федерацији, односно постављање на власт руководства која ће подржати политику Слободана Милошевића.

У овом периоду, медији имају улогу креирања новог речника, којим бивају окарактерисани догађаји и процеси: "антибирокупатска револуција" убрзо бива замењена флоскулом "догађање народа", чиме неистомисљеници од "бирокупатизованог руководства" постају "непријатељи народа", док "митинзи солидарности", постају "митинзи истине". **Процес именовања постаје процес тумачења.**

Илустративан пример за ову тврдњу је рубрика "Одједи и реаговања", која је од јула 1988. године, до марта 1991. године, излазила у најутицајнијем дневном листу - "Политика". У њој су објављивани ставови стварних и измишљених читалаца (познатих или непознатих личности), у вези са актуелним догађајима. Написи у овој рубрици омогућили су креирање пожељног модела комуникације, допуштеног нивоа говора мржње и - изнад свега - промоцију пожељних политичких ставова. О значају ове рубрике говори и чињеница да је у оквиру ње, укупно, објављено 4.122 прилога (јули 1988 - март 1991). **Како се није радило о форми новинарског текста, већ о наводним писмима читалаца, било је могуће потпуно некритичко изношење ставова, коришћење личног говора, генерализација стварних и измишљених личних искустава и мишљења.**

Управо та лишеност професионалне одговорности новинара омогућила је дефинисање изразито агресивног, емотивног и бескомпромисног речника, непримереног медијима масовних комуникација.

У време "јогурт револуције" у рубрици "Одједи и реаговања" износе се различите оптужбе на рачун руководства у Војводини, од којих су нека не само неукусна, већ и нелогична. Примера ради, детаљно се анализира "ко демонстрантима није дао воду", по чијем наређењу, да ли је особа која "није дала воду" издајник и да ли је посластичар који "није дао воду" "Шиптар" или "Горанац". Тиме се ствара лажна спирала информације, јер се креће од могућег детаља, он се накнадно "испитује" и приписује реално постојећој особи, која са догађајем нема везе; додају му се значења и информације, док не постане **безброј пута понављано питање, које се на крају враћа у медиј у форми чињенице.**

Убрзо након "јогурт револуције", на готово идентичан начин, смењена је власт у Црној Гори (11. јануар 1989).

Следећи догађај који је представљао чвориште даљег, реалног, али и медијског расплета, је био *штрајк рудара*.

На Косову, 20. фебруара 1989. године, отпочиње штрајк рудара у руднику Стари Трг, у околини Приштине. Рудари захтевају обуставу најављених уставних и политичких промена, као и (у републици најављену) смену покрајинских руководиоца. Директан повод за штрајк је искључење младог албанског функционера Азема Власија из ЦК СКЈ. Рудари данима одбијају да изађу из окна (990 метара под земљом), тражећи испуњење својих захтева: а) обустава најављених уставних промена и б) смена тројице албанских функционера, присталица Слободана Милошевића - Рахмана Морине, Али Шукрије и Хусамедина Аземија и ц) враћање искључених функционера на претходне положаје.

Овај догађај, који је добио озбиљну медијску пажњу, имао је далекосежне последице, које су се дале наслутити из медијских презентација у свим тадашњим југословенским републикама и покрајинама. Штрајк рудара, помогнут изразитом медијском експлоатацијом, покренуо је след догађаја који су, ако не променили, а онда свакако - убрзали, догађања у земљи: словеначки политичар Милан Кучар 27. фебруара напушта састанак у Београду и исте вечери на скупу у Цанкарјевом дому у Љубљани изјављује да се у Старом Тргу "брани авнојевска Југославија";

након тога, словеначки комунисти дају подршку рударима; истог дана Срби са митинга у Книну (Хрватска) шаљу поруку да је "време за решење српског питања у Југославији"; дан након изласка рудара из јаме, Фрањо Туђман, охрабрен одјеком штрајка у свету, у Друштву хрватских књижевника у Загребу, представља своју партију - Хрватску демократску заједницу.

Како је изјава Милана Кучана наишла на општу осуду медија у Србији, група студената београдског Универзитета, већ 27. фебруара увече, креће према савезном парламенту. Колони се прикључује већи број грађана. Следећег дана, 28. фебруара, радници добијају слободан дан и око 300.000 људи, по процени ТВ Београд, протествује испред Савезне скупштине у Београду (једна од најчешћих парола је "Ухапсите Власија"). Представници власти се смењују као говорници, али тек председник ЦК СК Србије, Слободан Милошевић, успева да смири раднике и прекине окупљање, обећањем да ће смењени функционер покрајинске власти Косова и Метохије, Азем Власи, "бити ухапшен", што је и учињено 1. марта 1989. године.

Након Власијевог хапшења, Председништво СФРЈ уводи на Косову ванредно стање, 3. марта 1989. године: уведен је полицијски час, а поред Власија, ухапшени су Бурхан Каваја и Азиз Абраши, под оптужбом да су организовали штрајк рудара и демонстрације (претходно је акцијом снага српске полиције побуна албанских рудара угушена). Убрзо након тога, 28. марта 1989. године, Скупштина Србије укида дотадашњи степен аутономије САП Војводини и САП Косову, обезбеђујући јединство официјелне политичке елите Србије.

У моменту док су у Скупштини Србије свечано проглашавани Амандмани на Устав СР Србије, којим је покрајинама одузета могућност вета на уставне промене у Србији, као и део дотадашње законодавне, управне и судске функције, на Косову се одржавају масовне демонстрације у којима гине више од 20 демонстраната. На улицама Приштине виде се тенкови, што се у програму РТВ-а емитује у вестима пре директног преноса из Скупштине.

Два месеца након тога, **15. маја 1989. године**, одлуком Скупштине СР Србије, Слободан Милошевић бива изабран за председника Председништва СР Србије.

Од 1988. године (јогурт револуција), до 1991. године, медији у Војводини и на Косову бивају у потпуности стављени под контролу републичких власти. Споровођењем "диференцијације", из медија се одстрањују неистомишљеници и

већина не-Срба, коришћењем комбинације давања отказа и упућивања на "принудни одмор". Уплашени за своју егзистенцију, преостали новинари, уредници, сниматељи и остали запослени у покрајинским гласилима, постају најгласнији заступници новог политичког курса.

Говор мржње у медијима добија изузетну ширину, а креативност новинара доказује се атрактивним насловима, острашћеним формулацијама, паролама и флоскулама, које ће убрзо постати део новог конфликтног говора.

На Видовдан, **28. јуна 1989. године**, на Газиместану је организована прослава шест стотина година од Косовске битке, којој је, према званичним медијима, присуствовало око два милиона људи. У свом говору, који је био емитован у најгледанијем ТВ дневнику (РТВ БГ) у 1989. години, Слободан Милошевић је најавио могућност оружаних конфликта на просторима СФРЈ: "данас, опет смо у биткама, и пред биткама. Оне нису оружане, мада ни такве још нису искључене".

Почетком јула 1989. године, у Книнској крајини је одржана прослава шест стотина година од Косовске битке, на којој су изнети захтеви за равноправност Срба у Хрватској (право на сопствену културу, језик и писмо). После овог догађаја, хрватска власт хапси виђеније Србе (Јово Опачић).

Крај блоковске поделе и рушење Берлинског зида (од 9. новембра 1989. године) симболички су представљали почетак демократизације земаља источне Европе, као и почетак нове спољне политике САД и Запада према бившим комунистичким земљама.

Убрзо након тога, 17. новембра 1989. године, док се у Србији одвијала трагедија у Алексиначким рудницама угља, у којој је од експлозије метана погинуло 90 рудара, у Прагу је отпочињала "Плишана револуција".

Само месец дана касније, 16. децембра 1989. године, крећу протести у Темишвару, који најављују Румунску револуцију.

Револуција у Румунији постаје симбол новог модела конфликта, који се одвија у неодвојивој симбиози са деловањем медија. Camere највећих светских медија, даноноћно су у директним преносима и специјалним емисијама вести, пратиле уличне окршаје, уз немонтиране сцене насиља. Своју победу, пробуњеници су обзнанили уласком у студио државне телевизије, где су пред камерама прочитали проглас и обзнанили рушење Чаушескуовог режима.

Хватање Чаушескуа и његове супруге, испитивање, суђење и убиство (првог дана католичког Божића 1989. године), такође су емитовани, у одложеном директном преносу.

Утицај овог, првог директног преноса револуције и немонтираних сцена насиља, био је велики и значајан. **Презентован је нови модел комуникације путем медија, у коме медијски садржај делује на публику као мотиватор за укључивање (грађана) у сукобе (са државним снагама), уз истовремено слање поруке сопственој, али и светској, јавности.** Успостављена је нова законитост у савременим унутардржавним конфликтима: победила је она страна која заузме доминантну/државну телевизију, јер је то страна чија истина постаје општа и призната.

Из данашње перспективе посматрано, чини се да је Румунска револуција представљала прекретницу у још једном погледу: показала је да рушење комунизма може бити насилно, крваво и - успешно.

Ови догађаји су из основа изменили однос снага у светској политици, што се почело рефлектовати и на однос снага унутар СФРЈ: поставља се питање опстанка комунистичког политичког система СФРЈ. Прво у САД и западним земљама, а затим и у самој СФРЈ - питање реформе политичког и економског система СФРЈ постаје све актуелније.

У септембру, Словенија доноси амандмане на свој Устав, проглашавајући доминацију републичког законодавства над савезним. Као одговор на то, удружење "Божур" заказује "митинг истине" у Љубљани, који словеначко руководство забрањује. Председништво Републичке конференције ССРН (Социјалистички савез радног народа) Србије, у прогласу грађанима Србије тражи прекид свих веза са Словенијом: почиње "бојкот словеначке робе". Хрватско руководство забрањује пролазак Србима са Косова и Метохије, који су желели да присуствују митингу. Руководство СР Србије уводи незваничне економске санкције против СР Словеније.

У земљи се све гласније поставља питање економских и политичких реформи. Да би се питање будућности Југославије решило, српски руководиоци захтевају одржавање 14. ванредног конгреса СКЈ (СФРЈ је у том моменту још увек једнопартијска држава), који је, на крају, одржан од 20. до 22. јануара 1990. године у Београду. На конгресу су сви српски предлози прихватани убедљивом

већином, док су словеначки предлози о реорганизацији југословенске партије и политичког система СФРЈ, гласањем одбијени. Српско руководство одбија словеначки предлог за стварање асиметричне федерације, као и заједнички предлог делегације СК Хрватске и СК Словеније, о стварању конфедерације. После два дана вербалних конфликта, словеначка делегација напушта конгрес. Хрватска делегација не прихвата да се конгрес настави без присуства словеначких делегата, тако да и она напушта конгрес. Тиме, суштински, долази до распада СКЈ, што је био увод у распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Након неуспелог конгреса, у свим републикама се, почетком 1990. године, сукцесивно уводи вишепартијски ситем.

Током 1990. године су у свим југословенским републикама одржани вишестраначки избори, на којима је Комунистичка партија изгубила власт у четири републике (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија). У Србији побеђује Социјалистичка партија Србије (настала уједињењем Савеза комуниста Србије и Социјалистичког савеза радног народа Србије), а у Црној Гори - Демократска партија социјалиста (реформисани Савез комуниста Црне Горе).

Најважнији догађаји у периоду од одржавања 14. Конгреса СКЈ до почетка распада СФРЈ и оружаних сукоба су били:

24. јануар 1990. године: демонстрације 40.000 студената у Приштини, који захтевају укидање ванредног стања и прекид судског процеса Власију.

31. јануар 1990. године: Студенти Београдског универзитета окупљени пред Скупштином СФРЈ скандирају "Не дамо Косово!", "Идемо на Косово!", "Хоћемо оружје!".

1-2. фебруар 1990. године: припадници полиције покушавају да угуше протесте у неколико косовских градова; судећи по медијским објавама на српском и албанском језику, у сукобима гине више од 20 демонстраната и један полицајац; више од 50 демонстраната је повређено, као и више од 40 полицајаца.

6. фебруар 1990. године: припадници Здруженог одреда милиције савезног СУП-а из Словеније напуштају Косово; 3. априла 1990. године, Косово напуштају и припадници Здруженог одреда из Хрватске.

17. фебруар 1990. године: у Книну основана Српска демократска странка.

20. фебруар 1990. године: Председништво СФРЈ активирало јединице ЈНА на Косову; сутрадан се на Косову поново уводи полицијски час.

8. март 1990. године: одлуком Скупштине Словеније из назива републике избрисан придев "социјалистичка".

8. април 1990. године: у Словенији одржани парламентарни и председнички избори, на којима побеђује ДЕМОС Милана Кучана; 22. априла одржани су први вишестраначки избори у Хрватској, на којима побеђује ХДЗ Фрање Туђмана.

16. април 1990. године: Републички СУП Србије преузима све послове јавне и државне безбедности на Косову; **три дана касније**, Председништво СФРЈ укида ванредно стање на Косову и амнестира 108 политичких затвореника, међу којима је и Азем Власи.

13. мај 1990. године: сукоб навијача Динама и Црвене звезде на Максимиру (Загреб); повређено 117 полицајаца и 76 гледалаца³²⁸.

Овај сукоб, виђен широм СФРЈ у директном телевизијском преносу утакмице, већина грађана је доживела као могући увод у насилан распад земље.

На дан утакмице, у Загреб је из Београда допутовала група од око 2.500 навијача "Црвене звезде", које је предводио Жељко Ражнатовић Аркан. Спорадични сукоби са навијачима "Динама" су почели пре утакмице, на улицама Загреба (туче, разбијање излога, лупање аутомобила), да би кулминирали на стадиону. Најдраматичнија улична туча се десила на Тргу бана Јелачића, у којој су избодена два навијача "Динама".

---

³²⁸ Од стране америчке ТВ мреже "Си-ен-ен", ова утакмица је уврштена у "Пет утакмица које су промениле свет" (10.01.2011. године)

Слика 14: утакмица Динамо - Црвена звезда, 13. мај 1990., стадион Максимир, Загреб

Стадион је био максимално испуњен; Звездени навијачи певају и скандирају Дражи Михаиловићу и јуначкој Србији: "Ово је Србија", "Од Тополе, па до Равне горе", "Свуд су страже, генерала Драже", али и "Друже Тито, друже Тито, тебе Срби лажу, они воле, они воле, генерала Дражу", док Динамови навијачи скандирају: "БББ за ХДЗ" "Вечерас је наше вече, вечерас се Слобо пече...", "Цигани, Цигани..." (наставка садржи предлог неприличних радњи), "Ко не воли Динамо са Саве, тај ће кући разбијене главе!", "Србе на врбе", али и "Ми имамо Мекдоналдс, где је вама",

Навијачи су пробили заштитне ограде и сукобили се на трибинама, али и на терену. Долази до озбиљних сукоба са полицијом која покушава да контролише ситуацију. Општа туча у којој учествује и један играч Динама, бива заустављена је воденим топовима из ватрогасних кола, која су сиренама покушала да надјачају скандирања навијача. Запаљени делови стаза уз терен се гасе, а навијачи "Динама" се склањају са терена, на коме остају навијачи Звезде, под заштитом полиције, која их касније спроводи до воза за Београд.

Завршне речи телевизијског коментатора су биле: "Ево, коначно је прорадио шмрк на ватрогасним колима која су имала више проблема и више властитог спасавање него што су била ефикасна. А онда опет у неким чаркама један део навијача се повукао зато што су они други тренутно били моћнији и јачи".

Нереди на стадиону трајали су нешто мање од једног сата, а потом су се пренели на улице Загреба и трајали дуго у ноћ.

Медијска презентација догађаја је била различита: хрватски медији су оптуживали навијаче Звезде за изазивање и националистичке провокације, а полицију за употребу прекомерне силе, док су српски медији оптуживали навијаче Динама за национализам и изазивање нереда којима се руши Југославија. Медији из целе СФРЈ пласирају у јавност фотографије и видео снимке сукоба, уз политички усмерене коментаре. Фреквенција понављања вести је изразита, уз ангажовање стручњака, политичких и јавних личности, које у Србији и Хрватској својим тумачењем додатно појачавају утисак драматичности догађаја. У јавности се поставља питање "шта је следеће", које се као изразито фреквентно јавља у Политикиној рубрици "Одјечи и реаговања".³²⁹

Светска јавност, захваљујући медијској презентацији сукоба у водећим интернационалним медијима, краткотрајно обраћа пажњу на Југославију.

И поред ових нереда, Фудбалски савез Југославије две наредне утакмице репрезентације (за одлазак на шампионат света), против Холандије и Шпаније, заказује управо у Загребу, само две недеље после "максимирског инцидента". На овим утакмицама се, први пут у историји земље, звиждало југословенској химни, а домаћа публика је навијала за противнике југословенске репрезентације.

15. мај 1990. године: за председника Председништва СФРЈ изабран представник Србије, Борисав Јовић.

18. мај 1990. године: после напада на Мирослава Млинару, члана СДС у Бенковцу, странка повлачи својих пет заступника из Сабора.

30. мај 1990. године: прослављен Дан државности Републике Хрватске. Туђман проглашен за првог демократски изабраног председника Хрватске.

---

³²⁹ Дневни лист "Политика", 14, 15, и 16. мај 1990. године, рубрика "Одјечи и реаговања".

13. јуни 1990. године: због неуспелог почетка разговора власти и опозиције у Србији, у Београду на Тргу Републике одржан први протестни митинг опозиције; полиција интервенисала у Таковској улици, испред зграде Телевизије Београд.

2. јули 1990. године: Скупштина Словеније усвојила *Декларацију о пуној суверености Републике Словеније*; албански делегати Скупштине Косова испред зграде Скупштине донели Уставну декларацију којом су Косово прогласили републиком; као одговор на овај догађај, 5. јула **1990.** године Скупштина СР Србије доноси одлуку о распуштању Скупштине Косова. Албанци ступају у општи штрајк 9. јула, а Председништво СФРЈ на седници од 11. јула подржава мере Србије на Косову.

25. јули 1990. године: хрватски Сабор усваја Амандмане на Устав Републике Хрватске. Мењају се државни симболи (уводи се такозвана "шаховница"); Срби из Хрватске одржавају у Србу сабор на коме је усвојена *Декларација о суверености и аутономији српског народа* и основано *Српско национално вијеће* као орган Срба у Хрватској.

29. јули 1990. године: председник СИВ-а Анте Марковић на митингу на Козари објављује оснивање сопствене странке, Савеза реформских снага Југославије.

16. август 1990. године: Српско национално вијеће доноси одлуку о расписивању референдума о аутономији Срба у Хрватској, на коју су хрватске власти реаговале најавом да ће референдум спречити "свим средствима правне државе" (три дана пре тога, делегацију Срба из Хрватске примио Борисав Јовић, председник Председништва СФРЈ и саслушао информације о "угрожености Срба у Хрватској")

17. август 1990. године: после сукоба са хрватском полицијом у Бенковцу, Срби отимају оружје од резервног милицијског састава и подижу барикаде на саобраћајницама; почиње "српски устанак" у Книнској Крајини; два дана касније, одржан је референдум о аутономији Срба у Хрватској.

24. август 1990. године: хрватски Сабор на ванредном заседању усваја *Резолуцију о заштити уставног поретка и о националним правима у Хрватској*.

3. септембар 1990. године: почиње генерални штрајк Албанаца на Косову; након пар дана (7. септембра) на тајном састанку у Качанику делегати распуштене Скупштине Косова доносе Устав Републике Косово.

27-30. септембар 1990. године: масовна окупљања Срба на Банији; након интервенције МУП Хрватске, ухапшено 360 људи у Петрињи; Срби траже заштиту у касарни ЈНА.

28. септембар 1990. године: Скупштина СР Србије доноси нови Устав Републике Србије; покрајине губе атрибуте државности и постају облик територијалне аутономије.

1. октобар 1990. године: Проглашена аутономија Срба у Хрватској.

6. октобар 1990. године: објављен пројекат конфедералног модела југословенске заједнице, који су председништва Републике Хрватске и Републике Словеније 3. октобра доставила Председништву СФРЈ.

23. октобар 1990. године: Скупштина Србије доноси Уредбу о увођењу пореза и такси на робу из Словеније и Хрватске.

11-25. новембар 1990. године: у Македонији одржани први вишестраначки избори, на којима је победила ВМРО-ДПМНЕ.

18. новембар 1990. године: одржани први вишестраначки избори у Босни и Херцеговини, побеђују националне партије СДА, СДС и ХДЗ.

29. новембар 1990. године: у Двору на Уни ухапшен Жељко Ражнатовић-Аркан са оружјем и четничким обележјима.

3. децембар 1990. године: објављен интервју Мирослава Лазанског са савезним секретаром за народну одбрану Вељком Кадијевићем, у којем се он залаже за јединствену и социјалистичку Југославију; интервју је у словеначкој и хрватској јавности протумачен као претња њиховим републикама.

9. децембар 1990. године: у Србији и Црној Гори одржан први круг вишестраначких избора; други круг одржан 26. децембра; на изборима побеђују СПС и Слободан Милошевић.

21. децембар 1990. године: медији објављују да је чехословачким авионом допремљена велика количина оружја за потребе Хрватске.

22. децембар 1990. године: проглашен нови Устав Хрватске, истог дана донет Статут САО Крајине и проглашена САО Крајина.

23. децембар 1990. године: у Словенији одржан референдум, на коме се 86% гласача изјаснило за независну словеначку државу.

26. децембар 1990. године: Скупштина Словеније проглашава самосталност Републике Словеније.

9. јануар 1991. године: Председништво СФРЈ издало Наредбу о расформирању свих нерегуларних оружаних снага и враћању оружја, илегално унетог у земљу, најближим установама или јединицама ЈНА (рок 10 дана); Словенија и Хрватска одбијају да дозволе спровођење ове наредбе.

20. јануар 1991. године: Стјепан Месић, потпредседник Председништва СФРЈ, на изборној скупштини ХДЗ изјавио да је Хрватска наоружала своју полицију и определила се за самоодбрану.

24. јануар 1991. године: органи кривичног гоњења ЈНА у Хрватској лишили слободе већи број лица због сумње да су учествовали у организовању и наоружавању паравојних јединица.

25. јануар 1991. године: у Београду одржан састанак руководства Србије и Хрватске; исте вечери ТВ Београд у ТВ Дневнику емитовала тајно снимљен филм о илегалном увозу оружја у Хрватску ("афера Шпегел").

31. јануар 1991. године: Војни суд у Загребу издао налог за привођење Мартина Шпегелја, министра одбране Хрватске, због умешаности у аферу око увоза оружја; Вијеће народне обране Хрватске одбацило оптужбе (Шпегел није никад приведен).

7. фебруар 1991. године: на седници проширеног Председништва СФРЈ у Београду, Јанез Дрновшек изјавио да ће Словенија и формално покренути поступак "раздруживања" од Југославије. На примедбу Васиља Тупурковског да "у случају изласка из Југославије макар једне републике, СФРЈ више не постоји", Слободан Милошевић одговара "Мало морген!", што постаје позната народна крилатица.

16. фебруар 1991. године: долазак специјалних јединица МУП Хрватске на подручје Плитвичких језера изазива бројне протесте и негодовање локалног српског становништва.

20. фебруар 1991. године: усвајањем 99. амандмана на Устав, Република Словенија дефинисана као самостална држава; Влада Хрватске поднела Сабору допуњени Уставни закон по коме у Хрватској важе само закони ове републике.

28. фебруар 1991. године: Српско национално вијеће и Извршно вијеће САО Крајине донели одлуку да се САО Крајина "раздружује" од Републике Хрватске и остаје у Југославији, "односно у заједничкој држави са републиком Србијом и Црном Гором, као и са српским народом у републици Босни и Херцеговини".

2. март 1991. године: оружани сукоб јединица МУП-а Хрватске са српским становништвом у Пакрацу; по налогу Председништва СФРЈ интервенишу јединице ЈНА да би раздвојиле сукобљене стране. У Београду СПС организовала митинг под паролом "Јасеновац се неће поновити".

4. март 1991. године: постигнут договор југословенског и хрватског руководства да специјална јединица хрватског МУП-а напусти Пакрац, а да ЈНА остане.

6. марта 1991. године: Скупштина Словеније прогласила мораторијум на одлазак словеначких регрута у ЈНА.

9. март 1991. године: демонстрације опозиције у Београду против владине контроле над средствима јавног информисања; две особе погинуле; тенкови на улицама Београда; полиција улази у Радио Б-92 и Студио Б; ухапшен Вук Драшковић.

10-13. март 1991. године: демонстрације студената код Теразијске чесме у Београду; студентски захтеви су: ослобађање Вука Драшковића; смењивање Душана Митевића, директора ТВ Београд, и Радмила Богдановића, министра унутрашњих послова.

13. март 1991. године: ослобођен Вук Драшковић; Митевић и Богдановић поднели оставке.

12-14. март 1991. године: проглашено подизање борбене готовости ЈНА због погоршане политичке и безбедносне ситуације у земљи.

14. март 1991. године: Борисав Јовић дао оставку на функцију председника Председништва СФРЈ.

16. март 1991. године: Слободан Милошевић објавио да је "с Југославијом готово", те да одлуке савезних органа не обавезују Србију.

25. март 1991. године: састанак Милошевића и Туђмана у Карађорђеву.

31. март 1991. године: **прве жртве оружаног сукоба између хрватских власти и Срба из Хрватске, на Плитвичким језерима.**

2. мај 1991. године: **изгубљени људски животи у окршају у Борово селу (погинуло најмање 12 полицајаца); почео рат у Хрватској, у коме је погинуло преко 22.000 људи на обе стране (15.000 Хрвата и 7.000 Срба)³³⁰.**

4.2. Слепило за "другост" - медији на простору СФРЈ у латентној фази друштвеног конфликта

Најаве распада СФРЈ могу се у овом периоду препознати у слабљењу федералне елите, јачању републичких елита и конфликту до кога између њих долази. Унутар република успоставља се консензус релевантних републичких елита о националном питању, уз неслагања око начина његове реализације. Стварна опозиција, несклона радикалним оружаним решењима постоји у свим срединама, али је малобројна, медијски игнорисана и непрепозната од стране шире јавности.

Основне особине југословенске кризе, приметне у латентној фази конфликта су биле:

- Слабљење федералне елите; јачање републичких елита; конфликт између републичких елита (унутар република успоставља се консензус релевантних републичких елита о националном питању, уз неслагања око начина његове реализације; стварна опозиција, несклона радикалним оружаним решењима постоји у свим срединама, али је малобројна, медијски игнорисана и непрепозната од стране шире јавности)
- Сложеност кризе, која се манифестује као економска, системско-политичка, институционална, комуникациона и криза система вредности.
- Политичка контрола над медијима; контрола републичких институција (партије и државе) над медијима: персоналне промене, одстрањивање неистомишљеника.

---

³³⁰ Bjelajac, M., Žunec, O., (2007), Rat u Hrvatskoj, 1991-1995, Polemos, Zagreb, извор: <http://www.scribd.com/doc/55825264/Rat-u-Hrvatskoj>, стр. 91-95

- Непостојање заједничких медија: слабљењем, а затим и престанком рада ЈРТ, завршава се процес медијске поделе територија; крајем осамдесетих потпуно јењава медијска комуникација између република; медијска публика бива усмерена на "своје" медије, нема размене програма, емисија и прилога;
- Затварање републичких медијских тржишта доводи до својеврсног "слепила за друге" у коме се сви унутаррепублички медији крећу унутар истог медијског дискурса, који је сам себи извор, реализатор, упоредник и евалуатор; медијски системи република постају аутистични у односу на другост.

Захваљујући оваквим околностима, медији, који по својој природи теже сензационализму, користе прилику да се искажу као "друштвено одговорни", односно одани "својој републици".

Константно присуство конфликта као медијске теме захтева стално подизање тензије, односно додавање интензитета медијској презентацији конфликта.

Ову функцију медији реализују користећи уобичајене методе, чија примена постаје све чешћа и изразитија:

- Селекција информација: у условима прогона неподобних новинара, изразито се води рачуна о сваком медијском производу (прилог, вест, репортажа). Новинари настоје да удовоље захтевима руководства (индиректно - политичкој елити), зарад очувања својих позиција, али и егзистенције. Претходно постепено разлабављена цензура, уступа место аутоцензури, која је била на завидном нивоу и у претходним периодима развоја медија у СФРЈ.
- Повећање фреквенције и обима садржаја о конфликтима: у почетку се само продужавају емисије вести и повећава број страна у новинама које обрађују конфликте. Касније долази до: увођења нових емисија и рубрика; елиминације садржаја који пријатељски презентују било коју информацију о "непријатељској републици", успоставља се пракса "преиспитивања историје", што постепено доводи до преминације садржаја који се директно и индиректно тичу конфликта.

- Сужавање броја и врсте извора информација: атмосфера пожељне аутоцензуре гура новинаре ка официјелним изворима; у недостатку официјелних извора, уместо "сведока догађаја" ослањају се на "говор народа"; у недостатку "говора народа" он се фингира у складу са "могућим и пожељним говором народа".
- Превладава идеја новинарства које има улогу предводника, политичког едукатора и тумача: резултат су "текстови са поуком".
- Уоквиривање информација³³¹: критеријум селекције информација постаје и критеријум за истицање пожељних аспеката догађаја/појаве/личности; информације добијају свој нови контекст ("оквир") који сужава могућност њиховог тумачења и претвара их у пропаганду.
- Организовање информација у циљу дефинисања појаве, процеса или догађаја: информације се детаљно обрађују, усклађују се слика, реч и модел комуникације, као и временски след информација, чиме се прецизно одређује основни смисао, односно - тумачење информације.
- Медији дефинишу узрочно-последичне везе. Понављањем ових образаца, медији их претварају у нове стереотипе (1. дефинисање догађаја или појаве, 2. директно и једнозначно навођење узрока, 3. једнозначно одређивање последица). Стварањем таквих квази-логичких низова ствара се медијски мнемотехнички образац, на основу кога (услед сталног понављања) медијска публика "учи" како да разуме сваки сличан догађај, појаву или процес. Тиме се развија својеврсна медијска квази-писменост публике која бива дресирана да по наученим матрицама и вокабулару, који се користи за неки догађај или личност, унапред зна да ли се ради о "нашем" или "њиховом" односно о нечему што је позитивно или негативно. Тиме се код публике смањује потреба за размишљањем и преиспитивањем, а повећава спремност публике да буде задовољна улогом "препознавача", који своју оштроумност доказује раном детекцијом непожељног, не само у медијским садржајима, већ и у стварном животу.

---

³³¹ Јусић, Т., (2008), *Медијски дискурс и политика етничког сукоба*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд.

- Медији постају етички надзорници и судије, на основу малочас описаних матрица медијског језика, које постају и матрице стереотипа које публика прихвата као своје обрасце мишљења и закључивања, медији стичу право да изричу етичке судове, за које аргументе налазе управо у поштовању усвојених матрица закључивања. Развијањем улоге етичког судије, медији стичу право на оцену људског деловања, односно понашања појединаца и група, чиме постају ауторитети који намећу основне смернице за правце пожељног деловања. Учећи из медија нову етничку етику, публика медија учи и нови систем вредности, који се постепено успоставља на место старог, класно и интернационалистички дефинисаног.

Као пример типа порука које су у медијима презентоване са највећом фреквенцијом могу се навести следећи искази јавних (политичких и других) личности:

- *"Тамо где се проспе српска крв и где падну српске кости то мора бити српска земља. Онај ко друкчије мисли, на страни је непријатеља"*, владика Никанор, *Борба*, 3. април 1991.
- *"У Загребу и неким другим градовима у Хрватској већ смо распоредили неколико група четника обучених за диверзантско-терористичке акције, а ако би дошло до покоља српског цивилног становништва, четници ће свом снагом ударити на Загреб и друга хрватска упоришта. Видите, освета је слепа током процеса одмазде. Могле би страдати невине жртве, међутим, без тога се не може. Нека Хрвати прво размисле. Ми нећемо ударити први, а ако они ударе, више нећемо да пазимо на што нишанимо. Ако војска хитно не разоружа усташе, биће проливано много крви."* Интервју Верице Миљевић са Војиславом Шешељем, *ОН*, 24. мај 1991.
- *"У Србији, хвала Богу, нисмо сложни, иако слога треба да постоји у тренуцима одбране голе егзистенције народа, а ко није уз свој народ, онда је ништа друго него издајник"*, Љубомир Тадић, *Дуга*, 5-29. јул 1991.
- *"Чини ми се да је у овом тренутку Београд, на жалост, прави петоколонашки град, пун смутљиваца, кукавица, лажних пацифиста, навијача за супротни табор, али то није читава ова земља Србија, која може себи и у оваквом тренутку да дозволи тај луксуз и трпи ту*

менаџерију на својој грбачи са које може да је стресе као онај вепар са Карађорђевој застави који стреса досадне буве", Мома Капор, *Борба*, 7-8. март 1992.

- "Можда Вуковар и не треба обнављати, већ га оставити као упозорење нашим потомцима, ако нас Јасеновац није упозорио можда ће њих Вуковар. Треба овде довести све српске издајнике који су сопствени народ довели на руб опстанка и судити им овде у сенци рушевина, пред аветима преклане деце", Срђан Станишић, "Дрво за Ћиласа", *Погледи*, 27. март - 10. април 1992.
- "Ми говоримо о потурицама у временима турског робовања, а превиђамо једну веома битну чињеницу: да су наше модерне потурице много опакије и опасније неголи потурице прошлих векова... њихова издаја је много опаснија за биће српског народа неголи, ако хоћете, издаја потурица пре њих", митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић, *Борба*, 28-29. март 1992.

4.2.1. Истраживање- Анализа садржаја насловних страна листа "Дневник"

О понашању медија, посебно оних из Србије и Хрватске, у латентној фази конфликта, урађен је велики број домаћих и страних истраживања и анализа³³², који су показали да су сви релевантни медији у ове две републике СФРЈ, у периоду од краја осамдесетих година, до почетка оружаних конфликта, били веома ангажовани на успостављању националне дистанце, пропаганди конфликта, демонизацији "друге стране" и директној промоцији идеја које је заступала владајућа странка у њиховој републици, у периоду латентне фазе конфликта.

---

³³² Скопљанац Брунер, Н., Хоцић, А., Криштофи, Б., (1999), *Медији и рат, Аргумент*, Београд, Аргумент; Кандић, Н., (1990.), *Анализа садржаја ставова о Косову у листу Политика*, у: *Косовски чвор: дрешити или сећи?* Извештај Независне комисије, Хронос, Београд; Слапшак, С., (1990.) Рубрика 'Одједи и реаговања' у листу *Политика*, 1.1.-1.7. 1990: анализа прилога о Косову, у: *Косовски чвор: дрешити или сећи?* Извештај Независне комисије, Хронос, *Република*, бр. 186 (1-15.април); Томпсон, М. (1995.) *Производња рата*. Медији у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини, Медија центар и Б 92, Београд; Вудворд, С. (1997.) *Балканска трагедија*. Хаос и распад хладног рата, Филип Вишњић, Београд; Zakošek, N. (1998.) „Ekstremizam kao normalnost“, *Erasmus, Zagreb*; Зборник (1996.) *Српска страна рата*. Трауме и катарза у историјском памћењу, *Република*, Београд; Костић, Б., (2007), *Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*, Саветовање "На путу ка добу знања", Сремски Карловци.

Једно од најреспектабилнијих је истраживање које је реализовала Београдска агенција за примењена социолошка и политиколошка истраживања "Аргумент", која је анализирала писање листа "Политика" у току 1991. године, по заједничкој матрици по којој је паралелно загребачка агенција "ИДНС" анализирала писање "Вјесника". Ово истраживање је у великој мери допринело скретању пажње на могуће последице ратне пропаганде која је пласирана у јавност путем медија. Један од најзанимљивијих налаза истраживања "Аргумента" је утврђивање чињенице да у највећем броју текстова везаних за политичко-националне тензије на простору СФРЈ, новинари нису наводили извор информација, што указује на системску праксу произвољног навођења и тумачења чињеница: у посматраном периоду (1991.) у листу "Политика" се у 9.453 случајева аутори не позивају ни на какав извор, док се на службене изворе позивају у 1.080 чланака, а непосредан увид аутора у догађај појављује се само у 472 случаја.³³³

Такође се указује на моменте у којима се битно мења лексика медија. По резултатима овог истраживања, лист "Политика" уводи појам "усташе" након афере Шпегел, а од 29. јула 1991. године интензивно користи изразе 'усташке формације', 'усташка гнезда', 'усташке снаге', 'усташка упоришта'. Од 27. септембра 1991. године уводи се у употребу изрази: 'црнокошуљаши', 'црне легије', 'црне тројке' итд.

Упоредне анализе резултата ових истраживања, такође, су рађене у више наврата³³⁴. Стога циљ овог истраживања није потврђивање, нити дискусија резултата досадашњих истраживања, већ утврђивање и разумевање медијских техника којима је политичка пропаганда реализована.

О истраживању

Проблем којим се истраживање бави је, стога, креирање и употреба медијских механизма којима се медији служе у ширењу политичке пропаганде у периоду латентне фазе конфликта.

---

³³³ Скопљанац Брунер, Н., Хоцић, А., Криштофи, Б., (1999), Медији и рат, Аргумент, Београд, Аргумент.

³³⁴ Kostic, B., (2008), *Media management in latent phase of social conflicts*, XIV International Scientific Conference on Industrial Systems, Novi Sad.

Лист "Дневник" је одабран као лист за кога досадашња истраживања потврђују да је имао веома активну улогу у креирању и ширењу (ратне) пропаганде. Поред тога, ради се о листу који је имао покрајински (регионални) карактер, али је у посматраном периоду штампан у 100.000³³⁵ примерака и дистрибуиран на територији Војводине, али и изван ње, пре свега и Славонији (касније САО Славонија) и деловима Босне и Херцеговине, који ће касније бити обухваћени Републиком Српском.

Разлог што су у анализу узети наслови објављени на првој (насловној) страни новина је чињеница да насловна страна у штампаним медијима, поред информативне и усмеравајуће, има и изразиту маркетиншку функцију и функцију успостављања односа са јавношћу. Стога је насловна страна концептуално-комуникацијски резиме жељеног деловања на јавност.

Август 1990. године и јануар 1991. године су узети у узорак због свог места у временском току латентне фазе овог конфликта: крајем лета 1990. године, почињу да се дефинишу стране у конфликту и њихови интереси, а јануар је период у коме су обе стране заузеле своје позиције, интереси обеју страна се почињу заокруживати и обема странама постаје јасно да је један од могућих излаза из латентног конфликта - његово прерастање у манифестан оружани конфликт.

Временски размак од 4 месеца је процењен као довољан да се уоче значајнији помаци у карактеристикама медијских објава, односно наслова и насловних група.

Предмет истраживања је анализа медијских техника којима се дневни лист "Дневник" служио у фази латентног конфликта, који ће 1991. године прерастати у рат на простору Хрватске.

Циљ истраживања је разумевање механизма ефикасног деловања медија у фази придобијања и припреме становништва за улазак у рат.

Метод истраживања се састоји из комбинације квантитативне и квалитативне анализе садржаја, чији резултати се методом компарације пореде након временског помака од 5 месеци.

---

³³⁵ Костић, Б., (1990), *Оптии однос Војвођана према медијима: (барометар 1990. године)*, Радио-телевизија Нови Сад, Нови Сад

Узорак анализе су насловне стране листа "Дневник" у периоду од 1. до 31. августа 1990. године и од 1. до 31. јануара 1991. године.

У узорак су, тако, узете 62 насловне стране листа дневник, из којих је анализирано, укупно 315 насловних група (наслов, наднаслов, поднаслов).

Јединица анализе је наслов текстова на првој (насловној) страни новина, уз пратеће елементе насловне групе (наднаслов и поднаслов).

с) *Анализа садржаја наслова објављених у листу "Дневник" током августа 1990. године*

Основни нумерички подаци:

Број наслова: 166

Број наслова просечно по дану: 5,34

Употреба фотографија

Током августа су насловне стране биле пропраћене фотографијама 33 пута, што значи да се сваког дана (у просеку) појављивала најмање 1 фотографија. Најчешће су фотографије коришћене уз текстове који су се бавили политичком и уставном кризом (10 пута). На другом месту, по учесталости, су фотографије уз текстове о одиграним или најављиваним конфликтима (7), када су коришћене фотографије војника или цивила на стражи и фотографије делова ратног наоружања (авиони, тенкови). У овом периоду није било посебне промоције политичких или других јавних личности. Само Борислав Јовић се два пута појавио на појединачној фотографији, док су се све друге личности појављивале само једном (Радован Божовић, Садам Хусеин, Ал Хусеин Али, Хосни Мубарак, Михаљ Кертес и Анте Марковић). Фотографије уз текстове о негативној привредној ситуацији су, такође, фреквентне (6), мада најчешће приказују њиве под кукурузима, пијацу или жетву.

Најфреквентније речи

Најфреквентнији (за тему значајни) појмови који се појављују у насловима током августа 1990. године су: *Хрватска* (25), *придев хрватски*, у сва три рода, у једнини и множини (7), *Срби* (25), *Србија* (14), *српски*, у сва три рода, у једнини и множини (8), *национализам*, *националистички* (4), *национални* (4), *оружје* (6),

устав (6), *четници* (6), *усташе* (5), *сукоб* (4), *рат* (3), *ратно стање* (2), *мир*, придев *мирно* (3), *крвав* (2), *крвопролиће* (2).

Видимо да се *Срби*, република *Србија* и придев *српски* у свим облицима, укупно помињу 47 пута, док се *Хрвати*, република *Хрватска* и придев *хрватски*, у свим својим облицима, укупно помињу 32 пута; *нације* и *национализам*, заједно са одговарајућим придевима, 8 пута; *оружје*, *сукоб*, *рат* и *ратно стање*, укупно 15 пута, а придев *крвав* и именица *крвопролиће* укупно 4 пута, док се *четници* и *усташе* помињу готово подједнако (5, односно 6 пута). *Мир*, са одговарајућим придевима се помиње само 3 пута.

Фреквентност битних појмова указује на национално одређену реторику, док су појмови везани за отворене конфликте мање присутни (део наслова се односи на конфликте изван СФРЈ). Помињање четника и усташа је значајно, јер наговештава смер у коме ће се у будућности одвијати међунационални конфликти.

Карактеристичне фразе и појмови

Карактеристичне фразе и појмови који се учестало, или изузетно (чиме скрећу пажњу), користе у медијским написима у неком периоду, указују на степен конфронтације до кога је у латентној фази конфликта дошло. Током августа се као карактеристичне фразе појављују: "разбуктавање национализма", "међунационални сукоби", "крвави сукоб", "косовизација", "албанизација", "национални интерес", "психолошки рат", "неће проћи ни усташе ни четници", "пуцају (само) нерви", "крајње напета атмосфера", "ратно стање", "терор и насиље шовинистичке деснице", "повампирено четништво и усташтво", "сувереност и национална права", "албански националисти и сепаратисти" и слично. Њихова значајност није последица велике учесталости појављивања, већ чињенице да представљају емотивно снажне фразе, које карактерише: употреба именица које у културном контексту СФРЈ тога доба представљају драматичну поруку (*рат*, *терор*, *насиље*, *разбуктавање*, *усташе*, *четници*); присуство придева који указују на постојање снажног утиска о могућим конфликтима (крвави, повампирено, напето, шовинистичко), коришћење глагола који директно или индиректно асоцирају на конфликт и отпор (*неће проћи*, *пуцање*). Мала фреквенција оваквих израза значи да је у питању период када се *конфликтне фразе* тек дефинишу: испробава се њихов одјек и подобност. Најефектнији изрази остају, претварају се у део уобичајеног *говора конфликта* и опстају као синоним за непромењену

атмосферу, чиме постају део *говорне матрице конфликтног односа* према "непријатељу" и конфликтној ситуацији. Говор мржње се, такође, тек дефинише, јер је у директној супротности са правилима култивисане комуникације путем медија, која је била карактеристична за осамдесете године у СФРЈ. Једине прилике када је коришћен говор мржње, уз јасну стигматизацију, су била "одстрањивања" партијских дисидената, тако да је публика навикла да употреба одређених фраза значи да је неки функционер сишао са политичке сцене и да постаје друштвена табу тема. Вишедеценијска пристојност медијског речника (посебно у презентовању међунационалних односа) довела је до чудне ситуације у којој сваки новинар, или медиј, који први употреби неку фразу која се раније није смела, или није могла користити, постаје нека врста "хероја" у медијској јавности, али и међу публиком медија. Тако се временом дефинишу "храбри" медији, који стичу велику популарност, управо захваљујући снажном говору мржње, немилосрдној стигматизацији и "разапињању" политичких неистомишљеника.

Категоризација наслова по областима и темама

Основна подела свих наслова извршена је на основу тематске групе (области) којој наслов припада. Тако смо добили следеће категорије наслова, од којих свака обухвата неколико тема:

1. Привредна ситуација

- ✓ Негативна привредна ситуација (15),
- ✓ Позитивна привредна ситуација (8),
- ✓ Анте Марковић и реформе (3)

2. Рад савезних органа СФРЈ

- ✓ Рад Председништва СФРЈ (2),
- ✓ Рад осталих савезних државних органа (10)

3. Рад републичких органа Србије

- ✓ Рад новоформиране вишепартијске скупштине Србије (5),
- ✓ Рад осталих органа Републике Србије (4),

4. Конфликти

- ✓ Конфликти-очекивања и најаве (12),

✓ Конфликти-могућности (23),

5. Наоружавање

✓ Наоружавање (1),

6. Рад органа АП Војводине (и Војводина)

✓ Рад органа АП Војводине (7),

7. Рад органа осталих република и покраина

✓ Рад органа осталих република и покраина (10),

8. Уставна и политичка криза

✓ Уставна и политичка криза (35)

9. Рад новоформираних политичких партија

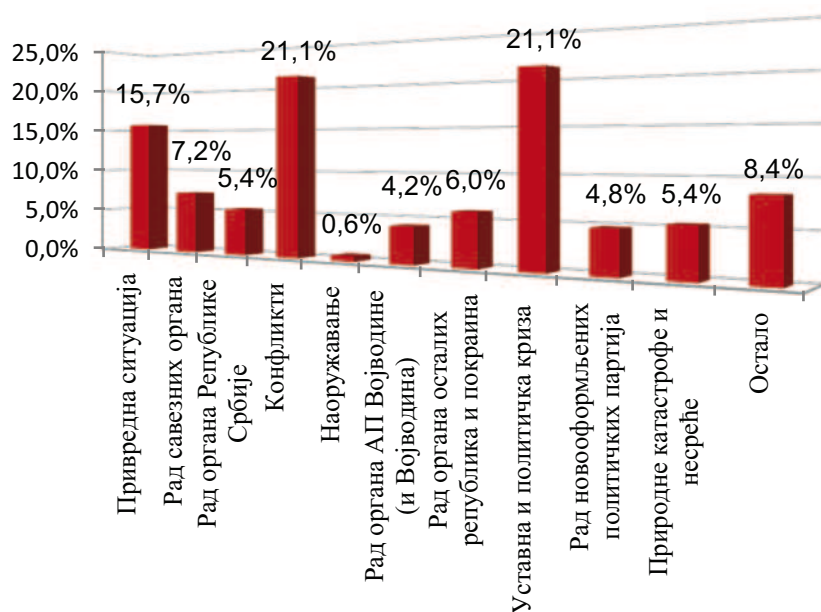
✓ Рад новоформираних политичких партија (8)

10. Природне катастрофе и несреће

✓ Природне катастрофе и несреће (9)

11. Остало (14)

Графикон 1: Категоризација наслова по областима

У графикону 1, видимо да је трећа по броју наслова који у њу улазе, категорија "Привредна ситуација", иза "Уставне и политичке кризе" (21,1%) и "конфликата" (21%), што значи да је привредна ситуација била значајан елемент укупне политичке кризе у СФРЈ, али да у овом периоду, упркос чињеници да је тешка економска ситуација обележила животе већине људи у СФРЈ, то ипак, није била доминантна тема у медијима. Највећи број наслова односи се на политичку кризу и конфликте, што је најбољи показатељ да се медији **измештају из реалне стварности** (стварних проблема и тешкоћа који карактеришу живот медијске публике) и улазе у креирање паралелне стварности у којој доминирају политичка криза (коју грађани у почетку перципирају као неспоразум³³⁶) и могући/очекивани конфликти. Треба нагласити да се неки од наслова из сваке од наведених категорија не односе на конфликте, политичку или економску кризу у СФРЈ, већ се односе на друге земље (Ирак, пре свега). Доспевање таквих наслова на прву страну неког штампаног медија користи се као елемент увођења кризне тематике на безбедан начин.

³³⁶ Баћевић, Љ., Џинић, Ф., Флере, С., Панасиук, Б., (1990), Непослушни медиј, ЦИПА РТНС, Нови Сад.

Видимо, такође, да су све остале теме знатно мање заступљене (испод 7%). Међусобни однос њихове заступљености показује да је најпомније праћен рад савезних органа, затим републичких органа Србије, док је рад покрајинских органа, као и рад органа осталих република знатно мање заступљен. Из наведеног се може закључити да се, упркос националним тензијама, у овом периоду, у Србији, већи значај придаје савезним органима, од којих се очекује да разреше настале међунационалне проблеме, како би се очували уставни поредак и обезбедио опстанак земље.

Унутар посматраних категорија, наслови су разврстани по ужим темама, како би се могао стећи прецизнији увид у уже тематске области, којима се "Дневник" бавио током августа 1990. године:

Графикон 2 показује да је *негативна привредна ситуација* најзначајнија тема у оквиру категорије "Привредна ситуација", јер је двоструко више заступљена него теме које се односе на *позитивну привредну ситуацију*, а 5 пута више него привредна реформа коју је покушавао да спроведе савезни премијер Анте Марковић.

У категорији "конфликти" доминирају наслови који се односе на могућност избијања конфликта (13,9%), док се мањи део наслова (7,2%) односи на најаве (очекивања) конфликта.

Категорија "уставна и политичка криза" није рашчлањивана на уже тематске области, јер се сви наслови у овој категорији у суштини односе на комуникацију основног проблема - опстанка или распада федерације.

Однос медија према појединим тематским областима/категоријама је различит, што је показано на Графикону 3. У овом периоду је лексика медија још увек сведена (већином), тако да је тешко разликовати афирмативан и неутралан однос, посебно због чињенице да наслов понекад садржи само реч или фразу која указује на афирмативан однос медија/новинара, али може бити и последица већ успостављеног официјелног вокабулара за одређену ситуацију, став или личност. Због тога смо спојили категорије "афирмативан" и "неутралан однос медија" према презентованој теми/личности/појави. На тај начин смо у области односа медија према презентованом догађају добили категорије: афирмативан или неутралан однос, негативан однос и "упозорења и најаве". Овакво рашчлањивање односа новинара/медија према презентованом догађају није уобичајено. Ипак, уведено је зато што је током аквизиције података примећено да постоје наслови који не садрже ни позитиван, ни негативан, али ни неутралан однос према теми, већ представљају манифестацију страха и упозорења. Такве наслове тешко је анализирати, јер би се нека од тих упозорења могла протумачити као претња, али исто тако и као вапај услед страха од онога што се може десити. Како циљ анализе никад и није спровођење обавезних форми, већ долазак до нових сазнања, увели смо категорију "упозорења и најаве", у коју смо сместили све такве наслове. Из графикана 3, види се да је проценат афирмативних и неутралних наслова још увек (10 месеци пре уласка у манифестну фазу конфликта) већи од половине (57%), а да број наслова у којима се испољава негативан однос (критика, стигматизација, одбацивање, омаловажавање, претње) представља петину укупног

броја наслова (21%). Упозорења и најаве такође обухватају петину наслова који се односе на политичку кризу, што значи да је у току "испитивање терена" између страна у конфликту, јер су негативни написи у равнотежи са упозорењима и најавама. Оваква ситуација сугерише да ће знак за приближавање манифестне фазе конфликта бити нарушавање ове равнотеже, у корист негативних написа. Остали знаци приближавања манифестној фази конфликта би требали бити: повећање фреквенције конфликтних појмова, учестала употреба глагола и именица који имају највећи степен асоцијације на конфликт и решеност, одлучност, спремност на конфликт.

Анализа наслова који се директно односе на политичку кризу у СФРЈ и конфликте који из ње произилазе

Из наслова објављених на првој страни листа "Дневник" током августа 1990. године, су за квалитативну анализу садржаја издвојени они који се директно односе на актуелну политичку ситуацију у СФРЈ (укључујући и презентацију најаве, упозорења и презентовања конфликта који из те кризе произилазе). То значи да су из даље анализе изостављени наслови који се односе на: а) догађаје

ван СФРЈ, којих је највише било у категорији "конфликти", "уставна и политичка криза" (Ирак) и "остало", б) привредну ситуацију у СФРЈ која није у директној вези са политичким тензијама, в) наслове који се односе на спорт, културу, природне непогоде и слично, осим уколико су у директној вези са политичком ситуацијом (оваквих наслова је највише било у категорији "остало", и категоријама које се односе на рад државних органа).

На тај начин смо издвојили корпус наслова који се односе на политичку кризу у СФРЈ, као и оне који су у директној или индиректној вези са њом.

Укупно, овај подскуп је обухватио **61 наслов**, што значи да се **36,7% наслова односи на актуелну уставну и политичку кризу у СФРЈ и конфликте који из ње произилазе.**

Све наслове из овог месеца смо поделили на 6 тематских група: а) Косово - 13 наслова, б) Срби у Хрватској - 29, в) Криза уставног поретка - 6, г) Вишестраначје у СФРЈ - 6, д) Инцидент у манастиру "Проход Пчињски" - 3, њ) Остале теме - 4.

Важно је нагласити да се од 29 наслова везаних за остваривање права Срба у Хрватској, 12 налази у подкатегорији "заstraшивања - најаве могућег преласка из латентне у манифестну фазу конфликта".

Наслови који се директно односе на политичку кризу у СФРЈ, разврстани по ужим тематским категоријама:

У тексту који следи користе се ознаке: "нН" за поднаслов, "Н" за наслов и "нН" за наднаслов. На крају сваког наслова или групе коју чине: наднаслов, наслов и поднаслов, у загради је наведен датум када је наслов објављен. Наднаслов није стављен између знака навода, како би се визуелно издвајао, док наслов и поднаслов јесу.

Косово

нН – Уставне промене у Србији

Н – "Држава је изнад странака"

пН – "Нацрт устава Србије полази од историјске и политичке чињенице да је Косово Србија, односно њен нераздвојни део и да ће тако трајно остати – каже председник Скупштине СР Србије Зоран Соколовић" (4. август)

нН – Заплењене веће количине лекова у католичким црквама на Косову

Н – "Лекови – за масовно "тровање" Шиптара?" (9. август)

нН- Косово данас

Н – "Добровољци за спас голог живота"

пН – "Божур" позвао на формирање добровољачких јединица чији је циљ одбрана голих живота. – Ибрахим Ругова оптужује српско руководство и СПС и тражи помоћ савезних и међународних институција (10. август)

нН – Ситуација на Косову

Н – "Протерати нерад" (15. август)

Н – "Да ли су Шиптари браћа Муслиманима" (16. август)

нН – Народни збор у Риђици

Н – "Јака Србија – моћна Југославија"

пН – Председник Председништва ПК ССРН и члан Главног одбора Социјалистичке партије Србије Радован Панков: Модерна, правна и економски моћна Србија, као држава равноправних грађана без обзира на националну и верску припадност, и дефинитивно решавање тешког стања на Косову као неотуђивог дела наше Републике, чине суштину програмских циљева Социјалистичке партије Србије (17. август)

нН – Вукашин Јокановић, потпредседник Скупштине Србије

Н – "Сепаратистички зид разбијамо постепено" (26. август)

нН – Психолошко-пропагандни рат на Косову

Н – "Штрајком до оружане борбе?"

пН – Уз генерални штрајк 29. августа – по писању "Јединства" – сепаратистички штаб "независног синдиката" Косова, диригује стварање залиха хране, а припремају се и оружани сукоби на војску и милицију (29. август)

нН – У Приштини опет нереди

Н – "У режији 'Алтернативе' "

пН – Албански националисти и сепаратисти – како се и очекивало – поводом доласка америчких конгресмена – поново приредили политичке демонстрације. – Милиција интервенисала палицама, а касније воденим топовима и сузавцем, тек када је нападнута (30. август)

нН – Саопштење Секретаријата за информисање РИВ-а поводом збивања на Косову

Н – "Србија одлучна да штити интегритет и безбедност свих грађана"

пН – Спречиће се свака дестабилизација Републике, уз покушај уплитања и утицања из иностранства (31. август)

нН – После посете Косову делегација америчког конгреса издала саопштење у Загребу

Н – "Ново паљење косовског фитиља?"

пН – У саопштењу се, између осталог, наглашава "брзо напредовање ка демократији у Хрватској и Словенији" и "продужавање старе линије комунистичке репресије у Србији" те изражава "дубока забринутост због систематског кршења људских права Албанаца" на Косову (31. август)

Н – "Божур" захтева оштар демарш Председништва СФРЈ (31. август)

нН – Косовска суочавања

Н – "Руговини пиони мржње"

пН - Шта је показао прекључерашњи драматични дан у Приштини у којем су поново поводом доласка америчких конгресмена албански националисти и сепаратисти у режији косовске алтернативе организовали политичке демонстрације у којима је повређен 21 милиционар. – Демагогија и игнорантски однос према домаћинима сенатора (албанског порекла) Роберта Дола (31. август)

Срби у Хрватској

нН – Петар Грачанин у Црној Гори

Н – "Заштити уставни поредак"

пН - Наше трајно пределење је трајна демократизација, али се не може дозволити трајно разбуктавање широко изражених облика и снага национализма у земљи (8. август)

нН – Срби у Хрватској под баражном ватром хрватског врховништва

Н – "Вређање нема границе"

пН – Оно што међунационални сукоб чини готово извесним јесте упорност хрватских челника да сваки покушај дефинисања интереса Срба у Хрватској окарактеришу четничким атрибутима и нападом на териоторијални интегритет Хрватске (8. август)

нН – Драматичан позив бораца Хрватске

Н – "Застрашујуће стање"

пН - Од свих поштених грађана РХ очекује се да се одупру притиску који прети да прерасте у крвави сукоб (14. август)

нН – Борисав Јовић примио делегацију Срба из Хрватске

Н – "Устав им угрозио права!"

пН – Захтева се да Председништво СФРЈ предузме мере како би Срби у Хрватској несметано остваривали своја демократска права (14. август)

нН – Босанска Крајина уз Србе из Книнске Крајине

Н – "Заједничка одбрана националних интереса" (15. август)

нН – Шта је објавила ХТВ о најављеном референдуму Срба у Хрватској

Н – "Реч је о фантому"

пН – Чланови хрватске владе најавили одлучно спречавање овог догађаја свим законским средствима (16. август)

Н – "Инвентарисање оружја у Хрватској" (16. август)

Н – "Книн под оружјем?" (17. август)

нН – Синоћ над Ликом

Н – "Авиони пресрели полицијске хеликоптере"

пН – Два војна зракоплова типа "миг" пресрела три хеликоптера Министарства Републике Хрватске над Ликом, упућена на лице мјеста да успоставе ред и мир, те их присилила да се врате у упоришта" - каже се у саопштењу хрватске владе (18. август)

Н – "Стати на пут државном терору ХДЗ" (18. август)

нН- Драматична збивања у Бенковцу

Н – "Препадом покупљено оружје милиције"

пН – Јутрос око три сата однето оружје резервног састава Станице јавне сигурности у Бенковцу, што је изазвало револт народа, па се убрзо окупило више од 1.000 Срба, који су испалили и хице упозорења (18. август)

Н – "У Книну проглашено 'ратно стање'?" (18. август)

нН – Пуна приправност грађана у Книнској Крајини

Н – "Барикаде на улицама"

пН – Тражи се помоћ книнског гарнизона ЈНА "због оклопних транспортера унутрашњих послова што се крећу према Обровцу" (18. август)

Н – "Војска није изашла на улице Книна" (18. август)

нН – Данас плебисцит за аутономију Срба у Хрватској

Н – "Ноћ неспокоја" (19. август)

нН – Смутно време

Н – "Гори ли то Хрватска"

пН – Срба ће у Хрватској бити, Туђмана ускоро можда неће (19. август)

нН – Почело изјашњавање за аутономију Срба у Хрватској

Н – "Велики одзив гласача"

пН – Гласање протиче у мирној атмосфери, али народне страже и даље су на опрезу. – "Од савезних органа очекујемо да нас штити као што штити све грађане Југославије" – изјавио др Јован Рашковић (20. август)

нН - Писмо Председништва СР Србије Председништву СФРЈ

Н – "Неуспела обмана јавности"

пН – Тврдње о постојању сценарија изван Хрватске представља још једну увреду која се наноси Србима у Хрватској (20. август)

нН – Плебисцит о аутономији српског народа у Хрватској се наставља у атмосфери крајње напетости

Н – "Пуцају (само) нерви"

пН – Демократски чин српског народа у Хрватској, у сенци недемократског окружења – Психолошки рат може да се изроди у прави (21. август)

нН – СИВ о збивањима у Книнској Крајини

Н – "Лично изјашњавање – уставно право"

пН – Личним изјашњавањем грађана не могу се – мимо уставне процедуре – стварати односи аутономије. – Тендециозне информације о ЈНА и "ратном стању" (21. август)

нН – Драматична ноћ у Книнској крајини

Н – "Никад више НДХ!"

пН – "Хрватску државу признајемо само као федералну јединицу у саставу Југославије" – то је са протестног збора у Книну поручио Јован Опачић. – Народ тражи да се три суспендована милициоанара врате на посао и да се Книну врати Општински СУП. – Сматрамо да она држава која не призна свој народ који у њој живи нема разлога да буде призната од тог изопћеног народа, истакао је Душан Зеленбаба (22. август)

нН – Трагом вести о припреми напада милиционара Дрниша на Книн

Н – "Свим средствима на банду"

пН – Овако су Зоран Перица и Анте Бујас подстицали активне и резервне милиционаре да спрече "ванзаконску" активност у Книну. – Зоран Перица уперио аутоматску пушку у милиционаре – Србе и Хрвате – како би их спречио да баце оружје – Матеша и још неки добили наредбу да убију неке људе? (23. август)

нН – Изјашњавање о аутономији Срба на Банији

Н – "Јавно и тајно"

пН – Док се у Петрињи, Костајници, Глини и Двору на Уни гласа јавно, у готово свечаној атмосфери, у неким подручјима изјашњавање је конспиративно, без

евиденције гласача. – У Сиску референдум још није организован. – Постепено се укидају сеоске страже (23)

нН – Збивања у Книнској Крајини

Н – "Углавном мирна ноћ" (24. август)

нН – Председништво СУБНОР-а Војводине о догађајима у Книнској Крајини

Н – "Подршка Србима у Хрватској"

пН – Од надлежних органа Републике Хрватске и Југославије тражи се да свим расположивим средствима правне државе енергично спрече терор и насиље шовинистичке деснице, повампиреног четништва и усташтва (25. август)

нН – Ванредна седница хрватског сабора о догађајима поводом Референдума Срба у Хрватској

Н – "Непослух, тероризам"

пН – Тако су "книнске догађаје" оценили Фрањо Туђман и Стипе Месић. - Усвојена "резолуција о заштити уставног поретка и националним правима у Хрватској" (25. август)

нН – Јуче широм Војводине масовно изјашњавање о аутономији Срба у Хрватској

Н – "Срцем бране стара огњишта"

пН – Пуна подршка оправданим захтевима српског народа у Книнској крајини, Лици, Кордуну, Банији, Славонији и других народа и народности за остваривање суверених националних права

Стране 4, 5, 8,9, 12. и 13. (26. август)

Криза уставног поретка

нН – Седница Савезног већа Скупштине СФРЈ

Н – "Словеначка декларација не сме да се примени"

пН – Савезни органи обавезни да спрече негативне последице коју могу настати применом Декларације. – Словеначком парламенту препоручено да одмах одустане од примене спорног акта о суверенитету (10. август)

доле десно карикатура Г. Смуђе – шест руку приноси упаљене шибице штатићима динамита поређаним у облику Југославије (12. август)

нН – Протест Македонаца муслиманске вере

Н – "Злоупотреба Ислама"

пН – Активисти албанске народности Партије за демократски просперитет оптужују се да покушавају да спроведу програм косовизације и албанизације западне Македоније (14. август)

нН – Извршно веће Скупштине Војводине о безбедносној ситуацији у покрајини

Н – "Ни усташки нож, ни четничка кама"

пН – Извршно веће Војводине подржава оправдане захтеве српског народа у Хрватској али осуђује екстремна националистичка иступања појединаца и група који се ових дана одржавају у Војводини (19. август)

нН – Борисав Јовић о ситуацији у земљи

Н – "Сукоби се морају спречити"

пН – Председништво СФРЈ користиће сва своја уставна и законска права и одговорности да се заштите животи грађана, спрече сукоби, крвопролиће или грађански рат – истакао је Јовић и изјави РТВ Београд (19. август)

Н - Социјалистичка прослава у Шимановцима

Н – "Неће проћи ни усташе ни четници" (20. август)

Н – "Народна армија треба да брани Југославију" (22. август)

Вишестраначје у СФРЈ

нН – Шта хоће Демократска странка: др Коста Чавошки

Н – Изазови у "климавој" Југи (5. август)

нН – Прослава Дана колонизације у Младенову

Н – "Социјалистичка партија – ујединитељ Србије" (12. август)

нН -Интервју: др Бранко Костић, председник Председништва СР Црне Горе

Н – "Блок левих снага – најбоље решење" (19. август)

нН- Србија до краја недеље

Н – "И званично вишестраначка" (22. август)

нН – Сведочења: Како је спречена промоција СПО у Фочи

Н – "Срби живе у гету"

пН – Ово је Вук Драшковић рекао домаћим и страним новинарима на конференцији за штампу српске опозиције у Београду (23. август)

нН – Оснивачка скупштина СДС у БиХ

Н – "Српски народ има довољно снаге" (26. август)

Инцидент у манастиру Прохор Пчињски

нН – Јуче у манастиру "Прохор Пчињски"

Н – "Сенка над прославом"

пН – Уочи обележавања Илиндена, једног од најславнијих датума новије македонске историје, припадници Српског четничког покрета оскрнавили обележја стварања македонске државе. – Тек када су четници насрнули на милиционаре, ухапшен "војвода" Војислав Шешел и одведен у Врање (3. август)

нН – После инцидента на прослави у Прохор Пчињском

Н – "Понашање без оправдања"

пН – Овакве и сличне појаве догађале су се неколико пута у последње две године (4. август)

нН – Саопштење РСУП Србије о збивањима пред манастиром "Прохор Пчињски"

Н – "Без средстава принуде спречени тежи сукоби" (11. август)

Манастир Крушедол

нН – Завршена велика дводневна прослава у Крушедолу

Н – "Сеобе су и узлет моралне и националне свести"

пН – Преко 30.000 људи присуствовало завршном слављу којим је обележен тровековни јубилеј преласка Срба из јужних крајева у Хабсбуршку монархију. – На скупу говорио члан Председништва СР Србије прод. др Мирослав Ђорђевић. – Надахнуто слово професора др Лазара Ранића. – Прочитана посланица Светог архијерејског сабора посвећена сеобама (13. август)

Остале теме

Н – "Како је Војводини отета Барања?" (15. август)

Н – "Да ли су Шиптари браћа Муслиманима?" (16. август)

нН - Са народног збора код Титограда

Н – "Транспортери нису прошли!"

пН – Др Рашковић: Ако смо нешто дестабилизовали, то су усташтво и усташки покрет, а не хрватски народ и његову државу. – Шта су телефоном разговарали Рашковић и Туђман (28. август)

Анализираћемо поруке у две категорије у којима има највише наслова: *Косово* и *Срби у Хрватској*

Поруке наслова у категорији Косово

Порука јавности екстерној и интерној јавности, пленирани примарни прималац јавност Косова и јавност осталих република у СФРЈ; садржај - наглашавање легалности/исправности, историјског права Србије да има власт над Косовом: "полази од историјске и политичке чињенице да је Косово Србија, односно њен нераздвојни део и да ће тако трајно остати"; "Јака Србија – моћна Југославија; Модерна, правна и економски моћна Србија, као држава равноправних грађана

без обзира на националну и верску припадност, и дефинитивно решавање тешког стања на Косову као неутуђивог дела наше Републике, чине суштину програмских циљева Социјалистичке партије Србије".

Порука јавности на Косову и јавности СФРЈ; садржај поруке - претња: "Сепаратистички зид разбијамо постепено"; "Спречиће се свака дестабилизација Републике, уз покушај уплитања и утицања из иностранства"; "Ново паљење косовског фитиља?".

Порука интерној и екстерној јавности; садржај поруке - обзнањивање и спремност/припрема "других" на неетично/непоштено/нелегално деловање: "Заплењене веће количине лекова у католичким црквама на Косову; Лекови – за масовно "тровање" Шиптара?"; "Штрајком до оружане борбе?"; Уз генерални штрајк 29. августа – по писању "Јединства" – сепаратистички штаб "независног синдиката" Косова, диригује стварање залиха хране, а припремају се и оружани сукоби на војску и милицију".

Порука интерној јавности; садржај - образац како ће се слични догађаји тумачити, односно како јавност треба да их разуме: "Саопштење Секретаријата за информисање РИВ-а поводом збивања на Косову; Србија одлучна да штити интегритет и безбедност свих грађана"; "...поводом доласка америчких конгресмена албански националисти и сепаратисти у режији косовске алтернативе организовали политичке демонстрације у којима је повређен 21 милиционар. – Демагогија и игнорантски однос према домаћинима сенатора (албанског порекла) Роберта Дола; Руговини пиони мржње".

Порука - упозорење америчког конгресмена Србији: "брзо напредовање ка демократији у Хрватској и Словенији" и "продужавање старе линије комунистичке репресије у Србији" те изражава "дубока забринутост због систематског кршења људских права Албанаца" на Косову.

По циљаним примаоцима видимо да је политика Србије према Косову, као својој покрајини, у овом периоду у фази формирања: основне поруке се тек дефинишу, истичу се историјско-правна основа деловања Србије, упућују се поруке са објашњењем садашњих и будућих потеза Србије, припрема се етичка дијалогација Косова и слично. Симптоматично је да ни у једној поруци која је кроз наслове послата нема наговештаја успостављања компромиса, разумевања, или договора. Из тога закључујемо да је конфликт веома дубок, али и да га обе

стране перципирају као конфликт који се креће ка манифестној фази, при чему ни један од страна нема намеру да одустане. Косовски Албанци у овој фази покушавају да обезбеде пријатељство, односно подршку великих сила, а Србија да опомене остале републике и свет да се не мешају у остваривање њеног историјског права.

Поруке наслова у категорији Срби у Хрватској

Порука јавности Хрватске, јавности СФРЈ и интерној јавности, планирани примарни прималац јавност Хрватске и ужа јавност хрватске власти; садржај - наглашавање легалности/исправности захтева за очувањем СФРЈ, односно за спречавање осамостаљивањ република: "Заштитити уставни поредак; Наше трајно пределење је трајна демократизација, али се не може дозволити трајно разбуктавање широко изражених облика и снага национализма у земљи"; "Лично изјашњавање – уставно право".

Порука јавности Хрватске и јавности Србије; садржај поруке - претња/упозорење: "Срби у Хрватској под баражном ватром хрватског врховништва"; "Оно што међунационални сукоб чини готово извесним јесте упорност хрватских челника да сваки покушај дефинисања интереса Срба у Хрватској окарактеришу четничким атрибутима и нападом на териоторијални интегритет Хрватске"; "који прети да прерасте у крвави сукоб"; "У Книну проглашено 'ратно стање'"; "Војска није изашла на улице Книна"; "Ноћ неспокоја"; "Гори ли то Хрватска; Срба ће у Хрватској бити, Туђмана ускоро можда неће"; "Никад више НДХ!".

Порука јавности Срба у Хрватској и јавности Србије; садржај - спремност на отворени оружани конфликт (превођење конфликта у манифестну фазу): "Книн под оружјем?"; "Авиони пресрели полицијске хеликоптере"; – "Стати на пут државном терору ХДЗ"; "Свим средствима на банду".

Порука интерној јавности (Србије) и екстерним јавностима (других република у СФГРЈ); садржај поруке - обзнањивањеи спремност/припрема "других" на неетично/непоштено/нелегално деловање: "Инвентарисање оружја у Хрватској".

Порука интерној јавности Србије; садржај - образац како ће се слични догађаји тумачити, односно како јавност треба да их разуме: "Захтева се да Председништво СФРЈ предузме мере како би Срби у Хрватској несметано

остваривали своја демократска права"; "Од савезних органа очекујемо да нас штити као што штити све грађане Југославије".

Порука јевности Срба у Хрватској, јавности Србије и јавности Хрватске; садржај поруке- груписање "наше" и "њихове стране": "Босанска Крајина уз Србе из Книнске Крајине; Заједничка одбрана националних интереса"; "Председништво СУБНОР-а Војводине о догађајима у Книнској Крајини; Подршка Србима у Хрватској"; "Јуче широм Војводине масовно изјашњавање о аутономији Срба у Хрватској; Срцем бране стара огњишта; Пуна подршка оправданим захтевима српског народа у Книнској крајини, Лици, Кордуну, Банији, Славонији и других народа и народности за остваривање суверених националних права".

Порука упућена од стране Хрватске, прималац Срби у Хрватској, Србија и СФРЈ; садржај - модел тумачења догађаја и субјеката догађаја: "Непослух, тероризам".

Највећи број порука из ове категорије садржи обзнањивање поделе на "наше " и "њихове", односно сведочи о дефинисању савеза и страна у конфликту, или садржи претње и упозорења, од којих је већина упућена од стране Србије ка Хрватској, што је и разумљиво, јер се ради о листу из Србије. Претње и упозорења још увек нису јасно дефинисане, односно представљају опште фразе које не захтевају стварну конкретну акцију.

На основу овако анализираних порука које наслови шаљу може се закључити да су конфликту у Хрватској, стране у сукобу су дефинисане, с тим што српска страна има јасне савезнике (Србија, Срби у Хрватској, Срби који су некада живели у Хрватској). У овом конфликту обе стране имају јасно дефинисане циљеве, али стигматизација противничке стране није довршена. Дехуманизација противничке стране, такође, није продубљена, што сведочи о томе да конкретан отворени конфликт јесте могућ, али да ни једној страни тај конфликт у посматраном моменту не одговара.

У погледу конфликта на Косову, можемо закључити да је у фази раног дефинисања циљева страна у сукобу, при чему су циљеви Србије јасније дефинисани, док су циљеви Албанаца са Косова у фази дефинисања и вероватне радикализације. Обе стране су у фази тражења савезника.

Медијско дефинисање стварности

Употребом различитих медијских техника, медији током латентне фазе конфликта дефинишу стварност, учвршћујући је као конфликтну. Таква "паралелна" стварност има сопствени речник и матрице узрочно-последичних веза. На тај начин се ствара контекст конфликта као медијска творевина, која почива на реалном конфликтном друштвеном процесу, али се од њега разликује. Селекцијом тема, њиховом медијском презентацијом, моделирањем специфичних "пара-узрочности" и "пара-каузалности", медији креирају својеврсни "симулакрум" стварности. Овако креиран *контекст* догађаја представља медијско окружење унутар кога се презентују догађаји, који бивају "обојени" претходно успостављеним медијским правилима и релацијама. Развојем конфликтне ситуације, медији реалне догађаје инкорпорирају у већ припремљене обрасце, чиме се конфликтна ситуација учвршћује, како за публику медија у домаћој јавности, тако и за јавност непријатеља. Непријатељска страна, наиме, медијске поруке прима са подједнаком озбиљношћу, као и поруке које представљају реални догађаји и реакције. Обраћајући пуну пажњу на медијске поруке и схватајући их као реалност, стране супротстављене у конфликту, тако, дају медијским садржајима потврду реалности, што учвршћује медијску истину код домаће публике и додатно утиче на формирање домаћег јавног мњења.

У посматраном периоду (август 1990. године), у насловима објављеним на првој страни листа "Дневник" коришћено је неколико таквих медијских техника:

- **креирање и модификација постојећих политичких парола**

"Косово је Србија" (4. август)

"Социјалистичка партија – ујединитељ Србије" (12. август)

"Јака Србија – моћна Југославија" (17. август)

"Стати на пут државном терору ХДЗ" (18. август)

"Народна армија треба да брани Југославију" (22. август)

- **медијско креирање матричних флоскула; карактеристична употреба архаизама; снажних епитета и других стилских фигура**

"одбрана голих живота" (10. август)

"Застрашујуће стање" (14. август)

"... усташки нож, ... четничка кама" (19. август)

"Срби живе у гету" (23. август)

"терор и насиље шовинистичке деснице, повампиреног четништва и усташтва"
(25. август)

"Срцем бране стара огњишта" (26. август)

"паљење косовског фитиља" (31. август)

"Руговини пиони мржње"; "албански националисти и сепаратисти" (31. август)

- **именовања која одређују појаву или групу људи**

тероризам, Шиптари, усташе, четници

- **медијско уоквиривање догађаја; дефинисање контекста и тумачење догађаја**

"Заштити уставни поредак" (Н); Наше трајно предељење је трајна демократизација, али се не може дозволити трајно разбуцтавање широко изражених облика и снага национализма у земљи (пН) (8. август)

"Оно што међунационални сукоб чини готово извесним јесте упорност хрватских челника да сваки покушај дефинисања интереса Срба у Хрватској окарактеришу четничким атрибутима и нападом на териоторијални интегритет Хрватске" (пН) (8. август)

"Устав им угрозио права!" (14. август)

"Србија одлучна да штити интегритет и безбедност свих грађана" (Н); "Спречиће се свака дестабилизација Републике, уз покушај уплитања и утицања из иностранства" (пН) (31. август)

"Милиција интервенисала палицама, а касније воденим топовима и сузавцем, тек када је нападнута" (30. август)

- **Застрашивање - најаве могућег преласка из латентне у манифестну фазу конфликта**

"Захтева се да Председништво СФРЈ предузме мере како би Срби у Хрватској несметано остваривали своја демократска права" (14. август)

"Книн под оружјем?" (17. август)

"У Книну проглашено 'ратно стање'?" (18. август)

(нН) "Пуна приправност грађана у Книнској Крајини; Н – "Барикаде на улицама"; пН – Тражи се помоћ книнског гарнизона ЈНА "због оклопних транспортера унутрашњих послова што се крећу према Обровцу" (18. август)

"Војска није изашла на улице Книна" (18. август)

(нН) "Борисав Јовић о ситуацији у земљи"; (Н) "Сукоби се морају спречити"; (пН) "Председништво СФРЈ користиће сва своја уставна и законска права и одговорности да се заштите животи грађана, спрече сукоби, крвопролиће или грађански рат – истакао је Јовић и изјави РТВ Београд" (19. август).

"Ноћ неспокоја" (19. август)

(нН) "Смутно време"; (Н) "Гори ли то Хрватска" (пН) "Срба ће у Хрватској бити, Туђмана ускоро можда неће" (19. август)

"Психолошки рат може да се изроди у прави" (21. август)

(нН) "Драматична ноћ у Книнској крајини"; (Н) "Никад више НДХ!" (22. август)

(Н) "Свим средствима на банду"; (пН) "... Матеша и још неки добили наредбу да убију неке људе"? (23. август)

У наведеним примерима види се коришћење појединих техника у "таласима", односно: одређена техника се користи пар дана у континуитету, затим се прекида и замењује неком другом. На тај начин се обезбеђује разноврсност деловања медија. Оваква пракса није резултат прецизног медијског планирања, већ осећаја за меру, који новинари несвесно поштују (чак и у оваквим праксама) јер су навикнути на брзу десензибилизацију публике када је током дужег временског периода изложена истом типу дејстава.

б) Анализа садржаја наслова објављених на првој страни листа "Дневник" током јануара 1991. године

Основни нумерички подаци:

Број наслова: 149

Број наслова просечно по дану: 4,8

У односу на август 1990. године приметан је мањи број наслова (148 наспрам 166), те је просечан број наслова по дану у јануару смањен, са 5,34, колико је било у августу 1990. године, на 4,8.

Међутим, укупан број речи није смањен, већ повећан, што говори у прилог примећеној чињеници да је у јануару, за 108% повећана дужина насловних група (наслов/поднаслов/наднаслов), у односу на август. Ова констатација се не односи на све насловне групе, јер је до промене дошло само у насловним групама, који се баве политичком ситуацијом у СФРЈ, док су у осталим категоријама насловне групе остале исте просечне дужине.

У насловним групама које су у директној вези са политичком кризом у СФРЈ и конфликтима који из ње произилазе, у августу је употребљено 1828 речи, а у јануару 1929, мада је број таквих наслова смањен, са 62 у августу 1990. године, на 31 у јануару 1991. године. Према томе: за два пута мањи број наслова/подналова/надналова, употребљен је већи број речи (29,9 речи по насловној групи у августу, наспрам 62,2 речи у јануару). При томе је готово искључиво промењена дужина подналова, док је дужина наслова у просеку остала иста, као и дужина надналова.

Овај податак говори у прилог чињеници да се појачава улога медија као тумача стварности, односно да се повећава потреба да се већи број ставова и образложења изнесе већ на насловној страни новина. При томе, улога самих наслова, поред уобичајене, постаје значајна и у давању основног значењског оквира (контекста) поднаслову који је најважнији део поруке која се у овој фази шаље.

Употреба фотографија

У јануару су на првој страни објављене укупно 22 фотографије, на којима су, већином, презентовани оружје и последице ратних дејстава (ван СФРЈ). На тим фотографијама ни једном нису приказане жртве оружаних сукоба, чак и ако се у тексту помињу (оружани сукоб у Литванији). Најчешће су на фотографијама тенкови, авиони, пројектили и кратери од бомби.

Од јавних личности, најчешће су приказивани Слободан Милошевић (3 пута) и Патријарх Павле (2 пута). Остале личности су се појављивале на фотографијама само једном (Слободан Унковић-председник српског парламента и ректор

Београдског универзитета, Драгутин Зеленовић-кандидат за председника Владе Србије, Фрања Туђман и амерички генерал). Повремено се на насловној страни појављују фотографије неутралног садржаја које припадају категорији "остало" (фотографија са прославе нове године, фотографија са пијаци, заседање скупштине АП Војводине, заседање скупштине Србије).

Најфреквентније речи

Од августа 1990. године до јануара 1991. године, значајно је промењена фреквенција карактеристичних појмова, који се појављују и у августу. Такође, са значајним фреквенцијама се појављују потпуно нови појмови, док се фреквенције неких од појмова који су веома често коришћени у августу, сада битно смањене.

Речи са највећом фреквенцијом у јануару 1991. године су:

Србија (31), у вези са: радом органа Републике Србије (19), радом Председништва (6), могућим конфликтима (2), радом Уставног суда (1), наоружавањем (1), радом савезних државних органа (1), рад органа АП Војводине (1).

Скупштина (21) се појављује највише у вези са: радом органа Републике Србије (15), радом новоформиране вишепартијске Скупштине Србије (3), савезним органима (2), и са радом органа АП Војводине (1).

СФРЈ (17), у контексту: рада Председништва (12), Уставног суда Југославије (2), савезних органа (1), органа Републике Србије (1) и конфликта као могућности (1).

Ирак (16), у категорији конфликти-очекивања и најаве (5 пута), у оружаним конфликтима где се не помињу жртве и оружаним акцијама где се изричито помиње оружје појављује се по (3 пута), а у вербалним подршкама миру и у конфликтима-могућности по (1 пут).

Председништво (16) - појављује се само у категорији "рад председништва".

Рат (15) - најчешће се користи у категорији *конфликти-најаве и очекивања* (5 пута), у написима о оружаним конфликтима у којима се не помињу жртве (4 пута), конфликтима као могућности (2 пута), а само једном у вези са оружаним конфликтима у којима се изричито помиње оружје.

Југославија (15) се највише помиње у раду *Уставног суда Југославије* (4 пута), у *вербалним подршкама миру* (2 пута) као и у *конфликтима-могућностима* (2 пута), а по 1 пут у категоријама *рад органа АП Војводине, разоружавање* и *остало*.

Оружје (13), се појављује у контексту *разоружавања* (8), *наоружавања* (2) и потенцијалних оружаних конфликта (3).

Мир (12) је најфреквентнија реч у категорији *мировне иницијативе* (4 пута) и *вербалне подршке миру* (4), затим у категорији *конфликти-очекивања и најаве* (2 пута), а везано за рад органа Републике Србије и АП Војводине по (1 пут).

Седница (12) је појам који се појављује у вези са радом органа Републике Србије (6 пута), радом Председништва (3 пута), радом органа АП Војводине (2 пута) и радом савезних државних органа (1 пут).

Народ (12) се најчешће помиње у конфликтима за које постоји могућност да се десе (4 пута), у контексту рада Председништва (3 пута), у категорији *остало* (2 пута) и у категорији *разоружавање* (1 пут)

Председник (10) је реч са највећом фреквенцијом у категорији *рад органа Републике Србије*, затим у категорији *рад новоформиране вишепартијске скупштине Србије* (3 пута), а по једном се појављује у следећим категоријама: *рад председништва, вербална подршка рату* и *остало*.

Држава (7) се помиње у категорији *рад Председништва* (3 пута), *наоружавање* (2 пута) и *конфликти-могућности* (2 пута).

Напад (6) је термин који је употребљаван у следећим категоријама: *оружани сукоби у којима се не помињу жртве* (3 пута), а по једном у категоријама *конфликти-могућности, оружани конфликти-именоване акције* и у вези са радом Председништва.

Војводина (6 пута) се помиње у следећим категоријама: *раду органа АП Војводине* (3), *раду савезних државних органа* (1), *раду органа осталих република и покраина* (1) и негативна привредна ситуација (1).

Анализом фреквенције катактеристичних појмова који се користе у овом периоду и њиховим поређењем са фреквенцијом карактеристичних појмова у августу 1990.

године, пратићемо промене у медијској перцепцији тока кризе, као и промене и карактеристикама медијског дискурса кризе.

Промена фреквенција кључних именица упућује на промене у перцепцији субјеката кризе, као и кључних проблема и изазова. Промене фреквенције придева упућују на разлике у степену емотивног ангажовања медија и упућују на појаве/процесе који изазивају емоције.

Промена, која је приметна већ на први поглед, је појава нових појмова који нису имали значајну фреквенцију у августу. Највише нових појмова се односи на институције - *Скупштина* (21), *Председништво* (16), *председник* (10), и опште симболе институционалног поретка заједнице: *СФРЈ* (17), *Југославија* (15) и *држава* (7 пута). Очигледно је да се решење проблема тражи у федерацији, која се и даље доживљава као значајан чинилац, од кога зависи разрешење кризе и ток конфликта, мада је дискутабилно у којој форми, у јануару 1991. године, федерација још увек постоји и која је њена реална снага.

Приметно је ослањање на новоформирану вишестраначку Скупштину Србије и официјелне методе решавања конфликта, о чему сведочи висока фреквенција појмова *Скупштину Србије* (21) и *седница* (12). Слободан Милошевић се, са друге стране, готово искључиво помиње по функцији, а не по имену и презимену, што упућује на истицање официјелности сваког његовог поступка и изјаве.

Поред наведеног, веома је значајно појављивање нових речи, као што су оружје (13) и *народ* (12), које се у августу готово уопште не појављују. Овако висока фреквенција појма оружје/наоружање упућује на приближавање манифестне фазе конфликта, јер се изразита пажња посвећује проблему наоружавања и разоружавања (противничке стране). Појава речи *народ* упућује на ново дефинисање субјеката конфликта, јер придев *српски* остаје на истом нивоу фреквенције, као и придев *хрватски*, док се као новина појављује именица *народ* (најчешће уз придев *српски*), чиме се национална припадност проширује: са етничитета (Срби) као карактеристике, се пажња измешта на целокупан *српски народ*, који постаје нови политички субјекат. У погледу припадника хрватске етничке групе се уз придев *хрватски* не користи именица *народ*.

Именица *Хрватска* и придев *хрватски* (у свим облицима) се, у јануару 1991. године, укупно појављују само 12 пута, што је скоро 3 пута мање него у августу 1990. године (25+7). Именица *Србија* се у јануару појављује 10 пута, а у августу

14; именица *Срби/Србин* се у јануару појављује 3 пута, а у августу 25 пута, док се придев *српски* (у свим облицима) у јануару појављује исти број пута као и у августу (8). Из овога се може закључити да се стране у конфликту почињу подразумевати и да више није потребна опште именовање страна у сукобу (Срби и Хрвати), већ се чешће помињу институције, регије и конкретне особе (пример - употреба појма *Крајина* 5 пута у јануару, док се у августу уопште не појављује).

Исто важи за употребу појмова *усташа* и *четник*, који се у овом периоду готово не појављују (само једном), наспрам 6, односно 5 пута, у августу.

Именица *рат*, се у насловима у августу 1990. године појавила само 3 пута, док се у јануару 1991. године појављује 15 пута; придев *ратни* се у августу појављује 2 пута (оба пута у изразу *ратно стање*), док се у јануару појављује само једном, али у изразу *ратни поклич*.

Именица *мир*, се заједно са придевом *мирно* (у свим облицима) у августу појављује само 3 пута, док се у јануару појављује 12 пута, односно - 4 пута чешће.

Основни закључци који се из промењених фреквенција битних речи могу извући су:

- повећана опасност од избијања рата,
- у току је процес наоружавања страна у конфликту,
- у току су (стварна или фингирана) настојања да се пронађу опције које воде ка очувању мира,
- органи федерације се перципирају као најважнији за разрешење конфликта,
- као један од субјеката конфликта се, уместо етничких Срба, именује *народ* (српски, али и "угрожени народ", без предзнака *српски*, мада се мисли на припаднике српске нације).

Карактеристичне фразе и појмови

"...саопштава се са седнице..." (председништва, скупштине), "рат у Ираку", "братоубилачки рат", "српски народ у једној држави", "повампирено усташтво", "права народа ничим омеђена", "синови мира", "позив на џихад", "крв на улицама", "избећи рат", "ратни поклич", "последња сламка спаса", "ратни напад", насиље, удар, ракете, "жестоке борбе", "у рату са војском", "хадезеовске терористичке армаде", "осуда повампиреног усташтва", "заслепљени

националисти", "дволично врховништво", "спремни на братоубилачки рат" , "синови мира", "истинољубиви људи" (они који "подржавају одлуке Председништва СФРЈ и ЈНА"), "наоружавање терориста ХДЗ", "покупело гориво", поскупљење, скупље, "талас нових цена", несташица, задужење, инфлација, девалвације, таксе, повећане стопе (највише се појављују у негативној привредној ситуацији и оружаним конфликтима).

Наведене карактеристичне фразе указују на повећано присуство говора мржње и већу острашћеност медија, у односу на август 1990. године. У јануару 1991. године се појављују нове фразе: "братубилачки рат", "српски народ у једној држави", "позив на цихад", "крв на улицама", "повампирено усташтво", "права народа ничим омеђена", "заслепљени националисти", "дволично врховништво", "спремни на братоубилачки рат" , "синови мира", "истинољубиви људи" и сличне. Ове фразе указују на: заокружену политичку идеју ("српски народ у једној држави", "права народа ничим омеђена"), дефиницију предстојећег конфликта ("братубилачки рат", "у рату са војском"), могући повод ("повампирено усташтво", "наоружавање терориста ХДЗ"), начин на који се перципира противничка страна ("хадезеовске терористичке армаде", "заслепљени националисти", "дволично врховништво") као и на начин на који се доживљава сопствена страна ("синови мира", "истинољубиви људи"). Говор мржње је усвојен и користи се за одређене субјекте, независно од контекста: снаге ХДЗ-а су увек "терористичке армаде", "терористи ХДЗ-а", или снаге "повампиреног усташтва", а хрватско руководство "дволично врховништво" и "заслепљени националисти". Говор медија је, у овој фази, изашао из фазе латентног конфликта и постао говор медија у манифестној фази конфликта. То намеће закључак да је, у овој фази, лист "Дневник" корак испред стварних догађаја, чиме убрзава прелазак конфликта у манифестну фазу.

Категоризација наслова по областима и темама

Основна подела свих наслова извршена је на основу тематске групе (области) којој наслов припада. Тако смо добили следеће категорије наслова, од којих свака обухвата неколико тема:

1. Привредна ситуација

- ✓ Негативна привредна ситуација (20),
- ✓ Позитивна привредна ситуација (8),

- 2. Рад савезних органа СФРЈ**
  - ✓ Рад Председништва СФРЈ (15),
  - ✓ Рад савезних државних органа (2)
  - ✓ Рад Уставног суда Југославије (3),
- 3. Рад републичких органа Србије**
  - ✓ Рад новоформиране вишепартијске скупштине Србије (13),
  - ✓ Рад органа Републике Србије (8),
- 4. Конфликти**
  - ✓ Оружани конфликти - без помињања жртава (14),
  - ✓ Оружани конфликти-помињу се жртве (2),
  - ✓ Конфликти-очекивања и најаве (12),
  - ✓ Конфликти-могућности (9),
  - ✓ Оружани конфликти-именоване акције (2),
  - ✓ Оружане акције-изричито помињање оружја (3),
  - ✓ Вербалне подршке рату (2),
- 5. Мир**
  - ✓ Вербална подршка миру (7),
  - ✓ Мировне иницијативе (6),
- 6. Наоружавање**
  - ✓ Наоружавање (3),
- 7. Разоружање**
  - ✓ Разоружање (4),
- 8. Рад органа АП Војводине**
  - ✓ Рад органа АП Војводине (3),
- 9. Рад органа осталих република и покраина**
  - ✓ Рад органа осталих република и покраина (2),
- 10. Остало (11)**

У графикону 5, видимо да је најобимнија категорија "конфликти", у коју спада 29,5% свих наслова који се односе на политичку кризу у СФРЈ. У августу 1990. године "конфликти" су, такође били најбројнија категорија (21%), док је на другом месту била категорија "Уставна и политичка криза СФРЈ", а на трећем "привредна ситуација". У јануару, "конфликти" су остали на првом месту по броју наслова, "привредна ситуација" (18,8%) се са трећег места попела на друго, али се категорија "уставна и политичка криза" потпуно изгубила. Ова категорија се у јануару у ствари "распала" на неколико нових категорија: "рад савезних органа", "разоружање" и "мир". Разлога за ову промену има више. Пре свега, улогу *чуvara федерације* и координатора активности везаних за опстанак федерације, потпуно преузимају савезни органи и органи власти Републике Србије, тако да се део наслова пребацује у ове две категорије. Осим тога, политичка криза више нема обележја уставне кризе, већ друштвене кризе, која прераста у отворени конфликт, тако да се део текстова који се односе на политичку кризу смешта у категорије које имају везе са мировним иницијативама, али и у категорије везане за наоружавање и разоружавање. Оваква *прерасподела* категорија најједноставније сведочи о промењеној ситуацији.

Поредећи медијске објаве са стварним догађајима у овом периоду, видимо да јесте дошло до отворенијих конфликта, посебно на релацији Србија - Хрватска, али такође можемо закључити да трећина наслова који се односе на конфликте, сабрана са 2,7% наслова који се односе на разоружање и 2% наслова који се односе на наоружавање чини скоро 35% наслова, који се односе на конфликте и оружје. Тако висок проценат није у складу са стварном ситуацијом у земљи. Један од разлога за овако велики проценат наслова везаних за оружје и конфликте је медијска експлоатација Заливског рата. Информације из Ирака су презентоване са великим и драматичним насловима, који су код површног читаоца изазивали непосредну асоцијацију на конфликте у нашој земљи (примери: "Рат готово неизбежан", "Позив на дихад"). Овакви наслови су праћени фотографијама тешког наоружања, авиона и војске.

Поред повећања процента наслова који се односе на рад савезних органа (са 7,2% на 13,4%), у јануару је знатно повећан и проценат наслова који се односе на рад органа Републике Србије (са 5,4% на 14,1%), док је број наслова који се односе на рад органа АП Војводине смањен (са 4,2% на 2%) и на рад органа власти осталих република и АП Косово (са 6% на 1,3%). Ови подаци указују на веома јасно скретање пажње са осталих делова федерације на Србију и органе федерације. Такође је приметно да се наслови везани за Србију готово искључиво односе на рад републичких органа власти, док су све остале теме потиснуте.

Графикон 6: Категоризација наслова по темама

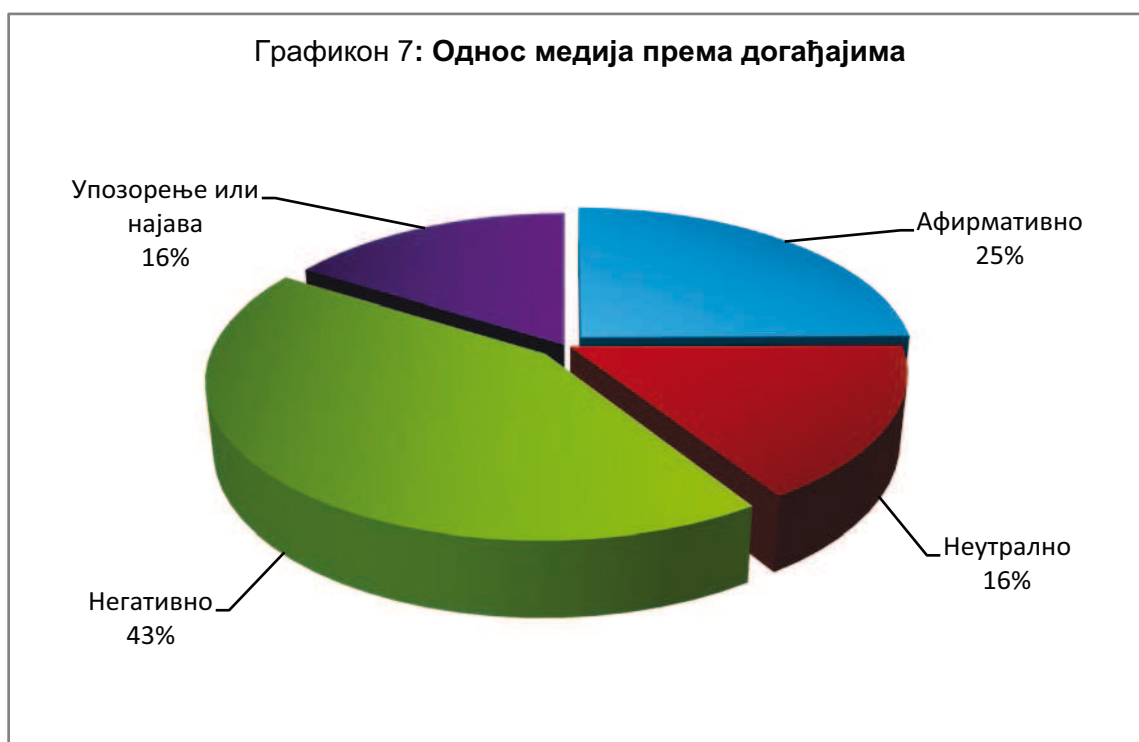
Графикон 6 показује да је *негативна привредна ситуација* најзначајнија појединачна тема наслова у јануару (13,4%). У питању је значајно повећање бројности наслова из ове категорије са 9% на 13,4%). Негативна привредна ситуација се у овом периоду користи као аргумент против распада земље, уз најаве економског краха у случају раздруживања република из СФРЈ.

Друга значајна новина је повећавање броја различитих тема везаних за конфликте: најбројнија категорија односи се на оружане конфликте у којима се говори о дејствима, али се не наводи да ли је било жртава (9%), конфликти који се очекују

или најављују (8,1%), могућност да се конфликти десе (6%) и вербална подршка рату (1,3%).

Новина су и бројне мировне иницијативе (4%) и вербална подршка миру (4,7%). Занимљиво је да се вербалне подршке миру и мировне иницијативе односе на ангажовање савезног, политичког врха СФРЈ на постизању мира у Ираку. Ове иницијативе, између осталог, садрже и званични мировни апел СФРЈ упућен обема странама у конфликту.

Однос медија према презентованим догађајима се, такође, значајно променио у односу на претходно констатован у августу 1990. године, када су због сличности и тешког међусобног раздвајања спојене категорије "афирмативан однос" и "неутралан однос". У јануару 1991. године ситуација је потпуно јасна, нема преплитања и све четири категорије су јасно одељене. При томе, проценат наслова у којима се изражава негативан однос новинара/медија се са 21% у августу 1990. године повећао на 43% у јануару 1991. године.

Процент неутралних наслова (16%) и оних који садрже афирмативан однос новинара/медија (25%), узет заједно чини 41%, што је за 16% мање од спојене категорије афирмативног и неутралног односа (57%).

Процент "упозорења и најава" је са 22% у августу смањен на 16% у јануару.

Поређењем односа медија према догађајима који се презентују у августу 1990. године и у јануару 1991. године, можемо рећи да се ситуација битно променила, јер је два пута повећан проценат наслова који садрже негативан однос медија/новинара, док је број упозорења смањен, као и број наслова са афирмативним и неутралним односом медија/новинара.

Анализа наслова који се директно односе на политичку кризу у СФРЈ и конфликте који из ње произилазе

Из наслова објављених на првој страни листа "Дневник" током јануара 1991. године, су за квалитативну анализу садржаја издвојени они који се директно односе на актуелну политичку ситуацију у СФРЈ (укључујући и презентацију најава, упозорења и презентовања конфликта који из те кризе произилазе). То значи да су из даље анализе изостављени наслови који се односе на: а) догађаје ван СФРЈ, б) привредну ситуацију у СФРЈ која није у директној вези са политичким тензијама, ц) наслове који се односе на спорт, културу, природне непогоде и слично, осим уколико су у директној вези са политичком ситуацијом.

На тај начин смо издвојили корпус наслова који се односе на политичку кризу у СФРЈ, као и оне који су и директној или индиректној вези са њом.

Укупно, овај подкуп је обухватио **31 наслов**, што значи да се **20,8% наслова односи на актуелну уставну и политичку кризу у СФРЈ и конфликте који из ње произилазе, што је за 10% мање него у августу 1990. године.** Значајан број наслова који је избачен односио се на Ирак (7).

Све наслове из овог месеца смо поделили на 8 тематских група: а) САО Крајине - 4 наслова, б) Разоружање - 5, ц) Вишестраначка скупштина Србије - 2, д) Уставна криза - 6, е) Српско национално питање - 3, ф) Случај "Шпегел" - 4, г) Мировне поруке - 2, х) Остале теме - 4.

Наслови који се директно односе на политичку кризу у СФРЈ, разврстани по ужим тематским категоријама:

У тексту који следи користе се ознаке: "пН" за поднаслов, "Н" за наслов и "нН" за наднаслов. На крају сваког наслова или насловне групе коју чине: наднаслов, наслов и поднаслов, у загради је наведен датум када је наслов објављен. Наднаслов и поднаслов нису стављени између знака навода, како би се визуелно издвајао, док наслов јесте.

САО (Српска аутономна област) Крајине

пН – У Српској аутономној области Крајине

Н – "Наређена мобилизација СУП-а"

пН – Милиција новоформираног СУП-а обезбеђује све виталне објекте у Книну (06.01)

Н – "Приправност у Крајини"

пН – На граничним деловима книнске општине концентрисане снаге редарственика МУПХ (13.01)

нН – Груписање припадника МУП-а у Госпићу

Н – "Стеже се обруч око Крајине?"

пН – Путем српског Радио-Книна Савет народног отпора упутио позив на заштиту града (14.01)

нН – У Книнској крајини све учесталија хапшења

Н – "Срби на мети редарственика" (20.01)

Разоружање

нН – Саопштење са јучерашње седнице одржане у Београду

Н – "Наредба председништва СФРЈ"

пН – Председништво је констатовало да се на више делова државне територије, флагрантним кршењем закона СФРЈ, уз непосредно учешће нових организација у страним државама и са знањем њихових органа власти, тајно увози наоружање и дели њиховим грађанима по националној и политичкој припадности и по опредељености (10.01)

нН – Органи САО Крајине подржавају наређење Председништва СФРЈ

Н – "Книњани ће вратити оружје"

пН – Тражићемо да се врати и десетак хиљада комада оружја које је подељено паравојничким формацијама ХДЗ-а каже др Милан Бабић. – Слободан Милошевић аутентични представник српског народа у целој Југославији (11.01)

нН – Саопштење са седнице Председништва СФРЈ

Н – "Наредба о разоружању само делимично извршена"

пН – Поступање надлежних органа по закону ни у ком случају није негирање нити напад на легалне институције власти. – Неприхватљиво стварање антиармијског расположења (23.01)

нН – Саопштење Савезног секретаријата за народну одбрану

Н – "Наредба Председништва биће извршена"

пН – Ако се на подручју Хрватске одмах не распусте сви мобилисани оружани састави држава ће морати да реагује (24.01)

нН – Из службе за информисање Председништва СФРЈ

Н – "Прецизније о року разоружавања"

пН – Стјепан Месић дао је уверавања да ће у Хрватској ставити под заједничку контролу органа милиције и ЈНА 20.000 бесправно набављених аутоматских пушака (25.01)

Вишестраначка Скупштина Србије

Н – "Конституисање вишестраначке Скупштине Србије"

пН – Кандидата за председника Скупштине предложиће Социјалистичка партија (11.01)

нН – Поводом почетка заседања вишестраначке Народне скупштине Србије

Н – "Демократизација и патриотизам"

пН – У српском парламенту политичке врлине посланика биће, изгледа, најчешће стављане на пробу поводом Косова и Метохије, а издржаће само оне којима крила подједнако дају љубав према слободи и патриотизму (13.01)

Уставна криза

нН – Наредба Уставног суда Југославије

Н – "Привремене мере за плебисцит"

пН – Обустављено извршење аката и радњи којима органи Словеније преузимају Уставом СФРЈ утврђена права и дужности федерације или којима се једноставно мењају границе (12.01)

нН – Састанак Слободана Милошевића и Момира Булатовића

Н – "Очувати јединствену федеративну Југославију"

пН – О судбини земље могу одлучивати само народи СФРЈ који су је као заједничку државу и створили (19.01)

нН – Делегације Србије и Словеније разговарале јуче о будућности Југославије

Н – "Права народа ничим омеђена"

пН – Србија уважава право словеначког народа и Републике Словеније на властити пут и властито опредељење. – Словенија уважава интерес Српског народа да живи у једној држави и да будући југословенски договор тај интерес треба да поштује (25.01)

нН – За данас сазвано вишедневно заседање хрватског сабора

Н – "Суспензија свих савезних закона"

пН – Хрватска влада преузела одговорност за стварање и наоружавање "хрватске војске" и супротставиће се свим намерама ЈНА да преузме овлашћења МУП-а Хрватске – Туђман тврди да "постоји војно-цивилни штаб за војни удар" (25.01)

нН – Саопштење о разговорима Милошевић – Туђман

Н – "Отворено и полемично"

пН – Односи Србије и Хрватске на најнижој тачки од рата. – Крупне разлике о националном питању, федерацији и ЈНА. Наставиће се дијалог делегација у тражењу прихватљивих решења (26.01)

нН – Зимска македонска панорама

Н – "Мапа подељене Југославије"

пН – Штапајући мапу будућег распореда југословенских република по замисли ВМРО редакција скопске "Вечери" – и не први пут – фаворизује све што је против Србије (27.01)

Српско национално питање

нН – Удружење Срба из Хрватске основано и у Новом Саду

Н – "Неће статус националне мањине"

пН – Наглашен нестраначки и хумани карактер удружења које жели да помогне Србима у Хрватској да остану државотворни народ, али и онима у другим деловима земље (12.01)

нН – Апел Савета Народног отпора против насиља над Србима (13.01)

нН – Излагање Слободана Милошевића у Председништву СФРЈ 10. јануара

Н – "Српски народ живеће у једној држави" (16.01)

Случај Шпегел

нН – Приказан филмски запис службе ССНО-а за информисање јавности и "Застава-филма" о наоружавању терориста ХДЗ

Н – "Застрашујућа упутства министра Шпегела"

пН – Кључну улогу у послу набавке оружја у Мађарској имали Мартин Шпегел, Јосип Бољковац, Здравко Мршић, Марјан Балабан, Илија Додиг, Жељко Томљеновић и Јосип Перковић. – Шпегел, некадашњи командант Пете војне области и садашњи републички министар одбране Хрватске, у тајно снимљеном разговору саопштио да су "у рату са војском", потврдио да је "набављено 80.000 калашњикова" и да је "Слатина пуна оружја". – Министар одбране давао инструкције за физичко ликвидирање старешина ЈНА и њихових породица. – Американци, по Шпегелу, два дана након победе Милошевића на изборима у Србији, понудили бесплатну помоћ у транспорту и комплетном наоружавању 100.000 војника. – Претња Книћанима (26.01)

нН – Реаговања у Југославији на мрачни сценарио стварања хадезеовске терористичке армаде

Н – "Осуда повампиреног усташтва"

пН – Док истинољубиви људи подржавају одлуке Председништва СФРЈ и ЈНА, заслепљени националисти у Хрватској оправдавају ставове дволичног врховништва (27.01)

Н – "Позив на мир"

пН – Покрајински одбор владајуће странке Србије осудио покушај врховништва Хрватске да разбије Југославију (27.01)

нН – Јуче у Загребу

Н – "Издат налог за привођење Мартина Шпегеља" (31.01)

Мировне поруке

нН – Божићна порука српског патријарха и СПЦ

Н – "Останимо синови мира" (07.01)

нН – Саопштење службе за информисање ССНО

Н – "Спречиће се свако насиље"

пН – Паравојни оружани састави биће разоружани како је то одређено наредбом Председништва СФРЈ (16.01)

Остале теме

нН – Изводи из специјалног издања Народне армије

Н – "Били су спремни на братоубилачки рат" (28.01)

нН – Реаговања на иницијативу руководства ДЗВМ

Н – "Жртве се не могу поистовећивати"

пН – Нека се обележи свачији гроб, али без прављења државних или националних митова" – сматра академик Александар Тишма (06.01)

нН – Оцена Управног одбора Коморе

Н – "Словеначка привреда на коленима"

пН – Без југословенског тржишта и страног капитала ову привреду чекају црни дани (30.01)

нН – Монах, књижевник, просветитељ, дипломата

Н – "На почетку беше Свети Сава" (27.01)

Категорија *Срби у Хрвасткој* из августа 1990. године, прешла је у категорију *САО (Српска аутономна област) Крајине*. Мада у овој категорији има знатно мање наслова него у августу, порука коју они шаљу је јаснија, одређенија и оштрија, о чему сведоче следеће фразе: "Наређена мобилизација СУП-а", "милиција ...обезбеђује виталне објекте", "Стеже се обруч око Крајине"; "Срби на мети редарственика"; "Савет народног отпора упутио позив на заштиту града". Ова лексика није усмерена на дехуманизацију противника, већ на информисање о вероватном предстојећем отвореном оружаном конфликту.

У категорији *Уставна криза* (помало неодговарајући термин за процес поделе СФРЈ), шаљу се различите поруке, различитим јавностима, у којима се меша конфликтни говор у насловима са класичном социјалистичком традицијом

формалног говора у поднасловима. Чини се да је циљ оваквих поднастова објашњењеситуације и модел тумачења догађаја, намењени превасходно домаћој јавности, која је деценијама навикнута на официјелни јавни говор и најлакше га прихвата. У погледу "уставне кризе" доминантна политика у Србији, очито има за циљ да своје циљеве легитимише наслањајући се на традицију СФРЈ, тако да је и лексика томе готово потпуно прилагођена: "Очувати јединствену федеративну Југославију; О судбини земље могу одлучивати само народи СФРЈ који су је као заједничку државу и створили"; Србија уважава право словеначког народа и Републике Словеније на властити пут и властито опредељење; Словенија уважава интерес Српског народа да живи у једној држави и да будући југословенски договор тај интерес треба да поштује; "Крупне разлике о националном питању, федерацији и ЈНА".

Поруке да је консензус (можда) могућ се у посматраном корпусу практично нису појављивале, али имамо једну такву поруку у овом периоду ("Наставиће се дијалог делегација у тражењу прихватљивих решења"), што можда сведочи о последњем покушају проналажења консензуса. Ова порука је несумњиво упућена екстерној јавности, јер је "најгласнија" порука (она која је тако срочена да мора имати највећи одјек) упућена сопственој јавности и веома је одређена и децидна: "Српски народ живеће у једној држави". Оваква порука послата са позиције шефа државе (републике) представља мотивацијску информацију, упозорење и претњу (екстерној јавности), али је тако срочена да је јасно да је примарни прималац домаћа јавност.

Насупрот неуједначеним порукама у категорији *Уставна криза*, поруке у рубрици *Случај Шпрегел*, све поруке су јасне и одређене. Из тога можемо закључити да, за разлику од укупног расплета уставне кризе у СФРЈ, медији у Србији препознају конфликт са Хрватском као јасан и недвосмислен. О овој категорији је присутна стигматизација "друге стране", као и генерализација ("терористи ХДЗ", "хадезевска терористичка армада", "повампирено усташтво", "заслепљени националисти", "дволично врховиштво"). Из ових порука видимо да медији конфликт између Србије и Срба из Хрватске са једне стране и Хрватске са друге стране сматрају "нормалним", односно супротна страна је дехуманизована, стигматизована и перципира се као непријатељ.

Упркос чињеници да Патријарх Павле упућује поруку "останимо синови мира", ова порука се не доживљава као позив на мир, већ као доказ етичке снаге сопствене стране.

Медијско дефинисање стварности

У посматраном периоду (јануар 1991. године), користе се сличне медијске технике, као и у августу 1990. године. Основна разлика је у промењеном обиму коришћења појединих техника, односно у циљевима које су узроковале ову промену.

У јануару су већ помињане технике коришћене на следећи начин:

- **креирање и модификација постојећих политичких парола**

Креирање политичких парола у овом периоду је усмерено на заокруживање основних идеја, као што је идеја "сви Срби у једној држави". Такође је приметно да се свакој пароли даје време да буде усвојена, пре дефинисања нове.

"Српски народ живеће у једној држави" (16.01)

"Права народа ничим омеђена" (25.01)

"Били су спремни на братоубилачки рат" (28.01)

- **медијско креирање матричних флоскула; карактеристична употреба архаизама; снажних епитета и других стилских фигура**

За разлику од креирања матричних вербално-логичких модела у августу 1990. године, у јануару 1991. године се ређе користи само наслов, а чешће комбинација (наслова и поднаслова, или наслова и наднаслова, или цела насловна група). Креирање нових флоскула, са снажним епитетима, уз изричито коришћење говора мржње, доводи до креирања ефектних и осуђујућих фраза. Њихова употреба је довољна по себи: онај на кога се фраза односи није морао ништа лоше ни да уради, довољно га је само именовати на тако изразито негативан начин. Тиме (у овој фази) "име" превазилази чин (чињење) субјекта који се помиње.

нН - "...наоружавање терориста ХДЗ" (26.01)

пН - "у рату са војском" (мисли се на Хрватску) (26.01)

нН "хадезеовске терористичке армаде",

Н - "Осуда повампиреног усташтва"

пН- "заслепљени националисти", "дволично врховништво" (27.01)

нН – Изводи из специјалног издања Народне армије

Н – "спремни на братоубилачки рат" (28.01)

- **именовања која одређују појаву или групу људи**

У овом периоду завршава се именовање непријатеља и креира појмовни оквир за сопствену страну. У овом поступку непријатељ се постепено дехуманизује, јер му се (већином кроз метафоре и епитете) приписују особине које у домаћем становништву симболизују неетичност, нехуманост и зло.

Непријатељи: *повампирено усташтво, хадезевске терористичке армаде, заслепљени националисти, дволично врховништво.*

Сопствена страна: *синови мира, истинољубиви људи (они који "подржавају одлуке Председништва СФРЈ и ЈНА").*

- **медијско уоквиривање догађаја; дефинисање контекста и тумачење догађаја**

пН – Председништво је констатовало да се на више делова државне територије, флагрантним кршењем закона СФРЈ, уз непосредно учешће нових организација у страним државама и са знањем њихових органа власти, тајно увози наоружање и дели њиховим грађанима по националној и политичкој припадности и по опредељености (10.01)

пН – Тражићемо да се врати и десетак хиљада комада оружја које је подељено паравојничким формацијама ХДЗ-а каже др Милан Бабић. – Слободан Милошевић аутентични представник српског народа у целој Југославији (11.01)

пН – Поступање надлежних органа по закону ни у ком случају није негирање нити напад на легалне институције власти. – Неприхватљиво стварање антиармијског расположења (23.01)

нН – Наредба Уставног суда Југославије

Н – "Привремене мере за плебисцит"

пН – Обустављено извршење аката и радњи којима органи Словеније преузимају Уставом СФРЈ утврђена права и дужности федерације или којима се једноставно мењају границе (12.01)

Н – "Очувати јединствену федеративну Југославију"

пН – О судбини земље могу одлучивати само народи СФРЈ који су је као заједничку државу и створили (19.01)

пН – Србија уважава право словеначког народа и Републике Словеније на властито пут и властито опредељење. – Словенија уважава интерес Српског народа да живи у једној држави и да будући југословенски договор тај интерес треба да поштује (25.01)

пН – Односи Србије и Хрватске на најнижој тачки од рата. – Крупне разлике о националном питању, федерацији и ЈНА. Наставиће се дијалог делегација у тражењу прихватљивих решења (26.01)

Н – "Позив на мир"

пН – Покрајински одбор владајуће странке Србије осудио покушај врховништва Хрватске да разбије Југославију (27.01)

Као што је у претходној анализи порука у овом периоду речено, поруке које се односе на уставну кризу срочене су у стилу социјалистичке традиције формалног јавног говора, по чему се оне битно разликују од порука у другим категоријама. Из ове чињенице можемо извући закључак да је распад Југославије, са становишта политике коју заступа лист "Дневник" још увек представљао конфликт у коме нису јасно дефинисани коначни циљеви Србије. С друге стране, изостанак острашћености, изричитог говора мржње и стигматизације, указује на потребу а се домаћој јавности предочи легитимност потеза и циљева домаће власти у свим конфликтима везаним за распад СФРЈ. Трећи закључак који се из овога намећ је да коначан расплет није био очекиван у скором времену, тако да је реторика још увек опрезна, формална и легитимистичка.

- **Застрашивање - најаве могућег преласка из латентне у манифестну фазу конфликта**

Н – "Наређена мобилизација СУП-а" (06.01)

пН – Милиција новоформираног СУП-а обезбеђује све виталне објекте у Книну (06.01)

пН – На граничним деловима книнске општине концентрисане снаге редарственика МУПХ (13.01)

Н – "Стеже се обруч око Крајине?"

пН – Путем српског Радио-Книна Савет народног отпора упутио позив на заштиту града (14.01)

нН – У Книнској крајини све учесталија хапшења (20.01)

пН – Ако се на подручју Хрватске одмах не распусте сви мобилисани оружани састави држава ће морати да реагује (24.01)

Н – "Срби на мети редарственика" (20.01)

пН – Хрватска влада преузела одговорност за стварање и наоружавање "хрватске војске" и супротставиће се свим намерама ЈНА да преузме овлашћења МУП-а Хрватске – Туђман тврди да "постоји војво-цивилни штаб за војни удар" (25.01)

У анализи порука, речено је да се број поретећих порука њије у овом периоду смањило, али с ејесте повећала њихова оштрина и децидноост у погледу конфликта, који је - по процени стране коју заступа "Дневник", а судећи по анализираним насловима - веома вероватан у блиској будућности.

4.3. Медији у манифестној фази конфликта на простору СФРЈ

Када се говори о утицају медија на догађања у фази манифетсног конфликта на простору СФРЈ, обично се прво помиње "случај вуковарских беба", затим "храњење лавова у зоолошком врту у Сарајеву дечијим лешевима" и "случај Рачак". У случају дезинформације о храњењу лавова у Сарајеву, ради о једној од "ратних урбаних легенди" која је веома брзо у свим јавностима, па и јавности Србије, којој је била намењена, препозната као бесмислена (мада има потврда да се релативно дуго задржала у јавности Срба на Палама), што је и разлог због којег у овом раду није узета у анализу.

"Случај" Рачак је, с друге стране, још увек у поступку истраживања Тужилаштва за ратне злочине Републике Србије. Упркос бројним индицијама да је финска форензичарка Хелена Ранта у изјавама медијима оповргла свој извештај о обдукцији тела нађених у Рачку, чињеница је да је она свој извештај, у најзначајнијим деловима, потврдила током суђења Слободану Милошевићу. Чињеница је, такође да је Зоран Станојевић, првобитно осуђен од стране суда у Приштини на 15 година затвора (у атмосфери спремности грађана Приштине на

линч, уколико пресуда не буде осуђујућа), а затим помилован, јер је у међувремену установљено да је човек за чије убиство (и рањавање још две особе) у ствари жив. У вези са "Случајем Рачак" има још много контроверзних детаља, тако да чињеница да су амерички медији унапред припремили сценарио за документарне снимке који ће већ сутрадан обићи свет са поруком да су "Срби извршили масакр у Рачку", није довољна да се овај случај узме у анализу деловања медија. Наиме, како још увек нема (расположивих) поузданих података о стварном току догађаја, као ни о стварној позицији новинара-сниматеља током и након догађаја, било би неодговорно анализирати случај са становишта деловања медија, јер постоји велика вероватноћа грешке у процени детаља, мада се чини да је глобална слика јасна.

Имајући све то у виду, у овом делу рада се као пример деловања медија анализира "случај вуковарских беба", за који је било могућности да се до краја расветли и анализира.

Ова студија случаја представља први заокружен доказ директног утицаја медија на извршење ратног злочина на тлу Европе. О томе сведочи чињеница да је на основу материјала из одељка који следи, настао текст, који је објављен у часопису МИОКО, 2007. године³³⁷, а 2012. године је 12 страна тог текста цитирано у студији Тужилаштва за ратне злочине Републике Србије³³⁸, без икаквих измена, уз (болдовану) допуну чињеницама до којих је дошло само тужилаштво.

4.3.1. Студија случаја 5: "Масакр 41 српског детета у Боровом Насељу"

У циљу објективног сагледавања догађаја који су означили почетак рата у Хрватској, наводимо опис оружаног сукоба у Боровом селу, сачињен од стране "независних експерата", за потребе Хашког суда.

"Тог дана, припадници Министарства унутрашњих послова Хрватске (даље у тексту: МУП) извршили су акцију у Боровом Селу, највећем српском селу у општини Вуковар, као одговор на хапшење двојице хрватских полицајаца

---

³³⁷ Костић, Б., (2007), *Може ли зло бити - мало*, МИОКО: Медији и околина, Фонд за истраживачко новинарство, Нови Сад

³³⁸ Векарић, Б., (уредник), (2011), *Речи и недела* - Студија тужилаштва за ратне злочине Републике Србије, Центар за транзиционе процесе, Београд

претходне ноћи. У тој акцији учествовали су полицајци из полицијских станица Вуковар, Винковци и Осијек, који су стигли у пет аутобуса. Погинуло је дванаест хрватских полицајаца и три српска цивила, а одређен број људи је рањен на обе стране. За тим инцидентом уследио је низ акција уперених против Срба или српских интереса.

У западној Хрватској, 6. маја 1991. године, један војник ЈНА задављен је у Сплиту наочиглед ТВ камера. У извештају Савезног секретаријата за народну одбрану Председништву СФРЈ од 8. августа 1991. године, наводи се да је од 9. маја до 4. августа 1991. године извршено 340 напада на јединице и припаднике ЈНА у Хрватској, у којима је погинуло шест војника и официра ЈНА, а 83 је рањено.

Инцидент који се догодио 2. маја 1991. године утицао је на политички живот на подручју Вуковара. Убрзо после тог инцидента, ХДЗ је преузео контролу над Радио Вуковаром. Назив станице "Радио Вуковар" промењен је у "Хрватски радио Вуковар". На место главног уредника Мирка Станковића, који је сматран просрпски оријентисаним, дошао је Јосип Естерајхер, Хрват. Директор радија отишао је у мају 1991. године. После њега је отишао још један број запослених српске националности. Садржај емисија те радио станице такође се променио.

Славко Докмановић, Србин и члан Социјалдемократске партије Хрватске (даље у тексту: СДП) који је изабран за председника Скупштине општине Вуковар после локалних избора одржаних 1990. године, престао је да обавља дужност почетком јула 1991. године, када је хрватска влада установила функцију повереника за Вуковар. Хрват Марин Видић звани Били, који је раније био заменик председника општине, именован је на ту дужност крајем јуна 1991. године.

Исто тако, до августа 1991. године променио се национални састав особља вуковарске болнице. Многи запослени Срби престали су тамо да раде. Директор болнице, др Раде Поповић, Црногорац, смењен је 18. јула 1991. Др Весна Босанац, Хрватица, именована је на ту дужност 25. јула 1991. године. Она је била на челу особља болнице до 20. новембра 1991. године.

Ти догађаји су додатно погоршали затегнутост између две заједнице. Људи у начелу више нису једни у друге имали поверења и барикаде су одржаване на свим путевима који су водили у села претежно насељена Србима. Почеле су да се организују одбране места. У деловима Вуковара насељеним претежно Хрватима,

као што су Митница и Борово Насеље, људи су кренули да набављају оружје и формирају мале групе бранилаца.

Почели су оружани сукоби између ЈНА и других српских снага, с једне стране, и хрватских снага, с друге. Од јула 1991. године, после рата у Словенији, ЈНА се активно бавила освајањем територије и није се више само постављала између побуњених Срба и локалних хрватских власти, као што је чинила у првим фазама сукоба.

У августу 1991. године локалне српске заједнице донеле су декларацију о својој аутономији и изразиле намеру да створе другу по реду српску "мини државу" у Хрватској, односно, Српску Аутономну Област (даље у тексту: САО) Славонију, Барању и Западни Срем. "Влада" те САО формирана је у септембру 1991. године. У то време, у суседној Босни и Херцеговини, сличне ентитете формирали су тамошњи Срби и тамошњи Хрвати.

Као што је већ наведено, ЈНА се активно укључила у сукоб. То се односило и на подручје Вуковара. Снаге ЈНА спорадично су гранатирале делове Вуковара у јуну, јулу и августу 1991. године. Гађане су и уништаване куће у центру Вуковара, као и вуковарска болница, и цивили су рађавани. До првог значајнијег гранатирања дошло је 4. јула 1991. године. Претежно хрватско Борово Насеље гађано је из правца претежно српског Боровог Села. У јуну и јулу 1991. године, Вуковар је гранатиран једном дневно или сваког другог дана. Интензитет се појачавао свакодневно."³³⁹

- Пред крај опсаде Вуковара од стране савезне ЈНА, српске територијалне одбране (ТО), српских добровољачких и паравојних снага, у Београду избијају антиратне демонстрације, чија фреквенција се (као и гранатирање Вуковара!) из дана у дан повећава.
- 18.11.1991. године ЈНА и српске снаге заузимају Вуковар; улазе у Вуковарску болницу у коју се последњих дана опсаде склонило око 400 људи, међу којима је било жена, деце, али и војника.

---

³³⁹ "Пресуда по оптужници Милета Мркшића, Мирослава Радића и Веселина Шљиванчанина", (Предмет бр. ИТ-95-13/1-ПТ), донета 27. септембар 2007. године, Међународни суд за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године, одељак ИИИ, "Контекст", параграфи 27 до 35.

- 19.11.1991. године у Вуковарску болницу стиже екипа медицинских стручњака из Београда.

Извештаји српских медија о заузимању Вуковара, својом пристрасношћу и недостатком хуманости, подстичу антиратне демонстрације у Београду:

"Новинар: Град без и једног становника. Последњи, била је старица која је погођена снајперским метком у лице, и спасена захваљујући санитару ЈНА и српским добровољцима. И данас смо наилазали на страшне призоре мучених и страшног смрћу убијаних људи. Много је времена и напора уложила југословенска народна армија не би ли, наметнути и изузетно прљав рат, решила мирним путем. Сви напори пали су у воду. Туђманови бојовници већ данима провоцирају из Нустра и Ернестинова. После ослобађања Вуковара и Борово Насеља ни мало не сумњамо у нове успехе армије у заузимању Ернестинова, Нустра и Ласлова, иако су Крамарић и братија из Осијека обећали помоћ. Успаничене Усташе и зенге напуштају положаје, све чешиће бежећи кроз кукурузе и тражећи спас. Готово ником од њих то не полази за руком. (текст иде у "офу", уз кадрове разрушеног Вуковара, начињене из возила, примедба Б.К.)

Данас смо нашли и на транспорт аутобуса и војног санитета који одлази по рањене Хрвате у Вуковар, да помогну онима који су до јуче пуцали на југословенску народну армију, територијалце и добровољце. Реке избеглица хрватске народности одлазе углавном у Војводину и Србију. Хрватска их не жели. У Борову Селу смо разговарали са њима.

- Жена од око 50 година: Куда да идем? Куда? Нигде никог немам. Ништа немам. Све је разрушено.

- Новинар: Реците, да ли вам је требало ово све?

- Иста жена: Ах. Није. Ником није.³⁴⁰

- 20. 11. 1991. године - Након објављивања информације *Реутерса*, о покољу 41 српског детета, у доби од пет до седам година, у једној основној школи у Борово Насељу (по неким страним изворима - у Борово Селу), антиратне демонстрације у Београду бивају потпуно прекинуте, јавност Србије (и света) шокирана, а антиратни активисти у Војводини се повлаче

---

³⁴⁰ Снматељи: Иван Здравковић, Јовица Вучковић и Александар Тодоровић; Новинар: Милан Милетић, РТС, ТВ Дневник, 19.11.1991. године

и страхују за своју егзистенцију. По тврдњама Реноа де ла Броса³⁴¹, ту информацију *Реутерс-у* је послао њихов ратни дописник из Хрватске, Вјекослав Радовић³⁴², на основу изјаве коју му је претходног дана дао фотограф-слободњак Горан Микић. Микић даје изјаву као очевидац, који је *видео масакрирана тела деце*, у дворишту основне школе у Борово Насељу код Вуковара. Информација је објављена 20. новембра (среда) 1991. године.³⁴³

Телевизија Београд је значајан део програма 20. новембра 1991. године посветила овој информацији: вест је први пут објављена у подневној репортажи са ратишта, затим се као ударна вест емитује у поподневним и вечерњим Дневницима и специјалним телевизијским емисијама.

У ТВ Дневнику I, у 17 сати, поподневној информативној емисији, коју су у то време заједнички препремале ТВ Нови Сад и ТВ Београд (РТС) вест је (20.11.1991.године), гласила:

"Добро вече, поштовани гледаоци. Вест о масакру 41 детета у основној школи у Борово Насељу³⁴⁴ у центру је пажње домаће и иностране јавности, домаћих и светских агенција и средстава информисања. Независна британска телевизијска мрежа "Ај ти ви", јавља о масакру четрдесетиједног детета у основној школи у Борово Насељу. Станица преноси извештај фоторепортера Горана Микића, према коме су припадници хрватске гарде, повлачећи се из Вуковара, у Борово Насељу извршили прави покољ читавих српских породица (*креће снимак лешева одраслих*

---

³⁴¹ Де ла Брос, Р., (2003), *Политичка пропаганда и пројект Сви Срби у једној држави: последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*, експертски извештај у хашком суду, стр 4.

³⁴² Као потврду ове информације, де ла Брос наводи на је Радовић након тога отпуштен из Ројтерса. У полемици са београдским коментатором Милошем Васићем, Радовић доказује да није имао никакве везе са афером "вуковарске бебе", већ да је ту вест демантовао из Вуковара 21. новембра. Иницијали на вести послатој Реутерс-у припадају тадашњем шефу њиховог дописништва из Београда, Доналду Форбсу. Радовић такође тврди да је сам дао отказ у Реутерс-у, али тек децембра 1991. године, што би значило да нема никакве везе са поменутом афером. Ови подаци су преузети из текста Вјекослава Радовића: "Сикће Милош, као гуја љута!", објављеног у листу "Време", број 636, као одговор на текст Милоша Васића "Ко? Је л' ја?", објављеног у листу "Време" бр. 635.

³⁴³ "41 Children Found Dead in School after Croats Flee" /"41 мртво дете нађено у школи након бекства Хрвата", Reuters, 20. новембар 1991. године (Ројтерс заправо емитује серију извештаја насловљених са "Југославија-масакр", "Југославија-масакр 1", "Југославија-масакр 2").

³⁴⁴ Занимљиво је да де ла Брос, у свом извештају, као место где су наводно нађени дечији лешеве наводи "Борово село", а не "Борово насеље", мада у извештају РТС водитељ јасно изговара "Борово насеље".

особа, примедба Б.К.). Преноси се да је цело Борово Насеље пуно лешева људи који су убијени ножевима или секирама. ИТВ јавља да овај фоторепортер преноси изјаве војника Југословенске народне армије који кажу да је четрдесетиједно српско дете заклано. Ова вест на телетексту ИТВ-а даје се као хитна. То је први пут да се јавља о масакрима које врше хрватски гардисти. Ројтерс јавља да су хрватски војници оптужени за масакр четрдесетиједног детета приликом повлачења испред снага Југословенске народне армије. Репортери Телевизије Београд, а колико смо данас обавештени, и телевизијских станица из готово читавог света, чине све да о овом стравичном масакру јавности што пре доставе и документарне снимке.³⁴⁵

Три сата касније, истог дана, након другог ТВ Дневника, гост специјалне информативне емисије ТВ Београд (тога дана специјална емисија је почела у 20.15 сати) посвећене догађајима у Вуковару и западној Славонији, био је независни фотограф Горан Микић, који прича о масакру деце као очевидац..

Разговор водитеља специјалне емисије Милоша Марковића са Гораном Микићем (транскрипт):

- *Горан Микић: "Видели смо најлонске вреће пуне малих лешева. Ја сам успео да се допузам на једно двадесет метара до њих. То се веома лако може видети да су то деца од пет-шест година, преклана, пуна крви око главе . То је тако мучан приказ да и оним војницима су сузе текле, заиста, и под цену живота смо хтели то да..."*

- *Водитељ: "Имаш ли неку процену колико је тих лешева који би се могли назвати децјима?"*

- *Горан Микић: "Па, они су повадили то из подрума, то је било на гомиле. Спајали су главе, тела, то је све стравично изгледало, било је сигурно око четрдесет, верујем њиховом броју, прецизније нисам могао да бројим, али... ."*

- *Водитељ: "Имао си фото-апарат, јеси ли пробао да снимаш?"*

- *Горан Микић: "Пробао сам да снимим, устао сам, међутим, притали су меци око мене, један војник репетирао је пушку у мене и наредио ми да се спустим, јер би уосталом и ја погинуо...."*

---

³⁴⁵ Текстуални запис видео снимка из приватне архиве Б.К.

- Водитељ: *"Теби је изричито забрањено било да то снимии? Имаш ли неку представу да ли је неко успео да то снимии?"*

- Горан Микић: *"Па, не знам, претпостављам да је војска то урадила, то би било реално и требало је да се то уради."*

(напомена: током разговора се емитују фотографије измасакрираних одраслих људи за које се незна ко су, нити када и где у фотографије снимљене; није емитована ни једна фотографија деце)

-Горан Микић: *Међутим, ово све што видимо, то су призори и не најекстремнији које сам видео.*

- Водитељ: Ми када смо заједно гледали, иако је све ово драстично и потресно и то је једна морбидарија неописива, ипак има и оних фотографија које би било стидно и мучно приказивати. Горане, хвала ти лепо на овом убедљивом и јако потресном сведочењу.

- Горан Микић: *Хвала вама.*³⁴⁶

Наредног дана, 21. новембра, уследио је индиректни деманти од стране ЈНА, која одбија да коментарише вест, јер "нема сазнања да су на поменутој локацији пронађени описани дечији лешеви". Затим, истог дана, рано поподне, долази до демантија *Reuters-a*, који се извињава својим претплатницима и децидно наводи да вест није била проверена и да нема доказа да је тачна.

У моменту када се, 21. новембра, емитује наставак специјалне емисије ТВ Београд од претходног дана, светски медији, као и медији на простору бивше Југославије су већ објавили оба демантија. Водитељ те специјалне емисије ТВ Београд, (Милош Марковић), на почетку каже: "нажалост, ни вечерас нисмо у могућности да вам покажемо слике тог масакра о коме до данас нема званичних потврда. Но, и вечерас ћемо емитовати сведочење новинарке италијанске радио телевизије која тврди да је видела поклану децу".

Гост емисије, новинар Нино Брајовић, који је тог дана био у Вуковару, у емисији изјављује: "нисмо успели да нађемо никакве трагове злочина (...) нити се војни извори оглашавају у вези са тим, нити било који други (нема ни потврде, нити

---

³⁴⁶ Документарни филм, аутор Лазар Лалић, (1995), Речи и слике мржње: Вуковар 1991, серијал: *Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија*, АРХИТЕЛ.

демантија (Ови територијалци који су чистили тај терен такође кажу да тако нешто нису видели, и да су то такође чули, видели на телевизији, чули из новина".

Разговор између водитеља и новинара се наставља:

-Водитељ: "Нејчешће се помиње могућност да су та деца, ти лешеви негде пренешени."

- новинар Брајовић: "Ти лешеви су, ако се то заиста десило, премештени, а сведочење о томе ја мислим да имамо од италијанске новинарке, односно од прилога који следи."

- Водитељ: "Јесте, то је новинарка италијанске телевизије Јоле-Милена Гарбанели."

Следи прилог италијанске телевизије, у коме новинарка каже:

"Стигла је вест да је убијено четрдесеторо српске деце (...). Последња ствар коју сам ја желела је да снимам побијену децу као доказ, јер је по мени довољно рећи, а не и камером записати. Дошли смо на то месту о близини фабрике, био је мрак и изашли смо из ципа. У међувремену су пристизала оклопна возила са заробљеним усташама. Пуцало се са свих страна. Рекли су ми - ту су деца. Приближила сам се десетак метара и видела гомилу лешева. Нисам их пребројавала, али сам јасно видела пресечене вратове, заклану децу, малу децу. Повукли су ме напраз (...). Нисам успела да их снимим, јер тако нешто нисам никада видела. Није било довољно светла да снимим (...) Сутрадан, дошли смо да тражимо децу на то место, али лешева деце више није било ту. Речено ми је да су у току ноћи однесени. Сви су говорили да их је однела савезна војска, српска војска да би спречила да српски војници виде те дечије лешеве, бојећи се да ће то код њих изазвати револт у односу на цивилно становништво, јер би то још више разбуктало ратне сукобе. Тако је барем мени речено, да су их из тог разлога однели."

Емисија се завршава укључивањем Милорада Јовановића, који извештава о реакцијама светских медија, када се први пут у емисији помињу деманти, које су светски медији објављивали целог тог дана (21. новембар).

Водитељ у разговору са њим, комбинујући објашњење и извињење гледаоцима, каже:

"Лако је примити новинарски грех. Човек је био - тај момак, фоторепортер Ројтерс-а - врло уверљив, пре свега јер је имао више десетина фотографија из непосредне близине које су драстичне по оном шта приказују. Он је млад, мени је изгледао врло коректно и врло узбуђено цело то време... Ако је већ уверио Реутерс... Ми смо прво преко ТАНЈУГа већ добили вест италијанске телевизијске мреже АНСА. Ми смо трагом те вести нашли човека и баи се онако новинарски радовали, ево, брзо реагујемо, ево човека на кога се позивају светске агенције. Под претпоставком да то и није тачно - сад не можемо рећи - јесте тачно, ни није тачно - јер ни за једно ни за друго немамо уверљиве доказе, а најлакше се извинути... И кад си у најнормалнијим условима отме ти се информација, а камоли у овој ратној психози где има људи који понекад и халуцинирају у тој муци, у том стравичном амбијенту"³⁴⁷

Упркос чињеници да је агенција *Reuters* брзо демантовала ову вест, њу су у међувремену, без помињања демантија, пренела сва средства информисања у Србији и САО Крајини. Нема података да је било који новинар, или уредник, поставио питање веродостојности информације. Посебно је чудно да нико није поставио питање одакле деца у насељу из кога су не-борци евакуисани на почетку блокаде Вуковара, која је трајала три месеца.

У броју од 22. новембра, лист *Политика*, **упркос демантију *Reuters-а* од претходног дана**, на првој страници објављује чланак под насловом "Злочин пред очима света", у коме се описују злочини Хрвата у Вуковару и околини. У тексту, између осталог, стоји опис "више од хиљаду лешева, чије су главе смрвљене и унутрашњи органи покрадени да служе потребама страних клиника". У овом тексту се, такође, коментарише наводни масакр деце у Борово Насељу, у контексту конференције ЈНА за медије, на којој **није било речи** о овом догађају: "масакр у Борово Насељу, у коме је убијено више од четрдесеторо деце (...) није поменут на конференцији за штампу ЈНА, (јер) докази још нису припремљени, можда зато што су га усташе у Боровом Насељу увиле у вео тајности". *Политика* у истом тексту похваљује ЈНА што не објављује извештај

---

³⁴⁷ Документарни филм, аутор Лазар Лалић, (1995), Речи и слике мржње: Вуковар 1991, серијал: *Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија*, АРХИТЕЛ.

"док не прибави све доказе".³⁴⁸ На страници два, дат је комплетан извештај о "покољу 41 српског детета".

У броју од 23. новембра, деманти ове вести *Политика* објављује у последњој трећини новина, у облику кратке и неупадљиве вести.

У броју од истог дана (23. новембар), загребачки *Вјесник*, на насловној страни, објављује текст под насловом "Лаж која је обишла свет", наводећи болдован деманти *Реутерс-а*, са својим коментаром.

И медији у Србији и медији у Хрватској након недељу дана потпуно заборављају ову причу и она се више не помиње.

У току та четири дана, многи медији су, упркос демантију објављивали или коментарисали наводни масакр. Навешћемо неколико примера:

- 24. 11. 1991. године, Радио Београд, емисија "Недељом у 10"; водитељ Момчило Бошковић, гост у студију "стручњак за геноцид, професор Драган Давидовић", за кога током представљања, водитељ истиче да се већ десетак година бави геноцидом у Босанској Крајини:
  - *Водитељ: "Да ли је овај садашњи геноцид наставак оног претходног из 1941. године и да ли су исте методе?"*
  - *Проф. Давидовић: "Па, он је неспорно наставак, из простог разлога што вуче своју снагу, црпи своју снагу из коријена идеологије, односно идеје која је настала у 19. веку, о хрватском политичком народу, из глава људи попут Анте Старчевића и Кватерника, дакле да Хрватска мора бити независна до Дрине и етнички чиста, дакле без икакве примесе зле шизматске крви каква је српска крв. У том смислу, идеја стара 150 година остала је свежа и данас, али наравно, методи спровођења те идеје су морали битно да се промене, стога је то и условило чињеницу да геноцид у пуној мери данас није могао бити извршен над српским народом, као што је 41. и 45. године."*
  - *Водитељ: "Па, како гледате на покољ деце у Вуковару? То је драстичан пример понављања геноцида над малом недужном децом."*

---

³⁴⁸ Дневни лист *Политика*, 22. новембар 1991. године, страна 1.

- Проф. Давидовић: *"Да се разумемо, методе су сличне. Начин извршења злочина, дакле, злочина је идентичан., а понавља се оно што се понављало и 41. и 45. Колико ја знам, из истраживања Драгоје Лукића, око 50.000 српске деце је страдало у Босни и Херцеговини од усташких ножева, и кама и управо тај истраживач има поименично, дакле именом и презименом преко 30.000 деце која су страдала на тај безуман начин."*³⁴⁹
- 27. 11. 1991. године, Радио Београд, емисија "Новости дана";
водителј/спикер Миладин Манојловић:
  - Водителј/спикер: *"Два одбора Социјалистичке партије Србије, за породицу и децу и социјална питања, упутила су апел за заштиту живота и човечности. Упућен је протест владама, државницима и дипломатама који могу допринети миру у Југославији, да стану у заштиту живота, истине, правде.*
  - Новинарка Зорица Пантелић: *"У апелу надлежним европским и светским организацијама и институцијама се, између осталог, наводи да се на прагу 21. века у Европи догађају најстрашничји злочини над децом и недужним становништвом у Југославији, а да су злочину пре свега изложени припадници српског народа. Геноцид над српском децом, каже се у апелу, прате страдање и деце других народа, остављајући им трајне психофизичке трауме."*³⁵⁰

Из ова два примера види се да медији у Србији 24. и 27. новембра објављују коментаре и званична реаговања која су у директној вези са наводним масакром деце, за који се већ 21. новембра знало да се није десио (јасан и недвосмислен деманти Ројтерса, изјаве новинара са терена да нико нема никакву потврду вести, одбијање званичних представника ЈНА да потврде вест, изостанак пријаве нестанка или страдања српске деце из Вуковара или околине, у којима власт имају представници Срба и ЈНА).

---

³⁴⁹ Костић, Б., (2007), *Може ли зло бити - мало*, МИОКО: Медији и околина, Фонд за истраживачко новинарство, Нови Сад.

³⁵⁰ Транскрипт преузет из књиге: Векарић, Б., (уредник), (2011), *Речи и недела - Студија тужилаштва за ратне злочине Републике Србије*, Центар за транзиционе процесе, Београд, стр.220.

Овај догађај се у стручним и журналистичко-аналитичким текстовима најчешће помиње као пример медијске манипулације истином (временом је установљена фраза "случај вуковарских беба"). Повремено се, ипак, појављују и аутори који помињу неке друге особе које тврде да имају сазнања о овом догађају, обезбеђујући тако, вести која никада ничим није потврђена, накнадну веродостојност³⁵¹. Пример за то могу бити наводи италијанске грофице и новинарке Висконти, коју цитирају многи медији у Србији:

*"Новинарка Милена Габанели је класичан пример онога што се почетком деведесетих могло догодити објективном репортеру у Италији ако би се неко супротстављао званичним верзијама, нарочито онима пласираним на телевизији. Габанели је била новинар "фрее ланце" и сарађивала је са РАИ 2, радећи за програм "Миксер" Ђованија Минолија. Миноли је затражио од Габанелијеве 14. новембра 1991. да оде у Београд и "види о чему се заправо ради". Новинарка је прихватила, имајући у виду своје озбиљно искуство из Вијетнама, Камбоџе, Газе и Нагорно Карабаха. У Београду је зауставља локална бирократија која тежи да спречи штампу да оде у ратне зоне. Дакле, она се сналази и одлази у један кафић у коме су регрутовани добровољци. Сусреће чувеног Аркана и он је води, без дозвола или других бирократских заврзлама, у Источну Славонију (Крајину), где је у току битка за Вуковар. Ту присуствује жестоки сукобима, види да заједно пристижу избеглице и Срби и Хрвати, у једним амбулантним колима обезглављено тело, у болницама рањене и мучене. **Добила је вест о масакру над децом у Борову Селу и отишла је на лице места да то сними, у пратњи парамилитараца. Иза једног зида је видела мала тела, али бесни битка и она је угурана у једно блиндирано возило и удаљена. Дан касније мала тела су нестала.**(болд Б.К.) Затим интервјуише једну хрватску заробљеницу, која је оптужена да је са својим вереником убила десет Срба, зато што ју је њен жупник Борислав Петровић, током мисе, подстицао да убија Србе чим буде избио рат. Габанели је 21. новембра на аеродрому прочитала Ројтерсову вест о масакру. У току емисије "Миксер", 2. децембра 1991. године, која има наслов "На српској страни", новинарка је испричала причу о свом путовању и показала*

---

³⁵¹ Висконти Тоски Марацани, Ц., (2006), *Вештачка историја*, Коридор, Завод за уџбенике, Београд.

измонтиране интервјуе. Од тог тренутка је кренула на њу и на Минолија читава олуја претњи и погрда"³⁵².

Неколико година након овог догађаја, др Весна Босанац, директорка Вуковарске болнице до уласка српских снага у Вуковар, за документарну емисију Б92, чији делови су 2005. године укључену документарни филм Јанка Баљка и Драге Хедла "Вуковар - коначни рез", каже:

*"На дан кад је била Овчара, двадесетог студеног, у вечерњим, тим ... новинама, на првој страници, велики наслов "Четрдесет троје српске деце убијено у Вуковару". То је пуштена вијест да ови још више подивљају. Четници и којекакви драговољци... Аркановци, орлови..."*³⁵³

Ова изјава потврђује да је вест у Вуковару 20.11.1991. године била присутна и у вечерњим издањима штампаних медија!

Група медицинских стручњака из Србије, која је у Вуковар хитно послата 19.11. 1991. године, добила је 20.11.1991. године (истог дана када су дечији лешеве, наводно пронађени) задатак да утврди истину о "масакру деце". Њихов извештај представља **званичну потврду српске стране да масакра није било.**

За документарни филм "Вуковар - коначни рез", др Зоран Станковић, патолог са Војномедицинске академије у Београду, који је био члан поменуте медицинске екипе, каже:

"Оно што је мени остало у памети, то је да су нас напали кад смо ми рекли да није убијено четрдесеторо деце, колико су они то у оно време изнели."³⁵⁴

Објашњавајући, како је уопште могла настати прича о масакру деце и одакле је могло потећи потресно сведочење италијанске новинарке, он се сећа убијене породице Ћећеваћ, чија тела су нађена у дворишту једне куће у Вуковару:

"Мали Ћећевац, који је убијен са мајком и оцем... Видео сам ону италијанку која је тврдила да је видела четрдесеторо... да су та деца постојала у Вуковару. Али она је видела кад су малог Ћећевца износили. Испред тог улаза је већ било неких петнаестак врећа. И то је било вероватно нешто... да је ова новинарка мислила да

---

³⁵²Тоски Марацани Висконт, Џ (2002), *Нападачке стратегије одбране и анатомија медијског рата-Производња фалш историје*, Српска политка.

³⁵³ Документарни филм Јанка Баљка и Драге Хедла "Вуковар - коначни рез", 2005.

³⁵⁴ Документарни филм Јанка Баљка и Драге Хедла "Вуковар - коначни рез", 2005.

се ради о деци и да су у тим врећама и та деца, с обзиром да је у то време била онаква пропаганда каква је била."³⁵⁵

Резиме тока догађаја³⁵⁶:

- 18.11.1991. године - ЈНА, ТО и српске добровољачке и паравојне снаге, након тромесечног гранатирања и опсаде, заузимају Вуковар и улазе у град.
- 19.11.1991. године - Заробљени хрватски војници и цивили, под стражом ЈНА, пребацују се у затворе и сабирне центре у Србији (заробљени цивили у Шид, а војници у затвор у Сремској Митровици). Део заробљеника бива враћен, кратко задржан у касарни ЈНА, а затим измештен у објекат "Велепромета" (у коме је у ноћи између 19. и 20. новембра дошло до појединачних случајева малтретирања, мучења и убијања затвореника). По исказима сведока, ЈНА не одобрава њихов нехуман третман и онемогућава мучење заробљеника, на местима на којима су њени представници присутни.
- 20. новембра ујутру, ЈНА изводи заробљене цивиле и војнике из Вуковарске болнице, упућује их аутобусима ка Србији. Неки од тих аутобуса током поподнева бивају враћени, а заробљене особе одведене у хангар пољопривредне фарме на Овчари, где су заробљеници под надзором ЈНА, ТО, добровољаца и паравојних формација.
- 20. новембра, између 11.15 и 11.40 сати - *Reuters* објављује вест свог репортера "о масакру 41 српског детета у Боровом Насељу" (*Reuters* -ов дописник је вест сазнао од фотографа слободњака, који је тврдио да има сазнања као очевидац); *Reuters* -ово дописништво из Београда шаље вест својој матичној кући (око 10.30 сати), без тражења додатне потврде/провере информације; *Reuters* објављује вест (између 11.15 и 11.40 сати), такође не тражећи додатну проверу.
- 20. новембра, од 11.25 сати - вест од *Reuters* -а преузимају многи свески и домаћи медији, међу првима италијанске (од 11.25 сати) и британске мреже, радио и ТВ станице; од 11,40 сати вест емитује и РТС, која на терену - у Борову Селу

---

³⁵⁵ Документарни филм Јанка Баљка и Драге Хедла "Вуковар - коначни рез", 2005.

³⁵⁶ Резиме тока догађаја је реконструисан на основу: документације Тужилаштва за ратне злочине Републике Србије, објављеног на службеном сајту Тужилаштва, документације Хашког суда, објављене на њиховом официјелном сајту; докумената из пресуде за ратне злочине на Овчари.

које је већински српско, али и у Борово Насељу и Вуковару, које је два дана пре тога освојила ЈНА, има своје извештаче, од којих ни један не потврђује ову вест.

- 20. новембра, од 11.40 сати поједини медији, а након 12 сати практично сви електронски медији у Србији, САО Крајини и осталим српским ентитетима објављују ову вест као ударну и понављају је.

- 20. новембра, у 17 сати, Тв Дневник I, који се припрема у новосадском студију, а емитује на територији целе Републике Србије, Славоније и делова Босне и Херцеговине објављује вест о "масакру српске деце у Вуковару", цитирајући Ројтерс.

- 20. новембра, у 19.30х, ТВ Дневник II, најгледанија информативна емисија РТС, коју су преузимали сви српски студији, детаљно преноси ову вест и најављује Микића као госта у специјалној емисији након Дневника.

- 20. новембра у Дневнику у 19 сати, Радио Београд који се слуша на територији целе Србије и у српским "ентитетима" и "енклавама" ван Србије (што значи и на територији Славоније) емитује вест: *"Независна британска телевизијска мрежа АТВ јавља о масакру 41. детета у основној школи у Боровом насељу. Ова станица преноси извештај фоторепортера Горана Микића, према којем су припадници хрватске гарде повлачећи се из Вуковара у Борово насељу извршили прави покољ читавих српских породица. АТВ преноси да је Борово насеље пуно лешева људи убијених ножевима и секирама. Ову вест АТВ објављује под ознаком "ХИТНО"³⁵⁷.*

- 20. новембра 1991. године, вест о масакру деце, по изјави др Весне Босанац и двојице оптуженика за злочин у Овчари, **објављује и вечерње издање локалног листа у Вуковару, на насловној страни** (нико од њих не наводи тачан назив листа).

- 20. новембра, од 20.15 сати - ТВ Београд организује специјалну емисију, као прилог ТВ Дневнику ИИ у 19.30 у којој се ова вест детаљно анализира; у емисији је гост фотограф од кога је вест потекла, Горан Микић, који пред гледаоце износи своје импресије као очевидац масакрираних дечијих лешева;

---

³⁵⁷ Костић, Б., (2007), *Може ли зло бити - мало*, МИОКО: Медији и околина, Фонд за истраживачко новинарство, Нови Сад

- 20. новембра 1991. године, у Вуковару, између 20 сати и 21 сата, ЈНА која је до тада спречавала нехумано понашање ТО и паравојних формација према заробљеним Хрватима, у писаној форми "изузима из своје командне надлежности" паравојне формације и ТО, над којима више не успева да успостави контролу³⁵⁸. Ова одлука је на снази до јутра 21.11.1991. године.
- у ноћи између 20. и 21. новембра од стана припадника ТО, српских добровољаца и паравојних снага, из хангара на пољопривредном добру "Овчара" изведено је и убијено 188 мушкараца и 2 жене, старости између 16 и 76 година (званични обдукцијски налаз међународне комисије).
- 21. новембра, на конференцији за медије (између 10 и 11 сати) - ЈНА званично демантује да има било каквих сазнања о било каквом злочину над децом у Вуковару;
- 21. новембра, око 15х - *Reuters* се званично извињава за објављивање непроверене и непотврђене вести (након 14 сати); већина медија који су пренели вест објављује овај деманти (истог дана, или сутрадан);
- 21. новембра, око 20.30 сати - у току специјалне вечерње емисије ТВ Београд о овом злочину, водитељ помиње деманти, али доводи у питање и веродостојност вести и веродостојност демантија;
- 22. новембар - лист Политика на првој страни објављује вест о масакру деце као истиниту, нуди објашњење зашто та вест није поменута од стране представника ЈНА (ЈНА у том моменту има контролу над Боровим Насељем, који је непосредно пре тога заузела, и стога, једина има реална сазнања о томе да ли ,ли нису, затечени докази злочина над цивилним становништвом, посебно над децом).
- 23. новембра - лист Политика објављује деманти на неупадљивом месту; загребачки лист Вјесник први пут помиње ову вест, у контексту демантија ЈНА и демантија *Реутерс-а*.

---

³⁵⁸ Међународни суд за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године, Пресуда по оптужници Милета Мркшића, Мирослава Радића и Веселина Шљиванчанина (Предмет бр. ИТ-95-13/1-ПТ), 27. септембар 2007. године, одељак Ф 1. "Учешће у догађајима", параграфи 372 до 398.

- након објављивања демантија вести о масакру деце, медији у Србији током 7 дана (до 27. новембра 1991. године) објављују и коментаришу вест о масакру као истиниту.

Анализа:

Поштовање новинарског правила плуралности извора информације у ратним условима није увек могуће, што дозвољава манипулације чије трајање зависи од: степена заинтересованости медија за вест, медијске покривености догађаја/места догађања, проверљивости и степена значајности информације.

- У условима ратних сукоба посебну вредност (како за агенције, тако и за појединачне медије), имају ексклузивне информације, чија вредност, по правилу, бива потврђена накнадно, потврдама и додатним информацијама других медија. У таквим условима основно правило је **провера интегритета новинара, односно особе која је извор информације**. У анализираном случају Реутерс преноси информацију чији извор је фотограф слободњак, који:

- ✓ није новинар (не обавезује га професионални кодекс),
- ✓ није везан ни за једну новинску кућу (нема одговорност према институцији),
- ✓ није познат широј јавности (немогуће је проверити кредибилитет личности),
- ✓ износи тврдњу као очевидац (што је једини елеменат који даје право извештачу *Реутерс*-а да пренесе информацију, искључиво у формулацији "по речима једног очевица...").

- У конкретној ситуацији, Реутерс се понаша као велика агенција која објављује ексклузивну вест са ратишта, из места који контролише војска друге државе, на основу непровереног извештаја свог дописника/дописништва. У моменту када не успева да добије званичну потврду вести од свог извештача, као ни потврду било ког другог независног извора, Реутерс демантује вест. **Потпора демантија је изјава њиховог дописника Радовића, дата за *Реутерс* у Вуковару, 21. новембра 1991, да није нашао потврду те вести, ни код колега, ни на терену.**

- У истој ситуацији, српски медији, ТВ Београд, Радио Београд и *Политика*, преносе *Реутерс*-ову вест о злочину, који се наводно десио на територији на којој

и ТВ Београд и лист *Политика* имају своје дописнике/извештаче, а контролу над територијом имају ЈНА и српске снаге, са којима оба медија имају могућност непосредне беневољентне комуникације. У датом случају, **ни ЈНА, чак ни паравојне формације из Борово Села, као ни било који новинар дописник ТВ Београда или *Политике* не потврђују ову вест.**

- ТВ Београд, као ни Радио Београд никада нису објавили конкретан, чист деманти, без упитног коментара; лист *Политика* објављује вест на првој страни, детаљан "извештај" на другој, а деманти међу последњим странама.

- ТВ Београд, ТВ Нови Сад, Радио Београд, Радио Нови Сад, *Политика*, *Вечерње новости* и многи други српски медији продубљују вест, додајући детаље "очевидца", дајући јој тиме накнадни легитимитет и наглашавајући њену истинитост. Радио Београд већ у првом објављивању (20. новембра) додаје "заклане читаве српске породице" и оружје којим је наводни масакр извршен ("ножеви", "каме", "секире"). У свим поменутих медијима у првим извештајима су деца "убијена", док се у наредним извештајима појављује детаљнија информација да су деца "заклана", или "преклана".

У свим културама је убиство детета истовремено и злочин и велики грех. Ни у једној познатој култури, ни у ком контексту, се не одобрава убиство детета. Убиство велике групе деце се у свим културама сматра страшним злочином, великим грехом и нељудским поступком, за који се не може наћи, нити прихватити, ни једно оправдање. Потенцирање ових чињеница ТВ Београд врши избором лексике (деца су "*преклана*", има "*пуно крви око глава*", "*главе смрвљене и унутрашњи органи покрадени*", "*...то је било на гомиле. Спајали су главе, тела, то је све стравично изгледало...*").

Појачавајући утисак о непријатељима као не-људима, додаје се информација о скрнављењу лешева у циљу стицања зараде ("да служе потребама страних клиника").

Оваква лексика заокружује представу непријатеља као не-човека, што даље отвара могућност за поступање које нас не обавезује на хуманост: злочини не-људи нам дозвољавају да се према њима понашамо као према не-људима, јер тиме штитимо принципе хуманости, односно принципе који важе за људе.

Аргументација, која се налази у основи овог типа манипулације, има исти заједнички именоватељ са Аристотеловим схватањем потребе часног односа према **људима**, и допустивости насиља према робовима, односно онима који по својим карактеристикама не могу бити сматрани људима.

За разлику од Аристотела, који је живео у робовласничком друштву, модерни стратегије медија живе и делују у савременим грађанским друштвима, или као што је то случај са медијима у бившој СФРЈ, у друштвима која су инсистирала на равноправности грађана независно од пола, нације, вере, расе или било које друге демографске карактеристике. У таквим условима, **веома је важно дисквалификовати непријатеља у основној етичкој равни, као неприпадника људског рода, односно као негацију човека, који је у стању да учини оно што је у свим културама недопустиво и грешно, оно што је по себи зло.** Такво зло се не може само казнити, оно се мора искоренити, јер се ради о злу које нема оправдање ни у једном замисливом узроку/чину. Начин да се искорени такво зло, је уништавање људи који га чине, јер све док такви људи постоје, и такво зло је могуће.

Делови наведене, неизговорене, али подразумевајуће аргументације су се, у време наводног масакра деце у Вуковару, често чули од стране грађана, што потврђују и "писма читалаца" у Политици од 22, 23, и 24. новембра 1991. године. Писма која су за повод имала "покољ српске деце у Вуковару" објављивана су још 3 дана након демантија који је објавила сама "Политка".

Ефекти медијске манипулације:

- Степен поверења аудиторијума према ТВ Београд, Радио Београд, ТВ Нови Сад, Радио Нови Сад и листовима *Вечерње Новости* и *Политика*, мерен бројем конзументата, није промењен након објављивања демантија ове информације.
- Негативни ставови грађана Србије према хрватској војсци, али и према Хрватима уопште, добијају нове аргументе.
- Објављивањем и даљом разрадом ове непотврђене информације, смањен је кредибилитет и обезвређени су аргументи свих који су говорили о могућности помирења Срба и Хрвата.
- Погоршан је однос Срба према Хрватима у Србији (бомбе у Руми "на брегу", убиство у Хртковцима);

- 21. новембра у целој Србији су прекинуте СВЕ антиратне демонстрације.
- Опсаду и гранатирање, односно разарање Вуковара и касније злочине у Вуковару и околини, почињене од стране припадника ЈНА и српских паравојних снага, објављена информација о наводном масакру деце, унапред аболира и чини их разумљивим у моменту догађања.

Медијска манипулација као основ за стварне злочине

Опсада Вуковара завршена је 18. новембра 1991. године, када су ЈНА и српске паравојне и добровољачке снаге ушле у Вуковар. Злочин на пољопривредном добру Овчара, поред Вуковара, се десио истог дана када је објављена вест о откривању дечијих лешева - 20. новембра.

Злочин се почео дешавати 9 сати након објављивања ове вести!

Услови да се злочин у Овчари деси створени су 8 сати након објављивања ове вести (препуштањем команде од стране ЈНА).

Данас, када се информација о "масакру 41 српског детета" веома ретко помиње као истинита, тешко ју је посматрати као могући мотив за освету, односно као могући узрок злочина на Овчари. Међутим, у моменту дешавања, та два догађаја се не могу посматрати одвојено, јер по изјавама сведока, вест о масакру деце је 20. новембра већ у току раног поподнева кружила је Вуковаром. Мада нико од људи у Вуковару није видео те лешеве, сви су причали о томе, с тим да су многи додавали илустративне детаље. Вест која је пласирана из Вуковара, а односи се на приградско насеље у непосредној близини Вуковара (Борово Насеље), вратила се у Вуковар као прича, емотивно обојен румор, управо настала ратна "урбана легенда". Након објављивања у медијима, прича престаје да буде "урбана легенда" и постаје истина. Чињеница да је вест пласирала реномирана агенција Ројтерс и да је потврђују медији у Британији, Италији, Француској и Америци, представља гаранцију истинитости, чак и за особе које се у моменту пласирања вести налазе у Вуковару, Борово насељу или Борово Селу.

Медијска истина надилази истину непосредног искуства: између медијске и виртуелне стварности, један део Срба у Вуковару је изабрао да поверује у виртуелну стварност, упркос чињеницама које су им биле доступне као непосредним учесницима и сведоцима догађаја.

Имајући у виду да:

- је 20. новембра 1991. године, између 12 сати и 21 сат, вест о наводном "масакру деце од стране усташа" као ударна вест, у више наврата објављивана од стране радија и ТВ Београд, Нови Сад и локалних радио станица које се слушају на територијама на којима су српске снаге имале власт;
- су Радио и Телевизија Београд били изразито праћени на подручју под контролом српских снага (по изјавама српских бораца који су у Вуковару били тога дана³⁵⁹, вест је веома брзо прострујала међу српским борцима);
- директна провера вести од стране војника није била могућа, јер се односила на догађај који се, наводно, већ десио, и уклоњени су његови трагови, односно "лешеви деце су склоњени";
- се злочин на Овчари се десио 20. новембра 1991. године, између 20.30 сати и 05 сати ујутру 21. новембра,

реално је поставити питање: **да ли је објављивање и виšekратно понављање, обнављање и продубљивање нетачне вести о масакру 41 српског детета од стране хрватских снага, које су се повлачиле из Вуковара, имало утицаја на извршавање једног од највећих ратних злочина на територији СФРЈ?**

У анализи овог медијског догађаја, већ је било речи о процесу креирања медијске информације у ратним условима, те о отежаној провери личним увидом и из више извора. Стога је уобичајено и сматра се валидним, да сазната информација бива проверавана на основу **искуствене процене поузданости извора**, као и на основу **степенa вероватноће самог догађаја о коме говори информација**. Процес провере информација у ратним условима, као и у мирнодопским, директно је одређен вероватноћом и значајношћу информације. Уколико се ради о уобичајеној, очекиваној информацији мале значајности, степен провере је формалан и по правилу не обухвата више од једног официјелног или два неофицијелна поуздана извора. Када се, међутим, ради о информацији велике значајности и малог степена очекиваности, и сам новинар, али и његови уредници, по правилу захтевају вишеструке провере, са обавезним присуством официјелних извора информација. Поштовање ових неписаних, али искуствено

---

³⁵⁹ Посредством личних веза обављен разговор са 12 бораца који су тога дана били у Вуковару. Од 12 особа са којима је обављен разговор, њих 11 се јасно сећа те вести и реакције присутних бораца на њу.

утврђених правила, обезбеђује све субјекте у креирању и пласману информација (новинар, уредник, медиј), посебно у случају када се ради о информацији која може донети озбиљне тржишне и јавномнењске ефекте по медиј који је пласира. Успостављање ових правила резултира високим степеном поузданости, управо код ексклузивних информација, које односно медију обезбеђују директну позитивну корекцију позиције на медијском тржишту. Респактабилне медијске куће често успоравају објављивање таквих, ексклузивних информација, све док не добију непобитне доказе о валидности и доказивости информација које им стоје на располагању (пример: дуг и компликован процес провере пре објављивања "афере Вотергејт").

Стога остаје питање, зашто је *Reuters* објавио ову вест без претходне, за такву вест уобичајене, провере?

Први разлог је свакако чињеница да ради о изјави "професионалца" - сниматеља, кога би професионални кодекс могао да обавезује на истинито извештавање, без обзира на то да ли се ради о слици или речи. У датом случају, сниматељ Микић се у првобитној изјави за *Reuters* легитимише као очевидац који је видео дечије лешеве, што би било довољно за иницијално прихватање информације, са изричитом назнаком да се ради о тврдњи једног човека, која ни са једне друге стране није потврђена. Информација коју је *Reuters* објавио, међутм, није садржала ту ограду. Зашто?

Српски, хрватски, али и страни медији су недељама, пре наводног масакра, објављивали информације о различитим злочинима, које је починила једна или друга страна. У том контексту, информација о масакру деце почињеном од једне од зараћених страна, није била невероватна! **Створен је медијски контекст у коме је такав злочин - могућ!**

Да ли је тиме догађај постао могућ не само у медијском, већ и у реалном контексту? Односно, да ли је објављивање ове информације без неопходне провере, од стране *Reuters*, а прихваћене и више пута поновљене од стране српских медија, у ствари значило прећутно признање да је такав, страشان, нехуман и нељудски злочин, у рату на простору бивше Југославије био очекиван? Или, макар - могућ?

Након објављивана ове информације, без обзира на скроман деманти (у случају домаћих медија и знатно закаснео), као директан производ објављивања и продубљивања информације о "масакру деце" у медијима, имамо две чињенице:

- Злочин над децом постаје **МОГУЋ**, односно улази у јавно мњење као **могућ модел понашања непријатеља**;
- Злочин који се доживљава као могућ модел понашања непријатеља, **захтева осмишљавање и припрему за адекватан одговор** (адекватно понашање према непријатељу).

"Хашки суд и судови у Србији обави су свој посао, везано за Вуковар и за Овчару. Пресуде су изречене.

У њима се помиње деловање медија, као и у свим судским процесима за злочине на простору бивше Југославије, у контексту њиховог доприноса укупној атмосфери која је омогућавала и/или дозвољавала дешавању злочина.

Ни један суд, до сада, није јасно и недвосмислено поставио питање: да ли су, и у којој мери, медији (са)одговорни за злочине који су се десили на простору бивше Југославије?

Да ли су "патриотски" медији у Србији, Хрватској, БиХ... или прецизније: да ли су новинари, уредници, сниматељи, монтажери... медија у Србији, Хрватској, БиХ... директно (са)одговорни за злочине које су наше од-братства/јединства-одустале-стране починиле једна другој?

Или је та одговорност само "индиректна" - као одговорност за стварање такве слике о непријатељу која га поништава као људско биће и даје нам за право да се тако према њему и понашамо?

Истини за вољу, ако сагледамо тадашње, и садашње, последице таквих "патриотских медијских акција" и "процеса" на овим просторима, тешко да ће нам ова "индиректна кривица" изгледати као мање зло.

Може ли зло, уопште, бити - мало?"³⁶⁰

---

³⁶⁰ Костић, Б., (2007), *Може ли зло бити - мало*, МИОКО: Медији и околина, Фонд за истраживачко новинарство, Нови Сад

5. МЕДИЈСКА ПРЕЗЕНТАЦИЈА ДРУШТВЕНИХ КОНФЛИКАТА КОЈИ СЕ ОДВИЈАЈУ ВАН ТЕРИТОРИЈЕ МАТИЧНЕ ДРЖАВЕ МЕДИЈА

Захваљујући реалним преференцијама своје публике, медији игноришу све информације које не побуђују пажњу. Највећу пажњу привлаче драматичне информације, односно информације о неочекиваним, драматичним, динамичним догађајима, који изазивају емотивну реакцију публике. Примера ради: након објављивања књиге *Satanic Verses (Сатански стихови)* Салмана Руждија, мирни протести муслиманских организација против ове књиге нису успели да се пробију до вести глобалних медија. Тек када су се појавили драматични снимци спаљивања књиге у Бредфорду, став демонстраната је допро до медија, а тиме и до јавности. На тај начин, демонстранти су добили сигнал да радикализују своје протесте, како би њихова порука стигла до оних којима је била намењена.

У конфликтима који се дешавају на територији на којој медији делују, заинтересованост публике за медијске информације о конфликту је велика и нема (реалне) потребе да се ситуација представља додатно драматичном. Међутим, када се ради о конфликту који се одвија на удаљеној територији, у земљи која за већину јавног мњења није битна, или није занимљива публици конкретног медија, једини начин да се публика тог медија заинтересује за конфликт је **додатна драматизација**, односно истицање великог броја страдалих, размера несреће, или спектакуларност, бизарност, односно крајња драматичност детаља везаних са конфликт.

Сви информативни медији, као и медији који пласирају информативне садржаје, те специјализовани медији који се баве садржајима који обухватају и информације, анализе или приказе конфликта, на специфичан начин обрађују и тему таквих друштвених конфликта.

У медијској обради конфликта који се одвијају изван матичне земље медија, најзначајнију улогу би требало да има неколико фактора: а) унутрашње карактеристике конфликта (обим, врста, фаза, учесници, врста наоружања...), б) повезаност конфликта са интересима матичне земље медија или принципима за које се она залаже, ц) формалне карактеристике самог медија.

На основу анализе **основних медијских постулата, функције медија, друштвене одговорности и природе савремених медија** дошли смо до 7

фактора који одређују обим, форму, садржај и начин пласмана медијских информација о конфликту који се одвија ван матичне земље медија.

Фактори који одређују обим, садржај, медијску форму и фреквенцију објављивања информација о изванграничним конфликтима:

- људске жртве и страдања;
- садашње и могуће размере конфликта;
- ангажованост матичне земље медија, њених оружаних, економских, техничко-технолошких или хуманих ресурса на подручју конфликта; интересна ангажованост матичне земље медија или њених организација на подручју конфликта;
- садашња и могућа природа конфликта; значај природе конфликта за матичну земљу медија (пример: интересовање медија у Србији за конфликте у којима се део неке земље бори са осамостаљење/оцепљење/сецесију);
- садашњи и могући учесници конфликта; степен блискости матичне земље медија, њених организација или група грађана са актерима конфликта;
- специфичност и изузетност конфликта, његовог тока или догађаја;
- локација конфликта и њен значај за земљу и регион у коме медиј делује;
- врста медија, његова мисија, визија и стратегија.

Степен интересовања медија, начин обраде, обим и фреквентност презентовања информација о конфликту директно зависе од ових седам фактора, при чему за све медије важи правило да су степен интересовања медија, обим и фреквентност презентовања информација директно пропорционални значају који конфликт има за јавност са којом медиј комуницира.

Национални медији поклањају велику пажњу не само друштвено-релевантним конфликтима који се дешавају на националној територији, већ и онима у којима (на неки начин) учествује њихова матична држава, односно војне, паравојне, мировне или друге формације/снаге матичне државе. Такође, национални медији ангажовано извештавају о свим конфликтима који су по својој природи, актерима или могућем развоју конфликта, повезани са економским, политичким,

културним, националним и другим интересима матичне земље медија, односно значајног дела њеног становништва, или са ангажовањем привредних субјеката из матичне земље медија.

Када су у питању глобални информативни медији, или они који пласирају и информативне садржаје, обим и фреквенција информација о неком конфликту одређени су заинтересованошћу јавности којој се медиј обраћа, због чега такви медији обично имају своја "издања" на неколико језика, која се, између осталог, разликују по обиму и фреквенцији информација о конфликтима, у зависности од претпостављеног интересовања медијске јавности за конфликт.

Сви наведени разлози за појачано ангажовање медија у обради конфликта који се дешавају изван матичне државе медија могу се подвести под један: **очекивано/претпостављено интересовање медијске публике за конфликт.**

Са становишта медија, оваква стратегија би се могла подвести под **друштвену одговорност медија** да презентује садржаје за које је његова публика посебно заинтересована.

У пракси се, међутим, извештавање медија најчешће може довести у везу са **медијском атрактивношћу конфликта** (број жртава, степен и врста бруталности, степен разарања и његове последице; претпостављена употреба новог оружја чије деловање се тек испитује/потврђује).

Основни елемент на основу кога се одређује медијска атрактивност неког конфликта је број погинулих и рањених! По овом критеријуму: акутни конфликти се, независно од броја жртава, интензивирају прате само у моменту избијања, или у моменту интензивирања, док се хронични конфликти (тињајући, повремени и дуготрајни), увек прате у зависности од броја жртава у периоду извештавања.³⁶¹

У анализи извештавања медија о једном конкретном инциденту који се десио у оквиру трајног конфликта у Авганистану, који је изван матичне земље свих посматраних медија, видећемо на који начин карактеристике конфликта утичу на извештавање медија.

---

³⁶¹ Костић, Б., (2007), *Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*, Саветовање "На путу ка добу знања", Факултет за менаџмент, Сремски Карловци.

Како је број жртава основни показатељ медијске атрактивности неког конфликтног догађаја, сви **медији поклањају формалну пажњу подацима о броју жртава**. Доказ непостојања стварног интереса за жртве као особе које су изгубиле живот током неког конфликта је начин на који медији помињу људске жртве. По правилу, помињу се само бројке, ретко се помињу "људи", никада "људска бића", а уз њихов број се по правилу наводи само њихова национална, политичка или религијска припадност. Тиме се сваки убијени човек, жена, или дете, свде на своју формалну (или претпостављену) припадност (у посматраном случају: "Талибани", "побуњеници", "екстремисти", или "припадници мировних снага"). Обезличене жртве постају бројке, тако да је разумљиво да су подаци о убијенима (који се у конфликтима изван матичне државе по правилу називају "погинулима", не "убијенима") свде на цифре, које могу да делују на публику само својом величином.³⁶²

Оно што, међутим, не зависи од степена интересовања домаће, односно медијске јавности, а заједничко је за све медије који извештавају о друштвено значајним конфликтима (посебно о оружанним конфликтима) је **обрада конфликта у складу са доминантним интересима које медиј заступа**. У суштини се ради о интересима политичке опције, институције, државе или регионалног удружења/организације са којима се медиј идентификује.

Тако обим и фреквентност информација о конфликтима не зависе приоритетно од значаја који конфликт има за медијску популацију, нити од природе, или од могућег развоја самог конфликта, већ од **значаја који конфликт има за интересну групацију/опцију са којом се медиј идентификује**.

Седам елемената који смо навели као факторе које би, обзиром на суштинску природу савремених медија и њихову друштвену одговорност, медији морали поштовати у извештавању о "заграничним" конфликтима, у пракси су, стога – знатно модификовани.

Уместо њих, извештавање медија о конфликту који се дешава изван матичне земље медија, одређено је трима групама фактора:

---

³⁶² Костић, Б., (1994), Злочин магичне кутије, *Хоризонти*, Нови Сад.

- медијском атрактивношћу конфликта;³⁶³
- интересном усмереношћу медија који извештава и/или његове матичне земље;
- унутрашњим карактеристикама конфликта (обим, природа конфликта, актери, локација).

Анализа која следи има за циљ да аргументује наведене закључке.

5.1. Студија случаја 6: Фотографија као симбол у презентацији конфликта који се дешава изван матичне државе медија и медијске публице

Мада други светски рат није директно обухваћен радом, због значаја који су фотографије које се овде анализирају имале за тадашње јавно мњење и чињенице да су постале симболи, али и образац коришћења ратне фотографије, узели смо у детаљнију анализу две фотографије из овог периода.

За најшире јавно мњење Америке и западних земаља енглеског говорног подручја, симболима Другог светског рата се сматрају две фотографије: "Битка за шангајску бебу" и "Подизање заставе на Иво Џими".

Фотографија "Подизање заставе на Иво Џими" (Џо Розентал, 26. фебруар 1945. године) је увек била неспорна, јер је снимљена од стране реномираног америчког фотографа Асошијетед преса (The Associated Press), у моменту славља у коме је учествовала већа група војника САД, од који су неки постали национални хероји управо захваљујући поменутој фотографији (ради се, заправо о серији од 6 фотографија подизања заставе, снимљених у низу). Ова фотографија је 1945. године добила Пулицерову награду у категорији ратних фотографија, а исте године је у САД објављена на поштанској марки. Такође, послужила је Феликсу Велдону као основа за његову чувену скулптуру " Marine Corps War Memorial", која је постављена испред Arlington National Cemetery(Вашингтон). Тиме је фотографија "Подизање заставе на Иво Џими", за амерички народ постала симбол уздизања заставе победника у другом светском рату. Како се радило о подизању

---

³⁶³ Костић, Б., (2007), *Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*, Саветовање "На путу ка добу знања", Факултет за менаџмент, Сремски Карловци.

америчке заставе у рату САД-Јапан, ова фотографија никада није постала симбол победе у Русији, али ни у Француској, па ни у нашој земљи. Овај наоко неважан детаљ битан је за анализу начина на који домаћа јавност у свим земљама света доживљава презентацију ратних конфликта који се одвијају ван њихових граница.

Слика 15: Подизање заставе на Иво Џими (Iwo Jima flag raising), Џ. Розентал

(

Друга фотографија која за САД, али и значајан део британца, француза и холанђана представља симбол: а) страдања цивила б) "зверстава јапанаца", је фотографија "Крвава субота" ("Bloody Saturday"), позната и под неколико других имена ("The battle of Shanghai baby", "Motherless Chinese Baby", "Chinese Baby", "The Baby in the Shanghai Railroad Station"³⁶⁴).

---

³⁶⁴Faber, John, (1978), *Great News Photos and the Stories Behind Them*, Dover Publications Inc., New York, стр. 74-75.

Слика 16: Вонг Хаи Шенг, Фотографија, „Кинеска беба“ (оригинални називи "Bloody Saturday", "The battle of Shanghai baby"), извор: http://www.famouspictures.org/mag/index.php?title=Bloody_Saturday

За разлику од претходно анализираних, фотографија шангајске бебе (за коју се никада није сазнало како се зове, одакле је, као ни ког је пола) је непосредно након објављивања постала предмет контраверзних тумачења, превасходно захваљујући тврдњама јапанских медија да је фотографија лажна, односно "аранжирана". Кључно питање, које многи аутори³⁶⁵ анализирају у вези са овом фотографијом је: Да ли је Вонг Хаи Шенг (Wong Hai Cheng) познат и као

---

³⁶⁵ Klein, Ch., (2003), *Cold War orientalism: Asia in the middlebrow imagination, 1945–1961*, University of California Press. p. 177.; Goldberg, V., (1991), *The power of photography: how photographs changed our lives*, Abbeville Press. p. 243.; Paterson, Th., Clifford, J., G., Hagan, K., J., (1999), *American Foreign Relations: A history since 1895*, American Foreign Relations, 2 (5 ed.), Houghton Mifflin. p. 151.; Dong, S., (2001), *Shanghai: The Rise and Fall of a Decadent City*, HarperCollins. pp. 216–217. ; French, P., (2009). *Through the looking glass: China's foreign journalists from opium wars to Mao*, Hong Kong University Press. p. 192...

"Newsreel", 28. августа 1937. године, непосредно након разорног бомбардовања Јужне жељезничке станице у Шангају, у коме је погинуло више 1000 кинеских цивила, поставио једну кинеску бебу на пругу у близини те железничке станице, како би направио фотографију "Bloody Saturday", коју је за мање од четири месеца (септембар-децембар) 1937. године видело око 140 милиона људи у целом свету?

Нико од аналитичара не сматра спорним следеће чињенице:

- 28. августа 1937. године, око 16 сати јапанске снаге су бомбардовале велику групу избеглица, која се налазила у, и око, Јужне жељезничке станице у Шангају, чекајући воз који је каснио.
- Пре бомбардовања на станици је било око 1.800 људи, махом жена, деце и старих особа из разних делова Кине. Бомбардовање је, документовано, преживело највише 200 особа.
- Група фоторепортера домаћих (кинеских) и страних медија (САД, УК, Холандија) чекала је од 14 сати до 15 сати на Јужној шангајској станици, јер се пронела вест да ће станица бити бомбардована од стране јапанаца око 14х. Како до бомбардовања није дошло до 15 сати, новинари су се разишли.
- Вонг Хаи Шенг је остао, бомбардовање се десило (око 16 сати), више од хиљаду људи је погинуло.
- Непосредно након бомбардовања, Вонг је направио серију од неколико фотографија (више од 10, мање од 20) *Leica* фото апаратом, и краћи видео запис *Eumoto* камером. Најпознатије од ових фотографија су "Bloody Saturday", односно "The battle of Shanghai baby" и фотографија мушкарца нагнутог над дечаком кога подиже или спушта, непосредно поред бебе која седи на шинама (Вонг је фотографију назвао "Отац са децом на прузи").
- Истог дана, Вонг је бродом америчке морнарице послао фотографије у Манилу, одакле су авионом отпремљене његовој матичној кући, америчкој компанији *Hearst Metrotone News*, која је била највећи произвођач

документарног материјала, који се презентовао у форми вести за "филмске журнале", који су у тадашњим биоскопима претходили филмовима.³⁶⁶

- По подацима *Hearst Metrotone News*-а, током септембра 1937. године, у оквиру филмских журнала, ову фотографију је у Америци видело око 40 милиона људи, плус око 30 милиона ван Америке. Поред тога, *Hearst Metrotone News* је омогућио штампање ове фотографије у око 25 милиона примерака, у различитим новинама, антиратним плакатима и "њуслетерима". Поред *Hearst Metrotone News*-а, процењује се да је другим путевима (официјелна власт, као и неовлашћено копирање) штампано око 1,25 милиона других публикација са овом фотографијом. Укупно, до краја 1937. године, ову фотографију је видело око 140 милиона људи у Америци и ван ње³⁶⁷. Тиме је фотографија "Борба за шангајску бебу" постала прва фотографија-симбол, како у Америци тако и у добром делу западног света.
- Јапан је за Вонга (живог или мртвог) понудио награду од 50.000 тадашњих долара (око 760.000 данашњих), тако да је он променио име у Ванг Хиаотинг и са породицом се преселио у Хонг Конг, где је и умро, 1981. године. Вонг је, постхумно (2010. године) проглашен пиониром азијско-америчког новинарства и награђен специјалном наградом *Asian American Journalists Association*.
- Фотографија "The battle of Shanghai baby" је 1937. године од стране "Time-Life"-а проглашена једном од 10 најбољих у тој години, а 2003. године је штампана у књизи "Сто фотографија које су промениле свет" ("100 Photographs that Changed the World"), у издању "Time-Life"-а.

Након објављивања ове фотографије, током наредна три месеца јапански генерал Шиосава (Kōichi Shiozawa) је, у Америци и на енглеском говорном подручју, постао познат као "убица беба" (*Babykiller*). Деловање ове фотографије на јавно

---

³⁶⁶ колекција „филмских вести“ („журнала“) компаније *Hearst Metroton Nnews*, данас представља највећу светску архиву вести из периода 1914-1968, у оквиру „*UCLA Film & Television Archive's Hearst Metrotone News collection*“.

³⁶⁷ Тврдња на основу текста "The Camera Overseas: 136,000,000 People See This Picture of Shanghai's South Station", објављеном у *Life* (Time, Inc.) од 4. октобра 1937. године, у коме се наводи да је за само месец дана фотографију видело 136 милиона људи.

мњење Америке, мада никада није доживела официјелне награде, нити посебна признања, било је огромно.

Многи аналитичари другог светског рата сматрају да, ни након Перл Харбура, америчка јавност не би одобрила улазак Америке у рат, да није било претходно пробуженог интереса најшире јавности за "злочине", "страхоте" и "недела" јапанских снага у Кини. У периоду од неколико месеци пре уласка Америке у рат, један од популарних сенатора (Џорџ Норис) је веома често помињао Јапанце као "зле", "злочиначке" ("disgraceful, ignoble, barbarous, and cruel, even beyond the power of language to describe."³⁶⁸), али и као "убице беба", алудирајући на поменути фотографију која се урезала у колективно памћење американаца.

По Вонгу, фотографија (уплаканог и повређеног) детета на прузи је настала након што је отац успео да склони од бомбардовања једно дете, остављајући друго дете (бебу на фотографији) на пар минута на прузи, док није дошао и по њега и склонио га. У прилог овој тврдњи, по Вонгу, служи друга (веома ретко објављивана фотографија) на којој се види отац како одводи старије дете (Слика 17). Поред деце је била мртва жена, за коју је Вонг претпоставио да је њихова мајка (на фотографији се она не види). Ове фотографије, као и неколико других, Вонг је снимио непосредно након бомбардовања, у моментима док се чуло

Слика 17: Вонг Хаи Шенг, 1937,
"Отац са децом на прузи";
извор: http://www.famouspictures.org/mag/index.php?title=Bloody_Saturday

долажење новог таласа јапанских авиона, услед чега су се сви преживели панично склањали. Након проласка тог другог таласа (који ипак није по други пут бомбардовао Јужну станицу), Вонг више није видео ни децу, ни мушкарца за кога је претпоставио да је њихов отац. За последице бомбардовања, коме је присуствовао, Вонг је рекао да је у једном моменту погледао своје

³⁶⁸ Paterson, Th., Clifford, J., G., Hagan, K., J., (1999), *American Foreign Relations: A history since 1895*, American Foreign Relations, 2 (5 ed.), Houghton Mifflin. p. 151.

ноге и видео да су му ципеле натопљене крвљу³⁶⁹.

Зашто је јапанским медијима, упркос бројним потврдама страшног страдања које је јапанско бомбардовање Јужне станице изазвало, било толико важно да докажу да је Вонгова фотографија лажна, односно да је снимљена сцена аранжирана? Или, зашто је америчким медијима и теоретичарима било толико важно да докажу да је Вонгова фотографија "истинита"?

И једнима и другима је било неспорно да се бомбардовање десило, да је више од 1000 избеглица погинуло, као и да је Вонг тог дана, на том месту, снимио фотографију детета које се уплакано и повређено нашло на прузи.

У моменту када је фотографија "Битка за шангајску бебу" постала симбол, све у вези са њом добија другачије значење. **Она престаје да буде илустрација страшног злочина и постаје засебан ентитет.** Управо стога, постаје од пресудне важности да ли је у питању *права документарна фотографија*, или је у питању *фотографија аранжиране сцене*. Доказивање аутентичности сцене нема *суштинског* значаја за фотографију као илустрацију догађаја који се стварно седио, али **има пресудни значај за фотографију као симбол.** Аранжирање потресне сцене би, за обе стране, али и за најширу јавност, значило поништавање емоција које је фотографија као симбол изазвала, упркос чињеници да је мноштво људи, међу којима је било више стотина деце, заста страдало на том месту, у то време. **Другим речима, свест о лажности симбола би довела до поништавања самог симбола, чиме би се и злочин који тај симбол представља, такође урушио, упркос чињеници да се заиста десио.**

С друге стране, потврда "истинитости" фотографије као симбола злочина, представља додатну верификацију свих (и стварних и претпоставлених) сазнања о злочину.

Већина конфликта који се дешавају изван матичне државе медијске публике спада у конфликте за које публика неког медија није суштински заинтересована, осим у сличају да се у конкретном конфликту као учесници појављују војници или грађани матичне државе медија/публике.

---

³⁶⁹ Faber, John, (1978), *Great News Photos and the Stories Behind Them*, Dover Publications Inc., New York, str. 74.

Оба поменута примера фотографија-симбола се односе управо на такве конфликте:

- у оба случаја су у питању конфликти који су се дешавали изван Америке;
- у оба случаја се ради о америчким медијима као презентерима фотографија (и информација које су ишле уз њих);
- у оба случаја је аудиторијум америчко јавно мњење и (у мањој мери) јавно мњење америчких савезника;
- битна разлика између ова два примера је у чињеници да су у *Битци за Иво Диму* учествовали амерички војници, док у Јапанско - Кинеском рату нису, мада је реална опција била очекивање да се Америка укључи у рат против Јапана.

Мада мали број фотографија има тако значајно и широко деловање као две које су у овом одељку анализирани, фотографије ратних дејстава, њихових последица или окончања, представљају најзначајнији материјал за медије који извештавају о конфликтима. Ове чињенице имају посебан значај када су у питању конфликти изван матичне државе медија, односно медијске публике.

Основни разлог због којег је фотографија изузетно значајна у медијској презентацији конфликта који се одвијају изван матичне државе медија/медијске публике, садржан је у суштинским карактеристикама фотографије као медија. Као и остали визуелни медији, фотографија са примаоцем поруке комуницира на емотивном, естетском и рационалном нивоу. При томе, деловање фотографије је директније него деловање текстуалне поруке, јер се примање визуелне поруке одвија паралелно на интелектуалном, вредносном, естетском и емотивном нивоу. Тиме фотографија "избегава" различите рационално-интелектуалне филтере, односно - примање фотографије као поруке бива директније и трајније од примања текстуалних порука. Управо овакве карактеристике фотографије, које је још Бењамин запазио и анализирао, доприносе томе да порука, сажета у фотографији, има трајније и вишеслојније деловање на примаоца.

Стога је употреба фотографије као медија у презентовању конфликта веома драгоцен: омогућава директнију презентацију атмосфере, разарања и страдања; даје реалнији приказ стварних размера и карактеристика конфликта; представља

основу за идентификацију примаоца поруке са учесницима конфликта, односно са његовим жртвама.

Како се у конфликтима који се одвијају изван матичне земље медија/медијске публике, по правилу ради о догађајима у срединама које су културно, историјски, економски, етнички и религијски различите од матичне земље медија/публике, фотографија омогућава реалнији увид у окружење у коме се конфликт догађа.

5.2. Студија случаја 7: Медијска презентација инцидента у Кундузу

Пре приступања самој анализи, важно је рећи да је општеприхваћено правило у вези са извештавањем о конфликтима изван матичне земље медија да у случајевима када публика у матичној земљи медија није суштински заинтересована за односи конфликт, медиј по правилу не шаље своје специјалне извештаче на терен, већ преузима извештај агенције са којом има успостављен трајан однос. Исто правило важи и у случајевима када за конфликт нису заинтересоване интересне групе са којима се медиј идентификује. Уколико таква агенција не располаже извештајем о конфликту, преузима се извештај агенције која је присутна на територији конфликта.

У оба случаја, извештаји су кратки и концизни и по правилу се преузимају без икаквих интервенција медија који га емитује, уз јасне назнаке о агенцији као аутору/извору информације.

Објективни подаци о посматраном конфликту, познати у дану када су настале медијске презентације конфликта

Конфликт се десио 4. септембра 2009. године, на једној од главних саобраћајница у северној авганистанској покрајини Кундуз, на путу ка граду Баглана. Снаге НАТО-а су бомбардовале два камиона-цистерне са горивом, које су дан раније отели Талибани. У бомбардовању је страдало најмање 90 особа, већином цивила. Бомбардовање су извели амерички војни авиони, на основу дозволе коју су добили од немачког команданта НАТО-а.

Дан пре тог напада, Талибани су отели два НАТО камиона са горивом. Када су се камиони заглавили на друму, Талибани су одлучили да испразне цистерне. Како нису могли понети сво гориво, дозволили су локалном становништву да узме део горива. Тако се десило да је у моменту бомбардовања око цистерни била

окупљена велика група људи, од којих су већину чинили локални житељи (цивили) који су истакли гориво.

Немачка влада, чији је официр наредио напад, оценила је да је операција била неопходна, јер је официр реално проценио да ће отето гориво послужити Талибанима за интензивирање напада на НАТО.

Реагујући међу првима, Француска је затражила расветљавање околности НАТО бомбардовања, (саопштење француског министарства спољних послова).

У моменту писања медијских извештаја које анализирамо у овом одељку, број настрадалих још увек није прецизно познат: становници Авганистана тврде да има око 150 мртвих, авганистанска полиција да има 40 цивилних жртава, а авганистанска невладина организација *Afganistan Right Monitor* (ARM) да међу страдалима има од 60 до 70 цивила.

У циљу постављања реалне основе за сагледавање посматраног конфликта сачињена је табела у коју су унети објективни подаци о конфликту (на основу компарације између медија и сагледавања накнадно објављених података о конфликту). Категорије дате у табели једнаке су категоријама анализе која је коришћена за анализу медијских текстова.

Табела 2: Објективне информације о конфликту у Кундузу дате по категоријама анализе

ОСНОВНИ ПОСМАТРАНИ ПОКАЗАТЕЉИ	ОБЈЕКТИВНА/ОФИЦИЈЕЛНА ФОРМУЛАЦИЈА
Континент	Азија
Земља	Авганистан (север)
Регија	покрајина Кундуз
Место	на путу ка граду Баглану
Значај локације	једна од главних саобраћајница у области Кундуз
Природа и трајање конфликта током којег се десио догађај	<p>Авганистан (Исламска Република Авганистан) је азијска земља са око 28 милиона становника (35% Паштуни, 30% Таџики, 15% Азери). На западу се граничи са Ираном (936 км), на северу са Туркменистаном (744 км), Узбекистаном (137 км) и Таџикистаном (1.206 км), на североистоку са Кином (76 км) а на истоку и југу Пакистаном (2.430 км). Авганистан је једна од најсиромашнијих земаља у Азији. Чланица је Уједињених нација од 1946. године.</p> <p>Рат у Авганистану ("Инвазија САД на Авганистан") је актуелни војни сукоб између коалиције земаља предвођене Сједињеним Државама и Уједињеним Краљевством. Рат је почео 7. октобра 2001. као одговор на нападе 11. септембра 2001. на Њујорк и Вашингтон. Циљ инвазије је био да се пронађу Осам бин Ладен и други високи припадници Ал Каиде, да се уништи њена организација и да се уклони талибански режим у Авганистану који је, по САД-у, пружао помоћ и уточиште Ал Каиди. Рат има основу у Бушовој доктрини по којој Сједињене Државе неће правити разлику између терористичких организација и држава и влада којих их подржавају.</p> <p>Две паралелне трајне војне операције се воде како би се успоставила контрола над државом. Операција Трајна слобода је америчка операције у којој поред војске САД учествују и војске неколико коалиционих партнера и одвија се у источним и јужним деловима Авганистана уз границу са Пакистаном.</p> <p>Друга операције је операција "Међународних снага за безбедносну помоћ", коју је покренуо Савет безбедности Уједињених нација крајем децембра 2001. како би се осигурао Кабул и околину. НАТО је преузео контролу над овим снагама 2003. године. САД и Уједињено Краљевство изводе кампање бомбардовања, док копнене снаге за војне операције првенствено пружа Авганистанска Северна алијанса.</p> <p>Почетни напад коалиционих снага је уклонио талибане са власти, али талибанске снаге су од тада ојачале. Рат је имао мање успеха у спречавању активности Ал Каиде него што је очекивано. Од 2006. стабилност Авганистана су угрозили појачана активност талибанских побуњеника, рекордно високи ниво илегалне производње дроге и лабава влада која има ограничену контролу у подручјима изван Кабула.</p>
Актери у конфликту	<ol style="list-style-type: none"> 1. УН 2. Међународне снаге за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ), под командом НАТО 3. Милитантна исламска политичка организација Талибана, припадника етничких Паштуна 4. Паштунска етничка заједница која није задовољна актуелном политиком владе 5. Актуелна прозападна власт у Авганистану, непријатељски оријентисана према Талибанима 6. Грађани авганистана
Циљеви актера	<ol style="list-style-type: none"> 1. УН желе успостављање мира у Авганистану. 2. НАТО жели успостављање мира у Авганистану, уз одржавање актуелне власти, протеривање или оружану победу над Талибанима, које сматрају терористима и/или заштитницима терориста, пре свега Ал Каиде. 3. Паштуни желе свргавање актуелне власти, протеривање међународних снага и наставак борбе (свим средствима) против САД и НАТО. 4. Актуелна власт жели да опстане уз помоћ међународних снага, надајући се да ће оне обезбедити мир, а затим се постепено повући.

	5. Грађани Авганистана већином желе мир и нормалан живот. У земљи влада страх једних етничких заједница од других. Многе од њих су наоружане.
Актери конкретног догађаја/процеса о коме се говори	1. Међународне снаге за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ) - америчка авијација - немачки командант јединица НАТО-а 2. Талибански побуњеници 3. Цивилно становништво, насељено у планинским селима Кундуза
Догађај	- 2. септембра Талибани отимају два НАТО камиона са горивом; камиони су се заглавили на путу, тако да су их морали оставити; - Да НАТО не би дошао до горива из отетих камиона, Талибани дозволили локалном становништву да узме гориво; - Командант НАТО снага (из Немачке), дао дозволу америчкој авијацији да бомбардује цистерне са горивом да не би пале у руке Талибанима; - 4. септембра, током бомбардовања цистерни (око којих су због узимања горива били окупљени цивили) америчка авијација убила између 40 и 150 цивила
Квалификација догађаја	Оружани конфликт, који се могао избећи, са великим бројем цивилних жртава
Потенцијални медијски извори	1. Становници планинских села из којих су настрадали цивили 2. Авганистански органи транзиционе власти, централни и локални 3. Талибанске снаге 4. Команда ИСАФ 5. Генерални секретар НАТО, Андерс Фог Расмунсен 6. Команда САД и Немачких снага у Авганистану 7. Невладине организације у Авганистану, као што је Авганистан Ригхт Монитор (АРМ) 8. Влада Немачке, Влада САД, Влада Француске 9. УН
Жртве	■ 40-150 цивила убијено
Директне последице	■ Убиство великог броја недужних цивила ■ ИСАФ губи на кредибилитету у Авганистану и изван њега ■ Авганистанска транзициона власт губи на кредибилитету ■ Генерални секретар УН наредио истрагу, коју Француска Влада подржава; ■ Немачка влада подржава одлуку свог официра да нареди бомбардовање цистерни; ■ Бурне реакције у немачкој јавности, трпи кредибилитет НАТО-а

5.2.1. Улога НАТО у Авганистану на основу докумената НАТО³⁷⁰

НАТО предводи међународна настојања очувања мира у Авганистану, од августа 2003. године, помажући на тај начин стварање услова у којима у земљи могу да функционишу парламентарна влада, самоодржив мир и безбедност. Ради се о прекретници, јер је у питању прва НАТО операција изван традиционалног евроатлантског подручја.

У почетку је операција била ограничена на пружање безбедности на подручју Кабула и његове околине. Након тога, НАТО проширује своју мисију како би

³⁷⁰ Одељак 5.2.1. урађен је на основу официјелне публикације "Приручник за НАТО", IV поглавље "Улога Савеза у операцијама очувања мира и подршке миру", Форум за демократију и безбедност, Београд, 2006. (<http://www.fbd.org.rs/>)

покрио и остале делове земље путем такозваних *Провинцијских тимова за обнову* ("*Provincial Reconstruction Teams* "). По званичним документима, НАТО настоји да помогне влади Авганистана у одржавању безбедности на подручју своје одговорности, да пружи подршку влади у проширењу власти на целу земљу, и да пружи помоћ у обезбеђивању сигурног окружења које води према слободним и поштеним изборима, ширењу владавине закона и процесу обнове. Непосредно након протеривања Ал Каиде и Талибана, авганистанско руководство састало су се у Бону (Немачка), у децембру 2001. године, како би, уз подршку међународне заједнице, започео процес обнове земље. Створена је нова структура владе, *Авганистанска прелазна власт* ("*Afghan Transitional Authority*"), као и *Међународне снаге за помоћ безбедности* ("*International Security Assistance Force*", ISAF), на основу Резолуција 1386, 1413 и 1444, Савета безбедности Уједињених нација. Циљ ових институција је да омогуће транзицијској власти и *Мисији УН за помоћ у Авганистану* ("*Assistance Mission in Afghanistan*") сигуран рад на подручју главног града Кабула и његове околине. Детаљни *Војно-технички споразум* ("*Military Technical Agreement*"), између Команданта ИСАФ-а и Авганистанске прелазне власти обезбедио је детаљније усмеравање рада ИСАФ-а.

На почетку мисије ИСАФ-а, на његовом челу су биле Уједињено Краљевство и Турска. Немачка и Холандија (заједно) преузимају вођење ИСАФ-а у фебруару 2003. године, уз подршку НАТО-а. Августа 2003. године, НАТО преузима комплетну одговорност над ИСАФ-ом, што је правдано решавањем проблема око избора нових земаља сваких шест месеци.

Међународни састав ИСАФ-а се мењао (чланице НАТО савеза, као и мање снаге из Албаније, Азербејдана, Естоније, Финске, Грузије, Хрватске, Ирске, Новог Зеланда, Македоније, Шведске и Швајцарске). Политичке смернице ИСАФ-у даје Северноатлантски савет. Савезничка команда за операције НАТО-а (са седиштем у Врховној команди савезничких снага за Европу у Монсу, Белгија), одговорна је за командовање операцијом, а Команда савезничких здружених снага у Брунссуму (Холандија), има улогу команде на оперативном нивоу.

Заједно с цивилним особљем за подршку, целокупне снаге ИСАФ-а имају око 8.000 припадника..

5.2.2. Медијска презентација ангажовања НАТО и других међународних снага

Као и у већини других трајних конфликта, и у погледу НАТО интервенције у Авганистану, на почетку интервенције, односно у време њене припреме, медији показују повишено интересовање за само ангажовање НАТО-а, односно неке форме "међународних снага". Медији показују повишено интересовање за само доношење одлуке о ангажовању НАТО, или других међународних снага, у некој земљи; помињу, понекад и анализирају, разлоге за интервенцију, наводе контраразлоге, извештавају о природи интервенције, обиму и врсти снага које ће бити ангажоване, њиховом финансирању, националној припадности итсл. Међутим, **већина медија никада више током деловања тих међународних снага не актуелизира поново питање легитимитета присуства тих снага, односно њиховог стварног деловања у правцу мира и решавања конфликта на посматраној територији.**

Тако можемо извести закључак да су медији, по правилу, склони да анализирају саму интервенцију до момента када она постане стварност, да би је након тога прихватили као чињеницу која је неспорна и која се прихвата као датост³⁷¹. Само у моментима када прекорачивање прокламованих задатака неке "мировне" мисије постане очигледно, медији почињу да показују интересовање за састав, деловање или циљеве мировних снага. Једини уобичајен начин да медији покажу свој однос према "мировним снагама" у неком конфликту је начин на који се те снаге у медијима именују: официјелни назив, скраћени назив којим се мировне снаге именују као "НАТО", односно "америчке", или неки специфичан назив, који одсликава доминантан став матичне земље медија према интервенцији.

У примеру који следи, анализираћемо медијску презентацију једног карактеристичног конфликта у Кундузу (Авганистан), који се - са становишта свих посматраних медија одвија изван матичне земље медија и његове публике.

---

³⁷¹ Костић, Б., (2007), Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама, Саветовање "На путу ка добу знања", Факултет за менаџмент, Сремски Карловци

5.2.3. Узорак, предмет, циљ, метод и категорије анализе

Узорак анализе

У анализу су узети текстови објављени на интернет сајтовима одабраних медија, који за тему имају конфликт у Кундузу, који се десио у петак 4. септембра 2009. године ујутру.

Као репрезентативни медији за посматрани конфликт су узети: Би-би-си (као један од најреспектабилнијих традиционалних медија), Дојче Веле (као један од најреспектабилнијих медија земље чији држављани су директни актери конфликта), ТАНЈУГ (домаћа агенција која је 2009. године имала највише пласираних текстова у земљи), Јавни сервис Србије (као домаћи јавни медиј који је обавезан да пренесе објективну, тачну и правовремену информацију) и два домаћа информативна гласила у приватном власништву - Блиц (као медиј који има најразвијенији, од 2008. године и најпосећенији медијски сајт у земљи) и Б92 (као медијска кућа која ужива велико поверење домаће и светске јавности, посебно у области информативних програма).

Из свих шест наведених медија у анализу су узети само текстови који су објављени на њиховим официјелним сајтовима, 4. децембра 2009. године, од ујутру (када се конфликт десио), до 20 сати, када се завршавала прва фаза медијске презентације конфликта, обзиром да се конфликт десио изненада, постао је важна вест у медијима, да о њему није било довољно проверених информација те су медији прве вести преузимали једни од других, или су детаље о конфликту заснивали на проверама добијеним путем телефонских разговора, често од саговорника које први пут чују (без претходно успостављеног поверење између извора и медија).

У анализу су узимани основни текстови (први који су објављени на посматраним сајтовима), као и допуне текстова које су вршене до 20 сати, уколико су садржале нову информацију, став или изјаву.

Текстови узети у анализу су у случају Би-би-си-а преведени са енглеског, а у случају Дојче Веле са немачког, на српски језик.

Предмет анализе

Предмет анализе су интегралне верзије текстова о конфликту који се 4. септембра 2009. године ујутру десио у авганистанској покрајини Кундуз, објављене на интернет сајтовима одабраних медија од 8 сати до 20 сати.

Циљ анализе

Циљ анализе је компарација медијских презентација о конкретном конфликту, који се десио изван матичне државе свих посматраних медија, како би се указало на зависност оваквих извештавања од директних и индиректних националних интереса матичних држава медија, али и од политике извештавања самих медија.

Индиректни циљ анализе је указивање на образац у извештавању медија о конфликтима који се одвијају изван матичне државе медија, што ће се као аргумент користити у анализи медијске презентације конфликта на простору бивше Југославије.

Метод

У овом сегменту рада се користи квалитативна анализа садржаја, уз основну употребу квантитативне анализе (број текстова, тамо где је више од једног у посматраном временском интервалу, број понављања карактеристичних фраза, дужина текста).

Поред анализе садржаја, користи се компаративна метода, која се примењује на основне показатеље квантитативне анализе и на категорије издвојене у квалитативној анализи.

Као сегменти анализе (анализиране категорије) су издвојени:

- наднаслов
- наслов,
- поднаслов,
- време објављивања,
- опрема (фотографија, графике, мапе) ,
- основне информације (ко, где, када, како, зашто),
- основне поруке изнете у тексту (у наслову, поднаслову и телу информације)
- информације о контексту (деталније објашњење локације: континент, земља, регија, место; објашњење природе и трајање конфликта унутар ког

се десио посматрани инцидентни конфликт; циљеви и интереси актера; детаљнији опис конфликта)

- квалификација догађаја (основна и поновљена квалификација, вокабулар)
- медијски извори
- жртве
- последице/закључак
- коментари и допунске информације (антерфилеи, накнадне измене или допуне основног текста).

5.2.4. Табеларни приказ резултата квалитативне анализе садржаја медијских текстова, посматран по категоријама анализе

Табеларни приказ квалитативне анализе садржаја текстова објављених на сајту листа БЛИЦ је делимичан, јер се ради о комплетно преузетом тексту агенције ТАНЈУГ, код које су измењени само наднаслов, наслов и поднаслов. Стога све остале категорије анализе изостављамо, јер ће у интегралном обиму бити анализирана за агенцију ТАНЈУГ. За БЛИЦ узимамо у анализу само оно што је њихов удео у садржају текста.

Табела 3: Медијска презентација конфликта у Кундузу - Блиц

Основни посматрани показатељи	медиј: БЛИЦ
Наслов текста	У НАПАДУ НАТО У АВГАНИСТАНУ Експлодирала цистерна с горивом, 90 мртвих
Поднаслов	"страхује се да је најмање 90 људи данас погинуло када је у покрајини Кундуз, на северу Авганистана, после ваздушног напада НАТО експлодирао камион цистерна с горивом"
Датум објављивања	4.09.2009
Фотографија	иста као уз извештај ТАНЈУГа (окупљени авганистански цивили преносе умотан леш)
Основне информације и поруке, изнете у тексту	потпуно преузет извештај ТАНЈУГ-а, без иједне измене; промењен само наслов, и поднаслов и стављен наднаслов!

Табела 4: Медијска презентација конфликта у Кундузу - Б92

Посматрани показатељи	медиј: Б92
Наслов текста	Авганистан: 90 мртвих у нападу
Поднаслов	Авганистански званичници саопштили су да је 90 људи, углавном талибана, погинуло у ваздушном нападу међународних снага на северу те земље.
Датум објављивања	4.09.2009
Фотографија	
Основне информације и поруке, изнете у тексту	<ul style="list-style-type: none"> • "Авганистански званичници саопштили су да је 90 људи, углавном талибана, погинуло у ваздушном нападу међународних снага на северу те земље" • Генерални секретар НАТО Андерс Фог Расмусен обећао је да ће одмах спровести детаљну истрагу: "Народ Авганистана мора да зна да смо чврсто ангажовани да их штитимо и да ћемо сместа спровести комплетну истрагу о овом инциденту", • Авганистански председник Хамид Карзаи: "Ни један цивил не сме бити повређен у војним операцијама. Неприхватљиво је, без обзира на околности, да цивили буду мете"
Континент	
Земља	области Кундуз, недалеко од границе са Таџикистаном.
Регија	област Кундуз
Место	
Значај локације	
Контекст -шири конфликт	
Актери у конфликту	
Циљеви актера	
Актери конкретног догађаја/процеса	<ol style="list-style-type: none"> 1. Међународне снаге за подршку безбедности у Авганистану; НАТО; нато авијација; немачка војска 2. Талибани, екстремисти
Догађај	<ul style="list-style-type: none"> • "90 људи, углавном талибана, погинуло у ваздушном нападу међународних снага на северу те земље" • "Мета напада међународних снага за подршку безбедности у Авганистану била је група талибана која је јуче пресрела цистерну са нафтом у области Кундуз, недалеко од границе са Таџикистаном". • "Мали број цивила погинуо је у нападу. Међу њима има деце која су дошла да бесплатно узму гориво из цистерне" • "Немачка војска, која је у оквиру НАТО-а задужена за тај сектор у Авганистану, саопштила је у Берлину да је 56 талибана погинуло и да међу жртвама нема цивила" • "Генерални секретар НАТО Андерс Фог Расмусен обећао је да ће одмах спровести детаљну истрагу о данашњем ваздушном нападу НАТО снага на екстремисте на северу Авганистана." • "Авганистански председник Хамид Карзаи изјавио је, после напада НАТО авијације на два камиона цистерне са горивом које су отели талибани, да су неприхватљиве операције у којима су мете цивили."
Квалификација догађаја	
Медијски извори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Авганистански званичници (саопштили су да је 90 људи, углавном талибана, погинуло у ваздушном нападу међународних снага на северу те земље) 2. портпарол владе у провинцији Кундуз ("Око 90 људи је погинуло, углавном талибана. Мали број цивила погинуо је у нападу. Међу њима има деце која су дошла да бесплатно узму гориво из цистерне") 3. "Немачка војска, која је у оквиру НАТО-а задужена за тај сектор у Авганистану (саопштила је у Берлину да је 56 талибана погинуло и да међу жртвама нема цивила). 4. Генерални секретар НАТО Андерс Фог Расмусен (обећао је да ће одмах спровести детаљну истрагу о данашњем ваздушном нападу НАТО снага на екстремисте на северу Авганистана: "Народ Авганистана мора да зна да смо чврсто ангажовани да их

	штитимо и да ћемо сместа спровести комплетну истрагу о овом инциденту") 5. Авганистански председник Хамид Карзаи (неприхватљиве операције у којима су мете цивили: "Ни један цивил не сме бити повређен у војним операцијама. Неприхватљиво је, без обзира на околности, да цивили буду мете")
Жртве	<ul style="list-style-type: none"> • "Око 90 људи је погинуло, углавном талибана. Мали број цивила погинуо је у нападу. Међу њима има деце која су дошла да бесплатно узму гориво из цистерне" • "Немачка војска, која је у оквиру НАТО-а задужена за тај сектор у Авганистану, саопштила је у Берлину да је 56 талибана погинуло и да међу жртвама нема цивила"
Последице/закључак	

Табела 5: Медијска презентација конфликта у Кундузу - Би-би-си (BBC)

Основни посматрани показатељи	медиј: Би-би-си (BBC)
Наслов текста	Велики број мртвих у Авганистану
Поднаслов	НАТО испитује извештаје да су у ваздушном нападу на отете камионе цистерне убијени и становници околних села који су дошли да источе гориво
Датум објављивања	4.09.2009
Фотографија	-
Основне информације и поруке, изнете у тексту	<ul style="list-style-type: none"> • Авганистански председник Хамид Карзаи: "свака операција у којој су мета цивилије неприхватљива"; "упозорио да током војних операција недужни цивили не смеју бити убијани или рањавани" • Међународне војне снаге у Авганистану, које делују под командом НАТО: «жале евентуалне цивилне жртве ваздушних напада на два камиона цистерне са горивом које су на северу земље отели талибани». • Генерални секретар НАТО-а Андерс Фог Расмусен: "Алијанса даје све од себе да заштити цивилно становништво, али грешке умеју да се омакну" ; "НАТО је у Авганистану усредсређен на свођење цивилних жртава војних операција савеза на минимум и нова стратегија на том пољу је већ уведена, врло успешно. Број цивилних жртава је смањен за 95 одсто у односу на прошлу годину. Ипак, као што знамо, грешке могу да се омакну. У овом конкретном случају, сачекајмо резултате истраге"; "командант међународних снага у Авганистану, амерички генерал Стенли Мекристал, пренео председнику Хамиду Карзаиу своју пуну решеност да до краја истражи шта се догодило у Кундузу".
Континент	-
Земља	Север Авганистана
Регија	покрајна Кундуз
Место	на путу који води до града Баглана; Цистерне су бомбардоване око 7 километара југозападно од града Кундуза
Значај локације	на једној од главних саобраћајница
Контекст -шири конфликт	-
Актери у конфликту	-
Циљеви актера	-
Актери конкретног догађаја/процеса о коме се говори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Међународне војне снаге у Авганистану, које делују под командом НАТО; НАТО 2. Алијанса 3. побуњеници, талибани, екстремисти
Догађај	<ol style="list-style-type: none"> 1. "у ваздушном нападу на отете камионе цистерне убијени и становници околних села који су дошли да источе гориво" 2. "Гувернер северне авганистанске покрајне Кундуз рекао је да је у нападу погинуло најмање 90 особа и да су велика већина њих побуњеници." 3. "Локални званичници пак кажу да је међу мртвима најмање тридесет цивила који су дошли да из отетих цистерни источе гориво." 4. "Извештачу Би-би-си-ја, који је на месту напада, је речено да су тела неких од жртава до те мере угљенисана да их није могуће идентификовати." 5. НАТО: "у нападу страдали само екстремисти, али да ће истражити тврдње о цивилним жртвама" 6. Један од представника талибана: "у разговору за ББЦ потврдио да су они у четвртак увече отели два камиона цистерне НАТО који су се заглавили на друму али није објаснио како је отмица извршена."; "Талибани су одлучили да испразне цистерне и локално становништво је дошло да би узело бар део горива. Док је трајало претакање горива долетели су авиони НАТО и бомбардовали цистерне које

	<p>су, уз снажну експлозију, одлетеле у ваздух").</p> <p>7. Представник за штампу међународних војних снага у Авганистану: владине снаге известиле да су камиони отети и да су борбени авиони НАТО учили отета возила на обали оближње реке. Када је уочено да се поред камиона цистерни налазе само талибани, локални командант међународних снага је наредио да се возила униште из ваздуха и том приликом је убијен велики број побуњеника». Један од возача отетих камиона каже да су талибани, током отмице, одрубили главе двојици његових колега.</p> <p>8. Агенција Франс Прес: "у болницу у Кундузу пребачен велики број људи са тешким опекотинама"</p> <p>9. Облашћу Кундуз патролирају махом немачки војници у саставу међународних снага у Авганистану зато што је влада у Берлину својим трупама забранила да оперишу у борбеним зонама.</p>
Квалификација догађаја	
Медијски извори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гувернер северне авганистанске покрајне Кундуз Мухамед Омар (рекао да су у снажној експлозији убијени високи команданти талибана и да је у нападу погинуло најмање 90 особа и да су велика већина њих побуњеници.) 2. Авганистански председник Хамид Карзаи 3. Међународне војне снаге у Авганистану, које делују под командом НАТО 4. "Локални званичници" (кажу да је међу мртвима најмање тридесет цивила који су дошли да из отетих цистерни источе гориво) 5. "Извештачу Би-би-си-ја, који је на месту напада" (речено му је да су тела неких од жртава до те мере угљенисана да их није могуће идентификовати) 6. НАТО, Портпарол 7. Генерални секретар НАТО-а Андерс Фог Расмусен ("Алијанса даје све од себе да заштити цивилно становништво, али грешке умеју да се омакну") 8. Један од представника талибана ("они су у четвртак увече отели два камиона цистерне НАТО који су се заглавили на друму али није објаснио како је отмица извршена. Талибани су одлучили да испразне цистерне и локално становништво је дошло да би узело бар део горива. Док је трајало претакање горива долетели су авиони НАТО и бомбардовали цистерне које су, уз снажну експлозију, одлетеле у ваздух"). 9. Представник за штампу међународних војних снага у Авганистану (рекла да је локални командант међународних снага је наредио да се возила униште из ваздуха и том приликом је убијен велики број побуњеника. Један од возача отетих камиона каже да су талибани, током отмице, одрубили главе двојици његових колега.)
Жртве	<ol style="list-style-type: none"> 1. "погинуло најмање 90 особа"; "велика већина њих су побуњеници" 2. "у снажној експлозији убијени високи команданти талибана" 3. НАТО: "у нападу страдали само екстремисти, али да ће истражити тврдње о цивилним жртвама" 4. тела жртава су угљенисана па се не може утврдити ко су
Последице/закључак	У тексту нема ни једне јасне тврдње да су погинули већином цивили, нити се у било ком делу текста назире осуда таквог чина. Остаје уверење да су погинули побуњени талибани – "екстремисти", односно њихови високи функционери
коментар/допунске информације	"Облашћу Кундуз патролирају махом немачки војници у саставу међународних снага у Авганистану зато што је влада у Берлину својим трупама забранила да оперишу у борбеним зонама."

Табела 6: Медијска презентација конфликта у Кундузу - РТС

Основни посматрани показатељи	<u>медиј:</u> РТС
Наслов текста	Експлозија у Авганистану, 90 мртвих
Поднаслов	У експлозији цистерне са горивом, након ваздушних напада НАТО снага на северу Авганистана, најмање 90 људи погинуло. Док Алијанса наводи да су погинули махом побуњеници, Авганистанци тврде да је међу мртвима велики број цивила. На северу Авганистана, у покрајини Кундуз, најмање 90 људи је погинуло у ваздушном нападу НАТО на две цистерне са горивом, изјавио је гувернер те покрајине Мухамед Омар."
Датум објављивања	4.09.2009
Фотографија	-
Основне информације и поруке, изнете у тексту	<ul style="list-style-type: none"> • "Алијанса наводи да су погинули махом побуњеници, Авганистанци тврде да је међу мртвима велики број цивила" • "Талибани, који су преузели одговорност за отмицу, тврде да су међу погинулима само цивили" • "Авганистанци су огорчени због великог броја цивилних жртава" • "Председник (Авганистана) дубоко жали због трагичних догађаја "; "акције у којима су мете цивили, апсолутно су неприхватљиве". • "Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал, најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет" његове стратегије
Континент	
Земља	На северу Авганистана
Регија	покрајина Кундуз
Место	на путу за Баглан
Значај локације	
Контекст -шири конфликт	
Актери у конфликту	
Циљеви актера	
Актери конкретног догађаја/процеса о коме се говори	<ol style="list-style-type: none"> 1. НАТО 2. снаге НАТО и САД 3. Талибани, екстремисти
Догађај	<ol style="list-style-type: none"> 1. "На северу Авганистана, у покрајини Кундуз, најмање 90 људи је погинуло у ваздушном нападу НАТО на две цистерне са горивом, изјавио је гувернер те покрајине" 2. "НАТО је потврдио да је у том подручју извео ваздушни напад чија је мета, била група талибана која је пресрела цистерне, недалеко од границе са Таџикистаном." 3. "Портпарол Алијансе Џон Сток изјавио је, међутим, да није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама." 4. "Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал, најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет његове стратегије." 5. "Портпарол министарства одбране Немачке, чије трупе осигуравају тај део Авганистана, саопштио је да је више од 50 екстремиста погинуло у нападу и да су наводи о настрадалим цивилима "спекулације" и "непријатељска пропаганда". 6. "Авганистанци су огорчени због великог броја цивилних жртава. Канцеларија авганистанског председника Хаида Карзаја саопштила је да је председник дубоко жали због трагичних догађаја и да је послао делегацију да истражи случај. Како се наводи, "акције у којима су мете цивили, апсолутно су неприхватљиве".

	7. Талибани, који су преузели одговорност за отмицу, тврде да су међу погинулим само цивили.
Квалификација догађаја	"Епизода са трагичним крајем"
Медијски извори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мухамед Омар, гувернер покрајине (на северу Авганистана, у покрајини Кундуз, најмање 90 људи је погинуло у ваздушном нападу НАТО на две цистерне са горивом) 2. Ројтерс 3. Мухамед Сарвар, племенски старешина у Кундузу (пренето из Ројтерса), (локални житељи били окупљени око камиона када су авиони НАТО бомбардовали масу) 4. НАТО (потврдио да је у том подручју извео ваздушни напад чија је мета, како је навео, била група талибана која је пресрела цистерне, недалеко од границе са Таџикистаном) 5. Портпарол Алијансе Џон Сток (изјавио је, међутим, да није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама) 6. Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал (најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет његове стратегије) 7. Портпарол министарства одбране Немачке, чије трупе осигуравају тај део Авганистана (саопштио је да је више од 50 екстремиста погинуло у нападу и да су наводи о настрадалим цивилима "спекулације" и "непријатељска пропаганда») 8. Авганистанци (огорчени због великог броја цивилних жртава) 9. Авганистански председник Хамида Карзаија (саопштио је да дубоко жали због трагичних догађаја и да је послао делегацију да истражи случај, по њему "акције у којима су мете цивили, апсолутно су неприхватљиве".
Жртве	"Алијанса наводи да су погинули махом побуњеници, Авганистанци тврде да је међу мртвима велики број цивила"
Последице/закључак	Цитира се велики број извора, оставља се утисак хаотичних догађања, занимљиво је да РТС наводи опширније изјаве него извори од којих те изјаве прецизира (изјава немачког портпарола министарства одбране)
коментар/допунске информације	

Табела 7: Медијска презентација конфликта у Кундузу - Дојче Веле (Deutsche Welle)

Основни посматрани показатељи	медиј: Дојче Веле (Deutsche Welle)
Наслов текста	Расмунсен: Грешке су могуће
Поднаслов	Мета напада ИСАФ била је група талибана која је јуче пресрела цистерну са нафтом у дистрикту Кундуз
Датум објављивања	4.09.2009
Фотографија	војници НАТО и три авганистанска цивила поредо бомбардованог камиона
Основне информације и поруке, изнете у тексту	<ul style="list-style-type: none"> • НАТО (Rasmussen) "Ипак, у конфликтима као што је тај, грешке су могуће" • Авганистански народ – "Авганистанци су огорчени због великог броја цивилних жртава у ноћашњим нападима међународних снага на побуњенике". • НАТО (Rasmussen) – "најављује истрагу"
Континент	-
Земља	Север Авганистана
Регија	"дистрикт Кундуз"
Место	
Значај локације	
Контекст - шири конф.	
Актери у конфликту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Међународне снаге; Међународне снаге за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ); ИСАФ; 2. Талибани; побуњеници
Циљеви актера	<ul style="list-style-type: none"> • НАТО – "за међународне снаге у Авганистану од велике важности да се број цивилних жртава минимализује". • "већ се примењује нова стратегија која је, већ показала добре резултате, јер је број цивилних жртава у борбама у Авганистану смањен за 95 процената у односу на прошлу годину" (Rasmussen) .
Актери конкретног догађаја/процеса о коме се говори	<ol style="list-style-type: none"> 1. не помиње се америчка авијација већ "ваздушни напади НАТО" 2. не помиње се наредбодавац одлуке о бомбардовању - немачки командант јединица НАТО-а 3. Противничка страна су «талибани», или «побуњеници» 4. "цивилне жртве" 5. Расмунсен (ГС УН) – најважнија личност извештаја
Догађај	<ul style="list-style-type: none"> • "Расмунсен је потврдио је да је током ноћи било ваздушних напада Међународних снага за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ) на положаје талибана. Том приликом, према речима Расумсена, један број талибана је погинуо, а постоји и могућност да је било цивилних жртава. Специјални тим истражитеља ИСАФ послат је на лице места и очекује се извештај о овом случају." • "Страхује се да је ноћашњим ваздушним нападима НАТО снага на северу Авганистана погинуло најмање 90 људи." • "Генерални секретар НАТО, Андерс Фог Расмунсен, изјавио је у Бриселу да је та Алијанса дубоко посвећен безбедности народа у Авганистану и да ће се поводом последњег инцидента спровести темељна истрага."
Квалификација догађаја	<p>Расмунсен (НАТО):</p> <ul style="list-style-type: none"> • "напад Међународних снага за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ) на положаје талибана";
Медијски извори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Расмунсен (НАТО) 2. "Авганистанци" - неодређено
Жртве	<ul style="list-style-type: none"> • "један број талибана..., а постоји и могућност да је било цивилних

	жртва." <ul style="list-style-type: none"> • "погинуло најмање 90 људи" • "Авганистанци су огорчени због великог броја цивилних жртва"
Последице	Специјални тим истражитеља ИСАФ послат је на лице места и очекује се извештај о овом случају

Табела 8: Медијска презентација конфликта у Кундузу - ТАНЈУГ

Основни посматрани показатељи	медиј: ТАНЈУГ
Наслов текста	У нападу НАТО експлодирао камион цистерна с горивом, 90 мртвих
Поднаслов	-
Датум објављивања	4.09.2009
Фотографија	група авганистанаца преноси умотани леш
Основне информације и поруке, изнете у тексту	<ul style="list-style-type: none"> • локални житељи били окупиљени око камиона када су авиони НАТО бомбардовали; • Портпарол изјавио је да није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама • Авганистанци су огорчени због великог броја цивилних жртава у нападима НАТО на побуњенике. • Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал, најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет његове стратегије.
Континент	-
Земља	на северу Авганистана
Регија	покрајина Кундуз,
Место	на путу за Баглан
Значај локације	
Контекст-шири конф.	
Актери у конфликту	<ol style="list-style-type: none"> 1. НАТО 2. Снаге САД 3. Побуњеници
Циљеви актера	<ul style="list-style-type: none"> • нато извео ваздушни напад чији циљ су били побуњеници
Актери конкретног догађаја/процеса о коме се говори	<ul style="list-style-type: none"> • НАТО • талибански побуњеници • Портпарол Алијансе Џон Сток изјавио је, међутим, да није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама • Авганистанци • нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал
Догађај	<ul style="list-style-type: none"> • "најмање 90 људи данас погинуло када је у покрајини Кундуз, на северу Авганистана, после ваздушног напада НАТО експлодирао камион цистерна с горивом" • Експлозија се догодила на путу за Баглан, док су мештани сакупљали гориво из камиона које су отели талибански побуњеници. • Мухамед Сарвар, племенски старешина у Кундузу, рекао је да су локални житељи били окупиљени око камиона када су авиони НАТО бомбардовали масу. • НАТО је потврдио да је у том подручју извео ваздушни напад чија су мета, како је навео, били побуњеници. Портпарол Алијансе Џон Сток изјавио је, међутим, да није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама. • Авганистанци су огорчени због великог броја цивилних жртава у нападима НАТО на побуњенике. Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал, најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет његове стратегије. (ТАНЈУГ)
Квалиф. догађаја	-
Медијски извори	<ul style="list-style-type: none"> • Гувернер покрајине Кундуз Мухамед Омар • Ројтерс • Мухамед Сарвар, племенски старешина у Кундузу (Ројтерс) • НАТО – "портпарол Алијансе Џон Сток"

	<ul style="list-style-type: none"> • "Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал"
Жртве	<ul style="list-style-type: none"> • "најмање 90 људи погинуло" • "Портпарол Алијансе изјавио да није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама" • "локални житељи били окупљени око камиона када су авиони НАТО бомбардовали масу."
Последице	Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал, најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет његове стратегије.

5.2.5. Резултати анализе медијске презентације конфликта у Кундузу

Основни квантитативни подаци о текстовима

На основу квантитативне анализе дошли смо до података о дужини текстова, мерено бројем карактера, заједно да "спејсовима":

Табела 9: Упоредни преглед величине текстова, мерен бројем карактера

МЕДИЈ	број карактера	+ , - у односу на просек	% у односу на просек	учешће у збиру
Би-би-си	3.725	+ 1.829,3	197%	33%
РТС	2.185	+ 289,3	115%	19%
Дојче Веле	1.693	- 202,7	89%	15%
Б92	1.617	- 278,7	85%	14%
Блиц	1.085	- 810,7	57%	10%
ТАНЈУГ:	1.069	- 826,7	56%	9%
Збир	11.374			
Просек	1.895			

Из наведених података је очигледно да су највећу пажњу догађају посветила два јавна сервиса, Би-би-си и РТС, чији текстови су 3,5 пута (Би-би-си), односно 2,5 пута (РТС) дужи од текста агенције ТАНЈУГ, или листа Блиц. Посвећивање пажње инцидентном догађају у коме су учествовале официјелне међународне снаге, које су усмртиле више десетина цивила, је очекивана последица чињенице да се јавни сервиси у значајном проценту издржавају из буџетских средстава и имају обавезу друштвено одговорног извештавања. У овом случају, у погледу пажње која је посвећена конфликту, оба јавна сервиса су оправдала свој статус. Приватни домаћи медији су конкретном конфликту посветили знатно мању пажњу, превасходно зато што се ради о конфликту изван матичне земље медија. Дојче Веле, је с друге стране, догађај презентовао у тексту средње величине, упркос великом интересу домаће јавности, превасходно у настојању да прикупи већи број релевантних чињеница које ће омогућити оправдавање самог чина бомбардовања (о чему сведочи текст објављен наредног дана, 5. септембра, који је знатно дужи, опремљенији и са већим бројем цитата).

Резултати квалитативне анализе садржаја

Резултати квалитативне анализе садржаја биће изнети по категоријама анализе.

1) Наднаслови

Наднаслов за већину читалаца штампаних и интернет издања медија (заједно са насловом и поднасловом) представља основну, примарну информацију о неком догађају. Такође, наднаслов, наслов и поднаслов одређују степен пажње који медиј жели да побуди према информацији, од чега зависи да ли ће читалац наставити са читањем тела текста, или ће ићи даље. Поред тога, наднаслов одређује основни контекст информације (заједно са рубриком у коју се смешта) и наглашава њену актуелност ("најновија вест", "ексклузиво" и сл.).

Стога је значајно што је, само у једном од посматраних медија, текст о конфликту у Кундузу објављен уз наднаслов (Блиц: "У нападу НАТО у Авганистану"). И у том једном случају, наднаслов је више последица уобичајеног начина опремања текстова на интернет сајту посматраног медија.

2) Наслови

Поред основне информације, наслов у себи садржи и основну поруку, која се пласира уз информацију. Вокабулар наслова, његова графичка издвојеност, као и

знаци интерпункције на крају наслова (један или три ускличника, упитник, комбинација упитника и ускличника) доприносе издвајању, значају, драматичности и уочљивости не само наслова, већ и саме информације. Генерално, наслов је путоказ до текста и од његових карактеристика зависи дали ће читалац кренути ка тексту или не.

У том контексту посматрано, наслови у посматраним медијима умногоме указују на карактеристике текста који следи:

Би-Би-си: "Велики број мртвих у Авганистану"

РТС: "Експлозија у Авганистану, 90 мртвих"

Блиц: "Експлодирала цистерна с горивом, 90 мртвих"

Б92: "Авганистан: 90 мртвих у нападу"

Дојче Веле: "Расмунсен: Грешке су могуће"

ТАНЈУГ: "У нападу НАТО експлодирао камион цистерна, 90 мртвих"

Од шест посматраних текстова, чак четири у наслову садрже конкретно навођење податка који није проверен (90 мртвих). Мада се процене о броју погинулих значајно разликују (како је наведено у одељку о основним чињеницама о конфликту), четири од шест медија наводе исти конкретан број (90), што код читаоца, који жели да провери информацију једног медија у другом, ствара утисак да је тај број тачан и проверен, јер га већина медија понавља, а ни један медиј у наслову не наводи неки други број. На тај начин, **медији у насловима "цементирају" непроверене и нетачне информације, које мањи медији у свим земљама накнадно преузимају, стварајући од претпоставке чињеницу.** Занимљиво је да се навођење непотврђене (непоуздане) информације о броју погинулих у наслову појављује и у информацији Јавног сервиса Србије (за разлику од Би-би-си-ја). Такође је занимљиво да наслов текста у Дојче Веле не помиње уопште мртве (за разлику од свих осталих посматраних текстова), већ износи став да су "грешке могуће".

3) Поднаслови

Би-би-си: "НАТО испитује извештаје да су у ваздушном нападу на отете камионе цистерне убијени и становници околних села који су дошли да источе гориво".

РТС: "У експлозији цистерне са горивом, након ваздушних напада НАТО снага на северу Авганистана, најмање 90 људи погинуло. Док Алијанса наводи да су погинули махом побуњеници, Авганистанци тврде да је међу мртвима велики број цивила. На северу Авганистана, у покрајини Кундуз, најмање 90 људи је погинуло у ваздушном нападу НАТО на две цистерне са горивом, изјавио је гувернер те покрајине Мухамед Омар"

Блиц: "Страхује се да је најмање 90 људи данас погинуло када је у покрајини Кундуз, на северу Авганистана, после ваздушног напада НАТО експлодирао камион цистерна с горивом, изјавио је гувернер те покрајине Мухамед Омар"

Б92: "Авганистански званичници саопштили су да је 90 људи, углавном талибана, погинуло у ваздушном нападу међународних снага на северу те земље "

Дојче Веле: "Мета напада је била група талибана која је јуче пресрела цистерну са нафтом у дистрихту Кундуз"

ТАНЈУГ: (нема поднаслова)

Поднаслови својим вокабуларом, информацијама које презентују, као и својом дужином делују на читаоца, у неколико праваца: маркирањем информација које се желе истаћи као најважније, одређивањем контекста и указивањем на важност информације. Сви наведени правци деловања поднаслова спајају се у поруку упућену читаоцу.

Уочљиво је да анализирани поднаслови садрже веома различите поруке. Би-би-си користи меки речник (*становници околних села* уместо официјелног термина *цивили*), а сам поднаслов упућује поруку да је НАТО одговорна групација, јер " испитује извештаје да су у ваздушном нападу на отете камионе цистерне убијени и становници околних села који су дошли да источе гориво", односно - настоји да утврди, а не да демантује чињенице.

С друге стране, Блиц у поднаслову доводи у питање сопствени наслов, јер наводи да се "страхује да је најмање 90 људи данас погинуло", док то у наслову износи као чињеницу.

Екстремне поруке у поднасловима шаљу два медија, Дојче Веле и Б92, који погинуле, односно "мету напада", називају "талибанима". У случају Дојче Веле је у питању замаскирана порука, јер се талибани именују као мета напада (што не мора да значи да су погинули - талибани), док је у случају текста на Б92 у питању

изразито екстремна порука, јер се убијени називају талибанима (талибани су милитантна исламска политичка група, тако да је поистовећивање цивилног становништва са овом групацијом веома груба политичка порука, слична генерализацији на основу које се Срби изједначавају са "четницима", или Хрвати са "ушашама").

Уочљиво је и да два медија различито цитирају исту изјаву гувернера Кундуза, Мухамеда Омара (РТС: "На северу Авганистана, у покрајини Кундуз, најмање 90 људи је погинуло у ваздушном нападу НАТО на две цистерне са горивом"; Блиц: "Страхује се да је најмање 90 људи данас погинуло када је у покрајини Кундуз, на северу Авганистана, после ваздушног напада НАТО експлодирао камион цистерна с горивом"). Разлике на први поглед нису велике, али резултирају различитим порукама. У поднаслову РТС се сугерише да је у питању чињеница, док Блиц информише о страховањима, односно упућује поруку да информација није проверена, мада је у наслову истог текста презентована као чињеница. Поред тога, у поднаслову РТС-а се говори о страдалима "у ваздушном нападу НАТО-а", док Блиц у поднаслову наводи да се ради о експлозији до које је дошло "после ваздушног напада". Овакве, наоко ситне разлике, последица су избора речи, фраза и композиције исказа и увек су резултат настојања да се информација презентује на одређени, пожељан начин. При томе не треба занемарити ни чињеницу да су наслов, наднаслов и поднаслов увек предмет анализе и коначне одлуке уредника, односно директна су манифестација политике медија.

4) Време објављивања

Времена објављивања свих анализираних тестова је између 7:30 сати (Би-би-си) и 10:45 сати (РТС), што указује на чињеницу да је три сата довољно да се нека значајна, вест (која не спада у класичне "топ-инфо" вести типа атентата на председнике значајних држава, катастрофалиних земљотреса, цунамија, великих терористичких акција, са много жртава, у најразвијенијим земљама, или избијања ратова) прошири са једног на други крај света.

5) Опрема текстова (фотографије, графике, мапе)

- Би-би-си: нема никакве илустрације
- РТС: нема никакве илустрације
- Б92: нема никакве илустрације

- Дојче Веле, ТАНЈУГ и Блиц: фотографија

Дојче Веле:

ТАНЈУГ и Блиц:

ТАНЈУГ је преузео фотографију Си-ен-ен-а, на којој се види одношење једне погинуле особе. Блиц, преузимајући основни текст од ТАНЈУГА, преузима и фотографију, али је објављује у двоструко већем формату од самог ТАНЈУГ-а и Си-ен-ен-а. На фотографији, погинулог, који је покривен чаршавом на носилци, преноси неколико цивила.

С друге стране Дојче Веле уз текст ставља фотографију на којој војници НАТО, заједно са три цивила посматрају (испитују) олупину бомбардоване цистерне.

б) Основне информације о догађају

За анализу ове и свих преосталих карактеристика посматраних текстова потребно је нагласити да је лист Блиц, који је имао сопствени наднаслов, наслов и поднаслов, комплетним телом текста копирао информацију ТАНЈУГ-а, тако да све преостале карактеристике које буду важиле за ТАНЈУГ, важе и за текст објављен у Блицу.

Локација, као једна од основних информација именована је као "покрајина Кундуз" у свим посматраним медијима (терминолошке разлике на нивоу именовања покрајине и као "област", односно "дистрихт"). У свим медијима, осим у Б92, се прецизира да се Кундуз налази на "северу Авганистана". Медији који дају прецизнију одредницу места су РТС и ТАНЈУГ ("на путу за Баглан"), и Би-би-си који прецизира да се инцидент десио "на путу који води до града Баглана", за који се каже да је "једна од главних саобраћајница", наводећи да су цистерне бомбардоване "око 7 километара југозападно од града Кундуза". Дојче Веле не прецизира где се инцидент десио, осим навођења да је то било "у дистрихту Кундуз".

Учеснике у конфликту сваки од медија именује на различит начин.

За Би-би-си су учесници конфликта "међународне војне снаге, које делују под командом НАТО", које се на појединим местима у тексту називају скраћено "НАТО" или "Алијанса".

За ТАНЈУГ су учесници у конфликту "НАТО" (једини коришћен назив за међународне снаге, осим што се уз име команданта снага наводи да су под његовом командом "снаге НАТО и САД у Авганистану"), насупрот којих су "побуњеници". ТАНЈУГ жртве бомбардовања именује као "мештане" "локалне житеље", "људе" или "цивилно становништво".

За Дојче Веле су актери "међународне снаге", "НАТО снаге", "Међународне снаге за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ)", насупрот којих су "побуњеници", односно "талибани". За овај медиј (могуће) жртве су "људи", "цивилно становништво".

За Б92 актери конфликта су "међународне снаге за подршку безбедности у Авганистану", односно "Немачка војска, која је у оквиру НАТО-а задужена за тај сектор у Авганистану". Насупрот њих су, по Б92 "талибани", односно "екстремисти". Б92 жртве именује као "цивиле". Овај медиј једини цитира неименованог "портпарола владе у покрајини Кундуз" који је рекао: "Око 90 људи је погинуло, углавном талибана. Мали број цивила погинуо је у нападу. Међу њима има деце која су дошла да бесплатно узму гориво из цистерне". Једини други медиј у коме се помиње нека изјава "портпарола владе у Кундузу", је Си-ен-ен, који наводи његово име (*Mahboobullah Sayeedi*), као и изјаву, која је битно различита од оне наведене у тексту Б92 (изјава наведена у вестима Си-ен-ен-а, преведена гласи "Портпарол покрајинске владе, *Mahboobullah Sayeedi*, је рекао да је више од 90 људи убијено". **Б92 као извор информација за наведени текст наводи агенције Бета и ТАНЈУГ, мада се поменути цитат не појављује у вестима ни једне од те две агенције.**

За Би-би-си су актери "НАТО" (најчешће коришћен термин), "Међународне војне снаге у Авганистану" и насупрот њих "побуњеници", или "талибани". Би-би-си жртве назива "становници околних села", "особе", "цивили", "локално становништво".

За РТС су учесници у конфликту "НАТО", односно "НАТО снаге", насупрот којих су "побуњеници" и "талибани", док се у цитираним изјавама помињу и "екстремисти". РТС жртве бомбардовања именује као "локалне житеље", или "људе".

Циљеви актера у посматраном конфликту се, као и учесници у конфликта, веома разликују у посматраним медијима.

Дојче Веле наводи да је "за међународне снаге у Авганистану од велике важности да се број цивилних жртава минимализује", као и да се "примењује нова стратегија која је већ показала добре резултате, јер је број цивилних жртава у борбама у Авганистану смањен за 95 процената у односу на прошлу годину" (Рамунсен-НАТО). Војни циљеви се не наводе. Овакве изјаве званичника НАТО о циљевима међународних снага, које од Дојче Веле преузимају Си-ен-ен и други велики светски медији, имале су велику улогу у наглom јачању револта авганистанских побуњеника према немачким снагама у Авганистану.

За ТАНЈУГ су циљ НАТО снага били "побуњеници".

Би-би-си и РТС детаљније објашњавају ситуацију са отетим цистернама, кваром и окупљеним цивилима којима су побуњеници дозволили да источе гориво.

Б92 не говори прецизније о циљевима актера конкретног догађаја.

Време дешавања сви медији наводе доста прецизно као "ране јутарње сате".

7) Основне поруке изнете у тексту (у наслову, поднаслову и телу информације)

Најјаснију поруку шаље текст објављен у Дојче Веле, јер је порука сугерисана већ самим насловом "Грешке су могуће". Поред тога, Дојче Веле је веома одређен у тврдњама да већину погинулих чине "талибани", односно "побуњеници", а не цивили, мада се наводи да мањи део страдалих, ипак чине цивили. У тексту се истиче залагање за смањење броја жртава у Авганистану, што делује цинично у ситуацији када се не признају најскорије жртве.

Би-би-си и ТАНЈУГ шаљу три поруке: о великом броју страдалих, међу којима већину чине цивили, о незадовољству авганистанског народа, али и актуелне прозападне власти страдањем цивила и поруку о обавезивању НАТО снага да

спроведу истрагу. Би-би-си своје поруке поткрепљује великим бројем детаља, али је аргументација, као и вокабулар доста слична оном у ТАНЈУГ-овом тексту.

Б92 шаље доста екстремну поруку да је велики број побуњеника убијен и интервенцији чији циљ су били побуњеници. Овај медиј, такође истиче мировне напоре НАТО снага, мада наводи и констатацију авганистанског председника да је, без обзира на околности, недопустиво да цивили буду мете. Б92 износи, као значајну поруку цитирану изјаву неименованог портпарола које нема ни у једном другом медију.

8) Информације о контексту

Ни један од посматраних тестова не доноси озбиљније информације о ширем контексту, односно о конфликту који се годинама одвија у Авганистану. Сви медији прихватају затечену ситуацију (интервенција снага САД и ангажовање међународних снага, над којима, накнадно, команду преузима НАТО) као подразумевајућу, односно - као ситуацију коју не треба објашњавати читаоцу. Тако читаоци бивају ускраћени за могућност да разумеју прави смисао конфликта, чиме се и њихово интересовање за сам текст знатно смањује. Читаоци у Немачкој, који су (због НАТО команде у Немачкој, али и због ангажовања немачких снага у Авганистану), повишено заинтересовани за конфликт, ипак су наслутили позадину дешавања, пре свега захваљујући немачкој опозиционој штампи која је објављивала детаље инцидента, пре свега у погледу цивилних жртава и (претпостављене) одговорности команде која је дала налог за бомбардовање.

Једини медиј који детаљно објашњава контекст конкретног инцидента је Би-би-си. Ни овај медиј, међутим не наводи чији авиони су извршили бомбардовање, мада је та информација била позната медијима од раније (ваздушне нападе јужно од Кабула су, уобичајено спроводиле снаге САД).

9) Квалификација догађаја

Квалификација догађаја спада у најзначајније елементе медијске презентације конфликта.

Дојче Веле је догађај окарактерисао као "напад Међународних снага за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ) на положаје талибана".

За ТАНЈУГ је то "напад НАТО-а, чији циљ су били побуњени Талибани", у коме је "од експлозије цистерне страдао велики број окупљених цивила".

За Би-би-си је у питању "НАТО бомбардовање цистерни са горивом, коју су дан раније побуњеници отели од НАТО". Би-би-си наводи да су "окупљени цивили истаkali гориво из цистерни и да су погинули током бомбардовања тих цистерни".

За РТС је у питању "епизода са трагичним крајем" која је "...почела у четвртак када су талибани отели цистерне са горивом на главном аутопуту јужног Кундуза. Камсион се међутим зауставио и отмичари нису могли да га покрену, па су позвали цивиле да покупе гориво. НАТО снаге лоцирале су мету, напад је уследио, а велики број људи је страдао."

Б92 квалификује догађај на следећи начин:

"Мета напада међународних снага за подршку безбедности у Авганистану била је група талибана која је јуче пресрела цистерну са нафтом у области Кундуз, недалеко од границе са Тацикистаном.

Око 90 људи је погинуло, углавном талибана. Мали број цивила погинуо је у нападу. Међу њима има деце која су дошла да бесплатно узму гориво из цистерне, рекао је портпарол владе у провинцији Кундуз.

Немачка војска, која је у оквиру НАТО-а задужена за тај сектор у Авганистану, саопштила је у Берлину да је 56 талибана погинуло и да међу жртвама нема цивила".

Из наведеног се види да је догађај веома различито квалификован, од "епизоде са трагичним крајем" до "напада Међународних снага за подршку безбедности у Авганистану (ИСАФ) на положаје талибана", односно "осветничке акције НАТО" (Би-би-си). Најтврђа квалификација је присутна у немачком медију, а најблазиранија у нашем јавном сервису РТС (конфликт у коме је страдало више од 90 људи назива се *епизодом*).

10) Медијски извори

Одабиром субјеката који ће бити његов извор информација, медиј показују чије мишљење/став медиј жели да изнесе пред јавност, односно чију "верзију стварности" жели да презентује. Медиј који своју презентацију догађаја заснива на мањем броју извора, јасно манифестује преференције у погледу интереса које жели да презентује. Повећањем броја различитих извора, медиј манифестује своју неутралност, односно објективност. Поред бројности, за медијске изворе је важно којег су степена релевантности, у којој мери располажу увидом у ситуацију и колики је њихов кредибилитет. У условима друштвених конфликта, а посебно у

условима оружаних конфликта избор извора је компликован колико и контаминиран непоузданошћу већине извора, када су у питању очевици, како због њихове интересне усмерености, тако и због њиховог крајње фацетованог увида у ситуацију, коју и без тога доживљавају у складу са својом позицијом, опредељењем и циљевима.

Када су у питању институције, политичке и друге организације, као извори информација о оружаном конфликту, медији њихове изјаве траже и тумаче као референтне за однос одређене институције/организације према догађају, а не као релевантну информацију о стварној истини. У друштвеним конфликтима се подразумева да институције и организације које представљају стране у сукобу неће медијима изнети истину, осим ако им је то у интересу. Такође се подразумева прикривање истине, до момента када то постане контрапродуктивно, због бројности и значаја доказа које има друга страна, односно очевици.

Табела 10: Структура медијских извора

МЕДИЈ	ИЗВОР ИНФОРМАЦИЈА
Дојче Веле	<ol style="list-style-type: none"> 1. Расмунсен (НАТО), (изјавио: "У конфликтима као што је тај, грешке су могуће", "Народ Авганистана мора да зна да смо ми дубоко посвећени њиховој безбедности, као и да ћемо брзо и темељено истражити овај инцидент.") 2. "Авганистанци" - неодређено
ТАНЈУГ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гувернер покрајине Кундуз Мухамед Омар (на северу Авганистана, у покрајини Кундуз, најмање 90 људи је погинуло у ваздушном нападу НАТО на две цистерне са горивом) 2. Ројтерс 3. Мухамед Сарвар, племенски старшина у Кундузу (Ројтерс); ("рекао је да су локални житељи били окупљени око камиона када су авиони НАТО бомбардовали масу") 4. НАТО –"портпарол Алијансе Џон Сток" ("није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама") 5. "Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал" ("најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет његове стратегије")
Би-би-си	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гувернер покрајине Кундуз Мухамед Омар (рекао да су у снажној експлозији убијени високи команданти талибана и да је у нападу погинуло најмање 90 особа и да су велика већина њих побуњеници.) 2. Авганистански председник Хамид Карзаи (саопштио је да дубоко жали због трагичних догађаја и да је послао делегацију да истражи случај, по њему "акције у којима су мете цивили, апсолутно су неприхватљиве") 3. Међународне војне снаге у Авганистану, које делују под командом НАТО 4. "Локални званичници" (кажу да је међу мртвима најмање тридесет цивила који су дошли да из отетих цистерни источе гориво) 5. "Извештачу Би-би-си-ја, који је на месту напада речено је да су тела неких од жртава до те мере угљенисана да их није могуће идентификовати" 6. НАТО, Портпарол 7. Генерални секретар НАТО-а Андерс Фог Расмусен ("Алијанса даје све од себе да заштити цивилно становништво, али грешке умеју да се омакнут") 8. Један од представника талибана ("они су у четвртак увече отели два камиона цистерне НАТО који су се заглавили на друму. (...) Док је трајало претакање горива долетели су авиони НАТО и бомбардовали цистерне које су, уз снажну експлозију, одлетеле у ваздух"). 9. Представник за штампу међународних војних снага у Авганистану (рекла да је локални командант међународних снага наредио да се возила униште из ваздуха и том приликом је убијен велики број побуњеника. Један од возача отетих камиона каже да су талибани, током отмице, одрубали главе двојици његових колега.)
РТС	<ol style="list-style-type: none"> 1. Мухамед Омар, гувернер покрајине (на северу Авганистана, у покрајини Кундуз, најмање 90 људи је погинуло у ваздушном нападу НАТО на две цистерне са горивом) 2. Ројтерс 3. Мухамед Сарвар, племенски старшина у Кундузу (пренето из Ројтерса), (локални житељи били окупљени око камиона када су авиони НАТО бомбардовали масу) 4. НАТО (потврдио да је у том подручју извео ваздушни напад чија је мета, како је навео, била група талибана која је пресрела цистерне, недалеко од границе са Таџикистаном) 5. Портпарол Алијансе Џон Сток (изјавио је, међутим, да није добио никакве извештаје о експлозији и жртвама) 6. Нови командант снага НАТО и САД у Авганистану, генерал Стенли Мекристал (најавио је да ће смањење броја цивилних жртава бити приоритет његове стратегије) 7. Портпарол министарства одбране Немачке, чије трупе осигуравају тај део Авганистана (саопштио је да је више од 50 екстремиста погинуло у нападу и да су наводи о настрадалим цивилима "спекулације" и "непријатељска пропаганда") 8. Авганистанци (огорчени због великог броја цивилних жртава) 9. Авганистански председник Хаида Карзаи (саопштио је да дубоко жали због трагичних догађаја и да је послао делегацију да истражи случај, по њему "акције у којима су мете цивили, апсолутно су неприхватљиве").
Б92	<ol style="list-style-type: none"> 1. Авганистански званичници (саопштили су да је 90 људи, углавном талибана, погинуло у ваздушном нападу међународних снага на северу те земље)

	<p>2. портпарол владе у провинцији Кундуз ("Око 90 људи је погинуло, углавном талибана. Мали број цивила погинуо је у нападу. Међу њима има деце која су дошла да бесплатно узму гориво из цистерне")</p> <p>3. "Немачка војска, која је у оквиру НАТО-а задужена за тај сектор у Авганистану" (саопштила је у Берлину да је 56 талибана погинуло и да међу жртвама нема цивила).</p> <p>4. Генерални секретар НАТО Андерс Фог Расмусен (обећао је да ће одмах спровести детаљну истрагу о данашњем ваздушном нападу НАТО снага на екстремисте на северу Авганистана: "Народ Авганистана мора да зна да смо чврсто ангажовани да их штитимо и да ћемо сместа спровести комплетну истрагу о овом инциденту")</p> <p>5. Авганистански председник Хамид Карзаи (неприхватљиве операције у којима су мете цивили: "Ни један цивил не сме бити повређен у војним операцијама. Неприхватљиво је, без обзира на околности, да цивили буду мете")</p>
Блиц	ТАНЈУГ; цитиран цео текст, са изворима

11) Последице/закључак

За све посматране медије авиони који су бомбардовали цистерне су "авиони НАТО снага", док се индиректно из свих текстова схвата да је наредбу за бомбардовање дала команда НАТО из Немачке. У текстовима од наредног дана (5. септембар 2009. године) види да су авиони који су убили велики број цивила припадали САД. Директно помињање немачке команде НАТО као налогодавца бомбардовања (у свим медијима), и изостављање земље којој су припадали авиони који су извршили бомбардовање, највероватније јесте утицало на догађаје следећег дана. Наиме, сутрадан након бомбардовања, у дану када су сви медији публиковали сумње немачких званичникма из НАТО у вези са страдањима цивила, један бомбаш самоубица је активирао бомбу у аутомобилу у непосредној близини базе немачких НАТО снага у Кундузу, убивши при томе најмање два немачка војника.

О овом инциденту се практично није писало, не само у посматраним медијима, већ се није уопште писало у било којим медијима, осим у медијима у Немачкој и самом Авганистану. Најзначајнији разлог је то што су непосредно након ове самоубилачке акције кренуле осуде бомбардовања у коме су страдали цивили, од стране САД, земаља Европске уније, чланица НАТО, што је заокупило пажњу медија. У самој Немачкој позван је на одговорност шеф НАТО команде, али и министри (војске и спољних послова), па и сама канцеларка Меркел и развија се веома озбиљна јавна расправа о учешћу Немачке у мировним мисијама под командом НАТО.

У току наредна два дана, медији добијају материјал о упаду САД снага који се десио недељу дана раније, као и о другим нападима на цивиле, хапшењима и

застрашивањима, које су у Авганистану спроводиле међународне снаге. Развија се медијска, а потом и јавна расправа о деловању међународних снага у Авганистану. Медији губе интерес за иницијални догађај, тако да се погибија великог броја цивила у медијима третира само као један од бројних примера "некоректних поступака" међународних снага у Авганистану.

VI - ОДРЖИВИ МЕНАѢМЕНТ МЕДИЈА У ДРУШТВЕНИМ КОНФЛИКТИМА И КРИЗАМА

У одељку о одрживим медијима се, у овом раду, наводи полазна, односно "радна дефиниција" одрживих медија, уз напомену да ће коначна дефиниција одрживих медија бити понуђена на крају рада.

Након анализа утицаја медија у посебним околностима друштвених конфликта и криза, у оквиру седам студија случаја, једне анализе садржаја (насловних страна листа "Дневник") и око 15 пратећих анализа деловања медија (медијско-јавномнењска манипулација пред избијање рата у Ираку; деловање медија у Турској, у време септембарског погрома; деловање медија у различитим земљама поводом геноцида над Јерменима и других) који су обрађени у овом раду, чини се да је дефиниције одрживих медија и одрживог менаѢмента медија, које су наведене на почетку рада, неопходно допунити.

Радна дефиниција с почетка рада, која је под одрживим менаѢментом медија подразумевала: *професионално, слободно и независно, друштвено одговорно, медијски и економски ефикасно, управљање медијима у циљу подстицања опстанка и развоја одрживих медија и друштва*, има неколико недостатака: а) не узима у обзир квалитативну одредницу везану за друштво, б) односи се само на опстанак/развој медија и друштва, док се појединачне људске особе и друштвене групе не помињу, в) функција етичког одређења деловања медија замењена је "друштвеном одговорношћу", г) дефиниција не укључује одређења везана за карактеристике управљања медијима, осим циља.

Такође, Ајреково дефинисање одрживих медија као медија које карактерише: *професионализам, слобода изражавања, плурализам извора информисања, управљање медијима које допушта независност уређивачке политике и подршка државе независности медија*, је више основа за мерење степена независности, него одрживости, медија. Прихватање овакве (Ајрекове) дефиниције одрживих медија било би **у складу са садашњим нивоом развоја идеје одрживости** (медија), и представљало би апликовање те идеје на медије, што је по себи значајно. Тиме би се, такође, допринело лакшем прихватању неких медија као одрживих.

Међутим, тиме бисмо као одрживе медије признали све медије који делују професионално, слободно, независно и притом су друштвено одговорни и успешни (медијски и економски ефикасни), а залажу се за одрживи развој (медија и друштва).

Оваква дефиниција садржи неколико проблема, који не би били видљиви без претходне анализе деловања медија у друштвеним конфликтима и кризама:

- друштвена одговорност није исто што и етичност/моралност, на шта директно указује чињеница да медији у условима друштвених конфликта делују у циљу заштите "својих" грађана и њихових (у том моменту општеприхваћених) интереса и циљева, што их чини друштвено одговорним према сопственој заједници; при томе, ни једна заједница своје циљеве не сматра неправедним, или некоректним/погрешним, те у таквим ситуацијама "друштвена одговорност" може медије одвести ка потпуном занемаривању интереса "других"; стога се чини неопходним да се уз, или уместо, "друштвене одговорности" у дефиницију унесе елемент етичког коректива;
- деловање медија "у циљу подстицања опстанка и развоја одрживих медија и друштва", чак и када би се преформулисало као деловање "у циљу подстицања опстанка и одрживог развоја медија и друштва", као носиоце одрживог развоја перципира само медије и друштво, при чему: а) не препознаје појединце као субјекте одрживог развоја, б) не препознаје друштвене групе као субјекте/носиоце одрживог развоја, ц) као циљ деловања медија се наводи "опстанак и одрживи развој", при чему тај израз у себе не укључује квалификатив "опстанка", тако да опстанак може бити схваћен као (прислино?) жртвовање за одрживи развој, или као пристанак на компромисе зарад опстанка, или на неколико других начина, од којих ни један није пожељан; у условима друштвених конфликта и криза деловање медија трпи различите присиле, цензуре и ограничавања, зарад вишег циља, односно зарад "опстанка и развоја заједнице".
- већ освојена права се у пракси никада не подразумевају и потребно их је инкорпорирати у све значајне нове појаве/процесе/схватања; поштовање различитости, једнакост свих људи, поштовање права на живот, слободу, рад, самопоштовање, људско достојанство и слична права морају наћи

своје место у сваком документу, дефиницији или схватању који има предзнак "одрживи", те и у овој дефиницији.

Због свега наведеног и на основу тога, као могуће, иновирано, одређење одрживих медија на крају овог рада се предлаже следеће:

а. Под одрживим медијима подразумевамо слободне, независне, друштвено одговорне, професионално и економски коректне медије, који своје деловање заснивају на праву сваког човека да буде квалитетно информисан, едукован, као и да буде упознат са свим релевантним достигнућима људског рода, кроз историју и данас, на начин који поштује право на различитост, укључујући и право на матерњи језик, право на достојанство и достојанствен живот сваког човека, независно од његове етничке, религијске, политичке и полне припадности, сексуалног или другог опредељења, уз прихватање максиме да су права човека ограничена само једнаким правима других људи и правом будућих генерација да уживају у природним и вештачким ресурсима наше планете.

б. Одрживи медији се придржавају највиших професионалних стандарда, поштујући неизоставно принципе истинитог, објективног, правовременог, потпуног и беневољентног информисања; квалитетне и одговорне едукације; те беневољентне презентације научних, уметничких и других креативних достигнућа људске цивилизације, без дискриминације било ког човека или дела.

в. Са одрживим медијима је неспојива промоција и пропаганда нехуманих, насилних, вулгарних или увредљивих садржаја или понашања, као и коришћење свесно-манипулативних метода у циљу довођења публике медија у заблуду, или у циљу свесног прикривања чињеница.

У складу са овим одређењем, одрживи менаџмент медија би био менаџмент медија који омогућава медијима да постану/остану одрживи:

Под одрживим менаџментом медија подразумевамо: планирање, организацију, припрему, реализацију и дистрибуцију медијских садржаја и производа, управљање медијима и медијским процесима, надзор, усмеравање и евалуацију медијских процеса и производа, засноване на друштвеној одговорности, етичности и поштовању професионалних стандарда у

припреми, производњи и дистрибуцији медијских садржаја, у циљу остваривања атрибута одрживих медија, те добробити људи, људске цивилизације, окружења и медијске организације.

Први део дефиниције представља апликовање класичне функционалистичке дефиниције менаџмента (планирање, организација, реализација, дистрибуција, управљање, надзор, евалуација) на медије, медијске садржаје, производе и процесе, док се у другом делу, наводе друштвена одговорност, етичност, професионалност - везани за укупан процес припреме, производње и пласмана медијских садржаја, да би се на крају као циљ навело постизање атрибута одрживих медија, те "добробит људи, људске цивилизације, окружења и медијске организације". У дефиницији је приметна замена уобичајеног појма "друштво" са "људи" и "људска цивилизација", што надокнађује изостанак навођења персонализованих људских бића, у смислу "особа", док појам "људска цивилизација", сугерише наднационално поимање људске заједнице као скупа свих људи.

1. ДИСКУСИЈА ПОСТАВЉЕНИХ ХИПОТЕЗА

На почетку рада су постављене следеће хипотезе:

Општа хипотеза

Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама може имати значајан повољан утицај на хуманизацију људских односа у области превенције, тока и разрешења друштвених конфликта и криза. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације током друштвених конфликта и криза, као и на хумано разрешење конфликта и криза и њихово предупредивање.

Посебне хипотезе

1. У друштвеним конфликтима и кризама медији престају да буду само преносиоци информација и постају директни учесници друштвених догађаја.
2. Медији значајно утичу на избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза.
3. Управљање медијима у друштвеним конфликтима и кризама у директној је зависности од става менаџмента медија према друштвеним конфликтима генерално и према конкретним друштвеним конфликтима и кризама које медиј презентује.
4. Одрживи менаџмент медија може битно изменити до сада уобичајено деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама.
5. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације пре избијања друштвених конфликта и криза, током њиховог трајања и након разрешења.
6. Одрживи менаџмент медија може значајно допринети ефикасној превенцији друштвених конфликта и криза.
7. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на хумано разрешење конфликта и криза.

8. Одрживи менаџмент медија не може бити успешан у друштву које не поштује принципе хуманости и одрживог развоја.

У доказивању постављених хипотеза, кренуће се од доказивања посебних хипотеза:

- 1. У друштвеним конфликтима и кризама медији престају да буду само преносиоци информација и постају директни учесници друштвених догађаја.**

У раду је доказано (студија случаја 1, стр. 296-303, студије случаја 2-4, Закључак, стр. 331-338; студија случаја 5, стр. 413-436; анализа садржаја, стр. 366-412) да у друштвеним конфликтима и кризама медији престају да буду само преносиоци порука и постају директни учесници друштвених догађаја и самог конфликтног процеса.

Кроз анализу деловања медија у латентној фази конфликта (анализа садржаја, стр. 366-412) у раду је доказано да медији, употребом различитих медијских техника у значајној мери доприносе:

- успостављању социјалне дистанце и њеном продубљивању,
- мистификацији историје и историјских догађаја и личности,
- дефинисању конфликтне лексике и њеном прихватању,
- хомогенизацији страна у конфликту,
- развијању, ширењу и прихватању генерализације, стереотипа, стигматизације и говора мржње,
- површном дефинисању узрока конфликта и његовој легитимизацији у домаћој јавности,
- манипулацији интерне и екстерне јавности, уз помоћ креирања виртуелне медијске стварности, која не произилази директно из реалности, али у њој производи промене,
- дефинисању "друге стране" и дехуманизацији противника, која се повећава са приближавањем манифестне фазе конфликта,
- стварању атмосфере конфликта и њеном прихватању,
- олаком слању "ратних порука" (претње, упозорења) у моментима када се манифестна фаза конфликта још увек може избећи.

У раду је доказано (студија случаја 5, стр. 413-436) да медији у манифестној фази конфликта могу директно и непосредно да утичу на ток конфликта, а тиме и на његове последице. У раду је, такође, на реалном примеру доказано да деловање медија може да буде директан узрок следу догађаја који доводе до ратних злочина. Предуслови за овакво деловање медија су: а) присуство медија у подручју директних оружаних акција (у току, или непосредно након њиховог завршетка), б) непоштовање професионалних стандарда новинара у вези са консултовањем већег броја извора, в) опредељивање за хитност и ексклузивност, уместо за детаљнију проверу информације и г) постојање претходно креираног уверења да су стране у сукобу у стању да почине (такве) злочине.

2. Медији значајно утичу на избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза.

У раду је доказано да медији значајно утичу на избијање, ток и разрешење криза. При томе је доказано да се улога, методе и технике деловања медија, разликују у латентној и манифестној фази друштвених конфликта.

На анализираним примерима су показане методе деловања медија у латентној фази друштвених конфликта (студија случаја 1, стр. 296-303; анализа садржаја, стр. 365-412), употребом следећих медијских техника:

- креирање и модификација постојећих политичких парола - техника у којој медији преузимају од политичара функцију (ре)дефинисања поједностављено дефинисаних узрока и циљева конфликта, олакшавајући тиме њихов пријем, пре свега, у домаћој јавности;
- медијско креирање матричних флоскула, уз карактеристичну употребу архаизама, снажних епитета и других стилских фигура - техника успостављања матрица процене/оцене и тумачења свих акција и изјава које долазе од "друге стране"; тиме се убрзава дистанцирање од "других", док се, паралелно, омогућава бржа и потпунија хомогенизација сопствене стране у конфликту;
- именовање које одређује појаву или групу људи- заснива се на стигматизацији, стереотипима и генерализацији, чиме омогућава убрзану дехуманизацију противника, али и неистомишљеника у сопственој јавности; уз помоћ ове технике се непријатељ постепено дехуманизује, јер

му се (већином кроз метафоре и епитете) приписују особине које у домаћем становништву симболизују неетичност, нехуманост и зло;

- медијско уоквиривање догађаја; дефинисање контекста и тумачење догађаја, - техника која се заснива на упрошћеном и интересно одређеном дефинисању контекста, који затим делује као оквир за пласман и пријем информација;
- Застрашивање - најаве могућег преласка из латентне у манифестну фазу конфликта - техника којом се, уз примену конфликтног (и ратног) речника убрзава стварање атмосфере неминовности конфликта и прихватање става да је непријатељ спреман на отворени конфликт, из чега произилази да се и "наша" страна мора убрзано припремати; велики утицај могу имати агресивне поруке упућене домаћој јавности, које супротна страна перципира као решеност да се сукоб преведе у манифестну фазу.

У раду су, такође, приказани методи деловања медија у манифестној фази конфликта у доказан утицај медија, како на укупан ток конфликта, тако и на конкретне акције страна у конфликту, о чему ће више речи бити у одељку "VII - Закључци". Доказан је и утицај медија на стварање повода за чињење ратних злочина (студија случаја "Вуковарске бебе").

У раду је на више примера (студија случаја 2, Естонија, стр. 304-312), као и током анализе деловања медија у Турској, након септембарског погрома (стр. 329) доказан утицај медија на позитивно разрешење конфликта, прекидом употребе конфликтног говора и говора мржње, те усмеравањем на мирољубиве циљеве и циљеве повезане са економским просперитетом заједнице, чиме су медији знатно допринели успостављању повољне атмосфере за неопходне друштвене промене у земљи.

3. Деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама у директној је зависности од става менаџмента медија према друштвеним конфликтима генерално и према конкретним друштвеним конфликтима и кризама које медиј презентује.

У раду је доказано, превасходно на примеру деловања медија у Србији (стр. 228-253; 338-412), као и медија у Молдавији (стр. 312-318), да је деловање медија у

друштвеним конфликтима и кризама у директној је зависности од става менаџмента медија према друштвеним конфликтима генерално и према конкретним друштвеним конфликтима и кризама које медиј презентује.

У свим анализираним примерима је на почетку латентне фазе конфликта било неопходно извршити замену постојећег медијског менаџмента, како би се обезбедило да управљање медијима буде поверено особама, које према конфликту и улози "своје стране", имају став подударан са ставом владајуће елите. Они менаџери медија (директори, руководиоци), уредници и новинари, који су имали другачији став према конфликту, су одстрањени из медија (откази), или имобилисани (принудни одмор, стигматизација и слично). На тај начин се, индиректно, доказује да улогу промотера идеја, ставова и поступака, који воде ка усложњавању и продубљивању конфликта, имају само они менаџери и медијски посленици који су спремни да заступају те идеје у јавности. Поред одстрањивања или имобилизације деловања оних менаџера медија, уредника, извештача и новинара који су имали "неподобан" став према конфликту, или деловању страна у конфликту, из медија су одстрањени и сви они који су се залагали за мирољубива решења, усмеравали на пацифизацију конфликта, као и сви који су учествовали у мировним протестима, или их подржавали.

С друге стране, у свим посматраним случајевима, а посебно у анализи насловних страна листа "Дневник" (1990/1991), видљиво је да најважнију улогу у промоцији конфликтне атмосфере, демонизације "друге стране" и заостравању односа, има модел организовања информација и начин њихове промоције. Наслови, наднаслови и поднаслови у штампаним медијима (најчешће) нису резултат новинарског, већ уредничког рада, као и редослед, фреквенција и "опрема" вести, у електронским медијима. Из тога произилази да је активно учешће медија у конфликту, само једним делом резултат деловања новинара и (фото)репортера, док је другим (значајнијим), делом - резултат рада менаџера који управљају медијима, и уредника који управљају креацијом, финализацијом и презентацијом самог медијског производа (организују извештавање, селектују информације, диктирају моделе извештавања и медијске презентације).

У неким случајевима (студија случаја 1, стр. 296-303; делимично -студија случаја 5, стр. 413-436), је показано да у одређеним ситуацијама, менаџмент медија није у прилици да утиче на информације које пласира. У анализираном случају Рата у

персијском заливу, директан утицај на информације које су медији пласирали на основу извештаја својих новинара "на лицу места", имале су војне службе САД, које су организовано манипулисале приливом и селекцијом информација. У другом случају ("Вуковарске бебе"), већина светских медија је, без коментара, пренела Ројтерс-ову вест, на основу поверења које та агенција од раније ужива. **Међутим, у оба случаја, менаџмент медија је опремао вести и одређивао модел њихове промоције, тако да је коначан модел пласмана вести, ипак зависио од става менаџмента медија према конфликтима уопште, али и према конкретном конфликту.**

Најочигледнији пример, анализиран у раду, о утицају ставова менаџера медија према конфликтима уопште, али и према конкретном конфликту, на деловање медија у време друштвених конфликта и криза, је онај који се односи на извештавање о конфликтима који се одвијају изван матичне државе медија (стр. 436-466). У овом примеру је директно доказано да медији, чији менаџмент није директно заинтересован за односни конфликт (због непостојања интереса њихове матичне земље, нити стејкхолдера медија), о конфликту извештава објективно, умерено и без приметне манипулације чињеницама. Истовремено, медији чији менаџмент је изричито заинтересован за конфликт, као и медији који подржавају оне који су заинтересована страна у конфликту, извештавају о конфликту пристрасно, презентују информације без навођења извора, или навођењем извора које не помиње ни један други медиј, уз приметну манипулацију чињеницама, усмеравање пажње аудиторијума на "безбедне" под-теме, употребом формалног говора, који ништа не објашњава и коришћењем стигматизације у именовану страну у конфликту (стр. 448 -466).

4. Одрживи менаџмент медија може битно изменити до сада уобичајено деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама.

У раду је доказано да одрживи менаџмент медија може битно изменити до сада уобичајено деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама. При томе је понуђена модификована дефиниција одрживог менаџмента медија.

Одрживи менаџмент медија је категорија у настајању, како у погледу његовог дефинисања, тако и у погледу примене. Стога је веома важно приступити дефинисању одрживог менаџмента медија, полазећи од актуелног схватања одрживих медија, који под одрживошћу, у суштини, подразумева независност

медија од утицаја власти и постојање услова за њихов слободан, несметан и подржаван рад.

У раду се предлаже дефиниција одрживог менаџмента медија која гласи:

"Под одрживим менаџментом медија подразумевамо планирање, организацију, припрему, реализацију и дистрибуцију медијских садржаја и производа, управљање медијима и медијским процесима, надзор, усмеравање и евалуацију медијских процеса и производа, уз инсистирање на друштвеној одговорности, етичности и поштовању професионалних стандарда у раду запослених, те у припреми, производњи и дистрибуцији медијских садржаја, у циљу остваривања атрибута одрживих медија, те добробити људи, људске цивилизације, окружења и медијске организације." (стр. 482).

Применом овакве дефиниције и едуковањем медија и друштва, како би се обезбедило препознавање одрживих медија и подржао њихов развој, створили би се предуслови за успостављање другачијег модела деловања медија, заснованог на поштовању друштвене одговорности, етичности, професионализма медија, али и интереса људи, људске цивилизације и окружења. Предложена дефиниција одрживих медија, индиректно указује на штетност затварања медија у интересне оквире својих медијских организација, националних заједница, или интереса власника медија. Циљ оваквог дефинисања одрживих медија је схватање значајности деловања медија на успостављање принципа по којима функционишу односи у нашој стварности: све док медији буду оријентисани само уско интересно, они неће ни заступати, ни презентовати, интересе људи као креативних, слободних и равноправних бића, већ интересе неке посебне групе људи, за чије интересе ће се посебно залагати.

У раду се у неколико одељака наглашава чињеница да медији послују тржишно, односно интересно. Из тога произилази да су одрживи медији (у складу са понуђеном дефиницијом) немогући на дужи рок, све док и само друштво, у коме медији делују, не постигне компромис о потреби успостављања истински равноправних односа међу људима, заснованих на једнаким шансама за све, слободи и равноправности.

5. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације пре избијања друштвених конфликта и криза, током њиховог трајања и након разрешења.

У раду су приказани ставови савремених теоретичара (стр. 213-220), изведени закључци о деловању медија на креирању аугментоване и виртуелне стварности (стр. 220-229) и анализирано деловање медија у примерима драматичних кршења људских прва (ратни злочини, геноцид, терористички акти), чиме су анализирани и потврђени методи деловања медија који доприносе кршењу људских права и слобода, повећању насиља и интензивирању насилне комуникације, пре избијања друштвених конфликта (студије случаја 1, закључак, стр. 302-304; анализа садржаја, стр. 365-412), током њиховог трајања (студија случаја 5, стр. . 413-436) и након разрешења (студије случаја 2-4, закључак, стр. 331-338).

Тиме је доказан утицај медија на ове процесе. У раду је мање присутна анализа деловања медија у супротном смеру. Разлог за то је мали број таквих примера и недовољно података о деловању медија на заштити и развоју људских права и слобода, смањењу насиља и интензивирању ненасилне комуникације пре, током и након друштвених конфликта.

Чињеница да је у овом раду, као и у бројним радовима и истраживањима који се у раду помињу и анализирају, доказан утицај медија на аудиторијум и на само избијање, ток и разрешење конфликта, указује на неискоришћене могућности деловања медија у супротном смеру.

Најутуцајнији медији, не само у нашем окружењу, већ и у свету, не могу се сматрати одрживима, у смислу предложене дефиниције. Управо зато, **став дефинисан у хипотези 5. у овом раду, доказан је као могућност, како је и унет у хипотезу.**

На основу закључака изнетих у раду, може се потврдити да одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације, пре избијања друштвених конфликта и криза, током њиховог трајања и након разрешења, уколико се створе неопходни друштвени услови за опстанак и развој одрживих медија и одрживог менаџмента медија.

6. Одрживи менаџмент медија може значајно допринети ефикасној превенцији друштвених конфликта и криза.

Одрживи менаџмент медија, схваћен као: *планирање, организација, припрема, реализација и дистрибуција медијских садржаја и производа, као и управљање медијима и медијским процесима, надзор, усмеравање и евалуација медијских процеса и производа, који се заснивају на друштвеној одговорности, етичности и поштовању професионалних стандарда у припреми, производњи и дистрибуцији медијских садржаја, а за циљ имају остваривање атрибута одрживих медија, те добробити људи, људске цивилизације, окружења и медијске организације,* може значајно да допринесе ефикасној превенцији друштвених конфликта и криза.

Чињенице на основу којих се изводи ова тврдња, анализирани су и потврђене у раду, у одељцима који се баве интеракцијом медија и друштва (стр. 228-253), карактеристикама менаџмента медија (стр. 161-164), превенцијом конфликта, криза и савременог тероризма (стр. 61-64; 104-108), могућом улогом медија у развоју ненасилне комуникације (стр. 148-151) и захтевима који се постављају пред одрживи менаџмент медија (стр. 179-181; 480-484).

7. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на хумано разрешење конфликта и криза.

У раду се дефинише "**минимум базног консензуса**" (најмањи заједнички садржалац ставова страна у конфликту), као модел који се предлаже за полазиште у разрешавању савремених друштвених конфликта (стр. 63).

У раду се, такође, доказује да је минимум базног консензуса могуће постићи само у случају да се он заснива на вредностима које нису зависне од економских, националних, религијских, или културолошких карактеристика сукобљених страна, нити се заснивају на историји, традицији и позицијама моћи.

Минимум базног консензуса чине ставови који се заснивају на вредностима које нас одређују као људска бића, психофизички, биолошки и духовно детерминисана да имају свест, савест и потребу за заједницом (емпатија, поштовање живота као вредности по себи, потреба за безбедношћу, слобода, право на квалитетан живот и рад и слично). Скуп таквих вредносних ставова, који су неспорни за сваку људску заједницу, уз додавање специфичног скупа неспорних вредносних ставова

карактеристичних за сукобљене стране у конкретном конфликту, чине *минимум базног консензуса* за дати конфликт, који служи као полазиште за успостављање договора између сукобљених страна.

Применом *минимума базног консензуса* и пристанком страна у конфликту на њега, обезбеђују се предуслови за ненасилну комуникацију током преговора и креира основна подлога за договор: признавање супротне стране за људска бића која имају своје жеље, интересе, страхове и надања.

На основу истраживања изнетих у овом раду, може се закључити да су дехуманизација и стигматизација противничке стране битан предуслов за придобијање домаће јавности за улазак у отворени конфликт. Налажењем и применом *минимума базног консензуса* би се створили услови да се са таква пракса прекине, што би у латентној фази конфликта омогућило предупређивање уласка у манифестну фазу, у манифестној фази би омогућило улазак у (мировне) преговоре, а након конфликта - успостављање истинског мира, уместо различитих форми наметнутог или "гарантованог" мира, какав се најчешће успоставља по завршетку манифестне фазе савремених конфликта.

Најважнија улога промотера вредности на којима се заснивају општи *минимум базног консензуса* (применљив у свим конфликтима) и посебни (применљив у датом конфликту), поред организација типа ОУН, међународних и националних невладиних организација, припада медијима. Посебне могућности отварају *нови медији*, пре свега интернет и мобилна телефонија).

Промена цивилизацијског односа према насиљу и конфликтима праћених насиљем - могућа је и неопходна. Та промена није могућа без деловања медија на презентацији, пропаганди и промоцији ставова и вредности, на којима ће се промена заснивати. Посебну улогу медији имају у мотивацији аудиторијума на прихватању и активном учешћу у променама. Како се ради о значајној промени, **предуслов за њено остваривање је успостављање и развој одрживих медија и одрживог менаџмента медија, који се заснивају на друштвеној одговорности, етичности и поштовању професионалних стандарда у припреми, производњи и дистрибуцији медијских садржаја, у циљу остваривања атрибута одрживих медија, те добробити људи, људске цивилизације, окружења и медијске организације.**

8. Одрживи менаџмент медија не може бити успешан у друштву које не поштује принципе хуманости и одрживог развоја.

У одељку о економским и политичким основама функционисања медија (стр. 120-125), одељку о јавним сервисима (стр. 125-128) као и у одељку о сегментацији публике (стр. 130-133), доказано је да менаџмент успешних медија, мора бити усклађен са потребама, очекивањима и захтевима публике. Услов за опстанак и развој медија је њихово добро тржишно позиционирање и пословање. Код јавних сервиса је тржишно пословање такође присутно, мада не представља ни једнини, нити најважнији, услов опстанка медија. Из наведеног произилази да медији, на дужи рок, не могу бити у конфликту са очекивањима и захтевима своје публике.

Утицај медија је директно пропорционалан величини публике медија и поверењу који публика има у информације које медији пласирају. Из тога произилази да одрживи менаџмент медија који подразумева управљање медијима, засновано на друштвеној одговорности, етичности и поштовању професионалних стандарда - у припреми, производњи и дистрибуцији медијских садржаја, у циљу остваривања атрибута одрживих медија, те добробити људи, људске цивилизације, окружења и медијске организације, **не може бити успешан у окружењу које те стандарде не прихвата и не примењује.** У том случају, одрживи медиј у смислу предложене дефиниције, би постао функционално неодржив, јер не би могао да функционише у конфликту са окружењем, пошто би његово тржишно позиционирање било изразито неуспешно.

У погледу могућности да медији заступају хуманије, квалитетније или етичније ставове него публика медија, обично се прво указује на чињеницу да ни једна власт није склона да омогући развој медија чија основна политика се суштински разликује од доминантних ставова заједнице, које репрезентује актуелна власт. Међутим, чак и у ситуацији када би демократска власт дозволила развој таквог медија, услед изостанка медијске публике, тај медиј би престао да буде одржив (на шта указује судбина такозваних "независних медија" у периодима конфликта на простору СФРЈ).

Стога је основни предуслов за одрживи развој медија: хуманизација друштва и међуљудских односа, као и прихватање става да је људски живот вредност по себи, независно од тога да ли се налазимо у периоду рата, или мира.

У раду је, показано да развој одрживих медија директно зависи од усвајања принципа одрживог развоја, људских права и слобода, идеје богатства различитости и једнаких шанси за све, у најширој људској заједници, односно: доказано је да одрживи менаџмент медија не може бити успешан у друштву које не поштује принципе хуманости и одрживог развоја.

У раду је постављена општа хипотеза:

"Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама може имати значајан повољан утицај на хуманизацију људских односа у области превенције, тока и разрешења друштвених конфликта и криза. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације током друштвених конфликта и криза, као и на хумано разрешење конфликта и криза и њихово предупредивање."

Наведена општа хипотеза се сматра доказаном у раду, на основу доказивања осам посебних хипотеза које су из ње изведене: 1) У друштвеним конфликтима и кризама медији престају да буду само преносиоци информација и постају директни учесници друштвених догађаја; 2) Медији значајно утичу на избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза; 3) Управљање медијима у друштвеним конфликтима и кризама у директној је зависности од става менаџмента медија према друштвеним конфликтима генерално и према конкретним друштвеним конфликтима и кризама које медиј презентује; 4) Одрживи менаџмент медија може битно изменити до сада уобичајено деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама; 5.) Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације пре избијања друштвених конфликта и криза, током њиховог трајања и након разрешења; 6) Одрживи менаџмент медија може значајно допринети ефикасној превенцији друштвених конфликта и криза; 7) Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на хумано разрешење конфликта и криза; 8) Одрживи менаџмент медија не може бити успешан у друштву које не поштује принципе хуманости и одрживог развоја.

VII - ЗАКЉУЧЦИ

А - Основни закључак рада, у складу са општом хипотезом постављеном у раду гласи:

"Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама може имати значајан повољан утицај на хуманизацију људских односа у области превенције, тока и разрешења друштвених конфликта и криза. Одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и интензивирање ненасилне комуникације током друштвених конфликта и криза, као и на хумано разрешење конфликта и криза и њихово предупредивање."

Поред тога, анализе и истраживања који су спроведени у раду, указују на неколико нових сазнања до којих се у раду дошло.

Б - Медији утичу на избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза. Методе деловања и утицаја медија током латентне и манифестне фазе конфликта се разликују.

1. У периоду успостављања социјалне дистанце (пре и у току латентне фазе конфликта), утицај медија се испољава, пре свега, у следећим битним формама и садржајима:
  - а) селекција информација и дефинисање проблема који може довести до конфликта;
  - б) површно и опште дефинисање стране страна у конфликту ("ми" и "они"), с тим што се "они" дефинишу као потенцијални узрок проблема;
  - в) категорија "они" се постепено све више појављује у негативном контексту;
  - г) генерализација као метод описа категорије "они" је спорадична, не користи се стигматизација, нити демонизација; нема повлачења паралела са прошлошћу;
  - д) пре уласка у латентну фазу конфликта социјална дистанца је у фази успостављања, али се још увек не подразумева;

ђ) пре латентне фазе конфликта не долази до промена у структури и кадровском саставу менаџмента медија;

е) пре уласка у латентну фазу конфликта се структура понуде медијских кућа не мења (дневна и недељна шема радијских и ТВ програма остаје иста; штампани медији не мењају редовне рубрике, нити уобичајену опрему новина или часописа).

2. У периоду латентне фазе конфликта, улога медија и менаџмента медија, из етапе у етапу, постаје све значајнија. Деловање медија се испољава кроз следеће битне моделе, форме и садржаје:

а) знаци за (упозорења) да је конфликт ушао у своју латентну фазу нису приметни и медији најчешће у ову фазу улазе по инерцији, односно повучени реалним догађајима;

б) у **првој етапи латентне фазе** конфликта (уколико улазак у конфликт није део унапред смишљеног психолошког рата, као што је било у случају Првог заливског рата, о чему је било речи у раду), медији прате реалну фреквенцију догађаја, обрађајући посебну пажњу на инциденте, као специфичне догађаје који по својој природи заслужују повећану медијску пажњу:

- постепено се издвајају медији и медијски посленици (менаџери, уредници, новинари) који интензивније прате инциденте, односно у презентовању таквих догађаја су оштрији у осуди свих који спадају у категорију "они", или "други";
- у овој фази медији спорадично користе стигматизацију, која има за циљ да обележи, али не и да дехуманизује "друге";
- прва етапа латентне фазе конфликта може трајати годинама, као низ тињајућих конфликта, који су спорадични (мале фреквенције), док њихова медијска обрада траје кратко, након чега се општа ситуација смирује, а речник конфликта нестаје са јавне сцене;
- један од услова за улазак у другу етапу латентне фазе конфликта је отпочињање промена персоналног (кадровског) састава менаџмента медија, које имају за циљ промене у основној политици медија;

- моменат када отпочну промене у персоналном саставу менаџмента медија и постепена (у овој фази - неофицијелна) промена основне политике медија, уједно је и знак да конфликт улази у другу етапу латентног конфликта.

в) друга етапа латентног конфликта је обележена променама на политичкој сцени у земљи /заједници, што је праћено и променама у медијима:

- у бившим комунистичким/социјалистичким земљама долази до персоналних промена у менаџменту медија и међу запосленима у медијима, што је предуслов за успостављање промењене политике медија у односу на конфликт; ова промена се одвија на основу уочених разлика у понашању појединих медија у претходном периоду (још увек су промене персоналне, а медији се не деле на "подобне" и "неподобне");
- у развијеним земљама, у којима власт нема (једноставних) могућности за релативно брзу измену персоналног састава значајнијих медија, обезбеђивање преласка на нову политику медија према конкретном конфликту је другачије: врши се селекција медија који су више "кооперативни" од других и њима се омогућава приступ ексклузивним информацијама, чиме им се омогућава боља позиционираност на тржишту; тиме власт шаље поруку о корисности и исплативости статуса "кооперативног медија";
- током друге етапе латентне фазе конфликта, долази до потврде "подобности" новог персоналног састава медија у бившим комунистичким-социјалистичким земљама, односно манифестују се предности "кооперативних" медија и медијских посленика (уредника, новинара, извештача) у земљама западне демократије;
- медији са "подобним" и "кооперативним" менаџментом (и запосленима) пласирају у јавност детаље везане за конфликт, објављују ексклузивне интервјуе и информације;
- у овој фази доминира анализа инцидената и историјског, економског, културолошког контекста проблема; субјекти чије изјаве и анализе се износе су стручњаци за поједине области; у

медијима се цитирају детаљи популарне стручне литературе, што постепено доноси нову лексику; почиње повезивање са догађајима из прошлости;

- у овој фази познате јавне личности се ретко експонирају;
- вокабулар у другој етапи латентне фазе конфликта постаје оштрији, почиње да се користи стигматизација, најчешће у форми питања или сумњи;
- нова именована "других" се уводе поводом нових конфликта.

г) трећа етапа латентне фазе конфликта се може сматрати развијеним обликом конфликта, у коме медији имају веома значајну улогу:

- користе се медијска средства за скретање пажње публике на догађаје, изјаве и коментаре везане за конфликт (повећана употреба фотографија у штампаним медијима; промене редоследа вести, промењена упадљивост наслова);
- повећава се експресивност наслова вести;
- повећава се фреквенција појмова који имају везу са конфликтом; конфликтне фразе су у фази формирања, што се очитује појавом већег броја различитих, да би се након тога, учесталије појављивале само оне фразе које буду прихваћене као пароле;
- појачава се селекција, тако да се повећава укупан број вести у вези са конфликтом,
- тематика медија се постепено измешта из реалне стварности; реални проблеми (из других области) замагљују се и уопштавају, а они везани за кризу наглашено презентују;
- привредни, културни и други проблеми почињу да се доводе у везу са узроком конфликта; "друга" страна се дефинише као узрок тих проблема;
- успоставља се веза са историјским контекстом: садашњи проблеми се доводе у везу са некадашњим, чији узрок је такође била "друга страна" (иста, или слична);
- упозорава се на последице "нерешавања проблема";
- медији поједностављено дефинишу узрок конфликта и његово решење, што се манифестује кроз слогане и пароле;

- већина порука медија је упућена домаћој јавности, али се упућују и упозорења јавности "других", са упозорењима;
- медији креирају *матричне флоскуле*, користи се карактеристична употреба архаизама, снажних епитета и других стилских фигура;
- медији уобличавају догађаје, дајући им контекст ("уоквиривање");
- дефинише се *логичка матрица* у којој се прецизирају узрок и последица проблема (ова матрица након тога постаје уобичајена и примењује се некритички и са великом фреквенцијом);
- медији допуњују и уобличавају пароле политичара, претварајући их у популарне пароле намењене најширој јавности;
- на крају треће етапе конфликта потпуно су дефинисане стране у конфликту, дефинисани су интереси "других" као претећи, док су интереси "наше стране" презентовани као неминовна последица понашања "других".

д) у **четвртој етапи** латентне фазе конфликта, медији припремају сопствену јавност на неминовност конфликта, мотивишу је на активно учешће у конфликту и демонизују противничку страну:

- медији демонизују противника изједначавајући њихове садашње циљеве и понашање са оним из прошлости;
- "други" од противника - постаје непријатељ;
- стигматизација има за циљ дехуманизацију непријатеља; непријатељ се презентује као лишен етике, "зао" и нечовечан;
- у презентовању зла, које је некада, или сада, починио непријатељ инсистира се на злоделима према немоћнима и слабима (жена, деца), како би се појачао утисак о нечовечности непоријатеља;
- сопствена страна се презентује као етички позитивна (јуначка, хумана, човечна);
- врши се персонификација предводника сопствене и противничке стране;
- дефинишу се савезници сопствене и противничке стране (за противничке се користи стигматизација и генерализација);
- упозорења се шаљу и домаћој јавности (као елемент мотивације за акцију) и иностраној јавности (у циљу застрашивања);

- у домаћој јавности се дефинишу непријатељи (издајници, или "страни плаћеници"), као вид јавне дисквалификације и упозорење најширој јавности;
- пласирају се информације о надмоћи сопствене стране;
- уводе се матрице објашњења оружаних конфликта, на примеру објашњења инцидента (пример: ничим изазвана непријатељска страна предузима оружани напад);
- једини и директни кривац за инциденте постаје непријатељска страна;
- на крају четврте етапе латентне фазе конфликта, моменат преласка конфликта у манифестну фазу одређен је спремношћу обе (или бар једне) стране да уђу у оружани конфликт; медији свакодневно појачавају исказе (јер би у противном дошло до десензибилизације пунлике), чиме доприносе убрзавању преласка на манифестну фазу конфликта.

3. У **манифестној фази конфликта** медији могу директно утицати на ток конфликта и конкретно понашање учесника у конфликту. Избором модела презентовања догађаја, понашања противничке стране и страдања сопствене, као и потенцирањем нехуманости и "зла" непријатеља, медији настоје да мотивишу сопствену јавност. Успеси сопствене стране се глорификују и увећавају, а противнички минимализују. Медији пласирају информације без неопходне провере, тако да је присутно мноштво дезинформација, од којих су неке резултат немогућности провере информација на терену, а неке резултат смишљене пропаганде. И у једном и у другом случају, последице могу бити изузетно тешке и непредвидиве. У манифестној фази конфликта посебно се истичу злочини непријатеља, међу којима најзначајније место заузимају злочини над децом. Уколико таквих злочина нема, они се измишљају (пример: Заливски рат, Вуковар). Медијска продукција оваквих "случајева" је последица чињенице да је у свим културама убиство детета истовремено и злочин и велики грех. Убиство велике групе деце се у свим културама сматра страшним злочином, великим грехом и нељудским поступком, за који се не може наћи, нити прихватити, ни једно оправдање. Потенцирање злочина над

децом врши се избором лексике (деца су "преклана", има "пуно крви око глава", "главе смрвљене и унутрашњи органи покрадени"), или се порука поједностављује употребом појма "бебе". На тај начин се појачава утисак о непријатељима као не-људима. Оваква лексика заокружује представу непријатеља као не-човека, што даље отвара могућност за поступање које нас не обавезује на хуманост: злочини не-људи нам дозвољавају да се према њима понашамо као према не-људима, јер тиме штитимо принципе хуманости, односно принципе који важе за људе. Аргументација, која се налази у основи овог типа манипулације, има исти заједнички именитељ са Аристотеловим схватањем потребе часног односа према људима, и допустивости насиља према робовима, односно онима који по својим карактеристикама не могу бити сматрани људима. За разлику од Аристотела, који је живео у робовласничком друштву, модерни стратеги медија живе и делују у савременим грађанским друштвима, или као што је то случај са медијима у бившој СФРЈ, у друштвима која су инсистирала на равноправности грађана независно од пола, нације, вере, расе или било које друге демографске карактеристике. У таквим условима, **веома је важно дисквалификовати непријатеља у основној етичкој равни, као не-припадника људског рода, односно као негацију човека, који је у стању да учини оно што је у свим културама недопустиво и грешно, оно што је по себи зло.** Такво зло се не може само казнити, оно се мора "искоренити", јер се ради о злу које нема оправдање ни у једном замисливом узроку/чину. Начин да се искорени такво зло, је уништавање људи који га чине, јер све док такви људи постоје, и такво зло је могуће. Овај модел медијске манипулације отвара пут за установљавање моралног права на свако насиље, укључујући и злочин, као вид борбе против зла.

В - Медији могу битно да утичу на однос домаће јавности према конфликтима и кризама који се одвијају ван матичне државе медија и његове публике. У раду је дефинисано 7 фактора који одређују обим, садржај, медијску форму и фреквенцију објављивања информација о изванграничним конфликтима. Сви ти фактори/разлози за појачано ангажовање медија у обради конфликта, који се дешавају изван матичне државе медија, могу се подвести под један: **очекивано/претпостављено интересовање медијске публике за**

конфликт. Са становишта медија, оваква стратегија је у складу са **друштвеном одговорношћу медија** да презентује садржаје за које је његова публика посебно заинтересована.

У пракси се, међутим, извештавање медија најчешће може довести у везу са **медијском атрактивношћу конфликта** (број жртава, степен и врста бруталности, степен разарања и његове последице; претпостављена употреба новог оружја чије деловање се тек испитује/потврђује).

Основни елемент на основу кога се одређује медијска атрактивност неког конфликта је број погинулих и рањених! По овом критеријуму: акутни конфликти се, независно од броја жртава, интензивирају прате само у моменту избијања, или у моменту интензивирања, док се хронични конфликти (тињајући, повремени и дуготрајни), увек прате у зависности од броја жртава у периоду извештавања.

Како је број жртава основни показатељ медијске атрактивности неког конфликтног догађаја, сви **медији поклањају формалну пажњу подацима о броју жртава.** Доказ непостојања стварног интереса за жртве као особе, које су изгубиле живот током неког конфликта, је начин на који медији помињу људске жртве. По правилу, помињу се само бројке, ретко се помињу "људи", никада "људска бића", а уз њихов број се по правилу наводи само њихова национална, политичка или религијска припадност. Тиме се сваки убијени човек, жена, или дете, свде на своју формалну (или претпостављену) припадност. Обезличене жртве постају бројке, тако да је разумљиво да су подаци о убијенима (који се у конфликтима изван матичне државе по правилу називају "погинулима", не "убијенима") свде на цифре, које могу да делују на публику само својом величином.

Оно што, међутим, не зависи од степена интересовања домаће, односно медијске јавности, а заједничко је за све медије који извештавају о друштвено значајним конфликтима (посебно о оружаним конфликтима) је **обрада конфликта у складу са доминантним интересима које медиј заступа.** У суштини се ради о интересима политичке опције, институције, државе или регионалног удружења/организације са којима се медиј идентификује.

Тако, обим и фреквентност информација о конфликтима, не зависе приоритетно од значаја који конфликт има за медијску популацију, нити од природе, или од

могућег развоја самог конфликта, већ од **значаја који конфликт има за интересну групацију/опцију са којом се медиј идентификује.**

Седам елемената који се у раду наводе као фактори које би, с обзиром на суштинску природу савремених медија и њихову друштвену одговорност, медији морали поштовати у извештавању о "заграничним" конфликтима, у пракси су, стога, знатно модификовани.

Како је у раду показано, уместо њих, извештавање медија о конфликту који се дешава изван матичне земље медија, одређено је трима групама фактора:

- медијском атрактивношћу конфликта;
- интересном усмереношћу медија који извештава и/или његове матичне земље;
- унутрашњим карактеристикама конфликта (обим, природа конфликта, актери, локација).

Наведени закључци, као и доказане хипотезе, након одбране доктората, ће бити презентовани стручној медијској јавности и медијским организацијама у Србији, са циљем да се преточе у елементе, који ће од стране стручне јавности бити предложени као засебан документ и саставни део Кодекса медија и Кодекса новинара, у вези са понашањем медија, медијског менаџмента, уредника, новинара и сниматеља током друштвених конфликта и криза, у циљу пацифизације, хуманизације и превенције друштвених конфликта и криза.

Међу прилозима рада се налази предлог основних елемената за текст *Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама*, коју ће (на иницијативу аутора овог рада), Регионални мировни институт из Сремских Карловаца и Фонд за развој истраживачког новинарства (ФОРИН) из Новог Сада, (након успешне одбране ове дисертације), упутити Независном удружењу новинара Србије и Удружењу новинара Србије, Независном друштву новинара Војводине и другим медијским асоцијацијама, као и новинарским удружењима у окружењу, са циљем да се (уколико Декларација буде усвојена), исти предлог, подржан потписима свих асоцијација који га прихвате, упути међународним асоцијацијама медија и новинара као предлог новинарских и медијских организација са простора који је био захваћен ратовима у недавној прошлости.

VIII - ЛИТЕРАТУРА

1. Адигес, И., (2002.), *Менаџмент за културу*, Адигес менаџмент консалтинг, Нови Сад.
2. Андерс, Г., (1996), *Свет као фантом и матрица*, едиција Феномени, Прометеј, Нови Сад.
3. Анри-Леви, Б., (2002), *Рат за просвећеност*, Нова Српска политичка мисао, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра, Београд.
4. Аристотел, (1975), *Политика*, Београд.
5. Augustin, A., (1969), *De civitate Dei*, XIX., 12; The City of God Against the Pagans, VI., Harvard, билингвално издање.
6. Баћевић, Љ., Ђинић, Ф., Флере, С., Панасиук, Б., (1990), *Непослушни медиј*, ЦИПА РТНС, Нови Сад.
7. Бек, У., (2001), *Ризично друштво - У сусрет новој модерни*, Филип Вишњић, Београд.
8. Бел, Ф., (1997), *Моћ медија*, Клио, Београд.
9. Бењамин, В., (1936), Уметничко дело у веку своје техничке репродукције, објављено у *Студије културе -Зборник* (2008), приређивач Јелена Ђорђевић, Службени гласник, Београд.
10. *Библија*, (1988.), Добра вест, Нови Сад.
11. Biernatzki, W., (2002) *Terrorism and Mass Media*, Communication Research Trends, Center for the Study of Communication and Culture, Santa Clara, California.
12. Вјелаяс, М., Џунес, О., (2007), *Rat u Hrvatskoj, 1991-1995, Polemos*, Zagreb, извор: <http://www.scribd.com/doc/55825264/Rat-u-Hrvatskoj91-95>
13. Бодријар, Ж., (1991.), *Симулакруми и симулација*, Светови, Нови Сад.
14. Бодријар, Ж., (2007.), *Дух тероризма*, Архипелаг, Београд.
15. Бодријар, Ж., (2009.), *Пакт о луцидности или интелигенција Зла*, Архипелаг, Београд.
16. Бодрова, Е.В.Ю, Гусарова М.Н., Захаров В.Ю., Ларионова И.Л., Лундин Ю.А., Панина Н.В., Попова В.В., Попова Т.Г., Родионова И.В (2005), *Глобалные конфликты нового и новейшего времени*, ИСБН: 5-94506-100-Х, МИЭМ.
17. Boyle, K., (2005), *Media and Violence Gendering the Debates*, Sage Publications.
18. Бугарел, К., (2004.), *Босна – Анатомија рата*, Едиција Реч, Београд.

19. Бурдије, П., (2002), *Талибани који говоре*, Нова Српска политичка мисао, (2002) Дебате бр 4. Свет после 11. септембра, Београд.
20. Valić Nedeljković, D., (2002), *The Media in Serbia after the 5 October 2000 Changes, Bulgaria – Yugoslavia: Journalism in Intercultural Dialogue*, ed. Valery Roussanov, Sofia.
21. Валић Недељковић, Д., (1992), *Аудио-визуелни медији у изборима '90. и '92. компаративна анализа садржаја РТВ БГД и РТВ НС*, Независни војвођански грађански лист, Нови Сад, 17. децембар 1992.
22. Валић Недељковић, Д., (1996), *Ка језику мира и толеранције, Ка језику мира*, ур. Б. Јакшић, Београд, 205-220.
23. Велс, Л., (2006.), *Фотографија*, Клио, Београд.
24. Вирилио, П., (2000), *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад
25. Вирилио, П., (2002.), *Несреће су свуда*, Нова Српска политичка мисао, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра., Београд.
26. Вирилио, П., (2002.), *Од терора до апокалипсе*, Нова Српска политичка мисао, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра, Београд.
27. Вирилио, П., (2003.), *Рат и филм Логистика перцепције*, Институт за , Београд.
28. Висконти Тоски Марацани, Ц., (2006), *Веишачка историја*, Коридор, Завод за уџбенике, Београд.
29. Висконти Тоски Марацани, Ц., (2002), *Нападачке стратегије одбране и анатомија медијског рата-Производња фали историје*, Српска политка, Београд.
30. Волтер, Ф., (2005), *Расправа о толеранцији*, Утопија, Београд.
31. Вудворд, С. (1997.) *Балканска трагедија*. Хаос и распад хладног рата, Филип Вишњић, Београд.
32. Вуксановић, Д. (2006), *Прилог критици онтологије медија*, Зборник радова ФДУ, (10), Београд.
33. Vahakn N. D., (1997), *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Njujork/Oksford, Berghahn Books;
34. Wasserman D., (1984), *Imitation and suicide: a re-examination of the Werther effect. American Sociological Review.*
35. Woollacott, J., Gurevitch, M., Bennett, T. & Curran, J. eds. (1982), *Messages and meanings, Culture, society and the media*, London, Routledge. str. II.
36. Гиденс, Е., (2003), *Социологија*, Економски факултет, Београд.

37. Goldberg, V., (1991), *The power of photography: how photographs changed our lives*, Abbeville Press.
38. Голубовић, З., (1973), *Човек и његов свет у антрополошкој перспективи*, Просвета, Београд.
39. Група аутора, (1989), *Сећања, прилози за историју РТНС (1949-1989)*, књига 1, Форум, Нови Сад.
40. Група аутора, (2005), *Медији и рат*, Зборник, Аргумент, Београд.
41. Група аутора, уредник Бруно Векарић, (2011), *Речи и недела - Позивање или подстицање на ратне злочине у медијима у Србији 1991–1992*, Студија тужилаштва за ратне злочине Републике Србије, Центар за транзиционе односе, Београд.
42. Дабовић, Д., (1998), *Глобални метрополис*, http://www.pravni-obrasci.co.yu/teorija/globalni_metropolis/index.htm.
43. Даглас К., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд.
44. Davie, M., (1930). *The Evolution of War*, New Haven: Yale University Press.
45. De La Voétie, E., (1942), *Anti-Dictator*, New York: Columbia University Press.
46. Дебор, Г., (1992), *Друштво спектакла*, Београд, Породична библиотека, бр4, Анархија, Блок 45, Београд.
47. Дебре, Р., (2000), *Увод у медиологију*, Београд, Клио
48. Деј Луис, А., (2004), *Етика у медијима, примери и контроверзе*, Медија центар, Београд.
49. Дневни лист *Данас*, 21. јуна 2004.
50. Дневни лист *Дневник*, август 1990, јануар 1991.
51. Дневни лист *Политика*, 14, 15, и 16. мај 1990. године, рубрика "Одједи и реаговања".
52. Дневни лист *Политика*, 20, 21, 22, 23, 24 новембар 1991. године.
53. Документ: *Резолуција 2106 А (XX) Генералне скупштине Уједињених нација од 21. децембра 1965*, ступила на снагу 4. јануара 1969.
54. Документ: *Резолуција 2200 А (XXI) Генералне скупштине Уједињених нација од 16. децембра 1966*, ступила на снагу 3. јануара 1976.
55. Документ: *Људска права, Пет деценија од усвајања опште декларације о правима човека*, Међународна политика - Службени лист СРЈ - Правни факултет - Факултет политичких наука, Београд, 1988.
56. Документ: (1992), *Напори уједињених нација за бољу животну средину 21. века, Резултати Светског самита у Рио де Жанеиру, Бразил 1992.године*, Савезно министарство за животну средину, Београд.

57. Документ: (1992), *Резиме Агенде 21 са прилозима*, Савезно министарство за животне средине, Београд.
58. Документ: JOHANNESBURG SUMMIT 2002, УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ, *Светски самит о одрживом развоју ЈОХАНЕСБУРГ, ЈУЖНА АФРИКА, 26.8. - 4.9.2002*, КД издање Министарства за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије.
59. Документ: *Media Sustainability Index 2004*, IREX, USAID; Извор: <http://www.irex.org/msi/2004>.
60. Документ: Међународни суд за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године, *Пресуда по оптужници Милета Мркишића, Мирослава Радића и Веселина Шљиванчанина* (Предмет бр. ИТ-95-13/1-ПТ), 27. септембар 2007. године.
61. Документ: Миленијумска декларација УН, извор: www.mos.gov.rs/preuzmi/milenijumska_deklaracija
62. Документ: *Статут ЈРТ-а* (1975).
63. Документ: *Национална стратегија одрживог развоја Републике Србије* (2009), извор: www.sepa.gov.rs/download/odrziviRazvoj/odrziviRazvojSrbija.pdf
64. Документарни филм, аутор Лазар Лалић, (1995), *Речи и слике мржње: Вуковар 1991*, серијал: Право на слику и реч против цензуре и злоупотребе медија, АРХИТЕЛ.
65. Документарни филм, аутори Јанко Баљк и Драго Хедл (2005), *Вуковар - коначни рез*.
66. Dong, S., (2001), *Shanghai: The Rise and Fall of a Decadent City*, HarperCollins.
67. Ђоковић, Д., (2004), *Власништва медија и њихов утицај на независност и плурализам медија у Србији и региону*, Медија центар, Београд.
68. Жижек, С., (2002), *Добродошли у пустињу реалног*, Нова Српска политичка мисао, Дебате бр 4. Свет после 11. септембра.
69. Žižek, S., (2008), *O nasilju*, Naklada ljevak d.o.o., Zagreb
70. *Закон о потврди и изменама Закона о штапти*, Службени лист број 56 из 1946. године.
71. *Закон о јавном информисању РС*, извор: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_informisanju.html
72. *Закон о телекомуникацијама РС*, извор: www.ratel.rs/editor_files/.../Zakon%20o%20telekomunikacijama.pdf
73. Zakošek, N. (1998.) *Ekstremizam kao normalnost*, Erasmus, Zagreb.

74. Зборник (1996.) *Српска страна рата*. Трауме и катарза у историјском памћењу, Република, Београд.
75. Zgrabljic Rotar, N., (2005), *Mediji – medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski utjecaji*; извор: www.mediaonline.ba.
76. Zwaan, T., (2003), *О етиологији и генези геноцида и других масовних злочина уперених против одређених друштвених група*, Центар за проучавање холокауста и геноцида, Универзитет у Амстердаму, Холандска краљевска академија наука и уметности, Зборник: *Сребреница, Од порицања, до признања* (2005), библиотека Сведочанства, бр. 22, Хелсиншки одбор за људска права у Срији, Београд.
77. Иванишевић, Б., Илић, Г., Вишњић, Т., Јањић, В., (2007.), *Водич кроз Хашки трибунал*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд.
78. IREX report, 1991-2009; извор: www.irex.org/
79. Јазић, А., (2010), Терористичка пропаганда и улога медија, извор: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2010/0025-85551001113J.pdf>
80. Jean-Marie Domenach, (1973), *La propagande politique*, библи. "Que sais-je?", P.U.F.
81. Јовић, Б., (2001), *Књига о Милошевићу*, ИКП "Никола Пашић", Београд.
82. Joch Robins, G., (1977), *Tito's Maverick Media: The Politics of Mass Communications in Yugoslavia*, Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press.
83. Јусић, Т., (2008), *Медијски дискурс и политика етничког сукоба*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд.
84. Кандић, Н., (1990.), Анализа садржаја ставова о Косову у листу *Политика*, у: *Косовски чвор: дрешити или сећи?* Извештај Независне комисије, Хронос, Београд; *Република*, бр. 186 (1-15.април);
85. Каплан, Р., (2004.), *Балкански духови – путовање кроз историју*, Београд, Дан Граф
86. Kastels, M., (2000), *Usporn umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb.
87. Кековић, З., Кешетовић, Ж., (2006), *Кризни менаџмент и превенција кризе*, Факултет безбедности, Београд.
88. Кековић, З., Милашиновић, С., (2008), *Превенција и превазилажење друштвених конфликта*, Војно дело, 2/2008.
89. Келнер, Д., (2004), *Медијска култура*, Клио, Београд.

90. Kendall, P.L. and P.F. Lazarsfeld, (1950), *Problems of Survey Analysis*, pp 133-197, in Merton, R.K. and P.F. Lazarsfeld (eds) *Continuities in Social research*, Glencoe, 1, The Free Press.
91. Кешетовић, Ж., (2008), *Кризни менаџмент*, Факултет безбедности/Службени гласник, Београд.
92. Кешетовић, Ж., (2010), *Тероризам и туризам*. Ревизија за безбедност, година ИВ, број 3, 2010, стр. 231–247.
93. Klapper, J. (1960) *The Effects of Mass Communication*, New York: Free Press.
94. Klein, Ch., (2003), *Cold War orientalism: Asia in the middlebrow imagination, 1945–1961*, University of California Press.
95. Клаузевиц, К., (1951), *О рату*, Војно дело, Београд.
96. Костић, Б., (1990), *Општи однос Војвођана према медијима: (барометар 1990. године)*, Радио-телевизија Нови Сад, Нови Сад
97. Костић, Б., (1995), Злочин магичне кутије, *Хоризонти*, број 2, Нови Сад
98. Костић, Б., Бијачи, М., (1996), *Независни медији и локална заједница*, Отворени универзитет у Суботици у сарадњи са СОРОС фондацијом, Суботица.
99. Костић, Б., (2007), *Менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама*, Саветовање „Ка добу знања“, Сремски Карловци, Зборник радова, стр 38-48.
100. Kostić, B., (2008), *Media management in latent phase of social conflicts*, XIV International Scientific Conference on Industrial Systems, Novi Sad.
101. Костић, Б., (2009), *Односи са јавношћу и маркетинг*, МИОКО, број 4 (септембар 2009).
102. Костић, Б., (2009), *Да ли зло може бити - мало; Медији у манифестној фази друштвених конфликта*, МИОКО, Фонд за истраживачко новинарство, Нови Сад.
103. Kostic, B., (2011), *Possibilities and needs for creation of integrated, reliable, relevant, structured and multilingual Internet database of human knowledge*, EDULEARN11 Proceedings, 3rd International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona, Spain. 4-6 July, 2011.str. 4165-4170.
104. Kriegel, B., (2003), *La violence a la télévision*, Rapport de la Mission d 'évaluation, d' analyse et de proposition relatives aux représentations violentes a' la télévision, Paris: Presses Universitaires de France.
105. Kunzick, M., Zipfel, A., (2007), *Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti*. Medianali, 1/1.

106. Курспахић, К., (2003), *Злочин у 19:30, балкански медији у рату и миру*, Дан Граф, Београд.
107. Лаертије, Д., (1973), *Животи и мишљења истакнутих филозофа*, БИГЗ, Београд.
108. Лалић Л, (1997), *Слике и речи мржње: Година друга*, фондација Право на слику и реч, Б92-АРХИТЕЛ;
109. Laroche, E., (1971), *Catalogue des textes hittites*, Pariz.
110. Lasswell, H., (1941) *Democracy through Public Opinion*, George Banta Publishing Company, Menasha, извор:
<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=4695918>.
111. *Le Monde*, 3. 11.2001. Архива интернет издања "Le Monde"-а, извор:
http://www.lemonde.fr/cgi-bin/ACHATS/acheter.cgi?offre=ARCHIVES&type_item=ART_ARCH_30J&objet_id=678434.
112. Леви, П., (2009.), *Распад Југославије на филму*, Библиотека XX век, Београд.
113. Lichtheim, M., (1976), *Ancient Egyptian Literature*, Berkeley; Laroche, E., (1971), *Catalogue des textes hittites*, Pariz.
114. Лончаревић, Р., (2007), *Менаџмент*, Универзитет Сингидунум, Београд.
115. Лоример, Р., (1998), *Масовне комуникације*, Клио, Београд.
116. Mazurk , П., М., et al, (1993), Increase of suicide by asphyxiation in New York City after the publication of „Final Exit“. *New England Journal of Medicine*.
117. Маклуан, М., (1971), *Познавање општина – човекових продужетака*, Просвета, Београд.
118. Мандић Т., (2003), *Комуникологија, психологија комуникације*, Клио, Београд.
119. Марковић, Д., (2010), *Аудио-визуелна писменост*, Београд.
120. Maspero, G., (1883), *Poviest iztočnih naroda u starom veku*, Zagreb.
121. *Media Sustainability Index 2004*, IREX, USAID, извор:
<http://www.irex.org/msi/2004>
122. Мек Квејл, Д., (1994), *Стари континент-нови медији*, Нова Холдинг, Београд
123. Мек Квин, Д., (2000) *Телевизија*, Београд, Клио.
124. Mellon C., Semelin, J., (1994), *La Non-violence*, Presses Universitaires de France, Chapitre I , 7.-24.P; prevod: Ana Raffai: www.rand.hr.
125. Микић, Б., (2002), *Ко је крив*, Економист, Број 115, 05. јул 2002. године.

126. Милашиновић, (М), Р., Милашиновић, (М), С., (2004), *Увод у теорије конфликта*, Факултет цивилне одбране, Београд.
127. Milašinović, S., Kešetović, Ž., (2008), *Crisis and crisis management - a contribution to a conceptual & terminological delimitation*, Megatrend Review, vol. 5 (1) 2008.
128. Milgram, P., Takemura, H., Utsumi, A., & Kishino, F., (1994.), *Augmented reality: A class of displays on the reality-virtuality continuum*, SPIE vol. 2351, n.p.
129. Милетић, А., (1993), Рат, *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд.
130. Милетић, М., (2009), *Основе менаџмента медија*, Филозофски факултет, Нови Сад.
131. Миливојевић, С. (2001), *Јавност и идеолошки аспекти медија*, Р.Е.Ч. Часопис за књижевност и културу, и друштвена питања, Но. 64/10, Београд.
132. Михајлов, М., (1965), *Лето московско 1964*, Дело, Београд, број 1.
133. Motto J. (1967), Suicide and suggestibility. *Am J. of Psychiatry*, 124: 252-56.
134. Накарада, Р., (2004), Предавање *Ратни сукоби, стратегија мира и начини решавања конфликта*, Коларчева задужбина у Београду (8.11.2004), Институт за европске студије, Факултет политичких наука, Београд.
135. Недељник Време, бројеви 636, 635.
136. Никшић, С., (1991), *Рат у заливу: новинари и цензура*, Новинарство, број 1, Југословенски институт за новинарство, Београд.
137. Новински текст: "Transnistria's Defenders ready to help Ossetians", извор: <http://www.einnews.com/moldova/>
138. Новински текст: "The Camera Overseas: 136,000,000 People See This Picture of Shanghai's South Station", *Life* (Time, Inc.) od 4. oktobra 1937. Godine
139. Официјелна публикација Савезног завода за статистику (1993), Попис становништва и домаћинства СР Југославије 1991. год. Детаљна класификација становништва по националности. Књ. 3., СЗС, Београд.
140. Панцић, В., Кекез, Ј., (2000), *Авангарда, модернички покрети и социјална књижевност у И. раздобљу (1914. - 1929.)*, Хрватски 4, Загреб.
141. Paterson, Th., Clifford, J., G., Hagan, K., J., (1999), *American Foreign Relations: A history since 1895*, American Foreign Relations, 2 (5 ed.), Houghton Mifflin
142. Петрич, В., Пихлер, Р., (2002), *Дуги пут у рат: Косово и међународна заједница 1989-1999*, Самиздат Б92, Београд.
143. Платон, (2002), *Држава*, БИГЗ, Београд

144. Prat, Cornelius B., (1994), *Hill&Knowlton's Two Ethical Dilemmas*, Public Relations Review 20.
145. Приручник за НАТО, IV поглавље "Улога Савеза у операцијама очувања мира и подршке миру», Форум за демократију и безбедност, Београд, 2006. , извор: <http://www.fbd.org.rs/>
146. Приручник за обуку, (2004), *Решавање конфликта*, ЦЕСИД, Београд.
147. Price, S., (1996) , *Communication Studies*, Longman, Edinburgh.
148. Пуховски, Ж., (2001), Друга средства / Рат - наставак моралности другим средствима, *Реч*, број. 62/8
149. Пушић, Љ., (2001), *Одрживи град - ка једној социологији окружења*, Библиотека НОВА, Београд.
150. Philips DP., (1982), The impact of fictional television stories on US adult fatalities: new evidence on the effect of the mass media on violence. *American Journal of Sociology*, 87: 1340-59.
151. Philips DP, Lesnya K, Paight DJ., (1992), Suicide and media. U: Maris RW, Berman AL, Maltzberger JT, ur. *Assessment and Prediction of Suicide*. New York, Guilford.
152. Радовић, Б., *Кратак нумерички осврт на проблем избеглиштва током југословенских ратова (1991-1995)*, извор: <http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>
153. Радовић, Б., *Југословенски ратови 1991-1999 и неке од њихових друштвених последица - Рат и губици*, извор: <http://www.ian.org.rs/publikacije/tortura/srpski/01.pdf>.
154. Радојчић, М., (2002), *Интереси версус морал у политици*, Филозофија и друштво XX-XIX, Извор: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2002/0353-57380209117R.pdf>
155. Радосављевић Владан, (1997.), *Медији у Србији 1996. Пиштаљке и јаја*, Београд, Медија центар
156. Ранђеловић, С., & Ђурић-Атанасиевски, К. (2009), *Однос војске с медијима у оружаним сукобима*, Војно дело, 61(2).
157. Ranka Jindra Alma Škugor, *Odgoj za mir - prevencija nasilja (mirotvorni odgoj)*, извор: http://bib.irb.hr/datoteka/402811.Microsoft_Word_-_402811.Odgoj_za_mir-prevencija_nasilja_mirotvorni_odgoj.pdf.
158. Ратковић Његован, Б., (2007), Медији и аудиторијум, *Линк*, бр. 58, год. VI, стр. 24.

159. Raffai, A. (2004), *Volonteri u izgradnji mira i zajednice*, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek.
160. Regis D., (1979), *Le Pouvoir intellectuel en France*, Paris, Editions Ramsay et Folio- Gallimard, Paris.
161. Regis D., (1999.), Qu'est-ce que la médiologie, *Le mond diplomatique*, извор: <http://www.monde-diplomatique.fr/1999/08/DEBRAY/12314>.
162. Рено де ла Брос, *Политичка пропаганда и пројект "Сви Срби у једној држави": последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*, Извештај у процесу суђења Слободану Милошевићу пред Међународним судом за ратне злочине у Хагу
163. Recueil des Traités /(1938), Société des Nations, Genève.
164. Richard G. Hovannisian, Remembrance and Denial (1999), *The Case of Armenian Genocide*, Detroit: Wayne State U.P
165. Roschwalb, S., (1994), The), *Hill&Knowlton Cases: A Brief on the Controversy*, Public Relations Review 20.
166. Sartr, (J. P., (1983), *Les coments de la drole de querre*, Gallimard, Paris; Brzezinski, Z., (1993), *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentfirst Century*, Macmillan, New York.
167. Секулић, Н., (2011), *Фуллорова теорија рата и промене у концептима вођења рата у другој половини XX века - настанак "креативног" рата*, Социологија, Vol. LIII (2011), N° 2.
168. Silioti, A., (1999), *Egipat- hramovi, ljudi, bogovi*, Мозаик knjiga, Zagreb.
169. Скопљанац Б., Хоцић, Н., Криштофи, А., (1999), *Медији и рат*, Аргумент, Београд.
170. Слапшак, С., (1990.) Рубрика 'Одједи и реаговања' у листу *Политика*, 1.1.-1.7. 1990: анализа прилога о Косову, у: *Косовски чвор: дрешити или сећи?* Извештај Независне комисије, Хронос, *Република*, бр. 186 (1-15.април);
171. Soubrier JP. (1984), La prévention du suicide est-elle encore possible depuis la publication autorisée d'un livre intitulé: Suicide Mode d'Emploi – Histoire, Techniques, Actualités. *Bulletin de l'Académie Nationale de Médecine*.
172. Speros Vryonis, Jr. (2005), *The Mechanism of Catastrophe: The Turkish Pogrom of September 6–7, 1955, and the Destruction of the Greek Community of Istanbul*, New York, преузето са сајта: Greekworks.com.
173. *Специјални извештај о медијима*, Тадеуша Мазовјецког, специјалног извештача УН, именованог Резолуцијом 1994/72 Комисије за људска права УН-а, Е/ЦН 4/1995/54, прочитан јавно 13. децембра 1994.
174. Стонер, Ц., Фриман, Е., Гилберт, Д., (1997), *Менаџмент*, Желнид, Београд.

175. Сун Цу, (2007), *Умеће ратовања*, Бабун, Београд.
176. Schmid (P), A., (1997), *Western Responses to Terrorism*, Academic Press, Amsterdam.
177. Schmid (P), A., (1983), *Political Terrorism*, North Holland, Amsterdam.
178. Schmidtke A, Schaller S., (1998), ur. *Suicide Prevention: a Holistic Approach*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
179. Татић, Д., (2005), *Радио*, Пројекат Растко, Извор: http://www.rastko.rs/isk/isk_28.html#_Toc412460862, прочитано 21.11.2011. године.
180. Томић, З., (2003), *Комуникологија*, Чигоја штампа, Београд.
181. Томпсон, М., (1995.) *Производња рата*. Медији у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини, Медија центар и Б 92, Београд.
182. Турен, А., (1998), *Постиндустријско друштво*, Плато, Београд.
183. Faber, John, (1978), *Great News Photos and the Stories Behind Them*, Dover Publications Inc., New York.
184. Фајол, А., (2006), *Општи и индустријски менаџмен*, Адигес, Нови Сад.
185. Fiske J., (repr. 1999), *Television Culture*, Routledge, London and New York.
186. French, P., (2009). *Through the looking glass: China's foreign journalists from opium wars to Mao*, Hong Kong University Press.
187. Хабермас, Ј., (1969), *Јавно мњење*, Култура, Београд.
188. Харт, П., Болн, А., Штерн, Е., (2010), *Политика управљања кризама*, Службени гласник, Београд.
189. Хацић, М., Тимотић, М., Милосављевић, Б., (2004), *Смисао реформе сектора безбедности*, ЦЦВО, Београд, стр. 15.
190. Heim, M., (1998), *Preface*, u: *Virtual Realism*, Oxford University Press, New York.
191. Heim, M., (2001), *The Erotic Ontology of Cyberspace*, in *Reading Digital Culture*, edited by David Trend, Oxford, Blackwell Publishing.
192. Хрестоматия, *Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002* (2002): Том ИВ, Российская благотворительная организация ИНО-Центр.
193. Hobs, T., (2004), *Levijatan*, Naklada Jesenski i Tuk, Zagreb.
194. Holbrooke, R., (1999) , *To End A War*, New York: Modern Library.
195. Hofman, B. (2000), *Unutrašnji terorizam*, Beograd.
196. Huizinga, J., (1970), *Homo ludens*, Matica Hrvatska, Zagreb.

197. Car, V., (2007), *Konvergirani javni medijski servis*, Politička misao, Zagreb, Vol. XLIV, br. 2.
198. Цыбенков Б.Д, (2006), *Региональные конфликты в современном мире*, ВСГТУ, Улан-Удэ, 28 с; Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002 (2002): Хрестоматия. Том ИВ, Российская благотворительная организация ИНО-Центр.
199. Цветковић, В., (2000), Модернизам и српски "традиционализам", *Социолошки преглед*, vol. XXXIV (2000), no. 3-4, стр. 150.
200. Цветковић, В., (1998), *Страх и понижење (Југословенски рат и избеглице у Србији: 1991-1997.)*, Институт за европске студије, Београд.
201. Chomsky, N., (2002) *Mediji, propaganda i sistem*, Što čitaš, Zagreb.

Интернет сајтови:

202. Baltic News Service (BNS) за Естонију, <http://www.bns.ee/>.
203. Eesti Rahvusringhääling (ERR; Estonian Public Broadcasting), <http://www.err.ee/default-en.aspx?s=31&a=77>
204. Лични сајт Пола т' Харта, <http://politicsir.cass.anu.edu.au/staff/hart/index.htm>
205. Официјелни сајт *FBI*, <http://www.fbi.gov/about-us/investigate/terrorism>.
206. Официјелни сајт Републике Молдавије (Republica Moldova) <http://www.moldova.md/en/start/>
207. Официјелни сајт *UNESCO*, <http://www.unesco.org/new/en/>
208. Официјелни сајт IREX-a, <http://www.irex.org>.
209. Официјелног сајт Придњестровске Молдавске републике, <http://pridnestrovie.net>.
210. Официјелни сајт Републике Јерменије: <http://www.armenian.org/>
211. <http://www.moldova.md/ru/istorie/>
212. <http://www.eesti.ee/portaal/portaal.sisukaart>,
213. <http://www.estinst.ee/>
214. <http://www.armenian-genocide.org>
215. <http://www.pravda.ru>.
216. <http://www.itar-tass.com>.
217. <http://www.interfax.ru/news>.
218. <http://www.ticker-magazin.com>.
219. <http://www.rts.rs>
220. <http://www.exchange4media.com/mediamorphosis/home.htm>

221. <http://www.fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>.
222. <http://www.aljazeera.com>.
223. http://www.unodc.org/unodc/terrorism_conventions.html.
224. <http://www.who.int/en/>
225. <http://www.mediologie.org/> i <http://www.regisdebray.com/>

Предлог:

**Декларација о одрживим медијима
у друштвеним конфликтима и кризама**

А - Полазећи од става да под одрживим медијима подразумевамо:

- слободне, независне, друштвено одговорне, професионално и економски коректне медије,
- који своје деловање заснивају на праву сваког човека да буде квалитетно информисан, едукован, као и да буде упознат са свим релевантним достигнућима људског рода, кроз историју и данас, на начин који поштује право на различитост, укључујући и право на матерњи језик; право на достојанство и достојанствен живот сваког човека, независно од његове етничке, религијске, политичке и полне припадности, сексуалног или другог опредељења; уз прихватање максиме да су права човека ограничена само једнаким правима других људи и правом будућих генерација да уживају у природним и вештачким ресурсима наше планете,

Б - Ми, потписници ове декларације, сматрамо да је од одрживих медија неодвојиво:

- придржавање највиших професионалних стандарда,
- неизоставно поштовање принципа истинитог, објективног, правовременог, потпуног и одговорног информисања;
- поштовање принципа хумане одговорности која подразумева одговорност према свим припадницима људске врсте, а не само према сопственој заједници;
- поштовање права сваког човека на живот, слободу и људско достојанство;
- неговање позитивне дискриминације према свим људским бићима која су угрожена, повређена, немоћна, обесправљена или запостављена;
- неговање квалитетне и одговорне едукација, те

- беневоолентно презентовање нучних, уметничких и других креативних достигнућа људске цивилизације, без дискриминације било ког човека или дела.

В - Ми, потписници ове декларације, такође сматрамо, да је са одрживим медијима неспојива промоција и пропаганда нехуманих, насилних, вулгарних или увредљивих сардржаја или понашања, као и коришћење свесно-манипулативних метода у циљу довођења публике медија у заблуду, или у циљу свесног прикривања чињеница.

Г- Ми, потписници ове декларације, сматрамо да је посебно значајно деловање медија у условима друштвених конфликта и криза, када је медијски аудиторијум посебно заинтересован и усмерен на медије и медијске презентације актуелних догађаја.

Д - На основу искустава о деловању медија на простору бивше СФРЈ, чији смо сведоци, учесници или жртве, били сви ми, који иницирамо ову декларацију, као и на основу става да оружани конфликти, који подразумевају убијање, рањавање, и психофизичко угрожавање припадника људске врсте, нарушавају основно цивилизацијски освојено људско право на живот и слободу, као и право на поштовање различитости (која не угрожава друге припаднике људске врсте), упозоравамо све медије и медијске организације и асоцијације, као и менаџмент и власнике медија, те стручну и најширу јавност да:

1. у друштвеним конфликтима и кризама медији престају да буду само преносиоци информација и постају директни учесници друштвених догађаја;
2. медији могу значајно да утичу на избијање, ток и разрешење друштвених конфликта и криза;
3. је управљање медијима у друштвеним конфликтима и кризама у директној зависности од става менаџмента медија према друштвеним конфликтима генерално и према конкретним друштвеним конфликтима и кризама које медиј презентује;
4. одрживи менаџмент медија може битно изменити до сада уобичајено деловање медија у друштвеним конфликтима и кризама;
5. одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на степен поштовања људских права и слобода, смањење насиља и

интензивирање ненасилне комуникације пре избијања друштвених конфликта и криза, током њиховог трајања и након разрешења;

6. одрживи менаџмент медија може значајно допринети ефикасној превенцији друштвених конфликта и криза;
7. одрживи менаџмент медија може извршити значајан повољан утицај на хумано разрешење друштвених конфликта и криза.

Ђ - Стога ми, потписници ове Декларације, обавезујемо своје чланове и апелујемо на медије и запослене у медијима, да у условима (латентних и манифестних) друштвених конфликта не дозволе да медији, употребом различитих медијских техника, коришћењем речи и/или слике, учествују у:

1. успостављању социјалне дистанце и њеном продубљивању;
2. дефинисању конфликтне лексике и њеном ширењу;
3. развијању, ширењу и прихватању генерализације, стереотипа, стигматизације "друге стране" и говора мржње;
4. површном дефинисању узрока конфликта и његовој легитимизацији;
5. манипулацији интерне и екстерне јавности;
6. дефинисању "друге стране" и дехуманизацији противника, чиме се стварају предуслови за продубљивање конфликта;
7. стварању атмосфере конфликта и њеном прихватању;
8. "ратних порука" (претње, упозорења, застрашивања), посебно у моментима када се манифестна фаза конфликта још увек може избећи.

Е - У складу са овим ставовима, ми, потписници ове декларације, обавезујемо се и захтевамо од својих чланова (појединаца и асоцијација):

1. да поштују, примењују и развијају принципе одрживих медија, у складу са наведеним ставовима;
2. да теже ка успостављању и развоју одрживог менаџмента у својим медијским организацијама, при чему под одрживим менаџментом подразумевамо: планирање, организацију, припрему, реализацију и дистрибуцију медијских садржаја и производа, управљање медијима и медијским процесима, надзор, усмеравање и евалуацију медијских процеса и производа, засноване на

друштвеној одговорности, етичности и поштовању професионалних стандарда у припреми, производњи и дистрибуцији медијских садржаја, у циљу остваривања атрибута одрживих медија, те добробити људи, људске цивилизације, окружења и медијске организације; уз поштовање чињенице да је право сваког новинара, сниматеља, уредника, као и свих других запослених у медијима, да одбију сваки налог или захтев који је у супротности са наведеним принципима;

3. да пруже потпуну, правовремену и недвосмислену подршку свим медијима, медијским асоцијацијама и невладиним организацијама, као и појединцима запосленим у медијима, који због поштовања неведених принципа трпе притиске, дискриминацију или било који вид негативног третмана;
4. да у кодекс своје професионалне кодексе унесу принципе одрживих медија, кроз дефинисање етичко-професионалних захтева у погледу начина презентације особа, догађаја и процеса, посебно у условима (латентних и манифестних) друштвених конфликта, уз поштовање става да је људски живот највећа вредност, да је свака људска жртва достојна поштовања и става да нико нема права на убиство, рањавање, психичко, или физичко малтретирање цивила, те поштовање става да је обавеза медија да у свим околностима, а посебно у условима друштвених конфликта - поштују људско достојанство и право које има свако до нас - право на живот достојан човека;
5. да инсистирају на променама и хуманизацији односа и процеса, у својим друштвеним заједницама и у људском друштву као целини, свесни да одрживи медији, који поштују принципе и ставове за које се у овој декларацији залажемо, нису могући у друштвима која ове принципе не поштују.

Прилог 2:

Копија Изјаве о прихватању Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама, од стране Регионалног мировног института у Сремским Карловцима, Србија:

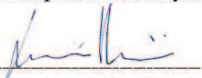
Regionalni Mirovni Institut
Petrovaradinska 13
21 205 Sremski Karlovci
regional.peace.institute@gmail.com

Изјава

У име РЕГИОНАЛНОГ МИРОВНОГ ИНСТИТУТА изјављујем да смо у потпуности сагласни и да прихватамо и подржавамо ставове *Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама*.

Испред
Регионалног Мировног Института

Подпредседник
Симоновић Вуцковић

Прилог 3:

Копија Изјаве о прихватању Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама, од стране ФОРИН (Фонд за истраживачко новинарство), Нови Сад:

The Fund for Research
Journalism
and the New Media
21131 Petrovaradin,
Reljkovičeva 13 a Serbia
tel. ++ 381 21 521 154
telex ++ 381 21 424 972
e mail: prizor@eunet.yu

Fond za razvoj istraživačkog novinarstva

Fond za razvoj
istraživačkog novinarstva
i nove medije
21131 Petrovaradin
Reljkovičeva 13 a Srbija
tel. ++ 381 21 521 154
telex ++ 381 21 424 972
e mail: prizor@eunet.yu

НОВИ САД,
25.03.2012.

ИЗЈАВА

У име ФОНДА ЗА РАЗВОЈ ИСТРАЖИВАЧКОГ НОВИНАРСТВА И НОВИХ МЕДИЈА – ФОРИН, изјављујем да смо у свему сагласни и да прихватамо ставове *Декларације о одрживим медијима у друштвеним конфликтима и кризама.*

Председница Фонда,

Татјана Пејовић Себић

Fond za razvoj istraživačkog novinarstva i nove medije – FORIN
21131 Petrovaradin, Reljkovičeva 13a

Кратка биографија ауторке

Бранислава Костић је рођена октобра 1956. године у Шапцу (Србија); девојачко презиме Панасиук.

Основну школу завршила у Чалми (Срем), а Гимназију у Сремској Митровици. Факултет политичких наука у Београду уписала 1975. године, а дипломирала фебруара 1978. године (на основу Одобрења Савета ФПН за убрзано студирање), са просеком 9,26.

У сталном радном односу од 1979. године (професор Система и организације културних активности у *Карловачкој гимназији*). Од 1983. до 1998. године запослена у *Центру за истраживање програма и аудиторijума РТС*, као истраживач јавног мњења.

Од 1994. до 2000. године оснивач и власник Агенције за тржишна и јавномнењска истраживања *Селдон&Костић*. Паралелно са редовним радним односом, током деведеситих се бавила: новинарством, маркетиншким и тржишним истраживањима, друштвеним и хуманитарним радом.

Од јула 1998. године до 15.августа 2005. године радила у ЈКП "Новосадска топлана", на пословима менаџера за односе са јавношћу, и као менаџер за односе са јавношћу Пословног удружења топлана Војводине (ПУВТ).

Магистрирала генерални менаџмент на ЕЦПД (Европски центар за мир и развој Уједињених Нација) у Београду, 28. јула 2005. године.

Од 1. марта 2006. године ради као предавач на Факултету техничких наука у Новом Саду, на катедри за Производне системе, организацију и менаџмент, студијски програм - Инжењерство и менаџмент медија.

Страни језици: француски, руски (редовно образовање), енглески.

Објављени научни и стручни радови (подаци из Картона научног радника):

(M33) Саопштење са међународног скупа штампано у целини -5;

(M42) Монографија националног значаја, монографско издање грађе - 7;

(M52) Рад у часопису националног значаја - 10;

(M63) Саопштење са скупа националног значаја штампано у целини - 3;

(M72) Одбрањен магистарски рад 1.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана **Бранислава Костић**

број уписа: **95**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

"Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама"

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 16. априла 2012.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Бранислава Костић**

Број уписа: **95**

Студијски програм: **Студије безбедности**

Наслов рада: **"Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и
кризама"**

Ментор: **Ванредни професор, Др Желимир М. Кешетовић, Универзитет у
Београду, Факултет безбедности**

Потписана **Бранислава Костић**

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 16. априла 2012.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

"Одрживи менаџмент медија у друштвеним конфликтима и кризама"

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 16. априла 2012.

Потпис докторанда

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.